ZEYTİNBURNU KÜLTÜR VADİSİ 1

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 54

Yayın Koordinatörü:
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

Zeytinburnu Kültür Vadisi
1. Cilt

Editör:
Murat D. Çekin

Yayına Hazırlık:
Murat Öztabak

Redaktör:
Nihal Boztekin

Sanat Yönetmeni:
Ömer Onay

Fotoğraf Editörü:
Murat Gür

ISBN 978-975-2485-26-6
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1. Baskı
İstanbul, Aralık 2018

Baskı-Cilt: Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Massit Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İSTANBUL
Sertifika No: 12068

444 1984

zeytinburnu.istanbul

ZEYTİNBURNU KÜLTÜR VADİSİ 1

Takdim

Uzun yıllardır üzerinde çalıştığımız, gözümüzün nuru ilçemiz Zeytinburnu'nu tarihî kimliğiyle kucaklaştıran "Kültür Vadisi" projemiz, nihayet bütün ihtişamıyla hayat buldu.

Tarihî surların önünde, Marmara Denizi ile İstanbul'un tarihî girişi Topkapı arasındaki sahayı içine alan, medeniyet sembollerimizin sere serpe yayıldığı "Kültür Vadisi" İstanbul kimliğinin önemli bir zenginliği haline geldi.

Tarihî yapıları restore veya yeniden inşa ettiğimiz, titiz bir tasarımla çevre düzenlemesini gerçekleştirdiğimiz bu vadi, mimarî geleneğimizin önemli unsurlarının ve akımlarının da sergilendiği bir açık hava müzesi ve kültür yerleşkesi olarak temayüz etti. Kültür ve sanatın bütün alanlarında canlı bir faaliyete ev sahipliği yapan vadi hepimizin gururu oldu.

Türk mimarîsinin önemli ismi merhum Turgut Cansever'in fikrî önderliğiyle, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın himayelerinde gerçekleştirdiğimiz "Kültür Vadisi" projemiz Zeytinburnu'na, İstanbul'a ve Türkiye'ye hayırlı olsun.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

Kültür Vadisi Projesi

içindekiler / cilt 1

Kültür Vadisi: Zeytinburnu'ndan Geçen Medeniyet Irmağının Mecrası

MURAT AYDIN

BİR HAYAL KURMAK

18 Nisan 1999 yerel seçimlerinde Zeytinburnulular, İstanbul'un en büyük ilçelerinden birinin yerel yönetimini beş yıllığına bize emanet etti. O zamanlar bu sürenin uzayacağını henüz bilmiyorduk.

İnsanların beklentisini hissedebiliyorduk ama yine de bir anket yaptırdık. "Zeytinburnu'nda yaşamaktan mutlu musunuz?" diye sorduk. Mutluyuz diyenlerin oranı %30 civarında çıktı. Anket, Zeytinburnu'nda yaşayan insanların kendini yaşadığı yere ait hissetmesinde önemli bir eksiklik olduğunu gösteriyordu.

Mesajı almıştık. Klasik belediyecilik hizmetlerini çok iyi yapacak, gerekli fen ve imar işlerini gerçekleştirecek, ortak yaşama alanlarını artıracak, ilçeyi insanların günlük hayatlarını kolay sürdürebileceği bir yer hâline dönüştürecektik. Ama bunlar yeterli değildi. Belediyecilik hizmetleri yanında Zeytinburnu'na has değerleri bulup çıkaracak, ilçeyi başka her yerden farklı kılan özelliklerle donatacak, ilçe ile burada yaşayanlar arasında duygusal bağ kurarak aidiyet hissini geliştirecek, bir kimlik inşa edecektik.

1957'de ilçe olan Zeytinburnu 1984'te İstanbul Belediyesi'nin büyükşehir olmasıyla şube müdürlüğünden çıkıp belediye statüsü kazanmıştı. Tarihî yarımadanın bittiği yerde, surların dibinde başlayan ilçe eskiden beri bazı özellikleriyle akla gelirdi: İstanbul'un ilk gecekonduları, plansız şehirleşme, deri imalathaneleri.. Uzun yıllar kaderine terk edilmiş, ihmal ve imkânsızlıklarla mücadele etmişti. Daha işbaşına gelmeden kurduğumuz ve kendisinden güç aldığımız hayal ise bambaşka bir Zeytinburnu idi. Büyük bir dönüşüm bizi bekliyordu.

Günler geceler boyu dolaştık, düşündük, danıştık. İlçenin birikimini anlamaya çalıştık. Zihnimizde yavaş yavaş bir resim belirdi ve giderek olgunlaştı. İstanbul'da yaşamanın bir avantajı da tarihle kültürle ilgili pek çok insana bir şekilde ulaşma imkânı olması. Biz de birçok kişiye ulaştık, fikir alışverişinde bulunduk, kanaatlerimizi paylaştık, eleştirilerini aldık, bakışımızı genişlettik. Allah bizi daha önce tanımadığımız güzel insanlarla karşılaştırdı. İyi niyetle, karşılık beklemeden yanımızda olan, başkanlık sonrasında da hep dost kalacağımız insanların bu sürece büyük katkısı oldu. Hepsine müteşekkirim.

İşbaşına geldikten dört ay sonra 1999 depremi oldu. Gündemimiz değişti, deprem meselesine odaklandık. Hayat kalitesini artırma odaklı dönüşüm fikrimize, afet odaklı dönüşümün eklenmesi şart oldu. Artık bazı binaların yıkılıp yeniden yapılması bir tercih değil, mecburiyetti.

BİTKİLERLE ŞİFA BULMAK

Zeytinburnu'na ait değerleri yeniden ele alırken dikkatimizi ilk cezbeden Merkez Efendi oldu. Dergâhını kurduğu Zeytinburnu'nda vefat etmişti ve türbesi 450 yıldır manevi bir melce olarak ziyaret ediliyordu. "Her şey merkezinde" sözüyle meşhur bu bilge, mesir macununu terkip ederek Manisa'da her nevruz şifa niyetine halka dağıtılmasını sağlamıştı. Buradan yola çıkarak, halk hekimliği ve geleneksel tıbbı konu alan bir faaliyet planladık ve 2000 yılında mesir saçımı ile başlayan ilk Merkezefendi Halk Hekimliği Günleri'ni kutladık. Konuyla ilgili bir dernek kuruldu ve bu faaliyete ilmî bir arka plan sağlandı. Halk Hekimliği Günleri 2003'te "Geleneksel Tıp Günleri", 2005'te de "Geleneksel Tıp Festivali" ismini aldı.

Türkiye bitki çeşitliliği açısından zengin bir coğrafya; Anadolu'da Avrupa kıtasındakine yakın sayıda bitki türü var, endemik bitki sayısı ise Avrupa'dakinden fazla. Bu bitki türlerinin önemli bir kısmının tıbbî değeri bulunuyor; fakat maalesef bunu iyi değerlendirememişiz. Üniversitelerimizdeki çalışmalar akademik bir faaliyet olmanın ötesine pek geçememiş ve bir farkındalık oluşturmamış. Anadolu florasının kayıt altına alınmasıyla ilgili en önemli, en kapsamlı çalışmaya önderlik eden kişi de Edinburgh Üniversitesi'nden bir hoca olmuş; onun editörlüğünde 1966-1988 arasında on cilt yayımlanmış.

Tıbbî bitkiler konusunda bir şuurun oluşmasına katkı sağlamak üzere, 2003 yılında, festival alanına yakın bölgede bir tıbbî bitkiler bahçesi inşa edilmesi fikri-

ni Büyükşehir'e götürdük. Kabul gördü. 14 dönümlük bir alanda kurulan bahçe 2005 yılında ziyarete açıldı. Türkiye'nin bu ilk tıbbî bitkiler bahçesine Zeytinburnu Belediyesi her türlü desteği verdi. Bahçede yetişen bitki türü sayısı yıllar içinde 700'e ulaştı. Bazı bitkiler Türkiye'ye buradan yayıldı. Bugüne kadar ilgili dallardan yüzlerce öğrenci burada staj yaptı, gönüllü bahçıvanlar eğitim gördü. Tezlere, öğrenci projelerine destek verildi. Sağlık Çevre Okulu adı altında yürütülen kurs, seminer ve atölyelerden yüzlerce kişi faydalandı. İlk Osmanlıca tıp yazmalarından başlayarak kaynak eserler günümüz diline çevrildi. Kitaplar, dergiler yayımlandı, toplantılar gerçekleşti. Bazı üniversitelerle protokoller çerçevesinde ortak çalışmalar yapıldı. Yurdun farklı yerlerinde benzer projelerin hayata geçirilmesi için pek çok kuruma danışmanlık, proje ve materyal desteği verildi. Fitoterapinin sağlık sistemimizin parçası hâline gelmesi için çaba gösterildi. İnancımız o ki, bitkilerin tıbbî kullanımının gündeme yerleşmesi, hak ettiği bilimsel ilgiye kavuşması, konunun bakanlık düzeyinde kurumsallaşması, bir politika çerçevesinde ele alınması, kalkınma planlarına girmesi, hukukî altyapıya ulaşması, üniversitelerde ilgili birimlerin kurulması, müfredatın oluşması, hekimlerin eğitim almaya başlamasında Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi ve geleneksel tıp festivali önemli rol oynadı.

Ancak proje için ayırdığımız maddi kaynak sorgulandı. Sayıştay "Belediye park bahçe yapabilir, bakabilir ama tıbbî bitkiler belediyenin işi değil" dedi ve zimmet çıkardı. Halbuki yerel değerler oluşturmak da belediyenin görevleri arasındadır. Bu proje ilçemize değer katıyor, ülkeye hizmet ediyor. Orası bir park olsaydı zaten belirli sayıda personel çalışacaktı, onların dışında çalıştırdığımız birkaç uzmanın maaşıyla bu kadar önemli işler yapılıyor. Yani girdi-çıktı açısından bakılırsa çok verimli bir proje. Kimsenin şahsi menfaati yok. Nihayet Sayıştay üst kurulunda bunu kabul ettirdik.

ŞEHRE RUH KATMAK

Zeytinburnu bir kapıdır. İstanbul'dan çıkarken ilk menzil, İstanbul'a varırken son menzildir. Bizans ve Osmanlı'da askerin sefere çıkış noktasıdır. İstanbullular için bazen mesire, bazen ziyaretgâh, bazen de ebedî istirahatgâhtır. Zeytinburnu'nun geçmişinde önemli yer tutan unsurlardan biri mezarlıklarıdır. Zengin demografisine derinlemesine nüfuz edebilmek için mezar taşları ile ilgili çalışma yapmayı, burada kimlerin yaşadığını ortaya koymayı faydalı gördük. Mezar taşlarına önem vermesek cemaatler arasındaki sınırların bazen ne kadar ince olduğunu anlayamaz, mesela Balıklı Rum Mezarlığı'ndaki bir taşta Yunan alfabesiyle Türkçe "Allah rahmet eylesin" yazdığını fark edemezdik.

Zeytinburnu farklı kültürlerin barış içerisinde yaşadığı bir yer olmuş. Bunu simgelemek üzere inşa ettirdiğimiz şehir anıtını 2001'in Mayıs ayında açtık. Anıtta üç elin tuttuğu dünya içinden zeytin dalı çıkıyor. Hemşehrilerimiz her ne kadar bu anıta heykel dese de zaman içinde benimsediler. Taksiciler anıtın fotoğrafını taksi kapılarına yapıştırdı. Zeytinburnu ile aidiyet bağı oluşmasında anıtın katkısı oldu. Bir meclis üyemiz "Neden o üç el içinde hiç sol el yok?" diye sormuştu.

Zeytinburnu Şehir Anıtı

Bir kasıt yoktu, hepsinin sağ el olduğunu o soru üzerine fark etmiştim.

Zeytinburnu'nun zengin tarihî arkaplanını ve değerlerini ortaya koyacak bir kitap çalışması planladık. Editör olarak düşündüğümüz isim, Zeytinburnu ilçesinden hiç beklemediği böyle bir talep karşısında önce şaşırdı ancak bir süre düşündükten sonra kabul etti. Kitap bittiğinde ise, Zeytinburnu'nun güçlü tarihî envanterinden aldığı cesaretle, bir Zeytinburnu ansiklopedisi çıkarılabileceğini ifade etti. 2003 yılında basılan *Surların Öte Yanı*, kültür belediyeciliğimizin işaret fişeği, sonraki kültürel çalışmalarımız için bir yol haritası oldu.

GEÇMİŞİN İZLERİNİ SÜRMEK

Surlar, Menderes'in kabri ve sahil arasındaki 2,5 milyon metrekarelik bir alanda o kadar çok tarihî eser vardı ki. Bu bölge adeta bir müzeydi, bir kültür adasıydı. Zeytinburnu'nun barındırdığı hazine, zihinlerde canlanandan farklı bir kimlik kazanması için yeterdi. Tarihî eserler ihya edilir, yanlış şehirleşmenin izleri azal-

tılırsa bölgeyi ziyaret edenler 2000 yıllık bir tarih içinde dolaşabilirdi. Merkezefendi; Sultanahmet ve Eyüpsultan gibi İstanbulluların veya İstanbul'a gelenlerin muhakkak uğramak isteyecekleri, kendilerini yakın hissettikleri bir bölge olabilir, Sultanahmet'e giden ziyaretçi Eyüp'e geçip, oradan Merkezefendi'ye gelebilirdi. Her dinin mensubu burada kendi kültürüne ait eserler bulabilirdi.

Konuştuğumuz birçok kişi "kültür adasının ihyası" fikrini hayalci buluyordu. Eleştiriler konuyu içselleştirmemizde etkili oldu, hayalimiz giderek güçlendi. Bizi bekleyen, bütünsel bir dönüşümdü ve kültür referanslı dönüşüm bunun olmazsa olmazlarındandı. "Kültür adası" bu dönüşümün önemli eksenlerinden biri olacaktı. Depremle ilgili acil tedbirlerden sonra 1999'un sonlarına doğru kültür adasını yeniden gündemimize aldık.

Mimar olan Beyoğlu Belediye Başkanı Kadir Topbaş ağabeyimize kültür adası fikrinden bahsettim, bu saklı hazineyi açığa çıkarmak için bize kimin yardımcı olabileceğini sordum. "Turgut Cansever Hoca" dedi. Randevu aldı, birkaç gün sonra birlikte rahmetli Turgut Hoca'ya gittik. Hayalimi anlattım. Turgut Hoca o bölgeyle ilgili gençlik hatıralarını aktardı. Oradaki çiçekçilerden, bostanların olduğu yerde gül yetiştirildiğinden bahsetti. Konuyla ilgili ilmî bir çalışma yapmaya karar verdik. Turgut Hoca 7-8 ay çalıştı ve 2000 Mayıs'ında ilk raporunu tamamladı.

İyi şeyler yapmak için kötü şeyleri yıkmak gerekiyordu. Yıkım kararı alınan yerler için büyük mücadeleler verdik. Bazılarını Büyükşehir'le birlikte olmak üzere binden fazla bağımsız birim yıktık. Mesela bir kısmı esnafa ait, bir kısmı ise çalıntı mal satmak üzere kiralanmış 500-600 dükkânı olan çarşıyı ancak 600 polisle ve sabaha karşı yıkabildik. Bir cami yıktık, altından uygunsuz on binlerce CD çıktı ve caminin kamuflaj olarak kullanıldığını anladık.

Bir süre sonra Turgut Hoca'nın raporu üzerinden planlama yapmak üzere hocanın kızı mimar Emine Öğün ve eşi mimar Mehmet Öğün'le bir araya geldik. Kültür Vadisi diye anmaya başladığımız projede ortaya çok güzel fikirler çıktı. Merkezefendi'de eski mahalle kültürünü yaşatacak bir müze-mahalle kurulmasında karar kıldık. Bir gün hocayı ziyarete gittik. Hasta yatıyordu. Ama Emine Hanım görüşmelerimizi, geldiğimiz noktayı anlattıkça hocanın gözleri açılıyordu. Bu çalışmalar sırasında Mimarlar Odası ve Şehir Planlamacıları Odası'ndan da birçok kişiyle toplantı yaptık. Onlar konuya Turgut Hoca gibi bakmasalar da faydalandık. Mahallenin merkezinde 365 gün açık bir kitap merkezi olmasını istedik. Kitap merkezi değilse de sonunda güzel bir kütüphane oldu. Bugünkü Merkezefendi Millet Kıraathanesi, Hoca'dan fikir alarak çocuklarının çizdiği bir eserdir.

Belli bir aşamada, bizim yaşayan müze-mahalle kurmayı planladığımız geniş alan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edildi. Üniversite idarecileriyle o alanın hiç olmazsa belli bir bölümünde mahalle fikrinin gerçekleşmesi için çok görüştük, ancak maalesef yol alamadık. Halbuki burası bizim Kültür Vadisi'nin merkezi olarak planladığımız yerdi. Yapmak istediklerimiz iyi kavransa proje akamete uğratılmaz, yıllardır verilen bunca emek boşa gitmez, hayal kırıklığı yaşanmazdı. Üniversite orası için gerçekten bir kazanım ama 24 saat yaşanacak böyle bir mahalle de üniversite için kazanım olacaktı. Adını Fatih'ten alan bir üniversitenin, İstanbul'a has güzellikleri diriltecek bir projeye kucak açması beklenirdi. Bu, mahalle kültürü ile üniversite kültürünün sinerjisini oluşturmak için benzersiz bir fırsattı.

Kaldı ki, o bölgede yıktıklarımız ve yaptıklarımız olmasa, orası bir üniversite kampüsü için uygun hâle gelemezdi. Zeytinburnu'nun yükselen cazibesi sadece Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin değil, Biruni, Yeni Yüzyıl, Koç ve İstinye Üniversiteleri ile Avrupa Meslek Yüksekokulu'nun da ilçeye kazandırılmasına zemin hazırladı. Hepsini ilçemiz için bir değer olarak gördük.

Bölgenin zaman içinde nasıl dönüştüğüne bir örnek vermek isterim. Merkezefendi'de iki tane köfteci dükkânı vardı. Zeytinburnu'na gelen dostlarımızı, konuklarımızı lüks yerlerde ağırlamak yerine ağızlarında oraya özgü bir tat bırakmak istedik ve bu teşvikimiz yeni dükkânların açılmasını sağladı. Merkezefendi şimdi İstanbul'un mutfak kültürünü temsil eden yerlerden biri olarak sırf bu amaçla bile ziyaret ediliyor.

DÖNÜŞEREK DEĞER KAZANMAK

Kültür Vadisi Projesi'ni gerçekleştirirken popülist olmadık. Zaten böyle büyük çapta projelerde ilk elde herkesi memnun etmek mümkün değildir. Projeye çevremizi ikna edebilsek de çok sayıda insan düzeni bozulacağı için karşı çıkıyor. Menfaatlere dokunmak risk getiriyor. Tehditler, fizikî saldırıya, hatta ortadan kaldırma niyetine dönüşüyor. Bizi bir siyasî ölü hâline getirip görev süremizin bir an önce tamamlanması için çalışanlar olduğu gibi, güzel işlerin bize oy getirmesini istemedikleri için karşı çıkanlar da var. Gıyabımızda yapılan planların ancak bir kısmından haberdarız. Bazen Allah'a sığınıp gözünü karartmak gerekiyor.

Kentsel dönüşümün başka ülkelerde nasıl yaşandığı, hangi problemlerle karşılaştıkları, bunları nasıl aştıkları soruları bizi MATRA projesine götürdü. Hollanda tecrübesine yerinde şahit olduk, Hollandalı heyeti Zeytinburnu'nda ağırlayarak tecrübemizi aktardık. Yaptıkları 100-150 daireli büyük binaların ilk 5-10 yıldan sonra işletilemez hâle geldiğini, kentsel dönüşümle buraları küçük birimlere ayırdıklarını öğrendik. Yaşama alanları inşa ederken halkın, paydaşların, etkileneceklerin fikrini almak gerektiğini yeniden gördük. "Sormamıza gerek yok, zaten halkın menfaatine, yaptıktan sonra onlar da anlar, teşekkür eder" diye düşünmek doğru değil. Biz de dönüşümle ne yapmak istediğimizi hemşehrilerimize birkaç kere anlatmak zorunda kaldık. İkna olduklarını zannettiğimiz anda başka

Kültür Vadisi Projesi
4. Etap 700. Yıl Parkı
Yakın Çevresi Avan Projesi

yerden duydukları yüzünden başa dönüp "Bizi yanıltıyorlar mı, burası çok değer kazanacak da başkaları mı faydalanacak?" diye düşünüyorlardı. Yalan haberler üretilip yayılıyor, akla hayale gelmeyen engellemeler oluyordu. İyi niyetli olmayanların kışkırtmasıyla mahkemeye başvuruluyor ve yürütmeyi durdurma kararı alınıyordu. Bir zamanlar mahkemelerin ne kadar politik davrandığını şimdi anlıyoruz. Yani hayaller üzerine kurulmuş bir proje büyük zorluklarla ilerleyebildi.

Kentsel dönüşüm rant olarak, rant da çıkar sağlama olarak algılanıyor. Bu algıyı destekleyen kötü örnekler var ama aslında hukuka uygun rant oluşturup dönü-

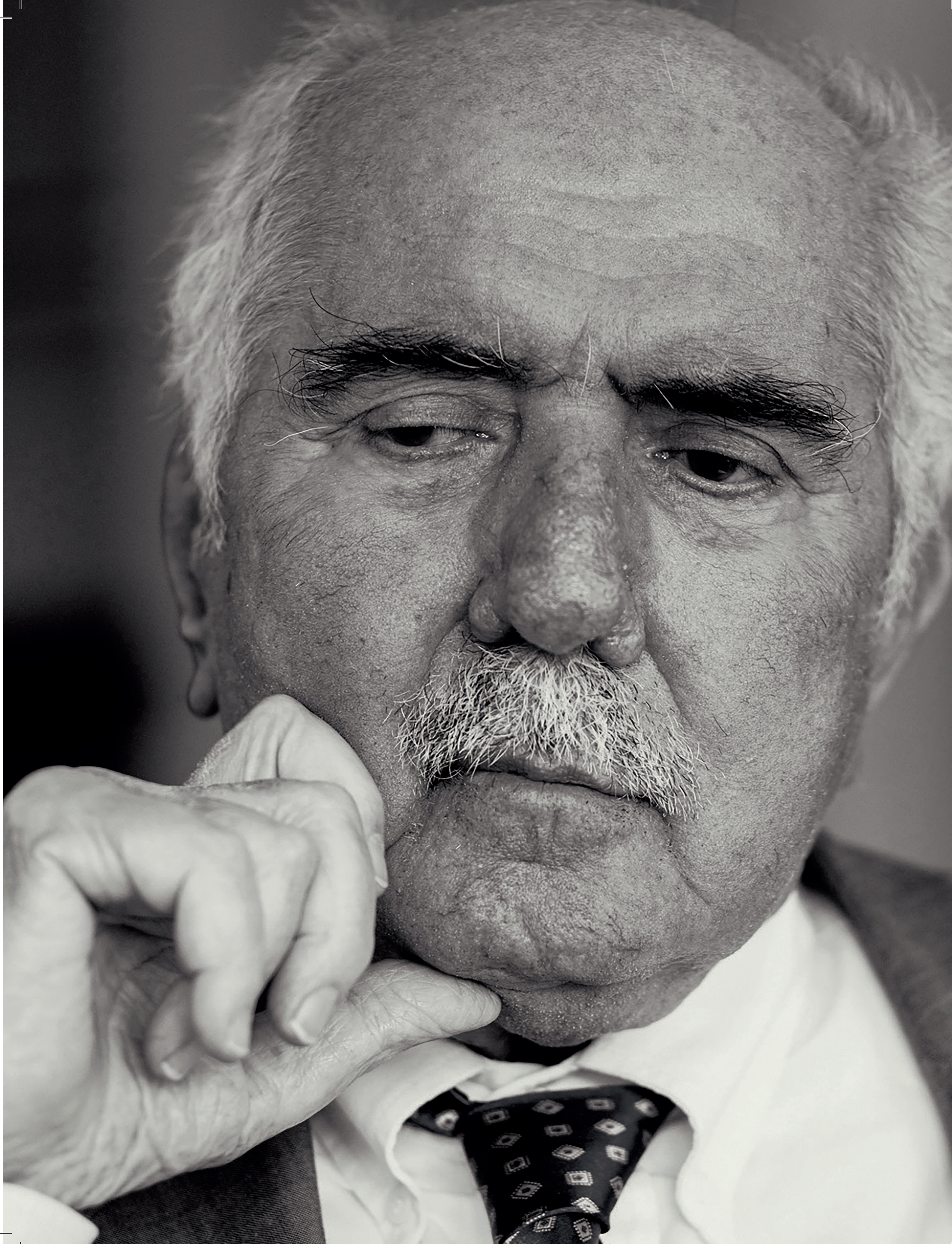
şümü sağlamak iyi bir yol. Kaçak binaları yıkmak, alanın yüzde 37'sini kamulaştırmak, yeni binalar yapmak ve imar vermek suretiyle o yerler çok değerlendi. Tarihî bölgede plan yapma yetkimiz olmadığından, bu projeler için Büyükşehir'i ikna etmek zorundaydık ve ettik. Dönüşüm sahasındaki işyerlerini oradan çıkardık ama diğer insanlarımıza şunu dedik: "İşyerleri gidecek ama siz gitmek istiyoruz deseniz bile gitmenizi istemiyoruz. Buradaki sosyal yapıyı muhafaza edeceğiz. Mahalle kültürünü yaşatmanızı istiyoruz. Geçmişiniz ile geleceğiniz arasında bir kopukluk olmasını istemiyoruz. Hikayelerinizi çocuklarınıza aktarmak için burada olmanız gerekiyor. Dedikodulara kanmayın. Yerlerinizi satmayın. Buralar çok değerlenecek." Bu sözlerimize rağmen bazıları kazancı dolayısıyla satıp gitti veya bina yeniden yapılıp değer kazanınca birlikte oturamayacağı için satan kardeşler oldu. Bütün uğraşmalarımıza rağmen oralardaki nüfusu tam koruyamadık.

GELECEĞE IŞIK TUTMAK

Kültür Vadisi projemizde el yordamıyla yol aldık, çünkü önümüzde örnek alacağımız benzer projeler yoktu. Her adımın en kısa zamanda gerçekleşmesini istiyorduk. Karşımıza çıkan her engel bizi üzüyordu. Ancak daha sonra, işi geciktiren bazı engellerin bir yandan da projenin olgunlaşmasına katkı sağladığını, hatta işimizi kolaylaştırdığını gördük; çünkü böylece şartlandığımız bakıştan ayrılma ve farklı açılardan bakma fırsatı bulmuş oluyorduk. İçinde bulunduğu şartlar insanı belli yorumlara zorlayabiliyor, şartlar değişince yorumlarımız da değişebiliyor. Mesela Merkezefendi Camii'nin avlusu etrafına yaptırmak istediğimiz sundurmanın projesini Anıtlar Kurulu'ndan geri dönmesi üzerine tadil ettik; daha yalın, güzel ve etkileyici oldu.

Bir kısmı iyi niyetli, bir kısmı art niyetli engellerle bugünlere geldik. Yola çıkarken kurduğumuz Kültür Vadisi hayalini önemli ölçüde gerçekleştirdik. Hemşehrilerimiz sağolsun, bizi uzun süre belediye başkanı olarak görevde tutmaları da bunda rol oynadı. Proje kendini her aşamada yeniden tanımlayarak, yönünü belirleyerek zaman içinde olgunlaştı ve artık bizden sonra benzeri çalışmaları yapacak olanlara kılavuzluk etmek gibi bir misyonu var.

Kültür Vadisi Projesi'nin, yaşadığı yerle ilgili farkındalık oluşturacak, aidiyet şuuru ve duygusu geliştirecek, toprak altında kalan tarihî eserlere yeniden hayat vererek geçmişi bugüne ve geleceğe bağlayacak kültür referanslı dönüşümlere ışık tutacağını ümit ediyorum.

Zeytinburnu Sur Dışı Sit Alanı Düzenleme Projeleri Ön Raporu

TURGUT CANSEVER

Üzerinde, büyük kültürlerin beşiği İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi sırasında önemli savaşların cereyan ettiği; bu savaşlarda can veren şehitlerin mezarlarının, seçkin âlimlerin feyz dağıttığı ilim merkezlerinin, bu merkezler etrafındaki mahallelerin, kiliselerin, manastırların, Rum, Ermeni, Süryani mezarlıklarının camilerle ve Müslüman kabristanlarıyla yan yana yer aldığı; farklı din ve kültürden insanların barış içinde birlikte asırlarca yaşadığı bir alanın düzenlenmesini kapsayan, olağanüstü öneme sahip bu proje girişiminden ötürü Zeytinburnu Belediye Başkanı Sayın Murat Aydın'ı kutluyor, çalışmanın tarafımızdan ele alınması hususunda gösterdiği güven sebebiyle de kendilerine ayrıca teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Tarafımıza tevdi edilen ve aşamalar hâlinde gerçekleştirilecek bu görevin, açık alanların, kabristanların, sur çevresi dışındaki tarihî kültür odaklarının kısmen yok olmuş mahallelerin restorasyonu ve yeniden inşası gibi çeşitlilik arz eden önemli konuları içermesi nedeniyle zorluk derecesi yüksek, ancak zor olduğu kadar da ilginç ve şerefli bir görev olduğunun bilincindeyiz.

PROJENİN AMACI

Projenin ana amacı, üzerinde insan kitlelerinin farklı din ve kültürlere sahip olsalar da karşılıklı saygı içinde birlikte yaşayabildiklerinin kanıtları olan değerler bulunan, ancak günümüzde son derece olumsuz fiziki koşullar altında yaşayan bir yörenin barındırdığı tarihî yüceliği, yerli yabancı tüm insanların yeniden solumasına imkân verecek bir çevre hâline dönüştürmektir. Böylece, gelecek nesillerin tarihin derinliklerinde yok olmak durumunda bırakılan erdeme ulaşma fırsatından mahrum kalmamaları sağlanmış olacaktır.

Sur dışındaki tarihî mezarlıkların, bostanların, İstanbul'un fethine sahne olmuş alanların, bu alanlarda vücuda getirilmiş önemli din ve kültür merkezlerinin yüksek manevî değerleriyle bağdaşmayan, moloz dökme yeri, ağır vasıta parkları, gereksiz geniş yollar ve seviyesiz bir mimarîyle tahrip edilmiş, kargaşa içinde kaderlerine terk edilmiş kültür değerlerinin kurtarılması ve son altmış yılda yok edilen geleneksel mahallelerin ihyası yoluyla, bu yörelerin tarihî ve kültürel değerleriyle mütenasip bir şekilde düzenlenmeleri acil bir görevdir. Bu acil görev, ancak kapsamlı ve karmaşık bir çalışmayla başarılabilir. Kısa bir incelemenin ürünü olan bu ön raporda, nihaî amaca varmak için izlenecek yol ve gerek-

*Bu rapor 2000 yılı Haziran ayında Turgut Cansever Mimarlık Mühendislik Planlama Danışmanlık Limited Şti. ve Arima Mimarlık Dekorasyon İnşaat Limited Şti. tarafından hazırlanmıştır.

li çalışmaların ana çizgileri, uyulması zorunlu ilke, hedef ve girişimler ortaya koyulacaktır. Raporda tarihî İstanbul'un batı surlarının dışındaki, Topkapı'dan Zeytinburnu'na ulaşarak Kazlıçeşme'yi de kapsayıp sahil şeridine kadar uzanan alanın düzenlenmesi için yapılacak çalışmalar ana hatlarıyla ortaya koyulmakla birlikte, tarihî surlar dışındaki alanların kullanış şeklinin ortaya çıkardığı sorunlara da kısaca temas edilecektir.

Özelde sınırları belirlenmiş bir alanla ilgili sorunları ve çözüm yollarını içeren bu çalışma, genelde tarihî kültür odağı İstanbul'un büyük bir bütün teşkil eden tarihî mimarlık mirasının korunma sorunlarına ışık tutmak açısından da ayrı bir öneme sahiptir.

İSTANBUL SURLARI VE ÇEVRELERİ İÇİN AVRUPA KONSEYİ, UNESCO GİRİŞİMLERİ VE PROJELER

İstanbul Belediyesi'nin teşebbüsleri sonucunda Avrupa Asamblesi'nin kararı ve daveti üzerine Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Organizasyonu UNESCO'nun İstanbul'un tarihî mimarlık mirasının korunması için başlattığı uluslararası kampanyanın ilk adımı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin de imza koyduğu Avrupa Mimarlık Mirasını Koruma Antlaşması olmuştur.

İstanbul'da tarihî mimarlık mirasının korunması sorununa kayıtsız kalınması bir yana, üstelik de tarihî şehir dokusu geniş bulvarlar inşa etmek için yıkılırken, dünya kültür camiası endişesini ortaya koymuştu. Avrupa Konseyi Asamblesi 1976 yılında İstanbul'un mimarlık kültür mirasının başlatılmasını ve UNESCO'nun da bu çalışmaya davet edilmesini kararlaştırmıştı. Bu gelişme üzerine, Avrupa Konseyi Kültür Komitesi 1978 yılında İstanbul'da toplanmış ve İstanbul Belediyesi'nin kendi imkânlarıyla yürüttüğü korumaya yönelik çalışmaları incelemişti. UNESCO'nun yardımlarıyla davet edilen seçkin yabancı uzmanlardan oluşan bir çalışma grubunun katılımıyla Süleymaniye ve Zeyrek mahallelerinin, tarihî surların korunması ve restorasyonuna yönelik ilkelerin, restorasyon ve çevre düzenleme projelerinin oluşturulması çalışmaları hız kazanmıştı.

Surların ve çevrelerinin restorasyonunu kapsayan Avrupa Konseyi Asamblesi kararı üzerine, UNESCO'nun katılımıyla başlatılan bu çalışmalar sırasında Prof. Nezih Eldem ve çalışma grubunun aynı yöndeki çalışmaları hayata geçirilmiş, ancak takriben altı yıl evvel görevdeki İstanbul Belediye Başkanı'nın, söz konusu heyetin, UNESCO'nun ve Avrupa Konseyi'nin İstanbul tarihî mimarlık mirasını koruma çalışmalarına vermekte olduğu katkılara son vermesi sonucu, surların Edirnekapı-Yedikule arasında kalan kısmı restorasyon adı altında, ehil olmayan kişiler tarafından yanlış uygulamalarla tahrip edilmişti. Fener, Ayvansaray yöresi sur restorasyon çalışmalarının ise daha duyarlı ürünler olduklarını zikretmek gereklidir.

Zeytinburnu Belediyesi'nin yürüttüğü bu önemli proje, kaybedilen uluslararası katkıları yeniden kazanmak, İstanbul'un tarihî kültür değerlerini korumayı amaçlayan insanlığın ortak bir girişimini yeniden hayata geçirmek yönünde bir ilk adım olabilirse, tarihî bir görev ifa etmiş olacaktır.

PROJE ALANININ YERİ VE SINIRLARI

Raporun inceleme alanı içine giren, Zeytinburnu belediye sınırının kuzey çizgisini teşkil eden Topkapı semtindeki önemli bir 16. yüzyıl eseri olan Takkeci Camii ve çevresinden başlayarak, güneyde Kazlıçeşme kıyı şeridine kadar uzanan, doğuda tarihî surlar ve batıda Zeytinburnu mahallesini kapsayan alan için bazı öneriler üretilecek, Nakliyeciler Sitesi'ne kadar uzanan bölgeye de değişik ölçeklerde müdahalelerde bulunulacaktır.

Sultanahmet Camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa ve benzeri mimarlık dehalarının eserleri veya bu eserlere ait temel kalıntıları dışında, Osmanlı din ve tasavvuf tarihinin Merkez Efendi ve Seyyid Nizam gibi önemli şahsiyetlerinin yaşamış olduğu yapılar ve medfun bulundukları kabristanlar ile son beş asırlık tarihimizin önemli belgeleri ve taşlarının her biri sanat eseri olan önemli bir kısmı tahrip edilmiş mezarlıklar bu alanda yer almaktadır.

Rapora konu teşkil eden alanın kuzey, güney ve doğu sınırlarını tabiî, idarî sınırlar ve surlar gibi anıtsal yapılarla belirlemek için yöredeki mevcut arazi kullanış biçimini inceleyerek sorunları tanımlamak, konunun ele alınacağı çerçeveyi kararlaştırmak açısından zarurîdir. Batı yönünde sınır bölgesinin sorunlarının daha ayrıntılı şekilde incelenmesi, bu incelemenin şehirsel, idarî ve malî meseleleri bir bütün olarak kapsaması gerekli olacaktır. Nakliyeciler Sitesi'nden güneye uzanan mevcut yol güzergâhının sınır olarak kabul edilmesi rapora bütünlük kazandıracak uygun bir yaklaşım olacaktır.

	2000			2001					2002				
YAPILACAK İŞLER	6	9	12	1	3	6	9	12	1	3	6	9	12
Gerekli kredinin sağlanması													
Uygulama projelerinin hazırlanması													
Merkezefendi yöresi sıhhileştirme alanlarının boşaltılması													
Merkezefendi restorasyonu için hafriyat araştırmasının yapılması													
Merkezefendi sıhhileştirme alanının düzenlenmesi													
Merkezefendi mahallesi restorasyon projesinin hazırlanması													
Restorasyon inşaatı için gerekli ön hazırlıkların yapılması													
Restorasyon çalışmaları													
Merkezefendi yeni konut projesinin hazırlanması													
Merkezefendi yeni konut uygulamaları alt yapı, 350 konut, okul mescit vs.													
Pazarlama işleri													
Kredinin geri ödenmesi													
Diğer işlerin yapılması													

PROJE ALANININ TARİHİ

Proje alanının fetihten önceki ve sonraki gelişme tarihini ana hatlarıyla bilmek, yörenin yeniden düzenlenmesi için yapılacak çalışmaları tanımlamak için gereklidir.

Proje alanının, 1453 yılında fetih savaşları sırasında sınırlı sayıda harabe, küçük Bizans kilise ve manastırı dışında tamamen boş olduğunu, fetihten sonra bir asır süresince yapılmış İstanbul haritaları göstermektedir. Osmanlı ordularının fetih savaşlarında alandaki konuşlanma biçiminin ve Fatih Sultan Mehmed'in

karargâhlarının nerelerde kurulduğunun, tarih, harp tarihî arşiv araştırmaları, vakanüvis kayıtları incelenerek belirlenmesi tarihî sit alanı açısından önem taşımaktadır.

Bizans Devleti'nin yüksek döneminde, bir kısım kilise ve manastır dışında Bakırköy yöresinde geniş sayılabilecek bir yerleşme alanının mevcut olduğu, bir mimarlık abidesi olan Altınkapı'nın imparatorların şehre giriş ve merasim kapısı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Fetihten önceki 7. ve 8. yüzyıldan itibaren Bizans Devleti'nin gücünü kaybetmesine pararlel olarak, sur dışındaki önemli tesisler terk edilmiş, harap hâle gelmiştir. Fetih yıllarında, İstanbul'un yalnızca 50.000 nüfuslu, sur içini bile tam kullanmaktan uzak, fakir ve küçük bir topluluk olarak kalmış olması, sur dışındaki önemli eserlerin ve yerleşmelerin de kaybolma nedenini de açıklar mahiyettedir. Ancak fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed'in iskân politikalarıyla sur kapılarının yanında ve şehri Trakya ve Balkanlar'a bağlayan yollar üzerinde İstanbul merkezinden farklı mesafelerde ve farklı büyüklüklerde yeni yerleşmeler oluşmuştur. Fetih sonrası İstanbul haritalarında bu noktalardaki bazı tesislerin var olduğunu gösteren işaretler mevcuttur.

Fetihten kısa bir süre sonra, muhasara sırasında bulunmuş olan Eyüp Sultan Hazretleri'nin kabrinin ihyası ve yakınında bir cami inşa edilmesi sonucunda Eyüp Sultan mahallesi hızla gelişmiştir. Sur dışında fetihte hayatını kaybedenlerin defnedildiği kabristanlardan geriye kalan boş alanlar şehrin sebze ihtiyacını karşılayan bostanlar, bağlar olarak kullanılmış, Kazlıçeşme'de şehrin et ihtiyacını karşılamak üzere kurulan hayvan kesim tesislerinin hemen yanında ayrı bir mahalle oluşturulmuştur.

Tarihî İstanbul haritalarında görülen ikinci önemli yerleşmenin, Kanunî Sultan Süleyman'ın sıkça ziyaret ettiği, asrın büyük din âlimi mutasavvıf Merkez Efendi'ye ait tekkenin de yer aldığı külliyenin yanında inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Tekke yöresinde 500 evin yer aldığı, o tarihte Osmanlı büyük aile tipinin yaygın olduğu düşünülürse, 3-4 bin nüfuslu bir mahallenin vücuda getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihî İstanbul haritalarında gösterilen Kazlıçeşme mahallesinin kuzeyindeki mahalle Merkezefendi mahallesi olabileceği gibi, biraz daha kuzeyde yine bir 16. yüzyıl eseri olduğu bilinen Takkeci Camii çevresindeki ayrı bir küçük yerleşmeye de tekabül edebilir. Takkeci Camii çevresindeki bu iskân alanı, düzensiz sanayi depolama tesisleriyle tahrip edilmiş, bu yetmiyormuş gibi 1958 yılında İstanbul çevreyolu ulaşım aksı mahallenin ortasından geçirilerek mahalle ikiye bölünmüştür.

Her beş yüz yılda büyük şiddette, her iki yüz elli yıllık dönemde ise daha az şiddette depremlerle hasar gören İstanbul surlarının önümüzdeki dönemlerde beklenen depremlerde önemli tahribata maruz kalmaması için alınacak mühendislik tedbirlerinin de bir an evvel ortaya koyulması kültür tarihimize karşı ciddi bir sorumluluğumuzdur.

PROJE ALANINDAKİ TARİHÎ MİMARLIK ESERLERİ, ÇEVRELERİ VE ESERLERİN MEVCUT DURUMU

Açık Alanlar Sur dışının özgün niteliğini sürdürerek varlığını devam ettiren tarihî kullanış biçimi açık alanlardır. Bu açık alanlarda 1950'li yıllara kadar mevcudiyetlerini sürdürmüş olan bostan ve bağların bir bölümü de sur hendekleri içerisindeki çiçekleri bahçeleriydi. Ancak, 15. yüzyılda Takkeci Camii, İlyaszade Camii ve Takkeci mahallesiyle, 16. yüzyılda Merkezefendi Külliyesi arasında bulunan ve beş yüzyıl boyunca mezarlık, bostan ve bağların varlığı sayesinde tarihî hiç zedelemeden yaşatmış fetih savaşı alanı bu tarihî mevkiye uygun olmayan imalathane, otobüs, minibüs park alanı işgali altındadır.

Zeytinburnu haritası, 1918
Mühendis Necip Bey

Mezarlıklar Takkeci Camii, İlyaszade Camii ile Merkezefendi Külliyesi arasında kalan boş alanın dışında, tarihî savaş meydanının güneyine doğru yer alan mezarlıklar, genişlikleri dışında özel bir öneme sahiptir. Fetih savaşlarında şehit düşenlerin defnedilmesiyle teşekkül eden Müslüman mezarlıkları ve onların arasında fetihten daha önceleri önemlerini kaybetmiş bulunan Bizans manastırları çevresinde Tanzimat sonrasında genişleyen Rum, Ermeni, Süryani manastır ve mezarlıkları bir bütünlük teşkil etmektedir.

Osmanlı mimarlık ananesinin müstesna ürünleri olan Türk-İslam mezarları ve mezar taşları özgün bir kimliğe sahiptir ve farklı ölçü ve konumlarıyla heykel ve hat sanatı şaheserleri olarak zikredilebilirler. Mezar taşlarının üzerindeki kitabeler İstanbul'un ileri gelen şahsiyetlerine ait önemli tarihî bilgileri sunmaları nedeniyle de ayrı bir önem taşırlar.

Beş asır süresince saygının, duyarlılığın, büyük ve yüce bir güzellik duygusunun hâkim olduğu bu mezarlıkların aslî unsurlarından olan mezar taşlarının hızla yok edilerek, yerine iptidaî, yassı ve çirkin hatla yazılmış yazılarla vücuda getirilmiş baş taşları koyulan mezarlıkların bu dönüşümünü ve tahrip oluşunu durdurmak önemli ve acil bir görev hâline gelmiştir. Alanın düzenlenmesinin ilk adımında, araştırma restorasyon ve uygulama projelerinin hazırlanması sırasında mevcut durumu eksiksiz şekilde tespit edecek çalışmalardan biri de mezar taşlarının hassas bir envanterini yapmak olacaktır.

Tobias Conrad Lotter tarafından hazırlanmış olan 1770 tarihli İstanbul şehir planı

Mezarlıkların tamamlayıcı aslî bir diğer unsuru olan, eskiden mezarlıklardaki iç meydanlarına işaret eden koyu renkli selvilerin dik biçimlerine karşılık o noktalarda gölgelikler vücuda getirmek için kullanılan ve toparlak taçlarıyla farklılaşan ağaç mimarîsi bütünlüğü de önemli ölçüde kaybolmuştur.

Mezarlıkların korunmasını, ayrıca ziyaretçilerin bir nevî açıkhava tarih müzesi niteliği de taşıyan manevî değeri yüksek bu ortamları gereken yücelik içinde ziyaret edebilmelerini sağlayacak düzenlemelerin ve mezarlıkların manzumesine ait ulaşım sisteminin esaslarını ortaya koymak gerekmektedir.

ODAK NOKTALAR OLUŞTURAN YAPILAR (MERKEZEFENDİ, SEYYİDNİZAM)

Merkezefendi mahallesi Beş yüz kadar evden müteşekkil olduğunu sandığımız Merkezefendi mahallesinin zamanında türbe ve külliye etrafında yer almış ol-

duğu, mevcut yapı kalıntılarının dokusundan anlaşılmaktadır. Bir kültür odağı olan Merkezefendi Külliyesi'nin etrafında oluşturulacak mahallenin, bu projenin cazip ve insanları cezbedecek önemli çekim merkezi ve odak noktasını teşkil edeceği aşikârdır.

Hamam Merkezefendi Külliyesi'nin bir parçası olan hamam, türbenin güneyinde yer almakta olup hâlen faal durumdadır.

Seyyidnizam Mescidi Merkezefendi Külliyesi'nin nispeten huzurlu, asude bir ortam sağlayan konumuna karşılık, planlama alanındaki önemli bir ziyaret yeri olan, Hz. Peygamber'in sülalesine mensup, 17. asırda İstanbul'a yerleşmiş Seyyid Nizam'ın türbesi, planlama alanının pek çok yöresinde olduğu gibi bu önemli ziyaret yerini hesaba katmadan bilgisizce ve saygısızca geçirilmiş yolların üzerindeki bir kavşak noktasının yoğun trafik gürültüsü içinde bırakılmış bulunmaktadır. Türbe, mescid ve müştemilatın zamanla tahrip edilmiş olması ve seviyesiz müdahaleler yeniden inşayı zarurî kılmaktadır.

Külliyenin tek dikkate değer yapısı, bekçi ve bakım personelinin ikametine tahsis edilmiş olan, sıvalı fakat aslında ahşap karkas olan yapı, restore edilmeye değer bir sivil mimarî ürünüdür. Seyyidnizam Külliyesi'nin izleri 17. asırdan kalmış yapısının da tarihî incelemeler ve kazılarla araştırılması, yeniden projelendirilmesi ve çevresindeki yol şebekesinin civardaki okulun yaya trafik düzeniyle bütünleştirilmesi gerekecektir.

Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyh Çelebi gibi edebiyatımızın seçkin bir şahsiyetinin yetiştiği bu büyük kültür merkezi maalesef bir yangın sonucunda tamamen yok olmuş ve yerine Mîmâr Kemâleddin Bey tarafından inşa edilmiş olan yapı da yine son yıllarda bir yangın sonucunda tahrip olmuştur. Yenikapı Mevlevîhanesi kendisini çevreden koparan ve her türlü nakil vasıtasının hız sınırı tanımadan seyrettiği bir yol üstünde kalmış durumdadır.

Surlar Proje alanının sınırını oluşturan tarihî surlar proje alanının fizikî açıdan en büyük mimarî unsuru olarak özel öneme sahiptir. Son on asırda sur dışı, küçük yerleşmeler dışında tarım alanları ve boş arazi olarak kalmıştır. Fetihten sonra Takkeci mahallesi ve cami çevresi, Merkezefendi, Mevlevîhane, Seyyidnizam ve çevre yerleşmeleri, Kazlıçeşme mezbahaneleri ve mahalleleri küçük ölçekli ve surlardan belirli bir ölçüde uzakta kurulmuştur. Sur hendekleri çiçek bahçeleri olarak kullanılırken, birinci ve ikinci sur duvarları da tarihin canlı hatıraları olarak yaşanmıştır.

Yol ve Çevre Düzeni Bostanlar ve mezarlıklar arasından sur kapılarından dışa doğru uzanan, ortaçağın ulaşım imkânları ölçüsündeki dar yollar dışında bu kapıları birbirine bağlayan bir ana patika kuzeyden güneye bostanlar arasından kıvrılarak ilerliyordu. Surların önünden geçen bugünkü yol, proje alanındaki hayat ve tarih duygusunu sınırlarken, surlar ve proje alanıyla ilişkiyi imkânsız kılan her tür araca açık bir makineler engeli vücuda getirerek, surları tarihî alandan koparan bir engel oluşturmaktadır. Bu yol yer yer yükseltilerek surlar

tarihin bir parçası olmaktan çıkarılmış ve kötü restorasyonla ucuz tiyatro dekoru durumuna düşürülmüş durumdadır.

Manastır ve Kabristanlar Projenin diğer önemli odak noktaları Ermeni manastırları ile Ermeni ve Süryani kabristanlarıdır.

PROJE ALANINDA ARAZİ KULLANIŞ ŞEKLİ

Yapılaşma ve Ulaşım Sistemi İstanbul fetih savaşları sırasında Osmanlı ordusunun üzerinde konuşlandığı alanların 1950'li yıllara kadar özelliklerini korumuş olduğunu, ancak son elli yıl içinde sanayi tesisleri ve gecekondu şeklindeki iskân alanlarıyla işgal edilmiş bulunduklarını vurgulamıştık.

1937 yılında İstanbul Nazım Planı'nı hazırlamakla görevlendirilen Fransız mimar H. Prost'un tarihî yarımada nazım planında tarihî şehir, yol ve yapılaşma dokularını tadil ederken, sur dışı için aldığı koruma kararı özel bir öneme sahiptir. Prost, planda surlara paralel 500 metre batıdan geçecek bir çizgiyle surlar arasında kalan alanda yeni yapılaşmayı yasaklamış ve böylece Kazlıçeşme ve Rami bölgelerinde 1960'lı yıllardaki gecekondu, fabrika, atölye vs. inşa furyası başlayıncaya kadar bu alan oldukça iyi bir şekilde korunabilmiştir. 1950'li yıllara kadar ekonomik hayattaki olumsuzluklar nedeniyle herhangi bir zorlama olmaksızın sağlanan bu koruma, 1950-60 yıllarında Topkapı sanayi bölgesinin kurulmasıyla yerini deri, mensucat sanayii, düzensiz imalat ve tamirhanelerin işgaline bırakmıştır.

1957-60 yılları arasında Karayolları İdaresi'nin, kazandığı uygulama gücü sayesinde şehir sorunlarını hiçe sayan bir dizi yol açma ve inşaat faaliyetlerini gerçekleştirerek, Millet caddesi, Vatan caddesi ve sahil yolu gibi büyük ulaşım akslarını, şehrin kuzeyini güneybatıya bağlayan Londra Asfaltı'nı inşa etmesi sonunda, yarımada yaşanan tarihî bir şehir olmak yerine pek çok yönden girilerek kat edilen, gündüzleri yoğun nüfusla çiğnenen bir alana dönüşürken, sur dışı da başlamış olan sanayileşme sürecinin olumsuz etkisini yaşamıştır.

1950-60'lı yıllar arasındaki bu yeni yol ve ulaşım sistemleri kurma girişimi, Topkapı Takkeci mahallesinin yok edilmesini, Mimar Sinan'a ait İlyaszade Camii'nin bir benzin istasyonuna feda edilmesini, çevreyolunun Topkapı'dan sahil yoluna ve Kazlıçeşme'ye uzatılmasıyla da tarihî surların fetih alanından kopartılması sürecini başlatmıştır.

Şehrin sorununun yol eksikliği olduğu zannından kaynaklanan bu oluşum, proje alanını da olumsuz şekilde etkilemiştir. Kullanım değeri düşük, iptidaî bir yapılaşma alanının büyük tarihî, kültürel değerini ve kullanım düzenini hiçe saymıştır. Bu olumsuz gelişmenin sonucunda tarihî çevreyi saygıyla ziyaret ederek yaşamayı imkânsızlaştıran iptidaî bir otomobil yolu şebekesi vücuda getirilmiştir.

Mevcut yol şebekesinin sözünü ettiğimiz bu mahsurları yanında, hâlen yöreyi ziyaret eden turist ve ziyaretçileri taşıyacak arabalar için bir otoparkın bile mevcut bulunmaması, alanın meselelerinin hiç anlaşılmamış olduğunu göstermektedir.

Projenin İlkeleri Proje alanının batısındaki Zeytinburnu iskân bölgesinin projede ortaya koyulacak çözümlerden yararlanmasını sağlamak amacıyla iskân alanında yapılabilecek bir kısım müdahalenin de gündemde yer alması gerekecektir. Ancak bu konunun ayrıntılı bir şekilde ele alınması, ikinci aşamada, bu proje kapsamındaki uygulamaların tamamlanmasından sonra gündeme getirilmelidir.

Proje, belirlenen proje alanına ve Zeytinburnu iskân alanlarına daha yüksek yaşama biçimi ve yaşama standardı kazandırmayı amaçlarken, diğer taraftan da proje alanında yılın her ayında, mevsiminde belirli bir canlılığa sahip olması ve böylece yaşayan bir ortam olarak, hizmet verecek şekilde düzenlenmesiyle yörenin ve mevcut tabiat, kültür değerlerinin varlığını sürdürmesi imkânını sağlayabilir.

Proje, tarihî surlardan başlayarak, mezarlıkların, eski mahallelerin yok olmasıyla ortaya çıkmış bol alanların düzenlenmesini; kirletici, seviyesiz imalat alanlarının kaldırılmasını; tarihî mahallelerin önemli abidevî odaklarının ve çevrelerinin dış alanlara hizmet veren ve bütün alanı etkileyen ulaşım sisteminin meselelerini kapsamaktadır.

Bu ön rapor, proje alanının meselelerinin irdelenmesi, gelişme imkânları, giriş ve odak noktalarının belirlenmesi, düzenlenmesi ve Zeytinburnu yerleşmesinin gelişme sorunlarına da ana çizgileriyle yönelerek, proje alanı ulaşım sistemi ile Zeytinburnu iskân alanının ulaşım sistemi ilişkisini beklenmeyen olumsuz gelişmelerden korumak yönünde yararlı olacaktır. Bu noktada açıkça görülebilecek bir husus da Zeytinburnu iskân dokusunun yeşilden ve ortak alanlardan büyük ölçüde yoksun bulunmasıdır. Bu hususta yapılabilecek her şeyin Belediye gelirlerini arttırmaya bağlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Zeytinburnu ilçesinin 250 bin kişiye varan nüfusa rağmen bir ticaret ve kültür merkezine ve düzenlenmiş bir merkezler kademelenmesine sahip olmadığı, halkının alışveriş için ilçe dışına gitmek zorunda olduğu bilinmektedir.

Belediyenin şehre alışveriş ve ticaret merkezleri kazandırmak üzere şehir merkezleri ve açık alanlar planlanması ve programlarını gerçekleştirmesi, doğru işletme, kiralama teknikleri ile doğru iktisadî hesaplara dayalı iyileştirme, geliştirme ve yatırım projeleri olarak ele alması hâlinde, alışveriş merkezleri ve iş binaları Belediye mülkiyetinde tutularak, programlı her türlü geliştirme çalışması için yeterli kaynak sağlanabilecektir.

ÖNERİLER

Yöreyle ilgili mevcut tespitlerin ışığında:

1) Yollar *Çevreyolunu sahil yoluna bağlayan, sabah ve akşam saatlerinde yoğun doğu-batı trafiğinde yetersiz kalan sahil yolunu daha da yüklenen, surlarla proje alanı arasındaki yolun kaldırılması, tarihî alanın parçalanmasını önlemek ve zaten yoğun olan sahil yolu trafiğinin daha da yüklenmesine son vermek için gereklidir. Surlarla fetih savaş alanının bu yolla birbirinden koparılmasına son vermek için gerçekleştirilebilecek bir çözüm olarak da tarihî kapıların karşısında yolun bir alt seviyeye indirilmesi düşünülebilir. Ancak bu çözümün sit alanının asli yapısını zedeleyeceği ve yüksek maliyetlerle gerçek-*

leştirilebileceği göz önünde tutulunca, daha doğru bir çözümün, Londra Asfaltı ile sahil yolunu Zeytinburnu yerleşme alanının batısından yani Zeytinburnu ile Çırpıcı çayırının arasından birbirine bağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

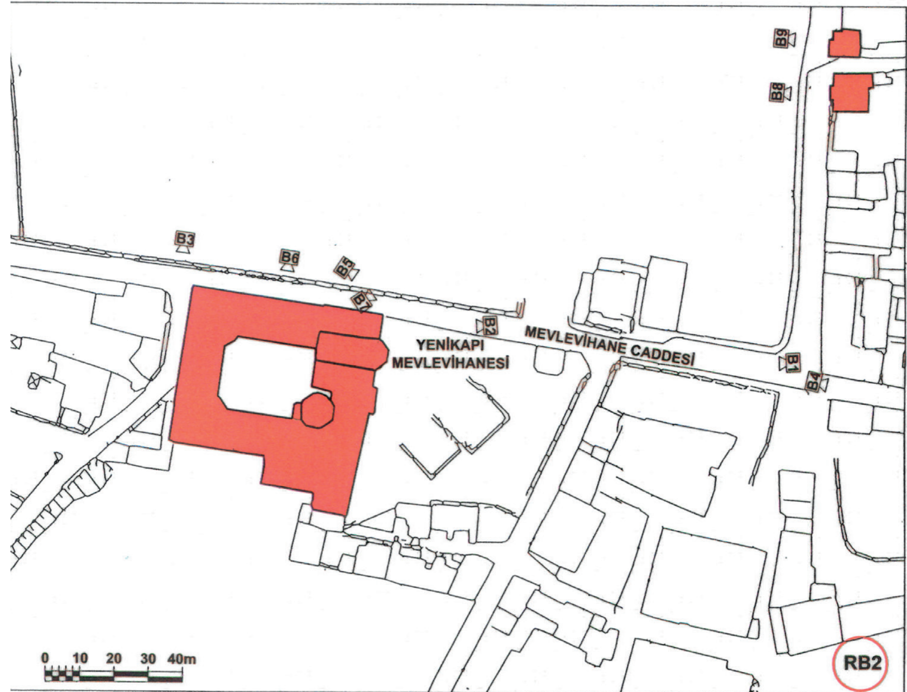
Bu iki alternatif çözümden ikincisinin tarihî alanının gelişmesi, korunması açısından olduğu kadar maliyet ve çevre yolu ulaşım sisteminin sağlığı ve tarihî yarımadanın transit trafiğiyle çiğnenmesini sınırlamak bakımından da tercih edileceği aşikârdır.

2) Kaldırılacak Tesisler *Fetih savaşı alanındaki ve mücavir tarihî yörelerdeki sanayi tesislerinin ve şehir trafiği için çok ciddî bir yük teşkil eden nakliyeciler sitesinin bu yöreden kaldırılması da, tarihî alanın korunması ve önemine mütenasip şekilde yaşatılması için gerekli olacaktır.*

3) Restore Edilecek Yapılar *Tarihî mimarlık mirası bölümünde değindiğimiz tespit edilen hususlar ışığında planlama alanının merkez tesisini teşkil edecek olan Merkezefendi Külliyesi'nin aslî yapısını tespit ederek bir bilimsel hafriyatın yapılmasının, kazı bulgularından ve tarihî kayıtlardan hareket edilerek külliyenin tarihî hüviyetine uygun olarak restore edilmesinin bir görev olduğu kanaatindeyiz.*

Külliyenin diğer unsurları olan Şeyh Efendi türbesi 19. asır sonunda büyük bir mimarî gerilemenin ürünü olsa da, bu yapının da dikkatli bir şekilde incelenerek restore edilmesi gerekecektir. Külliyenin -küçük olmakla birlikte- iç tezyinatı hariç şaheser bir parçası olarak Daru'l-Kurra'nın, özel bir bilgi ve duyarlılıkla restore edilmesi zarurîdir.

Mimar Sinan veya yardımcılarından biri tarafından yapılmış olan Merkez Efendi türbesinin de en az Daru'l-Kurra'nın mimarî seviyesinde bir yapı olması

gerektiği kanaatimizce muhakkak olup, türbe için gerekli tarihî bilgi toplanarak yeniden tasarlanıp, inşasının sağlanmasının projenin önemli bir kısmı olacağı tabiîdir. Geçen asır başının bir payısı olan türbeye bitişik caminin, tarihî bir zaruret olmamakla birlikte muhafaza edilebileceği inancındayız.

Türbenin yakın çevresinde korunacak başka bir tarihî yapı tespit edilmemiş olsa da, değersiz yapıların yıkılması sırasında, temellerinde mevcut kalıntılar bulunur ise bunlardan ve tarihî kayıtlardan hareket edilerek yerlerinde inşa edilecek tesislerin üstleneceği fonksiyonların belirlenmesi ve çevreyle uyumlu bir mimarînin gerçekleştirilmesi de görev olacaktır.

Merkezefendi mahallesinin geride kalmış bulunan az sayıdaki eski konutunu onarmak ve yok olmuş 500 konutu yeniden inşa etmek, külliyenin ve proje alanının gereken düzeyde yaşayabilmesi için bir zarurettir.

16. asırda Kanunî'nin sıkça ziyaret ettiği Merkez Efendi'nin büyük bir din ve tasavvuf büyüğü olduğu hatırlanırsa, kendisinden çağın büyük hükümdarının neler öğrendiğini tekrar gün ışığına çıkarmak ve insanlığa sunmak için Merkezefendi Külliyesi'nin bir ilmî araştırma merkezi olarak geliştirilmesi gerektiği açıktır.

Küçük meydanın ve yakınındaki yapı adalarından yeterli bir kısmın bu bilimsel araştırma fonksiyonlarına ve araştırmacıların ikametine tesis edilmesi uygun olacaktır. Böyle bir tesisin zengin bir kütüphaneye, arşive ihtiyaç göstereceği, tesisin gelişmesinin gerekli olacağı göz önünde tutularak gerekli düzenleme yapılmalıdır.

Diğer taraftan, türbenin bir 16. asır yapısı olduğu göz önünde tutulursa, dergâhın doğu kısımlarının da ihyasını kapsayacak bir hafriyat ve tarihî belge araştırması yapılarak bunların tamamının yeniden aslî özelliklerine uygun ve büyük tarihî değeriyle mütenasip şekilde yeniden inşası ve düzenli bakım hizmetlerinin gerçekleştirilmesi gerekecektir.

İtinayla restore edilmiş ve itinayla bakımı yapılan, ziyaretçilerin ziyaret ettiği manastırın ve kabristanların yakınındaki mermer atölyelerinin kaldırılması, tarihî binanın ziyaretçilere hizmet verecek bir yer olarak restore edilmesi veya proje alanının tanıtım merkezi, kitaplık gibi bir fonksiyonla donatılması gerekecektir.

Planlama ve Proje Çalışmaları Ön raporun Belediye Başkanlığınca uygun bulunması hâlinde, kesinleştirilecek uygulama programı çerçevesinde gerekli malî imkânlar sağlandığında;

1) Ön raporda yapılması öngörülen işlerin uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli plan ve projenin aşağıdaki uygulama programı çerçevesinde hazırlanması,

2) Bu plan ve projelere uygun olarak, belirlenen program çerçevesinde, öncelikli olarak sıhhileştirilecek yörelerde kirletici tesislerin kaldırılması ve gerekli restorasyon ve yeni inşaat olmak üzere iki kısımdan oluşan uygulama işlerinin yapılması öngörülmelidir.

Uygulama Programı Üzerine Düşünceler

Projelerle ilgili olarak:

A) Kültürel değerlerin korunmasını,

B) Yörenin canlandırılması, tanıtılması ve daha yoğun kullanılmasını,

C) Projenin kısa zamanda tamamlanmasını temin edecek yaklaşım ve değerlendirilmelerin elde edilmesi söz konusudur.

Malî kaynak temini açısından yapılacak işler:

1) Merkezefendi mahallesinde gerçekleştirilecek projenin tamamını hayata geçirecek nakit kaynağın sağlanabilmesi gereklidir,

2) Konutların makul bir değerlerle pazarlanabilmesi için çevre düzenleme işlerinin tamanının, külliyenin ve tarihî mahalle restorasyonunun kısmen gerçekleştirilmesi zarurî olacaktır. Zira Merkezefendi'nin yeni konutlarının pazarlanması ancak altyapısı, sosyal donanım tesisleri ve çevresinin seviyeli bir biçimde tamamlanmış olması hâlinde mümkün olabilir.

Sonuç olarak, projenin kaynak üretici bu bölümünün finansmanının sağlanması ilk adımı teşkil edecek ve diğer uygulamalar sağlanacak bu kaynakla finanse edilebilecektir.

Tespit ve Ön Projelendirme

1) Ayrıntılı 1/1000 arazi kullanım haritası hazırlanması,

2) Mevcut yapıların durumlarının tespit edilmesi,

- *Kullanış şekli, kullanan ailenin nüfusu, gelir düzeyi vs. hususların aydınlatılması,*
- *Restore edilecek yapıların rölevelerinin yapılması, mimarî ve inşaî durumlarının tespit edilmesi,*
- *Yapılan tespitlerde korunması gerekli tabiat ve kültür varlıkları için fişlerin hazırlanması,*
- *Yapılan tespitlerin ilgili Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'na onaylanmak üzere sunulması ve onayın alınması sağlanmalıdır.*

3) Tespit çalışmalarının onaylanmasından sonra, proje alanında yapılması düşünülen düzenlemeleri içeren proje alanı Koruma İmar Planı'nın hazırlanması ve bu planın da, ilgili kurul tarafından onaylanmasını takiben:

- *Açık alan düzenleme uygulama projeleri,*
- *Restore edilecek açık alanların, binaların röleve ve restorasyon projeleri,*
- *Uygulama projeleri, detayları, teknik şartmanemeleri ve keşif özetleri içerecek şekilde dosyalar hâlinde düzenlenmelidir.*

4) Koruma ve uygulama projelerini hazırlayan müellifler inşaatın mimarlık, mühendislik vs. meslekî kontrol hizmetlerini de yapmakla mükellef olmalıdırlar.

Düzenleme ve Proje İşleri

Rapor kapsamında ele alınacak konular ve yapılacak işler listelenmiştir:

1) Restorasyonu Yapılacak Yapılar ve Yapı Grupları

a) Merkezefendi Külliyesi

b) Merkezefendi mahallesi

c) Merkezefendi Hamamı

d) Seyyidnizam Külliyesi

e) Yenikapı Mevlevîhanesi

araştırma, röleve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ve çevre düzenlemeleri

f) Manastır karşısındaki mermer atölyesi olarak kullanılan küçük yapının uygun bir kullanım şekline göre restorasyonu

g) Türbe, mescid, çeşme, müştemilat gibi tarihî yapıların restorasyon işleri ayrıca ele alınmalıdır.

2) Yeni İnşaat ve Düzenlemeler

a) Merkezefendi yeni mahalle inşaatı ve çevre düzenlemesi

b) Yeni yerleşme alanı için altyapı tesisleri

3) Yollar, Açık Alanlar, Mezarlıklar ve Yeni Tesis Düzenlemeleri

a) Topkapı-Londra Asfaltı Merkezefendi arası

- Mevcut boş alan ve çevre tesisleri düzenlemesi

- Otobüs, minibüs, park alanları ve nakledilecek işyerlerinden boşalacak alanların düzenlenmesi

- Açık alanların tesfiyesi, toprak serilmesi, ağaçlandırmaların yapılması, yolların, set duvarlarının, çeşmelerin ve havuzların inşası,

- Tamamlayıcı tesislerin, saçakların, lokantaların, dükkânların, büfelerin ve ön tesislerin yapılması.

b) Mezarlıklar

- Mezarlıkların iç bakımı ve temizliği

- Tarihî mezar taşlarının yeniden düzenlenmesi

- Mezarlık duvarlarının tamiri

- Mezarlıklar arası yol şebekesi düzenlemesi, döşeme kaplaması, kaldırımların düzenlenmesi

- Motorlu araç yollarının düzenlenmesi

- Ağaçlandırma ve peyzaj işlerinin yapılması

c) Tarihî surlar ile mezarlıklar arasındaki alan

- Sur yeşil şeridi peyzaj düzenlenmesi, ağaçlandırma işlerinin yapılması

- Surların restorasyon işlerinin gerçekleştirilmesi

- Sur kapıları civarında kapı önü, yol kenarı, kahve, çardak vs. düzenlemelerin yapılması

d) Şehir parkı ve diğer sıhhîleştirme alanlarının düzenlenmesi

SONUÇ

Önemli bir fetih savaşının cereyan etmiş olduğu proje alanındaki tarihî dokuyu ihya ederek aslına uygun şekilde yaşatmak ve her türlü çağdaş ihtiyacı yüce tarihî mirasa saygılı davranarak karşılamak en önemli görev olacaktır.

Bu meyanda, savaş ile ilgili çeşitli hatıraların, sur kapılarının hemen dışındaki kahvelerin, hendeklerin üzerinden atlayıp surlarla çiçek bahçeleri arasındaki geçerek abidevî kapılara ulaşan yolların, bu kapıların önlerinden şehre girip çıkanların buluştuğu meydancıkların düzenlenmesi gereklidir.

Proje alanı hak ettiği mimarî ve kentsel tasarım yaklaşımı ile düzenlendiğinde, surların dar fakat yüce kapılarından dışarı çıkan insanlar aniden geniş açık alanla karşılaşacak ve tarihî savaşı, kabristanları, tabiatı bütün çarpıcılığı ile fark edeceklerdir; şehre doğru sur kapılarına yönelenler için ise mezarlık duvarlarının sınırladığı ve duvarların içinde yükselen siyah anıtsal selvilerin arasından uzayıp giden yollardan ilerlerken arada sırada bir saçak altında istirahat edip, oyalanıp, tabiatı, surları seyrederek her ilerlemede yeni bir yöne yönelerek farklılaşan, sur duvarına yaklaşıp uzaklaşan yaya yolları vasıtasıyla tarihî yaşayan doku içindeki restore edilmiş tarihî mimarlık mirası eserleri ziyaret etme imkânı sağlanmalıdır.

Tiyatro dekoru düzeyinde tamir edilmiş veya yok olmaya bırakılmış kısımların ve bunların yeraltı olumsuz hâlini düzeltmek için planlanma alanının mimarî tasarım ve restorasyonunun en zor konusunu oluşturduğu aşikârdır. Bu konuda son derece ciddî bir restorasyon projesinin başlatılması zarurîdir.

ZEYTİNBURNU İLÇESİNDE KORUNMASI GEREKLİ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARI

Çeşmeler

1) *Veliefendi Çeşmesi (1659 ada 15 parsel)*
2) *Seyyidnizam Çeşmesi (2958 ada 3-4 parsel)*
3) *Trakya Otogarı'ndaki Çeşme (2914 ada 44 parsel)*
4) *Mevlevîhane Yolu Üzerinde (2931 ada 5 parsel)*
5) *Tramvay Yolu Üzerinde (2951 ada 10 parsel)*

Türbeler

1) *Seyyidnizam Yolu Üzerinde (2980 ada 11 parsel)*
2) *Yedikule Girişinde (1628 ada 6 parsel)*
3) *Gökalp mahallesi 31. sokakta Yatır*
4) *Nuri Paşa mahallesi 14. sokakta Yatır (29/1 sokaktan önceki arada)*

Camiler

1) Takkeci Camii (2912 ada 6 parsel)

2) Mezarlıklar (2914 ada 36, 11 parsel)

3) Merkezefendi Camii (2934 ada 2 parsel)

4) Mevlevîhane Tekkesi (2965 ada 4 parsel)

Sivil Mimarlık Örnekleri

1) Abdülbâki Paşa Çocuk Kütüphanesi (2933 ada 13 parsel)

2) Ahşap Bina (2933 ada 16 parsel)

3) Ahşap Bina (2933 ada l parsel)

4) Ahşap Bina (2932 ada 3 parsel)

5) Hamam (2932 ada 17, 18 parsel)

6) Mermer Atölyesi (2979 ada 6 parsel)

7) Rum Manastırı (2977 ada l parsel)

8) Mermer Atölyesi (2976 ada l parsel)

9) Göğüs Hastanesi 1625 ada19 parsel)

10) Rum Hastanesi-İhtiyarhane (1648 ada butonu ve 1629 ada 16 parsel)

11) Ermeni Hastanesi (1630 ada l parsel)

Topkapı-Zeytinburnu-Yedikule-Kazlıçeşme Sur Dışı Sit Alanı Kapsamındaki Alanlar ve m²'leri

Proje Alanı = 2.400.000 m²

Tarihî Kazlıçeşme mahallesi = 325.000 m²

Sıhhîleştirme Alanı = 180.000 m²

Sıhhîleştirme Alanı = 73.000 m² (Otopark1+Park)

Mezarlık Alanları = 538.000 m²

İskân Alanı = 86.000 m²

Restorasyon Alanı = 34.000 m²

Otopark Alanı = 68.000 m²

Otopark Alanı + Ticaret = 67.000 m²

Şehir Parkı = 13.000 m²

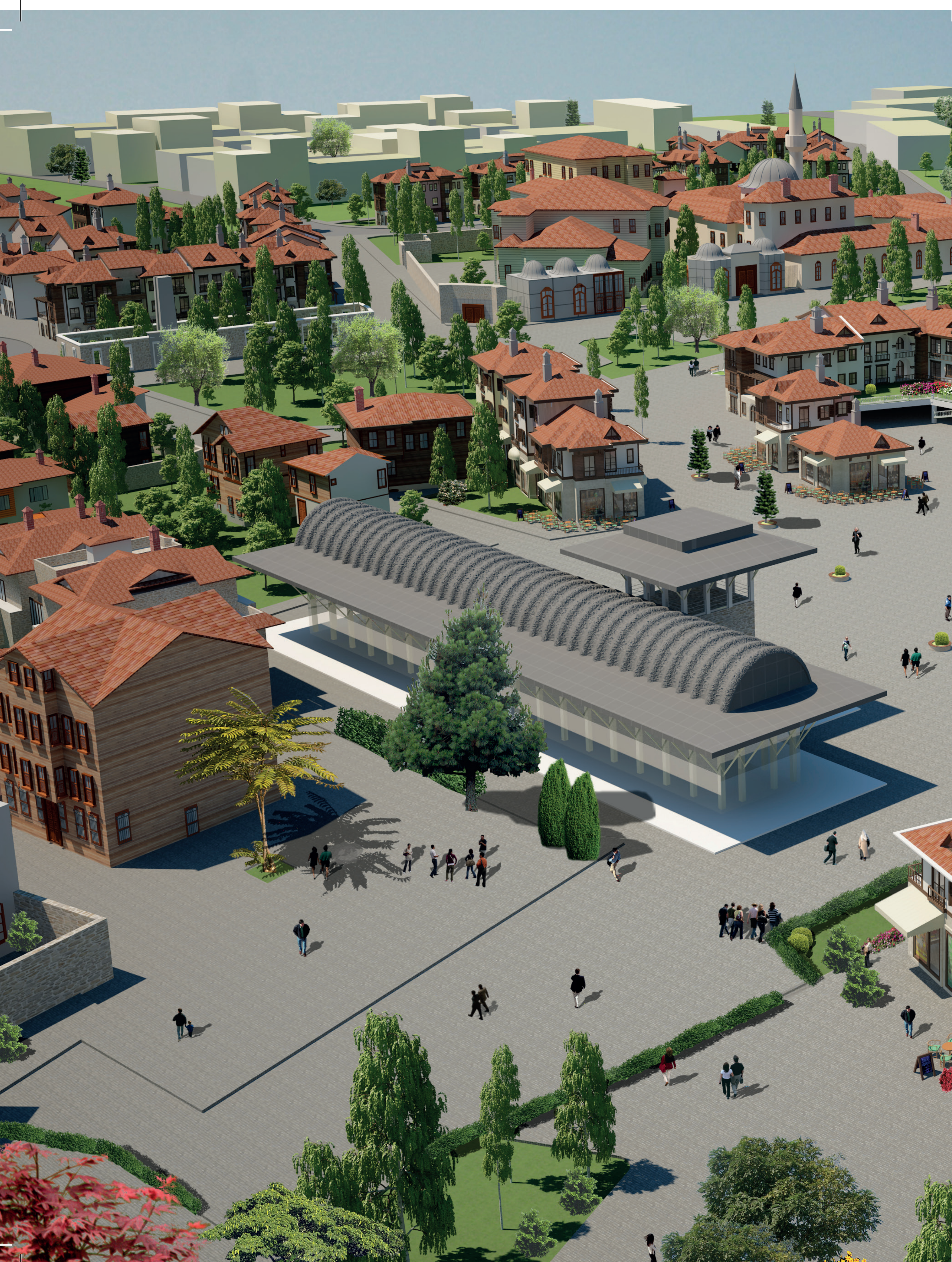
Sur Dibi Yeşil Alanı = 272.000 m²

Bina Aralarında Yeşil Alan = 430.000 m²

Mezarlık Duvarları = 12.000 m

Mezarlık Ara Yolları = 4.700 m

Zeytinburnu Kültür Vadisi proje alanı

Örnek Bir Dönüşüm Projesinin Kısa Hikayesi

EMİNE ÖĞÜN – MEHMET ÖĞÜN

Bugün Kültür Vadisi dediğimiz alan, sur dibinde son derece düşük seviyeli atölyelerin, imalathanelerin bulunduğu, binlerce insanın yaşadığı tipik bir çöküntü bölgesiydi. Bölgeyi turizm ve eğitim işlevleriyle desteklenecek şekilde seviyeli bir konut bölgesi ve önemli bir kültür adası hâline getirmek isteyen Zeytinburnu Belediye Başkanı Murat Aydın, dönemin Beyoğlu Belediye Başkanı Kadir Topbaş yoluyla babamız Turgut Cansever'e ulaştı.

Raporlar geldi. Turgut Bey yapı stokuna baktı, binaların son yıkıldığı mahalleleri, işyeri kullanımlarını gözden geçirdi. Yapıların altı boşalmış, kolonları kesilmişti, statiği yoktu. Bütün Zeytinburnu analiz edildiğinde %92 küsurluk kısmının neredeyse kullanılamaz hâle geleceği görünüyordu. Turgut Bey şöyle düşündü: "Bir otorite kurulmalı, Zeytinburnu mutlaka boşaltılmalı, mülk sahibi olanların hak kaybı olmamalı. Bu insanlar bugün şehrin aslında çok kıymetli olan, daha farklı donatılarla şehirliliğe ve uluslararası ziyaretçilere hizmet sunabilecek bu bölgesinde, bölgenin gerektirmediği hizmetlerde çalışıyorlar. Onları gerçek yerlerine taşımak gerekir. Burada öngörülecek kâr ya da rantta paydaş olmalılar. Bölge desantralize edilmeli. Düşük yoğunluklu küçük yerleşme olabilir, turizm tesisleri olabilir." Bütün o alanın nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair 2000 yılında ön raporu yazdı. Raporda ön maliyet, gelir hesapları yapılmıştı; finansal açıdan her şeyin ayağını yere bastırma gayreti vardı.

2003 yılında deprem mühendislerinin, üniversitelerin, Japonya'dan bir şirketin dahil olduğu Zeytinburnu pilot projesi başladı. Elimizde üç ciltlik bir anket var. Zeytinburnu halkıyla kapı kapı görüşmeler yapılmış. Yıkıcı depremden etkilenmemesi için halkın Esenler'in kuzeyinde, aslında Başakşehir'in sınırları içerisinde kalan askerî araziye taşınması önerilmiş. Askerî arazilerin nasıl kullanılacağına dair bir siyasî tartışma var. Orası hâlâ boş. Projenin bitişi 2004 yılına denk geliyor. Mevcuttan daha fazla yeşil alan vaat ediliyordu. Burası desantralize edilip rehabilite ediliyor, bir taraftan da cazibe noktası olarak var olan tarihsel değerlerle Zeytinburnu Kültür Vadisi şekillendiriliyordu.

Biz projeyle imar planı için gelindiğinde tanıştık. 2008'in mart ya da nisan ayıydı. Oralara ilk gitmeye başladığımızda tinerciler etrafımızı sarıyordu. Belediyeyle mutabık kalıp çalışmaya başladık. Akademi'den sınıf arkadaşımız olan ama uzun yıllar görüşmediğimiz Erol Kuzubaşıoğlu bizimle birlikteydi.

Osmanlı mahallesi projesi

Merkez Efendi buraya geldiğinde, otağını oluşturduğunda etrafında 500-600 hanenin bulunduğu, ciddi bir odak oluştuğu rivayet ediliyor. Bölgenin imar planı çalışmasını, vaziyet planlarını ve taslak projeyi hazırladık ve Murat Aydın'a sunduk.

Bu, içine sosyokültürel tesisleri yerleştirdiğimiz, keşfe açık, hareketli sokakları içeren bir mahalle projesiydi. Girişi, bahçeye açılışı, yuvarlaktan dikdörtgene geçişi, oradan ana mekânlara açılışıyla bir Osmanlı şehrinde sokakta nasıl bir yürüyüş ve hareket varsa, geometrik biçimler içerisinde salınımlar yaparak tam o havayı hissettiriyordu. İnsanlar Merkezefendi'ye ulaşacaklar, kabristanlara doğru veya kuzeye doğru yürüyecekler, turizm tesisinin platformundan aşağı doğru mahallenin içine süzüleceklerdi. Turizm tesisi ile araştırma merkezi arasında bir vadimiz vardı. Araştırma merkezinin alt katları oraya bakıyor, bir iç bahçe oluşturuyordu. Hareketin tabii bir şekilde, kendiliğinden oluşması önemliydi. Bir büyük şehir kütüphanesi, bir büyük turizm tesisi, bir de mahalle vardı ve bu mahalle hem Yenikapı Mevlevîhanesi'ni, hem Merkezefendi Dergâhı'nı ortaya çıkarıcı niteliklere sahipti. "Kültür ticareti" dediğimiz anlayışa uygun biçimde, aynı zamanda orada bir şeyler üretilip satılacaktı. Proje, evlerin çoğunluğunun satılmasını, bir kısmının ise kreş, atölye gibi amaçlarla kullanılmasını öngörüyordu.

Emine Öğün

Ama bürokratik meseleler vardı. Anıtlar Kurulu raporunda temel endişe, yapı yüksekliğinin oradaki en yüksek kotu geçmemesiydi ki buna harfiyen uyduk. Klasik şehir planlama yöntemiyle oluşturulacak unsurlara şartlanmışlardı, o şartlanmayı kırmamız zaman aldı. Projeyi önümüze koyup yaptığımız uzun ve heyecanlı görüşmeler ve tartışmalar neticesinde Anıtlar Kurulu projeyi onayladı. Bu büyük bir başarıydı. Büyük ciddiyetle çalıştığımızı, bölgeyi yeniden var etmeye yönelik samimi bir çabanın söz konusu olduğunu algıladıkları andan itibaren katkı verdiler. Proje aslında kentsel dönüşümün ilk ve doğru örneklerinden biriydi.

Murat Aydın, Endülüs'e gidip geldikten sonra "Söylediklerinizin hepsini orada gördüm" dedi ve ondan sonra kendini projeye daha yakın hissetti. "Bir şey yapalım da projenin itici gücü olsun" dedi. Bina önerdik, fonksiyonel bulmadı. Bunun üzerine "Çok amaçlı bir meydan saçağı yapalım, siz zaten her yıl Merkezefendi Şenliği düzenliyorsunuz" dedik. Bu, meydanı yaşanılabilir kılacak önemli bir müdahaleydi; kocaman bir şeyin küçük parçasıydı. Bir enfiltrasyon unsuruydu. Dümdüz de yapabilirdik, fakat yatay ve monoton bir yapı kendi varlığını fazla güçlendirecekti; yumuşak çizgilerle oluşan bir ufkî dinginlik hedefledik. Aslında

Osmanlı mahallesi projesi

çatıdan ibaret bir yapıydı, o çatının taşıyıcıları –geleneğimizdeki kubbe oluşumları gibi– omurgalar hâline geliyordu. Tonozun üzerindeki boğumlarla olabildiğince anlamlı hâle gelmesini sağladık.

Sokakların içinden bakıldığında Mevlevîhane'nin düşey elemanları bir nirengi oluşturuyordu. Yataylığı delerek Merkezefendi'ye doğru bakışı güçlendirecek bir karşı nirengi noktası olarak kuleyi düşündük. Zaman zaman insanların çıkıp bütün Kültür Vadisi'ne bakabilecekleri bir yükseklik olacaktı. Üzeri açıktı, sonradan kapandı. 2008 Ağustos'unda saçak inşa edilirken haftada iki üç kere gidip kontrol ettik; taş duvar tarifi verdik, tasarım özellikli çatı örtüsünün vücuda getirilmesi, kurşun kaplamasının yapılması gibi konularda müdahale ettik. Tek amacımız projenin ete kemiğe bürünüp harekete geçmesiydi.

Mehmet Öğün

Buradaki fonksiyon dağılımları, turizm tesis alanı, mülkiyet açısından belirleyiciydi. Çok karmaşık bir mülkiyet yapısı vardı; bir büyük hissedar, sonra minik minik hisse sahipleri bulunuyordu. Belediye ile mülk sahipleri arasında mutabakata varılmıştı. Kimin nereyi, ne kadar hisseyi alabileceğini, takaslar yapılıp yapılamayacağını konuşmaya başladık. Mülk sahipleriyle görüştük. Kütüphane ve araştırma merkezinde uygun büyüklüğü kendileri saptadılar. Kültür unsurlarını, atölyeleri, eğitim binalarını mahallelerde konut dokusunun içine dağıttık. Oradaki yurt binası problem yaratıyordu, onu taşımak istiyorduk. O zaman Merkezefendi'nin önünde tatlı bir ahşap binayla yeşil alan olacaktı.

Murat Aydın diyaloğa açık bir insandı, kompleksi yoktu. Biz, projenin dayandığı ilkelere göre vücuda getirilecek her şeyi gerçeklikler olarak hayal ediyorduk. Taviz vermekle, nihai olarak ulaşmaya çalıştığımız sonuçtan, üretilecek olan değerden çok büyük şeyler gideceğini hissediyorduk. Şehir atölyesindeki mimarların kaygılarımızı anlamaları için çaba sarf ediyorduk.

Bunu Turgut Bey de yaşıyordu. Onunla birlikte çalışmaya başladığımızda gencecik insanlardık. Diyelim ki bir duvar parçasını inşa etmişler, Turgut Bey gelip bakıyor, "Olmamış" diyor. Siz bakıyorsunuz, "Duvarda ne var ki, olmuş" diyorsunuz. Elli kişiden belki kırk dokuzu o duvara "Olmuş" diyecek ama Turgut Bey düzelttiriyor. Bir daha gidiyoruz bakmaya, yıktırıyor, gene "Olmamış" diyor. Mesela üç kere yıktırıyor, dördüncüsünde gelip "Harika olmuş!" diyor, ustaların elini sıkıyor. O zaman siz çektiğiniz fotoğraflarda birinci ve sonuncuyu yan yana koyuyorsunuz, tefekkür ediyorsunuz. Bu yavaş yavaş gelişiyor. Mesela Almanya'da yaşıyor olsak, orada zaman içinde sağlanmış olan bir disiplin var, mimarın çizdiği şeyin tatbik edileceği noktasında bir kararlılık var. Uygulayacak kişi arka

Merkezefendi
Millet Kıraathanesi

planını belki bilmiyor ama “Mimar bir hassasiyeti nedeniyle bunları çizdiyse, onu tatmin etmeli” diye düşünüyor. Bizde ise bu, mimar şımarıklığı olarak algılanıyor. Doğan Tekeli yıllar önce yayımlanmış bir röportajında anlatıyordu: Birisi yeni bir ev yaptırıyor, sonra arkadaşlarını davet edip evini gezdiriyor. Üst kattan başlıyor, banyoyu gösteriyor, misafirler “Ne kadar güzel olmuş” tepkisini verince “Mimara ben tarif ettim” diyor. Merdiven için “Harika” diyorlar, adam yine mimara kendisinin tarif ettiğini söylüyor. Sonra bir yere geliyorlar, “Öbür taraflar harikaydı ama burası kötü” cümlesini duyunca “Anlatamadım ki mimara, ısrar etti, bu çıktı” diyor. Bizde de hikaye dönüp dolaşıp bu noktaya geliyor. Dönüşümü sağlamak ciddi bir emek istiyor. Belki ülke olarak böyle bir yolu yürümemiz gerekiyor.

Yazık ki Osmanlı mahallesi projemiz gerçekleşmedi. O büyük alan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’ne kampüs olarak tahsis edildi.

Merkezefendi mahallesi, konut projesi

Turgut Cansever ve Zeytinburnu Raporu

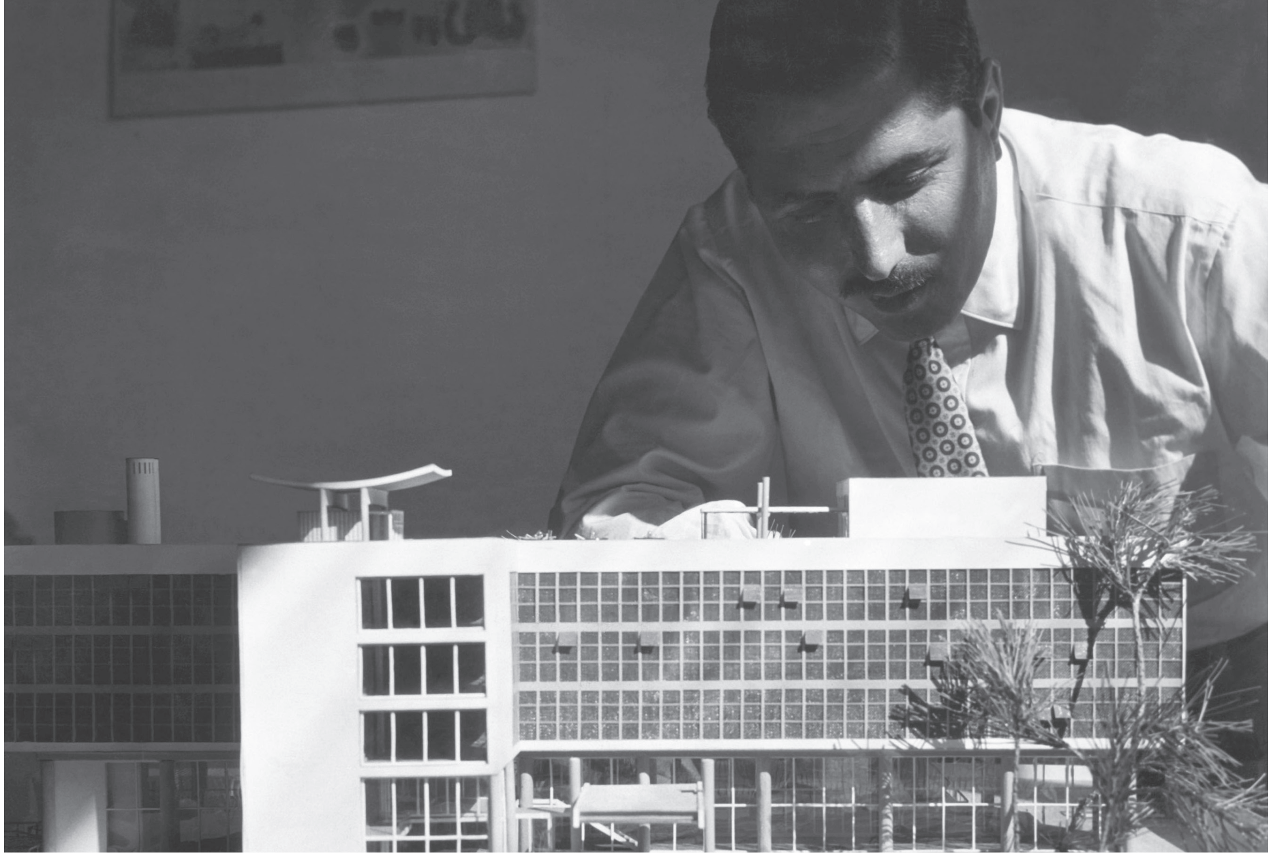
CELÂLEDDİN ÇELİK

Mimarlık doğrudan ahlak alanına dair bir faaliyettir.

Yukarıdaki cümle, okuduğunuz hâliyle, ilk defa duyanlar için konu hakkında en çarpıcı yorumu dile getiriyor olabilir. Antik Yunan, insan faaliyetlerini temelde *poiesis* ve *tekhne* olarak ikiye ayırıyor. *Poiesis* insanın akıl ve duygu dünyasıyla üretimde bulunduğu felsefe, şiir, müzik gibi alanları kapsarken, *tekhne* ise el ile yapılan işleri niteler, ki mimarlık da burada konumlandırılır. Ancak Cansever bu anlayışı tersine çevirecek bir açılım yaparak mimarlığı ait olduğunu düşündüğümüz teknik-teknolojik alandan ziyade ahlak ve dolayısıyla tabii olarak din alanına ait bir faaliyet olarak konumlandırır. Sanat derken doğrudan mimarlıktan bahseden Cansever'e göre sanatın da ahlak alanında olduğunu hatırlayabiliriz. Sanatlar içinde en soyut olanı müzik iken, en somut olanının da mimarlık olduğu söylenebilir. Soyut *abstract* iken, somut *concrete*tir; katılaşmak, donmak anlamından hareketle bugün beton için de kullandığımız kelime. Cansever görünenin, biçimin, eşyanın, maddenin arkasında bir hakikat olduğunu işaret ve tasdik ederek, doğrudan maddeyi biçimlendirerek yapılan mimarlığın aslında en soyut kavrama iltisakını vurgular. İnsanı yaratılış itibariyle diğer canlılardan farklı bir yücelik ve sorumlulukla, ahlakla birlikte düşünür ve taşı taş üzerine koymayı ahlakî bir tutumla doğrudan ilişkilendirir.

Mimarlığı, daha geniş ifadeyle yapılı çevreyi bugün sıkça tüketilen dar bir "estetik" alanına sıkıştırmak isteyenlerin düştüğü bir hata da aslında estetiğin sanattan ziyade felsefe alanının bir konusu olduğunun ihmal edilmesi. Büyük bir bütünün parçası olarak kavrandığında, estetiğin her şey bittikten sonra nesnenin üzerine eklenen bir sos gibi düşünülemeyeceği anlaşılabilir; yani bir üretimin, faaliyetin, yapının her şeyi tamam ama estetiği eksik olamaz. Zira estetik, o ürünün ortaya çıkışına kadar ona biçim veren, onu ortaya çıkaran her safhasında, nesneye biçim veren düşüncenin arka planında olursa varlığından söz edilebilecek bir kavram. Bu açıdan ahlakın da benzer bir bütünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Etik; meslekî, sosyal, ailevî parçalara ayrılıp biri diğerinden bağımsız ele alınabilen bir kavram. Meslek etiğine uygun olan bir davranış arkadaşlık hukukunu ihlal ediyor olabilir. Karşılıklı güven telkin etmek ve güvenen kişiyi kan-

dırmak üzere kurgulanmış bir televizyon yarışmasında katılımcılar karşıdakinin güvenini kazanmak için kutsallar üzerine yeminler edebilir, kazandığı bu güveni boşa çıkararak da yarışma etiği açısından yanlış bir şey yapmamış olabilir. Yemine inanan ve kandırılan kişi bile bunu yadırgamayabilir, anlayışla karşılayabilir, karşısındakinin kendi menfaati için doğru olanı, yapması gerekeni yaptığını düşünebilir. Ancak Cansever'in bahsettiği bize özgü ahlak bir bütündür, parçalanamaz. Bu dünyadaki bütün hareketlerimizi bir bütünlük içinde algılar.

Turgut Cansever

Bütünlük bahsinden devamla, sırasıyla oda, ev, mahalle ve şehirlerin birbirine bağlı ve eklenerek bir diğerini oluşturan unsurlar olduğunu söyleyebiliriz. Çoklukta var olan parçaların bir ahenk ve usturup içinde birlikte yan yana gelmesi ile yeni bir bütünü oluşturduğu, o bir üst ölçekteki bütünlerin de bir araya gelerek daha büyük bir unsuru inşa ettiği, çokluktan tekliğe, teklikten çokluğa karşılıklı geçişlerin olduğu bir alan bu. Parçaların bir araya gelişi ve bütünü oluşturması hiyerarşisine odanın içinde daha küçük ölçeğe doğru da devam edebiliriz, şehrin üstünde daha büyük ölçeğe doğru da. Aynı bütünsellik mesela odayı oluşturan yüzeyler, eşyalar, malzemeler, renkler ve biçimlerde devam ederken, şehirlerin bir araya gelişleri, uzaktan ona yaklaşırken tasarlanmış bir amaçtan ziyade bir netice olan silüetlerinde, coğrafyalarda da görülebilir. Biraz da bunun için mimarlık, bu alanların hepsiyle ilgilenmeye kalkar, "İç mi dış mı?" diye soranları garipser. İçten dışa, küçükten büyüğe, malzemeden biçime, eşyadan

şehre bir bağ olduğunu fark ettiğiniz zaman, bunları birbirinden ayrı düşünmek zorlaşacaktır. Abartarak söyleyelim, bu değerler bütününün oluşturduğu şehirde şehrin silüeti ile bir kilimin deseni, hatta bir uzunhavanın sözleri arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Bizi birinden diğerine götüren bir patika rahatlıkla bulunabilir.

Bu bütün ve parça ilişkisi, Cansever'i skalanın her iki ucuyla da doğrudan ilgilenmeye götürür. Sütun başlıkları üzerine yazdığı doktora tezinin *Sonsuz Mekânın Peşinde* ismi ile yayımlanmış olması, ilk görüldüğünde anlaşılmasını zorlaştırabilir. Sütun başlığı ile sonsuz mekân arasında kurduğu ilişki, Cansever'i hem madde ve detay ile hem de üst ölçekte şehirler ile meşgul etmiş olmalı. Zeytinburnu ile ilgili bir hayalin Cansever'deki bu bütünlük arayışını harekete geçiren, ona heyecan veren bir konu olduğu açık.

Merkezefendi Millet Kıraathanesi

Hocanın ahlak ve din alanına yerleştirdiği mimarlık faaliyeti somut yönüyle de elbette teknik bir mesele; inşa edici, yapıcı bir meslek. Diğer sanatlarda sanatçı mimarlığa nispetle daha rahat, daha özgür hareket edebilir. Bir sanatçının dilediğini boyaması, yontması, dilediği kelimeleri dilediği biçimde yan yana getirmesi, mimarlık faaliyetine göre daha bireysel bir eylem. Mekân kurmaya kalkan inşa edicinin ise bir tahayyülü biçime dönüştürmek için birçok aktörü organize etmek, teknik zorlukları çözmek ve bir şekilde asıl düşünceyi ihmal etmeden

1 *Ufkî Şehir, Turgut Cansever'in İzinde* - s.292, Ed. Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları 2016

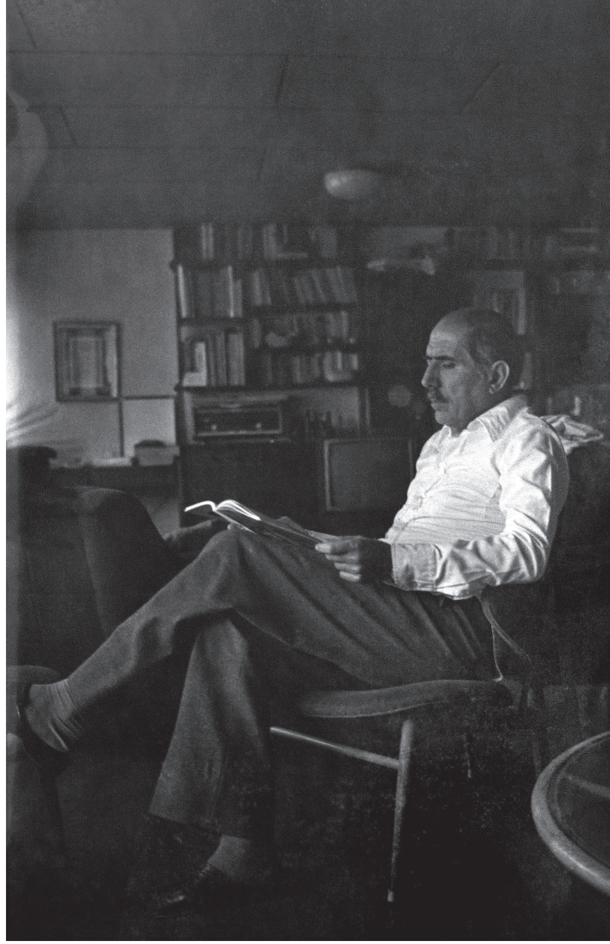
projenin "ayağını yere bastırmak" durumunda olduğunu söyleyebiliriz. Cansever bu konuda oldukça özenli bir tavır takınır. Mimarlığı düşünce katmanında üst perdeden kavrıyor oluşu onu nüfuz edilemez bir fikirler bulutunun üstünde değil, her düşündüğünü alt açılımları ile birlikte uygulanabilir, sorunları çözülebilir, hayata katılabilir bir katmanda bulmamızı sağlıyor. O, bir fikirle ortaya çıktığı zaman karşı karşıya kalabileceği bütün soruları önceden kendisine sorup, varabildiği son noktaya kadar cevabını aramakla meşgul olmuş gibidir. "Bu anlattıklarınız çok güzel, ama bizim ülkede uygulanamaz, çok pahalı", "bunlar çok hoş, ama nüfus yoğunluğu buna izin vermez", "keşke, ama ülkenin gerçekleri

Beyazıt Meydanı Yayalaştırma ve Düzenleme Projesi eskizi (1958-61) Turgut Cansever Arşivi

ile bağdaşmıyor", "tamam ama bu fikirler için finans kaynağı nasıl bulunacak?" gibi muhtemel tepkilerin, soruların hemen hepsi düşünülmüş, akılcı cevapları hazırlanmıştır. Cansever bunu yaparken metodik bir tavır içindedir; çalışmaları genelde araştırmaya, gözleme dayanır, varsayımları gerçekçidir. Ama bütün bunların arkasında büyük bir güç sezilir: Gayreti ve çalışkanlığı. Bir şey yapma aşkı sayesinde, şartların oluşmasını beklemek ataletinden kendini kurtarır, nerede ne zaman ne yapılabilirse onun gayreti içinde olur. Bunun çarpıcı bir örneği, Ağustos 1999 depreminden sonra Emine ve Mehmet Öğün'le beraber giriştiği ilham verici iştir. Cansever depremin olduğu gecenin sabahında iki iyi mimar

ve talebeleri olan kızını ve damadını çağırır ve evlerini kaybedip dışarıda kalan on binlerce insan için bir fikir ortaya atar. İnsanların kendi kendilerine inşa edebilecekleri ahşap bir ev tasarlar, bu evin inşaatı için gerekli projeyi, montaj şemasını anlatan bir paftalık bir proje hazırlarlar. Bu paftaları güçlerinin yettiği kadar çoğaltıp deprem bölgesine gönderirler ki, insanlar projeyi edinip kendi kendilerine mesken inşa edebilsinler. Üzerlerine "ücretsiz" kaşeleri basılmış olan bu paftalar ve detaylı çizimler Halil İbrahim Düzenli editörlüğünde yayımlanan *Ufkî Şehir* kitabında görülebilir. Bunu duyduğumda çok etkilenmiştim, anlatırken de o kadar çarpıcı geliyor. Mesuliyet duygusuyla bir meseleyi dert ve vazife edinmek, ona kendi katkısını sunabilmek, kimseden davet beklemeden, "keşke elimde imkân olsa" demeden yapılabilecek olanı hemen yapmak, aksiyon almak, Cansever'in benimsediği özellikler.

Turgut Cansever

Zeytinburnu'nda kendi içinde bütünlük içeren bir şehir parçası hayali böyle bir insanı elbette heyecanlandırmıştır. Cansever bu konuda kendisine danışıldığında meseleyi ciddiyetle ele alan bir rapor hazırlayıp sunmuş. Şehre dair bir hayal varsa, bu hayalin gerçek olabilmesi için gerekli altyapı ve araştırma safhalarını tespit edip bunları tek tek ele almış. Rapor şu bölümlerden oluşuyor:

- *Projenin Amacı*
- *Proje Alanındaki Tarihî Mimarlık Eserleri ve Çevrelerinin Mevcut Durumu*
- *Proje Alanında Arazi Kullanış Şekli*
- *Proje İlkeleri*
- *Öneriler*
- *Sonuç*

Hocanın tespitlerinden, burada hayal ettiği şehrin aslında yoktan var edilecek bir icat olmadığı anlaşılır. Bu aslında surların hemen dışındaki yerleşim yerinin çok eskilerden başlayan, zaman içinde değişerek ve gelişerek çok yakın geçmişe kadar taşıdığı bir kimliğin yeniden keşfi gibidir. Bir yerleşim yerine tepeden inme bir kimlik giydirmek gibi temelsiz, köksüz bir yaklaşım değildir. Aksine, bugün ancak dikkatli gözlerin baktığında izlerini takip edebildiği, ama çok da uzakta olmayan bir nitelikli çevredir; elimizdeyken kaybettiğimiz, vazgeçtiğimiz, kendi elimizle dönüştürdüğümüz kıymetlerin ihyası. Bu değerlerin bir kısmı, bugünün şehrinde öncelikler değiştiği için gizlenmiş, görünmez hâle gelmiş. Öncelik sırasının doğru tespit edilmesi ve bu örtülü kıymetlerin tekrar görünür hâle getirilmesi projenin bir ayağı. Diğeri ise ona uygun biçimde yeni inşa faaliyetleri ile bütünlüğün sağlanması.

Merkezefendi mahallesi konut bölgesi

Duygusal bir ifadeyle, şehirlerimiz ve evlerimiz elimizden gitti diyebiliriz, çünkü biz değiştik. Özlediğimiz o evler, sokaklar, şehirler artık yok, çünkü biz yokuz. Biçimler hayatiyetini onlara biçim verenlerden alıyor. Öz değiştiğinde biçimin de, içindeki içecek değiştiğinde onu tutan kadehin de değişmesi kaçınılmaz. Bu gerçekliği bütün semtlerimiz, şehirlerimiz gibi Zeytinburnu da yaşadı. Dönüşümün tabii bir süreç olduğu gerçeği ile birlikte, bizim yaşadığımızın akıl almaz hızı ve tahrip ediciliği ile bu doğal süreçten ayrıştığını belirtmek gerekir. Paradigma değişiminin peşinden dönüşen ve ona göre şekil alan bir mimarîden önce, sosyal değişimi de yönlendiren, neredeyse araçsallaştırılmış bir mimarlıktan bahsedebiliriz. Bize miras kalan hemen her şeyin “eski” diye kavramsallaştırıldığı, eskimiş olan ile irtibatlandırıldığı, eskinin ise doğrudan kötü, geri kalmış, çağdışı gibi etiketlerle kodlandığı bir ortamda, yapı kültürünün zirve-

sini temsil eden yapı stokumuza sahip çıkılmasını bekleyemezdik. Eyyûbî Bekir Ağa'yı, Şeyh Gâlib'i, *Mâhur Beste*'yi duymaya tahammülü olmadığı için yıllarca Tanpınar'ı bile dışlayan çevrelerin ahşap kafesli, cumbalı, saçaklı bahçeli Müslüman evlerini içselleştirmesi elbette mümkün değildi. Tanpınar o köhneleştirilerek sunulan eskiye doğrudan bağlı biri değilse de, çizdiği figürlerin yeni tabloda yeri yoktu. Yeni resmin fırçasında oldukça kapatıcı bir boya olmalıydı ki, alttaki izler mümkün olduğunca yeni fırçalara ayak bağı olmasın.

Şehri hatırlamak, şehri inkârın tedavisi aslında. Gerçek anlamda bir "restorasyon", tahribatın, hasarın onarılması eylemi. Reddedilen şehir dokusunun zaten kıymetsiz bir yığın olduğuna inanmış zihinler bu fikirlerine meşruiyet ve taraftar kazandırmak amacıyla, bugün okuduğumuzda kendi adlarına mahcubiyet duyduğumuz metinler kaleme aldılar. Yenilik rüzgârını yelkenine dolduran yeni paradigma kendi şehrini, kendi insanının eliyle yok etmesini sağladı. İnsanlar artık o eğri büğrü, konforsuz, ısınmayan, bol zahmetli evlerde değil, sıcak suyu, kaloriferi, modern mutfakları, banyoları olan asrî apartman dairelerinde yaşayacaktı.

Yakın tarihimizin önemi mimarlarından Yüksek Mimar Abdurrahman Hancı, Turgut Cansever'le beraber Büyükada Anadolu Kulübü'nün müelliflerinden biri. Cansever'le çalışmış biri olan Hancı'nın *Akşam* gazetesine gönderdiği ve 1 Nisan 1951 tarihinde yayımlanan mektubu, meseleyi etraflıca örnekliyor. Mektuptaki fikirlerin bugün nasıl bir yapılı çevreyi doğurduğu ortada, ancak not edilmesi gereken bir başka husus, mevcut mimarî mirasın "eski" ile özdeşleştiriliyor olması ve eskinin reddinin meşruiyet ihtiyacına kurban ediliyor oluşu. "15 Katlı Blok Apartmanlar İstanbul'u Güzelleştirir" başlıklı bu mektuptan bir cümleyi, bugün neticenin nereye vardığını göstermesi açısından, Cansever'in yapmaya çalıştığı şeyin, neyle mücadele ettiğinin ve tarihin onu nasıl haklı çıkardığının daha iyi anlaşılması maksadıyla aynen alıntılıyorum: "…Bugün için İstanbul'da altı kattan fazla inşaata müsaade edilmemektedir. Buna sebep olarak da şehrin silueti ve tarihi eserler ileri sürülmektedir. Halbuki İstanbul'da, bu hususiyeti haiz olmayan birçok yer gösterilebilir…"

Yukarıdaki gibi hayal edilerek inşa edilmiş tarihî şehrin tarihî bir semti olan Zeytinburnu'nda Cansever'in tahayyülü her türlü takdirin üstünde bir kadirşinaslık, bir vefa olarak değerlendirilmeli. Hazırladığı rapor, Cansever'in yoğun fikir dünyasının düşünmekle tatmin olmayan, düşünceyi aksiyona çeviren yönünün somut bir hatırası. Cansever'de sınırlanmamış, kalıplara sokulmamış açık düşüncenin yapılabilirlikle birlikte yürüdüğü, aralarında ahenkli bir dengenin kurulduğu gözleniyor. Yapmaktan düşünmeye, düşünmekten yapmaya fırsat bulamayanlara mazeret bırakmayan bu büyük insanı ve emeklerini sıkça anıyoruz ki anlayalım.

Ankara Dikmen Vadisi

Dünyada ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm

MERVE SAĞLIK

Kentsel dönüşüm kavramı 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan sosyoekonomik değişimlerin ardından Avrupa'da geniş kapsamlı mekânsal ve yapısal dönüşümlerle gündeme gelmiş, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu büyük yıkımların ve çöküntülerin tamir edilmesi, kentlerin yeniden yapılanması gibi gereksinimler nedeniyle gelişerek günümüze ulaşmıştır.

Günümüz şehirlerinde endüstriyel alanlar ve sanayi bölgelerinin işlevini yitirmesi halinde bu alanların etrafında yoğunlaşan gecekondu yerleşimleri kentsel dönüşüm projelerinin hedef alanlarını oluşturmuştur. Terk edilen ve işlevini yitiren bu alanların yeniden değerlendirilmesi bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu doğrultuda kent yönetimleri sorunlu alanlardaki potansiyeli değerlendirip kazanç sağlanabilir hale getirmek amacıyla uzun vadeli ve bütüncül yaklaşımlar yerine kısa vadeli ve parçacı yaklaşımlar benimsemekte, ancak birbirinden kopuk gelişen ve bütüncül hedeflerden uzak olan bu projeler "kolaj kentler"i[1] oluşturmaktadır. Bu kolaj kentler, mahalleler kentin bütünlüğünü bozmaktadır. Bu durumun ortadan kaldırılması için ortak hedefler bir bütünün parçaları şeklinde gelişmelidir.

Bir alanın kentsel dönüşüm alanı olarak seçilmesinde, yani o alanda kentsel dönüşüm potansiyeli oluşmasında ve projenin başarıya ulaşmasında bazı kriterler rol oynamaktadır. Özellikle endüstriyel bölgelerin dönüşümü konusundaki projelerde proje alanları; coğrafî konum, alanın ekonomik tarihi, ulaşım sistemleri ile bağlantılar, tarihi ve endüstriyel miras ve peyzaj mirası dikkate alınarak seçilmektedir:

DÜNYADAN KENTSEL DÖNÜŞÜM ÖRNEKLERİ

Londra'da Thames Nehri'nin güney kıyılarında sosyokültürel gelişmeler dizisiyle hareketlenen, beş yıldan fazla zamanda kademeli olarak devam eden bir yenilenme süreci yaşanmıştır. 1990'lı yılların başlarında Southwark ve Lambeth kasabalarının kuzeyinde önceki endüstri ve liman bölgesinin kıymetli yerleri hem Londralılar hem de turistler için çekiciliğini kaybetmiştir. Birkaç tarihi değeri olan önemli yerin dışında örneğin Tower Bridge veya Houses of Parliament denizden uzaklaşmıştır. Önemli kentsel yeniden gelişim projeleri olarak "Southbank of the Thames" bir turist çekim ve kültür alanı şeklinde yeniden tanımlan-

1 Ayşe Hande Oral, *İşlevini Yitirmiş Endüstriyel Alanların Dönüşümü İçin Bütüncül Yaklaşım: Haliç Yerleşimi Örneği,* yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2006, s. 6.

Londra
Thames Nehri, 1951

mış ve Jubilee Underground yolunun uzantısı ve iki yaya köprüsünün yapımıyla kuzeydeki alan çekici hale getirilerek güney kısımla bağlantısı sağlanmıştır.[2] Bu gelişimi yöneten bir master plan yoktur; diğer kentlerde başarıyla uygulanmış "Su Üzerindeki Şehir" modeli planlama stratejisi olarak kullanılmıştır.

Hollanda'da Kop van Zuid alanı Maas Nehri'nin güney kıyılarında, şehir merkezinin karşısında Katendrecht, Afrikanderbuurt ve Feijenoord'un düşük gelirli mahallelerine bitişik konumlanır ve "eski güney" olarak da anılır. Dünyanın en büyük limanı olan Rotterdam Limanı ve endüstri kompleksi Avrupa'nın en önemli işleme, dağıtım, aktarma, taşıma ve kargo halkasını oluşturmaktadır.

2 *Age.,* s. 27.

Burada kentin yeniden gelişimini kolaylaştırmak için iki ana problemden birincisi şehir merkezinden izole edilmiş alana girişi geliştirmek, ikincisi ise özel yatırımlar için bir mekân olarak alanın imajını yükseltmektir. İnşa edilen Erasmus Köprüsü ile taşıt yolu, otobüs ve tramvay hattı ile yaya yolları birleştirilerek toplu taşıma hizmetlerine katkı sağlanmıştır. Eski şirket merkezlerinin New York Hotel'e dönüştürülmesiyle bu tarihi bina bir sembol haline gelmiş, ayrıca Wilhelmenaplein'in doğusundaki antrepo alanı boş vakit değerlendirme alanı olarak gelişmiştir. Bu alanlara turistik geziler düzenlenmiştir.[3]

Almanya'da Ruhr bölgesi başlıca imalat merkezi ve dünyanın en büyük endüstriyel komplekslerinden biri olarak bilinmektedir. Buradaki yoğun kömür yatakları sayesinde özellikle yüksek kaliteli kok kömürü ve çelik imalatı gelişmiştir. Kömür yataklarının büyük bölümünün zaman içinde tükenmesiyle demir cevheri, yağ, kimyasallar ve diğer hammaddeler Rhine, Ruhr, Rhine-Herne Kanalı, Dortmund-Ems Kanalı yoğun ray ve karayolu bağlantılarının yakınındaki bölgeye getirilmiştir. Bölgeye kömür madenciliği ve ağır endüstri bir asırdan fazla süre hâkim olmuş ve 1980'de endüstriyel gerilemenin ardından ekolojik ve sosyal problemler yaşanmaya başlamıştır. Bu çerçevede endüstriyel peyzajın düzeltilmesi, Emscher nehir sisteminin temizliği, konut gelişimleri, ticari ve eğitim birimlerinin yapılandırılması ve endüstriyel yapının yeniden kullanımı ile 1989 yılında başlayan IBA Emscher Park Projesi yapılmıştır.[4]

Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi

TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİ

Ülkemizde kentsel dönüşüm ve yenileme ihtiyacı 1950'lerden sonra köyden kente çeşitli sebeplerle yaşanan göç, bunun sonucu gecekondulaşma, binalarda ciddi hasarlara sebep veren depremler ve terk edilen sanayi alanları sonrası ortaya çıkmıştır.[5] Kentlerin veya kent parçalarının dönüşümünün planlamasında çeşitli yöntemler karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemler yeniden canlandırma, sosyoekonomik yenileme, yenileme, esenleştirme, yeniden gelişim ve yeniden oluşum olarak sıralanabilir.[6]

2 *Age.,* s. 27.

3 *Age.,* s. 37.

4 *Age.,* s. 45.

5 Ayşe Hande Oral, *age.,* s. 20.

6 *Age.,* s. 8.

Santral İstanbul

Ülkemizde kapsamlı biçimde uygulanmış iki proje Portakal Çiçeği Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi ve Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi'dir. Her iki projede de gecekondu bölgeleri lüks konut alanına dönüştürülmüştür. İstanbul'daki projeler ise gene aynı düzlemdedir. Yerel yönetimler tarafından yapılan, rekreasyon ve peyzaj düzenlemesi kapsamında değerlendirilebilecek bazı iyileştirme projeleri de mevcuttur. Bazı uygulamalarda da endüstriyel yapıların dönüşümleri söz konusudur: Lengerhane binası ve Hasköy Tersanesi binası 1994 yılında Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi olarak hizmete açılmıştır. Sütlüce Mezbahası 1994 yılında tamamen yıkılmış, bu alanda Haliç Kongre Merkezi inşa edilmiştir. Silahtarağa Elektrik Santrali 2004 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne verilmiş ve "Santral İstanbul" adıyla hizmete girmiştir.

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı 2004 yılında "Kentsel Dönüşüm Yasa Taslağı" hazırlamıştır. Taslakta kaçak yapılaşan kent kesimlerinin, afet riski olan alanların, bilim ve teknik kurallarına aykırı yapıların sağlıklı ve güvenli yaşam ortamlarına dönüştürülmesi gereği belirtilmektedir. Ayrıca kentsel dönüşüm alanlarında dönüşüme yol göstermek üzere kentsel dönüşüm planı adı altında 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planlarının hazırlanacağı belirtilmektedir.[7]

Hazırlanan bu planlarda, endüstriyel mirasın sürdürülebilirliği ve korunması için kentin cazibe merkezi haline gelmesi, istihdam ve üretimin sağlanması, konut işlevinin artırılarak yerleşimin sağlanması ve yeşil alanlar ile turizmin

7 *Age.,* s. 22.

canlandırılması, endüstriyel mirasımızın değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının toplumun kültürel kimliğini yaşatmada ve geleceğine yön vermede önemli adımlardan biri olduğunun altı çizilmiştir.

Günümüzde büyükşehir belediyelerinin yapmış olduğu dönüşüm ya da rehabilitasyon (iyileştirme) projeleri, kentsel tasarım projesi veya mevzi imar planı kapsamından çıkamamaktadır. Bu projeler özellikle Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde ve yoğunluklu olarak çöküntü alanlarının yenilenmesi, gecekondu alanlarının konut alanlarına dönüşümleri konularında gerçekleştirilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinin tasarımında ve uygulamasında dört önemli kriter karşımıza çıkmaktadır: vizyon, yeni bir yaklaşım, proje ortaklığı ve yenilikçi model ve yaklaşımlar.[8]

Haliç Kongre Merkezi

8 *Age.*, s. 21.

Kültür Vadisi Projesi Etapları

BİRİNCİ ETAP

1 Panaroma 1453
2 Takkeci Camii
3 Türk Dünyası Kültür Mahallesi
4 Amfi Tiyatro
5 İlyaszade Camii

İKİNCİ ve ÜÇÜNCÜ ETAP

6 Merkezefendi Külliyesi
7 Merkezefendi Millet Kıraathanesi
8 STK Binaları (Ahşap Konaklar)
9 Merkezefendi Sivil Konutları
10 Tarihi Fırın
11 Karakol Binası
12 Yenikapı Mevlevîhanesi
13 Merkezefendi Spor Tesisleri
14 Merkezefendi Parkı
15 Tıbbi Bitkiler Bahçesi

DÖRDÜNCÜ ETAP

16 Balıklı Meryem Ana Rum Manastırı
17 Seyyidnizam Külliyesi
18 700. Yıl Parkı
19 Belgradkapı Sosyal Tesisleri
20 Zeytinburnu Şehir Anıtı
21 Belgradkapı Camii
22 Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi
23 Balıklı Rum Hastanesi
24 Surp Birgiç Ermeni Hastanesi
25 Erikli Baba Tekkesi
26 Kazlıçeşme Fatih Camii
27 Kazlıçeşme
28 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii

Kültür Vadisi Projesi, mimar Turgut Cansever'e hazırlatılan "Zeytinburnu Sur Dışı Sit Alanı Düzenleme Projeleri Ön Raporu" ile başlamıştır. Proje, tarihî çevreye eklenmiş kötü yapıların ortadan kaldırılması, aslî yapıların restorasyon ve rekonstrüksiyonu, çevrenin düzenlenmesi ve doğal ve sosyal dokunun iyileştirilmesi hedeflerini kapsayan bir kültürel dönüşüm uygulamasıdır. Dört etabı tamamlanmıştır, beşinci etabı sürmektedir.

BİRİNCİ ETAP

Bu etabın uygulama alanı eski Topkapı Otogarı'nın olduğu bölgedir. 1994 yılında Topkapı Otogarı'nın Bayrampaşa'ya taşınması sonrası otogarın yerini izbe dükkânlar, atölyeler ve seyyar satıcılar almıştı. Bu alan işgalcilerden kurtarılarak örnek bir kentsel dönüşüm uygulanmış ve çöküntü bölge rekreasyon alanları ile çevrili bir açık hava müzesine dönüştürülmüştür. Tarihî Topkapısı'ndan beslenen bu bölge içinde Panorama 1453 Tarih Müzesi, Türk Dünyası Kültür Mahallesi, İBB Topkapı Kültür Parkı ve Amfi Tiyatro tesis edilmiş, Takkeci İbrahim Ağa Camii restore edilmiştir.

İKİNCİ ve ÜÇÜNCÜ ETAP

Bu etapların uygulama alanı Merkezefendi mahallesidir. Bu alan yıllarca atölyelerin, küçük fabrika ve depoların içinde kaybolmuş bir hazineydi. Tescilli yapılar, anıt eserler ve sivil mimari örnekleri dışındaki yerler kısa bir sürede temizlenerek etrafı açılmıştır. Alan içinde arkeolojik kazılar yapılmış, ayakta kalan eserler asıllarına sadık kalınarak restore edilmiştir. Burada kalan son sivil mimari örnekleri konutlarda hayat bulmuştur.

Mahalle içinde yer alan Merkezefendi Camii türbesi, çilehane, tekke, tevhidhane, derviş hücreleri, şadırvan, selamlık, harem, mutfak, taamhane ve hazire restore edilmiştir. Mesir macunuyla meşhur "Merkez Efendi" kimliği gün yüzüne çıkarılmış, onun temsil ettiği tıbbi birikim "geleneksel tıp festivali" adı altında canlandırılmıştır. Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi bu projenin bir diğer koludur.

Mevlevî tarikatının asitanelerinden biri olan, Cumhuriyet döneminde çocuk yurdu olarak kullanılan, geçirdiği yangın sonucu büyük bir kısmını kaybeden ve kaderine terk edilen Yenikapı Mevlevîhanesi de Kültür Vadisi Projesi kapsamında restore edilmiş, yapılan kapsamlı çalışmalar sonrası hizmete açılmıştır. Yapı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ ETAP

Bu etabın uygulama alanı, Takkeci İbrahim Ağa Camii ve Balıklı Rum Kilisesi arasında surlara paralel çizilen aks ile surlar arasındaki bölgedir. Alanın en güneyinde Kazlıçeşme ve Balıklı Rum Hastanesi, Yedikule İplik Fabrikası, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii yer almaktadır.

Yedikule Kapısı çevresi ilk Osmanlı yerleşim bölgesidir. Fatih Camii, Hacı Mahmud

Ağa Mescidi, Saka Derya-i Baba Türbesi ve Yedişehitler Mezarlığı bölgeye Osmanlı zamanı katılan eserlerdendir ve Zeytinburnu Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Silivrikapı karşısında yer alan Seyyidnizam mahallesinde ise Balıklı Rum Manastırı vardır. Etrafı temizlenerek açılmıştır.

BEŞİNCİ ETAP

Bu etabın uygulama alanı Arnavut mahallesidir. Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Seyyidnizam Külliyesi ve Balıklı bölgesiyle oluşan kültür aksının Arnavut mahallesiyle tamamlanması planlanmıştır. Burada kültür odaklı değil, konut odaklı bir kentsel dönüşüm olacaktır. Yeni inşa edilecek sivil yapıların hem Osmanlı mahallesine hem de üniversiteye uygun olması öngörülmektedir. Çalışmalar TOKİ ile birlikte yürütülmektedir. İmar planı değişikliği hazırlanmış, onay işlemleri tamamlanmıştır.

Planlama Kriterleri Çerçevesinde Zeytinburnu Kültür Vadisi Projesi

MAKRO ÖLÇEKTE		DEĞERLENDİRME	
PLANLAMA KRİTERLERİ		SONUÇ	AÇIKLAMA
1	Bölgenin stratejisi ile entegrasyonu	+	Belediyenin hedefi 24 saat etkinlik olan, denizden, sahilden ve tarihî mekânlardan yararlanabilen bir bölgedir.
2	Bölgenin ulaşım sistemleriyle ilişkisi	+	Topkapı tarafından tramvay ve otobüsler ile Yenikapı'dan Marmaray ve deniz otobüsü bu alanı beslemektedir.
3	Bölgenin açık yeşil alan sistemiyle ilişkisi	+	Projenin tamamına yeşil alanlar hâkim olup, 300 km^2'lik bir alan bölgenin başından sonuna kadar yeşil bir koridor içinde planlanmıştır.
4	Bölgenin konut alanları ile ilişkisi	+	Özellikle Seyyidnizam mahallesinde birçok konut yenilenmiştir ve yenilemeler devam etmektedir.
5	Bölgenin ekonomisine hizmeti	+	Gerek peyzaj yapısının gerekse kültür ve sanat yönünün gelişmesi, konut ve ticarî alanların gelişimi gibi nedenlerle bölge büyük bir cazibe merkezi haline gelmiştir.
6	Bölge turizmini geliştirici etkisi	+	Panorama 1453 Fetih Müzesi'nin açılması, Silivrikapı Balıklı Rum Meryem Ana-Pargia Pege Manastırı, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde düzenlenen kongreler ve Merkezefendi etkinlikleri ile bölge, uygulanan politikalar neticesinde yerli ve yabancı turistler için bir cazibe merkezi olmuştur.
7	Bölgenin bütüncül bir yaklaşımla tasarımı	+	Proje etaplar halinde düzenlenmektedir.
8	Bölgenin sosyal ve kültürel yapısına etkisi	+	Eski Topkapı Otogarı ve depoların Panorama 1453 Fetih Müzesi, Merkezefendi Parkı ve spor alanlarına, Türk Dünyası Kültür Mahallesi'ne, Tıbbi Bitkiler Bahçesi'ne dönüşmesi sosyal ve kültürel yaşamı destekleyerek bölgeyi olumlu yönde etkilemiştir.
9	Bölgede istihdam sağlayacak fırsatlar getirmesi	+	İstihdam bu bölgede etkin olmamıştır.
10	Endüstriyel mirasın korunması prensibine uygunluğu	+	Demirhane caddesi üzerinde yer alan Baca-İplik Fabrikası, Kültür Vadisi Projesi kapsamında özgün haliyle restore edilerek kültürel faaliyetlere eklenmiştir. Mumhane binası da restorasyon programındadır.
11	Kültür varlıkları	+	Bölgede birçok kültür varlığı restore edilmiş, yeniden kullanım için yeni işlevler verilerek kullanıma kazandırılmıştır.
12	Sivil yapı grubu olarak kültür varlıkları	+	Bölgede kalan son sivil yapılar korunmuştur. Fırın, bakkal, ikiz bina bunlardan bazılarıdır.
13	Karma kullanımı gerçekleştirerek canlılığı sağlaması	+	Sağlık tesisleri, parklar, araştırma merkezleri, eğitim birimlerinin yapılandırılması, rekreasyon alanlarının, kültür ve sanat merkezlerinin oluşturulmasıyla karma bir kullanım yaratılarak bölgenin canlılığı sağlanmıştır.

Merkezefendi Külliyesi

Merkezefendi Külliyesi

Kültür Vadisi'nde Kentsel ve Kültürel Dönüşüm

ZAFER ALSAÇ

Zeytinburnu'ndaki kentsel dönüşümü ikiye ayırıyoruz. İlki, 6336 sayılı yasa çerçevesinde yaptığımız dönüşüm. Bir proje çerçevesinde Hollanda hükümetinden destek aldık. İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi ile çalıştaylar düzenledik. İkincisi, 5366 sayılı yasa çerçevesinde yaptığımız kültür odaklı dönüşüm. Kültür Vadisi Projesi'nde onu uyguladık.

1999'da süreci başlatırken, burada geçmişte neler olduğunu, neler yaşandığını dikkate alıp ona göre planlama yapalım diye düşündük. Kültür Vadisi Projesi, Turgut Cansever Hoca ile yaptığımız çalışma sonunda şekil aldı.

Kültür Vadisi Projesi'nin kalbi Merkezefendi mahallesi, başlangıç noktası ise Tıbbi Bitkiler Bahçesi'dir. Bu alan beton santraliydi ve suç açısından tehlikeli bir yerdi. Temeli 2003'te atılan bahçe, 2005'te Türkiye'nin ilk tıbbi bitkiler bahçesi olarak hizmete açıldı.

Murat Aydın ve Zafer Alsaç

Eski Anadolu Otogarı'nın olduğu yer ile Yenikapı Mevlevîhanesi arasında daha önce bir Osmanlı mahallesinin var olduğunu biliyoruz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Merkezefendi bölgesinde beş yüze yakın mesken olduğunu yazar. Bu alanda Takkeci İbrahim Ağa Camii, Hacı Mahmut Ağa Mescidi, Merkezefendi Camii, Mimar Sinan Hamamı, şu anda Türk Dünyası Belediyeler Birliği merkezi olan harem binası, eski konaklar, fırın ve mevlevîhane bulunmaktadır.

Başkanımız Murat Aydın, Eyüpsultan ve Sultanahmet'ten sonra sacayağının üçüncü unsurunun Merkezefendi olması fikrindeydi. Kültür Vadisi Projesi ile nereye ne yapacağımız belli olduktan sonra Merkezefendi Camii ve çevresini Turgut Cansever'in kızı Emine Öğün ve eşi Mehmet Öğün ile çalıştık. Amacımız yeniden, yatay mimari ile inşa edilmiş bir mahalle oluşturmaktı. Komşunun komşuyu tanıdığı, Anadolu mahalle kültürünün ihya edildiği, Türkiye'ye örnek bir proje gerçekleştirecektik. 2012'de burası üniversite alanı ilan edildi. Hem

hükümet kanadıyla hem üniversiteyle yaptığımız görüşmelerde, alanın bir bölümünün projemiz için tahsis edilmesini istedik. Kabul edilmedi, projemiz iptal oldu. Önemli bir kayıptı bu; on yıllık çabamız da kayboldu.

Seyyidnizam Camii şadırvanı eski ve yeni hâli

Kültür Vadisi Projesi hep uzlaşıyla ilerlediği için yavaş gitti. Yıkıp geçmek için yetkimiz vardı ama bunu yapmadık; insanların rızasını aldık, kırmadan dökmeden, herkesin ihtiyaçlarını, ekonomik kayıplarını, mağduriyetlerini çözerek işgalleri kaldırdık. Mesela Merkezefendi'de hamamın çatısı üzerinde bir gecekondu vardı, orada Fatma Teyze yaşıyordu. Hamamın arka tarafındaki müştemilatta iki tane engelli çocukları olan bir aile oturuyordu. Fatma Teyze'ye ve engelli ailesine ev aldık. Hamam restore edildi, çok güzel bir yapı olarak ortaya çıktı. Yenikapı Mevlevîhanesi'nde bir bekçi, nâm-ı diğer polis, bitişiğindeki binada Zarife Teyze vardı.

Eski Anadolu Otogarı'nın olduğu alanda bine yakın bağımsız bölüm vardı: fabrikalar, perdeciler, mobilyacılar... Kira ödemiyorlardı ve işgalci konumuna düşmüşlerdi. Yıllarca oradaki imar kirliliğini kaldırmak için mücadele ettik. Büyük sıkıntı çektik. Mahkeme kararları çıktı, beklemek zorunda kaldık. Sonuçta mülk sahipleri ile uzlaşarak onları kaldırdık.

Belki Türkiye'de ilktir; planlama yaparken davetiye göndererek vatandaşları toplantıya çağırdık. "Yaklaşık 150.000 m^2'lik bu alan şu anda tarla statüsünde, çıkan 5366 sayılı yasa çerçevesinde imar getireceğiz, bu bölgenin imkânları artacak. Ama biz imarı verirken, arsanın %37'sini yol ve yeşil alan olarak alacağız; bunlar kamuya açık, yine sizin yararlanacağınız alanlar olacak" dedik ve kimse muhalefet etmedi. Dört toplantı yaptık, bugüne kadar hep ikili ilişkilerle, paylaşarak yürüttük işleri. Mülkiyet sahipleriyle tartışma ve mahkeme süreci yaşamadık. Yalnız rant kavgasından dolayı büyük parsellerle ilgili bazı davalar açıldı ve hepsi lehimize sonuçlandı.

Özel mülkleri yasa çerçevesinde alıp kiralarını ödüyoruz. Vatandaş isterse arsasını veriyor, binayı biz yapıyoruz. Diyelim ki enkaz bedeli 40.000 TL, maliyeti 100.000 TL olsun. Enkaz bedelini düşüyoruz, kalan 60.000 TL 'yi on yıla yayarak TEFE-TÜFE'ye göre alıyoruz. Proje kuruldan geçtikten sonra Vakıflar'dan da onay alarak, tapusu olmayanların tapu tahsis belgelerini tapuya dönüştürüyoruz. Aslında bu bizim için zarar ama biz meseleye ticarî gözle bakmıyoruz, aslolan millete hizmet olduğu için işin sosyal tarafını, şefkat tarafını düşünüyoruz. Bu yüzden ortaya güzel sonuçlar çıkıyor. Şu anda yaklaşık 400 haneli Arnavut mahallesinde de kentsel dönüşüm planlıyoruz.

Ortodoksların hacı olmak için geldikleri, kutsal suyundan içtikleri, yılda 100 binin üzerinde turist tarafından ziyaret edilen Balıklı Rum Manastırı'nın çevresi mermerciler tarafından işgal altındaydı. Bütün işgalleri kaldırdık ve manastır açığa çıktı. Karşısında iki katlı tarihi bir yapı vardı, geçmişte fırın olarak kullanılmış, orası şimdi ziyaretçilere hizmet eden bir kafe.

Göğüs Hastanesi'nin çevresi işgal altındaydı; derme çatma gecekondular, atölyeler, depolar, küçük sanayi niteliğinde yapılar bulunuyordu. Zeytinburnu adeta İstanbul'un deposuydu. Yakınında Ata Garajı vardı. Hepsini kaldırdık.

Hem bürokrasi yüzünden, hem özel mülkiyet olmasından, hem de kimsenin kalbini kırmayalım diye düşündüğümüzden süreç uzadı. Ama süreci iyi yönetmemiz bizi bu başarılı noktaya getirdi.

Bu çalışmayı Zeytinburnu Şehir Atölyesi (ZEŞAT) ile birlikte yürüttük. Burada çalışan 7-8 arkadaşımızın bütün bu yapılanlarda emeği vardır. 50'nin üzerinde tescilli yapımız mevcut. Restorasyon projelerinin hazırlanıp kuruldan geçmesi, buraların boşaltılması, ihale süreci, uygulama; hepsini bu arkadaşlarımız yaptılar.

Zeytinburnu'nun yaşadığı dönüşüm tecrübesi çok önemlidir. Kültür Vadisi'nin hikayesi bir ders niteliğindedir.

ZEYTİNBURNU ŞEHİRCİLİK ATÖLYESİ (ZEŞAT)

Zeytinburnu Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü bünyesinde 2003 yılında şeflik olarak kurulan Zeytinburnu Şehircilik Atölyesi (ZEŞAT), Kültür Vadisi Projesi kapsamında yenileme avan projelerini oluşturmak, tescilli yapıların restorasyon projelerini hazırlamak ve Zeytinburnu genelinde konsept proje çalışmaları yapmaktadır.

Bünyesinde mimar, şehir plancısı, sanat tarihçisi, harita mühendisi, peyzaj mimarı, restoratör, arkeolog gibi meslek guruplarından çalışanları barından ZEŞAT, proje üretimleri sürecinde üniversitelerden de danışmanlık hizmeti almaktadır. ZEŞAT koordinasyonunda bugüne kadar Zeytinburnu sınırları içerisinde 49 tarihî eserin neredeyse tamamı yenilenmiştir.

Merkezefendi mahallesinde bir yıkım

Kültür Vadisi'ni Arındıran Yıkımlar

FERUZ KUTSAL

17 Nisan 2000 tarihinde Kağıthane Belediyesi'nden Zeytinburnu Belediyesi'nde göreve başlamak üzere başkanla görüşmeye geldiğimde belediye başkanımız "Zabıtadaki kişisel ilişkileri ve bağlantılarını çözüp zabıtayı çalıştırabilir misin?" diye sormuştu. Ben de başkanımıza "Sizler arkamızda durup destek verirseniz, Allah'ın izniyle gerek zabıtadaki gerekse dışarıdaki olumsuzlukları çözeriz" dedim. Başkanıma fikirlerimi ve çözüm noktalarını anlattım, bunları kabul etmesiyle zabıta müdürü olarak göreve başladım. İlk verilen emir Zübeyde Hanım caddesinde bulunan 30-35 içkili lokantanın kaldırılması yönündeydi. Biz de buna istinaden hazırlıklarımızı tamamlayıp içkili lokantalara tahliye ve yıkım için tebligat yaptık. Bu esnada orada bulunan esnaflar itirazlar ve çeşitli yollarla yıkımı ve tahliyeyi engellemek için mücadele ettiler; yerlerini ellerinden alıp başkalarına vereceğimizi düşünüyorlardı. Biz ise buraların ıslah edilerek yeşil alan yapılıp kamuya açılacağını söyledik. Bunu söylememize istinaden, tebligat süresi dolduktan sonra sıkıntı olacağını ve Zeytinburnu'nun zabıta personeliyle bu yıkımın gerçekleşemeyeceğini gördüm. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kontrol Daire Başkanı'na gidip durumu anlattım. Zeytinburnu zabıtasının bu işi yapamayacağını detayları ile görüştüm. İBB Kontrol Daire Başkanımız anlattıklarımdan bir kanaat oluşturdu ve bana tüm çalışmalarımızda Büyükşehir Belediyesi zabıta ekiplerinin sürekli gece gündüz destek vereceğini söyledi. Sonra bu destek sözüyle biz Büyükşehir Belediyesi'nden gelen 300 zabıta memuruyla yıkımlara başladık. Yıkımlara gittiğimizde, yapılan uyarı ve tebligatlara rağmen bu işyerlerinin tamamının açık ve faaliyette olduğunu gördük. Yıkıma kararlı olduğumuzu anlayan esnaf kavga çıkarmak için elinden gelen her türlü yola başvurdu ama sonuç alamayınca yıkımları işyerlerinin nüfus ve eşyadan tahliyesini gerçekleştirerek tamamladık ve kamuya kazandırdık.

Başkanlık bir karar aldığında, uygulamaya geçeceğimiz zaman içerideki bir kısım kişiler ilgili tarafa alınan kararları ulaştırıp şahsıma sıkıntılar yaşattı. Görevimiz esnasında belediyemizde çalışan işçiler grev kararı almışlar, belediyenin araçlarını çalıştırmıyorlardı. Grevi kırıyorum diye işçiler şahsıma hakaret ediyorlar ve içeriye girdiğim esnada çalışmamı engellemek amacıyla aracımın dört lastiğini birden indiriyorlardı. Şoföre "Neden arabanın yanında durmuyorsun?" diye sorduğumda her gün farklı bir mazeretle karşıma geliyordu. Şoförümü değiştirince bu sorun da çözülmüş oldu.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda Seyyidnizam Camii'nin inşa edileceği alandaki fabrikaları yıkarken ilçe kaymakamımız arayarak yıkımı durdurmamı istedi. Kaymakama "Ben ancak başkanımızın talimatı doğrultusunda yıkımı durdurabilirim" dedim. Kaymakam Bey beni makamına davet etti, gerekli bilgileri kendisine arz ettim. O da olumlu karşıladı ve yıkımı gerçekleştirdik.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda Demirciler Sitesi'ni yıkmak için zabıta ekiplerini tebligata gönderdim. Tebligatı yaptıkları şahıs "Siz günah keçisisiniz, sizi buraya gönderen adam gelsin" demiş. Ben de gittim, "Buyurun, beni istemişsiniz" dedim. "Buraları yıkacakmışsınız" dedi. "Evet, nasip olursa temizleyeceğiz" dedim. "Beni tanıyor musun? Yıkarken sen de gel başlarında dur" dedi. "Ben Fatih'in torunuyum, askerimin başında gelirim" dedim. "Tamam yeğenim, seni beklerim" dedi. Yıkıma gittik, "Çağırmıştın ya, geldim; boşaltın yıkacağız" dedim. Bu esnada işyeri sahipleri tarafımıza fizikî saldırıda, sözlü hakarette bulundular. Emniyet ekiplerinin yardımıyla işyerleri nüfus ve eşyadan tahliye edilerek yıkım gerçekleştirildi.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda şu anda Azeri Camii'nin olduğu,tamamen gecekondu, su istasyonları ve işyerleriyle işgal altında bulunan alanların boşaltılıp nüfus ve eşyadan tahliyesi, yıkımı amacıyla tebligat yaptırdım. Sahibinin hatırı sayılır, siyaseten önde gelen bir şahıs olduğunu öğrendim. Yıkıma gittiğimiz esnada gecekondu ve işyeri sahiplerince büyük bir tepkiyle karşılaştık. Emniyet ekiplerinin araya girmesiyle nüfus ve eşyadan tahliye işlemine başlayıp yıkımı Büyükşehir Belediyesi zabıta ekipleri ile müştereken gerçekleştirdik. Bu alana şu andaki Azeri Camii'ni, bilgi evini ve güzel bir park yaparak kamuya kazandırdık. Parkın ismini de Mehmet Tahan Parkı koyduk.

Başkanlığımızın ilçede seyyar satıcılığa müsaade edilmeyeceği yönündeki kararı doğrultusunda, Büyükşehir Belediyesi zabıta ekipleriyle müşterek çalışma yaparak tüm Zeytinburnu sınırları içerisinde faaliyet gösteren seyyar satıcıllık faaliyetlerinin hepsi sonlandırıldı. Bu çalışma sonrasında esnaflarımız rahat bir nefes aldı. Akabinde pazarların nizam ve intizamı sağlanarak, kayıtlı pazarcı esnafı dışında herhangi bir seyyar oluşuma müsaade edilmedi. Topkapı'da geceleri kurulan bitpazarı gerek çevik kuvvet ekibiyle gerekse Büyükşehir Belediyesi zabıta ekipleriyle müştereken sonlandırıldı. İlçemiz yasal olmayan seyyar satıcılık faaliyetinden tamamen kurtarıldı.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda Turan Güneş caddesinde düzenlenen kentsel dönüşüm temel atma töreninde bir grup toplanarak Büyükşehir Belediye Başkanımızı protesto etmek amacıyla töreni engellemeye çalıştı. Buna istinaden fiilî saldırı olmadıkça müdahale edilmemiş olup, zabıta ekiplerimiz orada olması münasebetiyle zabıta ve vatandaşlar arasında arbede çıktı; bunun karşılığında da yargılandım ve beraat ettim. Böylece kentsel dönüşüm bu alanda gerçekleştirilmiş olup vatandaşlarımıza güzel bir yaşam alanı sağlandı.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda bir çay bahçesinin boşaltılıp yerine ilçe kaymakamlık binasının yapılacağı tarafıma bildirildi. Biz de bu

işyerine çay bahçesinin nüfus ve eşyadan tahliyesi için tebligat yaptık. Daha sonra tebligat süresi bitiminde işyerinin tahliyesi esnasında arbede çıktı, sıkıntılar doğdu; sonunda çay bahçesi tahliye edilerek yıkımı gerçekleştirildi. İlçemize güzel bir kamu binası kazandırıldı.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin önündeki arazide bulunan 300-400 dükkânın nüfus ve eşyadan tahliye edilerek yıkılacağı tarafıma bildirildi. Zabıta ekiplerimizce işyerlerine bu alanları nüfus ve eşyadan tahliye etmeleri hususunda tebligat yapıldı. Tebligat süresi dolduktan sonra yıkıma gidildiğinde bir grupla karşı karşıya geldik. Buraların neden yıkılacağını anlattık ama işyerlerini kaybedeceklerini düşünen insanların yoğun hakaretleri ve küfürleriyle karşı karşıya kaldık. Zabıta ekiplerimize ve şahsımıza fizikîsaldırıda bulundular. Bu saldırılar bizi daha çok güçlendirdi, biz de bu alanları Büyükşehir Belediyesi zabıta ekipleri ve çevik kuvvetle tamamen nüfus ve eşyadan tahliye ederek yıkımları gerçekleştirdik. Oradaki tüm olumsuzlukların önüne geçerek, Zeytinburnu ilçemize güzel bir mekân olan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ni kazandırdık.

Feruz Kutsal

Turan Güneş caddesinde bir restoran vardı. Sabah ezanında yıkıma gittik, içeri girdik ki dansözler masada oynuyor! Adamlar hâlâ inanamıyorlar. Yıktık mekânı. Millet öyle nefret etmiş ki, büyük alkış aldık. Mekân sahibi bizi mahkemeye verdi, beraat ettik. Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda başkanlık binamızın bahçesinde bulunan, daha önceki yönetim tarafından çay bahçesi olarak kiraya verilen alan çay bahçesinden arındırılıp park olarak halkımızın kullanımına açıldı. İlçemiz Çırpıcı mahallesinde bulunan Veliefendi İlköğretim Okulu bahçesinde yer alan işyerleri nüfus ve eşyadan tahliye edilerek arbede sonucunda yıkımı gerçekleştirildi; okul bahçesine katılarak öğrencilerimizin hizmetine sunuldu.

Şu an Panorama 1453 Müzesi arkasında bulunan Füze Çarşısı'nın yıkılacağı, başkanlığımızca tarafımıza bildirildi. Zabıta ekiplerimizce buradaki esnaflara nüfus ve eşyadan tahliye konusunda tebligat yapıldı. Sabah erkenden gidilerek Büyükşehir Belediyesi zabıta ekipleri ve çevik kuvvet ekipleriyle müştereken işyerleri nüfus ve eşyadan tahliye edilmek istendiğinde çarşı esnafının direnişine maruz kalındı. Emniyet ekiplerince müdahale edilerek kargaşa yatıştırıldı ve işyerleri nüfus ve eşyadan tahliye edilerek yıkım gerçekleştirildi.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda şu anki Kazlıçeşme mahallesinde bulunan 16:9 sitesinden başkanlık binamıza kadar olan alanda yer alan eski binaların yıkılacağı tarafıma bildirildi. Ancak fen işlerimizin buraları yı-

kabilecek iş makinelerinin bulunmaması nedeniyle Büyükşehir Belediyesi'nden D9 dozerleri getirildi, bina kolonları dozerlere bağlanarak çekilmek suretiyle binalar tek tek bulunduğu yerlere yıkıldı.

Merkezefendi mahallesinde bulunan işgalli kamu arazilerinin tahliye edilerek kamuya kazandırılacağı başkanlığımızca tarafıma bildirildi. Zabıta ekiplerimizce işgal altında bulunan kamu arazilerindeki işgalcilere tebligat yapılarak bu alanların boşaltılması sağlandı. Akabinde kamu arazisinde bulunan işyerleri ve çay bahçeleri yıkıldı; bugünkü Tıbbi Bitkiler Bahçesi ve Merkezefendi Parkı kamu hizmetine sunularak ilçemize kazandırıldı.

Merkezefendi mahallesinde bir yıkım

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda, şu anda ilçemizde hizmet veren Yedikule Göğüs Hastanesi'nin hemen yanında bulunan kamu arazisinin işgal altında olduğu ve tahliye edilerek yıkılacağı tarafıma bildirildi. Verilen emir doğrultusunda ekiplerimizce Ata Garajı olarak bilinen işgalli alanda bulunan işyerlerine buraları nufüs ve eşyadan tahliye etmeleri hususunda tebligat yapıldı. Ancak bu tebligat sonucunda herhangi bir işyeri tarafından tahliye işlemi gerçekleştirilmedi. Ekiplerimizce yıkıma gidildiğinde esnafın büyük tepkisiyle karşılaşıldı; yoğun fizikî ve sözlü hakaretlere maruz kalındı. Çevik kuvvet ekipleri ve Büyükşehir zabıta ekipleri ile müştereken işgalli alana girilerek nüfus ve eşyadan tahliyeler sağlandı ve yıkım gerçekleştirildi. Şu an Biruni Üniversitesi, belediyemiz sosyal tesisinin olduğu yeşil alan ve Belgradkapı Camii kamuya kazandırıldı ve halkımızın hizmetine sunuldu.

Merkezefendi mahallesinde yer alan Başak Garajı'nın kamu arazisini işgal ettiği, nüfus ve eşyadan tahliye edilerek yıkılacağı tarafıma bildirildi. Zabıta ekiplerimizce Başak Garajı'ndaki esnaflara bu alanı nüfus ve eşyadan tahliye etmeleri

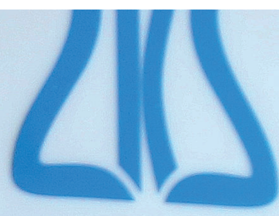
hususunda tebligat yapıldı. Ekiplerimizce tebligat sonucunda yıkıma gidildiğinde esnafın büyük tepkisiyle karşılaşıldı. Yoğun fizikî ve sözlü hakaretlere maruz kalındı. Çevik kuvvet ekipleri ve Büyükşehir zabıta ekipleriyle müştereken, işgalli alan nüfus ve eşyadan tahliyeler sağlandı ve yıkım gerçekleştirildi.

Şu an Atatürk Öğrenci Yurdu'nun karşısında bulunan yeşil alan kamunun hizmetine sunuldu. Seyyidnizam mahallesinde bulunan kamu arazisine inşa edilmiş 60 adet gecekondunun tahliye edilerek yıkılacağı tarafıma bildirildi. Zabıta ekiplerimizce gecekondu sakinlerine buraları nüfus ve eşyadan tahliye etmeleri hususunda tebligat yapıldı. Ekiplerimizce tebligat sonucunda yıkıma gidildiğinde vatandaşların evlerini terk etmediği görüldü ve direnişle karşılaşıldı. Çevik kuvvet ekipleri ve Büyükşehir zabıta ekipleriyle müştereken, işgalli alana girilerek gecekonduların nüfus ve eşyadan tahliyeleri sağlandı ve yıkım gerçekleştirildi. Yunus Emre caddesi, Haluk Ündeğer İlkokulu ve Lisesi, Şehitler Parkı ve yeşil alanlar kamuya kazandırılarak halkımızın hizmetine sunuldu.

Seyyidnizam mahallesinde bulunan 9. ve 10. sokakların arasında bulunan binaların yıkılacağı ve buradan bir cadde açılacağı emri geldi. İmar Müdürlüğümüz tarafından, bu sokaklarda bulunan bina sakinlerinin kimilerine kamulaştırma yoluyla, kimilerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Gecekondu Mesken Müdürlüğü'nde daire verilerek binalar nüfus ve eşyadan tahliye edilip yıkım gerçekleştirildi. Mevlana caddesi bu yıkımlar sonucunda halkımızın hizmetine sunuldu.

Başkanlığımızın almış olduğu karar doğrultusunda kaymakamlık binamızın karşısında bulunan cadde üzerinde kamuya ait alanlarda kaçak olarak inşa edilmiş gecekondu ve işyerlerinin nüfus ve eşyadan tahliyesi gerçekleştirilerek yıkımları yapıldı. 58. Bulvar caddesi ve trafiğe kapalı alan halkımızın hizmetine sunularak ilçemizin prestij caddesi haline geldi.

Şahsım bu yıkımları yaparken, belediyemiz çalışanlarından bazı şahıslar yıkımları engellemek amacıyla bilgi ve belgeleri karışı tarafa sızdırarak hakkımda çeşitli makamlara ve savcılığa suç duyurusunda bulunulmasına neden oldu. Yukarıda bahsetmiş olduğum bütün yıkımlarda gerek adlî gerek idarî soruşturmalar geçirdim ve bunların hiçbirinden ceza almadım. Yapmış olduğum tüm çalışmaları halkımızın mefaatini gözeterek gerçekleştirdim.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi

Zeytinburnu Kimliğinin Oluşmasında Kültür Belediyeciliğinin Rolü

ÖMER ARISOY

1999 yılında Zeytinburnu Belediyesi'ni devraldığımızda Başkan Murat Aydın bir Zeytinburnu hayali kurdu. Kendi imkânlarını ve kamu kurumlarını seferber etti. Bizler hasbelkader başından itibaren yanında bulunan insanlar olarak bu hayale güç vermeye, onun hayalindeki parçaları düzenlemeye uğraştık.

1999'da belediye kendi personelinin maaşını ödemekten aciz durumdaydı. Başkanla birlikte birkaç defa bankalardan eli boş döndüğümüzü, bazen hesap işlerinden sorumlu başkan yardımcımızın dışarıdan kişisel kefaletlerle ödünç aldığını hatırlarım. Önce belediyenin yeniden organizasyonu ve kendi kendine yeter hale gelmesi için uğraştık. İlk attığımız adımlardan biri, müdürlüklerin sayısını 28'den 15'e düşürmek oldu. Belediyenin daha çevik, daha pratik bir yapıya bürünmesini sağladık. Zaman içinde hem gelir arttırıcı tedbirlerle hem de tasarruf tedbirleriyle belediyeyi işler hale getirdik.

Merkezefendi 90'lı yılların sonlarında, büyük oranda 70'li 80'li yıllarda inşa edilmiş yapıların eski dokuyu boğduğu, neredeyse sadece türbe ziyaretiyle eşleşmiş bir mekândı. Şimdi Zeytinburnulular hayal edemez; yaya kaldırımı yok gibiydi. 1999'da ilk yaptığımız anketlerden birinde, "Zeytinburnu'nda yaşamaktan memnun musunuz?" sorusuna verilen cevap büyük oranda olumsuzdu. İnsanlar Zeytinburnu gibi surların hemen yanında tarihî, kültürel, ticarî kimliğiyle önem taşıyan böyle bir yerde oturuyor olmaktan utanır haldelerdi. Bunda belki burasının ilk gecekondu semti olmasının etkisi vardı. Merkez Efendi'nin ve Seyyid Nizam'ın bir mahalle veya durak adı olmaktan öte, Zeytinburnu'nda misafirlik etmiş şahsiyetler olduğunu bilenler herhalde yüzde beş kadardı.

Merkezefendi'yi öne çıkararak oraya dikkat çeken ilk hareket, Merkez Efendi'nin tıbbî yönünün verdiği ilham ve Murat Çekin'in yönlendirmesiyle 2000 yılında başlatılan Merkezefendi Halk Hekimliği Günleri oldu. Bu faaliyet daha sonra Geleneksel Tıp Festivali ismini aldı. Zeytinburnu'nda çalıştığım dönem içinde Kültür Vadisi'nde yapılan işlerden üzerime düşen, festivaldi. Festivallerde seminerler ve atölyeler kısmını Murat Çekin ile, diğer faaliyetleri ise belediyedeki arkadaşlarla yürüttük. Festival hazırlıklarını başta başkanımız olmak üzere hepimiz bir ekip ruhu içinde, heyecanla sürdürüyorduk. Festival her geçen yıl

gelişti; tıp tarihi sergileri eklendi. 2003 yılında Tıbbi Bitkiler Bahçesi gündeme geldi. 2005'te hizmete açılan bahçe, Merkez Efendi'nin yorumlanması üzerinden hatırı sayılır bir birikim ortaya çıkardı. Merkezefendi ve Tıbbi Bitkiler Bahçesi önce Zeytinburnu'na, sonra İstanbul'a, sonra da Türkiye'ye mal oldu.

İkinci hareket, buradaki tarihi yapıların ayağa kaldırılması ve restorasyonuydu. Başkan hayalini anlatırken çoğu zaman imkânlarımızın yetmeyeceği büyüklükte şeyler söylerdi. O dönemde bunların hemen uygulanması hakikaten imkânsız gibi görünüyordu. Ama iş bir ucundan başladı. Orada dönüm noktası, başkanın Beyoğlu Belediye Başkanı Kadir Topbaş'a gitmesidir. Kadir Bey de Turgut Cansever'e söylemiş. Turgut Bey buraları birkaç defa gezdi, Kültür Adası denecek alanın sınırlarını belirledi. Alandaki yapıların nasıl dönüştürüleceğine ilişkin bir proje hazırladı. Ben o zaman teknik tarafa bakmadığım için kendisiyle görüşme şansım olmadı ama Turgut Hoca önceden bildiğimiz bir insandı.

Ömer Arısoy

Başkanın niyeti, zamanında surların hemen önünde Merkezefendi ve Seyyidnizam tekkeleri etrafında oluşan sosyal hayatı orijinal kimliğine kavuşturmaktı. Ama bunu, sonradan oluşmuş mülkiyetleri, sosyal hayatı, oralarda doğup büyüyen, yaşayan insanları sarsmadan, suhuletle yapmak lazımdı. Hepimizin bir ucundan tutması gereken çokyönlü bir meseleydi bu. Bir taraftan mevcut kültür varlıklarının orijinaline sadık kalarak restore edilmesi veya sıfırdan ihya edilmesi, bir taraftan da ilçeye ilk gecekondu semti hüviyetini veren yapıların yıkılması gerekiyordu. Bunlar başarıldı. Bir de Osmanlı mahallesi kurulması projesi vardı ama o maalesef gerçekleşmedi.

Festivalin ilk yıllarında Merkezefendi Konağı üzerimize yıkıldı yıkılacak gibiydi. Hattâ altında oturmaya çekinirdik, çünkü yukarıdan bir şeyler düşerdi. Belediyenin imkânları çok zayıftı. Önce Vakıflar'la ve Büyükşehir Belediyesi ile protokol yaptık, sonra Büyükşehir Belediye Meclisi'nden konağı bize tahsis ettirdik. Dönemin emlak istimlaktan sorumlu başkan yardımcısı olarak Büyükşehir Belediye Meclisi'nden karar çıkartmak için dosyayı elden takip ediyor, Kadir Bey'e imzalatıyordum. Merkezefendi Konağı, Darülkurra, Merkezefendi Camii, Merkezefendi Hamamı, tarihî fırın ve oradaki orijinal yapıların arasına sonradan eklemlenmiş yapıların restorasyonu ve ortaya çıkarılmasıyla Merkezefendi bugünkü durumuna kavuştu.

Eski fotoğraflarda görülür; Mevlevîhane yanmıştı, haraptı, ziyaret mümkün değildi. Mevlevîhane deyince Polis Burhan'ı tahassürle yâd ediyorum. Oranın maddî ve manevî bekçisiydi; her gittiğimizde mutlaka bizi kapıda karşılar, peşimizde dolaşırdı. Vefatında Necdet İşli çok güzel bir kitap çıkardı. Bu binanın restorasyonu, Vakıflar'ın yaptığı en büyük işlerden biriydi. O zaman başbakanımız olan sayın cumhurbaşkanımız çok ilgi gösterdi; restorasyon boyunca defalarca geldi, inşaatı denetledi. Etrafındaki yollar açıldı. Üniversitenin oraya gelmesi ayrı bir katkı sağladı.

Seyyidnizam Camii yerinin tahsisi için Vakıflar İstanbul bölge müdürü, şimdi genel müdür olan Adnan Bey'le birkaç defa Ankara'ya gittiğimizi hoş bir hatıra olarak zikredeyim. Cami ve külliyesi o bölgeye yakışan, çok güzel bir yapı oldu. Burada değerli Aydın Yüksel Hoca'yı minnetle anmak gerekir. Tarihî alanda aslında var olmayan ve sonradan inşa edilen bir yapının o alana nasıl uyum sağlayabileceğinin örneğini göstermiş oldu. Bugün o külliyede kültür faaliyetlerinin yürüdüğünü görmek büyük mutluluk.

Surların dibinde büyük bir dönüşüm meydana geldi ama bu kolay olmadı. Mesela Merkezefendi Camii'nin karşısına gelen ve mahkeme kararı dolayısıyla bir türlü yıkılamayan yer için o zaman başbakanımız olan Sayın Cumhurbaşkanımızın bir gelişinde "Burası niye böyle duruyor?" dediğini hatırlıyorum. Ben de hukuk işlerinden sorumlu olarak başkana mahkeme kararını izah etmekte zorlanıyordum, çünkü metruk bir haldeydi.

Zeytinburnu artık büyük bir fizikî dönüşümü yaşamaya başladığında, bir kent kimliğinin ve aidiyet hissinin ortaya çıkarılması için kültür odaklı belediyeciliği gündemimize aldık. O zamanlar nikâh salonumuz ilçemizin tek salonuydu ve

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi

yüz kişiyi ancak alıyordu. İlk ramazan faaliyetlerini orada yaptık. Bir taraftan kültür merkezi inşaatı, bir taraftan da yayıncılık faaliyeti başladı. Birinci yayınımız Zeytinburnu'nu tarihî arka planıyla ortaya koyacak bir kitap çalışmasıydı. Hiç unutmam, üstünde karar kıldığımız editörle görüşmek için bir cumartesi günü Beyoğlu'na gittik ve kendisine "Biz bir Zeytinburnu kitabı yapmak istiyoruz, şöyle tarihî kültürel taraflarımız var, şöyle malzememiz var, kitabın editörlüğü için de sizi düşündük" dedik. Çok şaşırdı. Herhalde Zeytinburnu ile böyle bir kitap fikrini bir araya getirmekte zorlandı. "Bir süre düşüneyim" dedi. Bir daha gittiğimizde kabul ettiğini söyledi. Kamu ihale kanunu daha çıkmamıştı, 2886/71 diye bir madde vardı. İmkânlarımız az olduğundan o ilk kitabımızı Kültür AŞ bizim adımıza bastı. Kitabın lansmanı ben askerdeyken gerçekleşti. Asker dönüşü editörle görüştüğümüzde "İsterseniz bir Zeytinburnu ansiklopedisi yapabilirim" dedi. Kitabın hazırlanması sürecinde Zeytinburnu'ndaki potansiyelden etkilenmişti.

O kitap bizim için neredeyse bir referans oldu. Ondan sonra Zeytinburnu kültür yayınları peş peşe geldi. Kitaplara karar verirken Zeytinburnu'yla ilgisinin olmasına dikkat ettik ve her birini ehil ellere ısmarladık. En azından dönemimdeki kitapların sadece iki tanesi proje olarak bize gelmiştir, geri kalanı ya bizim sipariş ettiğimiz kitaplardır ya da yaptığımız sempozyumların kitaplarıdır. İlk birkaç denemeden sonra kaliteli tasarım ve kaliteli kağıt konusu da oturdu. Yayınlarımız kültür camiasında bir karşılık buldu ve bir ilçe belediyesi olarak Zeytinburnu, Türkiye'de örnek gösterilen bir yere kavuştu.

Sonra Kültür Merkezi açıldı. Orada da sergi, seminer, konferans, konser, sinema, tiyatro gibi her bölüm için imkânlar el verdiği ölçüde konunun uzmanına ulaştık. Kültür Merkezi'nde de belli bir kalite seviyesine erişildi ve o kaliteden hiç düşüş olmadı. Bir müddet sonra Zeytinburnu Belediyesi kültür belediyeciliği ile anılır oldu.

Hem kültür yayınları hem geleneksel tıpla ilgili yayınlar çerçevesinde Zeytinburnu Belediyesi için belirli bir kimliğin oturduğunu müşahede ediyoruz ve bundan memnun oluyoruz. Tabii bütün bunlar aşama aşama gerçekleşti. Biz belediye yönetimine 1580 sayılı kanunla başladık, sonra 1593 sayılı kanun çıktı ve önümüzü daha çok açtı. Hem belediyelerin kapasitesi gelişti hem Türkiye gelişti. Bir iktisat ortaya çıktı. Şimdi çok şükür, Zeytinburnu, Türkiye'de parmakla gösterilen belediyeler arasında. Bunda hasbelkader bizim de emeğimiz olmasından büyük memnuniyet duyuyorum.

Bu çalışmalar yürürken bir taraftan da Büyükşehir, Topkapı Kültür Parkı'nı yapıyordu. Başkanımız oraya da müdahildi, hattâ sanatçı evleri oluşturmak için uğraştığını biliyorum. O zamanlar başka bir yerde olan Kültür AŞ'nin Kültür Park'a taşınmasının çok isabetli olacağına, bunun Zeytinburnu'nun kültürel kimliğine katkı sağlayacağına inanıyordu. Böylece o zamana kadar işlev biçilememiş evlere de bir işlev biçilmiş oldu.

Bir kültür kimliğinin oluşması ve sürdürülmesi kolay değildir. İlçe belediyesi, büyükşehir belediyesi, merkezî hükümet ve diğer kurumların yatırımları elbette gereklidir; ama önce o fotoğrafı tahayyül etmek lazım. Bazı unsurlar eksik kalınca kimlik algısı oluşmuyor. Şu anda bulunduğum konum itibariyle daha iyi görüyorum ki, zamanında tanınırlığı yüksek olan bazı ilçeler maalesef artık pek anılmıyor. Bir Zeytinburnu kimliğinin oluşmuş olmasında kültür belediyeciliğinin ciddi bir rolü olduğuna inanıyorum.

Başkanın hayali ile yola çıktık. Bugün Zeytinburnu 20 yıl önce düşünülemeyecek bir noktaya geldiyse, bu sadece alın teri dökerek olmadı, o hayalin heyecanını içimizde yaşatmakla oldu.

CARSISI

Zeytinburnu'nun 20 Yıl Öncesi ile Bugünü

GÖKHAN KASAP

Neredeyse doğma büyüme Zeytinburnuluyum. Merkezefendi 1999 yılından önce çok gittiğimiz bir mahalle değildi; sadece Merkez Efendi hazretlerini ziyaret ve oradaki cami için gidiyorduk. Orayı geçmişin izlerini yansıtan bir yer gibi hissetmiyorduk. Çoğu insan mesir macununu bilir ama Merkez Efendi'nin kim olduğunu, ne yaptığını, nerede, ne zaman yaşadığını bilmez.

Kültür Vadisi Projesi'ne başkan kadar kimse inanmadı. Bu fikir o güne göre daha acil ihtiyaçları olan Zeytinburnu için bir fantezi gibi geliyordu. Bilgimiz de altyapımız da yoktu. Biz işbaşı yaptığımızda çöpler toplanmıyordu, yollar bozuktu. Zeytinburnu'ndan bir araba geçse, bir hafta sonra ön takımların yapılması için tamire gitmek zorundaydı. Su yoktu, park yoktu. Elektrik direkleri eski modeldi, sık sık yangın çıkıyordu. Birçok yere gitmeye korkuyorduk, suç oranı yüksekti.

Gökhan Kasap

Merkezefendi şenliklerini cami ile şimdi Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin kullandığı konağın arasındaki avluda yapıyorduk. Konak harabeydi, çatı kısmından kafamıza bir şey düşecek diye tedbirli dururduk; refleks olarak iki dakikada bir yukarıya bakardık, bir şey geliyor mu diye. Ama yine de arkadaşlarla oturup sohbet ederdik, çünkü Merkez Efendi'nin maneviyatından dolayı o bölge huzurludur.

O günün bütçesi de kanunları da Kültür Vadisi Projesi'ni düşünmemize fırsat vermiyordu. Ama başkanlık farkı burada ortaya çıkıyor. Malî hizmetlerden sorumlu olduğum için iyi biliyorum. 1999'da belediye devralındığında 3,5 trilyon lira bütçesi vardı. Memur-işçi maaşı 3,75 trilyondu, yani memur-işçi maaşı ödenemiyordu. Belediyenin bütçesini geliştirdik. Merkezefendi'den başlayıp Sümer Nuripaşa mahallesine kadar bütün mahallelerde binaları tek tek kontrol ettik, eksik beyan verenleri kayıt altına aldık. Bütün gayri kanunî yolları kestik. Ge-

lirin tamamını belediyeye döndürdük. Yoksa 325 milyon liralık bir bütçeye çıkmak mümkün olmaz, bu işler yapılmazdı.

Başta Ak Parti hükümetinin olması, hükümetin ve başbakanın kültür işlerine önem vermesi de bize çok yaradı, elimizi rahatlattı. Belediyenin ilk zamanlarında tarihî eserleri restore etme yetkisi yoktu. Tarihî eserlerin ihyası için işin erbabı olan firmalara doğrudan ihale verme yöntemi sonradan kanunlaştı. Şimdi tarihî özel mülkü ihya ediyor, ücretini mülk sahibinden taksitle alıyoruz.

Merkezefendi'de bir mevlevîhane olduğunu bilmiyorduk. Dışarıdan baktığımız zaman yıkık dökük bir harabeydi, içeriyi merak bile etmiyorduk. Asfalt üstüne asfalt döke döke yol zaten neredeyse giriş kapısının ve tarihî çeşmenin yarısına kadar gelmişti. Sonra başkanımızın tarihe ve kültüre olan merakından dolayı yapı keşfedildi. O virane haliyle ramazanlarda orada Ahmet Özhan konserleri düzenlemeye başladık. Sonra anladık ki Türkiye'nin en büyük iki mevlevîhanesinden birisi.

Yine mesela mezar taşlarının okunup tercüme edilmesi, Tanburî Cemil Bey'in mezarının ihya edilmesi... Biz bunların önemini bilmiyorduk. Bütün bunlar kendi kendine olmuyor; yöneticiler bu konularda hassasiyet gösterip ilgili insanlarla konuşunca, onlardan gelen bilgilere değer verince gerçekleşiyor. Böylece bir kültür oluşmaya başlıyor.

Merkez Efendi ve mesir macunundan hareketle önce geleneksel tıpla ilgili festival başladı. Sonra beton santrali istimlak edildi, emek verildi ve Türkiye'nin ilk tıbbi bitkiler bahçesi açıldı. Şimdi serası, laboratuvarı, hayvan barınağı ile ziyaret, eğitim, rekreasyon merkezi hâlinde. Oradaki tohumlar, bitkiler ve bilgiler zaman içinde başka kurumlara aktarıldı ve bu konu Türkiye'nin gündemine girmiş oldu.

Merkezefendi mahallesi,
Fırın sokak, eski hali

En önemli meselelerden biri, yıkımlar ve insanların ikna edilmesiydi. Kişinin gözünde evinin veya işyerinin kanunî veya kanunsuz yollarla yapılmış olması fark etmiyor. Hiç kimse yıkım gündeme geldiği zaman "Zaten kanunsuz yapmıştım" demiyor. Saldırıyorlar, darp etmeye çalışıyor, hattâ ölümle tehdit ediyorlar. Biz her şeyi kanuna göre yürüttük. Gerekli tebligatlar yapıldı, gerekli süreler verildi. İnsanî olarak ek süreler de verildi. Mesela yüzlerce firmanın olduğu, hırdavat malzemelerinin satıldığı "füze çarşısı" diye bir yer vardı. Oraya gidenlere "Burayı yıkacak adam daha doğmadı!" diye tehditler savuruyorlardı. Bir sabah emniyet güçleri ve zabıtasıyla bütün ekibi karşılarında gördüler, yıkamazlar diye düşünüyorlardı ama ilk darbe indiği zaman direnç kırıldı, ne kadar saldırsalar

Merkezefendi mahallesi, Fırın sokak

da. İstanbul'un en büyük yıkımıydı bu. Herkes çok büyük bir sıkıntı olacağına inanıyordu; kavga dövüş yaşandı ama çok şükür büyük sıkıntı olmadı. Başkanın ve hükümetin inanmışlığıyla, devletin gücüyle bu işlerin altından kalktık.

Zeytinburnu 1999'dan önce çok kısıtlı bir sosyal donatıya sahipti. Adliye meydanı denen alanda huzurevi ve adliye-kaymakamlık binası vardı. Meydan 200-300 kişilik bir yerdi. Adliyeler bir yerde toplanınca adliyemiz Bakırköy'e gitti. Huzurevi yerine kültür merkezini yaptık, huzurevini Göğüs Hastanesi'nin arkasına taşıdık. Zeytinburnu meydanında şimdi binlerce insan toplanabiliyor. Altında otopark var. Bilgi Evleri, Aile Kadın Destekleme ve Engelliler Merkezi, yurtlar, havuzlar; bunların hepsi bir kıvılcımla başladı ve zamanla gelişti.

Atıklarla ilgili birçok proje gerçekleştirdik. Ayrıştırılmış malzeme getirene ekmek ikram edildi. Toplanan çöplerle elde edilen gelir, işitme engelli çocuklara verildi. Atık maddesi getiren çocuğa buz pistini kullanma imkânı sağlandı. Sonra o projeden buz hokeyi takımı çıktı. Sokak çocuğu diye tabir edilen, uyuşturucu madde kullanan dezavantajlı çocuklardan bir takım oluştu. Zamanla profesyoneller eklendi. Şimdi buz hokeyinde çok başarılı bir Zeytinburnu Spor Kulübü var. Bu başarı Çırpıcı'daki buz hokeyi pistini getirdi. Büyükşehir'in bisikletli ulaşım sistemine entegre olan bisikletli ulaşım projemiz, trafiği rahatlatmak, ulaşımı kolaylaştırmak, hava kirliliğini azaltmak ve insanların hareketliliğini artırmak amacına yönelik. Spor zorla yapılınca motivasyon bir süre sonra kayboluyor ama doğal olarak yapılırsa böyle bir risk yok. Her fikir, her faaliyet diğerini getiriyor. Hayat böyle akıp gidiyor.

Eski Zeytinburnu ile şimdiki arasında inanılmaz bir fark var. Bu farkı daha da büyütebiliriz. Mesela turizm açısından henüz değerlendirilmeyen bir potansiyel mevcut. Kültür Vadisi en başarılı projelerimizden biri ama Vadi'nin Eyüpsultan ve Sultanahmet gibi bir merkez olması için zamana ihtiyaç var.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi

Zeytinburnu'nda Değişimin Kültür Sanat Boyutu

RECEP SAZKAYA

Türkiye'nin idarî yapılanmasında yerel yönetimlerin ve özellikle belediyelerin sürekli bir gelişim çizgisi izlediği ve son otuz yılda bu durumun belirgin bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Yasal düzeyde ve mevzuatta yapılan yeniliklerle birlikte belediyelerin teşkilat yapıları, sorumluluk alanları, maddi imkânları ve etkinliklerinin önemli oranda arttığı gözlemlenmiştir.

Yerel yönetimlerdeki bu gelişim süreci, yönetimlerin imkân ve kabiliyetlerini arttırdığı gibi çok farklı alanlarda hizmet üretme ve vatandaş taleplerini karşılama sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir. Kamu hizmetinden faydalanan vatandaşlar da yerel yönetim sorumluluk alanına girip girmediğine bakmaksızın birçok hizmeti belediyelerden talep eder duruma gelmiştir. O kadar ki, doğrudan merkezî yönetimin sorumluluk alanlarına giren çeşitli alanlardaki talepler de belediyelere iletilmektedir.

Yerel yönetimlerin yetki, imkân ve sorumluluklarının artması ve belediyecilik hizmet çerçevesinin genişlemesi, sosyal belediyecilik, kültürel belediyecilik gibi hizmet sahalarında da hizmet üretme gereksinimini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede kentlerin her alanda gelişimi ve vatandaşların kent aidiyetinin güçlenmesi için belediyeler kendi il sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların kültür sanat alanındaki taleplerini karşılama ve farklılaşan taleplere uygun hizmetler sunma yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır.

Belediyelerin her alanda belli bir hizmet kalitesini yakalama ve kentlerinin marka değerini yükseltme hedefleri, asli görevlerinin yanında kültür, sanat, tarihî mirasın korunması, sosyal faaliyetlerin yapılması gibi birçok alanda yenilikler içeren hizmetlerin gündeme gelmesini sağlamıştır.

Belediyelerin aslî hizmet alanlarındaki gelişmelere ek olarak bir de Avrupa Kültür Başkentleri Girişimi tarafından, Avrupa kültürlerinin ve paylaştıkları değerlerin çeşitliliği ve zenginliğinin vurgulanması ve Avrupa vatandaşları arasındaki ortak anlayış düzeyinin teşviki için çeşitli kentleri Avrupa Kültür Başkenti seçme uygulamalarının bir parçası olarak 2010 yılında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi, kültür ve sanatın İstanbul genelinde yaygınlaşmasına ve kamuoyunun dikkatini çekmesine yardımcı olmuş, bu alandaki çalışmaların sayısal

olarak artması, içerik olarak zenginleşmesi ve süreklilik yakalanması için motive edici bir görev görmüştür.

İstanbul'un en önemli metropol belediyelerinden biri olan Zeytinburnu Belediyesi de uzun süredir kültürel belediyecilik adına ortaya koyduğu hizmetleri stratejik planlarında ve hedeflerinde belirttiği üzere her yıl artan hizmet çeşitliliği ve muhteva zenginliği ile sürdürerek, yukarıda bahsi geçen hizmet alanlarını genişleten belediyelerden biri olmuştur. Zeytinburnu Belediyesi faaliyetlerini sürdürürken bir taraftan da kalıcı kültürel eserler, mekânlar, mekânsal iyileştirmeler ve hazırladığı belgelerle bugünün birikimini geleceğe taşıma konusunda önemli aşamalar kaydetmiştir.

Bu yazıda Zeytinburnu Belediyesi'nin yeni bir hizmet sahası olarak kültür sanat alanında sahip olduğu vizyon, başta stratejik plan olmak üzere çeşitli resmî belgelerinde belirlediği hedefler ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalar ele alınacak ve ayrıca üretilen hizmetlerin kamuoyunda bulduğu karşılık incelenecektir.

Birinci bölümde Zeytinburnu Belediyesi'nin kültürel belediyecilik anlayışı ve hedefleri, ikinci bölümde Zeytinburnu'na ve İstanbul'a kalıcı eserler bırakma ve tarihî kültürel dokuya dair yapılan çalışmalar, son olarak da Zeytinburnu Belediyesi tarafından halka sunulan hizmetlerin nasıl algılandığı, halkın süreç içerisinde değişen talepleri ve sunulan hizmetlerden duyulan memnuniyet, haberdarlık ve katılımcılık analiz edilecektir.

Burada Zeytinburnu Belediyesi'nin yıllar boyunca yaptığı çalışmaların, meydana getirdiği eserlerin, halka yönelik gerçekleştirdiği etkinliklerin tümünü anlatma imkânı olmadığından, daha çok kültür ve sanat anlamında öne çıkan çalışmalar ile bunları yetkin bir şekilde hayata geçirebilen anlayış üzerinde durulacaktır.

KÜLTÜREL BELEDİYECİLİK

Yerel yönetimlerin gelişmesi ile birlikte farklılaşan ve çeşitlenen hizmet alanları arasına kültürel hizmetlerin de girmeye başlaması, belediyelerde yerel kültürün geliştirilmesi ve canlandırılması gibi yerel yönetimleri vatandaşlara yakınlaştıran kültürel belediyecilik anlayışının gelişmesini sağlamıştır. "Kültürel belediyecilik" kavramının anlatımına geçemeden önce, herkesin az çok bildiği ve bilimsel olarak da birçok tanımı bulunan "kültür" kavramının tanımını burada vermek, kültürel belediyeciliği anlayabilmek açısından yararlı olabilir:

> *Kültür: 1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4. Bireyin kazandığı bilgi.*[1]

1 *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu.

Demokrasilerde halkla en çok temas noktasına sahip olan belediyelerin, kültürel alanda da hem daha etkin hem daha verimli politikalar üretebilecekleri öngörülebilir. Teknoloji ve iletişimde meydana gelen hızlı değişim ve bilgiye kolay ulaşımın, beraberinde farklı kültürleri benzeştiren, birbirine yakınlaştıran, hatta bazen de bunların içini boşaltan bir etki yaptığı birçok uzman tarafından dile getirilmektedir. Hızla gelişen teknolojinin olumsuz etkilerine karşı yerel yönetimlerin kültüre yönelik politika geliştirmeleri, yerel kültür ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesine katkı yapılabilmesi açısından önemlidir. Belediyelerin kültür sanat faaliyetlerinde bulunma gerekçeleri arasında kültürel çeşitliliği koruyabilme, farklı kültürlere hitap edebilme ve ihtiyaçları önceleyen etkili hizmetler sunabilme gösterilebilir. Sonuçta kent kültürünün, kentte yaşayanların ortak bir kültürel atmosfer oluşturması ve ona herkesin kendi düzeyine göre katkı yapmasıyla oluşacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Kent ve kültürel belediyecilik söz konusu olduğunda neyin anlaşılacağı, bu anlayışın neleri içermesi gerektiği üzerinde dururken Prof. Dr. Hüsamettin Arslan'ın kentle ilgili değerlendirmesine bakmak yararlı olabilir:

> *İnsanlık yüzyılımızda büyük ölçüde kentlerde yaşıyor. Uzun zamandır insan ve toplum hayatının kalbi kentlerde atıyor. Kent tarihte daha önce hiçbir zaman böylesine önemli bir yaşam alanı hâline gelmemişti. Kent insanlık tarihinde daha önce hiçbir zaman böylesine evrensel düzeyde ilgi görmemiş ve her düzeyde insanı ilgilendirmemişti. Kentler ülkelerarası ve ülke içi ekonomik, sosyal, kültürel, mali faaliyetlerin yoğunluk kazandığı; kültürün, sanatın, paranın, malların ve hizmetlerin dolaşıma girdiği, toplandığı ve dağıtıldığı dev mekânlardır. Modern insan için var olmak, kent dediğimiz dev sahnede var olmak, kentte yaşamak anlamına geliyor.*

Kültür ve kent kültürünün niteliğine dair Prof. Dr. Ruşen Keleş de "Bir Fransız düşünürüne göre, kültür, 'her şey unutulduğu zaman belleklerde ne kalıyorsa, ona verilen isimdir'" der. Burada dikkati çeken özellik, kültürün bir birikimin ürünü olduğu, posası atılmış, darası düşülmüş değerleri temsil etmekte olduğudur. Bu bağlamda, kent kültüründen neyi anlamak gerekir? Herhalde, tarihin ve doğanın kente bırakmış olduğu birikimi. Kuşku yok ki, bu birikimin temel öğesi o kentin kimliğidir. Her kentin kimliğinde, o kentin süreklilik kazanmış olan ayırt edici özellikleri saklıdır"[2] diyerek, kent kültürünün belirleyici öğesinin kent kimliği olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kimliksizliğin tektiplik, sıradanlık, kendine has özellikleri kaybetme gibi popüler kültür etkilerinin, kentlerde ve kentlilik anlayışında bir sorun oluşturduğu ve bir tekdüzelik meydana getirdiği akıldan uzak tutulmamalıdır.

Genel belediyecilik hizmetlerinde yüksek bir standart tutturmayı hedefleyen Zeytinburnu Belediyesi, kültürel belediyecilik anlayışını da temel hizmet alanlarından biri olarak belirleyip bu alandaki hizmet üretimini stratejik hedefleri arasında sayarak bütçe, kadro, plan ve programlarını resmî belgelerine dayandırmıştır. Bu doğrultuda her yıl artan bir ivme ile kültür politikasını ete kemiğe büründürüp önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Zeytinburnu Belediyesi misyo-

2 Ruşen Keleş, "Kent ve Kültür Üzerine", *Mülkiye Dergisi*, sayı 29, Mart 2014, s. 9-18.

Göksel Baktagir, Eda Karaytu, Murat Süngü konseri

nunu "İstanbul'un tarihi, kültürü ve ekonomisiyle bütünleşmiş, sahip olduğu zenginlik ve değerlerini yaşayan, her birimizin yaşamaktan mutluluk duyduğu, yenilenen ve gelişen bir Zeytinburnu inşa etmek" olarak tanımlamıştır.[3]

Bu misyon tanımlanırken ortaya koyulan anlayış tarih, kültür ve ekonomiyi içeren üç önemli konuyu öne çıkarmaktadır. Konumu, tarihi ve coğrafyası dikkate alındığında Zeytinburnu'nun İstanbul'un dikkat çekici ilçelerinden biri olduğu açıktır. Zeytinburnu'nun son yirmi yılı incelendiğinde, belediye yönetiminin bu merkezî konuma ve tarihî özelliklere uygun bir şekilde planlamalara gittiği, ilçenin her açıdan standartlarının yükseltildiği, ekonomik hayatı canlı, kültürel perspektifi geniş ve sağlam bir yönetim anlayışıyla hareket etmekte olduğu görülecektir. Belediyenin gücü ve imkânı nispetinde ortaya koyduğu bu anlayış sayesinde vatandaşların Zeytinburnu'nda yaşamaktan duydukları memnuniyet sürekli bir yükseliş izlemiştir. Aşağıdaki tabloda bazı veriler yer almaktadır.

Zeytinburnu'nda Yaşamaktan Duyulan Memnuniyet[4] Misyonunu belirlerken kültürü en önemli hareket noktası olarak tespit eden Zeytinburnu Belediyesi, 2014 yılında hazırladığı beş yıllık stratejik planında kültürel belediyeciliğe önemli bir alan açmış ve gerek gerçekleştireceği etkinlikleri, gerekse kalıcı eserler meydana getirme politikasını hangi imkânlarla hangi sürede ve hangi bütçelerle hayata geçireceğini belirlemiş, sosyal ve kültürel kalkınmayla ekonomi ve imar anlamındaki kalkınmayı bir bütün olarak görmüştür. "Zeytinburnu ilçesinin kalkınması sadece altyapı ve üstyapı imkânlarının geliştirilmesi ve fiziki yatırımların arttırılmasıyla değil, insanımızın yaşam kalitesini yükseltecek,

3 *Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Stratejik Planı,* Misyon Tanımı, 2015-2019.

4 Varyans Araştırma/ Danışmanlık-Saha Araştırmaları.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi

eğitim ve donanımlarını arttıracak, dezavantajlı grupların bu dezavantajlardan kaynaklanan mağduriyetlerini giderecek, kent yaşamına uyumu ve çevre bilincini arttıracak sosyal ve kültürel hizmetlerle mümkün olacaktır. Bu nedenle Zeytinburnu'nda yaşayan vatandaşlarımızın birey olarak niteliklerinin arttırılması ve toplum olarak sosyal ve kültürel açıdan güçlendirilmesi ayrı bir stratejik alan olarak değerlendirilmiştir"[5] diyerek çeşitli gruplar arasında dayanışma, dezavantajlı grupların desteklenmesi, çevre bilinci, eğitim ve yaşam kültürü oluşturma hedeflerini bir arada ele almıştır. Bu politikanın temel amaçlarından biri de kültürel kalkınmanın sağlanmasıdır.

Zeytinburnu Belediye Başkanlığı tarafından hazırlanan ve 2015-2019 yılını kapsayan stratejik plana göre kültür ve sanat alanında yapılacak hizmetler gerekçelendirilirken şu değerlendirme yapılmıştır:

> *İstanbul tarihinde önemli olaylara tanıklık etmiş ve bugüne kadar ayakta kalmayı başarmış tarihî ve kültürel değerlere sahip olan ilçemizde bu değerlerin korunması, geliştirilmesi, halka yayılarak halkın da bu değerlere sahip çıkmasının sağlanması belediyemize düşen önemli görevlerdendir. Bu doğrultuda sosyal etkinlikler düzenlemek, kültür-sanat faaliyetlerini yürütmek ve bu alandaki ihtiyaca cevap verecek sosyal-kültürel tesisler yapmak belediyemizin öncelik verdiği alanlardandır. Stratejik plan çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen mülakat ve anketler de vatandaşların belediyeden talepleri arasında temizlik, yol yapımı gibi temel belediyecilik hizmetlerinin yanı sıra giderek artan oranda özellikle çocuk ve gençlere yönelik olmak üzere genel olarak tüm vatandaşların sosyal ve kültürel gelişimine hizmet edecek projelerin üretilmesi vardır.*[6]

5 Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Stratejik Planı 2015-2019.

6 Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Stratejik Planı 2015-2019.

Burada dikkat çeken noktalardan biri, belediyenin sadece bazı eylem ve faaliyetleri hayata geçirmeyi değil, bunun ötesinde tarihî ve kültürel dokuya sahip çıkmayı, yılların yorgunluğuyla orijinali bozulmuş mekân ve eserleri günümüze kazandırmayı, kalıcı eserler oluşturmayı, bunları belgeleriyle beraber gün yüzüne çıkarmayı ve gelecek nesillere ulaştırmayı gündemine almasıdır. Bu hedefler doğrultusunda geçen süre içerisinde birçok tarihî mekân aslına uygun hâle getirilmiş, birçok mekân ve meydan yeniden düzenlenmiş ve kullanıma açılmıştır.

İkinci bölümde gerçekleştirilen bazı faaliyetler ve projeler -önem ve büyüklüklerine göre- ele alınacaktır, ancak bu çalışmalara zemin teşkil eden yönetim anlayışı üzerinde durmak gerekir. Herhangi bir hedefi veya politikayı eksiksiz ve yetkin bir şekilde hayata geçirebilmenin ön koşulu, hedefin veya politikanın başta ana yönetim kademeleri olmak üzere bir bütün olarak içselleştirilmesidir.

Belediye, kültürel zenginliğin kentsel gelişimle, ekonomik kalkınmayla, kente aidiyet hissetmeyle ve kentsel değerleri korumayla bir bütün olduğunu kabul ederek çalışmaktadır. Bu anlayışını misyonunda tanımlayarak ve stratejik planında geniş yer vererek sağlam temellere oturtmuştur. Sosyal ve kültürel alandaki çalışmaların aynı zamanda toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı getireceği, birlik ve beraberlik içinde geleceğe güvenle bakmayı sağlamada önemli bir işlev göreceği düşünülmüştür. Özellikle genç nüfusa yönelik gerçekleştirilen faaliyetler ve yapılan eserlerin, gençlerin sağlam karakter kazanıp zararlı bazı alışkanlıklardan uzaklaşmalarını sağlayacağı, çeşitli sosyal sorunlardan koruyacağı düşüncesi de kültür ve sanat politikalarında belirleyici olmuştur. İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) tarafından hazırlanan ve İstanbul'da yerel yönetimlere bir perspektif sunan çalışmada "kültürün kamu planlamasında sağlayacağı faydalar, katılım ve demokrasi, duyarlılık ve kapsayıcılık, özgürlük, adalet, eşitlik, barış, güvenlik ve huzur, yaratıcılık, hayal gücü ve yenilik, sağlık refah ve canlılık ve çevre duyarlılığı"[7] olarak belirlenmiştir. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere kültürel hizmetlerin belediyeler tarafından üstlenilmesi halkın faydasına olan bir hizmet alanı olarak görülmektedir.

KÜLTÜREL BELEDİYECİLİKTE KİLOMETRE TAŞLARI

Zeytinburnu Belediyesi özellikle son birkaç yılda hayata geçirdiği projeler ve geliştirdiği uygulamalarla, Zeytinburnu'nun çehresinin değişmesinde ve yepyeni bir kimliğe bürünmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Öne çıkan bazı hizmetleri, projeleri ve aktiviteleri incelediğimizde Kültür Vadisi Projesi, Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Bilgi Evleri, Kültür Sanat Merkezi'nde yapılan etkinlikler gibi çeşitli kültür sanat etkinlikleri karşımıza çıkmaktadır.

7 *Yerel Yönetimler İçin Kültürel Planlama*, İKSV, İstanbul, 2016.

Bu faaliyetler daha ayrıntılı incelendiğinde örneğin Kültür Vadisi Projesi'nin hem etkilediği alan, hem içeriği, hem de cesareti açısından dikkat çekici ve başarıyla ilerleyen bir hizmet alanı olarak öne çıktığını görmekteyiz. 2005 yılında hazırlanan kanun çerçevesinde hayata geçirilen Zeytinburnu Kültür Vadisi Projesi'nin çokyönlü olması, önemli alan rehabilitasyonlarını içermesi, alan içerisindeki tarihî doku ve proje büyüklüğü dikkate alındığında Zeytinburnu halkının ötesinde bir kitleye hitap ettiği görülecektir.

Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Merkezefendi Külliyesi, Merkezefendi Millet Kıraathanesi, mesire yerleri ve diğer donatı alanlarıyla beraber projenin tamamlanmasıyla birlikte çok değerli ve önemli bir iş yapıldığı görülecektir. Gelinen bu aşamada planlama çerçevesinde yapılan çalışmalar bile kamuoyunun takdirini çekmeye başlamıştır. Porje, Bizans dönemi ve fetihten sonra İstanbul'un surlar dışındaki yerleşim yerlerinden olan Merkezefendi Camii, Yenikapı Mevlevîhanesi, Balıklı Ayazması, Balıklı Rum Manastırı, Seyyidnizam Camii ve bütün bunların çevresindeki yapılanmalar, tarihî birçok şahsiyetin medfun bulunduğu mezarlıklar ve Tanzimat'tan sonra oluşturulan gayrimüslim mezarlıkları ile tarihî surdibi gibi birçok yer ve çalışmayı kapsamaktadır.

Türkiye'de bir ilk olarak 14 dönümlük bir alanda 2005 yılında hizmete açılan Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi hem şehir içinde bir cennet köşedir, hem de içerisinde gerçekleştirilen çeşitli faaliyetler ve bilimsel çalışmalarla başta Zeytinburnu'nda yaşayanlar olmak üzere bütün vatandaşlara hizmet vermeye devam etmektedir. 2018'de 19.'su gerçekleşen Geleneksel Tıp Festivali de bu süre zarfında birçok yeniliği ve özel etkinliği Zeytinburnu'na getirmiş, kalıcı bir faaliyet olarak ismi gibi gelenek hâline gelmiştir. Bu festival kapsamında çeşitli seminerler, eğitimler, gösteriler gibi kültürel faaliyetlerle bölgeye farklı nefesler, farklı sesler ve anlayışlar sunmaya devam edilmektedir.

Çocuklar ve gençlere yönelik bilgi odaklı bir hizmet anlayışıyla hizmet veren ve ilgi gören Zeytinburnu Bilgi Evleri, 8-18 yaş grubuna hitap etmekte ve okuldaki eğitim süreçlerine katkı sağlayan, tamamlayıcı işlev gören eğitim faaliyetleri olarak hizmete devam etmektedir. Bu hizmetlerle gençlerin ve çocukların hem iyi vakit geçirmeleri, sokakta karşılaşılabilecek kimi zararlı alışkanlıklardan korunabilmeleri hem de eğitimlerinin iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Bu etkinlikler ve hizmetler aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve sosyal bünyesi güçlü bir toplum olma konusunda katkı sağlamaktadır. Bunun yanında belediye geleceğe bir yatırım olarak gördüğü Gençlik Merkezi'nde gençlere yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca çok amaçlı faaliyetlere ev sahipliği yapmak ve çeşitli etkinlik ve programları sunabilmek hedefiyle

yapılan ve tüm İstanbul halkına hizmet veren Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi ve Kazlıçeşme Kültür Sanat Merkezi, program içerikleri ve çeşitlilikleriyle kültürel belediyeciliğin yansımasını bulduğu mekânlar olarak dikkat çekmektedir.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi (ZKSM), içerisinde gerçekleştirilen çeşitli eğitim faaliyetleri, konser ve sergiler, seminer ve konferanslarıyla Zeytinburnu'nda "kültürel hayat"ın canlı bir örneği olarak halkın yaşam standardına katkı yapmakta, sosyalleşmeye ve kaynaşmaya yardımcı olmaktadır. Özgün mimarî yapısı ve çok amaçlı kolay kullanım mekânlarıyla bu merkezler, Zeytinburnu'nda kültür hayatının birer parçası olarak öne çıkmaktadır.

Zeytinburnu Belediyesi'nin öncü olduğu hizmet alanlarından biri de kamu yayıncılığı çalışmalarıdır. Çok farklı alanlarda özgün eserleri okurların hizmetine sunan Zeytinburnu Belediyesi, bu alanda gerçekten öncü bir kamu kurumu olduğunu gerek dünyanın önemli fuarlarından biri olan Frankfurt Kitap Fuarı'nda bir stant açarak gerekse de önemli bir kurum olan Türkiye Yazarlar Birliği'nden kamu yayıncılığı dalında birincilik ödülünü alarak ispatlamıştır.

Zeytinburnu Belediyesi'nce 24 saat açık olarak ilçe dışından da halkın kullanımına sunulan Merkezefendi Şehir Kütüphanesi bu hizmet alanlarından biridir. Günün her saatinde tam kapasite doluluk oranıyla da dikkat çeken kütüphane, 50.000'den fazla kitabı, çalışma masaları ve nezih ortamıyla hizmet sunmaktadır. Kamu yayıncılığındaki başarısını ve kültür hizmetlerini sürdüren Zeytinburnu Belediyesi'nin yayımlamaya başladığı *Z tematik kültür sanat şehir dergisi* de zengin içeriği, orijinal tasarımı ve görselliği ile kamuoyu tarafından ilgiyle karşılanmıştır.

Zeytinburnu Belediyesi, kültürel belediyecilik anlayışıyla kamuoyu beklentilerinin de en iyi şekilde karşılanması ve vatandaşın memnuniyetinin yükselmesi hedefini bir arada değerlendirmektedir. Bu çerçevede öncü olduğu ve uzun süredir sürdürdüğü hizmetlerden biri de vatandaşların tarihî mekânları ziyaret edip tarih şuuru kazanmasına ve güzel vakit geçirmesine dönük gezi faaliyetleridir. Başta Çanakkale olmak üzere Bursa, Bilecik gibi kuruluş dönemi şehirlerinin ziyaret edilmesi, tarihî şahsiyetlerin mezar ve türbelerinin görülmesi önemli bir kültürel hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır.

KÜLTÜREL BELEDİYECİLİKTE KATILIMCILIK ve KAMUOYU ALGISI

Belediyeler ürettikleri kültür-sanat ürünlerine ve gerçekleştirdikleri etkinliklere kamuoyunun ilgi göstermesini ister. Kültürel belediyecilik hizmetlerinin ana hedeflerinden biri de toplumun her kesimine ulaşmak, sosyal dayanışma ve kaynaşmayı sağlamak ve sağlam bünyeli bir toplum olmaya katkı sunmaktır. Bunun temini için de hizmet sunumunda çeşitlilik önemlidir. Faaliyetlere katılım konusunda sosyoekonomik özelliklerin de etkili olduğu dikkate alınmalıdır.

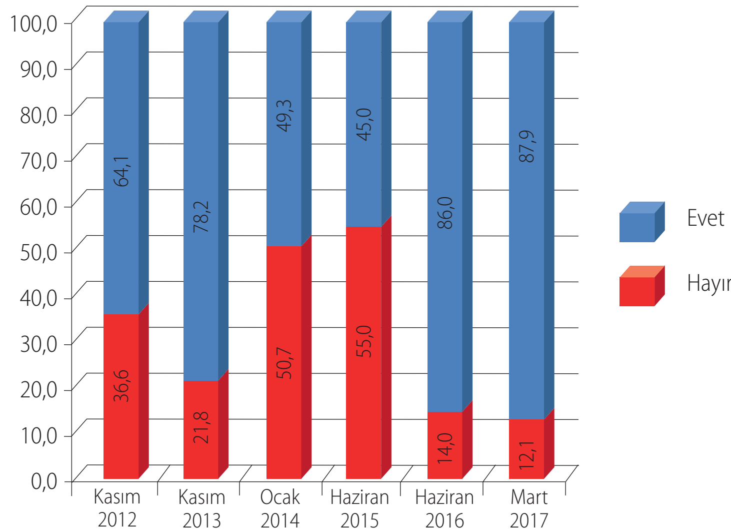
Zeytinburnu Belediyesi düzenli aralıklarla yaptırdığı kamuoyu araştırmaları ile vatandaşın talep ve beklentilerini ölçüp, politika üretiminde bunu dikkate alarak hizmet üretmeye çalışır. Araştırmalardan elde edilen veriler, çalışmalara yol gösterdiği gibi hizmet kalitesinin yükselmesine de yardımcı olur. Hizmetlere

erişim imkânlarının geliştirilmesi ve kültürün demokratikleştirilip yaygınlaştırılması, kültür politikalarının temel öncelikleri arasında yer alır.
"Kültür sanatta katılımcılığın geliştirilmesi,[8] hem erişim kolaylığının sağlanmasını hem de yerelleşme süreçlerinin hayata geçirilmesini, programlamada yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi ve dijital teknolojilerin aktif biçimde kullanılması gibi konuları da kapsamalıdır." Bu çerçevede Zeytinburnu Belediyesi kültür

sanat alanındaki hizmetlerini yüksek standartta ve kalıcı hâle getirebilmek için hem fiziki mekânların oluşturulmasını hem de içeriklerinin sürekli gelişerek güncellenmesini sağlayarak hizmetlerini sürdürmektedir. Aşağıda Zeytinburnu Belediyesi'nin kültür-sanat alanındaki hizmetlerinin katılımcılık ve kamuoyu algısı yönünden anlaşılabilmesini sağlayacak bazı grafikler yer almaktadır.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi'ni biliyor musunuz?[9]

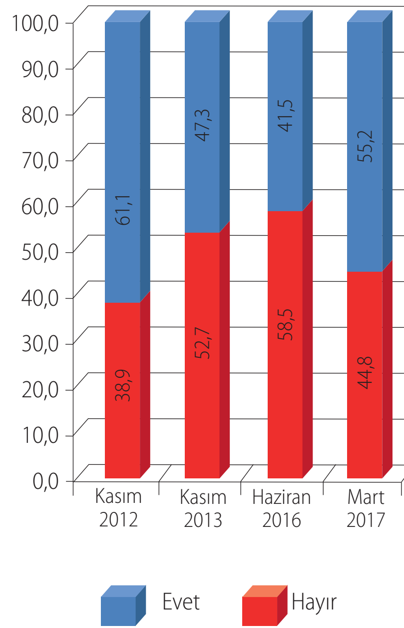
8 *Kültür Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar*, İKSV, İstanbul, 2017.

9 Varyans Araştırma Kamuoyu Araştırmaları Raporları.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi, çok işlevli yapısı, ulaşım kolaylığı ve merkezî konumuyla ilçede önemli bir kültür sanat mekânı olarak hizmet vermekte ve ilk günden beri halk tarafından ilgiyle izlenmektedir. Program çeşitliliği ve içerik zenginliği herkese hitap edecek şekilde belirlenmeye çalışıldığından, yıl içerisinde herkese kendine uygun bulacağı bir etkinliği yakalama imkânı sunmaktadır.

Bu merkezdeki etkinliklere katılım konusunda yıllar itibariyle değişiklik söz konusu olsa da, belli bir düzeyin yakalandığı görülmektedir. Oranlar Zeytinburnu genelini kapsayan araştırma verilerine dayalı olarak hesaplanmıştır. Kültürel ve sanatsal etkinliklerin sunumunda katılımın motive edici yönü vardır. Kültür- sanata dair kamuoyu taleplerinin, belediyelerin temel belediyecilik hizmetlerini başarıyla sunmadaki performansına göre de yükseliş ve düşüş göstereceği dikkate alınmalıdır. Temel ihtiyaçlar giderildikçe kültür sanat hayatına dair ilgilerin ve katılımın yükseleceği düşünülebilir. Elbette burada üretilen hizmetlerin niteliği ve çeşitliliği, bunların sunumunda gösterilen kolaylık da katılımcılık konusunda etkili olan noktalardır.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi'nde gerçekleştirilen herhangi bir etkinliğe katıldınız mı?[10]

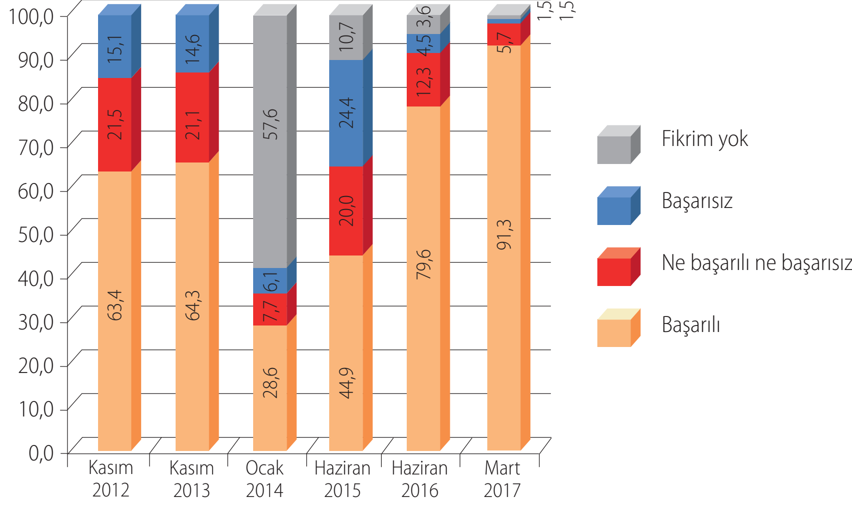

Kültürel belediyecilik anlayışı çerçevesinde kamuya sunulan hizmetlerden duyulan memnuniyet ve bunların başarı düzeyi de hem vatandaşlar açısından hem de yönetim kademeleri açısından önemlidir.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi'nin, vatandaşların bu merkezi bilme, bu merkezdeki herhangi bir faaliyete veya etkinliğe katılma ve bunları başarılı bulup bulmama oranlarını birlikte değerlendirdiğimizde, yıllara göre belli bir yükseliş ivmesi yakaladığı, Zeytinburnu halkı tarafından benimsendiği ve önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Belediye yönetiminin kültürel hizmetleri, elbette bir merkezde gerçekleştirilen faaliyetlerden ibaret değildir. Tesisler, mekânlar, festivaller, etkinlikler, yayınlar gibi birçok faaliyet her yıl artan bir ivme ile devam etmektedir. Bunlar da Zeytinburnu'nun zaman içerisinde çehresinin değişip geliştiğinin birer göstergesi olarak kamuoyu tarafından değerlendirilmektedir.

10 Varyans Araştırma Kamuoyu Araştırmaları Raporları.

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi'nde gerçekleştirilen faaliyetleri başarılı buluyor musunuz?[11]

Zeytinburnu Kültür Sanat Merkezi'ndeki faaliyetlerden duyulan memnuniyetin, diğer verilerde olduğu gibi iniş çıkışlar yaşasa da belli bir yükseliş izlediği görülmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu atmosfer ve halkın geleceğe dair beklentileri de bu duruma etki etmektedir. Geçmişten bugüne bir süreç dikkate alındığında ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde Zeytinburnu'nun kültür ve sanatta ulaştığı seviye daha net görülecektir. Sonuç itibariyle Zeytinburnu Belediyesi'nin toplumsal değişimlere paralel şekilde, günümüzde yeni bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkan kültürel belediyecilik alanında başarılı adımlar attığı görülmektedir.

11 Varyans Araştırma Kamuoyu Araştırmaları Raporları.

Kültür Vadisi Projesi ve Merkezefendi'de Gündelik Hayatın Değişimi

BÜŞRA TURAN - MERVE AYAR

Proje kapsamında gerçekleştirilen yeniliklerin mahallenin gündelik hayatında meydana getirdiği değişiklikleri tarif etmek için erken olduğu daha önce belirtilmişti, zira Merkezefendi mahallesi hâlen yeni sakinlerini beklemektedir. Öyleyse sorulması gereken soru şudur: "Eski mahalle sakinleri neredeler?" Görüşülen eski sakinlerden öğrenildiğine göre, geri gelmemelerinin birkaç sebebi vardır. Birincisi, köklü bir mahalle söz konusu olduğu için eski toprak sahiplerinin çok sayıda mirasçısı bulunmaktadır. Mirasçılar, bir araya gelip konut hakkında anlaşmaları zor olduğundan mülklerini satmayı tercih etmektedirler. İkincisi, yeni konutların ekonomik değerleri görece yüksek olduğundan mahallenin eski kiracıları dönüşüm sonrasında mahalleye tekrar kiracı olarak gelme noktasında güçlük çekmektedir. Üçüncü mesele de konutlardan bazılarının işyerlerine dönüştürülmesidir.

> *Camiye gidip gelen başka kimse yok. Şimdi yok ama tabi zamanla olacak. Evler teslim edildikten sonra, altı ay, bir yıl sonra buraya insanlar taşınacaklar. [Halil]*[1]

Eski mahalle sakinlerinden Halil Amca da mahallenin yeni sakinlerini beklemektedir. Cami cemaatinde tek bir kişinin kaldığını belirten Halil Amca bunu mahzun bir ifadeyle söylemektedir, fakat umudu da vardır. Evler yeni sakinlerine kavuştuktan sonra mahallenin eski günlerdeki gibi canlanacağını düşünmektedir. Halil Amca'nın bu konudaki tavrı genel bir tavrı yansıtmaktadır. Merkezefendi mahallesinde gündelik hayatın ne olacağına dair bir bekleyiş söz konusudur. Gerek orada yaşamaya devam eden tek tük eski sakinler, gerek mahallede görev yapan idareciler gündelik hayatın henüz oturmadığını düşünmekte ve mahalledeki gündelik hayatın geleceğine dair bir merak taşımaktadır. Bu merak aynı zamanda içerisinde bugünkü tenhalığın yerini daha şen bir gündelik hayata bırakacağına dair bir umudu da içinde barındırmaktadır.

1 Çalışma kapsamında kullanılan bütün isimler, etik sebeplerle ve çalışmanın daha rahat gerçekleştirilebilmesi için araştırmacılar tarafından değiştirilmiştir.

ÖZLENEN GÜNDELİK HAYAT

Saha araştırması sırasında tek bir mekânda iki farklı anlatıyla karşılaşılmıştır. Bu anlatılardan birisi daha çok idarî görevleri dolayısıyla bu bölgede bulunanlara diğeri eski mahalle sakinlerine aittir. İlk anlatıya göre, "Eskiden buralar gecekondu mahallesiydi, mezarlıklar tinerciden geçilmezdi, şimdi hepsi temizlendi." Diğer anlatıya göre, "eskiden burada mahalle vardı, komşuluk vardı, kapılar açık yatılırdı, dayanışma vardı. Şimdi hiçbiri kalmadı." İki anlatı da anlaşılır niteliktedir. Dönüşümü uygulama kararı alan ve dönüşümden etkilenen kesimlerin yaşananları farklı şekilde okumaları olağan olarak karşılanmalıdır.

İdarî görevliler eski mahalle sakinlerinin anlatılarında yer alan mahalle hayatının bir parçası olmadıklarından, eskiye dair anlatılarında komşuluğun izlerine rastlanmadı. İdarî görevliler Merkezefendi'deki eski gündelik hayatı buradaki suç unsurları, elverişsiz yaşam koşulları ve çarpık imar düzeni ekseninde ele alma eğilimi gösterdiler. Eski mahalle sakinlerinin anlatısında ise daha çok nostaljik unsurların yer aldığı görüldü. Sözgelimi eski mahalle sakinlerinden Hatice Hanım şunları söyledi:

> *Güzel komşuluklarımız vardı. Bir yerde kapının önünde oturunca biri çayı demler, biri poğaçasını yapar, biri karpuzunu alıp gelirdi, güzel hoş sohbet ederdik. Burası da öyleydi, çocuklar burada cıvıl cıvıl top oynardı. Ama şimdi mahalle halkı kalmadı. Şimdi burada oturan sadece karşıda mal sahibimiz, bir de Reyhan ablamız var. O da kocası evinde ölmek istediği için kalıyor. Yoksa o da oturmazdı. Onlar da, evleri yenilendi, orada oturuyorlar. Diğer mahalle sakinleri de değişik değişik yerlere gittiler, burada kimse kalmadı.*

Hatice Hanım'ın eski mahallesine duyduğu özlem, genel olarak eski mahalle sakinlerinin genel nostaljik tavrını yansıtmaktadır. Eski mahallelerinin bu nostaljik anlatılarında dikkat çeken en temel meselelerden birisi güvenliktir. Eski mahalleliler Merkezefendi'nin geçmişte "çok güvenli" bir yer olduğunu düşünmekte, ama bunu söylerken geçmişte burada var alan suç unsurlarını reddetmemektedirler. Buna rağmen bölgenin güvenli olmasını sıkı komşuluk ilişkilerine dayandırmaktadırlar.

> *Eskiden güvenliğe gerek yoktu. Kapılarımız açık yatardık. Kilit nedir bilmezdik. Tinerciler vardı ama yerli halka zararları olmazdı. Burası Arnavut mahallesidir. Halkı birbirine kenetliydi. [Hatice]*

Komşuluk yalnızca güvenliği tesis eden bir unsur olarak değil, bizzat kendisi de özlem duyulan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta eskiyi özlenir kılan en temel unsurun komşuluk olduğu söylenebilir.

> *[Değişim] çok etkiledi. Bir ekmek almak için bir tane bakkal yok burada. Beni çok zorluyor. Yenilediler ama bizi düşünmediler. Eskiden de iki bakkalımız vardı ama en azından komşuluk vardı. Birbirimizle iyi geçinirdik. Şimdi bir tane komşuluk yok. Yeni komşulukta birbirleriyle görüşme olmuyor.*

Komşuluk kalmadığından, gün içerisinde kimseyle görüşmediğini de belirten Reyhan Teyze eski komşuluğu aramaktadır. Komşuluk bir mahalleyi mahalle yapan en temel bileşenlerden biri olarak kabul edilebilir. Halil Amca'nın söyledikleri de eski Merkezefendi'deki mahalle görüntüsünü tamamlar niteliktedir:

> *Çocukluğum burada geçti. Karşıda Adnan bakkal vardı. Burada Ermeni-Rum bir bakkalımız vardı. Şurada üç ev daha vardı. Onlarda hep yıkıldı geçti. Rum bakkalımız çok iyi bir insandı. Paran olmasa bile, söz ile alışveriş yapılırdı. Caminin ilerisinde dökümhaneler, sağlı sollu evler vardı. Dökümhanenin yanında boyahane vardı. Fakirlik… Paramız pulumuz yoktu, çamaşırlarımızı yıkamak için oradan sıcak su getirirdik. Rum manastırının orası eskiden ekmek fırınıydı. Çok ekmek alırdık. Bir adam vardı, iki sepet alırdı, mahalleye ekmek taşırdı. Birkaç yıl önce Manastır Kafe oldu. Fırının olduğu yer de bakkal dükkânıydı. Onun yanı polis karakolu oldu. Türbenin olduğu yer de nezaret idi. Suçluları oraya atarlardı.*

Halil Amca'nın bu sözlerinin önemi sadece o günkü mahalle tablosunu ortaya koyması değil, dün ile bugün arasındaki farkı göstermesi açısından da önemlidir; zira Halil Amca bunları anlatırken, bir yandan da eliyle işaret ederek eski mahallenin araştırmacının gözünde canlanmasını istiyordu. Fakat işaret ettiği yerlerde kimi zaman boş bir alan, kimi zaman da inşası tamamlanmış fakat henüz kullanılmaya başlanmamış tarihî görünümlü ahşap binalar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Halil Amca'nın tarif ettiği mahalleyi hayal etmek zordu. Onun an-

lattığı mahalle ile bizim gördüğümüz yapılar arasında önemli bir fark vardı. Bir başka deyişle Halil Amca ve diğer sakinlere göre, bir mahallede bakkal, manav, kıraathane, sokakta oynayan çocuklar, temizlik yapan kadınlar olurdu. Bugün ise işaret edilen yerde henüz gündelik hayata tam olarak karışmamış yapılar ile çalışanlar ve mahallenin kalıcı birer parçası sayılamayacak olan müşteriler ve ziyaretçiler vardı. Buradaki geçiciliğin, eski mahalle sakinlerinin zihinlerinde kalıcı bir yer edinmiş olan eski mahalle hayatına özlemlerini arttırdığı düşünülmektedir.

GÜNDELİK HAYATIN YENİ PRATİKLERİ

Henüz yeni sakinlerine kavuşmamış olan Merkezefendi'de gündelik hayatın en temel bileşenini ziyaretler oluşturmaktadır. Merkezefendi mahallesi eskiden boyahanelerin ve gecekonduların olduğu bir yerken günümüzde "ziyaret edilecek bir mekân" hâline dönüşmüştür. Merkezefendi Türbesi, Panaroma 1453 Müzesi, Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Ayazma, farklı dinlerin mezarlıkları ziyaret edilecek mekânlar arasında sayılabilir. Şüphesiz ki Merkezefendi eskiden de ziyaret ediliyordu, ancak günümüzde ziyaretçilerin sayısı oldukça artmış durumdadır. Ayrıca Merkezefendi'nin görece tenhalığıyla birlikte söz konusu ziyaretçi sayısının gündelik hayattaki görünürlüğü de artmıştır. Kültür Vadisi Projesi'yle bölgede inşa edilen Panaroma 1453 Müzesi, Tıbbi Bitkiler Bahçesi ve park gibi yeni ziyaret mekânların varlığı bölgedeki ziyaretçi yoğunluğunu arttıran önemli gelişmelerdendir.

> *Burada gündelik hayat var. Burada yerleşim de var. Kültürel dönüşüm yoğun olarak Merkezefendi'de sağlandı; Yenikapı Mevlevihanesi, Sarnıç gibi. Cevizlibağ cephesinden baktığımızda öğrenci yurdu var, üniversite var. Yeni yapılan lise ve ortaöğretim okulları var. Merkezefendi var, çok ziyarete geliyorlar. Bir sürü Müslüman mezarlıkları var. Bir de bunun arka tarafına baktığımızda Rumlar için çok kıymetli bir manastır var. Ayazma'nın ziyaretçisi var. … Kafeler var. [Fatih]*

Gündelik hayatı ziyaret pratikleri üzerinden kuran Fatih, Merkezefendi'de bugün ziyaretin ne kadar ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ziyaretler özellikle bahar ve yaz aylarında çok daha yoğundur. Bu dönemlerde belediye tarafından organize edilen şenlikler ve Ramazan etkinlikleri ile hava koşullarının pikniğe elverişli olması ziyaretlerin bahar ve yaz aylarında yoğunlaşmasında oldukça etkilidir.

> *Burası yazın cıvıl cıvıl oluyor. İnsanlar piknik amacıyla parka akın ediyor. Buralar daha yeşilleniyor, çiçekler açıyor. Çocuklar hep dışarıda cıvıl cıvıl. [Mustafa]*

> *Ramazan'da burası hareketli oluyor. Ramazan'ın onundan sonra burada her gece köfteci sabaha kadar açık olur. Ramazan'da geceleri daha canlı oluyor. [Halil]*

Merkezefendi'de bahar ve yaz ayları için geçerli olan bu canlılık kış aylarında yerini "tenhalığa" bırakmaktadır. Öyle ki katılımcılar kısa kış günlerinde hava-

nın kararmasıyla birlikte mahallede "hayatın bittiğini", buralarda "kuş uçmadığını" dile getirmişlerdir. Kış akşamlarının bu denli sessiz ve tenha olmasının en temel sebebi, henüz burada ikamet eden sayısının çok yetersiz kalması olarak görülmektedir. Dolayısıyla Merkezefendi'deki gündelik canlılığı, gündüz ya da gece saatleri fark etmeksizin ziyaretçiler oluşturmaktadır. Bu anlamda Merkezefendi'nin şehrin diğer sakinleriyle ilişkisinin arttığını söylemek de mümkündür. Başka bir ifadeyle, mahalle şehre açılmış, her yerden ve kesimden insanı çekme potansiyeline sahip bir mekâna dönüşmüştür. Bölgeye uzaktan gelen ziyaretçilerin artmasında özellikle Kültür Vadisi Projesi kapsamında hizmete giren kütüphanenin ve müzenin etkisinin önemli olduğu görülmektedir.

> *Kışın çok sakin. Merkezefendi'de (akşam) yedi-sekiz gibi hayat biter. Belki bir iki kişi çıkar, onlar da köfte yemeye gelirler. İnsanlar Taksim'e Eminönü'ne (geceleri) gezmeye gider; burası öyle bir yer değil. Sanki belirli bir saati var buranın, o saatten sonra kapanıyor. Aslında öyle değil, burası da herkese açık bir yer. Ama insanlar zaten, Merkezefendi'nin bu saatten sonra kapandığını biliyorlar. Ama yazın öyle değil (gece) on bir-on ikide insanlar yollarda. Yazın yapılan etkinliklerin etkisi çok var. Mesela yazın etkinlikler on-on bir gibi başlıyor, insanlar birden sonra gelmeye başlıyorlar, on ikiye kadar etkinlikler gösteriler sürüyor. [Hatice]*

Merkezefendi mahallesine yapılan bu ziyaretlerin İstanbul'un ve hatta Türkiye'nin çok farklı illerinden gerçekleştiği ifade edilmektedir. Ayrıca belediye ta-

rafından düzenlenen kitap fuarı da Merkezefendi'ye ziyaretçi çeken organizasyonlar arasındadır.

> *Yaz aylarında Zeytinburnu Belediyesi'nin her yıl düzenlediği Merkezefendi Festivali oluyor. Festival ve Ramazan boyunca bir buçuk-iki ay boyunca özellikle Merkezefendi Camii ve kıraathanenin çevresi çok farklı bir yer hâline geliyor. Türkiye'nin, İstanbul'un her yerinden insanlar bu bölgeye geliyor. Zeytinburnu Belediyesi'nin yaptığı festival ve kitap fuarı da [burayı] çok farklı bir atmosfere kavuşturuyor. Kışın tabii kütüphane dışında çok fazla bir etkinlik yok. [Yahya]*

Gündelik hayat pratiği olarak ziyaretin temel bir yer işgal ettiği, hem mahalle sakinlerinin hem de belediye çalışanlarının anlatılarında görülmektedir. Bu ziyaretlerin manevi içeriği özellikle vurgulanmıştır.

> *…Ki cuma günleri burası çok kalabalık oluyor. Cuma vaktinde inanılmaz kalabalık olur. Bir gün denk gelirseniz görürsünüz. Camilerde, mezarlıklarda kalabalıklar görüyorum. Yeter ki gelsinler. [Fatih]*

> *…Çünkü özellikle Ramazan ayları Zeytinburnu'nda yaşayan vatandaşlar için çok büyük anlamlar içeriyor. Kesinlikle manevi anlamı çok büyük bir yer. [Yahya]*

Kültür Vadisi Projesi kapsamında Merkezefendi mahallesinde gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları bölgeyi hem daha ziyaret edilebilir hem de ziyaret edilesi kılmıştır. Bölgeye dışarıdan girişleri zorlaştıran suç unsurlarının ve diğer sorunların belli oranlarda çözüme kavuşturulmuş olması bu alana girişi en basit tabiriyle kolaylaştırmıştır. Ayrıca proje kapsamında inşa edilen ve hizmet vermeye başlayan mekânlar Merkezefendi mahallesini ziyaret etmek için pek çok sebep oluşturmuştur. Dolayısıyla ziyaret, Merkezefendi'nin dönüşüm sonrasındaki en temel pratiklerinden biri hâline gelmiştir.

ALGILANAN GÜVENLİK

Merkezefendi'nin henüz yalnızca ziyaretçiler tarafından şenlendirilebiliyor olması buradaki güvenlik algısını da belirleyen bir husustur. Zira bu mahallede eskiden var olan ve güvenliği tehdit eden suç unsurları çok büyük ölçüde temizlenmiştir. Bu açıdan yeni Merkezefendi'nin güvenlikli bir yer olduğu söylenebilir, fakat yapılan mülakatlarda güvenlikle ilgili bazı sorunlar algılandığı görülmüştür.

> *[Akşam vakti geldiğinde] rahat edemezsin, çünkü oralar henüz güvenli değil. Etraf boş olduğu için bence güvenli değil. Ev, dükkân gibi bir oluşum olmadığı için akşamları ıssız bir yer. [İsa]*

Bölgenin özellikle gece saatlerinde yeterince güvenli olmadığı, katılımcıların önemli bir kısmı tarafından belirtilmiştir. Bu durum ıssızlıktan kaynaklanan geçici bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir. Merkezefendi'deki konutların henüz boş olması güvenlikle ilgili iyileşmenin fark edilmesini güçleştirmektedir.

> *Eskiye göre şu an daha ıssız olduğu için özellikle bayanlar için güvenli değil. Eskiye göre temizlendi, düzenlendi ama hâlâ birtakım kötü alışkanlıkları olanlar geceleri oralarda dolaşabiliyorlar. Buralarda gece dokuzdan sonra kimse kalmıyor. Konaklar da henüz yeni yapılıyor ve oturan kimse yok. [İsa]*

Merkezefendi mahallesinde yapılan en önemli değişikliklerin burada güvenliğin tesis edilmesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim katılımcıların sözünü ettiği

güvenlik sorunu mahallede olanlarla değil olmayanlarla ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, dönüşüm öncesinde var olup güvenlik açısından sorun oluşturan unsurlar buradan uzaklaştırılmış ve bu açıdan güvenlik tesis edilmiştir. Ancak sakinlerin henüz konutlarına yerleşmiş olmamaları burada bir güvenlik sorununun var olduğu yönünde bir algıya sebep olmaktadır. Merkezefendi'deki konutların yaşanan mekânlar hâline gelmesiyle bu algının geçersizleşeceği düşünülebilir.

Merkezefendi'deki mevcut ıssızlığın zaman zaman ziyaretçiler açısından da bazı sorunlar oluşturduğu söylenebilir. Sözgelimi kütüphaneye gelen öğrencilerin bütçelerine uygun olacak şekilde karınlarını doyurmalarına imkân verecek mekânların olmaması bu sorunlar arasındadır. Fakat kütüphanede belediye tarafından ücretsiz olarak çorba dağıtılması, bu sorunun aşılabilmesi için atılmış adımlardan sayılabilir.

> *Bazen müşterim geliyor, 'Sigara alacak yer bulamıyorum' (diyor). Öğrenciler bazen bisküvi-aperatif bir şey almak istiyor, buradan beş yüz metre ile-*

riye yürüyor. Şurada, tam karşı caddede bir bakkalımız vardı, onu yıktılar. Yedi ay oldu yıkılalı. Kütüphanedeki insanlar oradan ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Kütüphaneden çıkan gençler orayı dolduruyor, bisküvi tost yetiştiremiyorlardı. [Mustafa]

Geçmişte Merkezefendi mahallesinin önemli bir sorunu olarak bilinen güvenlik, bugün yerini tenhalıktan kaynaklanan bazı sorunlara bırakmıştır. Henüz mahallede inşa edilen konutlara yeni sakinlerinin yerleşmemiş olması bölgede bir güvenlik sorununun var olduğuna dair bir algıya yol açmaktadır. Nitekim bu tenhalık, özellikle gece saatlerinde bölgede bulunanların kendilerini güvende hissetmelerine engel olmaktadır. Bu açıdan Merkezefendi mahallesinin güvenlik açısından iyileştirildiği söylenmeliyse de tenhalığın sebep olduğu güvenlik sorunu algısı göz önünde bulundurulması gereken durumlardandır.

DIŞARIYA AÇILAN MAHALLE

Daha önce bahsedildiği gibi, Merkezefendi mahallesinin de içinde olduğu Kültür Vadisi Projesi'yle meydana gelen değişiklikler, düzenlenen şenlikler, etkinlikler ve fuarlar, hizmete sunulan müze, bitki bahçesi ve kütüphane bölgenin "dışarıdan insan çeken" bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Sözgelimi Merkezefendi Millet Kıraathanesi, İstanbul'un dört bir yanından insanların bölgeye gelmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Kütüphane kullanıcılarının rotası Avcılar'dan Tuzla'ya kadar uzanmaktadır. Bu uzun çizgi, Merkezefendi'nin şehirle kurduğu ilişkinin boyutunun anlaşılması için önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

> *"Merkezefendi Millet Kıraathanesi açıldığı günden bugüne binlerce İstanbullunun uğrak yeri oldu. Orada çalıştığım dönemde karşı yakadan Kadıköy, Göztepe, Acıbadem'den, bu yakadan da Avcılar, Çekmece gibi yerlerden, yakın semtlerden Bağcılar, Bakırköy, Güngören, Bahçelievler'den öğrencilerimiz geliyordu. Yaptığımız incelemelerde de Merkezefendi Millet Kıraathanesi'ne gelen öğrencilerin tahminen yüzde 40'ı Zeytinburnu'nda ikamet eden, yüzde 60'ı ise İstanbul'un birçok ilçesinden gelenleri kapsıyordu. [Yahya]*

> *"Yine proje kapsamında yapılan kütüphanenin yirmi dört saat açık olması inanılmaz bir hizmet. Kartal'dan buraya çalışmaya gelen öğrenciler var. [Fatih]*

Dışarıdan ziyaretçi çekilmesi noktasında mahalledeki "meşhur" köfteciler de oldukça etkili olmaktadır. Söz konusu köfteciler Merkezefendi mahallesindeki gündelik hareketliliğin önemli bir bileşenidir.

> *Buraya insanlar hep dışarıdan, Florya'dan, Küçükçekmece'den, Çatalca'dan, Tekirdağ'dan köfte yemeye geliyorlar.*

Merkezefendi mahallesine dışarıdan ziyaretçi çeken bir başka mekân ise hamamdır. Uzun bir süre bakımsızlık dolayısıyla kapalı kalan hamam, Kültür Vadisi Projesi kapsamında yenilenen mekânlar arasında yer almaktadır. Gerek henüz mahallede yaşayan çok sayıda kişinin olmaması gerek son dönemde yaygınlaşan bazı pratiklerin etkisiyle Merkezefendi'deki hamam, mahalle dışından kişileri buraya çekmektedir.

> *Hamam bizim çocukluğumuzda da vardı, şimdi hâlâ var. Aynı şekilde devam ediyor. Eskiden çok gidilirdi. Burada garaj vardı, erkek kısmında sıra beklenirdi. Buraya park eder, otobüs şoförleri ve muavinler kullanırdı. Hamamcı da benim akrabamdı. Sahipleri Sivaslılara kiraya verdiler. Şu an hamama erkek kısmında kimler gidiyor bilmiyorum. Hanımlar kısmında kına gecesi yapılıyor, tefler çalınıyor. Eskiden hamam kapama olurdu, onun gibi yapılıyor. Genelde dışarıdan geliyorlar. Yeni açıldığı için kimse bilmez pek buraları.*

Buna göre hamam geçmiş dönemlerde mahalle sakinlerinin ya da otogar çalışanlarının kullandığı bir mekânken bugünlerde yalnızca "dışarıdan" gelenler tarafından kullanılmaktadır. Geçmişte mahallelinin buluşma mekânı olarak işlev gören hamam, günümüzde Merkezefendi mahallesinin şehrin tamamına açık bir bölge hâline gelmesine aracılık eden mekânlar arasında yer almaktadır.

Merkezefendi mahallesi gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları sonrasında "dışarısı" ile olan ilişkisini dikkate değer şekilde güçlendirmiştir. Meydana gelen bu gelişme Merkezefendi'nin şehirle kurduğu bağlantıların artmasının sonucunu vermiştir.

DEĞİŞİM VURGUSU

Zeytinburnu'nda kiminle konuşulsa, kiminle karşılaşılsa, sorulmasa da laf dönüp dolaşıp değişime gelmektedir. Değişimin anlaşılmaya çalışıldığı bir araştır-

mada konunun değişim etrafında şekillenmesinin olağan olduğu düşünülebilir; fakat saha gözlemleri sırasında kaybolunduğunda, yolda karşılaşılan herhangi birine yol sorulduğunda dahi yapılan değişimden bahsedildiği görülmüştür. Karşılaşılan esnaf yol tarif ederken zorlanınca şöyle demiştir: “Her gün bir yere yeni bir şey yapıyorlar. Hangi birini takip edeceğiz ki?”

Sürekli yeni yerler yapılıyorken, kaybolmuş birilerine yardım etmek de zorlaşmakta, ne yöne gidilmesi gerektiğini tarif etmek güçleşmektedir. Mekânlar değişmekteydi. Mekânlar değişince önce mekân sahipleri, sonra mekâna uğrayanlar değişmekteydi; dolayısıyla yolda karşılaşılanlar, müşteriler, ziyaretçiler, özetle herkes değişmekteydi.

Değişimin boyutunu anlamak için değişmeyenlerin peşinden koşmak anlamlı kapılar aralayabilecek bir yoldur. Nitekim çalışma kapsamında katılımcılara Merkezefendi’de değişmeyen üç şey dendiğinde akıllarına ilk gelenler de soruldu. Katılımcıların neredeyse tamamının bu soruya cevap veremeyip uzunca bir süre düşündükten sonra her şeyin değiştiğini, değişmeyen bir şey göremediklerini söylemesi değişimin boyutunun nasıl algılandığına dair çok önemli bir göstergedir. Bu soruya uzun düşünmeler sonrası verilebilen iki cevap olmuştur: minibüsçüler ve mezarlıklar. Bu ikisi dışında değişmeyen bir şeyin söylenememiş olması değişime dair fikir vermesi açısından oldukça anlamlıdır.

> *Bizim mahalle insanımız... Şu beş sokak değişmedi. Sanayi sitesi, marangozhaneler, mobilyacılar gitti, cami değişti, kıraathaneler vardı, eski hamam vardı o da değişti. Eskiden hamama gidip gelirdik. Yeni hâline hiç gitmedim ama gidenler var, çok güzelmiş. Eskiden hamam kültürü vardı, giden çok olurdu. Şimdi her yerde spor salonları açıldı. İnsanlar oraya gidiyor; içinde hamamlar, havuzlar oluyor. Şimdi sitelerin içlerinde bile spor salonu havuz, hamam var; ondan hamam kültürü kalmadı. [İsa]*

Mahalle sakinleri değişen mekânları ardı ardına sıralarken hiç zorlanmamaktadır. Aksine değişim, Merkezefendi dendiğinde akıllara gelen belki de ilk olgu durumundadır. Söz konusu değişim özellikle eski mahalle sakinleri için bir özlem sebebiyse de bunun bir anlamda gerekli olduğunu da düşünmektedirler.

Sıra hamama geldiğinde, aslında hamamın yenilendiğini ama artık hamama gitme alışkanlığının kalmadığını fark etmekteyiz. Artık hamamın işlevini yerine getirecek başka mekânlar vardır. Spor salonlarında, sitelerde hamam vardır. Aslında sadece Merkezefendi’de değil, kentin tamamında bir değişim olduğu, mahalle sakinlerinin de bu değişime ayak uydurduğu gözlemlenmektedir.

> *Depreme dayanıksız olan evlerimiz yıkılıp yerine daha güzel, depreme dayanıklı evler yapıldı. [Hatice]*

Fiziki koşulların iyileştirmesi, gerçekleştirilen dönüşüm uygulamalarından memnun olunmasını sağlayan temel gerekçelerdendir. Merkezefendi mahallesindeki geçmiş mekânsal ve fiziksel durum düşünüldüğünde, değişimin bir ihtiyaç olduğu idari görevlilerin yanı sıra eski sakinler tarafından da kabul edilmektedir.

Bir ihtiyaca karşılık gerçekleştirildiği ifade edilen bu dönüşüm uygulamaları her zaman yıkma ve yeni baştan yapma anlamlarına gelmemektedir. Bu uygulamalar kimi zaman sadece yenilenme ve onarım, kimi zaman da bir dönem var olmuş, sonra yıkılmış ve unutulmuş yapıların yeniden canlandırılması şeklinde kendini göstermektedir.

Değişimin bir ihtiyaç olduğunun kabul edilmesi, bunun sebep olduğu bazı açmazlardan kaynaklanan şikâyetleri de beraberinde getirmektedir. Sözgelimi Reyhan Teyze mevcut yol çalışmalarından kaynaklanan gürültüyü, evdeki hasta eşini rahatsız etmesi dolayısıyla vurgulamaktadır. Hemen ardından evlerinin yenilenmesinin iyi olduğunu belirten Reyhan Teyze değişimin göreceği kabulün ve oluşturacağı memnuniyetin, uygulamaların tamamlanmasının ardından artacağını düşündürmektedir.

Eskiden yollarımız iyiydi ama evlerimiz eskiydi. Yenilendi iyi oldu tabii.

Yenilenmenin mahallenin bir ihtiyacı olduğu şüphesizdir, ancak mahallede sadece bir yenilenmenin olmadığı, eski mahalle sakinleri geri dön(e)mediği için aynı zamanda bir dönüşüm de olduğu belirtilmelidir. Yeni mahalle sakinlerinin konutlarına yerleştikten sonra dönüşümün sonuçlarına dair konuşmak çok daha uygun olacaktır.

Kültür Vadisi Projesi kapsamında pek çok yeni mekân inşa edildi, eski yerler yenilendi ya da çeşitli dönüşüm uygulamalarına tabi tutuldu. Bu dönüşümün önemli bir kısmı Merkezefendi mahallesi ve çevresinde oldu. Merkezefendi mahallesindeki eski konutlar yıkıldı, yerlerine tarihî görünümlü ahşap, cumbalı evler yapıldı. İnşa edilen bu yeni konutlar hâlen sakinlerini beklemektedir. Veraset anlaşmazlıkları, konut değerlerinin ve dolayısıyla kira ücretlerinin yükselmesi gibi sebeplerle eski sakinler mahalleye geri gelmemektedir. Eski mahalle sakinlerinin önemli bir kısmının taşınmış olması ve yeni sakinlerin de henüz mahalleye yerleşmemiş olması dolayısıyla Merkezefendi'de çalışanlar, idari görevliler ve kalan az sayıdaki eski sakinler, gündelik hayatın nasıl şekilleneceğine dair bir bekleyiş içerisindedir. Zira henüz çoğu boş olan konutlar, mahallede bir "tenhalığa" sebep olmaktadır. Bu konutlar dolmadan gündelik hayatın değişimine dair söz söylemek güçtür. Mahalle hayatı, yeni haliyle de olsa henüz oturmamıştır. Bu durum özellikle eski sakinlerin geçmişe dair bir özlem taşımasına sebep olsa da geleceğe dair umudu da barındırmaktadır.

Merkezefendi mahallesindeki geçmiş gündelik hayata dair iki farklı anlatıyla karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki daha çok idarî görevlilere ait olan, geçmişte burada bulunan suç unsurlarını ve yetersiz yaşam koşullarını vurgulayan anlatıdır. İkinci anlatı ise geçmişteki sıkı komşuluk ilişkilerini vurgulayarak mahalle hayatına duyulan özlemi dile getirmekte, daha çok eski sakinlerin paylaştığı duygu ve düşünceleri ifade etmektedir. Anlaşılır olan bu anlatı farklılığı güvenlik

meselesine dair bakışı da belirlemektedir. İlk anlatının sahipleri Merkezefendi mahallesinin artık çok daha güvenli olduğunun altını çizerken, ikinci anlatının sahipleri bunu reddetmeyerek geçmiş mahalle hayatının da komşuluk ilişkilerinin sıkılığına dayanan bir güvenliğe sahip olduğunu dile getirmektedir. Eski sakinler mahallede geçmişte yer alan sorunlarla birlikte yaşamayı bir şekilde başarmışlardır. Buna karşın mahallenin bugünkü tenhalığı birtakım tedirginliklere yol açsa da güvenlik sorunlarının önemli ölçüde çözümlendiği ve yeni sakinlerin gelmesiyle mevcut tedirginliklerin de kaybolacağı söylenebilir.

Merkezefendi mahallesinde mevcut gündelik hayata ilişkin en önemli pratiklerden biri ziyarettir. Gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları eski mahalle hayatının yerini henüz beklemekte olan yapılara bırakmışsa da ziyaret, bu bekleyişi hareketlendiren ve bölgeye canlılık katan çok önemli bir unsura dönüşmüştür. Zira proje ile mahalle hem suç unsurlarından temizlenerek ve fiziksel koşulları iyileştirilerek ziyaret edilebilir bir nitelik kazanmıştır hem de Panaroma 1453, Tıbbi Bitkiler Bahçesi, kütüphane gibi mekânların hizmete girmesiyle ziyaretçi çekme potansiyelini arttırmıştır. Tüm bunların etkisiyle mahalleye gerçekleştirilen ziyaretlerin sayısı önemli düzeyde artmış ve ziyaret gündelik hayatın yeni bir pratiği olarak öne çıkmıştır. Bu ziyaretlerin özellikle bahar ve yaz ayları ile ramazan ayında, bunun dışında kalan zamanlarda ise gündüz saatlerinde çok daha yoğun olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Türbesi, kütüphanesi, müzesi, hamamı ve meşhur köftecileriyle Merkezefendi ve çevresi popüler bir mekân hâline gelmiş ve şehrin tamamına açık bir nitelik kazanmıştır. Bu açılmanın doğal bir süreç olarak mahallenin dönüşümüne farklı bir boyut kazandırdığı ya da kazandıracağı söylenebilir. Eski mahallenin ya da en azından eski mahalle hayatının geri gelmesine artık imkân yoktur. Yeni mahallede gündelik hayatın tam olarak nasıl bir şekil alacağını görebilmek için ise beklemek gerekmektedir.

Son olarak, Merkezefendi mahallesindeki dönüşümden sonra gündelik hayatın nasıl bir değişim geçirdiğini söylemek için henüz erkendir; ancak dönüşümün henüz tamamlanmadığı bu aşamada değişimin seyrine dair fikir edinmek mümkün ve gereklidir.

Zeytinburnu'nda Geçmiş Zaman

Seyyahlar Diyarı Zeytinburnu

MURAT ÖZTABAK

İSTANBUL'UN SEYYAHLARI

İstanbul, asırlar boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış, birçok din, dil ve ırktan insanı tek bir çatı altında toplayarak kozmopolit ve metropol yapısını korumayı başarmış bir şehirdir. Bu vasıflar, tarihsel süreçte şehrin eşsiz kültürel bir mozaik hâlini aldığını gösterir. Bu yönüyle baktığımız zaman, İstanbul'un "her seyyahın ziyaret etmek istediği bir hayal şehri" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İstanbul'un fethinden önce Anadolu topraklarına yönelik seyahatnameler, özelikle Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu başşehri İstanbul'u ve Avrupa'dan doğuya doğru süregelen Haçlı seferlerini ele almıştır. Bu dönem seyahatnamelerinde Türklere dair kapsamlı anlatımlar yer almamakla birlikte, Türklerin hâkim oldukları sahanın ticaret yolları üzerinde bulunması, tacirlerin gözünden Türklere dair birtakım aktarımların yapılmasına imkân sağlamıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte, Osmanlı'ya yönelik seyahatnamelerde ciddi anlamda bir artış olduğunu söylemek mümkündür.

İstanbul, dünyanın en uzun soluklu imparatorluklarına, medeniyetlerine başkentlik yapmış bir şehir. Seyyahların, dünyanın dört bir yanından görmek için geldiği, hükümdarların hükmetme hayaliyle yanıp tutuştuğu, diğer bir adıyla sultanlar şehri. Evliya Çelebi'ye göre her dilde ayrı bir anlamı var Şehr-i İstanbul'un. "Latin dilinde Makedonya, Yunan dilinde Kostantiniyye, Fransızcada Ignadora, Afrika dilinde Grandorya, Hint dilinde Taht-ı Rum, Acem dilinde Kayser-zemin, Arapçada Kostantiniyye-i Kübra, Osmanlılarda İslambol" derler bu kadim şehre. Hangi isim ya da sıfatla zikredilirse edilsin, bu şehrin dünya tarihi açısından çok büyük kıymeti vardır. Eski Roma ve Bizans eserlerine Osmanlı mimarisi de eklendiğinde âdeta İstanbul, tabii güzelliğinin yanında bir açık hava müzesini andırmaktadır. Bu yönüyle, gezginlerin notlarında yere göğe sığdıramadıkları bir şehir hüviyetindedir. Öyle ki Avusturya İmparatoru I. Ferdinand tarafından Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gönderilen Ogier Ghislain de Busbecq, şehre ilk adım attığı an, "Allah sanki burasını dünyanın başşehri olsun diye yarattı" diyecektir.[1] İstanbul'u ziyaret etmiş seyyahlar, kimi zaman asker, kimi zaman maceraperest, kimi zaman devlet görevlisi veya tutsak olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul hakkında seyahat günlüğü tutan önemli kişiler arasında, başta, Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi Kömürciyan olmak üzere, Strabon, İbn Battuta, Foucher de Chartes, Robert de Clari, Bertrandon de

1 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, haz. Recep Kibar, İstanbul, 2002, s. 31.

La Broquire, Stephan Gerlach, John Sanderson, Lady Montagu, G. De Clavijo, Edmondo de Amicis, Miss Pardoe, Theophile Gautier, Clara Erskine Clement gibi isimler gösterilebilir.[2] İsmini zikrettiğimiz seyyahlar çok farklı yönleriyle İstanbul'u tasvir etmeye gayret eden gezginlerdir. Kimi coğrafî yapısı, kimi tarihî, kimi de sosyolojik durumuyla ilgilenmiş olsa da her birinin ortak yönü bu şehre duydukları hayranlık olmuştur.

Dünyanın en eski şehirlerinden olan İstanbul, özellikle Yenikapı'da bulunan arkeolojik kalıntılardan sonra bu alanda bir kez daha rüştünü ispat etmiştir. Milattan önceki asırlarda birçok topluluğa ev sahipliği yapan bu şehir, Roma İmparatoru Constantinus tarafından 324-330 yılları arasında Roma şehri model alınarak imar ettirilmeye başlanmış ve yeni başkent (Nea Roma) ilan edilmiştir. Coğrafî konumu itibarıyle çok önemli bir konumdaki şehir, daha başlangıçta bir metropol olarak inşa edilmiş, bu vizyona uygun bir şekilde tasarlanmış ve ilk tasarımının ana hatları günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu noktadan baktığımızda, İstanbul'un günümüze kalan en önemli yapılarından biri, şehrin kara sınırlarını oluşturan surlara uzanan yollar ve bu yolları tarihî yarımada ile buluşturan kapılardır. Yazımızın bundan sonraki bölümlerinde, Bizans İstanbulu'nun Altınkapı'dan adeta bir seyyah gibi, şehrin dışına süzülerek fetih sonrasının Yedikule'sinden Topkapı'sına bölgenin bütün bir hatırasını seyyahların gözünden nakletmeye gayret edeceğiz.

SURLARIN ÖTESİNE BİR SEYAHAT

İstanbul'un en eski yollarından biri, bugünkü Divanyolu caddesi olarak bilinen "Mese Yolu"dur. Bu yol Sultanahmet'teki Million taşından başlar, Forum Tauri'de (Beyazıt) çatallaşarak ikiye ayrılır, kuzey kolu Haliç'e paralel bir şekilde devam eder, güney kolu Marmara Denizi'ne paralel devam ederek Altınkapı üzerinden Via Egnatia ile birleşir. Güzergâh olarak tarihî yarımadadan başlayan bu yol, Altınkapı, bugünkü adıyla Yedikule'den geçerek Zeytinburnu, Bakırköy, Küçükçekmece, Silivri ve Edirne üzerinden Yunanistan ve Makedonya'yı aşar ve Arnavutluk'tan deniz yolu ile Roma'ya bağlanır. 14. yüzyılda seyahate çıkmış ve İstanbul'a kadar gelmiş Arap seyyahların en önemlilerinden olan İbn Battuta da bu yolu takip etmiştir. İbn Battuta'nın, "Kostantıniye'ye on mil uzakta bir yerde konaklamıştık"[3] şeklinde zikrettiği yerin de Via Egnatia güzergâhında bulunan Silivri olduğu düşünülmektedir.[4]

İstanbul'un ulaşım haritası üzerinde, batıya açılan önemli yollar üzerinde bulunan, Yedikule Kapısı (Porta Aurea–Altınkapı/Yaldızlı Kapı), Belgradkapı (Porta Ksyokerlos), Silivrikapı (Porta Pıghı), Mevlevîhane Kapısı/Yenikapı (Porta Rhegion) ve Topkapısı (Porta Ayios Romanos)[5] Zeytinburnu'nun doğusuna paralel şekilde uzanarak sur içiyle sınır oluşturmaktadır. Ayasofya'dan Altınkapı'ya, buradan da Roma'ya uzanan Via Egnatia'nın güzergâhı üzerinde, ilk zamanlar küçük bir balıkçı kasabası olan Hebdomon, bugünkü adıyla Bakırköy yer almaktadır. Kelime olarak "yedinci" anlamına gelen Hebdomon, şehrin batı surlarından itibaren yedinci mile denk geldiği için bu isim ile anılmıştır. Bizans döneminde,

2 Zikrettiğimiz isimlerin İstanbul tasvirleri için ayrıca bkz. Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Göçler ve Yeni İskânlarla Kurulan, Gelişen İstanbul", *İki Kıta Bir Şehir İstanbul Okumaları*, İstanbul, 2014, s. 38-43.

3 Aykut, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, c. 1, İstanbul, 2000, s. 501.

4 Aykut, *age.*, c. 1, s. 512.

5 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Zeytinburnu-Yollar ve Kapılar*, İstanbul, 2013, s. 15.

Marmara Denizi'nden Yedikule ve İstanbul, 1819 Melling

Altınkapı üzerinden bugünkü Zeytinburnu sahiline yakın bir yerden devam edilerek Hebdomon'a ulaşmak mümkündü ve bu yolun sonunda imparatorların şehir dışında vakitlerini geçirdikleri bir saray ve büyük bir de kışla bulunmaktaydı.[6]

Klasik dönem Bizans'ta, şehrin dışında kalan en önemli yerleşim yeri olan Hebdomon'la şehrin koruyucusu sur ve sur kapılarının arasında kalan Zeytinburnu, aslında bir başlangıç noktası ve bir menzil yeridir. Dolayısıyla Zeytinburnu'nun tarihi yazılırken, bulunduğu bölgeyi tarihî yarımada ve Bakırköy'den bağımsız olarak ele almak eksik bir anlatım olacaktır. Zira Zeytinburnu, Bizans kaynaklarında Hebdomon'un bir uzantısı olarak geçer. Yine bu bölge ile alakalı Bizanslı vakanüvis Theophanes kroniklerinde, "Tanrının düşmanları bir sonraki yıl Trakya bölgesine geldiklerinde, Hebdomon'un batı cenahı ile Magnaura'nın da bulunduğu burnun doğusu arasında kalan Kyklobion denilen bölgeye demirlediler"[7] cümlesine atıfla bir dipnot oluşturularak "Altınkapı, Konstantinopol kara duvarının en güney kapısı ve Kyklobion'a en yakın kapısıdır"[8] denmektedir. Bu ifadelerden, bahsi geçen yerin Bizans kaynaklarında Hebdomon'un uzantısı olarak anılan bugünkü Zeytinburnu sahili olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu kroniklere göre, Emevîlerin gerçekleştirdiği ikinci büyük kuşatmanın, "Mesih'in düşmanı olarak tabir edilen Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik[9] ve emirlerinin Kyklobion'a demirleyerek" şehri kuşatmaya aldığı bilgisini ediniyoruz.

6 Göncüoğlu, *age.*, s. 17.

7 Tanrı'nın düşmanları olarak tabir edilen bu ordunun M. 674-678 yılları arasında Balıkesir üzerinden İstanbul'u denizden kuşatan Emevîlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

8 Harry Turtledove, *The Chronicle of Theophanes-A.D. 602-813*, University of Pennsylvania Press, 1982, s. 52.

9 Theophanes Kronikleri'nin İngilizce neşrinde, bu isim sadece Süleyman olarak geçer. Kroniklerin yazılış tarihi dikkate alınıp yazılanlar diğer kaynaklarla mukayese edildiğinde, burada anılan kişinin M. 717 yılında III. Leo (İsuryalı) tahtta iken İstanbul'u kuşatan Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Adrianople Kapısı
(Edirnekapı)

Kroniklerden anlaşılıyor ki İstanbul'u denizden kuşatmak için surların önlerine kadar gelen Araplar, Zeytinburnu açıklarına demirlemişlerdi.[10] Bu tercihin, Zeytinburnu'nun şehrin hemen dışında ve denize paralel şekilde uzanan geniş bir ova olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Mesela Evliya Çelebi'nin rivayetine göre, II. Mehmed, İstanbul kuşatmasında, Edirne ve Gelibolu üzerinden gelen askerleriyle birlikte bu bölgede konaklamıştır.[11] Az önce de bahsettiğimiz gibi, buranın şehrin kuşatılmasına imkân oluşturacak şekilde düz ve geniş bir arazi yapısına sahip olmasının, genç padişahın zihninde şehrin batıyla irtibatının kesilerek gelecek yardımların önünün kesilebileceği fikrini doğurduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Zira bu savımızı destekler nitelikte, 19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis, *İstanbul* (1874) isimli seyahatnamesinde, surları arkasında bırakarak Edirnekapı'dan çıktığını ve Sultan II. Mehmed'in ordugâhını kurduğu dalgalı ve çorak bir ovada kendini bulduğunu ifade etmektedir.[12]

Zeytinburnu süreç içinde, gerek coğrafî ve tarihî konumu gerekse sanayisi ve demografik yapısı dolayısıyla birçok gezginin ziyaret ettiği bir yer olmuştur. İstanbul'un Zeytinburnu üzerinden batıya açılan en önemli kapısı Yedikule (Altınkapı), yine birçok seyyah tarafından konu edilmiştir. IV. Haçlı Seferi sırasında, İstanbul'a gelen askerlerden olan Robert de Clari, daha sonra *İstanbul'un Zaptı*

10 Turtledove, *age*, s. 88.

11 Seyit Ali Kahraman, ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi,* İstanbul, 2012, c. 1, s. 57.

12 Edmondo de Amicis, *İstanbul*, haz. Beynun Akyavaş, Ankara, 2013, s. 261.

ismiyle neşredilen gezi yazılarında şehrin ihtişamlı yapısından şöyle bahseder:

> *Başka bir tarafta Yaldızlı Kapı denen bir kapı görülüyordu. Bu kapının üstüne inanılmayacak kadar büyük, tunçtan iki fil yerleştirilmişti. Bu kapı ancak imparator bir savaştan sonra toprak kazanmış olarak döndüğü zaman açılırmış. İmparator zafer kazanmış olarak dönünce şehrin rahipleri alay hâlinde onu karşılamaya çıkarlar, kapı açılır ve dört tekerlekli bir arabaya benzeyen altından bir zafer arabası getirilirmiş. Zafer arabasının ortasında yüksek bir yer, bu yerin üstünde bir taht ve tahtın etrafında gölge veren ve altından yapılmışa benzeyen bir gölgeliğin dayandığı dört sütun varmış. İmparator başında tacıyla bu tahtın üstüne oturarak şehre bu kapıdan girer ve saraya kadar büyük şenliklerle götürülürmüş.*[13]

Buradan anladığımız üzere, Altınkapı, Bizans döneminde bir protokol kapısı hüviyetindedir. Takip eden yıllarda Latin istilasının İstanbul'a getirdiği yağmadan nasibini alan kapı ciddi yıkımlar yaşamıştır ve nihayet İstanbul'un fethiyle birlikte, Fatih Sultan Mehmed, bu protokol kapısının bulunduğu kuleyi devlet hazinelerinin korunması amacıyla tahkim ettirmiştir. 1458 yılında eklenen yeni kulelerle birlikte burası bir hisar hüviyeti kazanmış ve o zamandan bu tarafa Yedikule Hisarı şeklinde anılır olmuştur.[14] 1794 yılında Fransız bir elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen rahip Guillaume Martin, depremlerin yol açtığı tahribatlardan bahsettikten sonra Yedikule ve çevresini şöyle tasvir etmektedir:

> *Bu ana surlardan başka alt kısımda, bakımlı surları ve yuvarlak kuleleriyle altmış metrelik bir hendek, buradan oldukça geniş ve derin bir çukurla ayrılmış ve surlar boyunca uzayan bir de duvar bulunuyor. Yer yer mezarlıklar görülüyor, ekilen bahçeler ve tarlalar da var. Limandan Marmara denizinin başladığı Yedikule'ye kadar dört kuleli yedi yapı bulunuyor.*[15]

İstanbul'un batıya açılan ilk durağı olması hasebiyle az evvel yukarıda zikrettiğimiz bu önemli kapıların hemen arkasında, şehrin bitişiğinde bulunan Zeytinburnu, Bizans ve Osmanlı'dan tevarüs eden tarihî dokusuyla seyyahların dikkatini çeken bir yerdir. İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle birlikte, demografik yapıdaki değişim mimarîye, kültürel ve dinî eserlere aksetmiştir. Öyle ki Mevlevîhane Kapı/Yenikapı önlerinde bulunan Yenikapı Mevlevîhanesi ve Merkez Efendi türbesi, manevî bir nokta olmak bakımından Müslüman tebaa nazarında öne çıkmıştır. Yine buraya çok yakın bir yerde, Silivrikapı önlerinde, geçmişi 5. yüzyıla kadar dayanan, Bizans İstanbul'unun en önemli dinî merkezlerinden Balıklı Ayazma ve Kilisesi bulunmaktadır.[16]

Bizans döneminde "Region" olarak adlandırılan, Osmanlılarda ise 16. yüzyılda inşa edilen Mevlevîhane sebebiyle Yeni Mevlevîhane Kapısı (Mevlânâkapı) olarak adlandırılan bu kapı, Silivrikapı'nın dokuz yüz metre ilerisinde bulunmaktadır. 19. yüzyılda İstanbul'a gelen ve Osmanlı İstanbul'una dair izlenimlerini aktaran P. A. Dethier, buranın Yenikapı Mevlevîhanesi'nin inşasından sonra, Yeni Mevlevîhane Kapısı olarak adlandırıldığını zikretmektedir.[17] Yeni Mevlevîhane Kapısı üzerinde Latince ve Grekçe yazılmış üç ayrı kitabeden bahsedilir. Fransız

13 Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı*, haz. Beynun Akyavaş, Ankara, 1994, s. 44.

14 Göncüoğlu, *age.*, s. 24.

15 Guillaume Martin, *İstanbul'a Seyahat*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, 2007, s. 78-79.

16 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi -XVII. Asırda İstanbul*, çev. Kevork Pamukciyan, haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1988, s. 22.

17 P.A. Deither, *Boğaziçi ve İstanbul*, çev. Senail Özkan, İstanbul, 1993, s. 66.

rahip Guillaume Martin, bunlardan bir tanesini okumuş ve şöyle nakletmiştir:

> *Edirnekapı'dan sonra dördüncü kapı olan Yenikapı'da Fransa'nın eski İzmir konsolosu Mösyö Peyssonnel'in açıkladığı Latince yazılar bulunuyor.*
>
> *Theidisi jussis gemino ne mense…*
> *Peracto*
> *Constantinus irans haec maenia firma*
> *Locavit*
> *Tam cito, tam stabilem, Pallas vix conderect,*
> *arcem.*[18]

Yenikapı'nın önünde bulunan mahalle, yukarıda da zikrettiğimiz gibi İstanbul'un en önemli manevî mekânları arasında yer almaktadır. Burada medfun bulunan Halvetî şeyhi Merkez Efendi, önemli bir tasavvuf ve tababet âlimi idi. Merkez Efendi'nin kabrinin bulunduğu yerde, şifa verdiğine inanılan ve birçok kaynakta geçen bir ayazmanın varlığına inanılırdı. Bu husus ile alakalı Evliya Çelebi şöyle demektedir:

> *Aziz piri Merkez Efendi hayatta iken dervişlerine, 'Şu yerde bir kere secde ederken, Ya şeyh, ben şu yerde yedi bin yıl mahpus bir kırmızı renkli, lezzetli bir pınarım, senin sebebinle yeryüzüne çıkmaya memurum ve beni Tanrı humma hastalığına tutulanlara çare olarak yaratmıştır. Elbette beni bu hapisten kurtar.' diye yer altından bir ses geldi. 'Gelin ey dostlar, sizinle şu seccademizin olduğu yerde bir kuyu kazalım!' deyip Bismillah ile ilk olarak kendileri yere bir ayak tabanı vurdu. Daha sonra bütün dervişler üşüşüp bir su kuyusu kazdılar" naklini yaptıktan sonra, "Hâlâ kırmızı renkli büyük bir pınardır. Bir kimse bu hoş lezzetli suyu sabahleyin üç kere kahvaltı etmeden içse Allah'ın emriyle ateşli ve yakıcı sıtmadan kurtulur. Merkez Efendi Ayazması adıyla meşhur bir su kuyusudur.*[19]

Hâlen İstanbul'daki en önemli ziyaretgâhlardan olan Merkez Efendi Türbesi ve Külliyesi'nin bugünkü binası Sultan II. Mahmud tarafından inşa ettirilmiştir. Yine Evliya Çelebi, bu bölgeden bahsederken Mevlevîlere yakıştırdığı bir hamamın varlığından söz etmektedir.[20]

İstanbul'da bulunan en önemli dinî yapılardan Balıklı Ayazma ve Kilisesi, şehrin önemli sivil kapılarından olan Silivrikapı'ya yakın bir yerde bulunmaktadır. Aynı zamanda Latin egemenliğine son veren Aleksius Strategopulos'ın bu kapıdan gizlice şehre girerek bunu gerçekleştirdiğine inanılır. Seyyah Edmond de Amicis, Silivrikapı ve çevresinin tasvirini yaparken, "Altın renkli üç kemerli küçük köprüsünden Silivri kapısı olduğunu anladım. Kapıya adını veren Türklerin Silivri olarak değiştirdikleri Selymbria şehrine götüren büyük yol buradan başlıyordu" diyerek buranın önünde bir mezarlığın, mezarlığın ötesinde de meşhur Balıklı Manastırı'nın bulunduğunu kaydetmektedir.[21]

Bu kapının yaklaşık iki yüz metre ilerisinde bulunan Balıklı Ayazma ve Kilisesi, II. Theodosius zamanında inşa ettirilmiştir. Ayazmanın asıl adı "Hayat Veren

18 "Theodosisus'un emriyle Constantinus bu surları yaklaşık iki ayda dikti. Pallas, bu kadar kısa süre içerisinde ancak bu kadar güçlü kale inşa edebilirdi." Martin, *age.*, s. 79.

19 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 334-335.

20 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 288.

21 De Amicis, *age.*, s. 271.

Kaynak"tır.[22] Bu kilisenin yapımına dair birçok rivayet olsa da, üstünde ittifak edilen en önemli hikaye, imparator I. Leo'ya atfedilir:

> *İmparator I. Leo, henüz orduda görevli bir asker değilken bu şehrin dışında gezinmektedir. Bu gezinti sırasında kör bir adamla karşılaşır, adam çok susamıştır ve kendisinden su ister; ancak hiçbir yerde bir su kaynağı bulamaz. Tam da bu sırada bir ses işitir ve o sesin olduğu yere doğru yönelerek bugünkü ayazmayı bulur. Kör adam suyu içer ve gözleri mucizevî bir biçimde görmeye başlar. İnanışa göre, bu mucizeye tanık olan Leo hemen orduya yazılır ve kısa bir süre içerisinde imparator olur. İmparator olduktan sonra su kaynağının olduğu yere inanılmaz büyüklükte bir kilise inşa ettirir.*

Ayazmanın suyunun şifalı olduğuna dair rivayetleri, 17. yüzyılda yaşamış çok önemli ilim adamlarından olan ve İstanbul'u detaylı bir şekilde notlarına işlemiş bulunan Eremya Çelebi Kömürciyan şöyle nakletmektedir:

> *Ayazmada vuku bulan mucizevî şifalar birçok kimseler tarafından nakledilmektedir. Burası 'altın havuz' demek olan Hırisupiyi dahi tesmiye edilir. Yarı ölü bir hâlde olan bir hasta, bu şifa verici su ile dirilmiştir.*[23]

Balıklı Ayazma'da bulunan balıkların da mucizelerine dair rivayetler yıllardan beri aktarılagelmektedir. Bunlardan en önemlisi, Balıklı Manastırı'ndaki bu meşhur ayazmayı ziyaret eden seyyahların hemen hemen hepsinin naklettiği, İstanbul'un fethiyle alakalı olanıdır. Sur dışında gezinti yaparken kendisine yaklaşan bir keşişi takip ederek Balıklı Ayazma'ya vardığını söyleyen Edmondo de Amicis, ayazmadaki balıklar ile alakalı olan hikayeyi şöyle nakletmektedir:

> *Keşiş beni sessiz bir avluya götürdü, küçük bir kapıyı açtı, bir mum yaktı, rutubetli ve karanlık bir kubbenin altındaki küçük bir merdivenden indirdi, sarnıç gibi bir şeyin önünde durarak üzerine elindeki şamdanı tuttu ve suyun içinde yüzen kırmızı balıklara bakmamı işaret etti. Ben bunlara bakarken, meşhur balık hikayesi olması gereken anlaşılmaz bir şeyler mırıldandı. Türkler İstanbul surlarına son taarruza geçtiklerinde, bir Rum keşişi bu manastırda balık kızartıyormuş. Birdenbire telaş içerisinde kalmış bir keşiş mutfağın kapısında görünüp bağırmış: 'Şehir zapt edildi!' – 'Hadi canım sende!' diye cevap vermiş öteki, böyle bir şeye balıkların tavadan fırlayıp çıktığını görsem inanırım.' Bunun üzerinde balıklar, sadece bir tarafları kızarmış olduğu için, yarı siyah yarı kırmızı, canlı canlı sıçramışlar; balıkları huşu içerisinde, -buna inanılabilir- yakaladıkları suya koymuşlar, orada hâlâ yüzüyorlar.*[24]

Ayazmada bulunan balıklarla alakalı genel inanış bu şekilde olduğu gibi, bunu yalanlayıp aksini iddia eden seyyahlar da olmuştur. Bunlardan biri olan P. A. Dethier, yukarıda bahsi geçen hikayeyi nakleder ver ekler:

> *Osmanlı ordugâhının büyük bölümü Konstantinopolis'in fethi sırasında Marmara'dan Haliç'e uzanan alana yayılmış bulunduğundan burada, efsanenin mal edilebileceği bir Rum papaz (kalojer) bulunmuş olamaz.*[25]

Dethier'in bu husus hakkındaki yaklaşımına benzer bir anlatım da Avusturyalı ünlü tarihçi Joseph von Hammer'in, *İstanbul ve Boğaziçi* adlı eserinde görülür:

22 Burçak Evren, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, İstanbul, 2011, s. 26.

23 Kömürciyan, *age.*, s. 23.

24 De Amicis, *age.*, s. 271-272.

25 Deither, *age.*, s. 66.

Aziz John Manastırı'nın yıkıntıları

Ayazma altın adını akvaryum balığından almıştır. Bizanslılar zamanında bu balık, rengi ve parlaklığıyla bir mucize olarak görülüyordu. Yunanların daha fakir ve cahil olduklarını, bugün altın renkli balığın kızartılmış balık olarak değiştirilmesi ortaya koyuyor. Ne var ki bu balık kızartılmış olarak tavada olacak yerde ayazmanın soğuk sularında yüzmektedir... Gelgelelim kızartılmış olan pek az akvaryum balığı vardır ve bu efsaneye önceden burada beslenen akvaryum balıklarının sadece arta kalanlarıyla ilgilidir. Tabii bu peşin hükümlü yeni Yunanların tereddi etmiş tahayyül kudretlerinin altın renkli balığı nasıl kızartılmış balığa dönüştürdüklerini gösterir. Bu Meryem Ana Ayazması'nın kızartılacak balıkları, Aziz Yakup'un kızartılmış piliçlerine benzer bir şeydir ve bunun gibi onlar da bu neviden efsaneler ihdas eden halkın cehaletini ve berbat fantezisini ortaya koyar.[26]

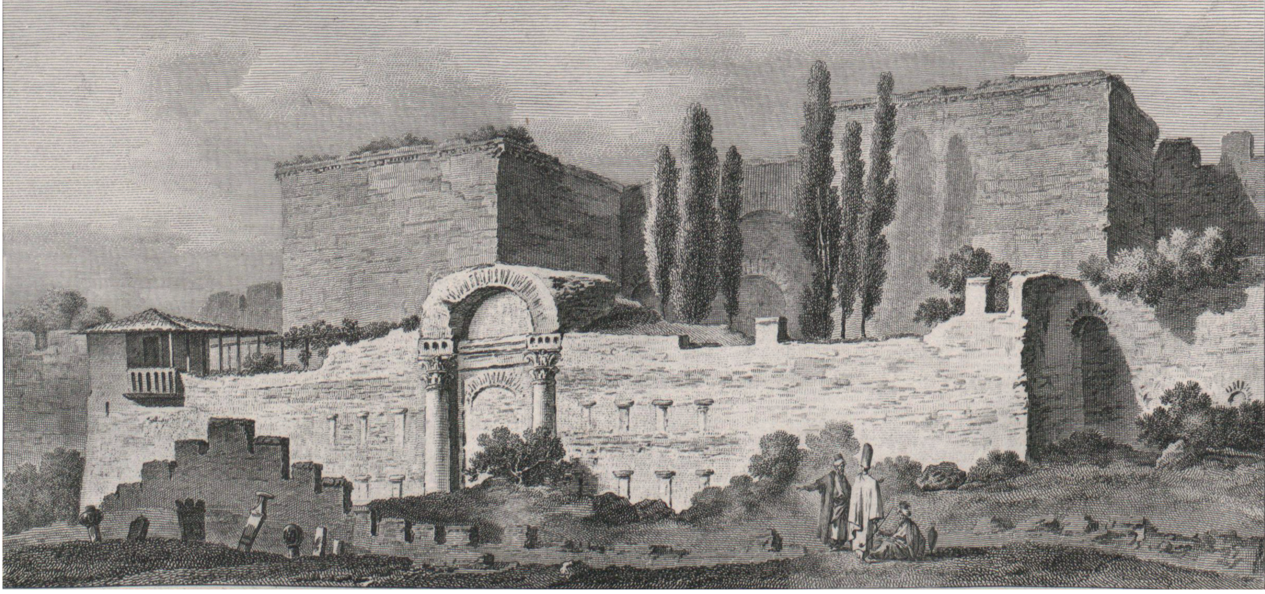
Zeytinburnu sınırları içinde bulunan bu kilise ve ayazma, bugün dahi İstanbul'daki Rum cemaati için önemli bir inanç merkezi olması hasebiyle ziyaretçilerin ilgilsini çekmektedir.

Fetih ile birlikte şehirde oluşan çok milliyetli ve dinli yapının neticelerini her alanda görmek mümkündür. Bunun en önemli örneklerinden biri, toplumumuzda ebedî istirahatgâh olarak nitelendirilen mezarlıklardır. İstanbul'un birçok yerinde önemli mezarlıklar bulunduğu gibi, tarihî yarımadanın hemen batısında bulunan surların önü de birçok mezarlığa ev sahipliği yapmaktadır. Bu hususu Guillaume Martin şöyle nakletmektedir:

İstanbul'un dış semtlerinin ve mahallelerinin bir bölümünde mezarlıklar var. Her dinin mensuplarının gömüldüğü ayrı mezarlıklar bulunuyor; ama etrafı duvarla çevrili değil bunların. Türkler, ölülerini kesinlikle camilere gömmüyorlar. Rumlar, Ermeniler de kiliselerine gömmüyorlar ölülerini. Bu konuda, ölülerini kent surları dışına gömen eskileri taklit ediyorlar.[27]

26 Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi,* Ankara, 2011, s. 258.

27 Martin, *age.*, s. 117.

Altınkapı

Bugünkü Zeytinburnu sınırları içinde Müslüman, Rum, Ermeni ve Süryani mezarlıkları bulunmakla birlikte, birçok âlim ve devlet adamının medfun bulunduğu Müslüman mezarlıkları daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu önemli şahsiyetlerden, Silivrikapı Mezarlığı'nda medfun Elekçi Dede ile alakalı Eremya Çelebi Kömürciyan şöyle demektedir:

> *Elekçi Dede ağzını açıp hiç konuşmazdı. O daim elek yer ve çingenelerin peşinde gezerdi. Kendisine acıyanlar ona elek yedirirlerdi. (…) Bu adam öldüğü vakit bir veli telakki edildi ve herkes cenazesine koştu. Ağalar ile vüzera, ölünün başına toplandılar, etrafı kefenle doldu; herkes, onun, kendi rüyasına girdiğini, kefen istediğini söylüyordu. Nihayet Sadrazam Ahmed Paşa 1653 tarihinde göndermiş olduğu kefenin tercih edilmesini istedi. Ölüyü kefenleyerek gömdüler. Ölen sanki bir müftü veya bir sultanmış gibi, büyük bir cenaze merasimi yaptılar ve meyyit namazı kıldılar. Onun için, bir veliyullahtır dediler ve meyyit namazında bulunmayı sevap saydılar.*[28]

Kömürciyan daha sonra, bir türbe yapılarak ibriklere su koyulduğunu ve suyun şifalı olduğuna inananların türbeyi ziyaret ettiklerini anlatır. Elekçi Dede'den "Elekçi Divanesi" olarak bahseden Evliya Çelebi de şunları nakletmektedir:

> *Dilsiz bir divaneydi. Allah'ın işi elekten başka bir şey bilmezdi, istemezdi. (…) Her zaman ana karnından çıktığı gibi çıplak gezip dünya kelamı etmemiştir. Can çekiştiği günden bir gün önce yanına gelen birine selamından sonra; 'Biri inşallah yıkayıp kefenlenmemiz masrafını helal malından yapıp bizi kapının dışında defneyleye. Yürek oynamasına tutulanlar gelip ziyaret edip toprağımdan az su ile ezip içeler. Allah'ın emriyle içeler, şifa bulalar' diye vasiyet ettikten sonra o yere varıp ruhunu teslim eder. Daha sonra o adam gelir, vasiyeti üzere defneder. Hâlâ dışında köprü üzere herkesin ziyaret ettiği yerdir. Hafakan derdine tutulanlar ziyaret edip Allah'ın izniyle şifa bulurlar.*[29]

28 Kömürciyan, *age.*, s. 22-23.

29 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 347-348.

Yedikule'ye giriş,
E. Benjamin

Zeytinburnu'ndaki mezarlıklarda medfun önemli simalar arasında Tepedelenli Ali Paşa ve oğullarının kabri de bulunmaktadır. Sultan II. Mahmud döneminde Yanya valisi olarak görev yapan Tepedelenli Ali Paşa, giderek güçlenip başına buyruk davranmaya başlayınca padişahın fermanıyla önce yakalanmış, ardından boynu vurulmak suretiyle idam edilmiştir. Arnavutluk'un bağımsızlığına giden yolda ilk kıvılcımı ateşleyen kişi olarak tanınan Tepedelenli Ali Paşa'nın ve vârislerinin başları padişaha getirilmiş ve daha sonra naaşlar Silivrikapı-Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Silivrikapı'dan çıkarak Balıklı Rum Manastırı'na doğru bölgeyi adımlayan Edmondo de Amicis, Tepedelenli Ali Paşa'nın kabriyle alakalı şunları yazmaktadır:

> *Mezarlığa girer girmez Yanya kumandanı meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları: Tirhala valisi Veli, Avlonya kumandanı Muhtar, Lepanto kumandanı Salih ile Veli'nin oğlu, Delvina kumandanı Mehmed'in başlarının gömüldüğü kimsesiz yeri elimle koymuşum gibi buldum. Üstlerinde, hepsi de 1827 tarihini taşıyan ve sarık şeklinde biten beş küçük sütun var, kitabe pek sadedir ve başları, sarayın mazgallarından çıkarıldıktan sonra satın alıp kendi elleriyle gömen Ali Paşa'nın çocukluk arkadaşı ve fakir bir derviş olan Süleyman tarafından*

yazılmıştır. Diğerlerinin ortasında bulunan Ali Paşa'nın mezar taşının üzerinde şöyle yazılıdır: Elli yıldan fazla Arnavutluk'un istiklali için çalışan Yanya valisi meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın başı burada medfundur.[30]

Bu bölgedeki gayrimüslim mezarlıkları hakkında da Eremya Çelebi Kömürciyan, önemli bilgiler vermektedir. Ermeni Mezarlığı'nın arasından geçen Kömürciyan, "Birçok mezar taşlarının sahipleri meçhuldur; fakat zenginlerin taşları yazı ve alametler sayesinde sahiplerini belirtirler. Burada, birçok psikoposlar ile vardapetler ve şehitler medfundur. Bunların hayatlarını anlatan yazılar, mezar taşlarına hakkedilmiştir. Muhtelif yerlerden isteyerek ve istemeyerek İstanbul'a gelen ve burada, gurbet elinde yaşadıktan sonra Balıklı'da son uykularını uyuyan adamların adlarını zikredelim" der ve kendi ailesi dâhil, Ermeni cemaatinin önde gelen kişilerinden burada medfun bulunan şahıslar ile alakalı bilgiler vererek burayı anlatmaya devam eder. Yine Eremya, buranın ilerisinde Karamanlılara ait bir mezarlıktan bahsetmektedir. Karamanlılar, kimilerine göre Türkleşmiş Rumlar, kimilerine göre ise Hıristiyanlığı benimsemiş Türklerdir, Karaman Türkçesi konuşurlar.

Osmanlı belgelerinde Zımmiyân-i Karaman adıyla anılan bu cemaat, Grek alfabesini Türkçe olarak kullanmıştır. 16. yüzyılda İstanbul'a seyahat eden Nicolas de Nicolay, Karamanlıların Yedikule yakınlarında büyük bir mahallede oturduklarını, geçimlerini ticaret ve zanaatla sağladıklarını, özellikle kuyumculuk ve işlemecilikte çok yetenekli olduklarını belirtmektedir.[31] Öyle görünüyor ki Eremya Çelebi Kömürciyan'ın bahsini ettiği Karaman Mezarlığı, Nicolas de Nicolay'ın aktardığı Yedikule'de bulunan bu topluluğa ait bir mezarlıktı. Nakledildiğine göre, bugünkü Topkapı-Yedikule arasında yapılan otoyolun üstünde Karamanlılara ait büyük bir mezarlık vardı. Bu yol yapılmaya başlandığında mezar taşları sökülmüş, at arabalarıyla taşınarak Balıklı Rum Manastırı'nın avlusuna döşenmiştir. Bugün hâlâ Balıklı Rum Manastırı'na gidip avluda döşenmiş taşların üzerindeki Grek alfabesiyle yazılı Türkçe kitabeleri okumak mümkündür.

MESİRELERDE BİR SEYYAH TEMAŞASI

Osmanlı döneminde, İstanbul halkının eğlence anlayışı genelde mesireler ve burada düzenlenen şenlikler etrafında şekilleniyordu. Yaz aylarına doğru, İstanbul'un o eşsiz tabii güzelliğinin yeniden can bulmaya başlamasıyla birlikte, halk mesirelere akın ederdi. Türk lalesini Avrupa ile tanıştıran kişi olarak da bilinen Ogier Ghislain de Busbecq, Konstantinopolis hasreti ve şehrin Müslümanların elinde olmasının verdiği buruklukla, *Türk Mektupları* isimli seyahat notlarında şunları söyler:

Güzel vadilerde sultanlara ait güzel geniş parklar gördüm. Periler diyarı gibi yerler… Ne mesire yerleri! Tam dünyadan el etek çekip oturulacak yerler! Fakat bu topraklar, yukarıda da söylediğim gibi Hıristiyanları özlüyor, bizleri özlüyor. İstanbul da aynı hasret içinde! Hayır, yalnız İstanbul değil! Bütün eski Bizans'ın mukaddes beldeleri böyle…[32]

30 De Amicis, *age.*, s. 271.

31 Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*, çev. Şirin Tekeli-Menekşe Tokay, İstanbul, 2010, s. 280.

32 De Busbecq, *age.*, s. 33.

Topkapı

İstanbul'un önemli mesireleri arasında, bugün Zeytinburnu sınırlarında olan geniş çayırlar da bulunmaktaydı. Bu mesirelerle alakalı Eremya Çelebi Kömürciyan şu bilgiyi verir:

> *Yedikule civarında Silivrikapı'nın yakınında iken, atlarımızla beraber biraz dinlenmek için Süleyman Sahrası'na uğrayalım. Burası Türk dostlarımızdan birinin güzel manzaralı bir bahçesidir. Üst kata çıkarak etrafımızı temaşa edelim. Cenup tarafına düşen deniz, karşımızda dalgalanmaktadır. Şehir, şark tarafında kalmıştır. Şimâl-i garbîde ise vadiler görülür. Tarlalar, çemenzarlar, direhtisanlar ve bostanlar, gölgeli ağaçların altında uzanmaktadır. On iki cins rüzgârın karşısında insan ferahlanır ve şenlenir.*[33]

Kömürciyan'ın bu tasvirine Kevork Pamukçiyan da Evliya Çelebi'den alıntıladığı "Silivrikapısından taşra Süleyman Sahrası bir çimenzar yerde âb-ı hayat akar bir çeşmesi ve bir kasr-ı âlisi var" cümlesiyle katkıda bulunmaktadır. Yine İstanbul'un önemli mesirelerinden Çırpıcı ve Veliefendi çayırları da, Kâğıthane ve Göksu çayırları gibi, en fazla rağbet gören yerlerden biriydi.[34]

Veliefendi Çayırı, bugünkü Zeytinburnu sınırlarında, bir bölümü Çırpıcı Çayırı içinde kalan Çırpıcı deresi kenarında bol yeşillikli bir alandı. Burası, Şeyhülislam Veliyyüddîn Efendi'nin şahsına tahsis edilen arazi üzerinde bir çiftlik kurmasından sonra Veliefendi Çayırı olarak anılmaya başlanmıştır. Önemli bir hat sanatkârı olan Veliyyüddîn Efendi hakkında Evliya Çelebi "Fâtih şeyhlerinden

33 Kömürciyan, *age*, s. 27.

34 Murat Candemir, *Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları*, İstanbul, 2014, s. 45.

Saruhanlıdır. Silivrikapı dışında hendek kenarında yol üzerinde gömülüdür. Veli Sultan adıyla ziyaret edilir" der.[35] Veliefendi Çayırı'nı son devrin kıymetli münevverlerinden A. Süheyl Ünver 1963 yılında ziyaret etmiş ve buradaki gözlemlerini okurlarıyla buluşturmuştur. A. Süheyl Ünver'in Veliefendi Çayırı'na yaptığı ziyaret, bu eşsiz mesire ve onun artık bugün yerinde bulunmayan çeşmesi hakkında mühim bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir.[36]

Çırpıcı mesiresi ise eğlence ihtiyacı içindeki esnaf ve hovardalar tarafından tercih edilirdi. İlkbaharla birlikte düzenlenen Arapların ot toplama eğlencesi büyük izdihama neden olurdu. Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarında naklettiğine göre:

> *Arapların 'ot toplama' eğlencesi yaptıkları mayısın ilk günü, Çırpıcı, en kalabalık zamanını yaşardı. Bir vakitler zenci halayıklarının kendi aralarında bir yardım teşkilatı olarak kurdukları bu cemiyet, gitgide dejenere olarak manasını kaybetmiş ve yanılıp da oraya ilişik edenler, ömürleri boyunca bütün kazançlarını kolbaşı olan Arap'a kaptırmak mevkiinde kalmışlardır. İşte bu teşekkül mensupları her yıl şehrin muhtelif mesirelerinde muayyen formülleri olan merasimlerle güya eğlenir, kendilerini seyretmeye gelen yabancılara ise gayet haşin davranır, hatta yanlarına sokulmak acemiliğini gösterenler olursa, şımarıklığı daha ileri götürerek, yumruk ve sopalarla hücum ederlerdi.*

Çırpıcı mesirelerine çapkın İstanbul delikanlılarının ve esnafın daha çok rağbet ettiğini az evvel zikretmiştik. Yine bu mesele ile alakalı Sâmiha Ayverdi, hatıralarında şu notu düşmektedir:

> *Çırpıcı, kabına sığamayan İstanbul delikanlısına, zurna ve çifte nakkareden başka, darbuka, zilli maşa, semaî, koşma, mâni ikram eden toplu esnaf eğlencelerine de sahne olurdu. Akşam olup bu yer yer ve küme küme eğlenen halkın toplanışı kadar dağılışı da bir başka eğlence teşkil ederdi*[37]

Günümüzde Çırpıcı Parkı olarak adlandırılan bu yer, Cumhuriyet yılları ile birlikte bazı sanayi kuruluşlarına ev sahipliği yapmaya başlamış ve önemini giderek kaybetmiştir.

***

Anadolu'nun fethinden sonra, Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından buraya davet edilen önemli ilim adamlarından olan Ahi Evran,[38] fütüvvet ilkelerine bağlı kalıp Kayseri'de debbağ meslek birliğini kurarak Anadolu topraklarında ilk sanayi devrimini başlatmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Kazlıçeşme'de yerleşik bulunan Yedikule debbağ meslek birliği de esnafların piri olan Ahi Evran'ın kurduğu Ahi teşkilatının önderliğinde, Osmanlı İstanbul'unda kurulmuş ilk meslek birliğiydi.[39] Kazlıçeşme son yıllara kadar debbağhane/derici esnafının merkezi konumundaydı. Bu bölge ve debbağ esnaf birliği ile alakalı kıymetli bilgileri seyahatnamesinde zikreden Eremya Çelebi Kömürciyan, "Burada dükkânlar, hanlar, badehaneler ile Kazlıçeşme vardır. Keza, meşin yapan debbağlar da buradadır. İhtiyacın varsa bunlar parşömen de yapabilirler. Papuç ve elek derileri, keza hallar ile sazlar için kalın ve ince kirişler bunların elin-

35 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 320.

36 Candemir, *age.*, s. 57.

37 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri,* İstanbul, 2007, s. 122-123.

38 Çiğdem Gürsoy, "Ahilik Kültürünü İktisadi Alana Taşıyan Ahi-Esnaf Teşkilatı ve Kurucusu Ahi Evran", *Şehir ve Kültür Dergisi*, İstanbul, 2016, sayı 19, s. 21.

39 Ahmet Kala, *Debbağlıktan Dericiliğe*, İstanbul, 2012, s. 123.

den çıkar."[40] diyerek, bölgenin debbağların merkezi olduğuna dair bilgiyi okurla paylaşmaktadır. Kazlıçeşme debbağlarına ilişkin nakillere Evliya Çelebi'de de tesadüf edilmektedir. Uzun bir şekilde Yedikule kasabasının tasvirini yapan Evliya Çelebi, yoldan gelmiş kişilerin şehre sokulmayıp veba tehlikesine karşın burada karantinaya alındığı bilgisini verir ve ekler:

> *Fetihten sonra Fâtih Sultan Mehmed bütün debbağları, mezbahaları buraya koyup mamur etti. Deniz kıyısındaki kasabası bakımlıdır. Bir camisi, yedi mescidi, bir hanı, bir hamamı, yedi sebili, üç tekkesi vardır. Üç yüz adet Ahi Evran iş yeri, yani debbağ dükkânı vardır. Elli adet tutkalcı işliği vardır. Deniz kıyısında yetmiş adet kirişçi işliği vardır. Ancak evli mahallesi azdır. Hepsi bekârlar pazarıdır. Savaş ve çatışma olduğunda beş bin güçlü-kuvvetli debbağ bekârı yiğitleri çıkar, her biri birer Ahi Evran'a benzerdir. Ancak bu kasabanın kötü kokusundan dolayı, dışarıdan kimse bir an dursa ölür. Onlara kötü koku misk ve amber gibi kokar. Misk kokulu adam yanlarına varsa hoşlanmazlar. Gayet eli açık adamları vardır. Cenâb-ı Allah mallarına Halil İbrahim bereketi vermiştir.*[41]

Debbağlık ile alakalı bu iki önemli seyyahımızın notlarından nakiller yaptıktan sonra, bu meslek birliğinin teşkil edildiği semt olan Kazlıçeşme'nin ismini nereden aldığına Eremya Çelebi Kömürciyan'ın notlarıyla bir bakalım. Kömürciyan, kendi tabiriyle "Kazçeşme"nin isminin nereden geldiğini şöyle anlatır: "Bir kaz otladığı sırada yeri eşeler ve eşelediği yerde bir su çıkar; halk burasını kazarak bir memba bulur ve suyu getirip çeşme yapar."[42] Bu hususta başka bir rivayet, İstanbul kuşatması sırasında otağını burada kuran II. Mehmed'in, kazları takip ettirerek bir su kaynağı bulması ve bu kaynağın olduğu yere bir çeşme yaptırması hadisesidir. Kazların takibatı ile birlikte bulunan su kaynağının üzerine inşa edilen çeşmeye, bu hayvana gösterilen hürmetin bir göstergesi olarak kaz figürü işlenmiş ve semt adını bu çeşmeden almıştır. Evliya Çelebi de Kazlıçeşme'yi, "Bu kasabanın dışında cana can katan bir çeşmenin kemeri altında dört köşe beyaz bir mermer üzerine mermer ustası bir kaz kuşu resmi yapmış ki diller ile anlatılmaz, sanki canlıdır. Halk arasında Kazlı Çeşme adıyla ünlüdür" cümleleriyle tasvir etmektedir.[43]

"Dünyanın başkenti"ne yolculuk eden seyyahların uğrak yeri Zeytinburnu, şehrin koruyucusu surlarının hemen dibinde, İstanbul'un Avrupa'ya uzanan en önemli yolu üzerinde konumlanmıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli birçok tarihsel sürece de şahitlik ettiği düşünüldüğünde, beldenin yalnızca bir geçiş noktası olmakla kalmadığı ve çokkültürlü bir cazibe merkezi de olduğu anlaşılabilir. Seyyahların gözlem ve deneyimlerinden elde edilen belki de en önemli sonuç Zeytinburnu'nun farklı kültürlerin ve toplumların bir arada barış içinde yaşadığı bir belde olduğu yönündedir. Zeytinburnu, günümüzde de zengin bir şehir kültürüne, dinamik bir demografik yapıya ve ülke ekonomisine katkı sağlayan iktisadî bir güce sahip, İstanbul'un en önemli merkezlerinden biridir.

40 Kömürciyan, *age.*, s. 25.

41 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 352-353.

42 Kömürciyan, *age.*, s. 25.

43 Kahraman ve Dağlı, *age.*, s. 353.

KAYNAKÇA

- Aydın, Bilgin, *XV. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme¸ Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies¸ XL*, İstanbul, 2012.
- Aykut, A. Sait, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, c. 1, İstanbul, 2000.
- Ayverdi, Semiha, *İstanbul Geceleri*, İstanbul, 2007.
- Bacıoğlu, Elif, *Yabancı Seyahatnamelerde Geçiş Dönemleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2010.
- Candemir, Murat, *Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları*, İstanbul, 2014.
- De Amicis, Edmondo, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, 2013.
- De Busbecq, Ogler Ghislain, *Türk Mektupları*, çev. Recep Kibar, İstanbul, 2002.
- De Clari, Robert, *İstanbul'un Zaptı*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, 1994.
- Deither, P.A., *Boğaziçi ve İstanbul*, yay. Muhittin Salih Eren, İstanbul, 1993.
- Evren, Burçak, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, İstanbul, 2011.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, *Zeytinburnu-Yollar ve Kapılar*, İstanbul, 2013.
- Gürsoy, Çiğdem, "Ahilik Kültürünü İktisadi Alana Taşıyan Ahi-Esnaf Teşkilatı ve Kurucusu Ahi Evran", *Şehir ve Kültür Dergisi*, sayı 19, İstanbul, 2016.
- Hammer, Joseph von, *İstanbul ve Boğaziçi*, c. 1, Ankara, 2011.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, İstanbul, 2012.
- Kala, Ahmet, *Debbağlıktan Dericiliğe*, İstanbul, 2012.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, çev. Kevork Pamukciyan, haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1988.
- Kuruçay, Akif, *İstanbul'un 100 İlim ve Fikir Adamı*, İstanbul, 2012.
- Martin, Guillaume, *İstanbul'a Seyahat*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, 2007.
- Turtledove, Harry, *The Chronicle of Theophanes-A.D. 602-813*, University of Pennsylvania Press, 1982.
- Yazıcı, Hüseyin, "Seyahatname", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Özgür, "Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi¸* c. 28, sayı 2, İstanbul, 2013.

Surdibi - Nicholas V. Artamonoff, 1937

Balıklı-Kozlu Panayırı

AHMED NEZİH GALİTEKİN

İstanbul'un en ünlü ve büyük panayırlarından* biri olan Balıklı Panayırı,[1] günümüzde Zeytinburnu ilçesi sınırları içinde, Merkezefendi ve Silivrikapı mezarlıkları arasında, Kozlu-Ayazma** yolu üzerinde, surlara birkaç yüz metre mesafede bulunan Balıklı Ayazması/Kilisesi etrafında, kabristanın kenarında,[2] her yıl pazar gününe tesadüf eden Paskalya Yortusu'ndan*** sonraki ilk cuma günü kurulurdu.[3] Umumiyetle Balıklı Panayırı olarak anılsa da bazen Kozlu Panayırı olarak da zikredilmektedir. Panayırın kurulduğu mıntıkanın Kozlu olarak isimlendirilme sebebine dair, 1637-1695 yıllarında yaşamış olan Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul hakkındaki eserinde Balıklı Ayazması'nı anlatırken "Silivri Kapı dışında Elekci Dede mezarı vardır. İki tarafında Müslüman mezarlıkları vardır. İleride de Balıklı denen Rum ayazması görülür. Burası daha evvel Panaia adlı bir manastırdı. Çocukluğumuzda, burada iri ceviz ağaçları bulunuyordu" der.[4] Bilindiği gibi "koz" Farsça bir kelime olup "ceviz" anlamındadır. Önceki yüzyıllarda Arapça ve Farsça isim vermek yaygın bir âdet olduğundan, orada bulunan iri ceviz ağaçlarından dolayı bölgeye Kozlu dendiği anlaşılıyor.

PANAYIRIN BAŞLANGIÇ TARİHİ

Bu hususta kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Celâl Esad Arseven'in 1328 yılında İstanbul'da basılan *Eski İstanbul Âbidat ve Mebânîsi: Şehrin Te'sisinden Osmanlı Fethine Kadar* isimli eserinde "Bizans şehrinin surlardan dışarısında orman ve bahçeler olup ahali yaz mevsimlerinde buralara gelip eğlenirlerdi.

* **Panayır:** Yılda bir veya birkaç kez ve belirli zamanlarda, muayyen bir zaman diliminde açık kalan büyük pazarlardır. Panayırlar ticarî gayelerle kurulduğu gibi, dinî törenlerin ve eğlencenin ağır bastığı sosyal muhtevalı olanları da vardır (Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları [18.-19. Yüzyıl]*, İstanbul, 1996, s. 11; Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı,* yıl 1987, sayı 1, İstanbul, 1988, s. 44). Bir arşiv vesikasında, İstanbul'da Balıklı'dan başka sosyal muhtevalı panayır olarak şunlar sayılır: Yehud Burgazı, Alemdağı, Kuzguncuk, Arnavudköyü ve Tarabya (3 no'lu vesikada fotokopisi ve çevrimyazısı bulunan CDA. İ. MVL, No: 120/3024).

** **Ayazma:** "Kutsal su" anlamına gelen Rumca "hagiasma" kelimesinden türetilmiştir. Hıristiyanlıktan sonra Hz. İsa'nın vaftizinin anısına adanan su ya da su kaynağı anlamında kullanılır (Dr. Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* c. 4, Ankara, 1992, s. 79; Önder Kaya, "İstanbul'da Ayazma kültürü ve Balıklı Ayazması", *Z Kültür/Sanat/Şehir*, sayı 2 Güz 2017, s. 85; Heyet, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü,* Ankara, 2015, s. 139)

*** **Paskalya Yortusu:** Hıristiyanların, inançlarına göra Hz. İsa'nın öldükten sonra dirilişini kilise ve ayazmalarda düzenledikleri âyinlerle kutladıkları bayramdır ki, 22 Mart-25 Nisan tarihleri arasındaki günlerde, ayın dolunay devresinden sonraki ilk pazar günüdür (https://www.sabah.com.tr/yasam /2016/03/28/ paskalya-nedir-ne-zaman-kutlanir; https://m.bianet.org/bianet/din/185533-paskalya-yortusu-kutlu-olsun).

1 Erkân-ı Harb miralaylarından (sonra paşa) Ahmed Muhtar, *A'yâd-ı Mefâhir-i Milliye-i Osmâniyye'den Osmanlılığın Avrupa'da Tarz-ı Teessüsü Yahud Feth-i Celîl-i Kostantıniyye,* İstanbul, 1320, s. 255.

2 22 Nisan 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberi.

3 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan, Ben Kepçe,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 140; Ahmed Muhtar, *age*, s. 256;

4 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda,* tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1952, s. 25-26.

Bzans İmparatoru
Konstantinos XI. Palaiologos

Bizans halkı eğlencelerine dahi bir maksad-ı dinî vermek âdetinde olduğundan ötedenberi buralarda mevcud ayazmaların yevm-i mahsuslarında birçok kalabalık gelir ve bugün (1907) el'an müşahade etmekde olduğumuz Balıklı Panayırı gibi panayırlar yapılırdı" denir. Görüldüğü üzere bir tarih vermeden sadece Bizans dönemi gibi çok geniş bir zaman dilimine atıf yapılmıştır.[5] Ahmed Muhtar [Paşa] ise, öldürülmesi ve kabri ihtilaflı bir konu olan[6] son Bizans İmparatoru Konstantinos XI. Palaiologos'un bir rivayete göre "cesedinin Balıklı'ya nakl ve defn edilmiş ve hatta bu sebebe mebni Balıklı'da yılda bir kere panayır kurulmak mu'tad olmuş idüği mervi ve muhakkak" olduğunu kaydederek, panayırın fetihten itibaren kurulmasının muhtemel olduğunu söyler.[7] Balıklı Panayırı'nın mevcudiyetini gösteren son bir kayıt 1939 yılına aittir.[8] Panayır muhtemelen 1955'te 6/7 Eylül Olayları diye anılan hadiseden sonra, İstanbul'da yaşayan 100.000 Rum vatandaşımızın büyük bir kısmının yurdu terk etmesiyle, yaklaşık 2500 kişi kalmasının ardından son bulmuş olmalıdır.

Üç gün süren panayır, yukarıda ifade edildiği gibi cuma günü kurulur, pazar günü son bulurdu.[9] Bu konuda en ayrıntılı tasvir, Aralık 1835'te İngiliz ordusunda binbaşı rütbesiyle görev yapan babasıyla İstanbul'a gelen ve burada dokuz ay kalan Miss Pardoe'nun yazılarında görülür ki, burada bir kısmını nakledelim:

Ziyaretimiz sırasında Paskalya kutlamaları doruğundaydı ve yol, aceleyle aynı noktaya doğru giden gezgin gruplarıyla doluydu. İşte bir Türk hanımın kırmızı kumaş kaplı, yaldızlı ve oyma kafesli arabasının arkasından atlı bir zenci gidiyor. Onun ardından, bir Ermeni ailesinin şen renklerle boyanmış ve minderlerle döşenmiş öküz arabası geliyor; öküzler yün püsküller ve süslerle yarı yarıya örtülmüş, başlarındaki altın varaklar ışıldıyor, her boyunduruktan geriye doğru araba boyunca uzanan eğri çubuklar mavi ve sarı çizgili boyanmış, renkli yünden püsküller asılarak süslenmiş. Hayvanların ikisinde de nazara karşı takılmış tılsımlar var. Balıklı'ya yaklaştığımızda sahne daha da çarpıcı hale geldi. Yolun kenarındaki alçak duvarın üstü, kilim ve halılarına çömelmiş Türk kadınlarıyla doluydu; geldikleri arabalar da geride sıralanmıştı. Sürücüler atları toplu halde ileri geri yürütüyorlar, seyyar satıcılar aç ve yorgun olanlara yoğurt ve muhallebi satıyorlardı. Bulgarlar avare dolaşanların dikkatini ve zenginlerin kuruşlarını çekmek için hantal ve antika çalgılarını çalıyorlardı; topallar ve körler yol kenarlarına oturmuş, hayırseverlerden para dileniyorlardı. Büyük beyaz sarıklar ve ipek cübbeler giymiş, simsiyah gözlü Acemler kalabalığın içinde iyi eğitimli atlarını yürütüyorlardı. Bir grup başıbozuk asker, koyun derisinden yapılma, üç tilki kuyruğuyla süslenmiş kalpaklarıyla ve ham deriden cepkenleriyle kalabalı-

5 Nakleden *KİA*, c. 4, İstanbul, 1960, s. 2020.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 208-211.

7 Ahmed Muhtar, *age*, s. 79.

8 Sermet Muhtar Alus'un 15 Kânunusani (Ocak) 1939 tarihinde *Akşam* gazetesinde yayımladığı "Aksaray'dan Silivrikapısı'na" başlıklı yazısından, panayırın o tarihte devam etmekte olduğu anlaşılıyor (*age*, s. 140).

9 22 Nisan 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberi ve aşağıda görülen arşiv vesikaları.

ğın içinde koşarcasına ilerlerken insanları sağa sola itiyorlardı. Kilisenin üzerinde kurulduğu düzlüğün hemen yanı başı sık ağaçlarla kaplı ve bu bayram günü, her ağacın altı gülüp oynayan insanlarla dolmuş. Ermeni bayramında tasvir ettiğim eğlencelerin aynısı dolu dizgin sürüyordu. Yerde oturanların yaklaşık yarısı Türk kadınlardı, en az yüz elli kadın saydım. Yanlarında getirdikleri kapları Ayazma'dan doldurmayı başaran bazıları, başları çıplak halde durup soğuk suyu tıraşlı tepelerinden aşağı döküyorlardı. Topal kişiler toprak testileri ayaklarına boşaltıyordu. Kimileri suyu göğüslerine döküyor, kimileri ise içiyordu. Biz dönerken, elde etmek için zahmete girdikleri suyu garantiye alan coşkulu ve gamsız Rumlar akın akın şapelden çıkıyorlardı; daha biz atlarımıza binmeden pek çoğu dansçılara katılmışlardı bile; kimi romaikanın zarif nağmeleriyle dönüyor, kimi de bir kahve çadırının çevresinde harıl harıl çubuğunu dolduruyordu.

Miss Pardoe, yukarıda atıf yaptığı Ermeni bayramı bahsinde panayır hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Şüphesiz, Balıklı Panayırı ile büyük ölçüde benzerlik arz eden Ermeni Panayırı'ndan da bazı alıntılar yaparak konuyu daha açıklığa kavuşturalım:

Miss Julia Pardoe

... Birçok çadırın altında saçaklı bir örtünün serildiği ve üzerine çöreklerin, tatlıların ve şerbetlerin iştah kabartıcı biçimde dizildiği orta masa ... Kebap satıcıları lezzetli yiyeceklerini pişirmek için çukurlar kazmıştı. Boydan boya tek sıra halinde dizilmiş minicik çadırlar, geçici bir aşevleri sokağı oluşturmuştu. Kebaplar, pilavlar, patates kızartmaları, turşular, çorbalar, ince kıyılmış nane ya da maydanozlu dolmalar, sucuklar, kızartılmış balıklar, her türden ekmek ve her boydan pasta bulabilirdiniz burada. Değişik renklerde sıvılarla dolu şerbet bardakları, aralarına serpiştirilmiş yeşil dallarla ve asılmış limonlarla öyle serin ve taze görünüyordu ki çadır sahiplerinin aristokratik mekânlarından çok daha cezbediciydi. Panayırda en az yarım düzine dans sürüp gidiyordu. Kalabalığın içinde her yöne gidip gelen su satıcılarının işi çok iyiydi. Klasik biçimli toprak testileri omuzlarında, kristal bardakları ellerinde dolaşıyor ve birkaç para karşılığında, görünümüyle bile insanı susatan berrak su sunuyorlardı. Kalabalıktan ayrı bir yerde güreş ringleri kurulmuştu; burada güreşçiler tıpkı Eski Romalılar gibi güç gösterisi yapıyorlardı; dört bir yanda Avrupa Çingeneleri gibi siyah gözlü ve gürültücü Bohemyalıların bandoları vardı. Şenlik üç gün sürdü ve bütün bu süre boyunca şiddete dönük tek bir el kalkmadı, tek bir ses yükselmedi.[10]

İstanbul'a elçi olarak gönderilen David Ungnad ile beraber sefaret heyetinin protestan vaizi olarak gelen ve burada beş yıl kalan Gerlach (1546-1612) da eserinde Balıklı'dan da bahsetmiş, daha çok Ayazma hakkında müşahedelerin

10 Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 208-213, 244-249.

Yedikule, 1938
Nicholas V. Artamonoff

nakletmiştir. Bahsin sonunda "...buraya binlerce Türk ve Hıristiyan gelirmiş. Onlara bol bol şarap ikram edildiğinden, sarhoş olup kavga çıkarırlarmış, hatta ölümlere sebep olurlarmış. Bu yüzden burada yiyip içmeyi yasaklamışlar" der. Başka bir yerde ise şöyle yazar: "Müslümanlar şarap içmezler ve satmazlar. Bunun ticaret ve satışını Yahudiler ve Hıristiyanlar yapar. Ancak şarap içen Türkler de mevcuttur." Yine Gerlach'a göre Kanunî zamanında Türkler katiyen şarap içmezlerdi, ancak artık bu yasağa pek riayet edilmez olmuştur![11] Ahmed Refik Bey de bir makalesinde "İkinci Mahmud zamanında Balıklı Kilisesi'ni ziyaret eden bir İngilizden naklen fakirlerin kapılara dizildiklerini ve kilisenin önündeki meydanda birçok çocuk oyuncakları satıldığını" kaydeder.[12] Bu nakledilenlerden ve aşağıda tıpkıbasımları ile çevrimyazılarını verdiğimiz arşiv vesikalarından anlaşılacağı üzere, Balıklı Panayırı ve İstanbul'daki diğer gayrimüslim panayırları sosyal yönlü etkinliklerdir. Bunlara İstanbul ve eski tabiriyle bilad-ı selase, yani Üsküdar, Galata ve Eyüp'ten yerli ve yabancı gayrimüslimlerle beraber Müslümanlar da katılırdı. Osmanlı Arşivi'nde Balıklı Panayırı ile alakalı -aşağıda yayımladığımız- mahdut sayıda vesikaya ulaşılabildi. Ancak arşiv fonlarındaki birçok belge ve defteri inceleyerek *Osmanlı Panayırları* isimli değerli bir eser yazmış olan Ömer Şen ile *Osmanlı Yönetiminde Gayrımüslimler* adlı kıymetli eserin sahibi Prof. Dr. Yavuz Ercan'ın çalışmalarından anladığımıza göre, vesikaların iki konu üzerinde toplandığı görülmektedir. Bunların birincisi vergi, ikincisi güvenlik hususlarıdır. Şimdi bunlara kısaca bir göz atalım:

11 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576,* ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, c. 1, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 39, 328.

12 Ahmed Refik [Altınay], *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul,* haz. Tahir Yücel, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 136.

Balıklı Rum Manastırı

1. Vergi Hususu

A. Gayrimüslimlerden haraç, cizye, ispençe ve buna bağlı olan vergiler dışında “ayazma, panayır, tasaddukat akçesi” gibi bazı vergiler devlet adına patrikhaneler ve hahamhane tarafından toplanıyor, bu vergi toplayıcılarına devlet birçok kolaylıklar sağlıyordu.[13]

B. Balıklı, Yehud Burgazı, Alemdağı, Kuzguncuk, Arnavudköyü ve Tarabya panayırlarında “çayır avaidi” adı altında satıcılardan beşer onar guruş alınmakta idi.[14] Bu vergi 1848 yılında kaldırıldı.[15]

C. Ruhsatiye resmi, panayırda çadır kurarak alışveriş yapan esnaf ile çalgıcı takımından alınan az bir miktar vergiydi. Balıklı’da bunun toplamı 2000 ile 2500 guruştan ibaretti. 1848 yılında kaldırıldı.[16]

2. Güvenlik Hususu

Devlet, büyük halk kitlelerinin toplandığı panayırlarda can ve mal güvenliğinin temini hususuna büyük önem vermekteydi. Bunun için nizamiye askeri, zabtiye ve polisler görevlendirilirdi. 1573-1576 yıllarında İstanbul’da bulunup bir eser kaleme alan Stephan Gerlach’ın önceden içki içerek sarhoş olan ve olaylar çıkaranlar olduğunu, hatta ölümler vuku bulduğunu ve bunun üzerine içki içilmesinin yasaklandığını anlattığını yukarıda nakletmiştik. Bu hususta başkaca bir kayda rastlayamadık. İnceleyebildiğimiz, konuyla ilgili 19. yüzyıl belgelerinde

13 Bkz. Vesika No: 1; Prof. Dr. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s. 272-273.

14 Bkz. Vesika No: 3; Şen, *age.*, s. 89.

15 Bkz. Vesika No: 2, 3, 4.

16 Bkz. Vesika No: 2, 3, 4; Şen, *age.*, s. 94.

Zabtiye Nazırı
Hüseyin Nâzım Paşa

Belçika veliahdı II. Leopold

panayırların huzur içinde, olaysız geçtiği görülmektedir.[17] 1860'ta Hıristiyanların paskalyaları ile Musevîlerin hamursuz bayramları aynı vakte geldiği[18] halde, alınan tedbirler sayesinde hepsi huzur içinde bayramlarını kutlamışlardır. Bu sırada İstanbul'da bulunan Belçika veliahdı (II. Leopold) Balıklı'ya giderek yarım saat kadar panayırı seyretmiştir.[19] Zabtiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa, 21 Nisan 1892'de Sultan Abdülhamid Han'a sunduğu bir arzda bir sonraki gün Balıklı Panayırı'nda fevkalade bir kalabalık olacağından, eski yıllarda olduğu gibi inzibat tedbirlerinin fevkalade olarak alındığını, ayrıca İstanbul Merkez Kumandanlığı'ndan da askerî kuvvet tertip edildiğini bildirmiştir.[20]

15 Şubat 1895'te Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nda Ermeniler olay çıkarmış, bunun üzerine Ermeni Patriği İzmirliyan, Zabtiye Nezareti'ne takrir göndererek cuma günü kurulacak olan Balıklı Panayırı eğlencelerinin men edilmesini istemiştir. Bu talep sonrasında İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın, Patrik İzmirliyan'ın Ermeni Hınçak Komitesi'ne tabi olduğuna ve fesat çıkarmak istediğine dair Yıldız Sarayı Başkitabeti'ne bir yazı gönderdiği görülüyor.[21] 1895 yılında Balıklı Panayırı'nın kurulup kurulmadığını tespit edemedik. Daha sonraki yıllarda hiçbir olay olmadan panayır icra edilmiştir. Birinci Cihan Harbi'nde Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin mağlubiyeti üzerine İstanbul'un ve Anadolu'nun işgal edilmesiyle şımaran Rumların Balıklı Panayırı'nda 1919, 1921 ve 1922'de üç olay çıkardıkları ise resmî yazışmalarda görülüyor.

1- 1919 Olayı: 27 Nisan 1919 günü sarhoş birisi silah atar. Samatya Karakolu memurlarından biri bu şahsı yakalamak ister. Orada bulunan Yunan Bahriye askerleri ve Rumlar müdahale eder, görevli memura saldırarak hakaretler edip tabancasını alır ve kendisini otomobille götürmek isterler. Bunun üzerine olay yerine gelen polis memurları da halk tarafından yaralanır. Durum Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bildirilince gelen Fransız ve İtalyan görevliler, Yunanlıların elindeki memurları kurtarır ve suçlu Yunanlı bahriye efradı yakalanarak Yunan Sefareti'ne teslim edilir. Daha sonra bu kargaşaya karışan Rum ve Ermeni suçlulardan Arşak, Andon, Yani, Anastaş, Kosti, Bedros oğlu Yani, Petro yakalanarak divan-ı harbe verilirler (Bkz. Vesika No: 19-23).

2- 20 Haziran 1921'de panayırda Langalı meyhaneci Yani ile yanında garsonluk yapan Mişon iyice sarhoş olduklarından münakaşaya ve kavgaya başlarlar. Jandarma bunları karakola götürmek isteyince oraya toplanan beş yüzden fazla Rum ahali jandarmaların üzerine atılıp silahlarını almak isterse de jandarma kumandanı Hamdi Çavuş havaya ateş açınca halk dağılır ve Yani ile Mişon karakola götürülür (Bkz. Vesika No: 24).

3- Samatya Karakolu polis memuru tarafından yazılan rapora göre, 22 Nisan 1922'de Balıklı Mezarlığı'nda yankesicilik yapan Arap Himmet isimli bir şahsın Rumlar tarafından yakalanarak dövülmeye başlanınca imdat istemesi üzerine vaka yerine gelen jandarmalar onu karakola götürmek üzere teslim almak ister. Rumlar jandarmanın üzerine hücum ederek ellerinden silahlarını almak isterler; bunun üzerine jandarma dağılmalarını ihtar eder ve topluluk dağılmayınca da havaya ateş açar. Bu sırada nereden atıldığı bilinmeyen iki el silahla yaralanan-

17 Bkz. Vesika No: 6-8.

18 Paskalya Bayramı, Hıristiyan inancına göre Hz. İsa'nın dirilişinin olduğu haftaya denir. Cuma günü Hz. İsa'nın çarmıhtaki ölümü, pazar günü dirilişi anılır. Anadolu'daki Hıristiyanlar çarmıha geriliş gününü, Yahudilerin Pesah (Hamursuz Bayramı) olarak kutladığı, baharın ilk dolunayından sonraki 14. gün olarak belirlemişlerdir.

19 Bkz. Vesika No: 11.

20 Bkz. Vesika No: 12.

21 Bkz. Vesika No: 13.

ların feryatları ve İtilaf Devletleri zabıtasının müdahalesinden korkan Rumlar dağılmış, yaralanan üç kişi de Rum Hastahanesi'ne götürülmüştür (bkz. Vesika No: 25). Olayı araştıran Umum Jandarma Kumandan Vekili Miralay Hilmi'nin raporunda ise olayın şöyle cereyan ettiği belirtilmiştir:

A- Galatalı Arap Himmet olayın gerçek müsebbibi olmayıp, daha önce Fransız polisi tarafından arandığı için orada görülünce yakalanmıştır.

B- Olay kavgalı iki Rum ailesini yatıştırmak isteyen jandarmanın müdahalesi üzerine çıkmıştır (Bkz. Vesika No: 28).

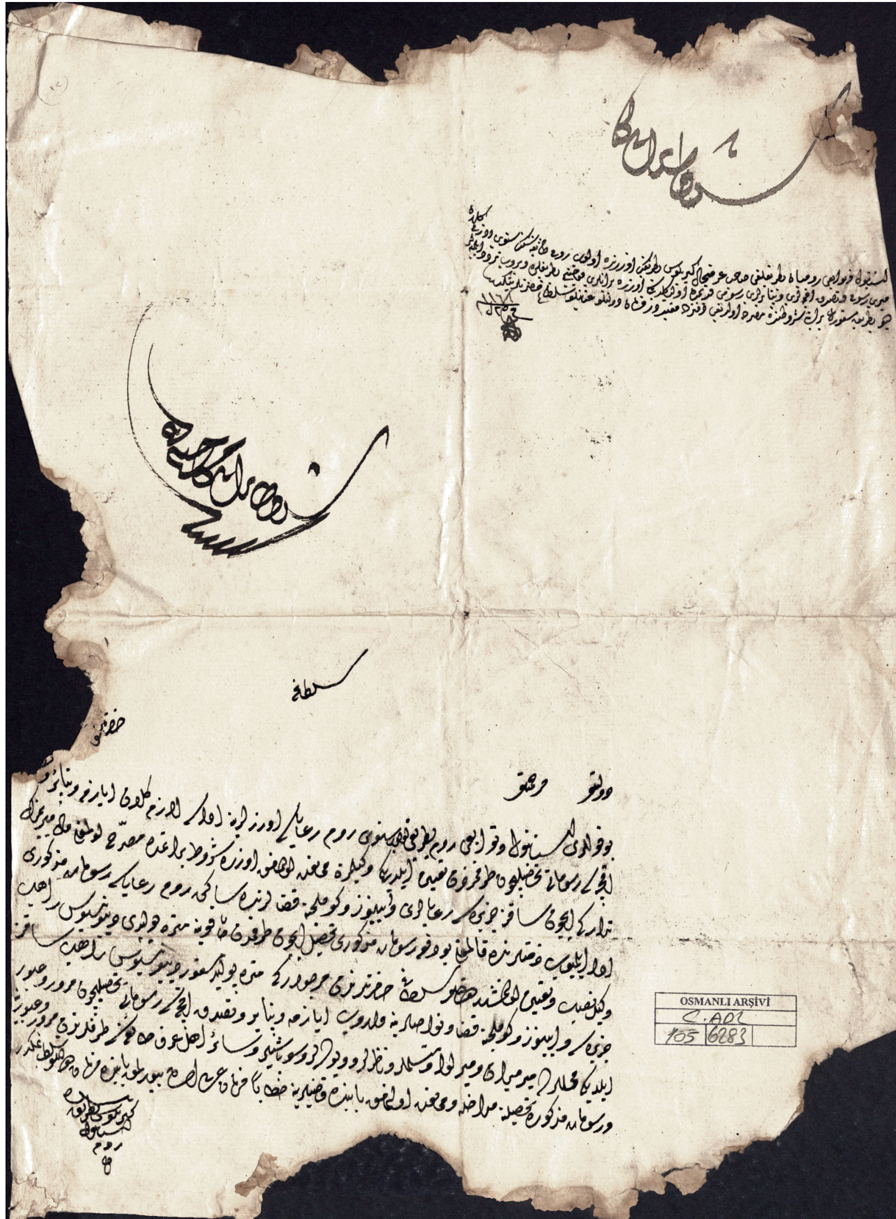
Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan

İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa

Vesika No: 1 (CDA. C.ADL, No: 105/6283)

OSMANLI ARŞİVİ
C.ADL
105 6283

Hüve
Şurut berâtı

İstanbul ve tevâbi'i Rûmyân patrikliği sâhib-i arzuhâl Krilos Patriki üzerinde olup Rum tâifesinin senevî lâzım gelen mîrî rüsûm ve tasadduk akçeleri ve panayırları rüsûmu kadîmden olageldiği üzre berâtları mûcebince patriklere verüp tereddüd eylemeyeler deyü patrik-i mesfûrun berâtı şurûtunda musarrah olduğu defterde mukayyeddir fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir

Fî 25 L sene 1168 [04.08.1755]

İMZA

Şurut berâtı mucebince verilmek buyruldu

1) Devletlü merhametlü sultânım hazretleri … [yırtık]

2) Bu kulları İstanbul ve tevâbi'i Rum Patriği olup senevî Rum re'âyâsı üzerlerine edâsı lâzım gelen ayazma ve panayır ve …[yırtık] 3) akçesi rüsûmâtı tahsîliçün tarafımızdan ta'yin edildiği vekilimize mümana'at olmamak üzre şurût-ı berâtımda musarrah olmağla mâl-ı mîrîmizin 4) tedariki içün Sakız cezîresi re'âyâları ve İnöz ve Gümilcine kazâlarında sâkin Rum re'âyâsı rüsûmât-ı mezkûru 5) edâ eylemeyüp zimmetlerinde kalmağla bu def'a rüsûmât-ı mezkûru tahsil için tarafımdan hâlâ Konya metropolidi mesfur Diyonisyos Râhib Sakız 6) cezîresi ve İnöz ve Gümilcine kazâ ve nevâhîlerine varup ayazma ve panayır ve tasadduk akçesi rüsûmâtı tahsîliçün mürûr ve ubûr 7) eylediği mahallerde mîr-i mîrân ve mîr-i liva ve mütesellimler ve nâzırlar ve voyvodalar ve subaşı ve sâir ehl-i örf tâifesi taraflarından mürûr ve ubûruna 8) ve rüsûmât-ı mezkûre tahsiline müdahale ve mümana'at olunmamak bâbında kâdılarına hitâben fermân-ı âlî buyurulmak bâbında fermân devletlü sultânımındır

Bende Kirilos Patrik-i İstanbul Rum

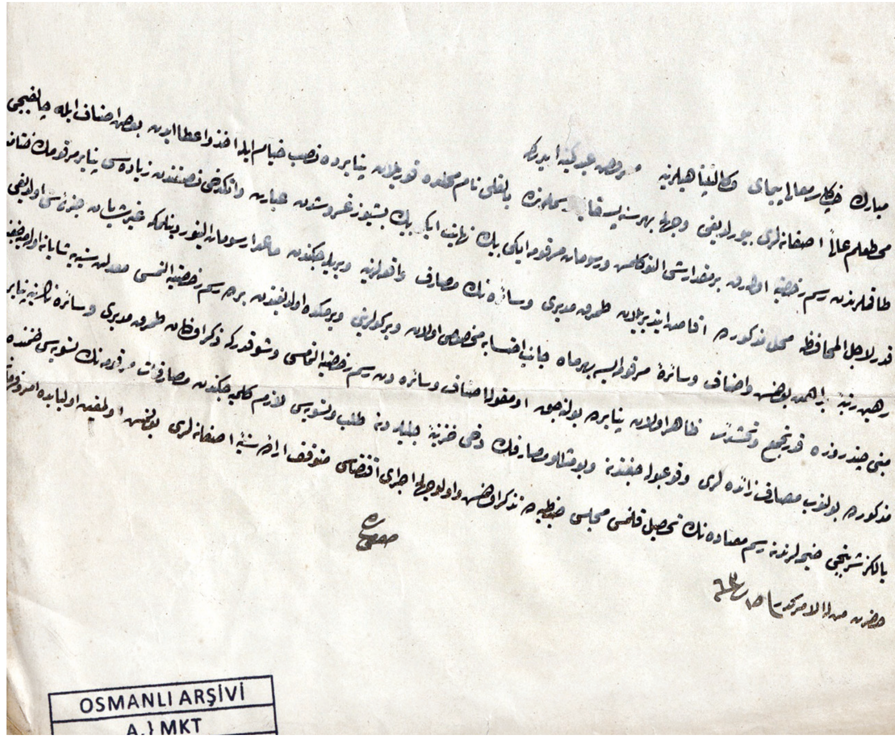
Vesika No: 2 (CDA. A.MKT, No: 74/69)

Hüve

1) Mübarek hâk-i pây-ı ma'âlî-peymâ-yı vekâletpenâhîlerine ma'rûz-ı abd-i kemîne ider ki

2) muhat-ı ilm-i âlî-i âsafâneleri buyurulduğu vechile beher sene paskalya [re] simlerinin Balıklı nâm mahalde kurulan panayırda nasbı hıyâm ile ahz ve i'tâ eden ba'zı esnaf ile çalgıcı 3) takımlarından resm-i ruhsatiye olarak bir mikdar şey alınagelmiş ve rusûmât-ı merkûme iki bin nihayet iki bin beş yüz guruşdan ibaret ve anın dahi nısfından ziyadesi panayır-ı merkûmun 4) kadri'l-ecli'l-muhafaza mahall-i mezkûrda ikaza etdirilen tomruk müdîri ve sâirenin masârif-i vâki'alarına verileceğinden ma'da rusûmât alınır denilmeğe gayr-i şâyân cüz'îsi olduğu 5) rehîn-i rütbe-i berâhin bulunmuş ve esnaf ve sâire-i merkûme ise beher mâh cânib-i ihtisâba mahsûs olan vergilerini vermekde olduğundan bir de resm-i ruhsatiye alınması ma'delet-i seniyyeye şâyân olamayacağına 6) mebni çend rûze

Yırtık kısımda "tasadduk" kelimesinin bulunduğu, yukarıdaki derkenardan anlaşılmaktadır.

kadar tecemmü‘ ve tahaşşüdü zâhir olan panayırda bulunacak o makûle esnaf ve sâireden resm-i ruhsâtiye alınmaması ve şu kadar ki zikr olunan tomruk müdîri ve sâirenin panayır-ı 7) mezkûrde bulunup masârif-i zâideleri vukû‘ bulacağından ve bu misillü masârifin dahi hazîne-i celîleden taleb ve tesviyesi lâzım geleceğinden masârifât-ı merkûmenin tesviyesi zımnında 8) yalnız şerbetci haymelerinden resm-i mu‘tadenin tahsil kılınması Meclis-i Zabtiye'de tezekkür olunmuş ve ol vechile icra-yı iktizâsı mütevakkıf-ı irâde-i seniyye-i âsafâneleri bulunmuş olmağın ol bâbda emr ü fermân 9) hazret-i men lehül emrindir

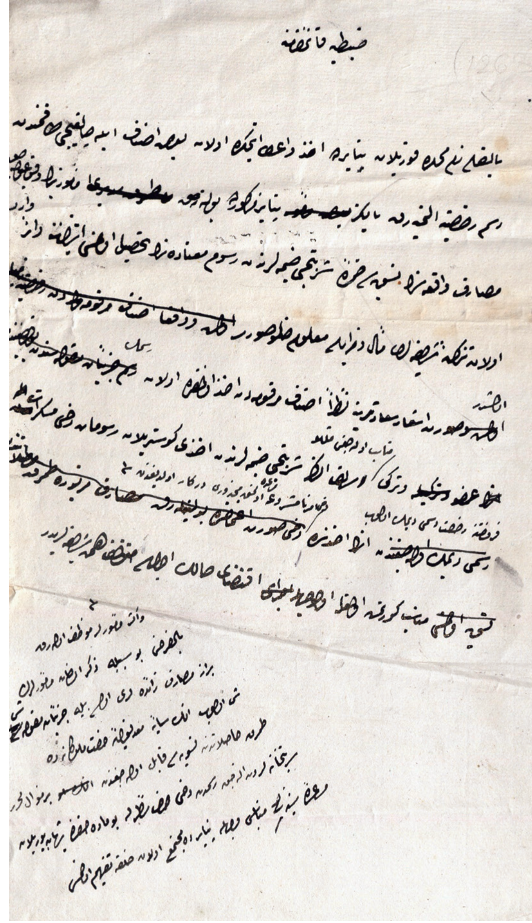
Fî 15 R sene 63 [01.04.1847]

Bende *İMZA (Hıfzı)*

Vesika No: 3 (CDA. A.MKT, No: 104/124)

Zabtiye Kâimmakâmı'na

1) Balıklı nâm mahalde kurulan panayırda ahz ü i‘tâ etmekde olan ba‘zı esnaf ile çalgıcı takımından 2) resm-i ruhsâtiye alınmayarak yalnız panayır-ı mezkûrede bulunacak me'murînin vukû‘ bulacak 3) masârif-i vâki‘asının tesviyesi zımnında şerbetci haymelerinden rusûm-ı mu‘tâdenin tahsil olunması istizânına dâir 4) olan tezkire-i şerîfeleri me‘âl ve mezâyâsı ma‘lûm-ı hulûs-verî 4) olmuşdur sûret-i iş‘âr-ı sa‘âdetlerine nazaran esnaf-ı merkûmeden ahz olunmakda olan resmin 5) afv ve terki münasib olacağı misillü sâlifü‘z-zikr şerbetci haymelerinden ahzı gösterilen rusûmât dahi müskirât 6) füruhtuna ruhsat-ı resmî demek olup anın ahzında dahi emr-i nâmeşrû‘ a müsâ‘ade olunmak mahzûru derkâr olduğundan 7) ve ekser

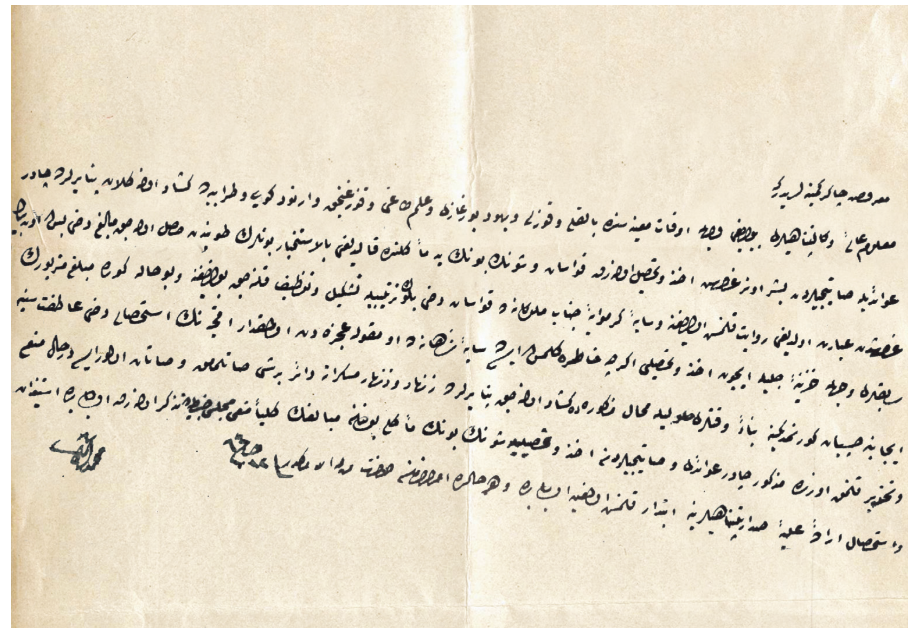

me'murlar muvazzaf olarak 8) bi'l-farz bu sebeble zikr olunan me'murların 9) biraz masârif-i zâideleri olsa bile cüz'iyyât makûlesi şey 10) şey olup anın sâyei ma'delet-vâye-i hazret-i mülûkânede 11) tomruk hâsılâtından tesviyesi kâbil olacağından ber-minvâl-i muharrer 12) şerbethânelerden alınacak resmden dahi sarf-ı nazarla bu madde hakkında şâyân buyurulan 13) müsa'ade-i seniyyenin menabisi vechile panayırda müctemi' olan halka tefhim olunması 14) münasib görünmüş olmağla ol vechile iktizâ-yı hâlin icrası mütevakkıf-ı himmet-i şerîfeleridir

H. 30.12.1263 [09.12.1847]

(Tarih vesikanın zahrındadır)

Vesika No: 4 (CDA. İ.MVL, No: 120/3024-1)

Hüve

1) Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

2) Ma'lûm-ı âlî-i vekâletpenâhîleri buyurulduğu vechile evkât-ı mu'ayyenesinde Balıklı ve Kozlu ve Yahud Burgazı ve Alemdağı ve Kuzguncuk ve Arnavudköyü ve Tarabya'da küşad olunagelen panayırlarda çadır 3) avâidiyle satıcılardan be-yer onar guruş ahz ve tahsil olunarak kavvâsân ve şunun bunun yed-i me'kelinde kaldığı bi'l-istinbar bunların topundan hâsıl olacak meblâğ dahi beş on bin 4) guruşdan ibaret olduğu rivayet kılınmış olduğuna ve sâir kerem-vâye-i cenâb-ı mülûkânede kavvasân dahi bölük tertibiyle teşkil ve tavzif kılınacak bulunduğuna ve bu hâle göre meblâğ-ı mezbûrun 5) sâbıkları vechile hazine-i celîle içün ahz ve tahsili eğerçi hâtıra gelmiş ise de sâye-i şâhânede o makûle acezeden ol mikdar ak-çenin istihsâli dahi âtıfet-i seniyye 6) icabına çespan göründüğüne binâen vakitleri hulûlüyle mahall-i mezkûrede küşad olunacak panayırlarda zinhar ve zinhar müs-kirâta dâir bir şey satılmamak ve satan olur ise derhal men' 7) ve tahzir kılınmak üzre mezkûr çadır avâidi ve satıcılardan ahz ve tahsiliyle şunun bunun me'keli bulunan mebaliğin külliyen men'i Meclis-i Zabtiye'de tezekkür olunarak ol bâbda istizan 8) ve istihsal-i irade-i aliyye-i sadaretpenâhîlerine ibtidar kılınmış olmağın ol bâbda ve her halde emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî 12 Ca sene 64 [17.04.1848]

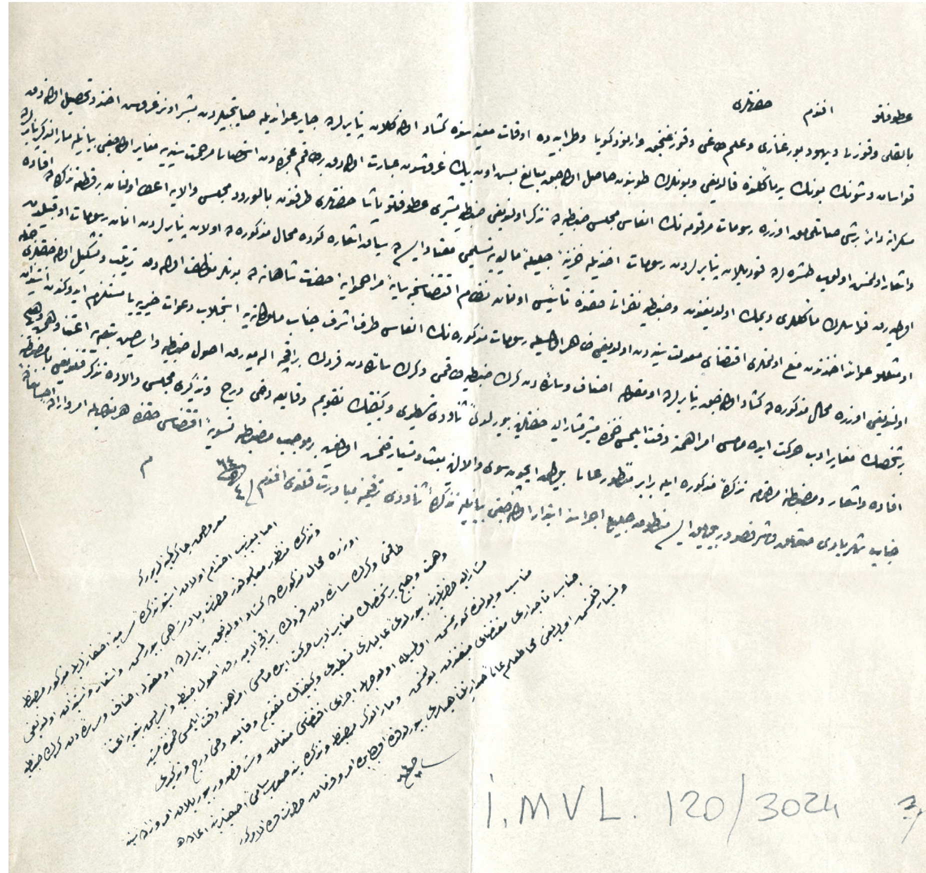
Bende
İMZA (Mehmed …)

Vesika No: 5 (CDA. İ.MVL, No: 20/3024-3)

Hüve

1) Atûfetlü efendim hazretleri

2) Balıklı ve Kozlu ve Yehud Burgazı ve Alemdağı ve Kuzguncuk ve Arnavudköyü ve Tarabya'da evkat-ı mu'ayyenede küşad olunagelen panayırlarda çayır avâidiyle satıcılardan beşer onar guruş ahz ve tahsil olunarak 3) kavvasan ve şunun bunun yed-i me'kelinde kaldığı ve bunların topundan hâsıl olacak mebaliğ beş on bin guruşdan ibaret olarak bir takım acezeden istihsali merhamet-i seniyyeye mugayır olacağı beyanıyla mârrü'z-zikr panayırlarda 4) müskirâta dair bir şey satılmamak üzre rüsûmâtı merkûmenin ilgası Meclis-i Zabtiye'de tezekkür olunduğu zabtiye müşîri atûfetlü paşa hazretleri tarafından bi'l-vürud Meclis-i Vâlâ'ya i'ta olunan bir kıt'a tezkirede ifade 5) ve iş'ar olunmuş olup taşralarda kurulan panayırlar-dan rüsûmât ahzıyla hazine-i celîle-i maliyeye teslimi muf'tad ise de siyak-ı iş'âra göre mahall-i mezkûrede olan panayırlardan alınan rüsûmât o kabilden 6) ol-mayarak kavvasların me'kelleri demek olduğundan ve zabtiye neferâtı hakkında te'sis olunan nizâm iktizasınca sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i şâhânede bunlar muvazzaf olarak tertib ve teşkil olunacakları cihetle 7) o misillü avâid ahzından men' olunmaları iktiza-yı ma'delet-i seniyyeden olduğu zahir olmasıyla rüsûmât-ı mezkûrenin ilgası taraf-ı eşref-i cenâb-ı mülûkâneye isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyeyi

İ.MVL. 120/3024

müstelzim idüğinden istizan 8) olunduğu üzre mahall-i mezkûrede küşad olunacak panayırlarda o makûle esnaf ve sâireden gerek zabtiye takımı ve gerek sâireden ferdin bir akçe alamayarak usûl-i zabtiye ve âsâyiş-i tebe'aya i'tina ve himmet ve hiç 9) bir şahsın mugayır-ı edeb hareket edememesi emr-i ehemmine dikkat eylemesi zımnında müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerine buyruldu-i senâverî tastiri ve keyfiyetin Takvim-i Vekâyi'e dahi derc ve tezkîri Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılındığı bâ-mazbata 10) ifade ve iş'âr ve mazbata-i merkûme tezkire-i mezkûre ile beraber manzûr-ı âlî buyurulmak içün seviyy-i vâlâlarına ba's ve tisyar kılınmış olmağın ber-mûceb-i mazbata tesviye-i iktizâsı hakkında her ne vechile emr ü irade-i ihsan-âde-i 11) cenâb-ı şehriyârî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı celîli icrasına ibtidar olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkime mübaderet kılındı efendim

Fî 4 M sene 64 [13.12.1847]

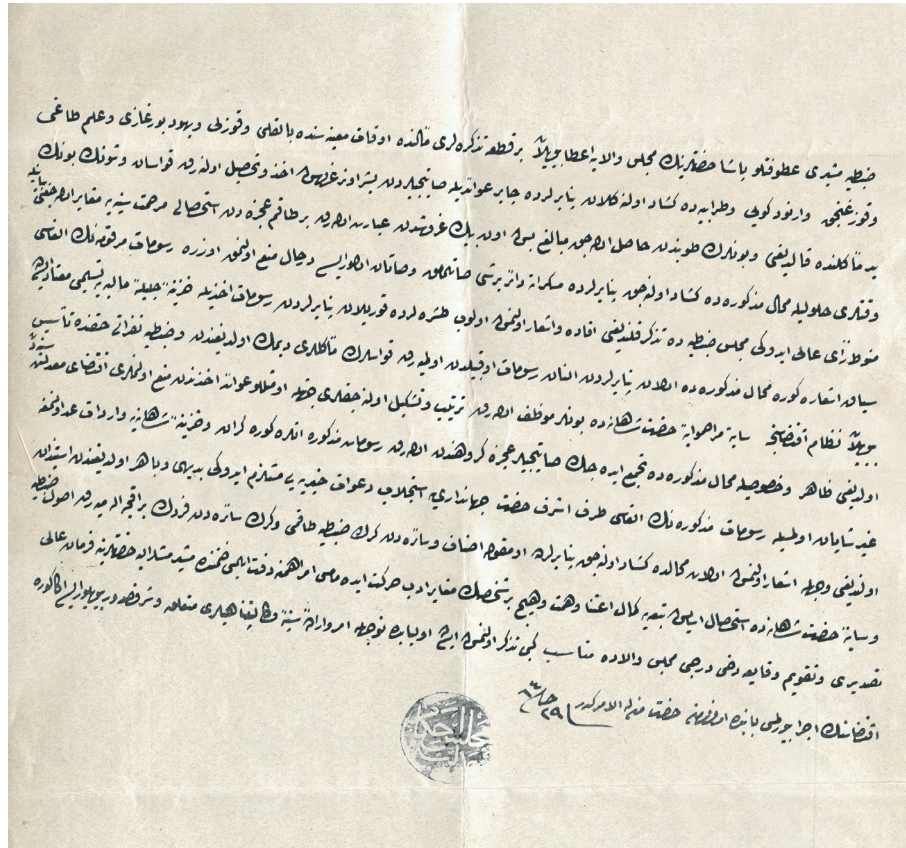
Ma'ruz-i çâker-i kemîneleridir ki

İsabet-azîb-i ihtiram olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle mezkûr mazbata ve tezkire manzûr-ı ma'alî-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve iş'ar ve istizan olunduğu üzre mahall-i mezkûrede küşad olunacak panayırlarda o makûle *esnaf ve sâireden gerek zabtiye takımı ve gerek sâireden ferdin bir akçe alamayarak*

Şeyhülislam,
Jean Baptiste Vanmour, RIJK Muzesi

usûl-i zabtiye ve âsâyiş-i tebe'aya i'tina ve himmet ve hiç bir şahsın mugayır-ı edeb hareket edememesi emr-i ehemmine dikkat eylemesi zımnında müşîr-i müşâ-rün-ileyh hazretlerine buyruldu-i âlîleri tastiri ve keyfiyetin Takvim-i Vekâyi'e dahi derc ve tevkiri münasib ve yolunda görünmüş olmasıyla ol vechile icra-yı iktizası müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irade-i seniyye-i cenâb-ı tacdârî muk-tezâ-yı münîfinden bulunmuş ve marrü'z-zikr mazbata ve tezkireyine savb-ı sâmî-i âsafânelerine i'âde tisyar kılınmış olduğu muhât-i ilm-i âlî-i sadâretpenâhîleri bu-yuruldukda ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî minhü sene 64 [13.12.1847]

Vesika No: 6 (CDA. İ.MVL, No: 20/3024-2)

Hüve

1) Zabtiye müşîri atûfetlü paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyurulan bir kıt'a tezkireleri me'alinde evkat-ı mu'ayyenede Balıklı ve Kozlu ve Yahud Boğazı ve Alemdağı 2) ve Kuzguncuk ve Arnavudköyü ve Tarabya'da küşad olunagelen pa-nayırlarda çayır avâidiyle satıcılardan beşer onar guruş ahz ve tahsil olunarak ve şunun bunun 3) yedi me'kelinde kaldığı ve bunların topundan hâsıl olacak mebaliğ beş on bin guruşdan ibaret olarak bir takım acezeden istihsali merhameti seniyyeye mugayır olacağı beyanıyla 4) vakitleri hulûlüyle mahall-i mezkûrede küşad oluna-

cak panayırlarda müskirâta dair bir şey satılmamak ve satan olur ise derhal men‘ olunmak üzre rüsûmât-ı merkûmenin ilgası 5) menût-ı re'y-i âlî idüği Meclis-i Zabtiye'de tezekkür kılındığı ifade ve iş‘âr olunmuş olup taşralarda kurulan panayırlardan rüsûmât ahzıyla hazine-i celîle-i mâliyeye teslimi mu‘tad ise de 6) siyak-ı iş‘âra göre mahall-i mezkûrede olan panayırlardan alınan rüsûmat o kabilden olmayarak kavasların me'kelleri demek olduğundan ve zabtiye neferâtı hakkında te'sis 7) buyurulan nizam iktizasınca sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i şâhânede bunlar muvazzaf olarak tertib ve teşkil olunacakları cihetle o misillü avâid ahzından men‘ olunmaları iktiza-yı ma‘delet-i seniyyeden 8) olduğu zâhir ve husûsuyla mahall-i mezkûrede tecemmu‘ edecek satıcılar aceze gürûhundan olarak rüsûmât-ı mezkûre anlara göre kerân ve hazine-i şâhâneye vâridât addolunmağla 9) gayr-i şâyân olmasıyla rüsûmât-ı mezkûrenin ilgası taraf-ı eşref-i hazret-i cihandârîye isticlâb-ı da‘avât-ı hayriyeyi müstelzim idüği bedihi ve bâhir olduğundan istizan 10) olunduğu vechile iş‘ar olunmuş olan mahalde küşad olunacak panayırlarda o makûle esnaf ve sâireden gerek zabtiye takımı ve gerek sâireden ferdin bir akçe alamayarak usûl-ı zabtiye 11) ve sâye-i hazret-i şâhânede istihsal-i âsâyiş-i tebe‘aya kemal-i i‘tina ve himmet ve hiç bir şahsın mugayır-ı edeb hareket edememesi emr-i ehemmine dikkat eylemesi zımnında müşir-i müşârün-ileyh hazretlerine fermân-ı âlî 12) tastîri ve Takvim-i Vekâyi‘e dahi derci Meclis-i Vâlâ'da münasib gibi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda ne vechile emr ü irade-i seniyye-i vekâletpenâhîleri müte‘allik ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre 13) iktizâsının icra buyurulması bâbında emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir

Fî 29 Ca sene 64 [04.05.1848]

MÜHÜR (Meclis-i Ahkâm-ı Adliye)

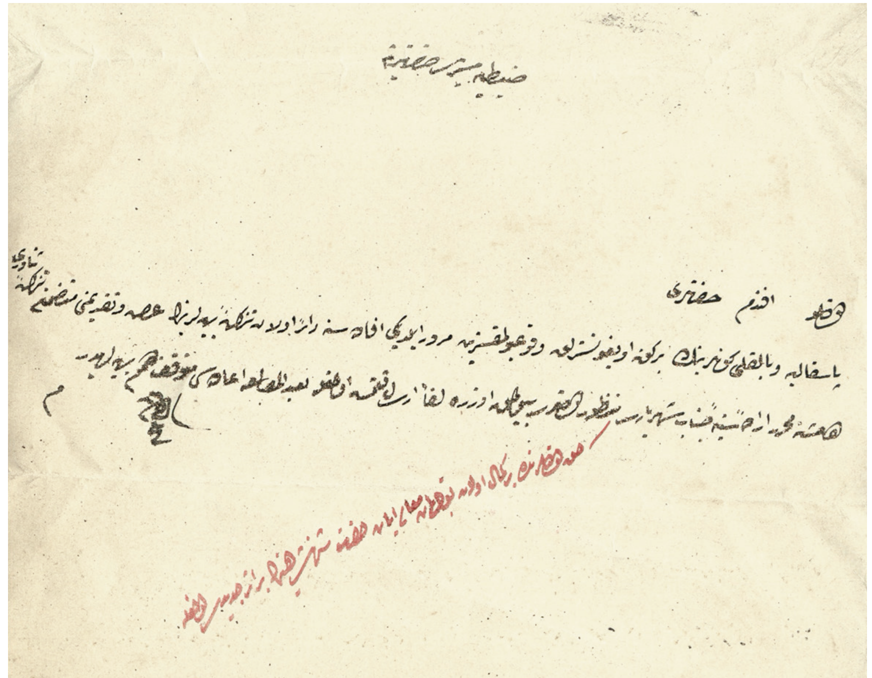
Vesika No: 7 (CDA. A. MKT. NZD, No: 28/1)

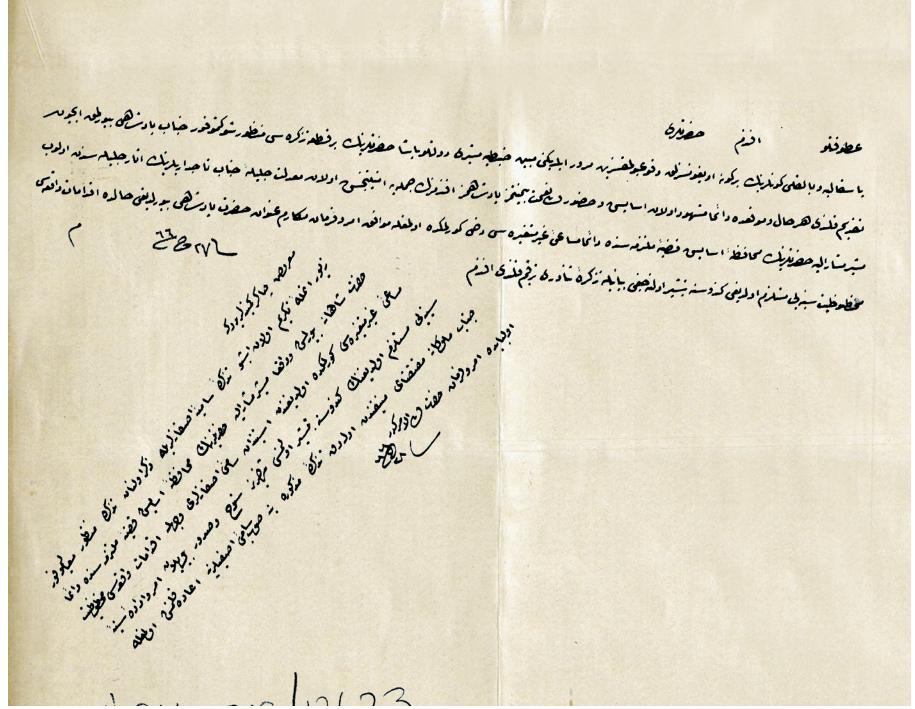
Hüve

Zabtiye Müşîri Hazretleri'ne

Devletlü efendim hazretleri Paskalya ve Balıklı günlerinin bir gûne uygunsuzluk vukû‘ bulmaksızın mürûr eylediği ifadesine dâir olan tezkire-i behiyyelerinin arz ve takdimini mutazammın tezkire-i senâverî hâmişine muharrer irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî hakı devletlerinde ber-kemâl olan tevcihât-ı ma‘âlî-âyât-ı hazret-i şehriyârînin bir eser-i cedid olmağla manzûr-ı devletleri buyurulmak üzre leffen irsal kılınmış olmağla ba‘de'l-mütâla‘a i‘âdesi mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir.

Fî selh-i M sene 66 [16.12.1849]

Vesika No: 8 (CDA. İ.DH, No: 213/12423)

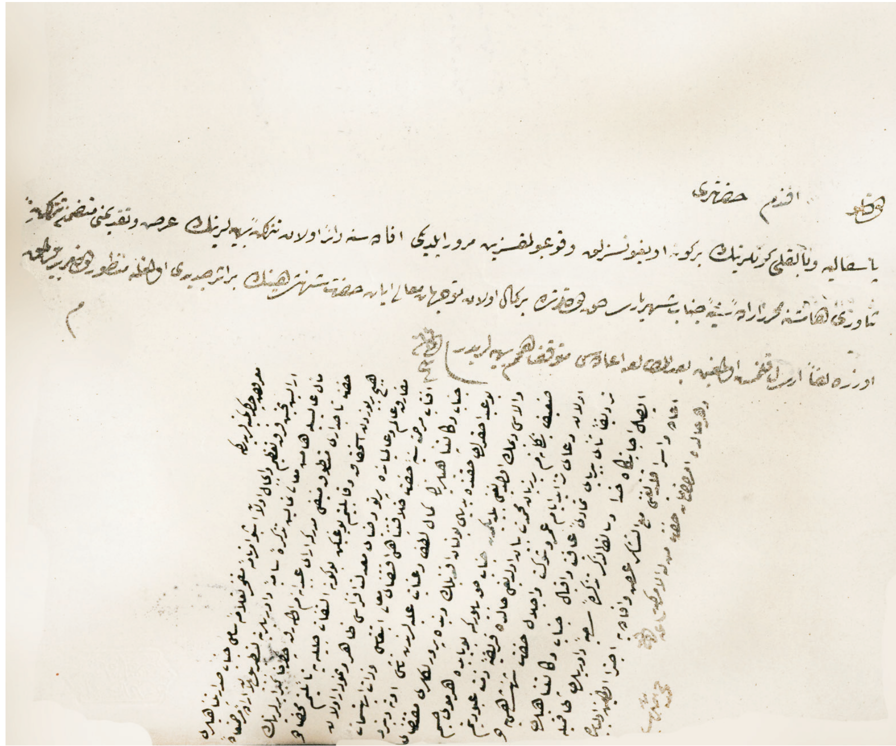
Hüve

Atûfetlü efendim hazretleri

Paskalya ve Balıklı günlerinin bir gûne uygunsuzluk vukû‘ bulmaksızın mürûr eylediğini mübeyyen zabtiye müşîri devletlü paşa hazretlerinin bir kıt‘a tezkiresi manzûr-ı şevketmevfûr-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurulmak içün takdim kılındı. Her hal ve mevki‘de dâ'imâ meşhud olan asayiş ve huzur velîni'met-i bîminnetimiz pâdişâhımız efendimizin cümleye emniyet-bahş olan ma‘delet-i celîle-i cenâb-ı tâcdârînin âsâr-ı celîlesinden olup müşârünileyh hazretlerinin muhafaza-i âsâyiş kaziye-i mülzemesinde dâ‘imâ mesâ‘î-i gayr-i mütegayyiresi dahi görülmekde olmağla muvafık-ı emr ü ferman-ı mekârim-unvân-ı hazret-i pâdişâhî buyurulduğu halde ikdâmât-ı vâki‘ası mahzûziyet-i seniyyeyi müstelzim olduğu kendüsine tebşir olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Fî 27 M sene 66

Ma‘ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki Ziver-i enmile-i tekrim olan işbu tezkire-i sâmîye-i âsafâneleriyle zikr olunan tezkire manzûr-ı ma‘al-i mevfûr-ı hazret-i şâhâne buyurulmuş ve vâkı‘a müşârün-ileyh hazretlerinin muhafaza-i âsâyiş kaziyye-i mülzemesinde dâ'imâ mesâ'î-i gayr-i müteagayyiresi görülmekde olduğundan istizan-ı sâmî-i âsafâneleri vechile ikdâmât-ı vâki‘ası mahzûziyet-i seniyyeyi müstelzim olduğunun kendüsine tebşir olunması şeref-rîz-i sünûh ve sudûr buyurulan emr ve irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfinden olarak tezkire-i mezkûre yine savb-ı sâmî-i âsafânelerine i‘âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 28 M sene 66 [14.12.1849]

Vesika No: 9 (CDA. A.MKT.NZD, No: 62/1)

Hüve

Devletlü efendim hazretleri

Paskalya ve Balıklı günlerinin bir gûne uygunsuzluk vukû‘ bulmaksızın mürûr eylediği ifadesine dâir olan tezkire-i behiyyelerinin arz ve takdimini mutazammın tezkire-i senâverî hâmişine muharrer irade-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî hakk-ı devletlerinde berkemâl olan tevcihât-ı ma‘âlî-âyât-ı hazret-i şehinşâhînin bir eser-i cedîdi olmağla manzûr-ı devletleri buyurulmak üzre leffen irsal kılınmış olmağla ba‘de’l-mütala‘a i‘âdesi mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir

Fî selh-i M sene 66

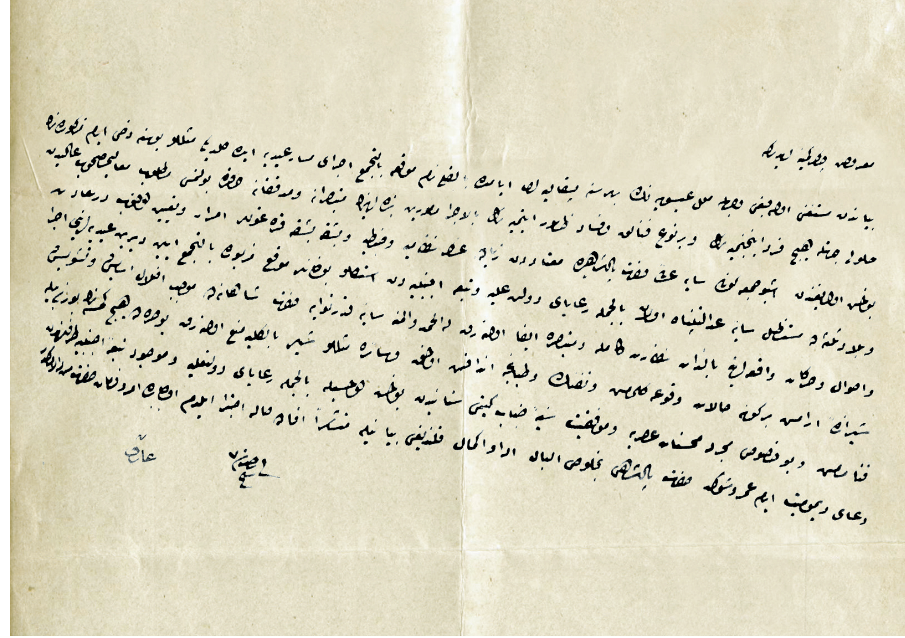
1) Ma‘ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

2) Ârâyiş-bahş-ı fark-ı ta‘zim ve ibcâl olan işbu emirnâme-i mefharet-allâm-ı sâmîe-i cenâb-ı sadâretpenâhîleri 3) me’âl-i âlîsiyle hâmiş-i ma‘âlî-nümâyiş tezkire-i sâmîye-i dâverîlerine tastîr buyurulan irâde-i merhamet-âde-i 4) hazret-i tâcdârî mantûk-ı münîfi müdrike-ârâ-yı abîdânem olarak çâker-i hâk-berâberlerinin 5) hiç bir yüzden istihkak ve kabiliyetim yoğiken bu gûne iltifât-ı celîleye nâ’iliyetim mahzâ 6) mufârık-ı âlem ve âlemyânda pertev-i rızâ-yı ma‘delet-efzâsı zâhir ve nümûdâr olan 7) âfitâb-ı merhamet-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı ma‘âlî ibtigâsı ve zât-ı übhethân-ı 8) cenâb-ı vekâletpenâhîlerinin kemâl-i lûtf ve inâyet-i aliyyelerinden nâşi ötedenberü 9) bu abd-i ahkarın hakkında yed-i bâli bulunan efendilik ve bendeperverlikleri mukteza-yı 10) vâlâsı demek olduğunu

bildiğimden cenâb-ı Hakk biliyor ku bu bâbda her mûy-ı cism-i 11) zaîf bendegânem ber-ziyâde mahmidet-i beyân olduğu halde farîza-i zimmet-i ubûdiyyetim 12) olan duâyı tezâyüd-i eyyâm-ı ömr ve şevket ve iclâl-i hazret-i şehinşâhîye 13) terdîfen senâ-yı ber-pây-ı temâdî-i âfieyt ve ikbâl-i cenâb-ı vekâletpenâhîleri 14) irsâl-i icâbetgâh-ı cenâb-ı Hudâ ve sâlifü'z-zikr tezkire-i sâmî-i dâverîleri takımıyla 15) i'âde ve isra kılındığını ma'a't-teşekkür arz ve ifadeye ictira olunmağın ol bâbda 16) ve her halde emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî gurre-i M sene 66 [17.11.1849]

Bende
İMZA (Mehmed Emin)

Vesika No: 10 (CDA. İ.DH, No: 299/18872)

Hüve

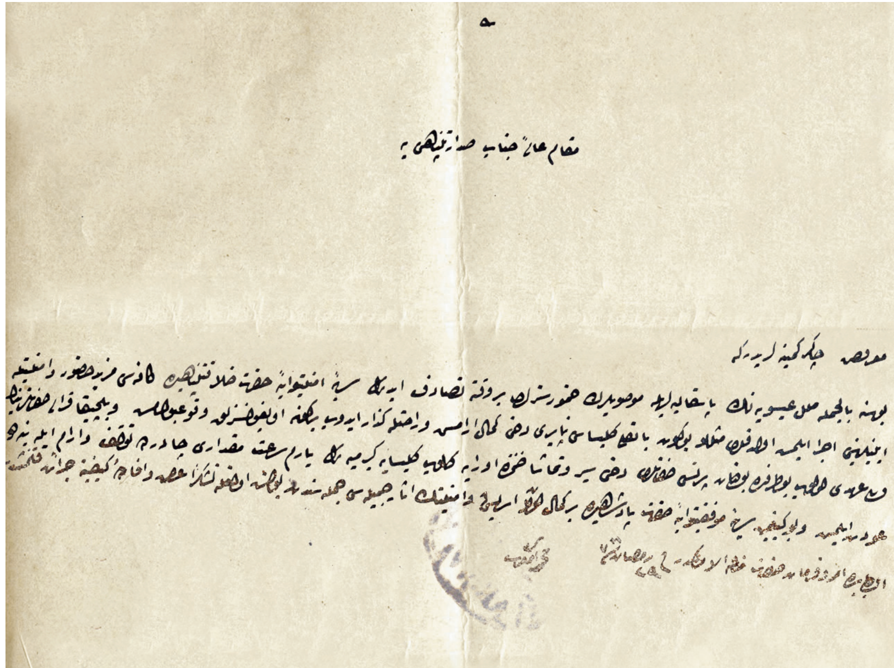
1) Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

2) Beyandan müstağni olacağı vechile milel-i İseviyyenin beher sene paskalyaları eyyâmında Balıklı nâm mevki'e bi't-tecemmu' icra-yı mesarr-ı îdiyye edegeldiği misillü bu sene dahi eyyâm-ı mezkûrenin 3) hulûlü cihetiyle hiç ferd incinmeyerek ve bir nev' fenalık ve fesad zuhûr etmeyerek bi'l-icra me'murîn bendelerinin mutabassırâne ve müdakkikâne hareketde bulunması ma'al-i mashûb-ı câhhûb-ı âlîden 4) bulunmuş olduğundan işbu cuma günü sâye-i âlî-i hazret-i pâdişâhîde mu'taddan ziyade asker-i nizamiye ve zabtiye ve başka başka karagollar ihraz ve ta'yin olunup Dersa'âdet 5) ve bilâd-ı selâsede müstazill-ı sâye-i adâletpenâh olan bi'l-cümle re'âyâ-yı Devlet-i Aliyye ve tebe'a-i ecnebiyeden istekli bulunanlar mevki'-i mezbûre bi't-tecemmu' ayin-i dirîni îdiyelerini icra 6) ve usûl ve harekât-ı vâki'alarına

bi'z-zât nezâret-i kâmile ve mütebassıra ifa olunarak lehül hamd ve'l-minne sâye-i kudret-vâye-i hazret-i şâhânede mûcib-i ihlâl âsâyiş ve teşviş-i 7) şîrâze-i ârâmiş bir gûne hâlât vukû'a gelmemiş ve tüfenk ve tabanca endaht olunmak ve sâire misillü şeyler bi'l-külliye men' olunarak bu sırada hiç kimsenin burnu bile 8) kanamamış ve bu husus mücerred muhsinat-ı asriye ve muvaffakiyet-i seniyye-i cenâbı kiti-sitânîden bulunmuş olmasıyla bi'l-cümle re'âyâ-yı devlet-i Aliyye ve mevcud tebe'ai ecnebiye taraflarından 9) duâ-yı deymûmiyet-i eyyâm-ı ömr ve şevket-i hazret-i pâdişâhî hulûsü'l-bâl eda ve ikmal kılındığı beyânıyla müteşekkiren ifade-i hâle ictira eyledim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî selh-i Receb sene 70 [28.04.1854]

Bende
İMZA (Arif)

Vesika No: 11 (CDA. A. MKT. NZD, No: 310/95)

Hüve

Makâm-ı âlî-i cenâb-ı sadâretpenâhîye

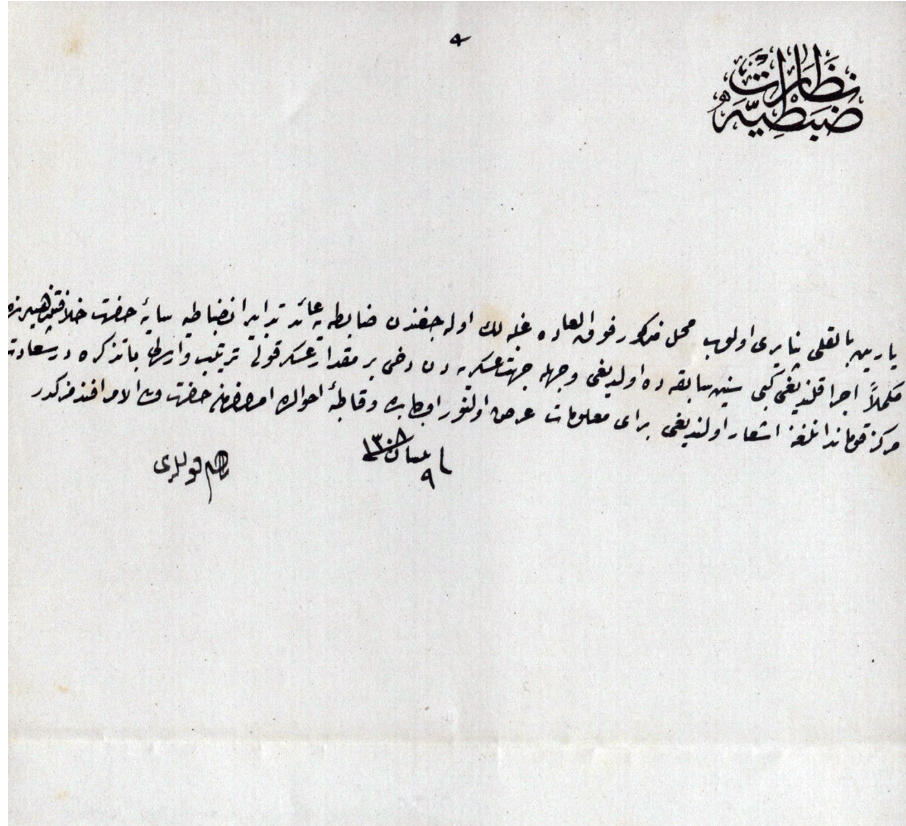
1) Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki

2) Bu sene bi'l-cümle milel-i İsevîyyenin paskalyalarıyla Mûsevîlerin hamursuzları bir vakte tesadüf ederek sâye-i emniyet-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde kâffesi mezîd huzûr ve emniyetle 3) ayinlerini icra etmiş oldukları misillü bu gün Balıklı Kilisesi Panayırı dahi kemâli ârâmiş ve rahatla güzâr edüp bir gûne uygunsuzluk vukû' bulmamış ve Belçika Kralı hazretlerinin 4) velîahdı olup bu tarafda bulunan Prens hazretleri dahi seyr ü temâşâ zımnında oraya gelüp kiliseye girmeyerek ya-

rım saat mikdârı çadırda tavakkuf ve ârâm ile yine 5) avdet etmiş ve bu keyfiyet sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ber-kemâl olan âsâyiş ve emniyetin âsâr-ı cemîlesi cümlesinden bulunmuş olmağla teşekküren arz ve ifade-i keyfiyete cür'et kılınmışdır 6) ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî 29 Ramazan sene 76 [21.04.1860]

Bende
İMZA (Mehmed Emin)

ضبطیه نظارتی

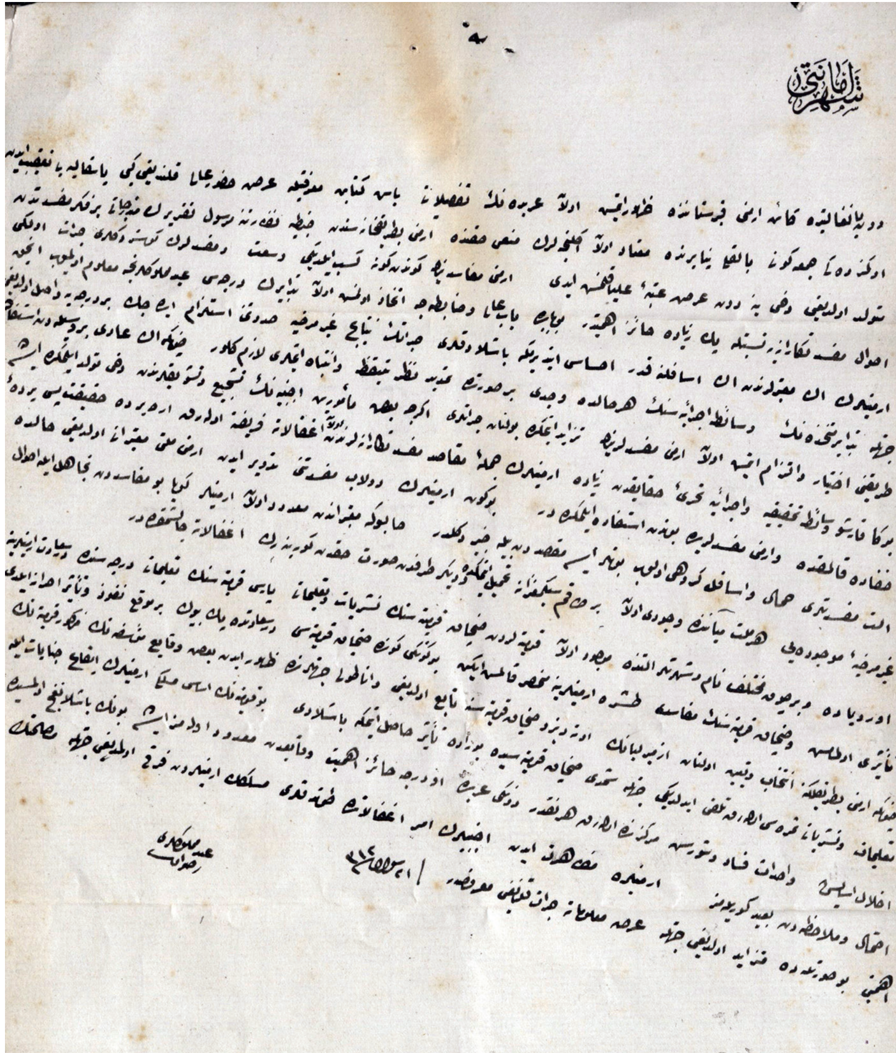
Vesika No: 12 (CDA. Y.PRK.ZB, No: 10/11)

Hüve

NEZÂRET-İ ZABTİYE

Yarın Balıklı Panayırı olup mahall-i mezkûr fevkalâde galabalık olacağından zâbıtaya aid tedâbir-i inzibâtiye sâye-i hazreti hilâfetpenâhîlerinde mükemmelen icra kılındığı gibi sinîn-i sâbıkada olduğu vechile cihet-i askeriyeden dahi bir mikdar asker kuvveti tertib ve irsâli bâ-tezkire Dersa'âdet Merkez Kumandanlığı'na iş'ar olunduğu berâ-yı ma'lûmât arz olunur. Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir

Fî 9 Nisan sene 1308 [21.04.1892] *İMZA (Nâzım) kulları*

Vesika No: 13 (CDA. Y.PRK.ŞH, No: 7/4)

Hüve

ŞEHREMÂNETİ

1) Dün Pangaltı'da kâin Ermeni kabristanında zuhur etmiş olan arbedenin tafsilâtı Başkitâbet ma'rifetiyle arz-ı huzûr-ı âlî kılındığı gibi Paskalyayı ta'kib eden 2) önümüzdeki cuma günü Balıklı Panayırı'nda mu'tad olan eğlencelerin men'i hakkında Ermeni Patrikhanesi'nden Zabtiye Nezâreti'ne mürsel takririn mündericâtı bir fikr-i mefsedetden 3) mütevellid olduğu dahi yine dün arz-ı atebe-i ulyâ kılınmış idi. Ermeni mefâsidinin günden güne kesb eylediği vüs'at ve müfsidlerin gösterdikleri cür'et evvelki 4) ahvâl-i mefsedetkârâneye nisbetle pek ziyade hâiz-i ehemmiyetdir. Bu bâbda Bâb-ı Âlî ve Zabtiye'ce ittihaz olunmuş olan tedabirin derecesi abd-i memlûklerince ma'lûm olmayup ancak 5) Ermenilerin en mu'teberlerinden en esâfiline kadar ihsas etdirmeye başladıkları cür'etin netâyiç-i gayr-i marziye hudûsunu istilzam edecek bir dereceye dahil olduğu 6) cihetle tedâbir-i

müttehazanın vesâit-i icrâ'iyesinin her halde ve ciddî bir sûretde temdid-i nazar-ı tayakkuz ve intibah etmeleri lâzım gelir. Çünki en adi bir mes'eleden istifade 7) tarîkini ihtiyar ve iltizam etmiş olan Ermeni müfsidlerinin tezayüd etmekde bulunan cür'etleri eğerçi ba'zı me'murîn-i ecnebiyenin teşci' ve teşviklerinden dahi tevellüd etmekde ise de 8) buna karşı vesâit-i tahkikiye ve icraat-ı taharri-i hakâyıkdan ziyade Ermenilerin cümle-i makâsıd-ı mefsedetkârânelerinden olan iğfâlâta firifte olarak ard yerde hakikat pest perde-i 9) hafâda kalmakda ve Ermeni müfsidleri de bundan istifade etmekdedir. Bu gün Ermenilerin dolab-ı mefsedetini tedvir eden Ermeni milleti mu'teberânı olduğu halde 10) alet-i mefsedetleri hammal ve esafil gürûhu olup bunlar ise maksaddan bile haber[dar] değildir. Halbuki mu'teberândan ma'dud olan Ermeniler güya bu mefâsidden tecahül ile ahval-i 11) gayr-i marziyya-i mevcûdeyi her millet meyânında vücudu olan bir takım sebük-mağzâna tahmil etmekde ve diğer tarafdan sûret-i hakdan görünerek iğfâlâta çalışmakdadır. 12) Avrupa'da ve birçok muhtelif nâm ve şöhretler altında mevcud olan komitelerden Hınçak komitesinin neşriyat ve ta'limâtı Paris komitesinin ta'limâtı derecesinde Dersa'âdet Ermenilerine 13) olmamış ve Hınçak komitesinin mefâsidi taşra Ermenilerine münhasır kalmış iken bu günki Hınçak komitesi Dersa'âdet'de pek büyük bir mevki'-i nüfuz ve te'sir ihrâz eyledi 14) çünki Ermeni patrikliğine intihab ve ta'yin olunan İzmirliyan'ın ötedenberi Hınçak komitesine tâbi' olduğu ve Anadolu cihetlerinde zuhûr eden ba'zı vekâyi'-i müessifenin mezkûr komitenin 15) ta'limât ve neşriyâtı semeresi olarak telâkki edildiği cihetle şimdi Hınçak komitesi de burada te'sir hâsıl etmeğe başladı. Bu komitenin esas mesleği Ermenilerin ikâ'-i cinayet ile 16) ihlâl-i âsâyiş ve ihdâs-ı fesad ve şûriş merkezinde olarak her ne kadar dünki arbede o derece hâiz-i ehemmiyet vekâyi'den ma'dud olamaz ise de bunun başlangıç olması da 17) ihtimal ve mülâhazadan ba'id görülemez. Ermenilere müzaharet eden ecnebilerin emr-i iğfâlâtda tutdukları mesleğin Ermenilerden farkı olmadığı cihetle maslahatın 18) ehemmiyeti bu sûretle de tezayüd olduğu cihetle arz-ı ma'lûmâta cür'et kılındığı ma'rûzdur

Fî 21 Şevval sene 312 [16.02.1895] *Abd-i memlûkleri*
İMZA (Rıdvan)

Vesika No: 14 (CDA. ZB, No: 468/159-1)

Mektûbî Kalemi'ne Mahsûs

Hüve

8 Nisan sene 322 [21.04.1906]

Merkez Kumandanlığı'na

Yarınki pazar günü dahi Balıklı'nın yevm-i mahsûsu olmak hasebiyle orası galabalık olacağından geçen cuma günki gibi yarın dahi nizamiyeden üç süvari kolu tertibiyle bunların nereden alınacağının emr ve inbâsı husûsuna müsaade

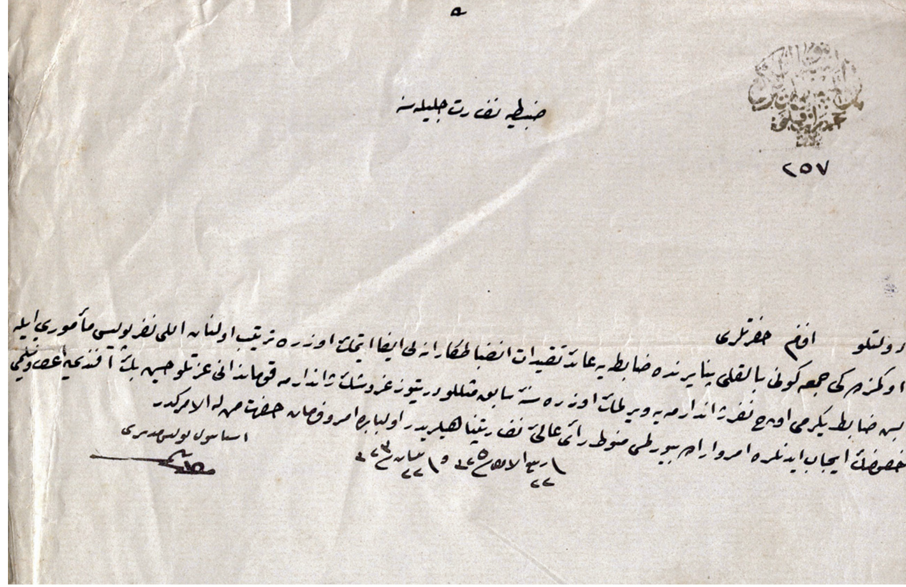
Vesika No: 15 (CDA. ZB, No: 468/1-1)

Mektûbî Kalemi'ne Mahsûs

Hüve

5 Nisan sene 322 [18.04.1906]

Dersa'âdet Merkez Dördüncü Fırka-i Hümâyûn Kumandanlığı Cânib-i Sâmîsine Önümüzdeki cuma günü Balıklı Panayırı olmasıyla orası ve civarı mahaller galabalık olmak tabi'i bulunmuş ve zâbıtaca ittihaz olunan takayyüdâtı te'yiden geçen sene olduğu gibi Edirne Kapısı'ndan Yedikule'ye kadar gezmek üzre dörder neferli bir ve Balıklı'da dolaşmak üzre keza dörder neferli iki süvari ve yine Balıklı'da bulunmak üzre sekiz neferli üç piyade kolunun tertib ve irsali muktazi görülmüş olduğundan icra-yı icabı hakkında lâzım gelenlere emr i'tâsıyla bu kulların nerelerden verileceğinin de taraf-ı âcizâneme iş'âr buyurulması menût-ı müsa'ade-i dâverîleridir ol bâbda

Vesika No: 16 (CDA. ZB, No: 65/40)

Hüve

Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü efendim hazretleri

Önümüzdeki cuma günü Balıklı Panayırı'nda zabtiyeye aid takayyüdât-ı inzibât-kârâneyi ifa etmek üzre tertib olunan elli nefer polis me'muru ile beş zâbite yirmi üç nefer jandarmaya verilmek üzre sene-i sâbık milissü dört yüz guruşun jandarma kumandanı izzetlü Hüseyin Beyefendi'ye i'ta ve teslimi hususunun icab edenlere emr ve irade buyurulması menut-ı re'yi âlî-i nezâretpenâhîleridir. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir

Fî 22 Rebîülevvel sene 325 ve fî 22 Nisan sene 323 [16.05.1906]

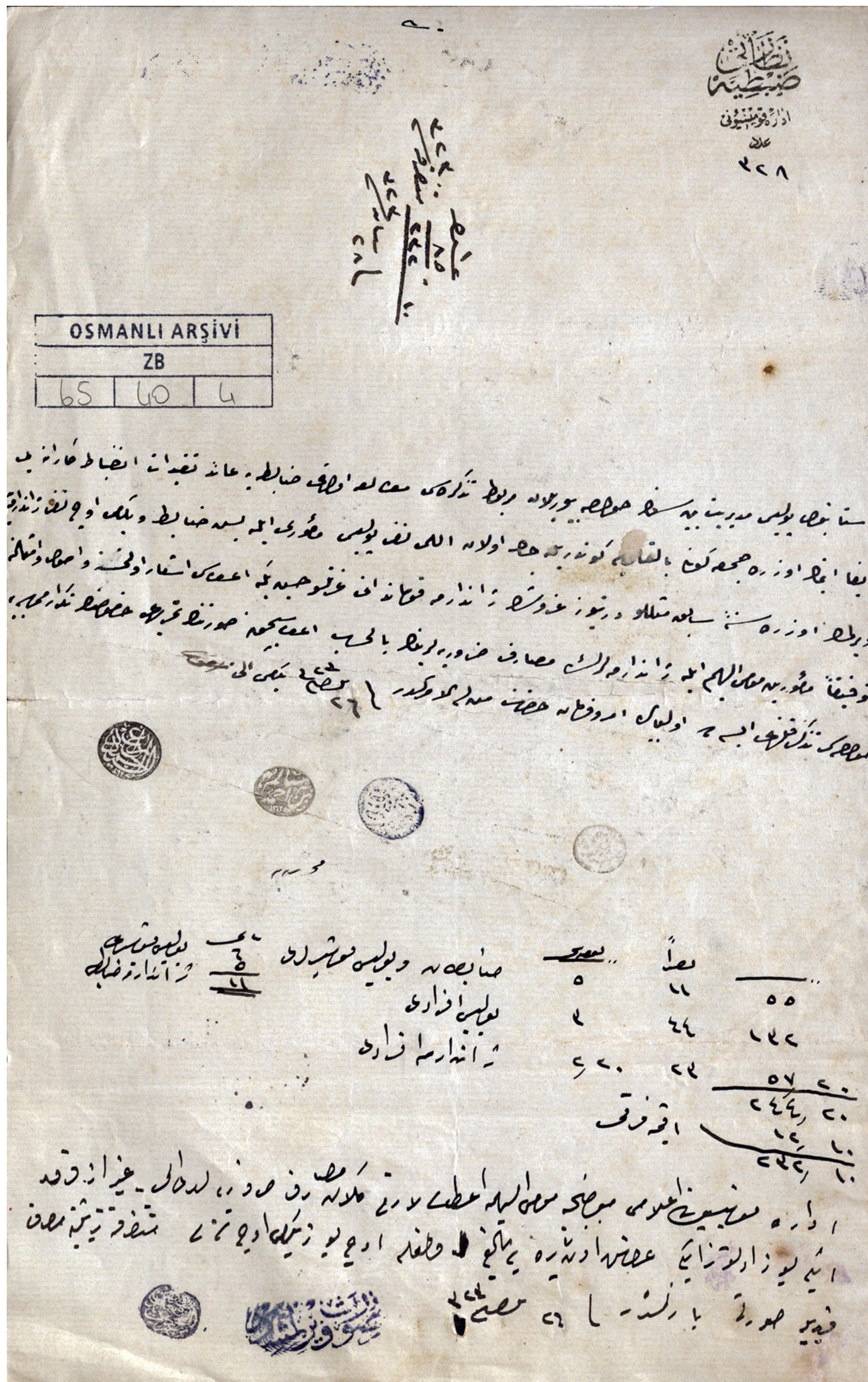
İstanbul Polis Müdîri *İMZA*

Vesika No: 17 (CDA. ZB, No: 40/4-1)

Hüve

Nezâret-i Zabtiye İdare Komisyonu
Aded 328

İstanbul Polis Müdîriyet-i behiyyesinden havale buyurulan merbut tezkiresi mütalaa olundu. Zâbıtaya aid takayyüdat-ı inzibatkârâneyi ifa etmek üzre cuma günü Balıklı'ya gönderilecek olan elli nefer polis me'muru ile beş zabit ve yirmi üç nefer jandarmaya verilmek üzere sene-i sâbık misillü dört yüz guruşun jandarma kumandanı izzetlü Hüseyin Bey'e i'tası iş'ar olunmasına ve usûl ve emsaline tevfikan me'murîn-i mumâileyhim ile jandarmaların masârif-i huzûriyelerinin bi'lhisab i'tâsıçün sûretinin tahrîri husûsunda tekrar muhasebeye havalesi tezekkür kılındı

ise de ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî 26 Nisan sene 323 [09.05.1907]

MÜHÜR MÜHÜR MÜHÜR MÜHÜR

Vesika No: 18 (CDA. ZB, No: 482/121-1)

Mektûbî Kalemi'ne Mahsus

Hüve

Merkez Kumandanlığı'na
Tarih-i Tebyiz: 13 Nisan 324 [26.04.1908]
Evrak Numerosu: 144
Dosya Numerosu: 815

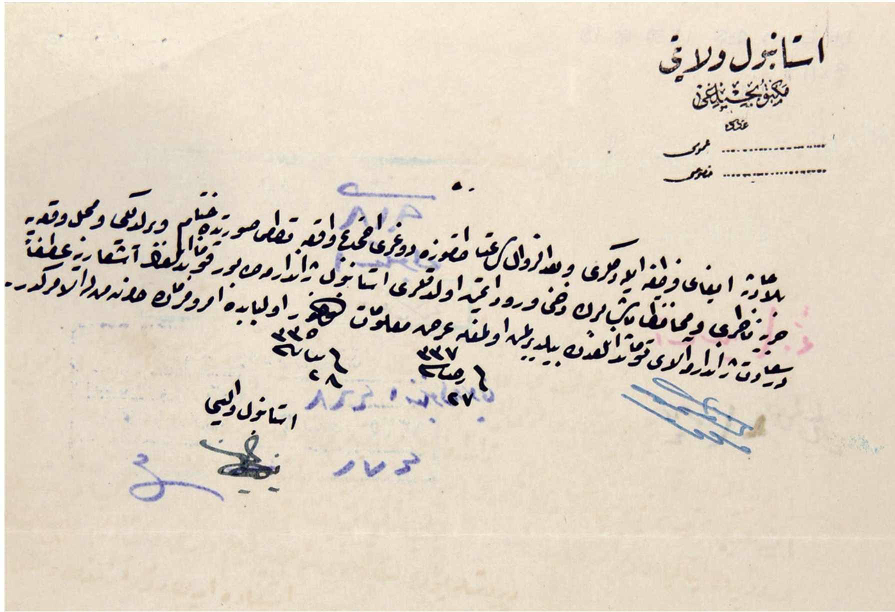
Önümüzdeki cuma günü Balıklı Panayırı münasebetiyle Balıklı civarı mahalleri galabalık olmak mu'tad olduğu cihetle geçen sene olduğu gibi bu sene de cânib-i zabtiyeden polis ve jandarma devriyeleri tertib olunduğundan cihet-i askeriyeden dahi dördlü iki süvari ve sekizli iki pâre kol tertibi ve taraf-ı âlî-i dâverânelerinden de bir mîralay veya bir binbaşı ta'yin ve i'zâmı ile keyfiyetin taraf-ı âcizîye emr ve iş'ârı husûsuna müsa'ade

Vesika No: 19 (CDA. DH. EUM. AYŞ, No: 8/115-9)

İSTANBUL VİLÂYETİ
Mektubculuğu
Aded

Hüve

Bilâ hâdise ifa-yı vazife eyledikleri ve ictima'-ı vâki'e kat'î sûretde hitâm verildiği ve mahall-i vak'aya Harbiye Nâzırı ve Muhâfız Paşalardan dahi vürûd etmiş oldukları İstanbul Jandarma Tabur Kumandanlığı'nın iş'ârına atfen Dearsa'âdet Jandarma Alay Kumandanlığı'ndan bildirilmiş olmağla arz-ı ma'lûmat olunur ol

bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir Fî 27 Receb sene 337 fî 28 Nisan sene 335 [1919]

İstanbul Valisi
İMZA

Vesika No: 20 (CDA. DH. EUM. AYŞ, No: 8/115-5)

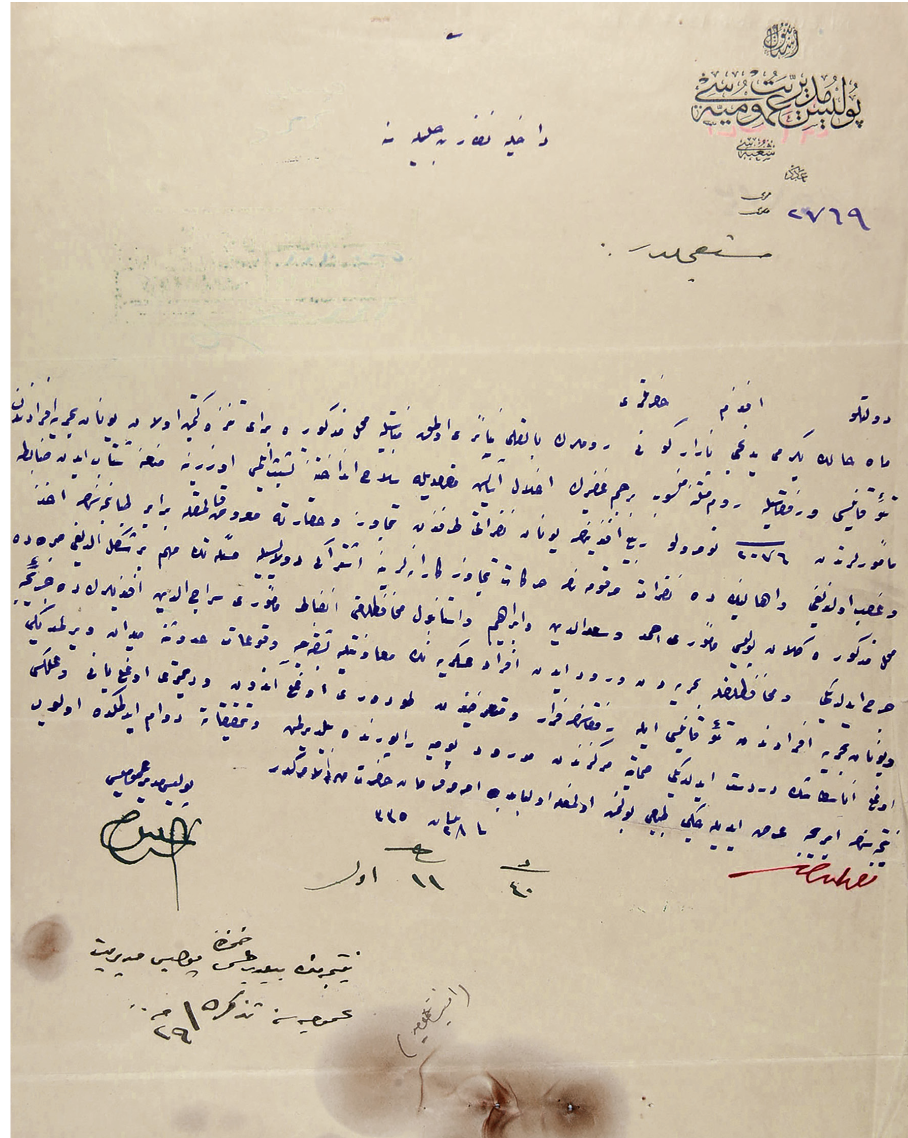
Hüve

İSTANBUL
Polis Müdîriyyet-i Umûmiyyesi
Şubesi
Aded
Umûmî: -
Husûsî: 2769
Müsta'celdir

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

1) Devletlü efendim hazretleri

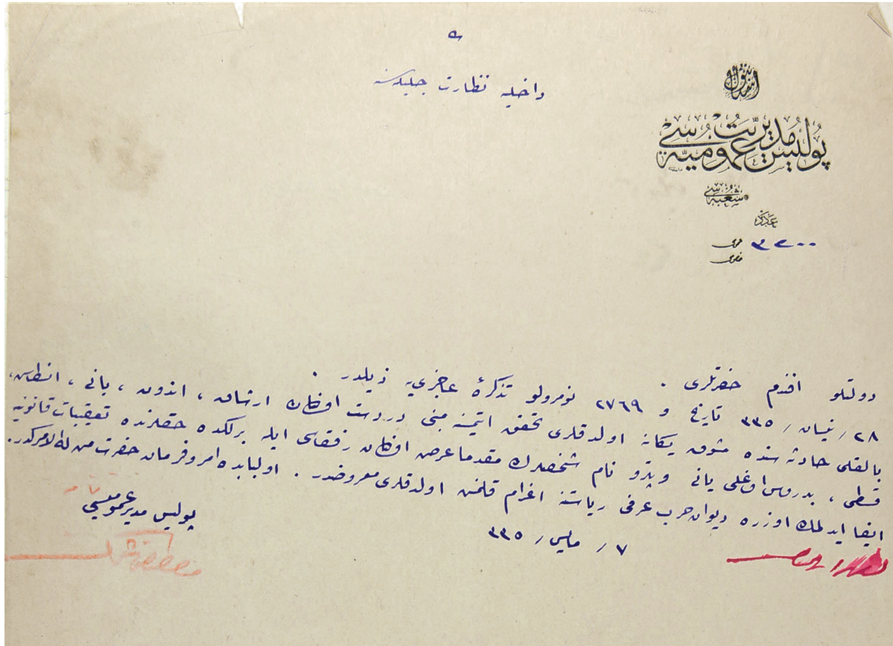
2) Mâh-ı hâlin yirmi yedinci pazar günü Rumların Balıklı panayırı olmak münasebetiyle mahall-i mezkûrda berâ-yı tenezzüh gitmiş olan Yunan Bahriye efradından 3) Teokanis ve refakatiyle Rum milletine mensub bir cemm-i gafirin ihlâl-i âsâyiş maksadıyla silâh endahtına teşebbüs eylemesi üzerine men'ine şitab eden zâbıta 4) me'murlarından -/2076 numerolu Rebi' Efendi'nin Yunan neferâtı tarafından tecavüz ve hakarete ma'ruz kalmakla beraber tabancasının ahz 5) ve gasb olunduğu ve ahalinin de neferat-ı merkûmenin harekât-ı tecavüzkârânelerine iştiraki dolayısıyla mes'elenin mühim bir şekil aldığı sırada 6) mahall-i mezkûra gelen polis me'mu-

پولیس مدیریت عمومیه سی

ru Ahmed ve Sadullah ve İbrahim ve İstanbul Muhafızlığı inzibat me'muru Siraceddin efendilerin de azîmce 7) cerh edildiği ve muhafızlıkla bahriyeden vürûd eden efrad-ı askeriyenin mu'avenetiyle başkaca vukû'at hudûsuna meydan verilmediği 8) ve Yunan Bahriye efradından Teokanis ile rüfekasının firar ve mütaarrizînden Todori oğlu Andon ve Dimitri oğlu Yani ve Aleks 9) oğlu Anastas'ın derdest edildiği Samatya Merkezi'nden mevrud yevmiye raporunda bildirilmiş ve tahkikata devam edilmekde olup 10) neticesinin ayrıca arz edileceği tab'i bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir.

Fî 28 Nisan 335 [1919]

Polis Müdîr-i Umûmîsi
İMZA

Vesika No: 21 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 8/115-9)

Hüve

Aded
Umûmî: 3338
Husûsî: 959
Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi'ne

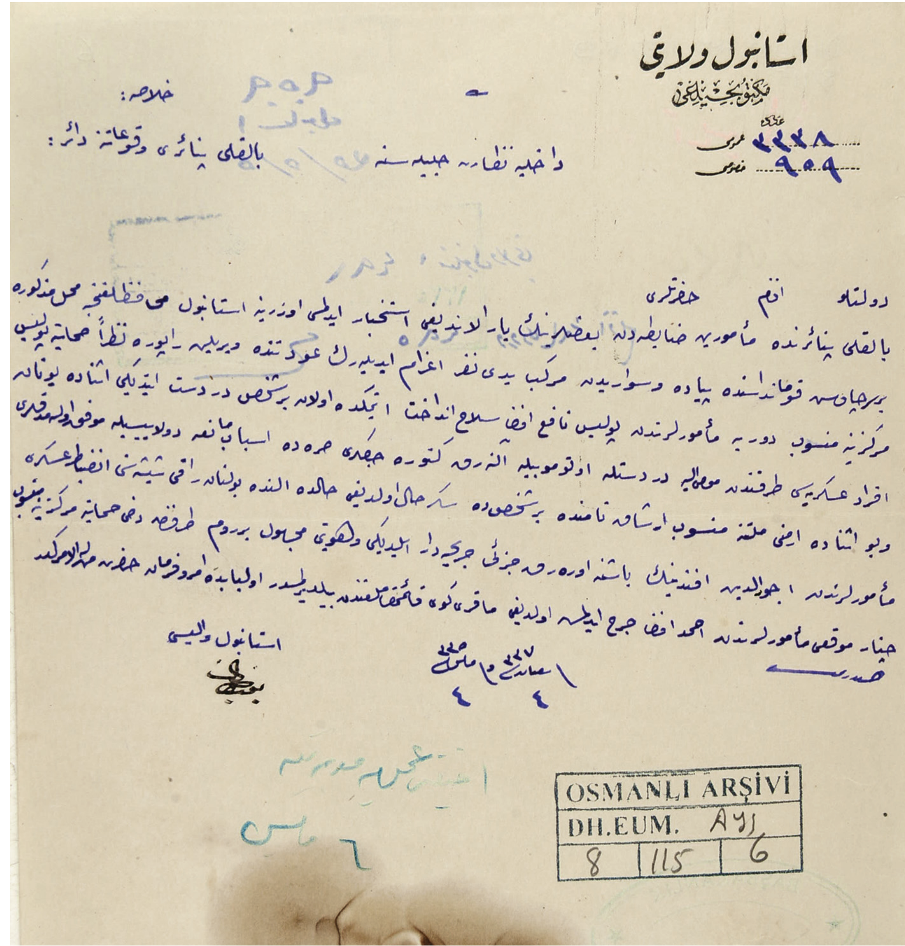
Hülâsa: Balıklı Panayırı vukû'atına dâir

1) Devletlü efendim hazretleri

2) Balıklı Panayırı'nda me'murîn-i zabıtadan bazılarının yaralandığı istihbar edilmesi üzerine İstanbul Muhafızlığı'nca mahall-i mezkûre 3) biri çavuş kumandasında piyade ve süvariden mürekkeb yedi nefer i'zam edilerek avdetinde verilmiş rapora nazaran Samatya Polis 4) Merkezi'ne mensub devriye me'murlarından polis Nâfi Efendi silâh endaht etmekde olan bir şahsı derdest etdiği esnada Yunan 5) efrad-ı askeriyesi tarafından mumâ-ileyh derdestle otomobile alınarak götürecekleri sırada esbab-ı mâni'a dolayısıyla muvaffak olamadıkları 6) ve bu esnada Ermeni milletine mensup Arşak nâmında bir şahıs da sekr-i hal olduğu halde elinde bulunan rakı şişesini inzibat askerî 7) me'murlarından Ecvededdin Efendi'nin başına urarak cüz'î cerihedar eylediği ve hüviyeti mechul bir Rum tarafından dahi Samatya Merkezi'ne mensub 8) Çınar mevki'i me'murlarından Ahmed Efendi cerh edilmiş olduğu Makriköy kâimmakamlığından bildirilmişdir. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir. *Sadri*

Fî 4 Ramazan sene 337 ve fî 4 Mayıs sene 336 [1919]

İstanbul Valisi
İMZA

Vesika No: 22 (CDA. DH. EUM. AYŞ, No: 8/115-4)

Hüve

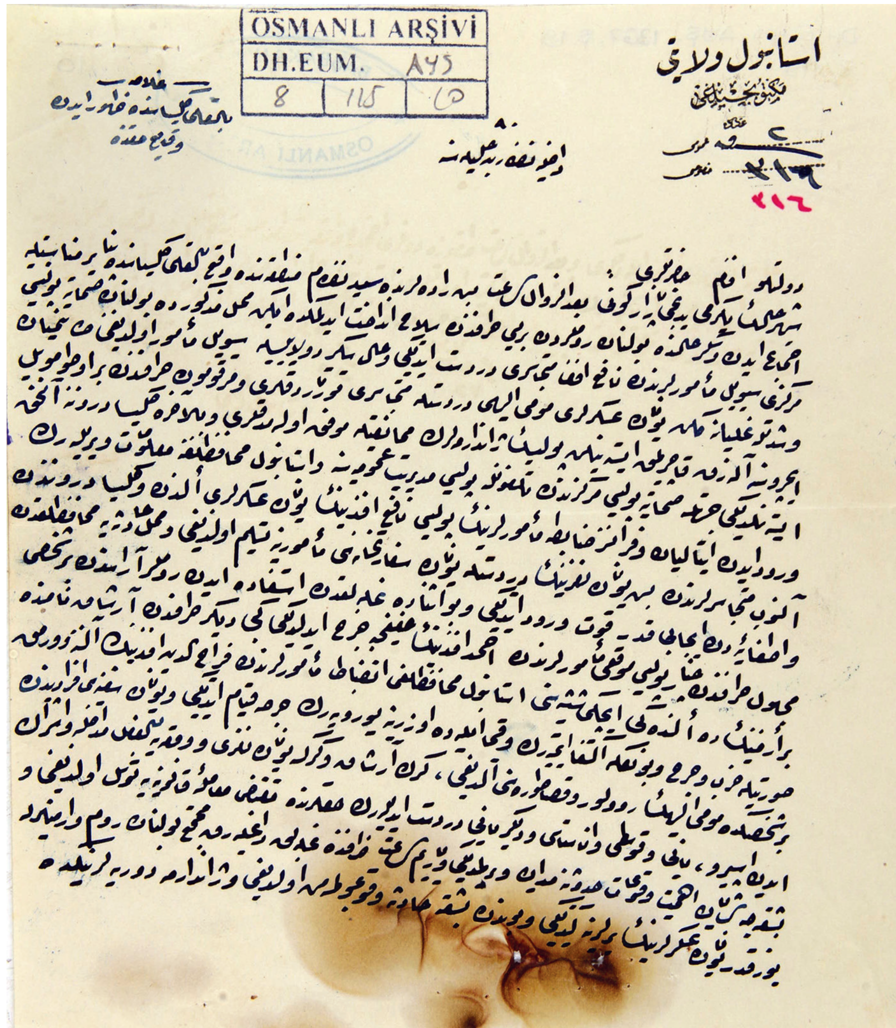
İSTANBUL
Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi Şubesi
Aded
Umûmî: 3300

Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri

28/Nisan/ 335 tarih ve 2759 numerolu tezkire-i âcizîye zeyldir. Balıklı hadisesinde müşevvik-i yegâne oldukları tahakkuk etmesine mebni derdest olunan Arşak, Andon, Yani, Anastas, Kosti, Bedros oğlu Yani ve Petro nâm şahısların mukaddema arz olunan rüfekası ile birlikde haklarında ta'kibat-ı kânûnîye ifa edilmek üzre dîvân-ı harb-i örfî riyâsetine i'zâm kılınmış oldukları ma'ruzdur. Ol bâbda emr ü fermân hasret-i men lehül emrindir.

7 / Mayıs / 335 [1919] — *Polis Müdîr-i Umûmîsi*
İMZA (Mustafa)

Vesika No: 23 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 8/115-9)

Hüve

İSTANBUL VİLÂYETİ
Mektubculuğu
Aded
Umumî: 2
Husûsî: 316

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Hülâsa
Balıklı Kilisesi'nde zuhûr eden vekâyi' hakkında

1) Devletlü efendim hazretleri

2) Şehr-i hâlin yirmi yedinci pazar günü ba'de'z-zeval saat beş raddelerinde Seyyiddnizâm mıntıkasında vâki' Balıklı Kilisesi'nde panayır münasebetiyle 3) ictima' eden ve sekr halinde bulunan Rumlardan birisi tarafından silâh endaht eylemekde

iken mahalli mezkûrda bulunan Samatya polis 4) merkezi sivil me'murlarından Nâfi Efendi mütecasiri derdest etdiği ve hâl-i sekr dolayısıyla sivil me'mur olduğunu tanımayan 5) ve şiddetle galeyâna gelen Yunan askerleri mumâ-ileyhi derdestle mütecâsiri kurtardıkları ve merkûmûn tarafından bir otomobil 6) içerisine alınarak kaçırılmak istenilen polisin jandarmaların muhalefetiyle muvaffak olamadıkları ve bi'l-âhire kilise derûnuna alınmak 7) istenildiği cihetle Samatya polis merkezinden telefonla Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne ve İstanbul Muhafızlığı'na ma'lûmât verilerek 8) vürûd eden İtalyan ve Fransız zâbıta me'murlarının polis Nâfi Efendi'nin Yunan askerleri elinden ve kilise derûnundan 9) alınıp mütecasirlerinden beş Yunan neferinin derdestiyle Yunan Sefarethânesi me'muruna teslim olunduğu ve mahall-i hâdiseye muhafızlıkdan 10) ve itfâiyeden de icabı kadar kuvvet vürûd etdiği ve bu esnada kalabalıkdan istifade eden Rumlar arasında bir şahs-ı 11) mechul tarafından Çınar polis mevki'i me'murlarından Ahmed Efendi'nin hafifce cerh edildiği gibi diğer tarafdan Arşak nâmında 12) bir Ermeninin de elindeki içki şişesini İstanbul muhafızlığı inzibat me'murlarından Ferâheddin Efendi'nin eline vurmak 13) sûretiyle darb ve cerh ve bununla iktifa etmeyerek ve kama ile de üzerine yürüyerek cerhe kıyam etdiği ve Yunan sefinesi efradından 14) bir şahsın da mumâ-ileyhin revolver ve kasaturasını aldığı, gerek Arşak ve gerek Yunan neferi ve vak'aya müdahale ve iştirak 15) eden İspiro, Yani ve Kosti ve Anastas ve diğer Yani derdest edilerek haklarında muktazi mu'âmele-i kanûnîyyeye tevessül olunduğu ve 16) başkaca şâyân-ı ehemmiyet vukû'at hudûsuna meydan verilmediği ve yarım saat zarfında kalabalık dağıtılarak mecmu' bulunan Rum ve Ermenilerle 17) yüz kadar Yunan askerlerinin yerlerine gitdiği ve bundan başka hâdise vukû' bulmamış olduğu ve jandarma devriyelerinin de (belgenin alt tarafı yok)

19 Şa'ban 1337 [19.05.1919]

Vesika No: 24 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 54/38-1)

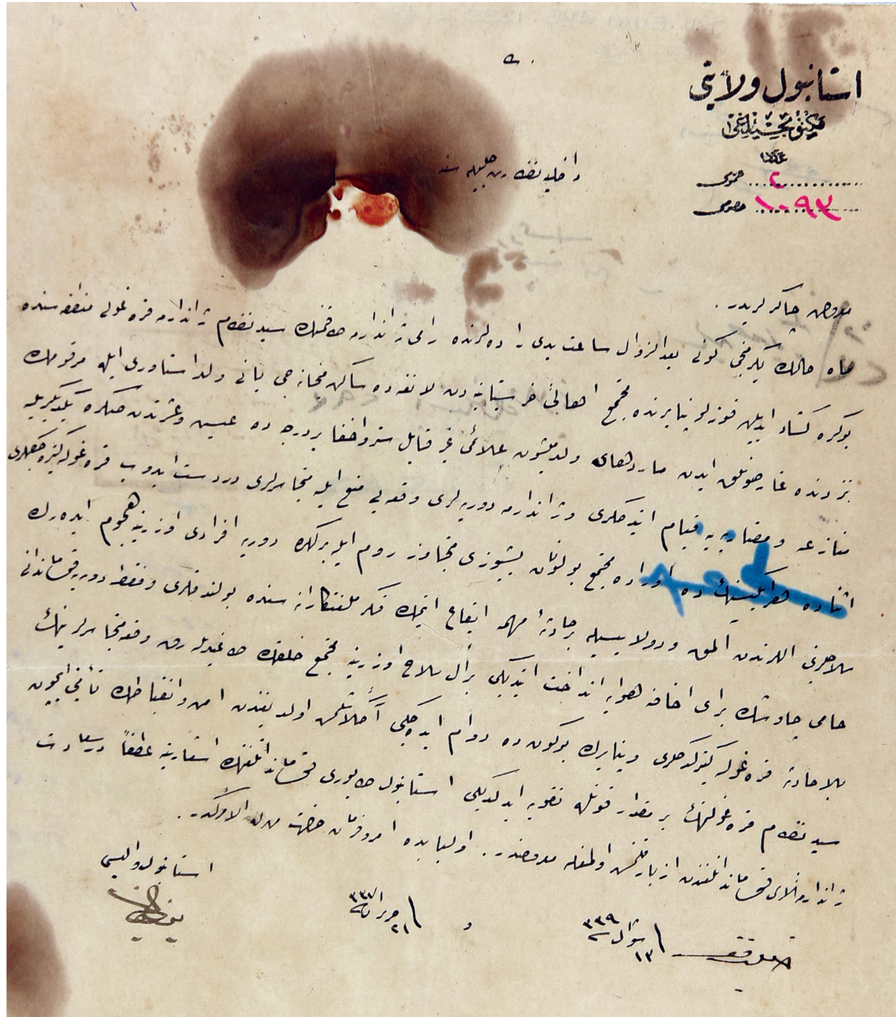
Hüve

İSTANBUL VİLÂYETİ
Mektubculuğu
Aded
Umûmî: 2
Husûsî: 1093

Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

1) Ma'ruz-ı çâkerleridir

2) Mâh-ı hâlin yirminci günü ba'de'z-zeval saat yedi raddelerinde Rami Jandarma Takımı'nın Seyyidnizâm jandarma karagolu mıntıkasında 3) bu kerre küşad edilen Kozlu Panayırı'nda mütecemmi' ahali-i Hıristiyaniyeden Langa'da sakin Meyhaneci Yani veled-i İstavri ile merkûmun 4) nezdinde garsonluk eden Mardehan veled-i Mişon alâimi gayr-i kâbil-i setr ve ihfa bir derecede ayş ü işretden sonra

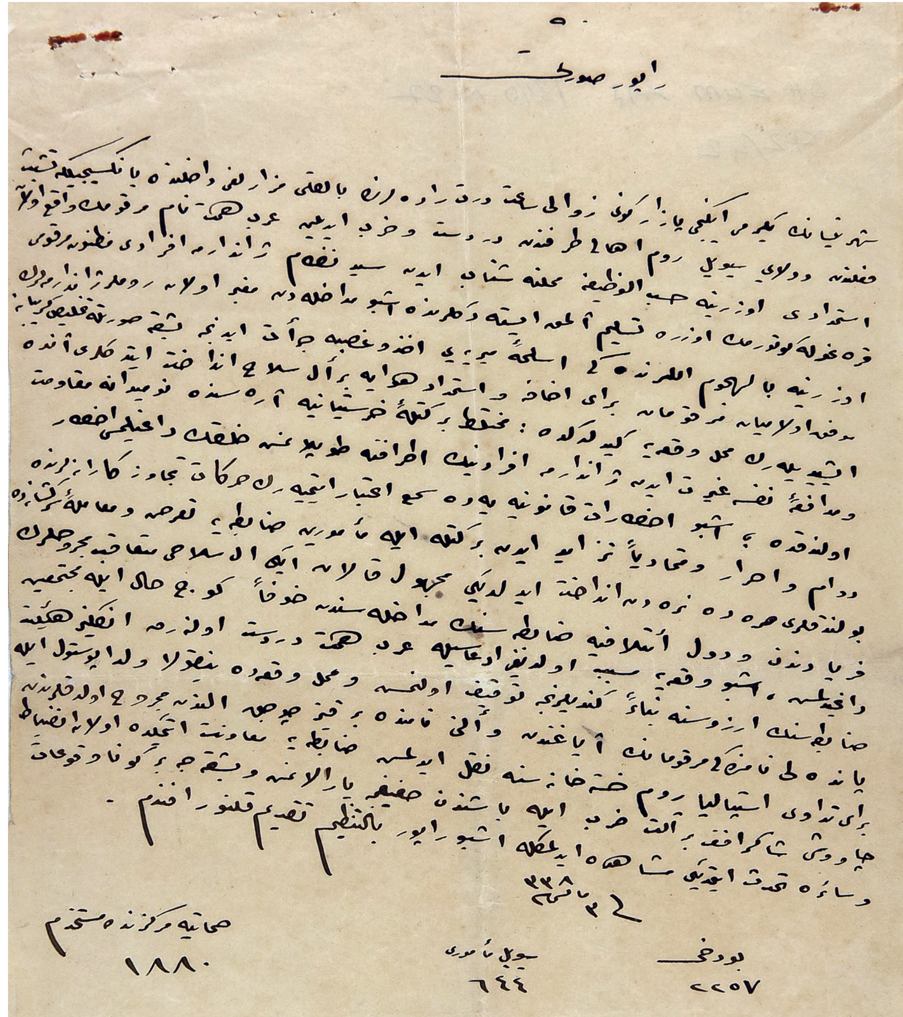

استانبول ولايتی

استانبول والیسی

yekdiğeriyle 5) münaza'a ve müdarebeye kıyam etdikleri ve jandarma devriyeleri vak'ayı men' ile mütecasirleri derdest edüp karagola götürecekleri 6) esnada her ikisinin de orada müctemi' bulunan beş yüzü mütecaviz Rum ile birlikde devriye efradı üzerine hücum ederek 7) silahlarını ellerinden almak ve dolayısıyla bir hadise-i mühimme îka' etmek fikr-i mel'anetkânesinde bulundukları ve fakat devriye kumandanı 8) Hami Çavuş'un bera-yı ihafe havaya endaht etdiği bir el silah üzerine müctemi' halkın dağıdılarak vak'a mütecasirlerinin 9) bilâ hadise karagola getirilecekleri ve panayırın bu gün de devam edeceği anlaşılmış olduğundan emn ve inzibatın te'mini içün 10) Seyyidnizâm karagolunun bir mikdar kuvvetle takviye edildiği İstanbul Taburu Kumandanlığı'nın iş'ârını atfen Dersa'âdet 11) Jandarma Kumandanlığı'ndan izbar kılınmış olmağla ma'ruzdur. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir.

İMZA fî 13 Şevval sene 339 ve fî 21 Haziran sene 337 [1921]

İstanbul Valisi
İMZA

Vesika No: 25 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 72/42-1)

Hüve

Rapor Sûreti

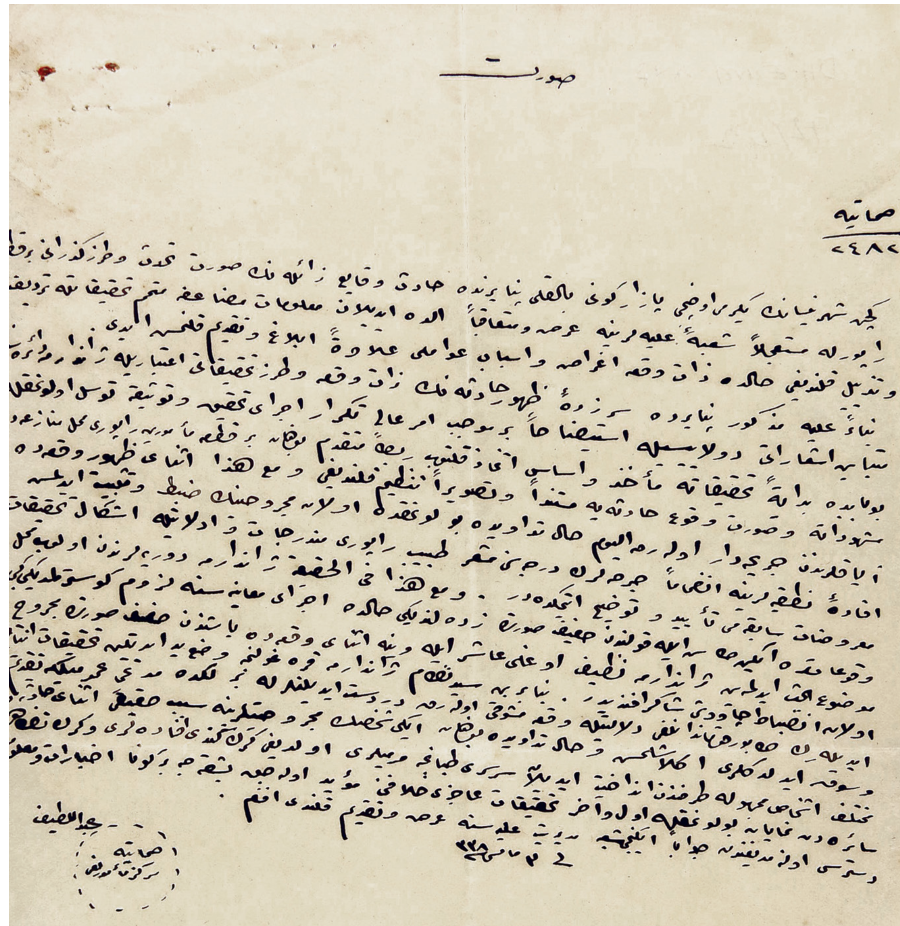
1) Şehr-i Nisan'ın yirmi ikinci pazar günü zevali saat dört raddelerinde Balıklı Mezarlığı dâhilinde yankesiciliğe teşebbüs 2) fi'linden dolayı sivil Rum ahâli tarafından derdest ve darb edilen Arab Himmet nâm merkûmun vâki' olan 3) istimdâdı üzerine hasbe'l-vazife mahalline şitab eden Seyyidnizâm jandarma efradı maznun-ı merkûmu 4) karagola götürmek üzere teslim almak istediklerinde işbu müdahaleden muğber olan Rumlar jandarmaların 5) üzerine bi'l-hücum ellerindeki esliha-i mîrîyeyi ahz ve gasba cür'et edince başka sûretle tahlis-i grîbâna 6) muvaffak olamayan merkûmân berâ-yı ihâfe ve istimdad havaya bir el silâh endaht etdikeri anda 7) işidilerek mahall-i vak'aya gidildikde: muhtelit bir kitle-i Hıristaniye arasında nevmidâne mukavemet 8) ve müdafaa-i nefse gayret eden jandarma efradının etrafına toplanmış halkın dağılması ihtar 9) olundukda; işbu ihtârân-ı kününiyeye de sem'-i i'tibar etmeyerek harekât-ı tecavüzkârânelerine 10) devam ve ısrar ve mütemadiyen tezayüd eden bir kitle ile me'murîn-i zabıtaya

ta'arruz ve muamele-i serkeşânede 11) bulundukları sırada nereden endaht edildiği mechul kalan iki el silâhı müte'akib mecruhların 12) feryadından ve Düvel-i İtilâfiye zabıtasının müdahalesinden havfen güç hal ile müctemi'in 13) dağılmış, işbu vak'aya sebeb olduğu iddiâsıyla Arab Himmet derdest olunarak İngiliz hey'et-i 14) zabıtasının arzusuna binâen kendilerince tevkif olunmuş ve mahall-i vak'ada Nikola veled-i Apostol ile 15) Pandeli nâmındaki merkûmânın ayağından ve Eleni nâmındaki bir kız çocuk elinden mecruh olduklarından 16) bera-yı tedavi İspitalya Rum Hastahanesi'ne nakl edilmiş zabıtaya mu'avenet etmekde olan inzibat 17) çavuşu Şakir Efendi bir alet-i darb ile başından hafifce yaralınmış ve başkaca bir gûna vukû'at 18)ve sâire tahaddüs etmediği müşahade edilmekle işbu rapor bi't-tanzim takdim kılınır efendim.

Fî 3 Mayıs sene 338 [1922]

Samatya Merkezinde Müstahden 1880
Sivil Me'muru 644
Bu dahi 2257

Vesika No: 26 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 72/42-3)

Sûret

Samatya/2482

1) Geçen şehr-i Nisan'ın yirmi üçüncü pazar günü Balıklı Panayırı'nda hâdis vekâyi'-i zâilenin sûret-i tahaddüs ve tarz-ı güzerânı bir kıt'a 2) raporla müsta'celen şûbe-i aliyyelerine arz ve müte'âkiben elde edilen ma'lûmât-ı muzâ'afa mütemmim tahkikatla terdif 3) ve tezyil kılındığı halde zât-ı vak'a ağraz ve esbâb-ı avâmili ilâveten iblâğ ve takdim kılınmış idi 4) Binâenaleyh mezkûr panayırda serzede-i zuhûr hadisenin zât-ı vak'a ve tarz-ı tahkikâtı i'tibâriyle jandarma dairesinden 5) müsteban iş'ârâtı dolayısıyla istizâhen ber-mûceb-i emr-i âlî tekrar icra-yı tahkik ve tevsika tevessül olunmakla 6) bu bâbda bidayeten tahkikâta me'haz ve âsâyiş ittihaz kılınıp rabten mütekaddem bulunan bir kıt'a me'murîn raporu mahall-i münaza'ada 7) meşhudâta ve sûret-i vukû' hadiseye müsteniden ve tasviren tanzim kılındığı ve ma'ahazâ esna-yı zuhûr-ı vak'ada 8) ayaklarından cerihadar olarak el-yevm hâl-i tedavide bulunmakda olan mecruhînin zabt ve tesbit edilmiş 9) ifade-i nutkiyelerine inzimâmen cerihaların derecesini müş'ir tabib raporu mündericât delâletiyle eşkal-i tahkikat 10) ma'ruzât-ı sâbıkamı te'yid ve tavzih etmekdedir ve ma'ahazâ fi'l-hakîka jandarma devriyelerinden olup mahall-i 11) vukû'atda atılan taş ile kolundan hafif sûretde zedelendiği halde icra-yı mu'âyanesine lüzum gösterildiği gibi 12) mevzu' bahs edilmesin jandarma Nazif oğlu Âşir ile ve yine esna-yı vak'ada başından hafif sûretde mecrûh 13) olan inzibat çavuşu Şakir Efendi'dir. Binâberin Seyyidnizâm jandarma karagolunca vaz'-ı yededilen tahkikat intac 14) edilerek tabur kumandanlığı delâletiyle vak'a müşevviki olarak derdest edilenlerle birlikde müdde'î-umûmîliğe takdim 15) ve sevk edildikleri anlaşılmış ve hâl-i tedavide bulunan iki şahsın mecruhiyetlerine sebeb-i hakiki esna-yı hadisede 16) muhtelif eşhas-ı mechûle tarafından endaht edilen serseri tabanca mermileri olduğu gerek kendi ifadeleri ve gerek tezahürat-ı 17) sâireden nümayan bulunmakla evvel ve âhir tahkikât-ı âcizî hilâfı müeyeyd olacak başkaca bir gûnâ ihbârât ve ma'lûmât 18) destres olamadığından cevaben İkinci Şube Müdîriyet-i Aliyyesi'ne arz ve takdim kılındı efendim.

Fî 3 Mayıs sene 338 [1922] — *Abdüllâtif*
Samatya Merkez Me'muru

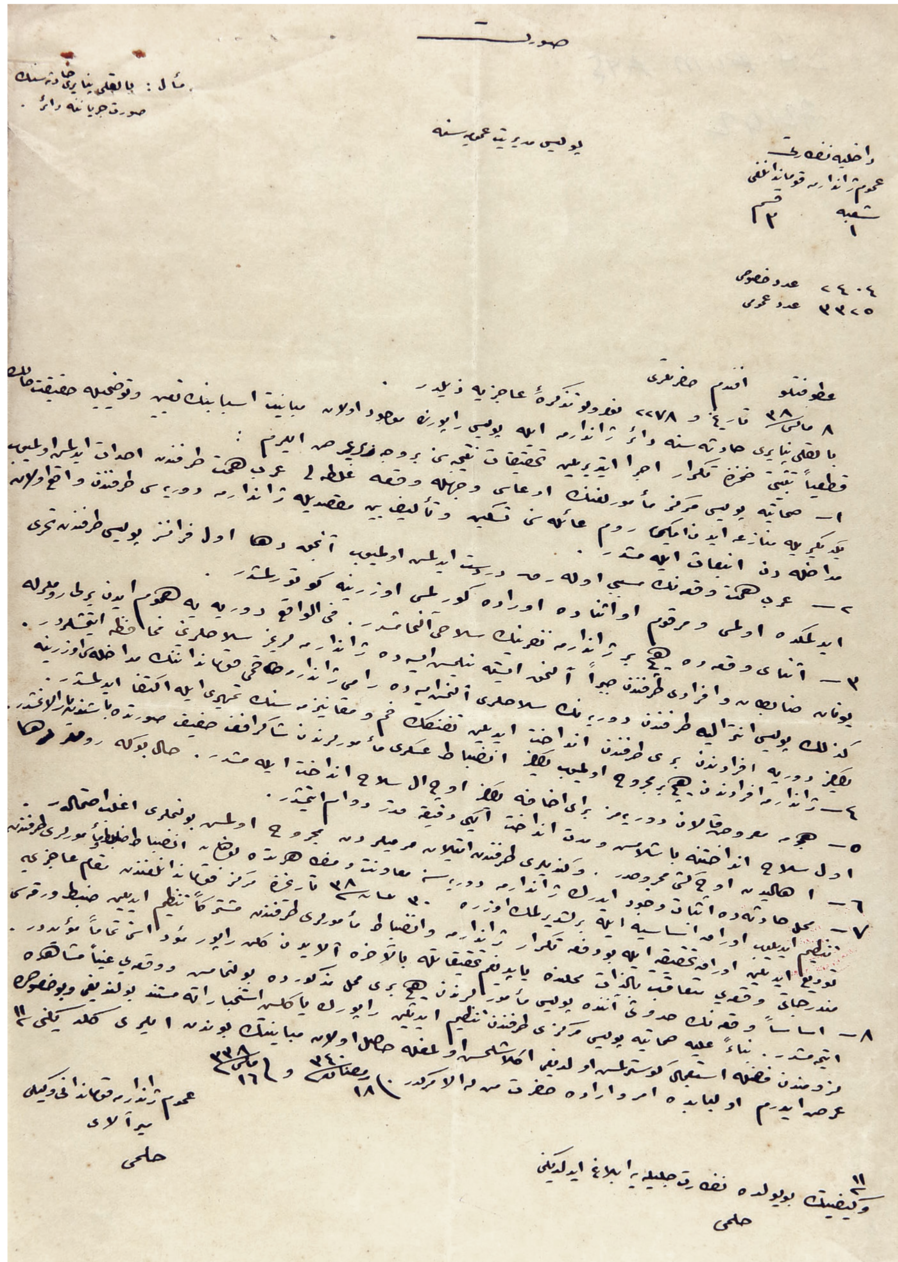
Vesika No: 27 (CDA. DH.EUM.AYŞ, No: 72/42-5)

Sûret

Dâhiliye Nezâreti
Umûm Jandarma Kumandanlığı
Şube: 1 - Kısım: 3
Aded-i Husûsî: 2404
Aded-i Umûmî: 3325

Me'al:

Balıklı Panayırı hadisesinin sûret-i cereyânına dair Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne

Atûfetlü efendim hazretleri

8 Mayıs sene 38 tarih ve 2278 numerolu tezkire-i âcizîye zeyldir. Balıklı Panayırı hadisesine dair jandarma ile polis raporunda mevcud olan mübayenet esbâbının ta'yin ve tavzihiyle hakikat-i hâlin kat'iyyen tesbiti zımnında tekrar icra etdirilmiş tahkikat neticesini ber-vech-i zîr arz ederim: 1- Samatya Polis Merkez me'-murluğunun iddi'âsı vechile vak'a Galatalı Arab Himmet tarafından ihdas edilmiş olmayup yekdiğeriyle münaza'a eden iki Rum ailesini teskin ve te'lif-i beyn maksadıyla jandarma devriyesi tarafından vâki' olan müdahaleden inbi'as eylemişdir. 2- Arab Himmet vak'anın müsebbibi olarak derdest edilmiş olmayup

ancak daha evvel Fransız polisi tarafından taharri edilmekde olması ve merkum o esnada orada görülmesi üzerine götürülmüşdür. 3- Esnâ-yı vak'ada hiç bir jandarma neferinin silâhı alınmamışdır. Fi'l-vâki' devriyeye hücum eden yerli Rumlarla Yunan zâbitan ve efrâdı tarafından cebren alınmak istenilmişse de jandarmalarımız silâlarını muhafaza etmişlerdir. Yalnız devriye efradından biri tarafından endaht edilen tüfengin femm ve makanizmasının temhiri ile iktifa edilmişdir. 4- Jandarma efradından hiç bir mecruh olmayup yalnız inzibat askerî me'murlarından Şakir Efendi hafif sûretde başından yaralanmışdır. 5- Hücuma ma'ruz kalan devriyemiz berâ-yı ihâfe yalnız üç el silâh endaht eylemişdir. Halbuki Rumlar daha evvel silâh endehtına başlamış ve müddet-i endaht iki dakika kadar devam etmişdir. 6- Ahaliden üç kişi mecruhdur. Ve kendileri tarafından mermilerden mecruh olmuş bulunmaları ağleb-i ihtimaldir. 7- Mahall-i hadisede isbat-ı vücud ederek jandarma devriyesine muavenet ve müzaheretde bulunan inzibat zabit ve me'murları tarafından tanzim edilip evrak-ı esasiye ile birleşdirilmek üzre 30 Nisan sene 38 tarihinde Merkez Kumandanlığı'ndan makâm-ı âcizîye tevdi' edilen evrak-ı tahkikiye ile bu def'a tekrar jandarma ve inzibat me'murları tarafından müştereken tanzim edilen zabıt varakası mündericâtı vak'ayı müte'âkib bi'zzât mahallinde yapdığım tahkikatla bi'l-âhire alaydan gelen rapor mü'eddâsını tamamen mü'eyyeddir. 8- Esasen vak'anın hudûsu ânında polis me'murlarından hiç biri mahall-i mezkûrda bulunmamış ve vak'ayı aynen müşahade etmemişdir. Binâenaleyh Samatya Polis merkezi tarafından tanzim edilen raporun yanlış istihbârâta müstenid bulunduğu ve bu hususda lüzumundan fazla isti'cal gösterilmiş olduğu anlaşılmış olmağla hâsıl olan mübayenetin bundan ileri geldiğini ve keyfiyetin bu yolda nezâret-i celîleye iblâğ edildiğini arz ederim. Ol bâbda emr ü irade-i hazret-i men lehül emrindir

Fî 18 Ramazan sene 340 ve fî 16 Mayıs sene 338 [1922]

Umûm Jandarma Kumandanı Vekîli
Mîralay Hilmi

Vesika No: 28 (CDA. DH. KMS, No: 65/43-1-2)

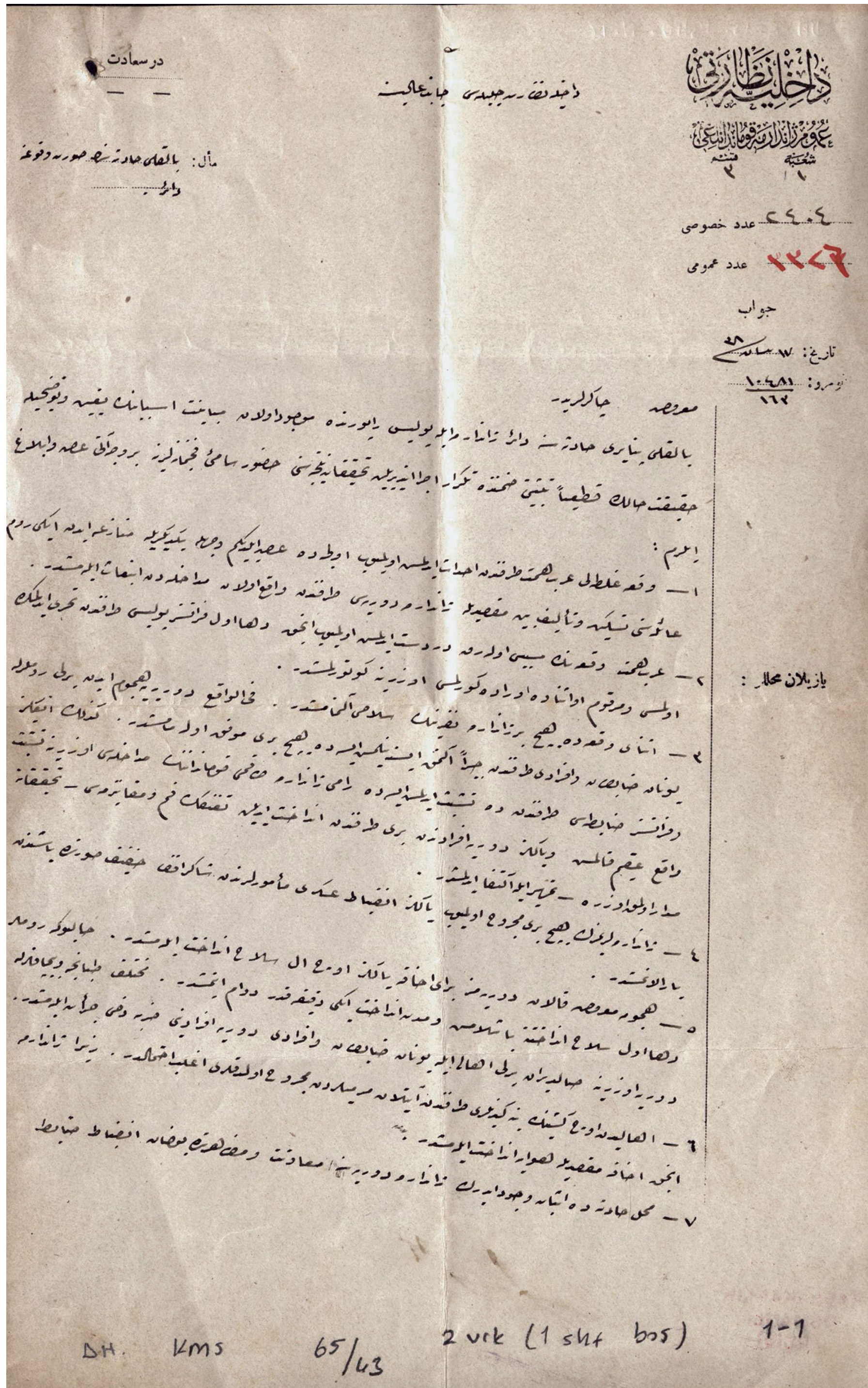
Hüve

Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi'ne

DÂHİLİYE NEZÂRETİ
Umum Jandarma Kumandanlığı
Şube: 1 - Kısım: 3
Aded-i Husûsî: 2404
Aded-i Umûmî: 3326
Cevab
Tarih: 17 Nisan sene 38
Numero: 10481/163

Me'al: Balıklı hadisesinin sûret-i vukû'una dair

Ma'ruz-ı çâkerîleridir

داخلیه نظارتی

درسعادت

مآل:

عدد خصوصی

عدد عمومی

جواب

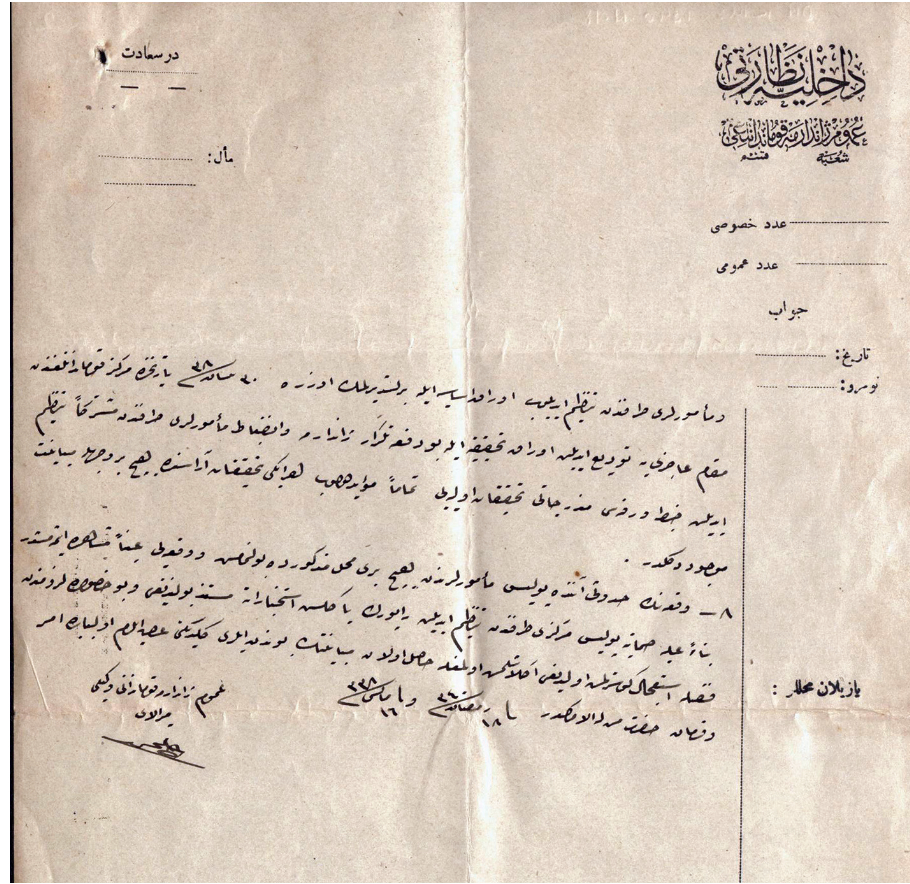
تاریخ:

نومرو:

یازیلان محلّر:

DH. KMS 65/43 2 vrk (1 sht bos) 1-1

Balıklı Panayırı hadisesine dair jandarma ile polis raporunda mevcud olan mübayenet esbâbının ta'yin ve tavzihiyle hakikat-i hâlin kat'iyyen tesbiti zımnında tekrar icra etdirilen tahkikat neticesini huzûr-ı sâmî-i fehîmânelerine ber-vech-i âtî arz ve iblâğ eylerim:

داخلیه نظارتی
عموم ژاندارمه قوماندانلغی
درسعادت
مآل:
عدد خصوصی
عدد عمومی
جواب
تاریخ:
نومرو:
یازیلان محلّر :

1- Vak'a Galatalı Arab Himmet tarafından ihdas edilmiş olmayup evvelce de arz eylediğim vechile yekdiğeriyle münazaa eden iki Rum ailesini teskin ve te'lif-i beyn maksadıyla jandarma devriyesi tarafından vâki' olan müdahaleden inbias eylemişdir.

2- Arab Himmet vak'anın müsebbibi olarak derdest edilmiş olmayup ancak daha evvel Fransız polisi tarafından taharri edilmekde olması ve merkum o esnada orada görülmesi üzerine götürülmüşdür.

3- Esna-yı vak'ada hiç bir jandarma neferinin silahı alınmamışdır. Fi'l-vâki' devriyeye hücum eden yerli Rumlarla Yunan zabitân ve efradı tarafından cebren alınmak istenilmiş ise de Rami Jandarma Takımı Kumandanı'nın müdahalesi üzerine teşebbüsi vâki' akim kalmış ve yalnız devriye efradından biri tarafından endaht edilen tüfengin femm ve makanizması -tahkikata medar olmak üzre- temhir ile iktifa edilmişdir.

4- Jandarmalarımızın hiç biri mecruh olmayıp yalnız ihtiyat askerî me'murlarından Şakir Efendi hafif suretde başından yaralanmışdır.

5- Hücuma maruz kalan devriyemiz berâ-yı ihafe yalnız üç el silâh endaht eylemişdir. Halbuki Rumlar daha evvel silâh endahta başlamış ve müddet-i endaht iki dakika kadar devam etmişdir. Muhtelif tabanca ve bıçaklarla devriye üzerine saldıran

yerli ahali ile Yunan zabitan ve efradı devriye efradını darba dahi cür'et eylemişdir.

6- Ahaliden üç kişinin yine kendileri tarafından atılan mermilerden mecruh oldukları ağleb-i ihtimaldir. Zira jandarma ancak ihtifa maksadıyla havaya endaht eylemişdir.

7- Mahall-i hadisede isbat-ı vücud ederek jandarma devriyesine muavenet ve müzaharetde bulunan inzibat zabıt me'murları tarafından tanzim edilip evrak-ı esasiye ile birleşdirilmek üzre 30 Nisan sene 38 tarihinde Merkez Kumandanlığı'ndan makâmı âcizîye tevdi' edilen evrak-ı tahkikiye ile bu def'a tekrar jandarma ve inzibat me'murları tarafından müştereken tanzim edilen zabıt varakası mündericatı tahkikat-ı evveliyeyi tamamen mü'eyyed olup her iki tahkikat arasında hiç bir vechile mübayenet mevcud değildir.

8- Vak'anın hudûsu esnasında polis me'murlarından hiç biri mahall-i mezkûrda bulunmamış ve vak'ayı aynen müşahade etmemişdir. Binâenaleyh Samatya Polis Merkezi tarafından tanzim edilen raporun yanlış istihbârâta müstenid bulunduğu ve bu hususda lüzûmundan fazla isti'cal gösterilmiş olduğu anlaşılmış olmağla hâsıl olan mübâyenetin bundan ileri geldiğini arz eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir

Fî 18 Ramazan sene 340 ve fî 16 Mayıs sene 338 [1922]

Umûm Jandarma Kumandanı Vekîli
Mîralay
İMZA

Vesika No: 29 (CDA. DH. EUM. AYŞ, No: 72/42-7)

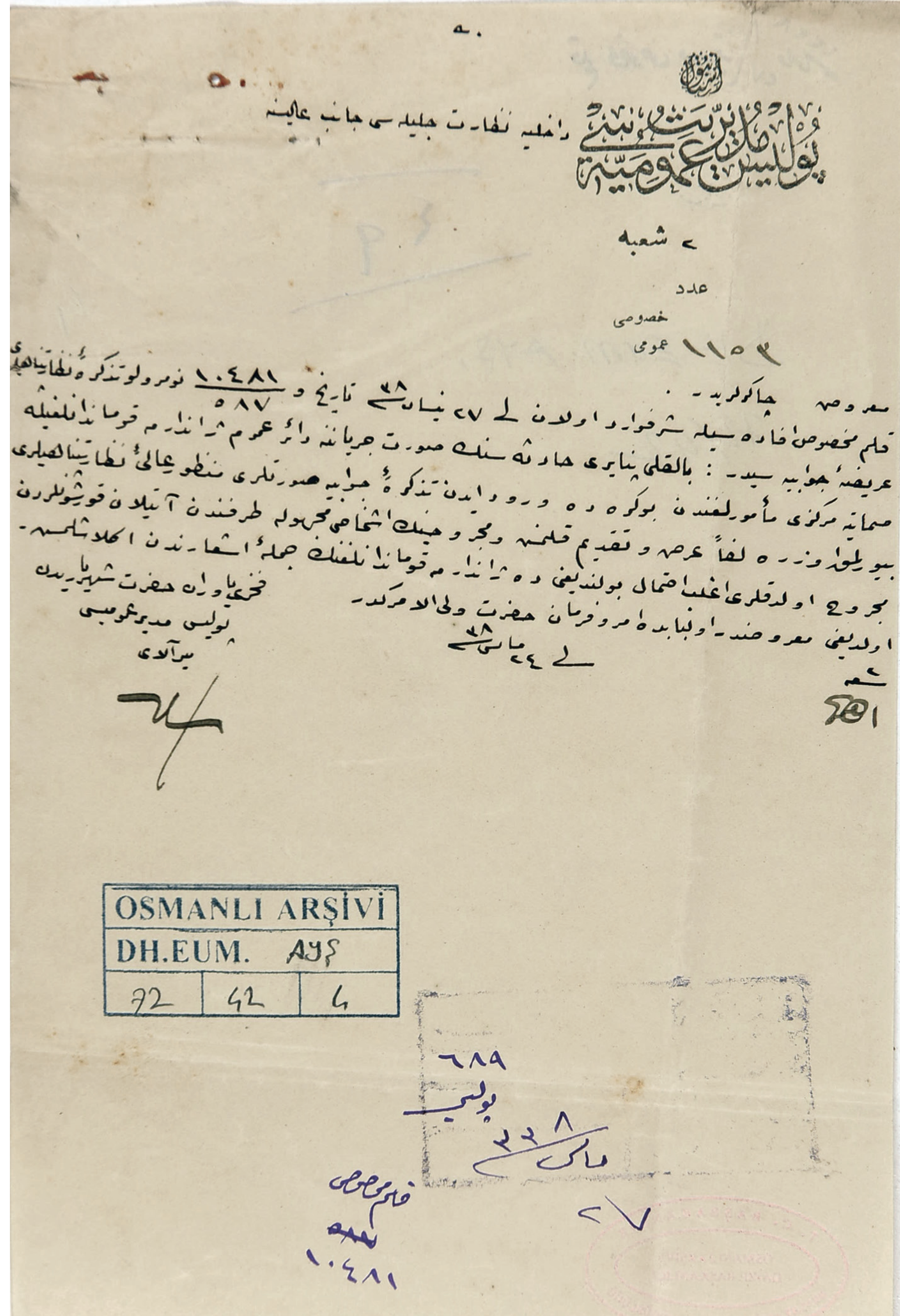
Hüve

İstanbul
Polis Müdîriyet-i Umûmîyesi
2 Şube
Aded
Husûsî: -
umûmî: 1153

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine

Ma'ruz-ı çâkerîleridir

Kalem-i mahsus ifadesiyle şerefvârid olan fî 27 Nisan sene 38 tarih ve 10481/587 numerolu tezkire-i nezâretpenâhîleri arîza-i cevabiyesidir: Balıklı Panayırı hadisesinin sûret-i cereyânına dair Umûm Jandarma Kumandanlığı'yla Samatya Merkezi Me'murluğu'ndan bu kerre de vürûd eden tezkire-i cevâbiye sûretleri manzûr-ı âlî-i nezâretpenâhîleri buyurulmak üzre leffen arz ve takdim kılınmış ve mecrûhînin eşhas-ı mechûle tarafından atılan kurşunlardan mecruh oldukları ağleb-i ihtimal bulunduğu da jandarma kumandanlığının cümle-i iş'ârından anlaşılmış olduğu ma'ruzdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

پولیس مدیریت عمومیهسی

داخلیه نظارت جلیلهسی جانب عالیسنه

٢ شعبه

عدد

خصوصی

عمومی ١١٥٢

معروض چاکرلریدر . ٢٧ نیسان ٣٨ تاریخ و ١٠٤٨١/٥٨٧ نومرولو تذکرۀ نظارتپناهیلری
قلم مخصوص افادهسیله شرفوارد اولان … حادثهسنک صورت جریاننه دائر عموم ژاندارمه قومانداناغیله
عریضۀ جوابیهسیدر : بالقلی پنایری … تذکرۀ جوابیه صورتلری منظور عالی نظارتپناهیلری
حمایه مرکزی مأمورلغندن بوگون ده وارد اولان تذکرهده … اشخاص مجهوله طرفندن آتیلان قورشونلردن
… لفاً عرض و تقدیم قلنمشدر … ژاندارمه قوماندانلغنک جمله اشعارندن اکلاشلمشدر
مجروح اولدقلری اغلب احتمال بولندیغی ده …
اولدیغی معروضدر . اولبابده امر و فرمان حضرت ولی الامرکدر .

فی ٢٤ مایس ٣٨

فخریاوران حضرت شهریاریدن
پولیس مدیر عمومیسی
میرآلای

OSMANLI ARŞİVİ
DH.EUM. AYŞ
72 | 42 | 4

٦٨٩
پولیس

Fî 24 Mayıs sene 38 [1922]

Polis Müdîr-i Umûmîsi
Mîralay

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat, *Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide,* c. 2, İstanbul, 1303.
- Ahmed Muhtar, *A'yâd-ı Mefâhir-i Milliye-i Osmânîyye'den Osmanlılığın Avrupa'da Teessüsü Veyahud Feth-i Celîl-i Kostantıniyye,* İstanbul, 1320.
- Ahmed Refik [Altınay], *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, haz. Tahsin Yücel, Kitabevi, İstanbul, 1998.
- "Ahret Kapısında Dünya Safası", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1933
- http://www.gecmisgazete.com/?q=Bal%C4%B1kl%C4%B1%20Panay%C4%B1r%C4%B1
- Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul Kazan, Ben Kepçe,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- "Ayazma, Ayazmalar", *KİA,* c. 3, İstanbul, t.y.
- Başhan, Günseli, "Panayır"*, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi,* c. 8, Çituri Matbaası, İstanbul, 1946.
- Değer, Mebrure, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildiriler,* c. 4, Ankara, 1992, s. 79-89.
- Dirimtekin, Feridun, *İstanbul'un Fethi*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 1976.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları,* Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- Evren, Burçak*, Surların Öte Yanı Zeytinburnu,* Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Faroqhi, Suraiya, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", *Gelişim* 1978 Özel sayısı Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 39-85.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576,* çev. Türkis Noyan, c. I, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 327-328.
- Güçer, Lütfi, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu Ticaret Politikası", *İktisat Tarihi Yıllığı,* sayı 1, İstanbul, 1988, s. 1-128.
- Hammer, Joseph von, *İstanbul ve Boğaziçi,* çev. Senail Özkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- İncicyan, P.Ğ., *18. Asırda İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kafadar, Cemal, "Su Gibi Aziz Ayazmalar", *Z Kültür/Sanat/Şehir*, sayı 2, Güz 2017, s. 442-446.
- Karakaya, Enis, "Ayazma", *DBİA,* c. 1, İstanbul, 1994.
- Kaya, Önder, "İstanbul'da Ayazma Kültürü ve Balıklı Ayazması", *Z Kültür/Sanat/Şehir,* sayı 2, Güz 2017, s. 84-89.
- Kellek, Cengiz, "Pazar", *DİA,* c. 34, İstanbul, 2007.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi,* tercüme ve tahşiye Eden: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1952.
- Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi,* İstanbul, 1336/1920.
- Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı yaşamı,* çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Özcan, Tahsin, "Pazar", *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007.
- Sarris, Neoklis ve Hakkı Göktürk, "Balıklı (Zoodohos Piyi) Ayazması ve Rum Ortodoks Kilisesi", *KİA,* c. 4, İstanbul, 1960.
- Şen, Ömer, *Osmanlı Panayırları,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Tomark, Cengiz, "Pazar", *DİA,* c. 34, İstanbul, 2007.
- *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2015.

M 4

Yedikule civarını gösteren plan,
Osmanlı son dönemi

Zeytinburnu'nda Sanayileşmenin Tarihi

ORHAN SAKİN

Osmanlı döneminde Zeytinburnu denince öncelikle Kazlıçeşme'deki deri atölyeleri, kesimhaneler ve fabrikalar akla gelir. Ayrıca bu ilçe başta Merkezefendi Dergâhı ve Mevlevîhane ile tekkeler, dergâhlar, mezarlıklar ve mesire yerleriyle bir çeşitliliği barındırmaktadır.

Yedikule surları dışında sahil boyunca uzanan bölge dericiler, kasaplık hayvan kesimhaneleri ve çeşitli sanayi tesislerinin yer aldığı bir alandı. Topkapı'ya yakın olan Mevlevîhane ve Merkezefendi çevresi ise dergâh ve mescitleriyle isim yapmıştı. Osmanlı dönemine ait çeşitli kaynaklardan, Topkapı ve Yenikapı Mevlevîhanesi çevresinin varlıklı kimselerin yazlık kullanım için tercih ettiği alanlar olduğu anlaşılır; Veli Efendi ile Çırpıcı Çayırı etrafı ise tekstil atölyelerinin faaliyet gösterdiği yerler olarak karşımıza çıkar.

Topkapı surlarının dışındaki saha, bağlar ve bahçeleriyle ünlüydü. Tarihimizde "Hezarpare" adıyla tanınmış olan Tezkireci Ahmed Paşa 1648 yılında, bu ismi almasına sebep olan ve kendisiyle birlikte Sultan İbrahim'in de katledildiği büyük ihtilalin çıktığı gece, Topkapı'daki bahçesinde oğluna görkemli bir düğün yapmakla meşguldü. Hezarpare'nin yerine sadrazam olan Mehmed Paşa'nın bu görevden önce, kalan ömrünü geçirmek için Mevlevîhane yakınlarındaki yazlığında yaşamayı tercih ettiği ve bu esnada Mevlevîhane'ye gidip geldiği kaydedilmiştir. Kendisi bu yüzden "Mevlevî" veya "sofu" lakaplarıyla anılır olmuştu.

17. yüzyılda Evliya Çelebi (1611-1682) de Merkezefendi ve çevresinden sitayişle bahseder; bu bölgede beş yüz kadar bağlı bahçeli saray ve evin var olduğunu söyler. Merkezefendi'nin ise camiden başka yedi zaviye ve bir hamam ile mevlevîhanesinin olduğunu, ayrıca yetmiş-seksen civarında dükkânın burada yer aldığını ve bölgenin güzel sularının meşhur olduğunu nakleder.[1]

Topkapı sur dışının güzelliğinden edebî eserlerde de söz edilmiş, mesela 18. yüzyılın sonunda vefat eden Giritli Ali Aziz Efendi buraya dikkat çekmiştir. Edebiyatımızda önemli bir yeri olan *Muhayyelât* adlı eserinde yazar, Topkapı dışındaki Takkeci Camii ve çevresini anlatırken buradaki konaklardan ve bağlardan övgüyle söz eder.

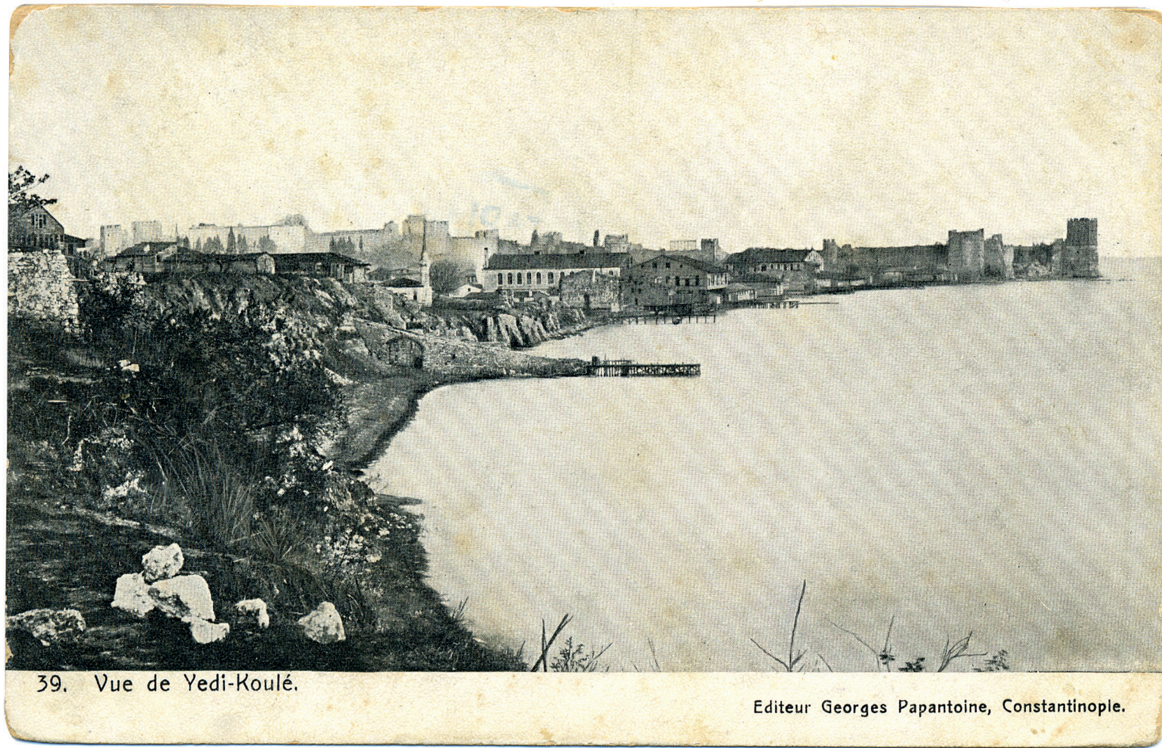
Zeytinburnu'nu bütün bu yönleriyle anlatmaya çalışmanın bu yazının boyutunu aşacağı takdir edilecektir. Bu sebeple yazımızı sanayi tesisleriyle sınırlamayı

1 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 189.

tercih ettik. Aşağıda Osmanlı Arşivi'nden seçtiğimiz bazı belgeler eşliğinde Zeytinburnu'ndaki sanayi ve fabrikalar hakkında kısa bir tarih gezintisi yapmaya çalışacağız.

KAZLIÇEŞME DERİCİLERİ VE KESİMHANELERİ

Zeytinburnu sınırları dâhilinde öne çıkan bölge, Yedikule Kapısı dışındaki Kazlıçeşme civarıdır. Roma döneminde ana güzergâhlardan biri olan ve "Via Egnatia" denen yol, ana tören kapısı olan "Altınkapı"nın önüne kadar gelir, sonra şehrin içindeki "Mese" adı verilen ana caddeyi takip ederek Ayasofya önündeki "Augusteion" meydanına bağlanırdı. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, Roma döneminde veba şüphesi taşıyanlar şehre girmeden önce bu bölgede, yani Kazlıçeşme çevresinde yedi gün bekletilmekteydiler.[2]

Kazlıçeşme sahili

Fetihten önce şehrin ana güzergâhı Edirnekapı'ya kaydığından eski önemi kalmamış olmalıydı ki, dericiler ve kesimhaneler için bu bölge tahsis edildi. Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in dericileri ve kesimhaneleri buraya yerleştirdiğini söyler.[3] Bu bilgiyi belgeler de teyit etmektedir. Mesela Temmuz 1693'te (h. Evâhir-i Şevvâl) İstanbul ve Haslar kadısına gönderilen fermanda[4] Yedikule dışındaki dericilere ait dükkânların sayıları ve statüleri hakkında da bilgi verilmektedir (Belge 1). Belgeden anladığımıza göre, buradaki tabakhanelerin ve kesimhanelerin gelirleri Ayasofya Vakfı'na tahsis edilmişti. Dericiler ile kasaplar arasındaki anlaşmazlığa sebep olan fiyat konusundaki sorunu gidermek için düzenlenmiş belgede özetle şöyle denmektedir:

2 Evliya Çelebi, *age*, s. 189.

3 Aynı yerde.

4 CDA, A.DVNS.MHM.d. nr. 104, hüküm 1270.

Belge 1

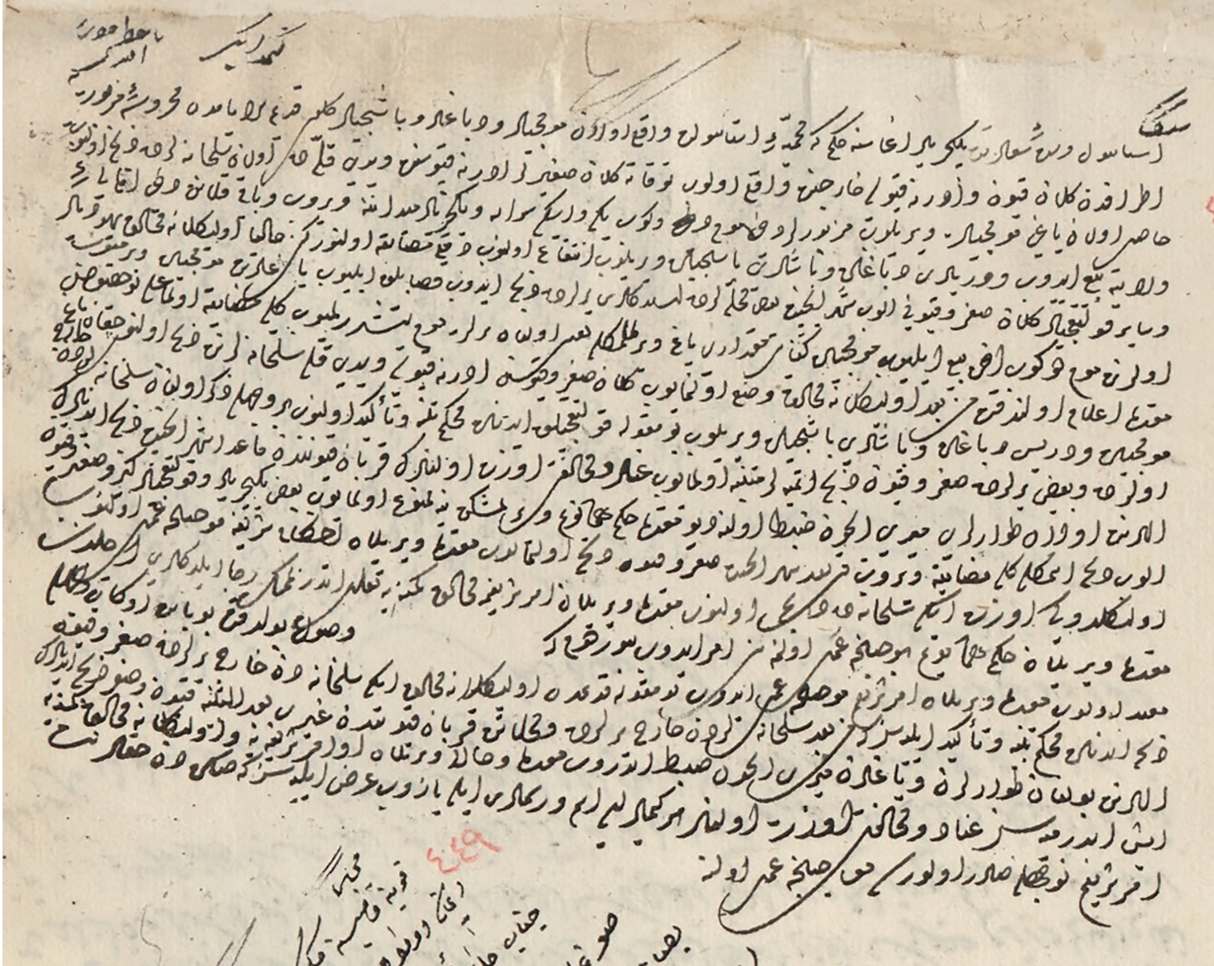
Yedikule dışındaki kasaplar tarafından dericilere satılacak derilerin fiyatlarının düzenlenmesiyle ilgili ferman

(A.DVNS.MHM.d. 104/1270)

İstanbul ve Haslar kadısına hüküm ki:

İstanbul'da ceddim merhûm Ebul'l-Feth Sultan Mehmed Han'ın Ayasofya-ı Kebîr Camii Şerifi Evkafı'ndan Yedi Kule dışında olan dericilerin ihtiyarları makamıma arzuhal sunmuşlardır. Arzuhallerinde merhum Fatih, İstanbul'u fethettiği zaman Yedikule dışında bina ve Ayasofya Camii'ne vakfettiği 33 kesimhane ve 360 tabakhane icâre-i muaccele ve günlük 400 akçe ücret-i müeccele ile dericilere kiralanmıştı. Feth-i Hâkânî'den beri zikrolunan 33 bâb kesimhanelerde sekiz yeniçeri meydanı, Eski Saray, Yeni Saray ve diğer yerlerin tahsisatı için yapılan kesimlerin derilerini kasaplar tuzlamadan önce buradaki dericilere satmaları ve bunlar da tabaklama işleminden sonra miri ve halkın işleri için satıp…

Evliya Çelebi de yukarıda belgede verilen rakamları biraz yuvarlayarak üç yüz tabakhanenin varlığından bahseder, ayrıca elli tutkalcı ve deniz kenarında yetmiş adet kirişçi atölyesinin var olduğunu ekler. Yine Çelebi'nin bahsettiğine göre çevredeki mahallelerde yaşayanlar da tabakhanelerde çalışan bekârlardı[5] ve savaş zamanında 5.000 civarında genç çıkartabiliyorlardı. Bu rakamlar, 17. yüzyılda atölyelerin büyüklüğü ve kapasitesi hakkında genel bir kanaat edinmemize katkı sağlamaktadır.

Belge 2

Yedikule ve Edirnekapı surları dışındaki kesimhanelerin dışında hayvan kesilmesinin önlenmesine dair Divan-ı Hümayun'dan İstanbul kadısına gönderilen hüküm

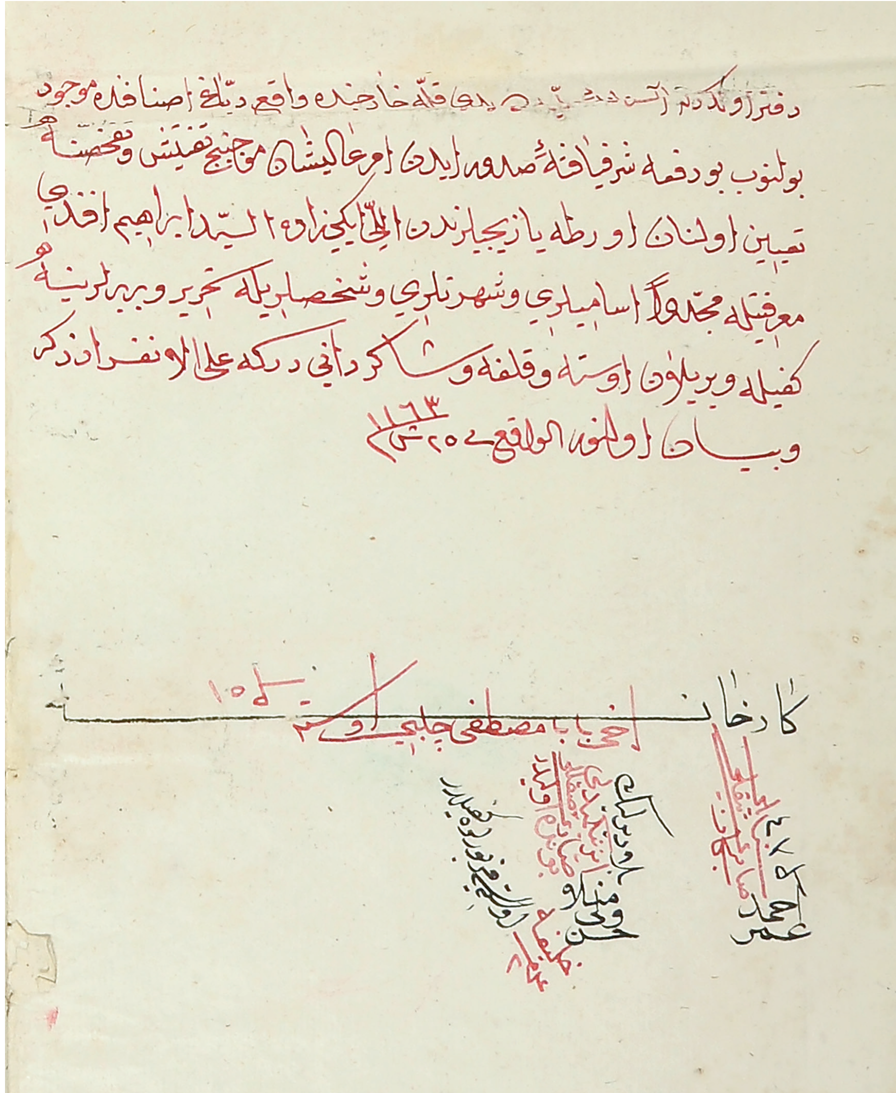
(A. DVNS.MHM.d, nr. 81/448)

Osmanlı yönetiminin, daha sonraki tarihlerde de buranın statüsünün ve esnafın çıkarlarının korunması için önlemler aldığı anlaşılmaktadır. Mesela 1608 yılında Divan-ı Hümayun'dan İstanbul kadısı ve yeniçeri ağasına gönderilen bir emirde, bazı Yahudilerin kurallara aykırı olarak şehir içinde hayvan kesmelerinin Divan'a şikâyet edilmelerine sebep olduğu görülmektedir (Belge 2). İstanbul'un ve yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak için karayoluyla getirilen kasaplık hayvanların, Edirnekapı ile birlikte Yedikule haricindeki kesimhanelerin dışında kesilmesinin yasak olduğu belirtilerek bu kadim yasağa aykırı iş yapılmaması emrediliyordu. Ayrıca, kesilen hayvanların derilerinin dericilere, yağlarının mumculara ve başlarının da başçılara verilmesi gerektiğinin altı çiziliyordu.[6]

5 Muhtemel ki atölye sahibi ve evliler, daha çok Yedikule sur içinde ikamet ediyorlardı. Zira, buralarda Debbağ Hacı Piri Mescidi, Debbağ Hacı İlyas veya Hamza gibi banilerinin isimleriyle anılan mescitler buna işaret etmektedir.

6 CDA, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defteri, no: 81, hüküm 448.

18. yüzyılın ortalarında yapılan sayımda burada elli civarında atölye tespit edilmişti. Muhtemelen asayişi temin için H. 26 Şaban 1161 (21 Ağustos 1748) tarihinde çıkan fermanla, Yedikule dışındaki tabakhanelerin sayımı ve buradaki usta ve kalfaların isim ve şöhretlerinin yazılması ve birbirlerine kefil edilmeleri emredilmişti. Çıraklar da ustalarının sorumluluğunda olacak ve bilgi vermeden, kayıt yapmadan çalıştırılamayacak, suçlular ve aranan kişiler gizlenmeyecekti. Yeniçeri orta yazıcılarından Elliikizade Es-seyyid İbrahim'in yaptığı sayıma göre 42 atölye sahibi usta, 168 atölyelerde çalışan kalfa, 11 atölyesi olmayıp usta oğlu olan usta, 46 da usta kalfası olmak üzere toplam 267 nefer kayıt altına alınmıştı.

Belge 3

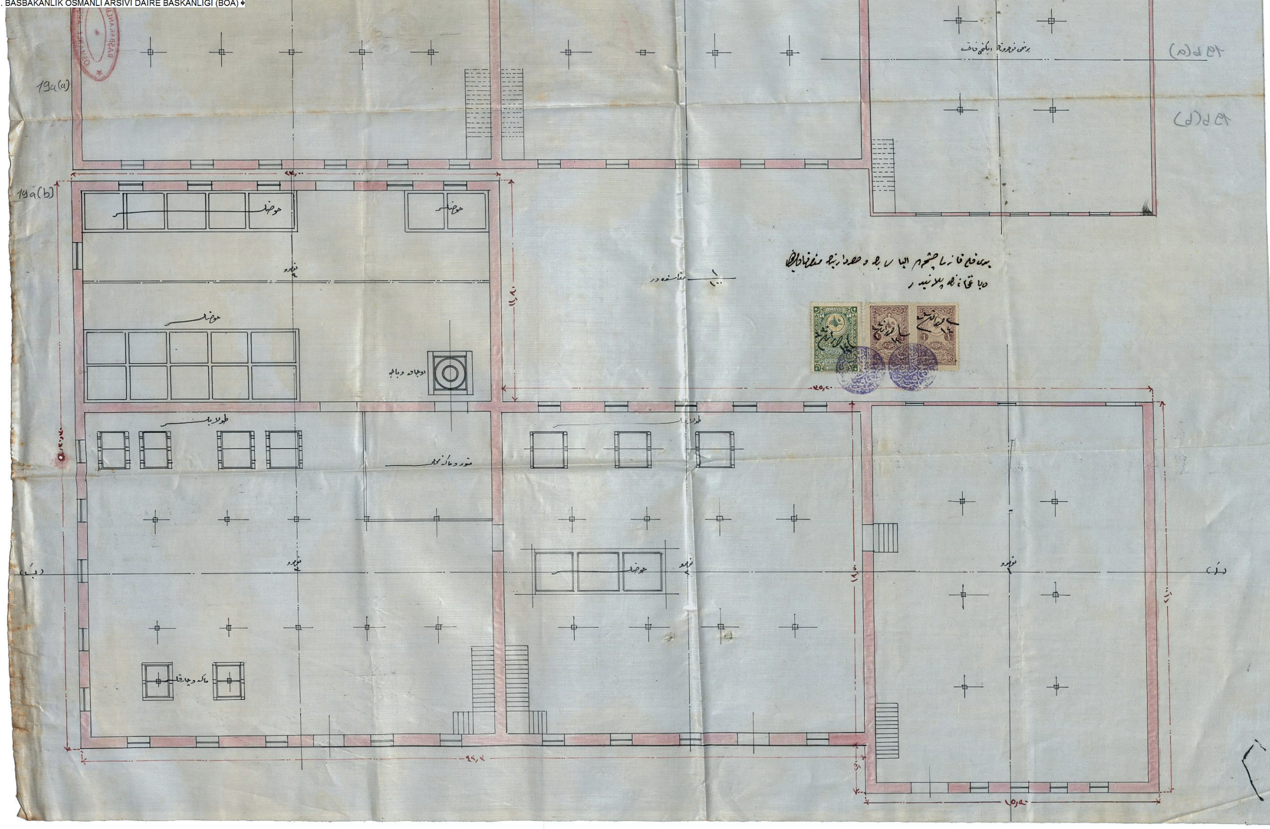
1748 yılında yapılan sayımda kayıt altına alınan atölyeler

(D.BŞM.d. 41157)

Tarihleri çok eskiye dayanan tabakhane binalarının bir kısmı 1894 depreminde hasar görmüştü. Bunların bazılarının 1898 yılında yenilendiğini biliyoruz.[7] Eskiden "kârhane" olarak anılan bu atölyelerin sonraki yıllarda gelişen teknolojiye bağlı olarak fabrikalara dönüşmesi olağandı. Nitekim 1906 yılında İlyas ve ortak-

7 CDA, BEO. 1209/90620.

ları, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmak için Kazlıçeşme Kireçhane caddesindeki imalathaneleri için "fabrika" tabirini kullanarak başvuru yapmışlardır.[8]

Belge 4

Kazlıçeşme'de bir deri fabrikası planı

(ŞD. 3137/15)

DEMİR FABRİKASI

Zeytinburnu çevresindeki en mühim sanayi tesislerinden birisi Demir Fabrika-ı Hümayunu'dur. Osmanlı yönetimi daha Tanzimat öncesinde, ordunun ve devletin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük ölçekli sanayi yatırımları yapmaya yönelik girişimler başlatmıştı. Bu doğrultuda 1843'te yapımına başlanan Zeytinburnu Demir Fabrikası tarım, altyapı ve yeni yapılacak kamu binaları için her nevi demir malzeme temin etmek ve demirci esnafına işlenmiş demir sağlamak amacıyla tasarlanmıştı.[9]

Belgelerden anlaşıldığına göre, fabrika inşaatının başlamasından iki yıl sonra, 5 Temmuz 1845'te izabe fırınının inşası aşamasına gelinmişti.[10] 15 Ağustos 1846 tarihinde de, inşaat henüz bitmese de izabe fırınlarında Büyükada'dan çıkartılan demir cevherinin deneme işlemlerinin yapılması söz konusuydu.[11] Gerekli olan kömür Ereğli'den (taşkömürü) ve Silivri çevresinden (meşe kömürü) temin edilmişti.[12]

Demir fabrikasının, kendi döneminde, sermaye ve tesis kurma açısından ciddi bir yatırım örneği olduğu kesindir. Sermaye için Mısır vergisinden Darphane'ye ha-

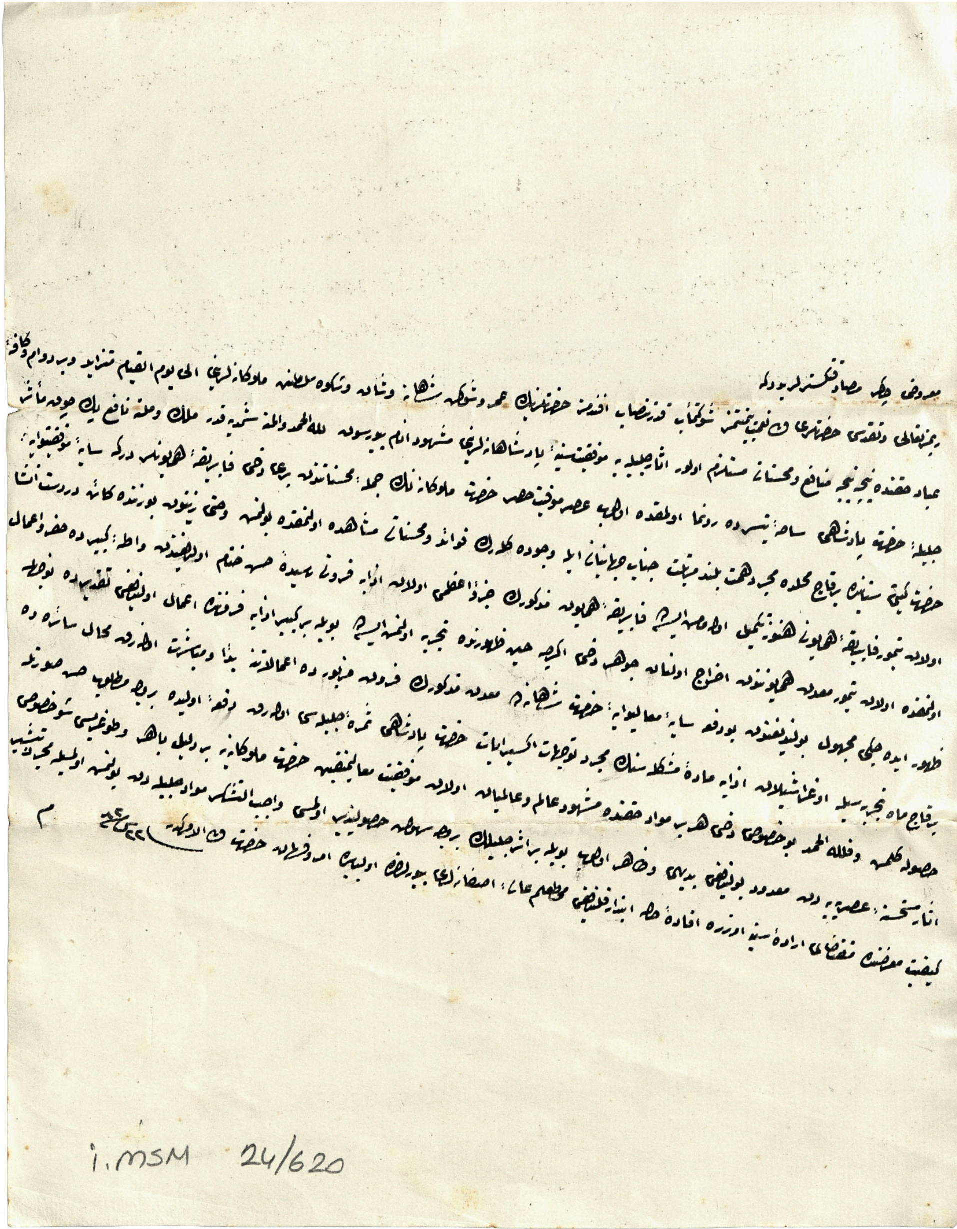
8 Bkz. CDA, ŞD. 3137/15.

9 Bu konuda bkz. Mehmet Yıldırım, "İstanbul'da Bir Ağır Sanayi Yatırımı, Zeytinburnu Demir Fabrikası", *Büyük İstanbul Tarihi*, c. 6, Kültür AŞ, İstanbul, 2016, s. 219-225.

10 CDA, İ.MSM. 24/612.

11 CDA, İ.MMS. 24/620.

12 CDA, İ.MSM. 24/612.

Belge 5

Zeytinburnu Demir Fabrika-ı Hümayunu'nda Büyükada'dan çıkartılan demir cevherinin izabe fırınlarında deneme üretimlerinin başlatılması

(İ. MMS. 24/620)

vale yapılmıştı. Kuruluş sürecinde, yapılan hesaplamalara göre H. 29 C. 1261 (5 Temmuz 1845) tarihinde altı aylık masraflar için 6200 keselik sermaye akçesinin tahsisi talep edilmekteydi.[13]

Tesisin kuruluşu sırasında maliyenin sıkıntısı ve ödeme zorlukları nedeniyle çeşitli aksaklıklar yaşandığı görülmektedir. Paralarını zamanında alamayan işçilerin gevşek çalışmaları yüzünden, 1846 yılında bitirilmesi beklenen inşaat 1847 Nisan'ında dahi tamamlanmış değildi.[14] Bu durumun 1848 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki sadeleştirerek sunduğumuz belge bunun örneklerinden birisidir. Belge, Tophane nazırının içine düşmüş olduğu sıkıntılı hâli yansıtması bakımından oldukça ilginç ifadeler içermektedir:

13 CDA, İ.MSM. 24/612.

14 CDA, İ.MSM. 24/633.

Belge 6

Demir Fabrikası'nda ücretlerini alamayan yabancı işçiler hakkında (A.MKT. 137/38)

Değersiz bendelerinizin arzıdır ki:

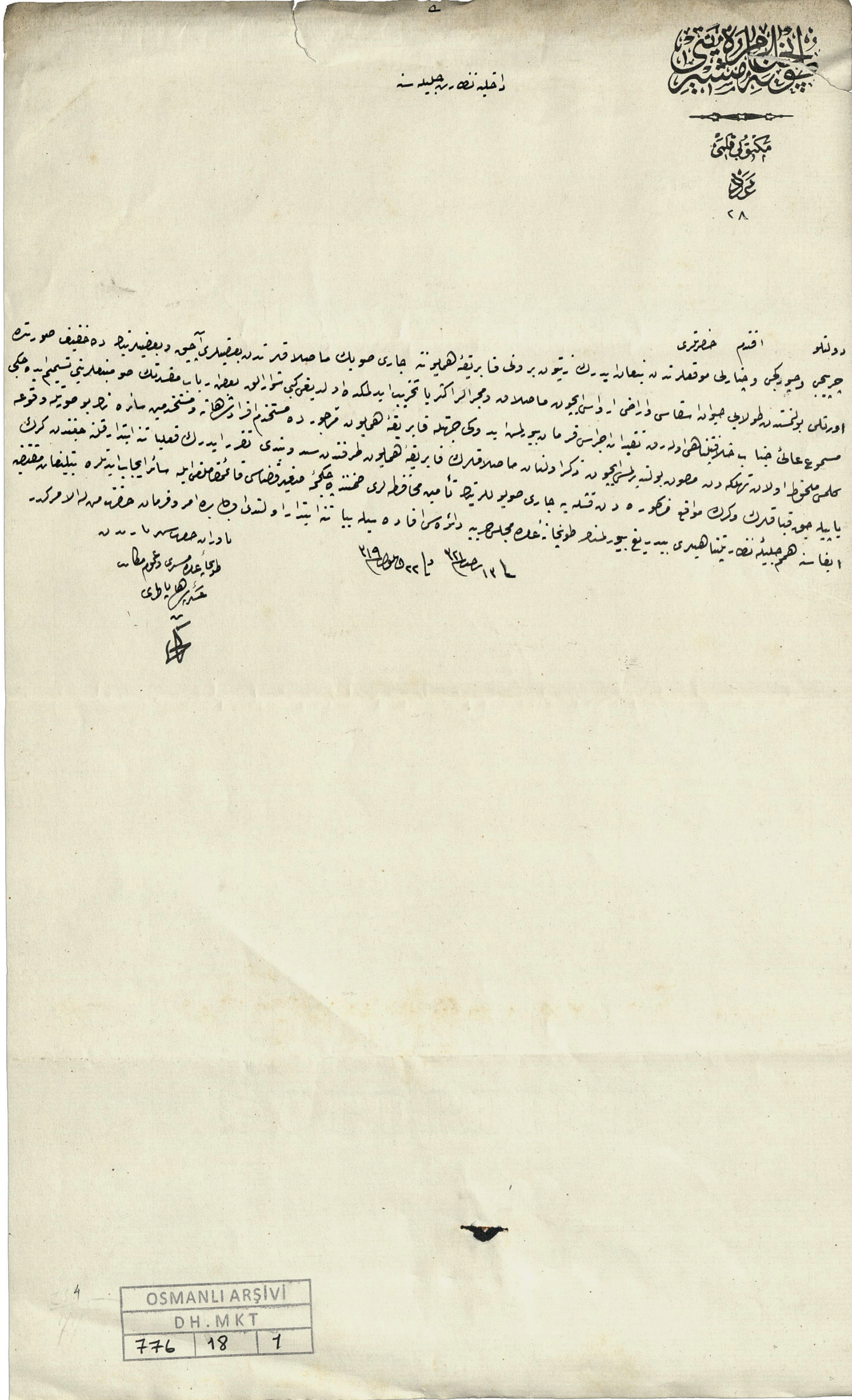
Bilindiği üzere Zeytinburnu Fabrikası'nda görevli ecnebi taifesinden kontratlı işçilerin üç aylık maaşları verilememiş olduğundan her gün sızlanmaktan geri durmamaktadırlar. Şimdilik bir üç bin kesenin Maliye Hazinesi'nden verilmesini ihtiva eden raporu 15 B. 1264 [17 Haziran 1848] tarihinde sunmuştum. Daha sonra Maliye Nezareti'ne gönderilen tezkiremde dahi bu ihtiyaç yazılmışsa da hâlen gereği yapılmamıştır. Bu konuda sefaretler tarafından da her gün baskı yapılmaktadır. Başka beyana ihtiyaç olmadığı üzere işçilerin durumları acayipleşmiş hâldedir. Birikmiş maaşları bugünlerde ödenmeyip de biraz daha uzatılırsa bazı edepsizliklere ve belki fabrikaya hasar vermeye kalkışacakları söz ve tavırlarından anlaşılmaktadır. Lütfen söz konusu paranın bari bugün yarın bir bin kesesinin ödenmesi hususunda nezarete talimat verilmesi arz olunur.

2 Ş. 1264 [4 Temmuz 1848] Fethi

Malî sıkıntılar ve gecikmelere rağmen Mayıs 1850'de fabrika, ürünleriyle Galata'daki yabancı tüccarlarla rekabet etme aşamasına gelmişti. Elimizdeki bir belge bu maksatla Tophane müşirinin önerilerini ihtiva etmektedir. Yazıda, fabrikanın uzaklığından dolayı halkın zorunlu olarak Galata'daki yabancı tüccarlara yönel-

diği, Yalı Köşkü'nün Taşçılar tarafında altı yüz zira uzunluğunda bir fabrika dükkânı yapılarak bunun önüne geçileceği belirtilmektedir.[15]

Beş yıl sonra, yani 1855 yılında ise fabrikanın daha da geliştiğini, önceden Londra'dan alınmakta olan vapur kazanlarının artık burada imal ettirilmesi aşamasına

Belge 7

Fabrika-yı Hümayun suyollarının tamiri

(DH. MKT. 776/18)

15 CDA, C.AS. 992/43359.

gelindiğini görüyoruz.[16] Fabrikanın zaman içinde büyütülüp geliştirilmesiyle ilgili çeşitli belgeler bulunmaktadır. Mesela 1901'de fabrikanın rıhtımı genişletilmiş,[17] ayrıca mavzer fişeği ve şarapnel tapası imalatı için ek binalar yapılmıştır.[18] 1905 yılında fabrikanın bitişiğindeki tabakhane ve kösele fabrikasının bulunduğu arazi alınarak genişleme çalışmaları devam ettirilmiştir.[19]

Belge 8

Altın Örs İdman Yurdu isimli spor kulübünün kuruluş belgesi

(DH. EUM. 6. Şb. 51/16)

استانبول ولايتى

اسم و عنوانی	مقصد تأسیسی	مرکز اداره‌سی

16 CDA, A.MKT.MHM. 79/86.

17 CDA, BEO. 1697/127204.

18 CDA, BEO. 1740/304381; BEO. 2188/164046.

19 CDA, BEO. 2713/203435.

Fabrikanın ihtiyacı olan su yine Zeytinburnu çevresinden temin ediliyordu. Tophane müşirinin H. 22 Eylül 1319 (5 Ekim 1903) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıdan, suların Çırpıcı, Çınarlı ve Çörekli taraflarından çıkan kaynaklardan sağlandığı anlaşılır. Söz konusu yazıda belirtildiğine göre, bu tarihte fabrikaya gelen suyollarının bazı yerleri açılmış, bazı yerleri de zayıf ve müdahaleye açık hâle gelmişti. Sultan Abdülhamid'e ulaşan duyumlara göre, kötü niyetli kimseler tarafından sulara zehir katılması söz konusuydu. Bu sebeple fabrikada gerek askerlerin gerekse çalışanların can güvenliklerinin korunması için acilen buraların tamir ettirilmesi isteniyordu.[20]

ALTIN ÖRS SPOR KULUBÜ

Zeytinburnu'ndaki sanayi tesisleri anlatılırken, kuruluşuna ustaların öncülük ettiği, Türkiye'nin önemli spor kulüplerinden birisini de anmadan geçmemek gerekir. "Altın Örs İdman Yurdu" ismiyle H. 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915) tarihinde kurulan kulübün merkezi olarak Kazlıçeşme'de Mehmet Paşa akareti gösterilmişti. Ayrıca kulübün kurucularından bazıları Zeytinburnu Fişenk Fabrikası ustalarındandı.[21]

Altın Örs Spor Kulübü, fabrikanın Kırıkkale'ye taşınması üzerine Ankara'da faaliyete geçmiş ve bugünkü Ankaragücü kulübüne dönüşmüştür.

KASARHANELER, BOYAHANE ve TÜLBENTÇİLER

Aşağıda belgelerden vereceğimiz örneklerden anlaşıldığına göre, Zeytinburnu'nda tekstil atölyeleri Veli Efendi Çeşmesi ve Çırpıcı Çayırı'na yakın yerlerdeydi; buralarda kasarhaneler, boyahaneler bulunuyor, aynı zamanda dülbençiler ve basmacı esnafı faaliyet gösteriyordu.[22] Nitekim yukarıda bahsettiğimiz Demir Fabrikası ile birlikte kurulacak olan Basma Fabrikası için de bu bölge seçilmişti.

Basma Fabrikası kurulmadan önce Veliefendi Çeşmesi ve Çırpıcı Çayırı çevresindeki atölye ve sergi yerleri, Mihrimâh Sultan, Sultan Ahmed ve Sultan Bayezid vakıflarına tahsis edilmişti. Sultan III. Selim dönemine (hük. 1789-1807) ait bir belgeden, Çırpıcı Çayırı ve buralardaki tekstil esnafı hakkında daha ayrıntılı bilgi ediniyoruz.[23] Belge, basmacı esnafının Çırpıcı Çayırı'nda ihdas ettiği binalarla ilgili yapılması gereken muamele hakkındadır. Sadrazamın sunduğu arz nedeniyle Sultan III. Selim, "Boyahaneler ve basmahaneler nasıl vakıflardır?" diye sormuş ve konu Haremeyn Vakıfları müfettişine havale edilerek ayrıntılı bir rapor istenmişti. Haremeyn müfettişinin verdiği ilama göre Havas-ı Refi'a kazası muzafatından Çırpıcı Çayırı diye bilinen yer arazi-i miriyeden idi. Bir tarafı değirmen, diğer iki tarafı hendek ve bir tarafı da geçit tabir edilen yerlerle çevrili olup 500 zira uzunluğundaydı. Sultan III. Ahmed'in (hük. 1703-1730) kütüphanesi vakfına mülhak olan basmacı esnafı imal ettikleri tülbentlerini buranın bitişiğinde olan akarsuda yıkayıp söz konusu mahalle sererek kurutmaktaydı; bunun için de Hazine'ye yıllık 1700 akçe kira ödüyorlardı. Arazinin vakıf arazisi ve kendi tasarruflarında olduğunu düşünerek üzerine binalar yapmışlardı, ancak ellerindeki belgelerden de anlaşıldığına göre araziyi ancak üzerine dülbent

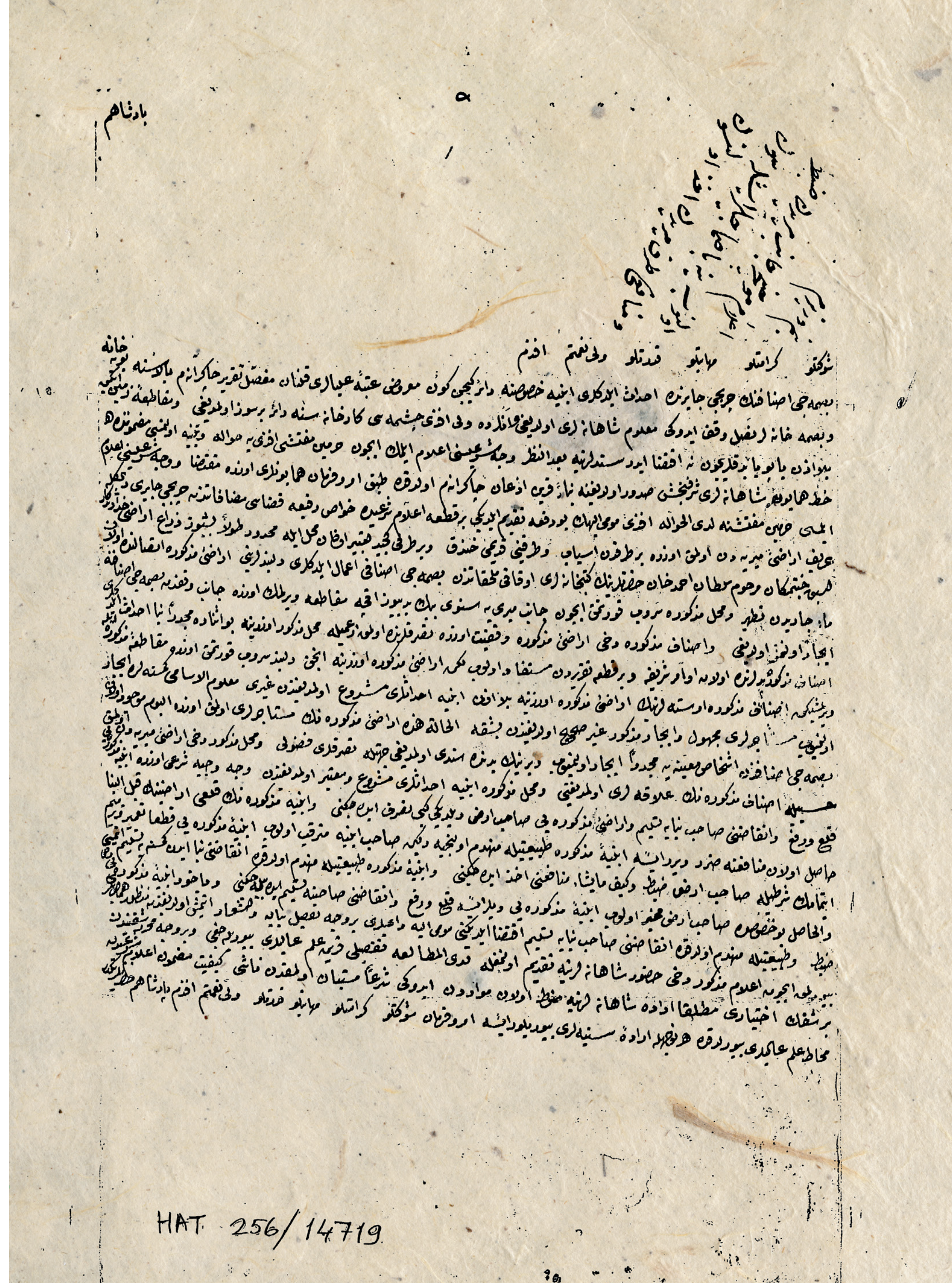
20 CDA, DH.MKT. 776/18.

21 Bkz. CDA, DH.EUM. 6. Şb. 51/16; CDA, DH.EUM. 6. Şb. 52/36

22 Sultan III. Ahmed vakfına ait olan Çırpıcı Çayırı'ndaki tülbençilerin faaliyet alanları 1208 Şaban 9 (12 Mart 1794) tarihli berat ile Valide Sultan'a temlik edilmişti. Bkz. CDA, MFB. 523.

23 CDA, HAT. 256/14719.

serip kurutmak şartıyla kiralamış hâldeydiler. Esnaf ustalarının bu şekilde izinsiz bina yapmaları yasal değildi. Ayrıca buraların kimliği belirsiz kişilere kiralanması da geçerli olamazdı; ancak geliri Hazine'ye verilmek ve binaları yenilememek şartıyla tasarruf edilebilirdi. Padişahın hatt-ı hümayunu da bu doğrultudaydı, yani arazi, gelirleri Hazine'ye verilmek şartıyla kullanımlarına bırakılmıştı.

HAT. 256/14719

Belge 9

Sultan III. Selim'in hatt-ı hümayunu: "Benim vezîrim, i'lâm mûcibince cânib-i mirîden zabtolunub yine basmacılar işlesün ve menâfii taraf-ı mirîden ahzolunsun."

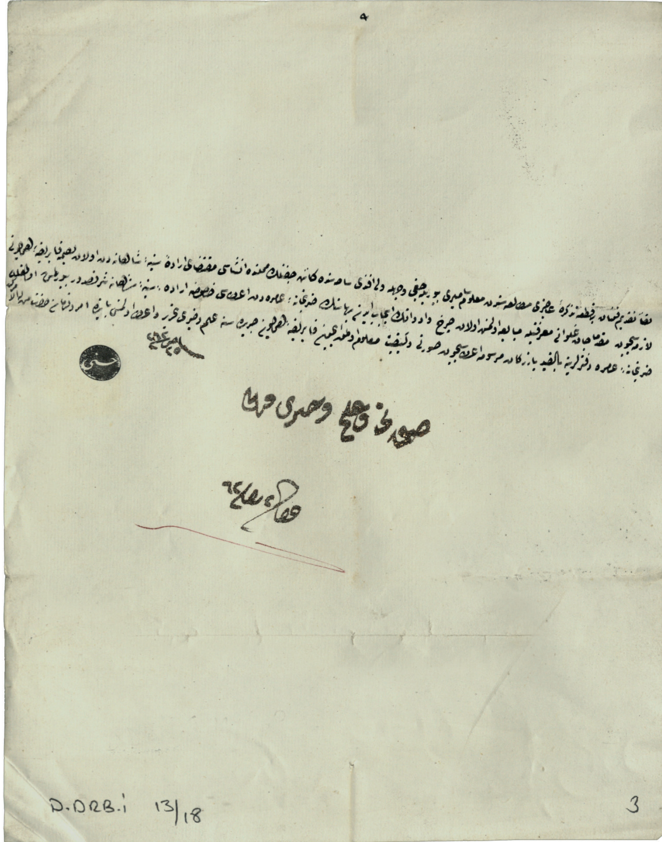
(HAT. 256/14719)

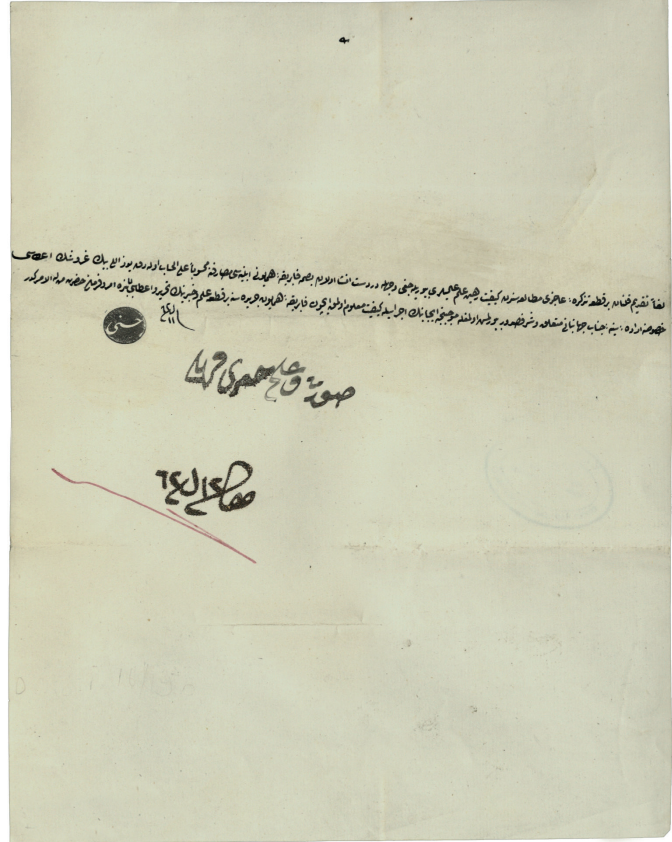
1831 tarihli bir belgeden anladığımıza göre, bu vakıfların mütevellileri ile esnaf arasındaki anlaşmazlık eski kayıtlar incelenerek çözüme kavuşturulacaktı.[24]

24 CDA, HAT. 224/13711.

BASMA FABRİKA-I HÜMÂYÛNU

Tanzimat sürecinde yapılan sanayi yatırımlarının önemlilerinden birisi de Veliefendi'deki çiftlik mahallinde yapılan Basma Fabrikası'dır. Belgelerden anlaşıldığına göre fabrikanın inşaatı, 1843 yılında yapımına başlanan Demir Fabrika-ı Hümâyûnu ile birlikte yürütülmüştü.[25] 1846 yılında Basma Fabrikası'nın bina inşaatı önemli oranda tamamlanmış olmalıydı ki 22 Şubat 1846 tarihinde çark ve yardımcı malzemeleri alınmıştı.[26]

Belge 10 - 11

Basma Fabrikası için alınan çark ve malzemelerin ücretinin Darphane'den ödenmesi (D.DRB.İ. 13/18)

Basma Fabrikası bina masrafı için gerekli olan 150 bin kuruşun ödenmesi (D.DRB.İ. 16/19)

Demir Fabrikası'nın inşaatında yaşanan malî sıkıntıların aynısı Basma Fabrika-yı Hümayunu'nun inşaatı esnasında da mevcuttu. Bu yüzden inşaat için öngörülen süre aşılmış, işler zamanında yetiştirilememişti. 1846'nın Kasım ayında tamamlanması beklenen inşaat, tıpkı Demir Fabrikası'nda olduğu gibi 1847 Nisan'ında henüz bitirilememişti.[27] Ancak H. 9. Safer 1263 (27 Ocak 1847) tarihinde kimya fennini öğretmek üzere bir talimhane inşa edilmesi için onay alınmıştı. Bu maksatla Paris'ten uzman getirilmesi gündeme gelmişti.[28]

Gecikmeler yaşansa da H. 3. Ra. 1264 (8 Şubat 1848) tarihinde fabrikanın montaj işlemleri büyük oranda tamamlanmış olmalıydı. Zira, Avrupa'dan getirtilen aletlerin yerlerine kurulması konusundaki çalışmalarını tamamlayıp memleketine gitmek üzere olan ustaya 5 bin kuruş değerinde bir kutu ile 2 bin kuruş harcırah verilmesi hususunda padişah iradesi çıkmıştı.[29]

25 CDA, İ.MSM. 24/633.

26 CDA, D.DRB.İ. 13/18.

27 CDA, İ.MSM. 24/633.

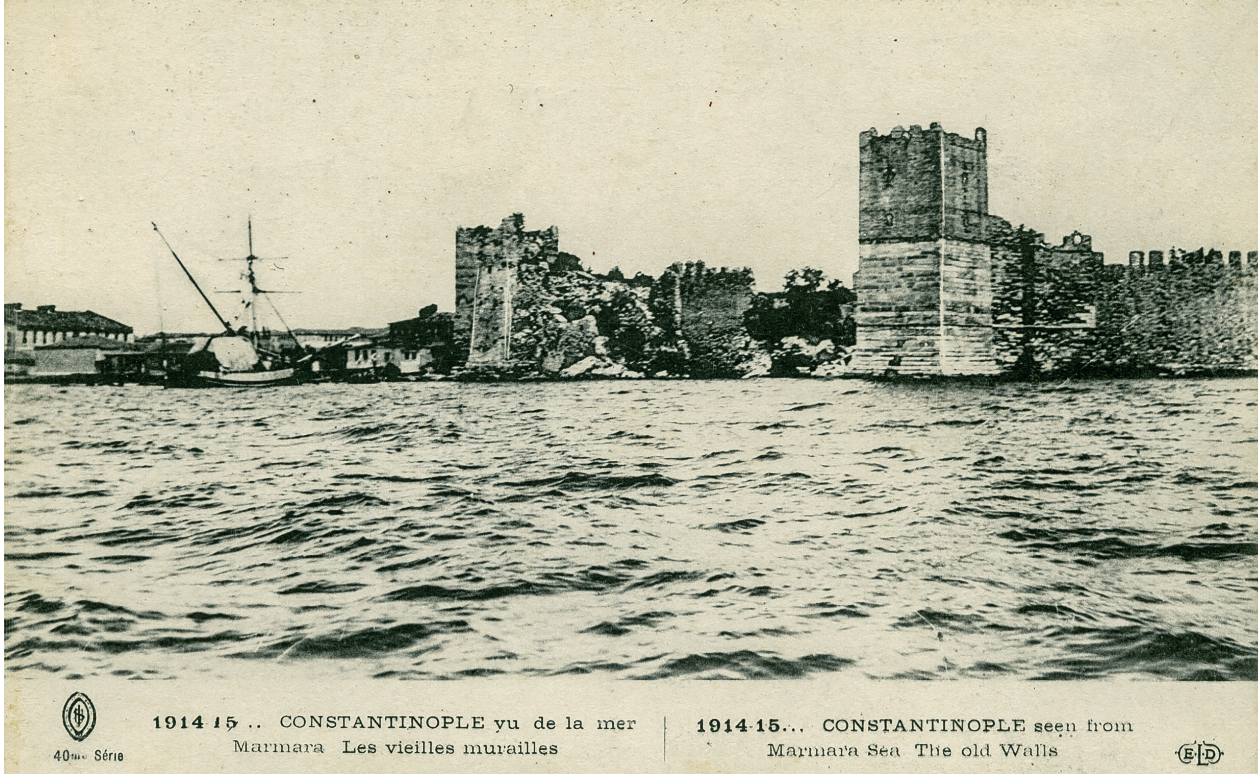
28 Bkz. HH. d. Görüntü 51.

29 Bkz. HH.d. görüntü 53.

Fabrikaya getirilecek su meselesi de 1648 Eylül'ünde karara bağlanmıştı.[30] Suyun önce Ömer Paşa'nın bağındaki çeşmeden alınması düşünülmüşse de daha sonra Veli Efendi Çeşmesi'nin üçte ikilik kısmının alınması yeterli en uygun çözüm olarak görülmüştü. Zira kayıtlara göre çeşmenin kimsenin uhdesinde olmadığının ortaya çıkması yanında, üçte bir kısmının kalmasıyla çeşme de tamamen kurumamış olacaktı. İcabı hâlinde üst taraftaki Çörekçi Çeşmesi ve Orta Çeşme suları da ilave olunabilecekti. Bu maksatla, H. 15 Şevval 1264 (14 Eylül 1848) tarihinde, daha sonra bir akçe bile talep etmemek şartıyla bu işin 130 bin kuruşa ihale edilmesine padişah tarafından onay verilmişti.

Bir yıl sonra, 1 Nisan 1849 tarihinde, basma ve kumaş fabrikalarında çalışan Osmanlı tebaası işçilere, gösterdikleri çalışkanlık ve gayrete mükâfat olarak imtiyaz madalyası verilmesi söz konusu olmuştu.[31]

Marmara Denizi'nden Kazlıçeşme

Bölgedeki tekstil üretimi bunlarla sınırlı değildi; pamuk fabrikası ile iplik fabrikası bu alandaki diğer kuruluşlardan bazılarıdır.[32]

MEKTEB-İ SANAYİ

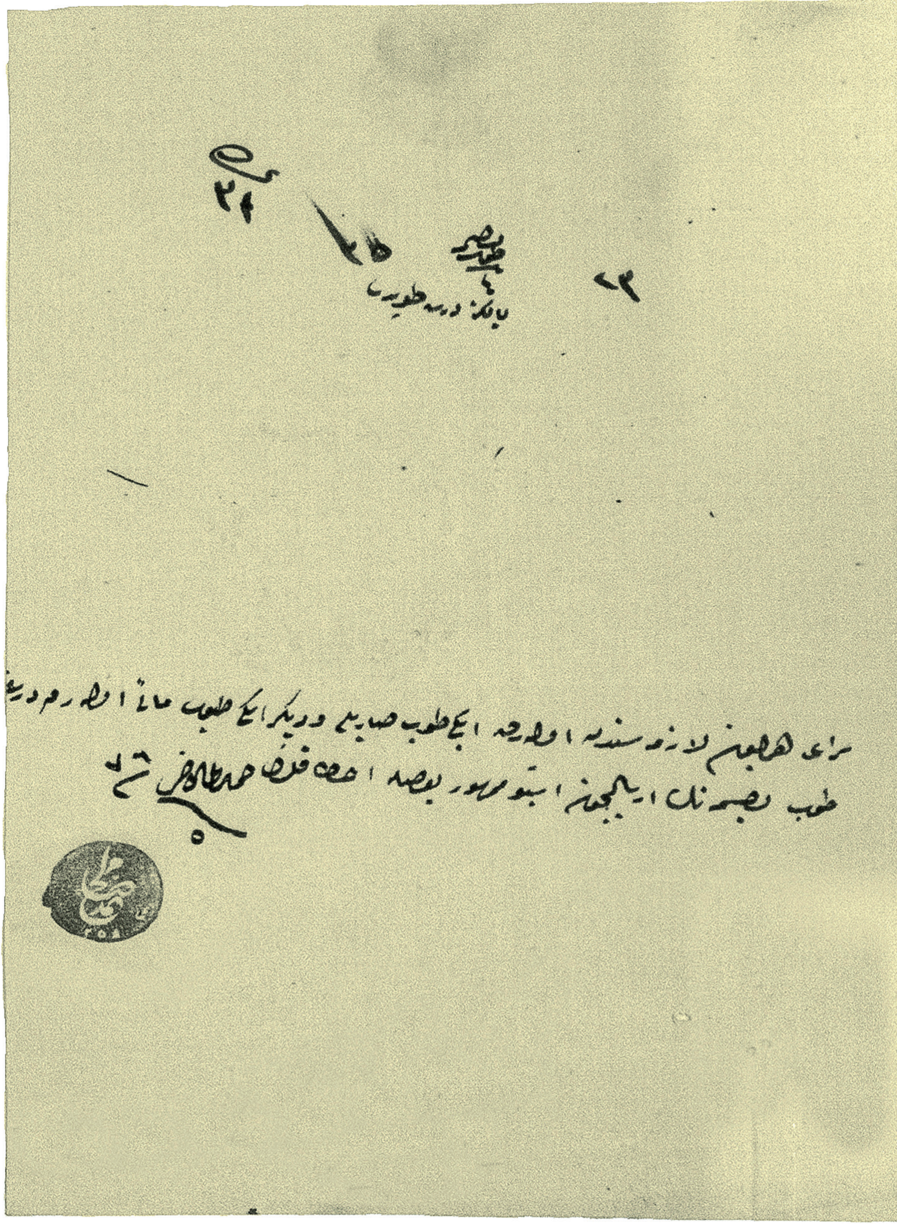
Zeytinburnu'nda yeni kurulmaya başlanan fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik elemanların yetiştirilmesi maksadıyla bir de Sanayi Mektebi kurulmuştu.[33] Mektebin 1902 yılında faaliyette olduğu, öğrencilerden birisinin Dâhiliye Nezareti'ne vermiş olduğu dilekçeden anlaşılmaktadır. Daver oğlu Mehmed isimli öğrenci, memleketi olan Divriği'ye ücretsiz olarak gönderilmesini talep etmektedir.

30 CDA, MB.İ. 3/11.

31 CDA, İ.DH. 191/10733.

32 Mesela bkz. CDA, BEO, 4184/313790; MF. MKT. 646/1.

33 Mektebin 1848 yılında kurulduğuna dair çeşitli araştırmalar ve yayınlar bulunmaktadır.

Belge 12

1 Ocak 1860 tarihinde Enderun-ı Hümayun'a Basma Fabrikası'ndan alınan kumaş için verilmiş mühürlü senet

(TS. MA. e. 1173/7 [görüntü 1])

28 Mayıs 1318 (10 Haziran 1902) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunulan bu dilekçe, okulun insan kaynakları ve uygulamaları hakkında bilgiler içerdiğinden çok az sadeleştirilerek aşağıda aynen sunulmuştur:

Devletli Efendim Hazretleri;

Bundan dört yıl önce memleketim olan Divriği'den validem tarafından İstanbul'a gönderilerek Zeytinburnu Sanayi Mektebi'ne her ne kadar kayıt ve kabul ettirilmiş isem de hasbelkader sınıfımı geçemediğim için okuldan atılmış bulunuyorum. Burada bir sanatımın olmaması mağduriyetimi doğurduğundan padişahın sadakası olmak üzere ücretsiz olarak memleketime gönderilmem hususunu niyaz ve istirham ederim.

Demir fabrikası

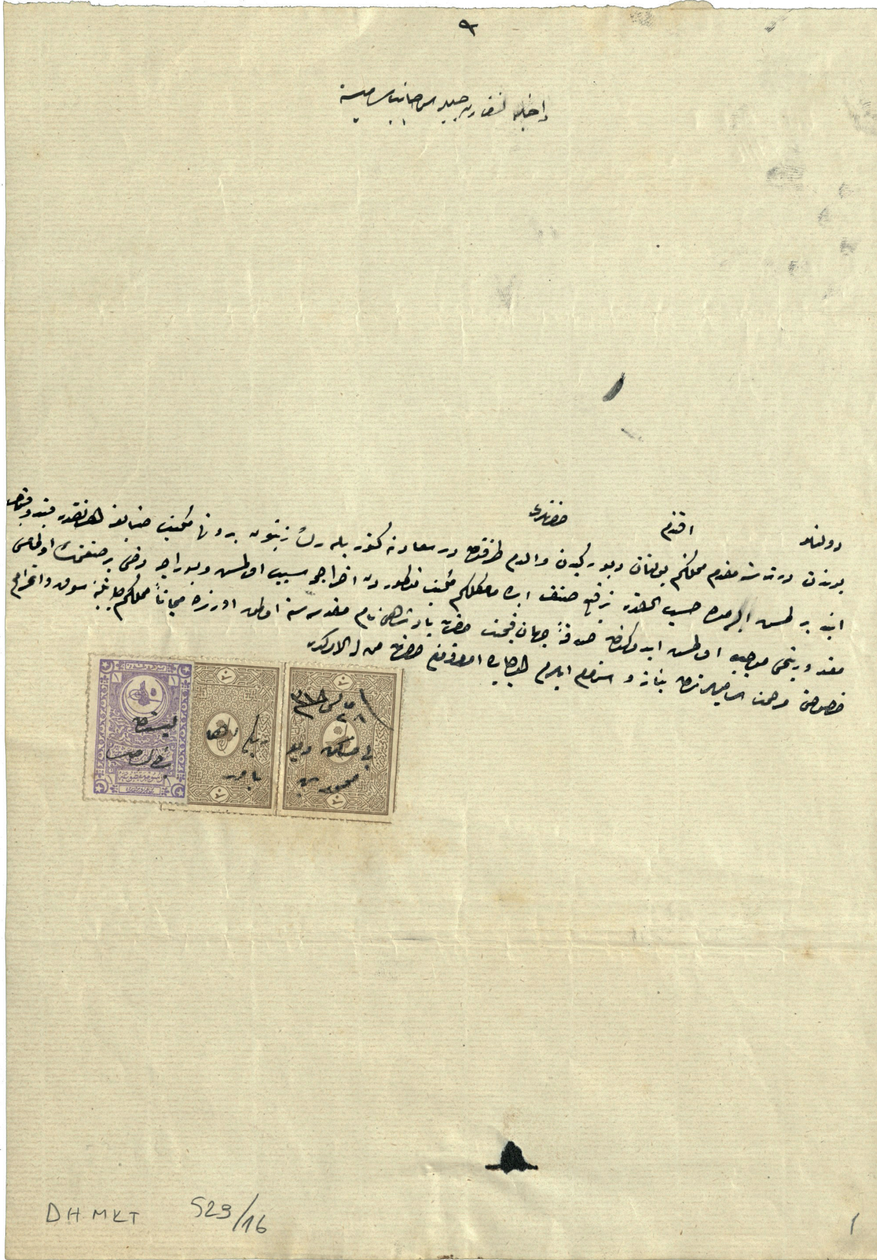
Belgelerden, ilgilinin Samsun'a kadar ücretsiz gönderilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne bir yazı yazıldığı anlaşılmaktadır.[34]

Osmanlı döneminde Zeytinburnu'nun bilinen özelliklerinden birisi, sanayi bölgesi olmasıdır. Daha Fatih Sultan Mehmed zamanında Kazlıçeşme semti, dericilik sektörünün merkezi olmuştu. Fatih tarafından yaptırılan kesimhaneler ve deri işleme atölyeleri Ayasofya Vakfı'na bağlanmıştı. Veli Efendi Çeşmesi ve Çırpıcı Çayırı çevresinde ise eskiden beri tekstil sektörü göze çarpmaktadır.

Tanzimat döneminde başlatılan devlet eliyle sanayileşme girişimlerinde önemli tesisler için yine bu bölgenin seçildiğini görüyoruz. Mesela 19. yüzyılın ortalarında faaliyete geçen Demir ve Basma Fabrikaları, Türkiye'de sanayileşmenin öncü kuruluşlarındandır. 1856'da Paris'te açılan bir sanayi sergisinde Zeytinburnu Dokuma Fabrikası ürünlerinden pamuk bezi emprimeler, alaca bez, pamuk ve yün çoraplar; 1863'te İstanbul'da düzenlenen "Sergi-i Umumî-i Osmanî " adlı uluslararası sergide de yine Zeytinburnu'nda üretilen top, tüfek, tabanca, mermi, kama, sürgü ve mızraklar sergilenmiştir.

Zeytinburnu'nun gerek sanayileşme, gerekse tarihi ve kültürel yönü için arşiv belgeleri önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Burada bir kısım örneğini verdiğimiz belgeler ve arşivlerde yapılacak kapsamlı çalışmalar, bölgenin geçmişinin daha da aydınlatılması açısından önemli kaynaklar oluşturacaktır.

34 Mesela bkz. CDA, BEO, 4184/313790; CDA, MF. MKT. 646/1.

DH MKT 523/16

Belge 13

1 Ocak 1860 tarihinde Enderun-ı Hümayun'a Basma Fabrikası'ndan alınan kumaş için verilmiş mühürlü senet

(TS. MA. e. 1173/7 [görüntü 1])

İşbu Pafta üzerinde gösterilen Sokakların Alfabe sırasile isimleri.		
Akif Efendi	Sok.	13 — 14
Beleşçi	»	10 — 28
Çapraz	»	10 — 17
Demirhane	Cad.	3 — 4
Genç Osman	Sok.	22 — 21
Gö derici	»	7 — 15
Haci Hasan Ef.	»	11 — 26
Kapı Karşi	»	12 — 24
Karakol	»	8 — 6
Kazlı Yeni tabahane	»	6 — 5
Kazlı İskelesi	»	14 — 22
Kireçli	»	28
Kirişhane	»	19 — 21
Köşeleci	»	15 — 16
Külhan Çıkmazı	»	10 — 11
Mazı	»	15 — 18
Meydan	»	25 — 26

KAZLI

TOPOGRAF J.
Eylûl 1939 zar
« triyangülasyonu
ve tersim edilen

Mikyas
10 5 0 10 20

912-563
PER
1936

SIGORTA PLANI
1939 senesi zarfında
Türkiye Sigortacılar Daîrey Merkeziyesi
tarafından teelif edilmiştir.
75.

Kazlıçeşme Sanayi Bölgesi

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

Kazlıçeşme sigorta planı, Jacques Pervititch Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi, 1939

Ali Sami Ülgen'in *Fatih Devrinde İstanbul* adlı eserinde de belirttiği üzere, İstanbul'un kale kapılarından biri de Yedikule Askeri Kapısı'nın yakınındaki Tabakhane Kapısı'dır. Osmanlı döneminde bu kapının asıl adı Hristos Kapısı idi. Fatih Sultan Mehmed'in fetih sonrası Yedikule Hisarı'nı inşa ettirdiği dönemde tabakhaneler kurdurduğu Kazlıçeşme, o zamandan yakın döneme kadar İstanbul'un dericilik merkezi olma özelliğini korudu. 17. yüzyılda, çoğu bu semtte olmak üzere 700 tabakhane bulunmaktaydı.[1]

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Kazlıçeşme'yi "leb-i deryada mamur bir kasaba" diye tanımlar ve "bir camii, yedi mescid, bir han, bir hamam, yedi sebil, üç tekkesi olan üç yüz ahi evran kârhanesi yani dabbağ dükkânı, elli adet tutkalcı kârhanesi, yetmiş adet kirişçi kârhanesi cümlesi mücerredler pazarıdır" diyerek, bölgenin 17. yüzyıldaki sosyal ve ticarî yapısını aktarır.

Kazlıçeşme'de bulunan ve uzun yüzyıllar dünya deri sektöründe söz sahibi olan tabakhaneler, gündelik ve siyasî hayatta önemli birer unsurdu. Tabaklama işleminin gündelik hayattaki yansımalarından biri de "tabakhaneye bok yetiştirmek" deyimiydi: Taze köpek dışkısı, ham derinin kıllardan, yağ ve et tabakalarından mekanik yollarla ayrıldıktan sonra kimyasal olarak işlenmesi safhasında ihtiyaç duyulan enzimleri sağlamaktaydı. Bu sebeptendir ki, tabakhanelerde binlerce köpek beslenir, tabakhanelerin olduğu yerleşim yerlerinde çoluk çocuk ellerinde teneke maşrapalarla köpek dışkısı toplayıp, sama işlemi ancak dumanı tüten taze dışkı ile yapılabildiğinden koşa koşa tabakhanelere yetiştirirlerdi. Sadece taze köpek dışkısı içinde bekletilen deri, yumuşak, kıl köklerinden arınmış, gözenekleri açık, ince, homojen yani kaliteli olabilmekteydi. Bu tabakhanelerin bünyesinde, köpeğin dışkısını sıcakken ve kurumadan yetiştirmek için adı konulmamış bir meslek örgütlenmesi bile teşekkül etmişti. Bu aceleci meslek mensuplarının isimleri değilse de hallerini anlatan deyim bugünlere miras kalmıştır.

TABAKHANELERDEN İLK SANAYİLEŞME HAREKETİNE

Kazlıçeşme civarında pek çok sektörel yapılanmanın çeşitlilik içerisinde gelişim gösterdiğini görmekteyiz. Dükkânlar, hanlar ve badehanelerin (meyhaneler) var olduğu bu alanda meşin yapan dabbağlar ile parşömen atölyeleri de mevcuttu.

1 Adnan Giz, "İstanbul'un En Eski Sanayi Bölgesi Kazlıçeşme ve Deri Sanayi", *İSOD*, c. 2, sayı 22, Aralık 1967, s. 23-24.

Yedikule'nin sur dışı aynı zamanda şehrin et ihtiyacının karşılandığı noktalardan biriydi. Eremya Çelebi'nin de belirttiği gibi, şehirde sığır eti satan yüzden fazla dükkân vardı, Rumlar üç yüz dükkânda koyun eti satardı. Bu rakamlara kendi hususî kasapları bulunan yeniçeri ocağı dâhil edilmemiştir. Yedikule sur kapısına yakın tarihî hendek içerisinde "Tokat" adıyla anılan sabit bir büyükbaş hayvan pazar yeri bulunmaktaydı. Salhanelerde farklı din ve milletlerden kasaplar hayvanları geceleri kesip sabahleyin et dükkânlarına tevzi ederlerdi.

Burada kesilen koyun, sığır gibi yemeklik hayvanların etleri, Yedikule veya Tabakhane Kapısı'ndan başlayarak -Bizans döneminde *Forum Bovis* olarak bilinen-Osmanlı döneminde İstanbul'un en önemli meydanlarından biri olan Et Meydanı'na varmaktaydı. 17. yüzyılın sonunda Kazlıçeşme'de yapılan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi olarak da bilinen Kasaplar Mescidi'nden başlayan güzergâh, kasaplık mesleğinin piri Kasap İlyas'ın adının verildiği, Samatya'daki Kasap İlyas Camii'nin önünden geçerek Aksaray Taşkasap Mescidi'nde son buldu. Aynı yolu kullansalar da İstanbul kasapları, koyun eti ve sığır eti satanlar olmak üzere iki ayrı esnaf cemiyetine bölünmüştü. Et Meydanı, şöhretini borçlu olduğu Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla önemini yitirmiş olup bu yerde bugün, İskender Paşa İlköğretim Okulu ve Aksaray metro istasyonu bulunmaktadır. Bizans döneminden beri değişmemiş olan bu "kasap yolu" Osmanlı döneminde de yaklaşık dört yüz yıl devam edecektir.

Tanzimat dönemine gelindiğinde, Kazlıçeşme'nin dönemin ihtiyaçlarına göre bir sanayi bölgesine doğru evrilmeye başladığını görmekteyiz. Bu dönemdeki sanayileşme faaliyetlerinin en önemlisi, civarda 1842 yılından itibaren faaliyete başlayan, organize sanayi bölgesi olarak da adlandırabileceğimiz bir fabrikalar kompleksinin teşekkül ettirilmesidir. Bu, Kazlıçeşme'deki tabakhanelerin haricinde, sur dışında ilk ciddi sanayileşmenin de başlangıcı olacaktır.

Bu dönemde gündeme gelen yenilikleri görmek ve yapılan faaliyetleri incelemek üzere İstanbul'a gelen Mc Farlane, bu kompleksin İngiltere'nin Birmingham ve Manchester sanayi bölgelerinden esinlenerek kurulduğunu belirtir.[2] Burada üretimi yapılacak mamuller demir, demir boru, çelik raylar, pulluk, gem, üzengi, tüfek çakmağı, mızrak başı, kılıç, kilit, anahtar, bıçak, ustura, yivli top, havan topu (veya obüs), süvari ve piyade tüfeği, tabanca, şayak, astar pamuklu kumaş ve çorap gibi çok çeşitli kalemlerden oluşuyordu.[3]

1843'te Osmanlı tebaasından Ohannes ve Boghos Dadian tarafından kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası (Grande Fabrique/Büyük Fabrika) faaliyete geçti. 1850'de fabrikanın tam kapasiteyle çalışmaya başlamasıyla, şehir içerisinde kalan ve daha çok liman bölgesi olarak hizmet veren Tophane-i Amire'deki top dökümü durduruldu, yanı sıra diğer birçok döküm işi Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda yapılmaya başlandı. Tophane-i Amire'deki binalar daha sonra teknik personel eğitiminin ağırlık verildiği mektep binaları olarak değerlendirilecekti.

Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda üretilen yivli toplar, Avrupa'daki benzerleriyle eşit kalitedeydi. İngiliz ve Fransız sistemine göre karabina tüfekleri, tüfekler, miğ-

2 Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedisi", *Cumhuriyet¸* 31 Temmuz-5 Ağustos 1939; Edward Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", çev. Yavuz Cezar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi¸* sayı 82-83, Ankara, 1976, s. 18; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, c. 28, sayı 46, Ankara, 2009, s. 61-62.

3 Seyitdanlıoğlu, agm., s. 62.

1980'lerde Zeytinburnu Kazlıçeşme sanayi bölgesi

fer ve çelik zırhlar da burada üretilmekteydi.[4] Kalıp marangozluğu yapan Ahmed Süreyya Emin Bey, 19 yaşında başlayıp, 21 yaşına kadar çalışarak ve 500 altını cebinden vererek, Zeytinburnu Fabrikası'nda ilk Türk yapısı, seri atışlı sahra topunu icat edecekti.[5] Fabrikada işçi barınakları ve kaliteli elemanlara matematik, jeoloji, madencilik, resim, nafia mühendisliği öğretilmesi planlanan bir de okul bulunuyordu; ancak, bu okul ne yazık ki mezun veremeden kapanacaktı.[6] Bu tarihlerde, buradaki fabrikalarda üretimi gerçekleştirilen yerli malzemeyle, Büyük Fabrika'nın devamı olan ve Bakırköy'de oluşturulan ikinci fabrikalar ünitesinde inşa edilen ilk buharlı gemi 1848 yılında denize indirildi.[7]

1853'te başlayan Kırım Harbi, burada gelişmekte olan ağır sanayi endüstrisine büyük bir darbe vurdu. Kırım Savaşı sonrası (1869), Osmanlı ordusu yeniden düzenlenirken, artan silah ihtiyacı Alman ve Amerikan şirketlerinden karşılandı. 19. yüzyılda burada harp sanayii ihtiyacını karşılamak üzere kurulan fabrikalarda özellikle Fransız mühendisler ile Alman, İngiliz ve Amerikalı ustaların faaliyet gösterdiği ve top dökümüyle ilgili çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

Zeytinburnu Demir Fabrikaları bünyesinde ulaşım endüstrisi alanında da gelişmeler kaydedildi ve Osmanlı demiryollarının lokomotif ihtiyacını karşılamak üzere Yedikule Şimendifer Fabrikası kuruldu. Bundan evvelki dönemde lokomotif ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmaktaydı. İlk önce atölye şeklinde faaliyete başlayan fabrika, aynı bölgede demir sanayiinin gelişmesine paralel olarak bu-

4 Rıfat Önsoy, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri", *Milli Kültür,* c. 2, sayı 3-5, Ağustos-Eylül-Ekim 1980, s. 230; Seyitdanlıoğlu, agm., s. 62.

5 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız,* İstanbul, 2011, s. 303.

6 Seyfi, agm; Seyitdanlıoğlu, agm., s. 61-62.

7 Hüsamettin Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Ankara, 1982.

günkü lokomotif sanayiinin de temellerinin atılmasına önayak oldu. Yedikule'deki demiryolları hangarları ve cer bakım atölyeleri yakın tarihlere kadar mevcuttu.

Kısa sürede inşa edilerek 1902 yılında üretime başlayan Zeytinburnu Mavzer ve Fişek Fabrikası, Asit ve Eter Fabrikası, Kimyahane Fabrikası ve Çelik Fabrikası, Osmanlı döneminde Zeytinburnu sanayi bölgesinde kurulan diğer fabrikalar oldu.

ZEYTİNBURNU FABRİKASI'NDAN MECLİS-İ MEBUSAN'A BİR İŞÇİ: ABDÜLMECİD NUMAN USTA

İstanbul gibi "amele sınıfının" yoğunlukta olduğu bir şehirde, işçi sınıfı etrafındaki siyasî faaliyetlerin hukukî olarak temsili de Zeytinburnu'ndan başlayacaktı. 1919 yılının Aralık ayında yapılan seçimlerle son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne giren ilk işçi mebus Numan Usta oldu. Orduya bağlı Zeytinburnu Fabrikası'nda fişekçi ustabaşısı olarak görev yapan Numan Usta, hiçbir partiye bağlanmadan ve propaganda yapmadan seçimi kazanması ve İstanbul mebusu seçilerek Meclis'e girmesiyle dönemin kamuoyunda tartışmalar yarattı. Tartışmalar genelde, Numan Usta'nın adaylığını başvuruların bitmesine saatler kala telgrafla bildirmesi, İttihatçılar tarafından desteklenmesi ve sosyalizme olan ilgisinin derecesi üzerinde yoğunlaşmıştı.

Zeytinburnu'ndaki fişek fabrikası ustabaşılığından mebusluğa uzanan, ardından yeniden ustabaşılığa dönen Abdülmecid Numan Usta, 1884'te Kasımpaşa Acıçeşme mahallesinde doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Özel Teşvikiye Mektebi'nde tamamlamıştı. 1903'te lise tahsilini bitirip Tophane Sanayi Mektebi'nden mezun olduktan sonra 1907'de amele olarak çeşitli askerî fabrikalarda çalışmıştı. Zeytinburnu Fabrikası'nda görevliyken, bugünkü Ankaragücü'nün temelini oluşturan iki kulüpten birisi olan ve 1910'da kurulan Turan Sanatkârangücü Spor Kulübü'nün kurucuları arasında yer almıştı. Ayrıca aynı yıl kurulan Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nin sekreterliğini yapmıştı. Bu dönemde dünyadaki gelişmelere paralel olarak bir grup amele arkadaşıyla Osmanlı Mesai Fırkası'nı kurmuşlar, ancak bu fırka Damat Ferid'in sadrazamlığı döneminde kapatılmıştı.[8]

Her şeyden önce Türkiye'deki işçilerin haklarını savunmak ve şartlarını iyileştirmek arzusunda olduğunu ve bundan dolayı kendisini o dönemde var olan Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan ayrı tuttuğunu vurgulayan Numan Efendi, yapılan röportajlarda kendisini şöyle tanımlıyordu: "Memleketimizin hâl-i hazırda üç muhtelif sosyalist grubu vardır. Fakat ben bunların hiçbirine dâhil değilim. Ben şimdiye kadar amele teşkilâtıyla uğraştım. Nasyonal bir sosyalistim." Bir "millî sosyalist" olduğunu vurgulayarak, "Ne öğrendimse öz vatanımda öğrendim, ilim irfan namına Batı'ya hiçbir şekilde borçlu değilim" diyen Numan Efendi, Türkiye dışındaki işçi hareketlerini, dolayısıyla Rusya tecrübesini onaylamamaktaydı. Her şeyden önce vatan ve millet derken, toplanacak Meclis'te ülke menfaatlerini gözeteceğini ifade eden gazete röportajlarıyla Osmanlı amele dünyasının düşüncesini de yansıtıyordu.[9]

8 Ali Şükrü Çoruk, "Türkiye'nin İlk İşçi Milletvekili: Numan Usta", *Mostar,* sayı 63, Mayıs 2010, s. 52-56.

9 21 Aralık 1919 tarihli İleri gazetesinde yayımlanan röportajı; Çoruk, agm., s. 52-56.

Yedikule Gazhanesi açılışı

Abdülmecid Numan Usta, Meclis'in 28 Ocak 1920'de aldığı Misak-ı Millî kararıyla Türk tarihinde önemli bir siyaset belgesine imza atılmasının ardından İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgal edilmesi ve Meclis'in dağıtılması üzerine Malta'ya sürgüne gönderilen mebuslardan biri oldu. Malta macerası 25 Mart 1921'de Ankara'ya davet edilmesiyle sona erdi ve Birinci Meclis'te İstanbul mebusu olarak görevine devam etti. Meclis'te teşkil edilen I. Gruba mensup olmakla beraber, 1923'te yapılan seçimlerde aday gösterilmemiş yahut kendisi aday olmamıştı.

Numan Usta mebusluğu sonrası İstanbul'a dönünce tulumunu giyerek yine tezgâhın başına geçti ve Barut İnhisarı Av Fişekleri Fabrikası'nda şef olarak çalışmaya devam etti. İbrahim Alaattin Gövsa'nın deyişiyle "işinde değerli, işçiler arasında hatırlı, millet ve memleketi seven, salim düşünceli ve uyanık bir işçi" olarak 1934 yılında vefat etti. Günümüzde ilk işçi milletvekili olmasının ötesinde pek az kimsenin tanıdığı birisidir.[10]

YEDİKULE GAZHANESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun havagazıyla tanışması, 1850'li yıllarda Dolmabahçe Sarayı'nın inşasıyla beraber Dolmabahçe Gazhanesi'nin de kurulmasıyla söz konusu oldu. İstanbul'un ikinci havagazı fabrikası ise tarihî yarımada ve çevresinin ihtiyacını karşılamak üzere 1880'de kurulan Yedikule Gazhanesi oldu. Deniz yolu başta olmak üzere ulaşımı kolay bir nokta üzerinde inşa edilen gazhane-

10 Çoruk, agm., s. 56.

nin ilk kuruluş aşaması bir Fransız şirketi tarafından gerçekleştirildi. İşletmesini Şehremaneti'nin üstlendiği Yedikule Gazhanesi, 1887'de Hasan Tahsin adında bir işadamı ve oluşturduğu yabancı şirketler birliği tarafından devralındı, ama kısa bir süre sonra Türk işadamı çekilerek hakkını yabancı şirketlere devretti. 1914'te, tüketimin artması ve teknolojik yatırım gerekliliği üzerine işletme elli yıllığına yeniden Fransız firmalarına bırakıldı. Sonraki dönemde pek çok farklı şirket tarafından işletildikten sonra, 1 Temmuz 1945'te İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay Tünel İdaresi adına satın alındı.

1993'te İstanbul'da yer alan diğer gazhaneler ile beraber işletilmesine son verilerek kapatılan Yedikule Gazhanesi, Fransız teknolojisi ile kurulmuş, İngiliz ve Alman teknolojilerini bünyesinde barındırarak uzun süre görevini yerine getirmişti. Sanayi tarihî açısından önem arz eden bu mirasımızın bir bilim ve teknoloji müzesi olarak değerlendirilmemiş olması bir eksikliktir.

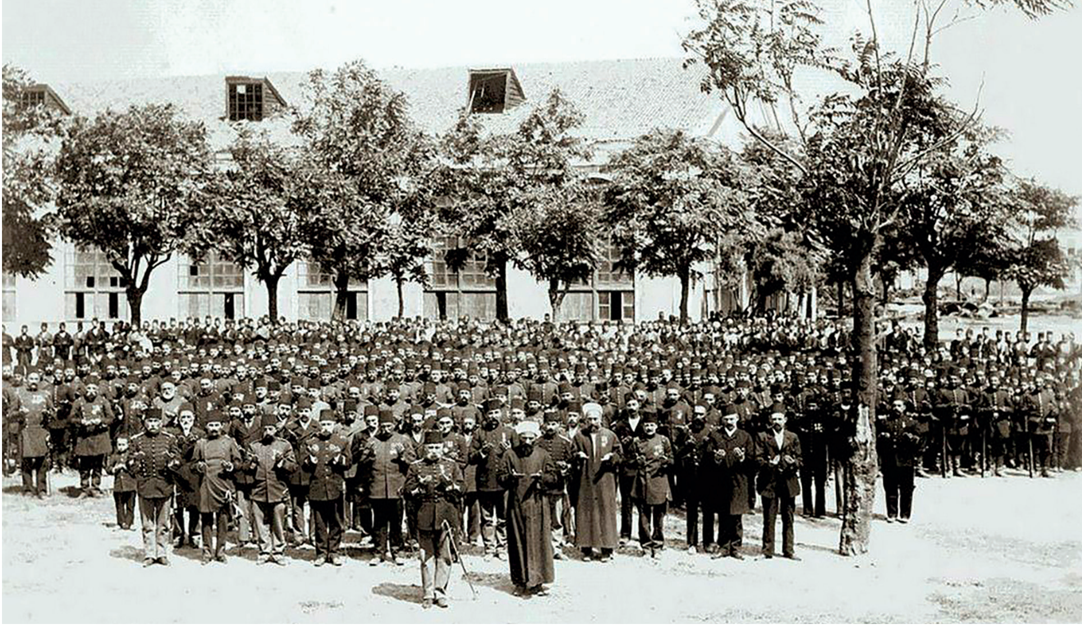
NURİ KILLIGİL PAŞA'NIN SEMTTEKİ GİRİŞİMİ

Sanayi tarihî yazılırken özellikle askerî sanayi alanında unutulmaması gereken şahsiyetlerden birisi Nuri Kıllıgil'dir. Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan ve I. Dünya Savaşı sırasındaki yararlılıklarından dolayı "Azerbaycan Fatihi" olarak anılan Nuri Kıllıgil Paşa, savaş bitip Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra 1938 yılında Zeytinburnu'nda metal ev eşyası üreten bir fabrika kurdu; Mareşal Fevzi Çakmak'ın devlet eliyle askerî sanayi başta olmak üzere sanayinin bütün alanlarında destek sağladığı şahıslardan biri oldu. Metal ev eşyası imal eden fabrikasını kısa sürede silah fabrikasına dönüştürerek yarı otomatik 9 mm'lik tabanca ve mermi üretimine geçti. Fabrikada, uluslararası sahada kullanılmak üzere uçak ve savaş gemilerinin mühimmatının yanı sıra denizaltı torpidoları, kara mayınları gibi ağır silahların üretimi de yapılmaktaydı.

Mavzer Fişek Fabrikası

Nuri Paşa, 2 Mart 1949 günü, Mısır'dan sipariş aldığı silahların üretimi esnasında bir sabotaj sonucu Sütlüce'deki silah fabrikası ve 26 işçisiyle beraber havaya uçurularak hayatını kaybetti.

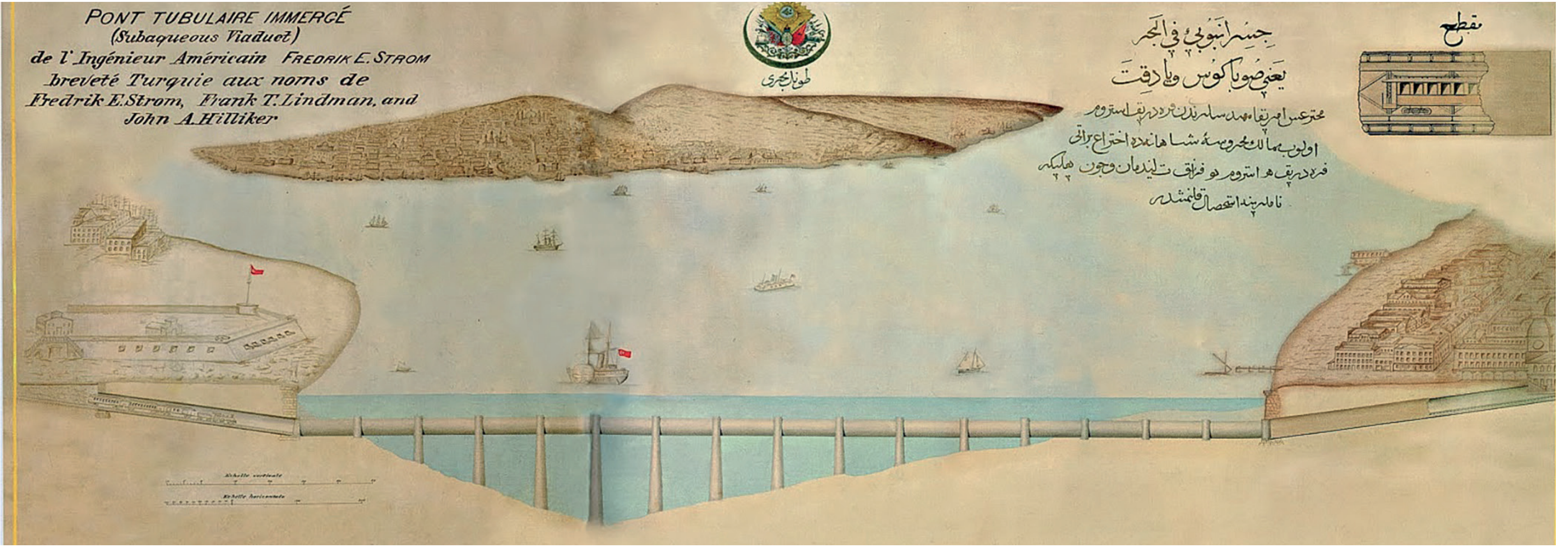
Mavzer Fişek Fabrikası açılış merasimi

Mithat Sertoğlu, *Paşalar Şehri İstanbul* adlı eserinde, Zeytinburnu'ndaki askerî fabrikanın bulunduğu yerde çok eskiden, Anadolu ve Rumeli'deki kaleler için top kundağı üretimi yapan Nuri Paşa adlı bir zatın imalathanesinden bahseder. Bu Nuri Paşa da bir yangında yaşamını yitirmiştir ve Nuripaşa mahallesinin isminin kendisine dayandığı söylenmektedir. Anılan Nuri Paşa eğer Nuri Kıllıgil Paşa değilse, "tarih tekerrürden ibarettir" ifadesinin en büyük delillerindendir. Eğer Kıllıgil Paşa'dan bahsediyorsak da, savunma sanayimizin gelişimi için büyük hizmetleri geçen bu zatın hizmetlerini unutmayan Zeytinburnu halkının kadirşinaslığı takdire şayandır.

KAZLIÇEŞME'DE ULAŞIM PROJELERİ

Tabakhanelerin haricinde, Kazlıçeşme ve çevresinde ilk sanayileşme çalışmalarının başlamasıyla sur içinden buraya toplu ulaşım ihtiyacı ve talepleri de gelmeye başlamıştı. Bölgeye ilk toplu ulaşım Yedikule üzerinden sağlandı. Bunu 1872'de hizmete giren "atlı tramvay" hattı, 1873'te hizmete açılan Aksaray-Yedikule hattı ve 1874'te hizmete giren Aksaray-Topkapı hattı takip etti. Tramvay hattı sur içinden bölgeye ulaşımı nispeten kolaylaştırsa da, asıl ulaşım demiryoluyla gerçekleşecekti. Böylece Trakya bölgesinden ve sur içinden ulaşım rahatlığına kavuşulduğu gibi, nakliye imkânlarının kolaylaşması maliyetleri düşürecek, bölgedeki iskân faaliyetlerini de arttıracaktı.

Sultan Abdülaziz döneminde Edirne'ye ve Avrupa'ya bağlantı sağlamak amacıyla demiryoluna ağırlık verildi; Rumeli demiryolunun Sirkeci'ye kadar gelmesiyle buraya bir istasyon binası yapıldı. Yedikule'de inşasına başlanan demiryolu Yenikapı'ya geldiği zaman, hattın Sarayburnu'na kadar uzanan Topkapı Sarayı bahçesinden geçirilmesi konusu uzun tartışmalara yol açtı ve Sultan Abdülaziz'in izniyle hat Sirkeci'ye ulaştı.

1902 yılında F. E. Strom, F. T. Lindman ve J. A. Hilliker tarafından hazırlanan tüp geçit projesi

1869 yılında yapım imtiyazı verilen 2000 kilometrelik Şark Demiryolları'nın millî sınırlar içinde kalan 337 kilometrelik İstanbul-Edirne ve Kırklareli-Alpullu kesiminin 1888 yılında bitirilerek işletmeye açılmasıyla İstanbul, Avrupa demiryollarına bağlandı.[11] Avrupa içlerinden Strasbourg, Karlsruhe, Stuttgart, Ulm, Münih, Viyana, Budapeşte, Bükreş, Rusçuk ve Varna istasyonlarına uğrayarak toplam 80 saatlik yolculuğun sonunda Sirkeci Garı'na ulaşan demiryolu, Orient Express seferinin de varış noktasıydı. Adı Sirkeci tren garıyla bütünleşmiş olan Orient Express, ilk seferine 4 Ekim 1883 günü Mozart'ın Türk Marşı eşliğinde Paris İstasyonu'ndan başlamıştı. Zeytinburnu'na artık daha kolay ulaşımı sağlayacak olan Türkiye'nin ilk elektrikli treni de, 1955'te Sirkeci-Halkalı arasında faaliyete geçti.

Osmanlı döneminde şehrin sanayisiyle beraber iskân gelişiminin sur dışındaki bu bölgeye kaydırılmak istendiği, ulaşım projelerinden anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de, Sultan II. Abdülhamid döneminde Arnaudi tarafından hazırlanan projedir. Projeye göre, Bostancı'dan başlayan demiryolu Kandilli'ye ulaşacak, buradan Hamidiye adı verilen boğaz köprüsüyle Rumelihisarı'na geçilecekti. Demiryolu, Rumelihisarı'ndan bir çevre yolu oluşturacak şekilde Bakırköy'e uzanacak, Bakırköy'den de Zeytinburnu ve Kazlıçeşme üzerinden Sirkeci'ye ulaşacaktı. Sirkeci'den Anadolu tarafına geçişi sağlamak üzere ikinci bir boğaz köprüsü yapılacaktı. Aktarma köprü olarak nitelenen bu projeyle demiryolu, Sirkeci'den Üsküdar'a varacaktı. Üsküdar ile Haydarpaşa arasına da kısa bir demiryolu hattı döşenecekti. Haydarpaşa'dan itibaren demiryolu mevcut olduğu için buradan da kolaylıkla Bostancı'ya gelinecekti. Böylece İstanbul'u çepeçevre saran iki Boğaz köprüsünün yapılmasını öngören bütünleşmiş demiryolu projesi tamamlanacaktı. Bu proje ağır bir malî portreye sahip olduğu için hayata geçirilemedi.

Fransız mimar ve kent tasarımcısı Henri Prost'un 1936-1937'de İstanbul için öngördüğü bir dizi yenilikten oluşan planında ve öncesinde yapılan planlarda,

11 Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız¸* İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2011, s. 492-493.

Sirkeci Garı ve Limanı'nın aşama aşama kaldırılarak Yenikapı'ya taşınması ve Kazlıçeşme'nin merkezi istasyon yapılmasının düşünüldüğünü görmekteyiz. Sirkeci sadece Zeytinburnu-Halkalı boyunca yolcu taşıyan elektrikli banliyö hatlarının garı olarak planlanmıştı, ancak bu plan da gerçekleşemedi.[12] Bakırköy'den başlayarak Zeytinburnu-Kazlıçeşme'ye ve Sirkeci'ye varan karayolunun inşası ise 1950'li yıllarda nasip oldu.

KAZLIÇEŞME'DE NÜFUSUN DÖNÜŞÜMÜ VE GECEKONDU YAPILAŞMASI

İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1947'de yayımladığı İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname'yle sur dışındaki alanların sanayi bölgesi olarak ilan edilmesi, buraya yönelik işçi göçünü hızlandırmıştı. 1947 öncesi başlayan iskân ve tabiri caizse gecekondu oluşumları 1947 sonrasında önü alınmaz bir hal aldı. 1927'de 690.000 olan nüfus, 1945'e gelindiğinde 900.000'e çıkmıştı. Bu artışta nüfus mübadelelerinin payı olsa da asıl büyük etken İstanbul'da kurulan yeni sanayi alanlarıydı. Gerçek anlamda gecekondulaşma 1923-1950 yılları arasında oldu. Genç cumhuriyetin ağırlıklı olarak Haliç ve gayet sınırlı bir şekilde Zeytinburnu'nda oluşturulan sanayi tesisleri çevresinde, burada çalışacak işçilerin ilk gecekonduları yer almaya başlayacaktı.[13]

Balkanlar'dan gelen göçmenlerin bu bölgeye yerleştirilmesi, 1950'lerin başlarında İstanbul'daki Türk nüfusunun artırılması gayreti içerisinde ülkenin çeşitli bölgelerinden yönelen göç ve Menderes istimlakleri sırasında Aksaray çevresinde evleri yıkılanların iskânı sonucunda Zeytinburnu kısa zamanda geniş bir yerleşim alanı haline geldi. Ancak ortaya çıkan yapılar o güne kadar Türkiye'nin herhangi bir yerinde ya da İstanbul'da inşa edilmiş olanlara benzememekteydi. Derleme malzemeyle tek katlı olarak alelacele yapılan ve hiçbir altyapısı bulunmayan bu gecekonduların inşa edildiği arazilerin tamamı Hazine ve vakıf malıydı.[14]

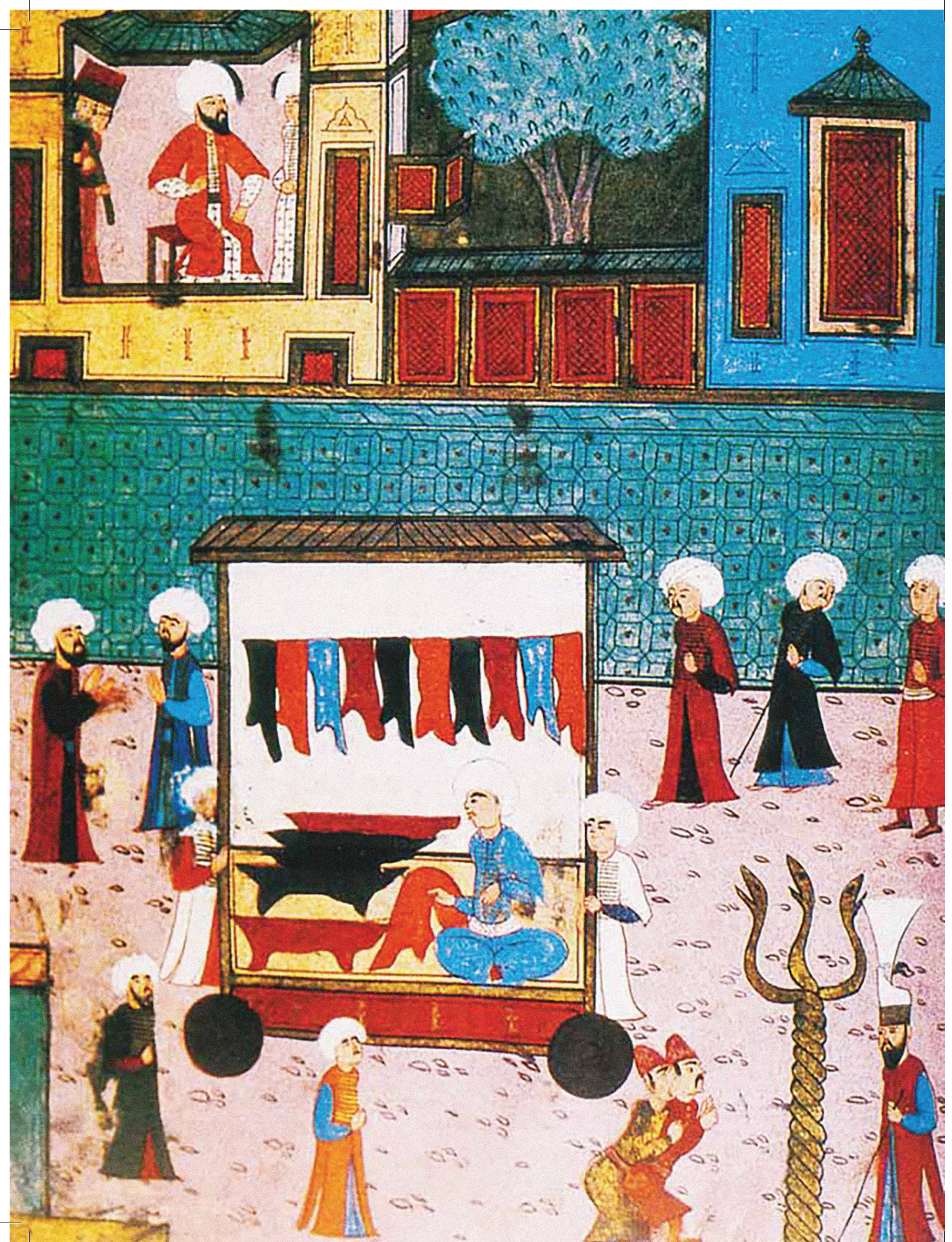
Gecekondu mahalleleriyle 1946'da Kazlıçeşme'de tanışmaya başlayan İstanbul'da 1949'da toplam 5000 gecekondunun 3218'inin Zeytinburnu'nda bulunduğu tespit edilmiştir. 1951'de İstanbul'da gecekondu sayısı 8500'e ulaşacak, 1957'ye gelindiğinde Zeytinburnu, 26.000 binanın yer aldığı 60.000 nüfuslu bir ilçe olarak Anadolu'da il denebilecek kalabalığa çoktan ulaşmış olacaktı.

18. yüzyıl sonunda sanayi devrimini tamamlayıp 19. yüzyılda sömürge kaynaklarından getirilen hammadde ve insan sömürüsü üzerine ağır sanayisini geliştiren Avrupa'nın karşısında Osmanlı Devleti'nin kalkınma planları ve sanayi yatırımlarının Kazlıçeşme-Zeytinburnu bölgesinde gerçekleştirilmeye çalışılması takdire şayandır. Kazlıçeşme-Zeytinburnu sanayi bölgesinin oluşum ve gelişimi henüz bütün yönleriyle incelenmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılmasında etkili olan iktisadî ve siyasî yapının bugünlere uzanan sıkıntılarının sağlıklı bir şekilde ortaya koyulacağı bir çalışma, hayatî önem taşımaktadır.

12 Anonim, *İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi Kitabı,* İstanbul, 2010.

13 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un İlkleri ve Enleri,* İstanbul, 2010, s. 235.

14 Atillâ Aksel, "Zeytinburnu İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı ortak yayını, İstanbul, 1994, s. 558.

Debbağlıktan Dericiliğe

AHMET KALA

İstanbul'da debbağlık denen deri sanayiinin kuruluşu, Fatih Sultan Mehmed'in şehri fethetmesiyle gerçekleşmiştir; Roma ve Bizans dönemi İstanbul'unda deri sanayii mevcut değildi. Ahi Evran'ın Kayseri'de ilk kez debbağ meslek birliğini kurarak bir nevi sanayi devrimi başlatması örneği, Fatih tarafından İstanbul fethedildiğinde adeta bu şehir için de tekrarlanmıştır. Cumhuriyet döneminde "Kazlıçeşme dericileri" diye anılmaya başlanan Yedikule debbağ meslek birliği, Ahi teşkilatının önderliğinde Osmanlı İstanbul'unda ilk kurulan meslek birliği olmuştur.[1]

İstanbul'da en eski ve bir Ahi Baba'sı bulunan ilk meslek birliği Yedikule debbağ meslek birliğidir; daha sonra Galata, Kasımpaşa, Üsküdar ve Eyüp debbağhaneleri ve meslek birlikleri kurulmuştur.

> *Yedikule debbağları kadîm olmakla İstanbul ve tevâbiinde zebh olınan hayvanâtun culudını bunlar alup bâdehû Galata ve Kasım Paşa ve Üsküdar ve Ebi Eyyûb-ı Ensâri'de debbağhâneler binâ ve vakf olındukda oldukları yirlerde zebh olınan culudı anlar alup ahâra taarruz itmemek üzre evâmir-i şerîfe virüldükden*[2]

Ahi Evran Vakfı'nın bölge temsilcisi seçtiği halife/şeyh Ahi Baba, Ahi teşkilatının İstanbul halifesi/şeyhi, aynı zamanda Yedikule debbağ esnaf birliğinin Ahi Baba'sıdır. İstanbul Ahi teşkilatı şeyhi, ilk olarak Yedikule debbağ meslek birliğini kurarak Yedikule debbağlarının da Ahi Baba'sı olmuş, diğer meslek birliklerinin de şeyh/kethüdalarını atayarak teşkilatlanmalarına öncülük etmiştir. Kısaca Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Baba'sı, Ahi teşkilatının İstanbul bölge şeyhi olarak, diğer meslek birliklerinin şeyhlerinin de şeyhi olmuştur.

İSTANBUL AHİ TEŞKİLATI ŞEYHİ AHİ BABA VE ZAVİYESİ

Yapılan araştırmalarla erişilen sonuç, İstanbul Ahi teşkilatı şeyhinin zaviyesinin Derya Ali Baba Vakfı zaviyesi olduğudur. Fatih'in sakabaşısı olan Derya Ali Baba tarafından Kazlıçeşme Fatih Camii yanında kurulan zaviyenin tevliyeti, debbağların Ahi Baba'sına vakfedilmiştir. Debbağların Ahi Baba'sının Derya Ali Baba Zaviyesi'nin mütevellisi olması, vakıf şartıdır. Fatih'in vakıf debbağhaneler inşa

1 Türk deri sanayiinin duayenlerinden olan, Kazlıçeşme dericilerini fetihten bugüne Ahilik değerleriyle birlikte makaleler halinde anlatan önemli bir eser için bkz. Hasan Yelmen, *Kazlıçeşme'de 50 Yıl*, Ezgi Ajans, İstanbul, 1998. Yine ömrünü Kazlıçeşme'de dericiliğe adayan Yelmen'in kendi hayatını anlatırken Cumhuriyet dönemi Türk dericilik tarihini de anlatmış olduğu biyografik eseri için bkz. *Bir Ömrü Deriyorum*, Mavi Ofset, İstanbul, 2002.

2 CDA, Atik Şikâyet Defterleri, Defter nr.121, s. 519, hüküm 1.

Minyatür, deri tabaklayan usta

edip kiraladığı ilk debbağ meslek birliği olduğundan, bu birliğin Ahi Baba'sı, Derya Ali Baba Zaviyesi'nin de şeyhidir.

Yeniçeri sakabaşısının en önemli görevlerinden biri, ordunun su ihtiyacının temini için gerekli su kırbalarının ürettirilmesiydi. Bunun için, debbağlardan işlenmiş deriyi satın alıp saraçlara tevzi ederek yeterli adette su kırbasının üretilmesini sağlardı. Konuyla ilgili Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belge, Yeniçeri Ocağı sakabaşısı tarafından Yeniçeri Ocağı sakalarına gerekli kırba, meşk, musluk için ihtiyaç bulunan işlenmiş derinin rayiciyle debbağ esnafından satın alınıp saraçhanede kırbacı, koğacı vesairlere tevzi edilip ihtiyaçların karşılanmasına, sakabaşının işlenmiş deriyi rayicin altında Yedikule debbağlarından satın alma talebinin önlenmesine dairdir.[3]

Âstâne kâyimmakâmına ve kâdîsına ve sekbanbaşıya hüküm ki:

Üsküdar ve Eyyûb-i Ensârî ve Hasköy'de ve Pîrî Paşa ve Kâsım Paşa ve Tophâne ve Hâslar ve gayrı mahallerde vâkı' debbâğân tâyifesi fukarâları Edirne'de Dîvân-ı Hümâyûn'uma arz-ı hâl sunup Dergâh-ı Âlî Yeniçeri Ocağı'nun sakalarına kadîmü'l-eyyâmdan virilegelen kırba [ve] meşk ve musluk mühimmâtları râyic olduğı üzre ocağ-ı mezbûre sakabaşısı ma'rifetiyle iştirâ ve mahallerine tevzî' u teslîm olınup âsûde hâl üzre iken hâlâ sakabaşıları beş yüz akçe elyak gavsâle râyic oldığı bahasından akçeye taleb idüp olıgelmişe râzî olmayup noksânı ile taleb idüp fukarâya gadr u zarar olmak görinür mukaddemâ Yedikulle debbâğları husûs-ı mezbûr içün arz-ı hâl eyledüklerinde ânlarun yedine virilen emr mahallinde derkenâr olınup mûcebince emr-i şerîf ihsân olınmak bâbında inâyet recâ itmeleriyle İstanbul'da Yedikulle hâricinde debbâğ tâifesinün ihtiyârları arz-ı hâl idüp dibâğat eyledükleri deri Serrâchâne'de kırbacı ve koğacı vesâirlere bahâları ile bey' idüp ve mezbûrlar dahi işledükleri meşk ve kırba ve musluk dergâh-ı mu'allâm yeniçeri ortasına vesâirlerine viregelüp kimesneye gadr olmaz iken bundan akdem ref' olınan kethudâları Câbî (?) Hüseyin nâm kimesne yeniçeri sakabaşısı ile yekdil olmayla bunlara kadime muhâlif ve hilâf-ı şer'-i şerîf be gâyet ıslâh gavsâle kendülerine beşer guruşa olmış iken elbette bize ikişer buçuk guruşa virin diyü cevr ve zulm ü te'addî eyledüklerin bildürüp mu'tâd-ı kadîm olugeldiği üzre sakabaşı olanlar kendülerine yarar metâ'ı bahâsı ile buldukları yirlerden narh-ı cârî üzre rızâları ile alup ba'de'l-yevm hilâf-ı şer'-i şerîf ve kadîme muğâyir te'addîleri rencide olınmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin hilâfı şer' [u] kânûn rencîde olınmaya diyü Dîvân tarafından emr-i şerîf virildüği derkenâr olınup Üsküdar ve Hâslar ve gayrı mahallerde vâkı' debbâğîn tâifesi arz-ı hâl idüp ve bâ'is eyledükleri gâvsâle ve derilerinden Yeniçeri Ocağı sakalarınun meşk ve musluk içün sakabaşısı ma'rifetiyle mübâya'a idecekleri gâvsâleyi mezbûrlardan noksân bahâ ile istemeyüp beş yüz akçeye virileceği deriyi iki ve üç yüz akçeye almak murâd idüp gadr itmeleriyle derkenâr olınduğı üzre mukaddemâ Yedikulle debbâğına virilen emr-i şerîf mûcebince mezbûrlara dahi ihsân buyurılmak recâsına arz-ı hâl itdüklerinde sakalara iktizâ iden mühimmât içün akçe virilmişdür ve

3 CDA, Maliyeden Müdevver Defter nr. 9879, s. 249, sıra 1.

esnâf fukarâsına dahi gadr olmamak üzre fermân-ı âlîleri buyurılmağın Başmuhâsebe'den ihrâc ve hisâb olınduğı üzre yeniçeri sakalarına bir çift meşke sekiz buçuk guruş ve bir musluğa altı guruş ve bir kırbaya bir guruş ve bir rub virildiği derkenâr olınmağla zikr olınan meşk ve muslukdan ne mikdâr gâvsâleden hâsıl olur ise bahâsiyçün tevkif itdürüp ancak Yeniçeri Ocağı'na iktizâ iden meşk ve musluğun gâvsâlesiyçün kadîmden olıgeldükleri üzre Serrâchâne'den ve gayrılardan hüsn-i rızâ ile alup esnâf fukarâsına cevr ü te'addî olmamak üzre emr-i şerîf virilmek bâbında iftihârü'l- emâcid ve'l-ekârim başdefterdârum olan Halîl dâme ulüvvuhû telhîs itmeğin telhîs mûcebince şürûtıyla Mâliyye'den hükm-i hümâyûnum virilmek fermân-ı âlî sâdır olmağın vech-i meşrûh üzre emr-i şerîf yazılmak içün tezkire virildi. Fî 15 Ş sene 1106 [31 Mart 1695]

Ahi Evran Camii, Kırşehir

Bu noktada, İstanbul'un fethinde askerin su ihtiyacını temin etmek görevini üstlenmiş olan Derya Ali Baba'nın zaviyesi ve vakfıyla ilgili bilgileri de ele almak gerekmektedir. Derya Ali Baba Zaviyesi Vakfı tevliyetine atama beratının aslı, Kazlıçeşme Türk Deri Sepicileri Birliği'nde bulunmaktaydı.[4] Bu birliğin adı Cumhuriyet döneminde Türkiye Deri Sanayicileri Derneği olarak değiştirildi. Önceki birliğin ve daha sonra derneğin yeri Derya Ali Baba Türbesi-Zaviyesi bitişiğindeki Lonca Meydanı'nda inşa edilmiş olan Lonca Kahvesi'nin yan odasındaydı. Belirtilen Derya Ali Baba Zaviyesi vakfı mütevelli atama beratının aslı da

4 Hasan Yelmen, *Türk Dericiliği 2400 Yaşında*, İstanbul, 2001, s. 58-78.

J. Brindesi

derneğe devredilmişti. Bu dernek, zaviye-türbe ve beratla ilgili Hasan Yelmen özetle şu bilgileri vermektedir:[5]

> *Derya Ali Baba, Fatih Sultan Mehmed'in sakabaşısıdır. İstanbul'un fethinde askerlerin su ihtiyacını bir su kırbası-tulumundan karşıladığı söylenir. Bu mucizevi hizmeti ile dikkat çekmiş ve Fatih tarafından kendisine Derya Ali Baba zaviyesinin yeri tashis edilmiş, o da zaviyeyi inşa edip debbağ Ahi Baba'sını mütevelli tayin edip vakfetmişti. Türk Deri Sepiciler Birliği, Cumhuriyet döneminde dernek (Deri Sanayicileri Derneği) olmuştur. Dernek merkezi bu tekkede, türbenin bitişiğindeki 'lonca odası'nda idi. 1952 yılında önceki başkan Mahmut Cengic'ten devralınan dört ferman vardı. Bunlardan biri III. Ahmed'in döneminde verilen Yar (Derya) Ali Baba Vakfı Zaviyesi'nin tevliyetine atama berattır. 1121/1709 tarihli olup aslı derneğimizde olan müzehhep beratta şu önemli bilgiler yer almaktadır:*
>
> *'İstanbul'da Yedikule haricinde bulunan merhum Yar Ali nam sahibü'l-hayrın bina ve vakfeylediği zaviyenin tevliyeti debbağ Ahi Babalarından olan es-seyyid Mehmed bin Recep ihtiyar ve alil olup kendi rızasıyla ayrılmakla kendisine hakanlığın işbu şanı yüksek fermanı verilen Mustafa bin elhac Mehmed her vechile layık ve müstehak olmakla yevmi bir akce vazife ile tevcih olunup yedine berat-ı âlişanım verilmek babında kadılar kadısı Kadı Müslim'in Mevlânâ Ebu İshak İsmail zidet arz etmeğle (…) buyurdum ki (…) Mustafa bin Elhac Mehmed zikrolunan zaviyede vakfedenin şartı mucibince mütevelli olup lazım gelen hizmeti meri ve müeddeb kılındıktan sonra yevmi bir akçe vazifesine mutasarrıf olup (…) 12 Cemaziyelahir 1121/18 Ağustos 1709'*
>
> *Derya Ali Baba türbesinin yanında Ali Baba'dan tevarüs eden ve sonradan derneğimize verilen Lonca Kahvesi vardı. Sonra Lonca Kahvesi kapatılıp yerine iki katlı bina yapıldı. Üst kat derneğimize verildi.*[6]

Bu ifadelerde geçen "lonca", debbağ esnaf birliğinin önemli toplantılarının yapıldığı, özellikle ham derinin esnafa hissesine göre tevzi edildiği yerdi. Bu yerin Derya Ali Baba Zaviyesi'ne ait olup derneğe mirasen intikal ettiği anlaşılmaktadır. Lonca mahalli ve Yedikule debbağ esnafıyla ilgili loncada yapılan işler konusunda Osmanlı Arşivi'nde, debbağ esnafına gerekli deriyi kasaplardan toplamak, debbağların "lonca" dedikleri mahalde debbağlara tevzi etmek için, üç tadat edici iki kâtip ve bir münadi olmak üzere altı kişinin görevli olduğuna ve bunların alacakları ücret belli iken daha fazla talep eden kâtiplerin müdahalesinin önlenmesine dair H. 1141 (M. 1729) tarihli bir belge mevcuttur.[7]

> *İstanbul kâdîsına hüküm ki:*
>
> *İstanbul'da Yedikulle hâricinde vâkı' debbâğ esnâfı fukarâsı Dîvân-ı Hümâyûn'uma arz-ı hâl idüp Yedikulle'de zebh olınan koyunlarun derilerini üç nefer ta'dâd idici ve iki nefer kâtibi ve bir münâdî kassâblardan cem' ve debbâğlarun lonca ta'bîr olınan mahallerine götürüp debbağlara teslîm olındukda debbâğ esnâfı taraflarından hammâliyye nâmıyla mezbûrlara her*

5 Yelmen, *Kazlıçeşme'de 50 Yıl*, s. 33-34.

6 Yelmen, *Türk Dericiliği 2400 Yaşında*, s. 74.

7 CDA, Maliyeden Müdevver Defter nr. 203, s. 44A, sıra 2.

Kapalıçarşı'da kunduracı,
Giovanni Jean Brindesi

1980'lerde Kazlıçeşme sanayi bölgesi

yüz otuz aded deride ancak otuzar akçe virilüp ve meblağ-ı merkûmı mezbûrlar beynlerinde taksîm ve mu'tâd-ı kadîmün hilâfına cevr ü te'addî olınmamak için mukaddemâ husûs-ı mezbûra gereği gibi nizâm virilüp fukarâ istirâhat üzre iken mezkûr altı neferden başyazıcı ta'bîr eyledükleri kitâbet aslında etmek mukâbili berât ile olmayup esnâf beyninde muhtârları olan kimesne cümle ma'rifetiyle nasb olınagelmişiken bundan akdem kitâbet-i mezbûr ancak İsmâ'îl nâm kimesneye on sekiz akçe yevmiyye hazîne-mânde ve ba'dehû otuz akçe dahi hazîne-mânde iden Mehmed husûs-ı mezbûr içün birbirlerine düşüp hazîne-mândemüz mukâbili etmeğimüzdür birbirlerimüze ulûfe virüp te'ayyüş eylesek gerekdür diyü fukarâdan celb-i mâl sevdâsına düşüp nizâmlarını fesh ve teğayyürine bâ'is ve ahvâlleri dîğergûn oldukların bildirüp men' u def'i içün emr-i şerîfüm virilmek bâbında istid'â-yı inâyet eyledükleri ecilden imdi merkûm Kâtib Mehmed bundan akdem şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı âlîşân mûcebince ta'yîn olınan avâyide kãni' ve esnâf dahi râzî olup kıbel-i şer'den i'lâm ve Kâtib İsmâ'îl'ün hazîne-mânde eylediği on sekiz akçesi dahi bakïyye-i mahlûlden tevcîh olınmağın fimâ ba'd Kâtib Mehmed bâ fermân-ı âlî ta'yîn olınan avâyidden ziyâde taleb itmemek ve esnâf dahi noksân teklif itmeyüp kat'-ı nizâ' olmak için mahalline kayd ve emr-i şerîf tahrîr olınmak diyü fermân-ı âlîşân sâdır olmağın mûcebince mahalline kayd olınup şürûtıyla emr-i şerîf yazılmak için işbu tezkire virildi. Fî 29 L sene 1141 [28 Mayıs 1729]

Osmanlı döneminde hazırlanan İstanbul zaviye-tekke-dergâh-türbe mecmualarında Derya Ali Baba Türbesi'nin "Yedikule: Deryayi Ali Baba Türbesi, Kazlıçeşme yolunda" şeklinde kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.[8] Fakat Derya Ali Baba adına zaviye-tekke-dergâh kaydına rastlanmamıştır. Yukarıda verilen, Dericiler Derneği'nde aslı bulunan berat kaydında ise Derya Ali Baba Zaviyesi ve yöneticisi olan debbağ Ahi Babası olduğu kayıtlıdır. Bu kayıtlar tekrar gözden geçirildiğinde Yedikule-Kazlıçeşme'deki zaviye-tekke-dergâhların dökümü çıkarılmıştır.

Evliya Çelebi, Yedikule'deki dinî yapılara dair bilgi verirken bir cami, yedi mescid, bir han, bir hamam, yedi sebil ve üç tekkeden söz eder.[9] Ancak, bu üç tekkenin adını ve yerini belirtmemiştir.

1784 yılına ait kayıtlara göre İstanbul'da 229 adet tekke-dergâh (hangâh) bulunmaktadır; Yedikule'deki dergâhlar şunlardır:[10] "Yedikule kurbunde Mirahur tekyesi (Şeyh İbrahim Efendi), Yedikule Bucakbağı mescidi kurbunde Nakşibendi İbrahim Dede tekyesi." 1912 yılına ait zaviye-tekke-dergâh-türbe istatistiklerinin yer aldığı *İstanbul İhsaiyat Mecmuası*'nda ise Yedikule'de dört adet dergâh-tekke olduğu görülmektedir.[11] Bunlar Hacı Evhadüddin Dergâhı, Kule Meydanı Dergâhı, Mîrâhûr Dergâhı ve Peruşan Baba Dergâhı'dır.

Zaviye-tekke-dergâh-türbe mecmualarında Derya Ali Baba türbe kaydının bulunmaması yapının başka bir adla kaydedilmiş olması ihtimalini ortaya koyduğu gibi, zaviye kaydının var olmaması 19. yüzyılda türbenin korunup zaviyenin niteliğini kaybettiğine de delalet edebilir. Zaviyenin Yedikule debbağ esnaf birliği yönetimine tahsis edilmesi dolayısıyla zamanla esnafın yönetim odasına dönüştüğünü, bu esnaf birliğinin yerini Osmanlı dönemi sonunda kurulan Türk Deri Sepicileri Birliği'nin ve onun yerini de Cumhuriyet döneminde Türkiye Deri Sanayicileri Derneği'nin aldığını tespit etmiş bulunuyoruz. Dernek başkanının yukarıdaki ifadeleri dernek yerinin aslında Derya Ali Baba'dan kendilerine intikal ettiğini bildiklerini açıkça göstermektedir; ancak bu mekândan zaviye değil de "türbenin bitişiğindeki yer" olarak bahsedilmektedir.

Kırşehir Ahi Evran Zaviyesi tarafından diğer şehirlerdeki zaviyelere atanan Ahi şeyhleri, Ahi Baba olarak meslek birliği yöneticiliği üstlenmektedir. Ahi Babaların meslek birliği yöneticisi olarak kullandıkları zaviyeler zaman içinde, özellikle esnaf birliklerinin şirketleşmeye başladığı 1860'lardan itibaren, esnaf-dernek-şirket yönetim odasına dönüşerek zaviye niteliğini kaybedip yönetim odası niteliğine dönüşmüştür. Ancak zaviyeler vakıf yeri olduklarından, vakfın amacına uygun olarak esnaf birliğinin yöneticileri tarafından kullanılma şartı devam etmiş, bu nedenle zaviye nitelikleri kaybolsa da esnaf-şirket-dernekle ilgili yönetim merkezi olmaya devam etmişlerdir.

Bir başka ihtimal de zaviyenin adının farklı kaydedilmiş olmasıdır. Nitekim yukarıda Yedikule'de kayıtlı dört dergâh içinde yer alan ve "Kule Meydanı Dergâhı" olarak anılan dergâhın neresi olduğu tam olarak belirlenememiştir.

Necip Bey ve Pervititch haritalarında Derya Ali Baba Türbesi'nin, dolayısıyla zaviyenin yeri belirtilmiştir. Pervititch haritalarının Kazlıçeşme paftasında, Kazlı

8 N. Galitekin ve İ. Yurdakul, "İstanbul Türbeleri", *İstanbul Araştırmaları*, sayı 7, 1999, s. 129.

9 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1314, s. 391.

10 CDA, D.BŞM, Defter nr. 1208, s. 11-13.

11 "Tekaya ve Zevaya", *İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası*, c. 1, İstanbul, 1328, s. 18-30.

Çeşme karşısında "Kahve" ibaresiyle belirtilen "Lonca Kahvesi" ile "Lonca Meydanı", zaviye ve türbe binaları işaretlidir.[12] Bu haritalardan da hareketle Derya Ali Baba Zaviyesi ve Türbesi'nin yeri tam olarak tarif edilebilir. Türbe ve zaviye Lonca Kahvesi ile bitişiktir; meşhur Kazlı Çeşme'nin tam karşısında, Kazlıçeşme yolu üzerindedir. Osmanlı döneminde Kazlıçeşme Yolu olarak bilinen caddenin adı Cumhuriyet döneminde Demirhane caddesi olarak değiştirilmiştir. Bu düzenlemeye göre zaviyenin bulunduğu yer eski Kazlıçeşme Yolu, yeni adıyla Demirhane caddesi ile Zakir Başı (Paşa) Sokağı'nın bitiştiği yerdedir. Tekkenin doğu cephesinde Kazlıçeşme Fatih Camii, batı cephesinde kilise yer alır. Kazlıçeşme sanayii taşınıp binalar yıkıldıktan sonra hâlihazırda, mermer kaz resmi çalınmış olan Kazlı Çeşme ile Fatih Camii ve kilise durmaktadır, ancak Derya Ali Baba Tekkesi ve türbesi yıkılmıştır. Derya Ali Baba türbesi mezaryeri ise ayaktadır.

Sonuç olarak yukarıdaki bilgiler değerlendirildiğinde, belgelerde Yedikule debbağları Ahi Babalarının deriyi dağıttığı Lonca Meydanı'nın, Derya Ali Baba Zaviyesi vakfına ait olduğu anlaşılmaktadır. Deri Sepicileri Birliği, Cumhuriyet döneminde birlikte dernek statüsüne dönüşünce de yine yerinde kalmıştır. Yar Ali Zaviyesi tevliyetinin vakıf şartı olarak Yedikule debbağları Ahi Babalarına verildiği anlaşılmaktadır. Yedikule debbağ esnafının Ahi Babası İstanbul bölgesinin Ahi teşkilatı şeyhiydi. Kırşehir Ahi Evran Vakfı, İstanbul'da Ahi Evran Zaviyesi kurmamış, Yar Ali Zaviyesi tevliyeti Ahi Baba'lara yani Ahi şeyhlere verildiğinden bu zaviye Ahi Evran zaviyesi olarak kullanılmıştır. Zaviye mütevellisi olan debbağ Ahi Babası hem zaviyeyi hem de debbağ esnaf birliğini buradan yönetiyordu. Özellikle esnafa ham deri alım satım ve dağıtımının yapıldığı lonca yeri bu zaviyeye ait mekândaydı.

Fatih'in Eyüp ve Ayasofya vakıfları vakfiyesinde yer alan debbağ sanayi sitesi inşası kayıtları da önemli bir yere sahiptir. Fatih'in İstanbul'da inşa edip vakfederek bizzat kurduğu üç sanayi sitesi vardır. İnşası ilk tamamlanan (H. 861/1457) debbağhaneler Eyüp debbağhaneleri olup 10 dükkândan oluşuyordu. Eyüp debbağhaneleri surdışında olduğundan Yedikule debbağ meslek birliğine bağlıydı. Eyüp debbağ meslek birliği Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar debbağ meslek birlikleri kurulduktan sonra kurulmuş ve Yedikule debbağ meslek birliğinden ayrılmıştır.

Fatih'in inşa ettiği ikinci sanayi sitesi İstanbul'un en büyük debbağ sanayi sitesi 27 adet iki katlı kârhane denen atölyelerden oluşan Yedikule debbağhaneleridir ve inşaatı uzun sürüp H. 875 (1470) yılında tamamlanmış, daha sonra ilavelerle 360 debbağhaneye kadar çoğaltılmıştır.

Üçüncü olarak inşa edilen sanayi sitesi, üretimi debbağ üretimine bağımlı olan Saraçhane idi. Fatih, üretim yapılan sanayi siteleri dışında, perakende satış yapılan birçok çarşı da kurdurmuştur. Ancak bu çarşılar da yine sanayi sitelerine bağlı olduğundan, ilk üretim yeri olarak Eyüp ve Yedikule debbağhanelerini/sanayi sitesini inşa etmişti.

Yedikule debbağ meslek birliğinin, Ahi teşkilatının İstanbul bölge temsilcisi/halifesi olan Ahi Baba tarafından 1453'te kurulup faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.

12 Pervititch haritaları Kazlıçeşme paftası.

Bunların bir kısmı 1457'de inşası tamamlanan Eyüp debbağhanelerinde faaliyete başlamış, önemli kısmı da Yedikule debbağ sanayi sitesi inşasının 1470'te tamamlanmasına kadar geçen 18 yıl içinde Yedikule surdışında kurdukları geçici üretim yerlerinde debbağlık yapmıştır.

Deri silahlık

Öncelikle askerî ihtiyaçları temin için Yedikule'de debbağ üretiminin başladığını, bu alandaki işgücü ihtiyacının bir kısmının yeniçeri askerî sınıfı arasından karşılandığını söyleyebiliriz. Yedikule debbağ sanayi sitesi, Fatih Sultan Mehmed Vakfı'nın içinde yer alan Ayasofya Camii'ne gelir sağlamak üzere inşa edilmiş ve İstanbul kadılığına bağlı kurulan İstanbul debbağ meslek birliğine kiralanmıştır.

Osmanlı şehirlerinin tümünde olduğu gibi İstanbul'da da ticaret ve sanayiye dair altyapı, ticaret çarşıları ve sanayi sitelerinin tamamı vakıflar tarafından inşa edilmiştir. Fatih Vakfı'nın vakfiyesi incelendiğinde iktisadî ve stratejik önemine göre birçok çarşı ve sanayi sitesinin inşa edildiği görülmektedir. Bu anlamda Fatih Sultan Mehmed'in H. 861 (1457) tarihli Eyüp Camii Vakfı vakfiyesinde ve H. 875 (1470) tarihli Fatih ve Ayasofya Camii Vakfı vakfiyesinde İstanbul'un yeniden inşası, sanayinin kurulmasıyla ilgili altyapı inşa faaliyetleri ve sanayicilerin İstanbul'a göçünün teşvikiyle ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

H. 875 (1470) tarihli bilgiye göre, vakfın inşa faaliyetleri debbağ sanayi siteleri de dâhil olmak üzere Eyüp vakfının tamamlanmasından altı yıl sonra, H. 867'de (1462) başlamış ve H. 875'te (1470) tamamlanmış, yani fiilen dokuz yıl

sürmüştü. Vakfiyede fetihten itibaren 18 yılda şehir genişletilerek yenilenip yeni binalar, yerleşim yerleri, sanayi siteleri ve çarşılar yapıldıktan sonra Anadolu ve Rumeli'den özellikle sanayi ehlinin ve meslek birliklerinin İstanbul'a aileleriyle gelip yerleşmelerinin teşvik edildiği önemle belirtilmiştir.

Şehr-i mezbûru teshir sûr-ı barusını bennâ-yı himmeti tâmir itdükden sonra Rumili ve Anadolu taraflarından İstanbul'da karâra rağbet iden râiyyetmen olunmayup belki her taraf ashâb-ı sanâyi u hıref ehli iyâli ile pây-i tahta irsal oluna diyü ahkâm-ı mutaa gönderilüp hasbe'l-memûr şehr-i mezbûr kema kan mâmur olmuştur.[13]

Fatih vakfiyesinde İstanbul'un yeniden kurulması anlatılırken, fetih "küçük cihat" olarak nitelendirilip, şehrin yeniden imarı, inşası ve bir İslam şehri, cihan devletinin başkenti yani dünya başkenti olarak düzenlenmesi faaliyeti de "büyük cihat" diye anılır. İstanbul şehrinin İslam şehri ve dünya başkenti olarak yeniden kurulması faaliyetine başlanması "cihat-ı asgardan cihat-ı ekbere geçmek" olarak tanımlanır.

ol pâdişah (…) târik-i şer'-i kavime sâlik olmağla bâd-bân-ı himmeti ile bahreyne mâlik olduktan sonra fütuhât-ı behiyyeden ferâgat ve dil-hahları müyesser olmağla bu mertebelere kanaat ve sekiz yüz altmış yedi senesinde (867/1462) şükrân li hazihi'n-nizâm cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere mürâcâat ve bu kitab-ı müstetâbda bast-ı tasfil olunan hayrata azîmet (…) niçe yüz deyr-i dir-sâleden çirk-i şirki izâle edip encümen-i zikrullâh ve ibâdet-gâh-ı ehl-i intibâh idüp işbu sekiz yüz yetmiş beş senesi mâh-ı Receb'inde (Receb 875/1470) ebniye-i hayrat vâsıl-ı mertebe-i tamâm (…) olmağla[14]

İslam âleminin merkezi ve dünya başkenti İstanbul'un inşasının, fethinden daha zor olduğu, Eyüp Vakfı hariç tutulursa asıl inşa faaliyetinin fetihten dokuz yıl sonra başlatılabilmesinden de anlaşılmaktadır. Fatih, fetihten itibaren önce Eyüp Vakfı'nın inşasını tamamlamıştır (H. 861/1457). Önce Eyüp'ün inşa edilip yeni bir yerleşim alanına dönüştürülmesinin manevî bir yönü olduğu da Fatih'in vakfiyesinde belirtilir. Fatih fethi anlatırken, H. Muharrem 855 (1451)'te tahta çıktığı günden itibaren İstanbul'un fethi için Allah'a dua edip ricada bulunarak

13 VGM, Kasa Defteri, nr. 46, s. 35-36. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri¸ Çamlıca Vakfı Yayınları¸ İstanbul¸* 2006, s. 22.

14 VGM, Kasa Defteri, nr. 46, s. 36-38. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*, s. 22.

zamanındaki evliyadan himmet talep ettiğini, istirahati ve faaliyetine ara vermeyi haram sayıp gerekli hazırlıkları ihmal etmeden tamamladıklarını, fetih nasip olur ise şehrin tamamını vakfetmeye niyet ettiğini anlatır. 51 gün kuşatmadan sonra Allah'ın yardımı, evliyaullahın imdadı ve ariflerin kutbu Akşemseddin Hazretleri'nin tebşiri ile H. 857 (1453)'de fethin gerçekleştiğini belirtir.

> *Sekiz yüz elli beş senesi Muharremü'l-harâmında serîr-i saltanât-ı Osmâniye'yi teşrîf (…) şeref bahş-ı efser-i pâdişâhî olduğu günden İstanbul fethini Rabbü'l-izzetten recâ ve zemân-ı devletlerinde olan evliyâullahdan himmet istidâ idüp bu hâtırâ ile ârâ u istirahâti harâm ve tertîbi mukaddemâta min gayr-i ihmâl ikdam buyurup (…) Sâhib-i devlet (Fâtih) Rabb-i izzet fethi müyesser iderse cümlesin vakf ideyüm diyü niyyet ve beynehû ve beyne'llah muâhede ve akdi azîmet eyleyüp elli bir gün muhâsaradan sonra bu pâdişâh-ı âlî nijada rabb-i kerîmün is'âdı ve evliyâullâhın imdâdı ve belki kutbu'l-arifîn Akşemseddin Hazretleri'nin tebşîri ve ol hayy-i kadîrün teshîl ü teysîri kârîn-i hâl ve berârende-i âmâl olup sekiz yüz elli yedi senesi mâh-ı Cumâde'l-âhiresinde (Cemaziyelahir 857/1453) feth u teshîr müyesser oldu.*[15]

Akşemseddin, Fatih'e fethi müjdelemişti; bu müjdesinin (tebşirin) önemli göstergelerinden birisi de Hz. Eyüp'ün medfun olduğu yeri keşfiydi. Akşemseddin muhasara sırasında rüyasında, Peygamberimizin Medine'ye hicretinde ilk misafiri olduğu ve evinde kaldığı sahabelerinden Hz. Eyüp'ün, İstanbul'u fethetmek için gelip, şehit olup medfun olduğu yeri görmüştü. Fatih bu yerin keşfedilmesini ve ilk vakıf olarak Eyüp Türbesi ve Camii ile çevresinin burada inşasını istemiş ve İstanbul'un vakıflar tarafından inşasını öncelikle bu bölgeden başlatmıştı. Hz. Eyüp türbesi ve mescidinin inşası fetihten önce başlatılmış, fetihle hızlanarak külliyesi ve akarlarıyla beraber H. 861(1457)'de Eyüp Vakfı ve inşası tamamlanmıştı. Daha sonraki dokuz yıl içinde ancak yeni şehrin planlamasının ve yatırım kaynaklarının temin ve tahsisinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Fatih bu süre içinde fethe devam ederek, İstanbul'un çevresi kabul ettiği Balkanlar'ın fethini yani İstanbul'un gerçek anlamda çevresiyle birlikte fethi sürecini de tamamlamıştı. İstanbul'un fethinden iki yıl sonra 1455'te Sırbistan'ı, 1462'de Romanya'yı, 1463'te Bosna'yı ve 1466'da Arnavutluk'u da fethederek Adriyatik'e ulaştı. Fatih Vakfı'nın asıl gelir kaynakları, Balkanlar'da fethedilen bu bölgelerde vakfedilen tarım arazileri ve mukataalardı.

Fatih vakfiyesinde İstanbul'un fethinden sonraki on yıl daha çevrenin fethinin ve ıslahın sürdüğünü, on yıl sonra İstanbul'un vakıflar yoluyla inşasına başladıklarını anlatır; on yıl fetih ve cihada, ahvalin ıslahına devam ettiklerini, daha sonra kadı ve askerlere, önde gelen ayana, ulema, meşayih ve fukahaya, sahip oldukları mal ve nimetten İstanbul'da vakfetmek üzere hayrat inşasına emir, ruhsat ve izin verdiğini, böylece her vakıf sahibinin bir mahalli inşa edip o mahalle onların isminin verildiğini belirtir.

> *Ol pâdişâh-ı pâk (Fâtih) nihâd-ı kâmil on sene dahi feth u teshîr-i bilâd ve ikâmet-i alâm-ı cihâd ve ıslâh-ı ahvâli ibâd ile takayyüd buyurup kuzât-ı asâkir ve sâir âyân u ekâbir ve ulemâ-yı kirâm ve meşâyih-i izâm ve fukahâ-*

15 875/1470 tarihli Fatih Vakfiyesi VGM, Kasa Defteri, nr.46, s.30-31. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri(2006)*, Vakfiye I, s. 21.

Kazlıçeşme debbağhaneleri

yı zevi'l-ihtirâma ve bi'l-cümle erkân-ı saltanât-ı ebediyyü'l- kıyâma vâsıl oldukları mal-ı ganîmet ve Rabb-i izzitün kerem eylediği nimetden nass-ı kerimi üzre İstanbul'da inşâ-yı hayrata ruhsat ve ibdâ-ı meberrâta icâzet virüp her biri bir mahalli ihtiyar ve ol mahalle anlar ismi ile iştihâr bulup...[16]

Fatih on yıl sürekli savaşarak elde ettiği bu büyük fetihlere yukarıda belirttiğimiz gibi "küçük cihat" diyordu. Aynı zamanda şair olan Fatih, vakfiyesinde asıl fethin ("büyük cihat"ın) şehirler kurararak halkın gönüllerini fethetmek olduğunu, adeta dünya hükümdarı olmak, yönettiği devleti dünya devleti yapmak isteyenlerin başlarına tac etmeleri gereken şu önemli beyitle anlatır:

Hüner bir şehir bünyâd eylemekdür
Reâyâ kalbin âbâd eylemekdür[17]

Fatih'in sanayi mesleği mensuplarının meslek birliği üyeleri ve aileleriyle İstanbul'a yerleşmeleri için gönderdiği emirler sonucunda ilk gelen meslek grupları arasında debbağlar ve kasapların bulunduğunu söyleyebiliriz. Debbağ ve kasapların yoğunluğu nedeniyle aileleriyle yerleştikleri yerlere mahalleyi kuranların adları verilmişti. Yeni gelen bu nüfusla İstanbul'da "Debbağzade mahallesi",[18] Üsküdar'da "Debbağlar mahallesi",[19] Fatih'te "Kasap İlyas mahallesi"[20] gibi yeni mahalleler kurulmuştu. Mahalle mescidini inşa edip vakfeden kişinin adı ve bazen de mesleği bu mescid çevresinde kurulacak mahalleye ad olarak veriliyordu.

Fatih Vakfı tarafından dericilikle ilgili olarak Yedikule ve Eyüp debbağhanelerinin yanında, deri tedariki için salhaneler, kasap dükkânları; işlenmiş deriden mamul eşya üretenler için saraçhane çarşısı ve sanayi sitesi inşa edilmişti. Deri ve deri mamullerinin halkın kullanımının yanında askeriyede de son derece yay-

16 875/1470 tarihli Fatih Vakfiyesi, VGM, Kasa Defteri, nr. 46, s. 33-34. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*, Vakfiye I, s. 21.

17 VGM, Kasa Defteri, nr. 46, s. 36. Ayrıca bkz. F*atih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*, Vakfiye I, s. 22.

18 CDA, Atik Şikâyet Defteri, nr. 7, s. 91, hüküm nr. 303.

19 CDA, İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 10, s. 241, hüküm nr. 858.

20 CDA, Atik Şikâyet Defteri, nr. 7, s. 91, hüküm nr. 303.

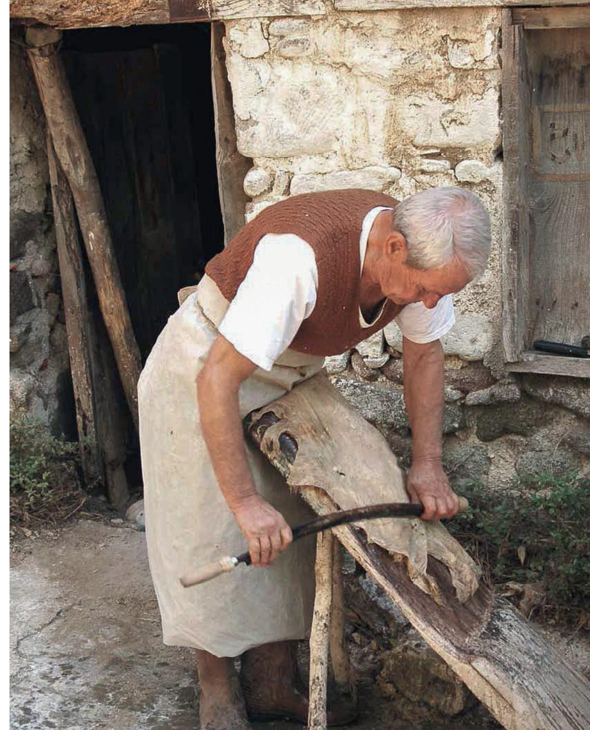
gın bir kullanım alanının bulunması deri sanayiini stratejik konumda tutuyordu.

Fatih'ten sonra, görülen ihtiyaç üzerine Yedikule ve Eyüp debbağhaneleri genişletilmiş, ilave olarak Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar'da farklı vakıflar tarafından debbağhaneler inşa edilerek, bu bölgelerde kurulan debbağ meslek birliklerine kiralanmıştır.

Tüm dönemler boyunca Osmanlı İstanbul debbağ meslek birlikleri beş ayrı bölgede faaliyet göstermişti. Bu nedenle İstanbul debbağları Osmanlı arşiv belgelerinde "beş ocak" olarak isimlendiriliyordu.

İSTANBUL DEBBAĞ ATÖLYELERİNİN VE ÇALIŞANLARIN SAYISI

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de verdiği bilgiye göre, İstanbul ve üç beldesinde toplam debbağ atölyelerinin sayısı 700 adet, çalışan sayısı ise 3000 kişiydi. Debbağların pirlerinin "Zeyd Hindi" olduğunu, Osmanlı ülkesinde debbağlara "Ahi" dendiğini belirten Evliya Çelebi, Ahilerin pirinin Kayseri'den çıkan "Ahi Evran" olduğunu söyler.[21]

Debbağ

H. 1107 (1696) tarihli fermanda Fatih'in İstanbul'u fethinde Yedikule'de üç yüz altmış (360) adet debbağhane (debbağ atölyesi) inşa ettiği belirtilmektedir. Aşağıda ayrıca izah edileceği gibi bunların bir bölümü Yedikule'de, önemli bölümü ise İstanbul'un muhtelif yerlerinde olup Yedikule esnaf birliğine bağlı ve Ayasofya Vakfı kiracıları idiler. Aynı fermanda İstanbul'daki diğer debbağhanelerin sayısı da belirtilmektedir.[22] Buna göre 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında İstanbul'da Yedikule ve bağlı bölgelerde 360, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 117 adet olmak üzere toplam 477 debbağhane vardı. Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Babası, hem debbağ meslek birliğinin şeyhi/piri hem de Kırşehir Ahi Evran Vakfı Zaviyesi tarafından İstanbul bölgesini temsilen seçilen Ahi teşkilatı halifesi/şeyhiydi; diğer bir deyişle Ahi Evran Vakfı Zaviyesi tarafından seçilen İstanbul ve üç beldesini içeren bölgedeki Ahi teşkilatının temsilcisi/halifesi Yedikule debbağlarının Ahi Babası olan şeyhti.

Böylece ilk meslek birliği olan Yedikule debbağ meslek birliğinin Ahi Babası olan Ahi şeyhi ve ondan sonra gelen Ahi şeyhler, İstanbul meslek birliklerinin Ahi Evran'ın Ahi teşkilatı modeline göre teşkilatlandırmasında önemli bir rol oynadı.

YEDİKULE-ZEYTİNBURNU DEBBAĞ MESLEK BİRLİĞİ'NDE İŞLETMECİ VE ÇALIŞANLAR

Bugün Zeytinburnu'nda yer alan, Osmanlı döneminde İstanbul kadılığına/kazasına bağlı Yedikule Debbağhanesi, Fatih Sultan Mehmed Vakfı tarafından inşa

21 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1, s. 594.

22 CDA, Mühimme Defteri, nr. 108, s. 255, hüküm 1081.

edilmiştir. Yedikule Debbağ Meslek Birliği, Fatih Sultan Mehmet Vakfı'nın kiracılarıydı. Elde edilen kira geliri, Fatih Vakfı'na bağlı Ayasofya Camii'ne gelir olarak tahsis edilmişti. Üretim bölgeleri Yedikule'de, surdışındaydı.

Vakıf tarafından inşa edilen Yedikule'deki üretim bölgesinin sınırları vakfiyede tarif edilmiştir. Bir tarafı açık, üç tarafı çevrili bir çarşıdır ve dükkânlar birbirine bitişiktir. Fatih vakfiyelerine göre Yedikule'de toplam 43 dükkân, 3 depo ve 1 palamud değirmeni vardı. B şıkkındaki 1107/1696 tarihli fermana göre, Yedikule'de Ayasofya Vakfı'na bağlı toplam 360 adet debbağhane bulunuyordu. C şıkkında belirtilen 1140/1728 tarihli İstanbul kadısının ilamına göre ise Yedikule'de yapılan debbağ esnaf sayımında toplam 64 debbağhane tespit edilmişti.

Kazlıçeşme debbağhaneleri

H. 875 (1470) tarihli Fatih Sultan Mehmed Vakfı vakfiyesinde pazarlar ve çarşılar sayılırken Yedikule debbağhanesi olarak kurulan sanayi sitesi de tarif edilmiştir. Bu tarife göre, deniz kenarında ve sur dışında bulunan debbağhanedeki 27 dükkân, aşağıdaki tarihsiz Fatih vakfiyesinde belirtilen 43 dükkân içinde yer almaktadır.

Debbağhane didükleri bazardur.
Yiğirmi yedi bâb dükkândur.
Sahil-i bahra düşmüşdür, haric-i kal'adadur.[23]

Vakfiyede Debbağlar Kapısı (Yedikule) haricinde toplam 43 dükkân, 3 depo (mahzen) ve 1 palamud değirmeni vakfedildiği belirtilmekte, bölgedeki dükkân sayısı verilmektedir. Buna göre, "Debbağlar Kapısı" haricinde/surdışında 15 dükkân ve 3 depo/mahzen bulunur, etrafı boş ve bir tarafı denizdir; yine "Debbağlar Kapısı"nda sur ile çevrili 1, sura bitişik 2 dükkân, sura yakın ve dört tarafı yolla çevrili 5 dükkân, 1 dükkân ve 1 palamud değirmeni, bir tarafı Hacı Sinan Fakı mülküne, bir tarafı müderris Mevlâna Muslihiddin mülküne sınır, iki tarafında yol olan biri başçı dükkânı toplam 5 dükkân, bir tarafı Mustafa'nın mülküne bitişik 10 dükkân, yine aynı yerde ayrı olarak 4 dükkân vardır.

667- Mezbûr kapıda kâin ve dört taraftan sur ile ve tarik ile mahdûd dükkânın tamamı.

668- Mezbûr kapının aşağısında kâin ve sur ile ve üç taraftan tarîk ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.

23 VGM Arşivi, Kasa Defteri, nr. 46, s. 83-84. Ayrıca bkz. *Fatih Sultan Mehmet Vakfiyeleri*, I. Vakfiye, s. 29.

669- Mezbûr kapının aşağısında kâin ve dört taraftan tarîk ile mahdûd bitişik beş dükkânın tamamı.

670- Mezbûr mevzide kâin ve üç taraftan tarîk ile ve beylik bağçe ile ve Bakırcı Mahmud'un odaları ile mahdûd dükkânın ve Palamut değirmeni denilen değirmenin tamamı.

671- Kezâlik mezkûr kapının karşısında kâin ve iki taraftan tarîk ile ve Hacı Sinan Fakıh mülki ile ve Müderris Mevlânâ Musluhiddin mülki ile mahdûd bitişik ve birisi başçı dükkânı olan beş dükkânın tamamı.

672- Mezbûr dükkânların karşısında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan Üsküfü Mustafa'nın mülki ile mahdûd bitişik on dükkânın tamamı.

673- Mezbûr mevzide kaîn ve tarîk ile ve mezbûr Mustafa'nın mülki ile ve hâl-i mevzi ile ve Memun'un mülki ile mahdûd debbağ dükkânın tamamı.

674- Mezbûr mevzide kâin ve tarîk ile ve zımmî Demirci Yani mülki ile ve mezkûr dükkânlar ile mahdûd bitişik iki dükkânın tamamı.

675- Debbağlar arasında kâin ve üç taraftan tarîk ile ve diğer taraftan hâl-i mevzi ile mahdûd dükkânın tamamı.

H. 1107 (1696) tarihli fermanda Fatih'in İstanbul'u fethinde Yedikule'de 360 adet debbağhane (debbağ atölyesi) inşa ettiği belirtilmektedir.

Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hîni fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhâne ve üç yüz altmış bâb debbâğhâne binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi '-i şerîfine vakf ve icâre-i mu 'accele ve yevmî dört yüz akçe icâre-i müeccele ile debbâğlara îcâr olınup

Yedikule'deki debbağ atölye/dükkân adedi ve Yedikule debbağ meslek birliği üye adediyle ilgili ayrıntılı bilgi veren kaynaklardan biri, H. 1140 (1728) tarihli İstanbul esnaf sayım defteridir. Buradaki verilere göre Yedikule'de 64 adet debbağ kârhanesi/atölyesi mevcuttu. Her birini bir ustanın işlettiği atölyelerde toplam 228 kişi çalışmakta, atölye başına ortalama dört kişi düşmekteydi. Her atölyenin önünde tabaklamada kullanılan kireç kuyuları vardı. Kuyuların hayli tehlikeli olduğu ve insanların buralara düşerek öldüğü bu nedenle tedbir alınması konusunda Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ilettiği talep üzerine İstanbul kadısı ıslah çalışmaları başlatmıştı. Bu vesileyle de Yedikule debbağhanelerinde bulunan atölyeler, bu atölyeleri işletenler ve atölyelerde çalışanlar kaydedilmişti. Nizamlara uyacaklarına dair kefalet alınmış, Ahi Babaları ve kethüdaları nizama uymadıkları gerekçesiyle görevden alınıp yerine yeni Ahi Baba ve kethüda atanmıştı.

YEDİKULE DEBBAĞ MESLEK BİRLİĞİ ARŞİV BELGELERİ

Birinci Belge

H. 1107 (1696) tarihli ferman, İstanbul'daki debbağhaneler ve inşa eden vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu fermana göre 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında Yedikule'de 360 debbağhane vardı.[24]

24 CDA, Mühimme Defteri, nr. 108, s. 255, hüküm 1081.

İstanbul ve Hâslar kadîlarına ve müfettiş-i evkâf olan (boş) zîde fazluhûya hüküm ki:

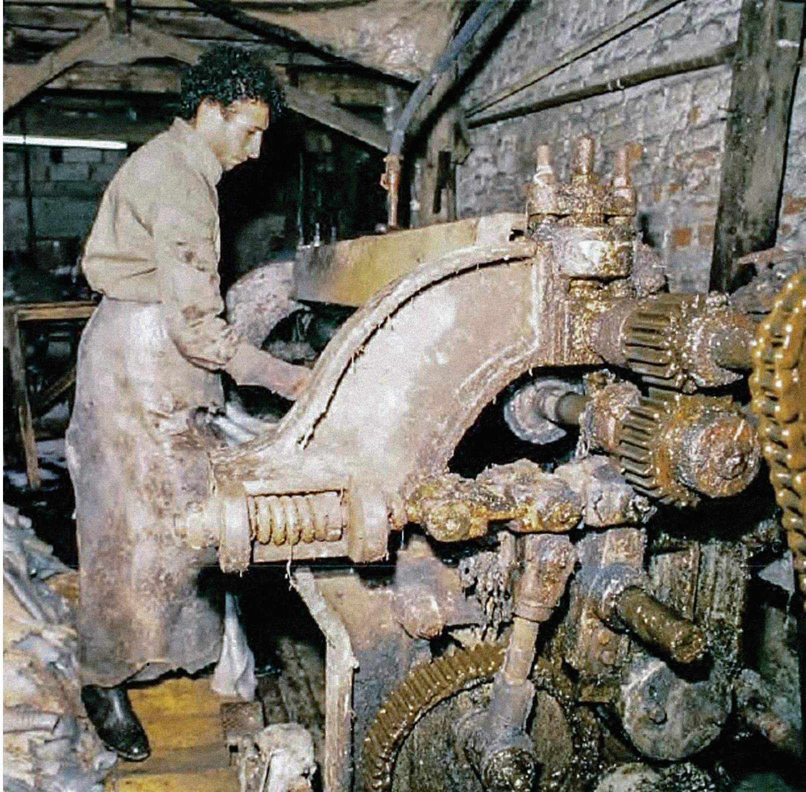
Mahrûse-i İstanbul'da vakı' merhûm ve mağfurun leh ceddum Ebu'l-feth Sultan Mehmed Hân-ı Gâzi tabe serâhû hîn-i fethde Yedikulle hâricinde leb-i deryâda otuz üç bâb selhane ve üç yüz altmış bâb debbağhâne binâ ve Ayasofya-i kebîr câmi'-i şerîfine vakf ve icârei mu'accele ve yevmî dört yüz akçe icâre-i müeccele ile debbağlara icar olınup feth-i hâkânîden beru otuz üç bâb selhânelerde sekiz yeniçeri meydanı ve sarayı atîk ve cedîd ve şehr ta'yinatı içün Üsküdar ve Galata ve Haslar kazâsında hâric-i şehrde bi'l-cümle leb-i deryâda ve dâhil-i şehre nakl olınan selhânelerde kassab tâifesinün zebh eyledükleri hayvanat derilerinün cümlesin narh-ı cârî üzre vakf-ı mezbûr müste'cirleri iştirâ ve aded-i dekâkin üzre ber mûceb-i defter-i mumza Lonca ta'bir olınur mahallde tevzi' ve dibâğat ve tathirden sonra ulûfesuz mirîye mute'allık muhimmat-ı seferiyye vesâyir ibâdullaha furuht idüp min ba'd hârice bir kıt'a deri virilmemek üzre ellerinde olan atik emr-i şerîf dokuz yüz kırk dört senesinde tecdîd olınup ve dokuz yüz elli ve elli beş ve yetmiş ve yetmiş beş târihinde dahi kassâb tâifesi hâsıl eyledükleri hayvanât derilerin bunlara satup ahâra satmayup cümlesin bunlar almak üzre mulûk-ı mâziyeden hatt-ı humâyun ile mu'anven mute'addid evâmir-i şerîfe virilup ve ba'dehû kat'-ı niza' olınmak üzre Üsküdar kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri yine kazâ-ı mezburda Atik Vâlide Sultan ve Safiyye Sultan ve Mihrimâh Sultan ihdâs eyledükleri otuz bir aded debbağhânelerine ve Galata kazâsında vâkı' selhânelerde zebh olınan derileri Tophâne'de Kılıc Ali Paşa'nun ve Kasım Paşa'nun ve Sinan Paşa'nun muhdes kırk dört aded debbağhânelerine ve Hazret-i Ebi Eyyûb-i Ensâri kasabası içinde zebh olınan derileri Hasköy'de Pir Mehmed Paşa'nun ve Eyyub iskelesinde ihdâs olınan otuz dokuz bâb debbağhâneye ifraz ve ta'yin olınmağla her debbağ olmadukları yirlerde zebh olınan derileri alup ahara müdâhale eylememek içün bin on altı ve kırk dört ve altmış beş ve yetmiş sekiz ve doksan beş senelerinde nâzır-ı vakf olan Dâru's-sa'ade ağaları arzları mûcebince evâmir-i şerîfe virilmişiken kana'at olınmayup bunlara mahsûs İstanbul'da olan mevâzı'dan kadîme muhalif deri almalarıyla bunlara kifâyet eylemeduğinden nısfından ziyâde kârhâneleri mu'attal ve harâbe ve taraf-ı vakfa ayid olan icârât virilmeyup mahsûl-i vakfa gadr olınmağın ânun gibi debbağlık işlemek isteyenler Yedikulle hâricinde vakf-ı mezbûr akarâtında işleyup ahar yirlerde işleyenler men' olınup husûs-ı mezbûr ceddüm Sultan Murad Hân-ı sâlis zemânında murâfa'adan İstanbul kadısının arzıyla kangı tarafa virilen emr ile amel olına diyu telhis olındukda ceddum Ebu'l-feth müşârun ileyhun Yedikulle debbağları tarafına virilen emr ile amel olına diyu mukaddemâ vârid olan emr-i şerifde musarrah ve tarâf-ı vakfda mahfûz ve ma'mûlun bih defter-i mastur u mukayyed iken Üsküdar'da vakı' merhum Atik Valide Sultan'un muhdes on iki bâb debbağhânesine saray-ı cedîd kassâbbaşı yediyle matbah-ı âmirem içün zebh olınan ağnâm derileri ve Safiyye Sultan'un on bir bâb muhdes debbağhânesi saray-ı atik içün zebh olınan derileri ve Mihrimâh Sultan'un

sekiz bâb debbağhânesine Şuhudkapusı'nda ve Balıkbazarı'nda zebh olınan derileri ve Kasım Paşa'nun muhdes hassa mîrî kârhane debbağları meydan selhânelerinde beher yevm elli aded koyun derisi ve yine Kasım Paşa'nun muhdes yiğirmi dört bâb debbağhânesine Balatkapusı'nda ve Hasır iskelesinde ve Samatya kapusında üç aded selhânede zebh olınan derileri ve Sinan Paşa'nun muhdes on iki bâb debbağhânesine saray-ı âtik için zebh olınan ağnâmdan altı yüz vukıyye lahmun derisi ve Hasköy Pir Mehmed Paşa'nun muhdes uç debbağhânesine sığ yirinde Yedikulle hâricinde beher yevm yiğirmi aded koyun derisi ve Eyyûb-i Ensâri debbağları Ayvansaray kapusı hâricinde ve Yenikapu taşrasında Mevlevîhâne kurbında olan selhânelerden deri almak üzre vukıyye tasrih olınmışdur diyû Ayasofya-i kebîr vakfı tarafında mahfûz atik evâmir-i şerîfenun hilâfına sonradan hilâf-ı inhâ birer târikıla emr-i şerîf ihrâc ve ta'ahhud huccetleri itdurdup bunlara kullî gadr itmeleriyle bundan akdem defe'atile murâfa'a-i şer'-i şerif olınduklarında yedlerinde olan evâmir-i şerîfe ve huccet-i şer'iyyeleri mûcebince kadîmisi uzre amel olınup ol vechile te'addileri men' u def' olınmak için huccet-i şer'iyye virilup min ba'd zikr olınan muhdes debbağ tâifesi kadîme muhalif dahl u ta'arruz eylememek üzre emr-i şerif virilmişiken ref'ine ahardan tasrih olınduğı üzre beynimüzde icma' u ittifâkımuz vardur diyu şirrete sulûk ve niza' idup vezir-i a'zam-ı sâbık müteveffâ İbrahim Paşa ve Siyavuş Paşa huzurında dahi murafa'a-i şer'-i şerif olınduklarında bunlara hüküm olınmağla fima ba'd ol vechile iddi'a idenlerun da'vaların istima'ı için bir tarikla ferman dahi ibrâz ider ise amel olınmayup müfettiş-i evkaf huzurında gürilüp men' u def' ve bu makule Divân-ı Hümâyun'umda murafa'adan cevâbı virilen da'vanun tekrar istima'ı memnu' olmağla hâli üzre ibkâ eyleyesiz diyu bin doksan altı senesinde virilen emr-i şerif bundan akdem tecdîd ve birkac def'a murafa'a-i şer'-i şerif olınup keyfiyyet-i ahvalleri tefahhus olındukda musliman bîgaraz ve mu'temedun aleyh musliman bulınanlar için cumleden kadim olınup ta'am-ı ibadullah

1980'lerde Kazlıçeşme

ve muhimmat-ı seferiyyeye lazım gelen debbağ meta'ı kalmak Yedikulle debbağlarından iştira olınup zikr olınan muhdes debbağlarun miriye dahi faideleri olmayup dibagat eyledukleri kalb ve amel-mande olmağla sefineler ile ahar diyara irsal ve mezkurlar dahi ta'arruzları olmayup amme-i ibadullahun ta'arruzları bunlardan olınduğı ihbar itmeleriyle mezkurlarun yedlerinde olan ma'mulun bih temessukatı mucebince amel olınup mazmunlarına (...) muğayir men' u def've kat'-ı niza' birle canib-i şer'den iki kıt'a huccet-i şer'iyye ve mucebince amel olınup fima ba'd mezburlar bir tarikla ferman dahi ibraz iderler ise ma'mulun bih olmaya diyu merhum ve mağfurun leh karındaşum Sultan Suleyman Han tabe serahu zemanında emr-i şerif virilmeğle ol emr-i şerifi geturdup muceddeden hukm-i humayunum reca eyledukleri vech-i meşruh uzre beynlerinde kadimden ne vechile cari olıgelmiş ise yine ol vechile amel olınmak babında ferman-ı alişanum sadır olmışdur... sene 1107/1696.

Debbağ

İkinci Belge

H. 1139 (1726) tarihinde Yedikule debbağhanelerinden birinin kireç kuyusunda insan ölüsü bulunması üzerine, H. 1140 (1728) yılında, bu bölgede yer alan debbağhanelerin ve bunlarla aynı mahalde bulunan kasap, mumcu, aşcı ve hancı meslek birliklerinin usta ve çalışanlarının sayımı yapılmıştır. Bu sayımın defterine göre Yedikule'de 64 adet debbağ karhanesi/atölyesi vardır. Her atölyeyi bir usta işletmekte ve atölyelerde toplam 228 kişi çalışmaktaydı.[25]

Ma'ruz-ı da'i-i devletleridür ki:

Bundan akdem Yedikulle hâricinde vâkı' debbağhanelerden birinun kuyusunda bir kimesne maktul bulınmağla mahall-i mezkurda olan debbağlar ve kassablar ve mumcılar vesairleri tekfil ve kefaletleri tescil olınup fima ba'd ahvalleri mazbut olmak icun iktiza iden hususda tekayyud ve ihtimam olınmak babında ferman-ı ali sadır olmağın imtisalen leh mahall-i mezkurda olan debbağ ve koyun ve sığır kassabları ve mumcı ve hancı ve aşcı vesairlerinden her hırfetun ustaları birbirlerine kefil olup ve her usta dahi kendi karhanesinde bulınan işci ve hademesine tekefful itmeleriyle bu minval uzre kefaletleri tahrir olındukdan sonra her debbağhanenun kireclik ta'bir olınan cukurları meydanlarda olup mahfuzu'l-etraf olmamağla murur u ubur iden ibadullah ale'l-gafle icine duşup

25 İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, Defter nr. 24, Varak 78 vd.

helak olmadığı takdirce dahi mutazarrır olmak emr-i bedihi olmağla def'an li'z-zarari'l-amm fima ba'd debbağ ustalarından herkes kendi karhanesinde olan kirecliğinun etraf-ı erba'asını müstemirren baki olmak icun taş ve kireç ile zeminden kadden ikişer bucuk zira' kargir divar ve her birine kapular vaz'ile etrafını hıfz itmek lazım ve muhimm olmağın her birine gereği gibi tenbih olınup lakin mahall-i mezkur hukkam ve zabitlerinden ba'id olmak takribiyle makarr-ı erazil ve eşhas ve muslim ve kefereden nice mechulu'l-hal kimesnelerun mecma'ı oldığı ecilden zabt u rabtları hususında kemal-i tekayyud iktiza idup zabt-ı halleri dahi mahall-i mezburda bulınan hıref-i merkume ustalarınun teyakkuz ve tekayyudlerine manut olmağla kemal-i teharri ve ol havaliyi fesaddan hıfz u sıyanet icun ba'de'l-yevm mahall-i mezkurda maktul bulunup katili ma'lum olmadısa ma'ruzat Ebissu'ud'dan olup amel olınmak ferman buyurulan Hazreti İmam Ebu Yusuf kavli uzre sukkan uzerine iktiza iden diyetini varisi var ise varisine yok ise taraf-ı miriye zikr olınan debbağ ve kassab ve mumcı ve hancı ve ışcı ustaları virmek uzre muekked ferman ali ve başmuhasebeye kayd buyurılup zikr olınan divarları dahi debbağ ustası ber vech-i muharrer bina itmek uzre izzetlu yeniçeri ağası da'ileri mübaşir ta'yin buyurılmak emr-i savab iduği huzur-ı alilerine i'lam olındı. Baki ferman men lehu'l-emrindur. Fi 24 Şehri Rebi'u'l-ahir sene [1]139 [19 Aralık 1726]72

Üçüncü Belge

Aşağıda içeriği aktarılan belge, İstanbul'da Yedikule haricindeki yerlerde bulunan salhanelerin kaldırılıp, Fatih Sultan Mehmed vakfı tarafından Yedikule'de inşa edilmiş olup daha sonra Mustafa Paşa tarafından yenilenerek Ayasofya Vakfı'na vakfedilen 33 salhaneye taşınmasına ve Ayasofya Vakfı'na 20 bin akçe mukataa ile kiralanmasına dair İstanbul mollasına, yeniçeri ağasına, muhtesib ağasına, subaşına, koyun eminine, Büyük Ayasofya Mütevellisine, debbağlar ve kasaplar kethüdasına evail-i B sene 1115 [10-19 Kasım 1703] tarihli hükümdür.[26]

İstanbul mollasına ve yeniçeri ağası ve muhtesib ağası ve subaşı ve koyun emini ve Ayasofya-i kebir mutevellisi ve debbağlar ve kassablar kethudası zide kadruhuma hüküm ki:

Vezir-i azam-ı sabık muteveffa Mustafa Paşa'nun oğlı ve evkafınun mutevellisi olan vezirum Ali Paşa edamallahu teala ilalehu tarafından Sudde-i saadetume arz-ı hal sunup cedd-i emcedum Sultan Mehmed Han aleyhi'r-rahmetu ve'l-gufran İstanbul'ı feth idup mahmiyye-i mezbure makarr-ı ehl-i İslam oldukda şehr icinde koyun ve sığır boğazlanması makul ve munasib gorilmeyup Yedikulle'nun taşrasında leb-i deryada kargir bina ile otuz uc bab selhhane bina ve basdırma icun gelen sığırlara dahi tokat tayin olındukdan sonra Ayasofya-i kebir camiine vakf idup cumle İstanbul'un koyun ve sığırı mahall-i mezburda boğazlanup ve sığır dahi anda tokatda furuht ve kassab taifesi dahi ism u resmleriyle defter olınup cümlesi bir yirde mazbut olmağla başcılar baş ve debbağlar derilerin ve mumcılar yağın alup bir nesnesi

26 CDA, Atik Şikâyet Defterleri, Defter nr. 40, s. 59, sıra 332.

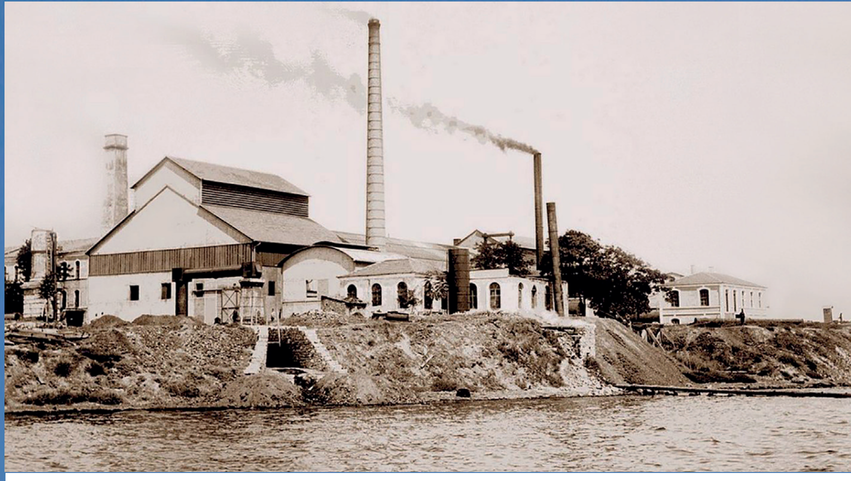
harice gitmemeğle zaruret ve muzayaka cekilmeduğinden maada şehr [ve] gunde ne mikdar koyun kifayet eyleduği malum ve muzayaka zemanlarında muteayyen olan kassablar vakt u zemanıyla koyun tedaruk ve şehre et yetişdurup bu vech uzre amel ve bu kanun ve kaideye muğayir bazı ebvab-ı kala haricinde ve İstanbul icinde ve kasaba-i Ebi Eyyub-i Ensari'de ihdas olınan selhhanelerun refi ve bu uslub-ı merğubun istikrariycun aba vu ecdadum enara'l-lahu teala berahihim zemanlarında muteaddid hutut-ı şerife ve evamir-i munife sadır olmışiken yine kassab taifesi kanun-ı kadime muğayir Yedikulle selhhanelerin terk ve her biri İstanbul'da vakı mahallat ve carsu

Debbağ,
Taşköprü Kent Müzesi

aralarında selhane ihdas idup şehr icinde koyun ve sığır zebh itmeleriyle revayih-i keriheden şehr halkı muteezzi olduğından gayrı fezalat-ı muntenihesinden mutekevven ufunet-i hevadan emr-i hakla veba ve humma gibi nice illet ve emraz mutevellid ve bunun emsali kabayih-i kesiresi beynen-nas zahir ve muteayyen olmağla fima bad zebh olınan koyun ve sığır kema fil-evvel Yedikule'de zebh olınup muhdes olan selhanelerun cumelesi valid-i macidum merhum ve mağfurun leh Sultan Mehmed Han tabe serahunun zeman-ı saadet-i ktiranlarında hatt-ı humayun-ı saadet- makrunlarıyla ref ve muşarun ileyh Mustafa Paşa'nun Yedikulle haricinde leb-i deryada muceddeden bina ve vakf eyleduği otuz uc bab selhanelere nakl ve basdırma icun zebh olınan sığırlara dahi tokat tayin ve Ayasofya-i kebir vakfına dahi yiğirmi bin

akce mukataa bağlanup zikr olınan selhhanelerden on dokuz bab selhane koyun kassablarına ve on iki bab selhhane dahi sığır kassablarına tahsis ve her bir selhanelerun hisseleri ta„yin ve kassablar ale_l-esami tahrir olınmışiken aralarına ecanib karışup birbirlerinun hisselerine ta„arruz itmeleriyle her bir selhhanenun hissesi ve kassab ustadlarından kac neferun uhdesinde olduğı mucedden tahrir ve defter ve vakfa kayd ve herbirine mutevelli-i vakf tarafından ma„mulun bih temessuk virilmek uzre sadır olan emr-i ali mucebince bin doksan iki senesinde Anadolı muhasebesine dahi kayd olınmışiken husus-ı mezburda sadır olan hatt-ı humayun ve evamir-i aliyye ve vaz„-ı kadime muğayir Edirnekapusı ve Kumkapu ve Samadya ve Balat ve Fener ve (boş) kapuları haricinde ve Hazret-i Ebi Eyyub-i Ensari kasabasında bazı selhaneler ihdas ve İstanbul'da dukkanlarda dahi boğazlanup mahruse-i mezburenun ba'zı hevasına ve ahalisinun zaruret ve ızdırablarına ba'is olduklarından maada vakfun ve Ayasofya-i kebirun yiğirmi bin akce mal-ı maktu'ınun ibtaline badi olmalarıyla umumem muhdes olan selhhaneler ref' ve bu hususda sadır olan hatt-ı humayun ve evamir-i aliyye mucebince amel olınmak uzre valid-i macidum merhum ve mağfurun leh muşarun ileyh zemanlarında hatt-ı humayun-ı sa'adet-makrunlarıyla mu'anven virilen emri şerif mucebince ecdad-ı izamum enara'llahu teala berahihimun hin-i fethden beru cari olan asar-ı haseneleri tebdil u tağyir olınmayup muhdes olan selhhaneler ibtal ve Yedikulle'den gayrı yirde koyun ve sığır boğazlanmayup ferman-ı humayuna ve vaz-ı kadime muhalif hareket idenlerun haklarından gelinup ber uslub-ı sabık amel olınmak uzre hudavendigar-ı sabık karın-daşum Sultan Mustafa Han zemanında sadır olan hatt-ı humayun mucebince emr-i şerif virilduğin bildurup tecdidin reca itmeğin vech-i meşruh uzre amel olına diyu yazılmışdur. Fi evail-i B sene 1115 [10-19 Kasım 1703]

Baca İplik Fabrikası

İnşaatında kullanılan malzeme, üslup ve yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda, Baca İplik Fabrikası'nın 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında yapıldığı düşünülmektedir.

İnşa edildiği dönem içerisinde büyük bir alanı kaplamasına karşın, binadan günümüze sadece İngiliz İplik Fabrikası olarak kullanılan makine bölümü ve bacası kalmıştır. 1939 yılında Jacques Pervititch'in çizdiği yangın haritasında yer aldığı haliyle İplik Fabrikası atölyeler, depo, yemekhane, amelehane ve havuz şirketini de içerisine alan büyük bir yapıdır.

Demirhane caddesi üzerinde atölye ve tek katlı, işlevi belli olmayan yapıların arka tarafında konumlanan İplik Fabrikası'nın günümüze kalan kısmı sol tarafındaki makine bölümüdür. Dikdörtgen bir şemaya sahip olan fabrika tek eğimli sekiz parçadan oluşmuş, orijinali tek katlı olduğu halde, günümüze iki katlı bir yapı olarak gelmiştir. Binanın ikinci katına çift yönlü, tek kovalı, kâgir bir merdiven yardımıyla çıkılmaktadır.

Mumhane

Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Balıklı Ayazma Kilisesi'yle birlikte civardaki diğer kiliseler mum ihtiyaçlarını Malta/Fatih civarında bulunan mumhanelerden karşılıyordu. Ayasofya'nın inşasından sonra, çevreye kötü kokular yaydıkları gerekçesiyle bunların büyük bir bölümü Haliç tarafına nakledilmiş, Zeytinburnu, Yedikule, Samatya ve civarındaki kilise ve diğer yapılar için gerekli mumların teminine yönelik olarak ise Kazlıçeşme'de bir mumhane kurulmuştur.

Yapım tekniği, üslubu ve malzemeleri göz önünde bulundurulduğunda, Mumhane'nin 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Deri fabrikalarından çıkan artıkların muma dönüştürülmesi maksadıyla kurulan bu yapı 1940'larda beton binalar ve deri fabrikaları arasında kalmış, bu tarihlerden itibaren çayevi vb. farklı maksatlarla değerlendirilmiş, 1990 yılından 1993 yılına kadar restoran olarak kullanılmış, ardından da evsizlerin barınağı haline gelmiş ve zaman içerisinde tahrip olmuştur.

Dikdörtgen şeklindeki yapı, kalın kâgir tuğlalarla tek katlı bir plan dahilinde inşa edilmiş, ancak zaman içerisinde bir merdiven eklentisi yapılmış, içerisinde gerçekleştirilen tamiratla üç penceresi de kapatılmıştır. Yapılan bilinçsiz müdahaleler ve bakımsızlık, binanın günümüze bir bütün olarak ulaşmasına engel teşkil etmiştir. Özgün yapısı tek katlı ve tek mekânlı olan Mumhane'den bugün geriye sadece birkaç duvar kalmıştır.

Zeytinburnu Ulaşım Tarihi

AKIN KURTOĞLU

Zeytinburnu, İstanbul kent tarihinin son on beş asırlık diliminde varlığı kabul gören, nüfus yerleşimi açısından olmasa da konumu itibarıyla adından sıkça söz ettiren bir yerleşmedir. Kent surlarına komşuluğu dolayısıyla şehir halkının mesire yeri olarak tercih ettiği bu alan, Roma ve Bizans döneminde 1100 kilometreyi aşkın uzunluktaki "Via Egnatia" adlı Avrupa yolunun bir bölümüne zemin işlevi gördü.

ZEYTİNBURNU'NDAN GEÇEN İLK YOL: "VIA EGNATIA"

Roma İmparatorluğu'nun en önemli akslarından biri olarak kabul edilen, doğu-batı yönünde uzanan "Via Egnatia" (Via İgnatia) adlı anayol, MS 4. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru Constantinus tarafından inşa ettirildi. İstanbul'u Avrupa'nın çeşitli merkezlerine bağlayan ve Roma ile İstanbul'u birbirine rapteden antik Via Egnatia, Selanik'ten başlar, Draç'tan (Arnavutluk) Shkumbin vadisini izleyerek Meriç'e geldikten sonra Trakya ovasını aşarak, Rhegion (Küçükçekmece) üzerinden devamla Aya Stefanos (Yeşilköy), Hebdomon (Bakırköy) ve Zeytinburnu topraklarından geçerek Kazlıçeşme önlerinde İstanbul surlarıyla buluşur, Yedikule civarındaki Altınkapı'dan (Porta Auera) şehre girerdi. Mese caddesinin güney kanadını izleyerek Ayasofya'ya geldikten sonra, burada "Milion Taşı"nda ("0" noktasında) sonlanırdı. Bu güzergâh üzerinde belli noktalara eski Yunan ve Roma dönemlerinde kullanılan, Hermesion adı verilen kılavuz kilometre taşları serpiştirilmişti.

Via Egnatia, sahip olduğu 9,1 metrelik standart genişliği, geçtiği yüzlerce kilometrelik güzergâhın hemen her noktasında korumaktaydı. Yol, tam ortasında bel hizası yüksekliğinde uzanan duvar yardımıyla, gidiş-geliş istikametleri birbirinden ayrılacak şekilde inşa edilmişti. Zemini de kalınlıkları 25 ila 122 cm arasında değişen iri blok taşlar döşenerek sağlamlaştırılmıştı. Trafik akış yönünün soldan düzenlendiği Via Egnatia'nın inşa edilmesindeki asıl hedef, tüccarlara ve yolculara seyahat kolaylığı getirilmesinden ziyade, imparatorluğun posta hizmetlerinde kolaylık ve hız sağlanmasıydı.

Sultanahmet'te sıfır noktası olarak kabul edilen Milion taşı

Günümüzde Kazlıçeşme Marmaray istasyonunun karşı hizasına denk düşen Altınkapı'dan geçerek Ayasofya'daki imparatorluk sarayına ulaşan güzergâh "Trimphalis" olarak adlandırılır ve yabancı ülkelerden ziyarete gelen yöneticiler, yola kırmızı halılar serilerek burada karşılanırdı. İmparator Theodosius zamanında, MS 390'da bir zafer takı olarak inşa edilen Altınkapı, yaldızlı kanatlarıyla zaman içinde anıtsal bir özellik kazanarak imparatorluğun ana giriş kapısının sembolü hâline geldi.

Via Egnatia'nın içinden geçmesi ve Altınkapı'ya komşu bir konumda olması, Bizans döneminde Zeytinburnu topraklarını henüz 5. yüzyıl gibi erken bir tarihte gözde bir yer haline getirmişti. Yine o dönemlerde, sahil kesiminde bulunan ve "Strongylion" yahut "Kyklobion" olarak adlandırılan mevki de bazı kaynaklarda liman olarak geçmektedir. Bakırköy'ün (Hebdomon) Bizans döneminde İstanbul surlarına dek doğu-batı yönlü uzantısı olarak da kabul edilen Zeytinburnu, Latince "yedi" anlamına gelen ve Ayasofya'daki sıfır noktası kabul edilen Milion taşına 7 mil mesafede olmasına atıfla "Hebdomon" adı verilen yerleşmeye uzanan Via Egnatia yolu üzerinde, 5. ve 6. millerde yer almaktaydı. Yolun tam güzergâhı şu şekilde verilmektedir:[1]

İstanbul surlarından çıktıktan sonra, önce, Bizans'taki adı Kiklobion Burnu olarak geçen bugünkü Zeytinburnu kıyısındaki küçük balıkçı köyüne geliniyor, ardından Veliefendi Hipodromu'ndan itibaren denize dek uzanan askerî talimgâh ve resmî binalarla süslü bugünkü Yenimahalle tarafına, daha sonra da iki önemli kilise, iki saray, manastır, sarnıç gibi önemli yapıların bulunduğu Hebdomon'a, yani bugünkü Bakırköy'ün kıyı kesimine geliniyordu. Bizans döneminde Bakırköy'e Hebdomon adı verilmesinin nedeni de Milion taşından itibaren buraya kadar uzanan mesafenin 7 mil olmasından kaynaklanıyordu ve bu konum nedeniyle antik Bakırköy, Yunancada yedinci anlamına gelen Hebdomon sözcüğü ile anılmıştı. Hebdomon'dan sonra, Via Egnatia Reghion olarak anılan, askeri bir karakol konumundaki bugünkü Küçükçekmece'ye geliyor, oradan itibaren de Andrinopolis (Edirne), Selanik üzerinden Dalmaçya kıyılarını takip ederek Latin dünyasının başkenti Roma'ya ulaşıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'un fethiyle birlikte Zeytinburnu topraklarında ilk yerleşme başladı. Kazlıçeşme civarlarında iskân edilen Kudüslü papazların bir süre sonra sahile inerek bu yörede bir yerleşim oluşturmasıyla birlikte Yedikule surlarının batısında denize sırtını veren alan, yöredeki zeytin ağaçlarının yoğunluğu nedeniyle "Zeytinli Burun", zaman içinde de "Zeytinburnu" olarak adlandırıldı.

1 https://www.adimadimistanbul.com/turgay-tuna-istanbulun-sifir-noktasi-milyon-tasi

Altınkapı

İlerleyen yıllarda Zeytinburnu sahili yanında iç kesimleri de, sahip olduğu bitki örtüsü ve düz arazisi dolayısıyla bir çekim merkezi olmaya başladı. Hattat Şeyhülislam Veliyyüddîn Efendi'nin çiftliği olarak bilinen Veliefendi Çayırı'nın hemen kuzeyinde yer alan bölge, kısa zamanda eski İstanbul'un en gözde mesire yerlerinden biri haline geldi. Çırpıcı Çayırı olarak adlandırılan alan, içinden geçmekte olan derenin adını aldı ve civarı da Ayazma ismiyle, gezinti ve dinlenme yeri olarak ünlendi. Üzerine küçük ölçekli köprüler inşa edilen, bilhassa Hıdrellez'den itibaren halkın yaz boyunca ilgi ve alakasına mazhar olan Çırpıcı Deresi'nin ikiye böldüğü çayır ve civarında varlıklı kişilerin köşkler de inşa ettirildiği bilinmektedir. Ayrıca Bakırköy ile Kazlıçeşme arasında "İskender Çelebi" adıyla bilinen gezinti yerinde geniş ve ferah bir bahçe ile bu bahçe içinde köşkler ve sahil kesiminde de güzel yalılar bulunmaktaydı. Bu bölge uzun bir süre Osmanlı padişahlarının alternatif dinlenme alanı olarak kabul gördü.

İstanbul'un fethinden sonra, bilhassa Rumeli'ye sefere giden Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu deri üretiminin karşılanması amacıyla 15. yüzyılda Kazlıçeşme'de tabakhane, salhane, debbağhane, mumhane ve kirişhaneler inşa ettirildi. Bu sayede Zeytinburnu toprakları sanayiyle tanıştı. Fatih Sultan Mehmed Han'ın kurulan tabakhane bölgesine yaptırdığı caminin etrafındaki küçük ölçekli iskân alanı ise, bu civarın ilk yerleşimi olarak kabul görmektedir. "Tabakhane-

ler" semti olarak da isimlendirilen alan, Zeytinburnu'nun yerleşim dokusunun nüvesini oluşturmaktadır.

19. yüzyılda sanayileşmenin giderek önem kazanması üzerine Zeytinburnu-Bakırköy-Çekmece sahil boyunca fabrikalar inşa edilmeye başlandı. Zeytinburnu'nda bir çelik dökümhanesi ve dokuma fabrikası kuruldu. Buralarda çalışan işçiler için dökümhane civarına lojmanlar yaptırıldı. Dokuma fabrikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sümerbank'a devredilince, baraka lojmanların bulunduğu yerleşim Sümer mahallesi adını aldı.

ZEYTİNBURNU'NDA SEYRÜSEFERİN BAŞLANGICI: TRENYOLU ZEYTİNBURNU'NDA

19. yüzyıla kadar Zeytinburnu topraklarına kara ulaşımı ağırlıklı olarak Yedikule üzerinden atlı arabalarla ve yayan gerçekleştirilirken, yüzyılın son çeyreğinden itibaren yöre ilk kez demiryoluyla tanıştı. 1871'de Yenikapı-Florya, ertesi yıl da Sirkeci-Yenikapı ve Florya-Hadımköy arasındaki trenyollarının inşa edilmesiyle birlikte, 1872'den itibaren Zeytinburnu topraklarından tren geçmeye başladı.[2] Hat üzerindeki istasyon binaları ise zaman içinde yavaş yavaş şekillendi. Önceleri, istasyon platformu yerine, demiryolu hattının hemen yanına yerleştirilen ve zeminlerine tahta döşenmiş boş yük vagonları üzerinden indi-bindiler sağlandı. Hattın doğu ucu olan Sirkeci Tren Garı 11 Şubat 1888'de inşa edilmeye başlandı ve iki yıl sonra, 3 Kasım 1890'da hizmete girdi. 1896'da Yenikapı ve Samatya istasyonları hizmete alındı, ardından da Zeytinburnu için küçük ölçekli bir istasyon hazırlandı. Böylece hat üzerindeki istasyon sayısı sekize yükseldi. 20. yüzyıla girildiğinde Şark Demiryolları'na ait hattın istasyonları Sirkeci, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy'dü. Gün içinde seferleri her ne kadar kısıtlı ve az sayıda olsa da, tren, Kazlıçeşme-Zeytinburnu civarındaki ufak yerleşmelerin İstanbul'la irtibatını sağlayan yegâne toplu taşıma aracıydı.

ATLI TRAMVAYLAR

Aynı dönemde İstanbul'da yeni bir toplu taşıma türü olan atlı tramvaylar hizmete girdi. 1869 yılında Konstantin Krepano Efendi'nin kurduğu Dersaadet Tramvay Şirketi'ne şehir içinde tramvay işletme imtiyazı verildikten sonra İstanbul Suriçi ve Beyoğlu bölgelerinde birbiri ardınca atlı tramvay hatları inşa edilmeye başlandı. 1871'de açılan ilk hattı diğerleri takip etti. 14 Ağustos 1872'de hizme-

2 TCDD, Hat Açılış İstatistikleri, http://www.tcdd.gov.tr/genel/acilistarihleri.htm

te alınan Aksaray-Yedikule şube hattı, Aksaray Yeni Valide Camii önündeki krosman (ayrım) noktasından itibaren sola ayrılarak Langa-Samatya-Yedikule'de sonlanıyordu. Eminönü-Yedikule şeklinde servis veren ve Eminönü müruriye kulübeleri önü, Mahmutpaşa, Sultanahmet, Beyazıt, Aksaray, Langa, Ağahamam, Çarşı, Yedikule olmak üzere sekiz kıtadan meydana gelen hat, Zeytinburnu-Kazlıçeşme yöresine ulaşmak isteyenler için büyük bir kolaylık sağladı. Aksaray-Langa-Yedikule arasında 60 para ücret alınmakta olup, seferler güneşin doğuşuyla birlikte başlıyor, kışları akşam ezanına kadar, yazlarıysa yatsıya dek devam ediyordu. Yedikule surlarının içinde sonlanan atlı tramvay rayları, Kazlıçeşme, Zeytinburnu ve civarını kent merkezine biraz daha yaklaştıran güçlü bir alternatifti. Yedikule ile Kazlıçeşme arası yayan olarak on-on beş dakika, at arabalarıyla yedi-sekiz dakika sürmekteydi. Bu kolaylık, atlı tramvay şebekesinin hizmetine son verdiği 1912 yılına kadar devam etti. İki yıl sonra ise yine aynı hat üzerinde ve yine Yedikule surlarına kadar, bu defa Bahçekapı'dan "33" numaralı elektrikli tramvaylar işletilmeye başlandı.

ZEYTİNBURNU'NDAN GEÇEN İLK BELEDİYE OTOBÜS HATTI

1927'de İstanbul kent içinde hizmete giren Tramvay Şirketi'ne ait Renault marka dört belediye otobüsü, şehrin ana omurgası üzerindeki tek hat üzerinden hizmet vermeye başladı. Tramvay işletilmeyen semtlere hizmet götürmeleri amacıyla satın alınan, ancak sayılarının azlığı nedeniyle yeterli bir hizmet ağına ulaşamayan otobüsler sadece Taksim-Beyazıt arasında çalışmaktaydı.[3] Taksim'deki anıtın inşası ve çevresinde sürdürülen imar faaliyeti nedeniyle bu hat üzerindeki otobüs servislerini bir süreliğine tatil eden Tramvay Şirketi, 1929'un

3 A. Kurtoğlu ve M. Noyan, *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı,* Kültür AŞ, İstanbul, 2014, s. 76-77.

yaz aylarında bir ilke imza atarak, Veliefendi'de düzenlenmekte olan at yarışları için özel otobüs hattı başlattı. 26 Temmuz 1929 Cuma günü yapılacak olan koşuyu izleyecek kişileri hem Yedikule hem de Topkapı caddeleri üzerinden çalışacak olan iki ayrı servisle Veliefendi'ye ulaştırmak için iki gün öncesinden yol tecrübesi yapıldı. Ancak bilhassa Yenikapı-Samatya-Yedikule-Kazlıçeşme-Zeytinburnu yolunu takip eden aksın bakımsız olması nedeniyle yarış günü bu hizmeti sunamama endişesiyle, her ihtimale karşı halkı bilgilendirmek amacıyla gazetelere şu ilan verildi:
Neyse ki, yolun herhangi bir aksaklık çıkarmaması üzerine araçlar çalışmaya başladı. Beyazıt-Yedikule-Zeytinburnu-Veliefendi arasında bir süre devam etti-

26 Temmuz 1929 tarihine müsâdif cuma günü icra edilecek at yarışları için otobüs servisi:

Yedikule hattı üzerinde tamir icra edilmekte bulunduğu cihetle, otobüslerin daima geçmekte oldukları yolun tatiline mecburiyet hâsıl oldu. Tramvay Şirketi ahaliye teshilât ibraz eylemek maksadıyla otobüslerini 2 yoldan, yani Topkapı ve Yedikule târikleriyle yarış mahalline sevk etmek için emniyet tecrübeleri yaptı.

Maatteessüf, mezkûr yollar iyi bir halde olmadıklarından, Tramvay Şirketi ibrâzını arzu ettiği teshilâtı, yarışların birinci günü olan 26 Temmuz 1929 Cuma günü temin edemeyeceğinden korkmaktadır. Muhterem ahâliyi neticeden haberdar edeceğiz.

Vakit 25 Temmuz 1929

rilen bu seferler, Zeytinburnu tarihinde bu bölgeden geçen ilk belediye otobüs hattı servisleridir. 1931'e kadar aralıklarla devam ettirilen otobüs hattı, Zeytinburnu civarının özellikle Beyazıt ile irtibatını sağladı. Aynı yıl içinde tren işletmesi de otobüs idaresine benzer şekilde Veliefendi Hipodromu'na özel seferler düzenlemeye başladı..

HALK OTOBÜSLERİNİN ULAŞIMA KATILMASI

16 Kasım 1931'de Sirkeci-Yedikule-Zeytinburnu-Bakırköy arasında özel şahısların tasarrufu altında ilk halk otobüsü seferleri başlatıldı. Bu hat aynı zamanda Tramvay Şirketi'nin ilk hattının yolunu kullanıyor, Sirkeci'den hareketle Sultanhamam-Mercan yokuşunu tırmanarak kestirmeden Beyazıt Meydanı'na ulaşıyor, oradan da Aksaray-Samatya-Yedikule yolu üzerinden Kazlıçeşme, Zeytinburnu ve Bakırköy'e varıyordu. Bu şekilde Aksaray'dan itibaren Şark Şimendifer Şirketi'ne ait trenlerin yolcularına ortak olan otobüsçüler ile şirket arasında ciddi bir rekabet başladı.

İstanbul Yarış ve Islah Encümen-i Riyaseti'nden Atyarışları:

2 Ağustos 1929 Cuma günü Veliefendi'de saat 14:30'da yapılacaktır.

Hususi trenler:

Sirkeci'den Veliefendi'ye: 12:00, 13:20, 13:40 ve 14:05
Veliefendi'den Sirkeci'ye: 17:00, 17:29, 18:00 ve 19:00.

Otobüsler ve her nev'i vesait Yedikule'den Veliefendi'ye işleyecektir. Koşuların intizamı ve halkın istirahati temin edilmiştir.

Duhûliye: Mevki-i mahsus 200 kuruş, birinci 120 kuruş, ikinci 55 kuruş, üçüncü 30 kuruştur.

Büfe bahs-i müşterek: Hayvanatın kaydı Sipahi Ocağı'nda, yarıştan evvelki 30 Temmuz 1929 Salı akşamına kadar.

Cumhuriyet 1 Ağustos 1929

Veliefendi koşu mahallindeki yaz yarışları 31 Temmuz-4 Eylül 931 tarihleri arasında Cuma günleri 14:30'da yarışlar tertip edilecektir. Yarış yerine kadar Taksim ve Bayazıd'dan hususi otobüsler kaldırılacaktır. Hususi tren ise 13:55'te Sirkeci'den hareket edecek ve yarışların bitmesini müteakip, 20 dakika sonra avdet eyleyecektir. 12:00, 13:30 ve 14:30 Çekmece trenleri de yarış mahallinde tevakkuf edeceklerdir.[6]

30 Temmuz 1931

Şehir Otobüs Servisleri Çoğalıyor

Şehrin muhtelif mahallelerinde yeni yeni otobüs hatları vücuda getirilmekte ve otobüs faaliyeti çoğalmaktadır. Bu otobüsler şoförlerin şahsi malı olup, şirket maliyetinde bulunmadığından, tramvay, Seyr-i Sefain ve Şirket-i Hayriye'nin kanuni itirazını davet edememektedir. Sirkeci ile Bakırköy arasında işlemek üzere diğer bir hat için daha hazırlık yapılmaktadır. Belediyeye, otobüslerin rekabet kastıyla hızlı gittiklerinden ve kaza vukuuna sebep olduklarından şikâyet edilmiştir. Belediye sür'atleri tahdit edecektir.

20 Haziran 1931

BANLİYÖ TREN HATTINDA ARTAN SEFERLER

1930'ların başında Kazlıçeşme-Zeytinburnu aksından geçen banliyö trenleri yaz ayları boyunca Florya'ya kadar çalışıyordu.[4] Ancak halk trenlerin daha da ileriye, Küçükçekmece'ye kadar devam etmesini istiyordu. Derhal bu konuda imza toplanarak bir dilekçeyle birlikte Şark Demiryolları Kumpanyası'na müracaatta bulunulduysa da istek kabul edilmedi.

İlerleyen yıllarda bu taleplerin artarak devam etmesi üzerine nihayet tren seferleri Küçükçekmece'ye kadar uzatıldı. Böylece hat üzerindeki toplam istasyon sayısı 10'a yükseldi. 1934'te Şark Demiryolları'nın 21.935 km'lik "Sirkeci-Küçükçekmece" tren hattı ile 11 lokomotifi ve 11 furgonu ile 156 vagonu bulunmaktaydı. Şirkete tren işletme imtiyazı 1860'ta verilmiş olup, toplam 99 yıllıktı.[5] 1 Ocak 1937'de Sirkeci-Edirne Demiryolları (Şark Demiryolları) Kumpanyası satın alındı ve trenler bundan böyle devlet eliyle işletilmeye başlandı.

1943'te tren hattının bir kısmının yeraltına alınarak metro haline getirilmesi düşünüldü. Buna göre şimendifer hattının Sirkeci-Yedikule-Kazlıçeşme arası yeraltına alınıp, Avrupa'daki benzerleri gibi "Metropolitan" olarak işletilecekti. Ayrıca Sirkeci-Küçükçekmece arasında uzanan Riviera benzeri bir de sahil yolu inşa edilecekti. Fakat demiryolunun yeraltına alınması önerisi maalesef hayata geçirilemedi. Riviera tarzı sahilyolu ise, bundan on yıl kadar sonra inşa edilerek Kennedy caddesi adını alacaktı.

Sirkeci-Bakırköy Hattı Tesis Ediliyor

Şehirde otobüs servisleri gittikçe artmaktadır. Mevcut otobüs hatlarından maada, Sirkeci-Bakırköy arasında bir hat daha tesisi için belediyeye müracaat edilmiştir. Bu hususta belediyeye müracaat eden Yılmaz şirketi, bu hatta yeni otobüs işletmeyi teklif etmiştir. Belediye bu teklifi esas itibarıyla kabul ederek tetkikata başlamıştır. Yılmaz şirketi Yedikule'ye kadar müşteri aldığı taktirde Tramvay Şirketi'nin ne olacağını da tetkik etmiş ve neticede Tramvay Şirketi imtiyaznâmesinde bu hat üzerinde otobüs işletilemeyeceği hakkında bir kayıt olmadığı görülmüştür. Bunun için, otobüslerin Yedikule'ye kadar müşteri almalarında bir mahsur görülmemektedir.

30 Ağustos 1931

Bakırköy-Sirkeci arasında hususi otobüs çalıştırma izni çıktı. Otobüsler çeyrek fasıla ile her iki uçtan karşılıklı olarak hareket edeceklerdir. Ücret 17,5 kuruş olarak belirlenmiş olup, gece 12:00'ye kadar nöbetçi otobüs bulundurulacaktır.

19 Ekim 1931

4 *Vakit,* 8 Temmuz 1931.

5 *İstanbul Şehir Rehberi,* İstanbul Belediyesi Matbaası, İstanbul, 1934.

Dünden İtibaren Bakırköyü'ne Otobüs İşlemeye Başladı

Bakırköy ile İstanbul arasında her 20 dakikada bir hareket etmek üzere otobüs işlemeye başladı. 6 büyük otobüs, dün Bakırköy sokaklarında dolaşarak nümayiş yaptılar. Otobüsler, Sirkeci ile Bakırköyü arasında 17.5 kuruşa adam taşımakta ve trende 15 dakika evvel gidip-gelmektedirler. Otobüsler, hareket mahalli olmak üzere Şark Şimendiferleri'nin önünü intihap etmişlerse de, Şirket Hükümet'e müracaatla bunları oradan kaldırtmış, sokak içinde başka bir mahalle naklettirmiştir.

Bakırköyü ile İstanbul arasında işleyen otobüslerin yalnız şimendifere değil, takibettikleri güzergâhta tramvay da bulunduğundan bunlara da zarar verecekleri anlaşılmaktadır. Sirkeci'den doğrudan doğruya Mercan tarikiyle Bayazıd'a çıkan otobüsler; Bayazıd'a, Aksaray'a, Lânga'ya, Samatya'ya, Yedikule'ye ve Kazlıçeşme'ye gidecekleri de taşımaktadırlar. Topkapı'dan sonra takibedilen caddenin asfalt olması, otobüslerin seyrüseferini kolaylaştırmaktadır.

17 Kasım 1931

Otobüs-Şimendifer Rekabeti

Bakırköy ile Sirkeci arasında işleyen otobüsler, her müşteriden gidiş ve geliş için 17.5 kuruş ücret almaktadırlar. Şimendifer tarifesi buna nisbetle daha yüksek olmakla birlikte İdare, Bakırköyü'nde oturanlardan hergün İstanbul'a gidip gelenlere mahsus olarak ucuz tarifeler yaptı.

Bu para otobüs fiyatından daha ucuza gelmektedir. Bu itibarla, otobüsler Şimendifer'le rekabet edememektedirler. Mamafih otobüs sahipleri Belediye'ye müracaatla, kendilerinin de Bakırköyü'nde oturan ve hergün İstanbul'a gidip gelenler için karneler ihdas edeceklerini, bu kabil müşterilerden gidip-gelme 20 kuruş alacaklarını bildirmişlerdir.

24 Kasım 1931

Banliyö hattı 1951-1952 yıllarında çift hatta çıkarıldı ve biraz daha uzatılarak "Sirkeci-Soğuksu" şeklinde hizmete vermeye başladı. Kömürlü lokomotiflerin çektiği katarlarla yapılan işletmeciliğin en kısa zamanda elektrikle işler hale getirilmesi için de çalışmalara geçildi.

Elektrikli Tren Gelecek Yıl İşletmeye Açılıyor

Bu sayede Sirkeci-Soğuksu arasındaki mesafe yarı yarıya azalıyor

Sirkeci-Soğuksu hattı üzerindeki demiryolu güzergâhının elektrifikasyonu ile ilgili faaliyeti 1955 yılı Haziran ayında sona erecektir. Sirkeci banliyösünde elektrikli tren işletilmesine o tarihten itibaren başlanabileceği dün açıklanmıştır. Elektrikli tren sayesinde, Sirkeci-Soğuksu arasında seyahat müddeti yarı yarıya inmiş olacaktır.

Milliyet 1 Eylül 1954

Hattın elektrifikasyon dönüşümü için Eylül 1954'te Silahtarağa'dan elektrik getirecek olan kablonun döşenmesi çalışmalarına başlandı.[6] 4 Eylül 1955 günü Sirkeci-Küçükçekmece-Halkalı arasında çalıştırılacak olan 18 elektrikli trenden ilk 15'i İstanbul'a geldi. Trenlerin her biri üçer vagonluk setlerden oluşmaktaydı. Kasım ayı sonunda katar sayısı 18'e, vagon sayısı 54'e yükseldi. Tren setleri, gerektiğinde dokuzar vagonluk üniteler halinde de çalışabilecek ve ayakta seyahat edecekler dahil her biri 1500 yolcu nakledebilecekti.

6 *Yeni İstanbul,* 3 Eylül 1954.

"Sirkeci" ve "Soğuksu" Arasında Elektrikli Tren İnşaatı Devam Ediyor

"Sirkeci-Soğuksu" arasına yapılmakta olan elektrikli tren inşaatına devam edilmektedir. Devlet Demiryolları Haydarpaşa 1. İşletme Müdürü Rüştü Sarp şunları söyledi: "Bu hat üzerindeki bütün istasyonların 'kaldırım ameliyesi' sone ermiş bulunmaktadır. Önümüzdeki günlerde peronların üzerlerinin betonlanması ameliyesi yapılacak ve bunu müteakip elektrifikasyon mıntıkasının bütün rayları ile traversleri değiştirilerek, yerlerine yenileri döşenecektir.

Elektrik direklerinin dikilmesine de hızla devam edilmektedir. Elektrik kabloları da Zeytinburnu'ndaki transformatöre doğru döşenmektedir. Bu arada 'Sirkeci-Soğuksu' arasındaki bütün köprülerin de malzemesi değiştirilmekte ve lüzumu halinde yer tadilatı da yapılmaktadır.

Hat güzergahında bulunan tahdit duvarları tamire tâbi tutulmakta ve duvar olmayan kısımlarda da yeni baştan duvar yapılmaktadır. Hattın bazı kısımların da çift taraflı demir parmaklıklar yapmak suretiyle can emniyeti temin edildi. Bu suretle şimdiye kadar vukubulan müessir tren kazalarının da önüne geçilmiş olacaktır. 1955 yılının Temmuz ayında işlemeye başlayacak olan elektrikli trenler, 'Sirkeci-Soğuksu' arasını azami 30 dakikada katetmiş olacaklardır."

Milliyet 13 Eylül 1954

Sirkeci ile Halkalı arasında işleyecek olan elektrikli trenlerin son tecrübelerinde birtakım sıkıntılar yaşandı. Tecrübe için Sirkeci'den hareket ettirilen vasıtalar, Kazlıçeşme-Veliefendi civarına gelince işleyemez hale geldi. Kısa fasılalarla hareket eden ve aynı elektrik hattı üzerinde bulunan lokomotiflerin çektiği elektrik 370-380 amperi bulunca, bütün tesisat arızalandı ve Elektrik İdaresi'nin muhavvile merkezlerinden cereyan alınamaz oldu.

ELEKTRİKLİ TREN ZEYTİNBURNU'NDA

Bütün Umum Müdürlük elemanlarının hazır bulunduğu tecrübede araçlar yol ortasında kalınca Demiryolları İdaresi, Elektrik İdaresi'ni cereyan verme hususunda sıkıştırmaya başladı; ancak bu ısrar bir netice vermedi ve Elektrik İdaresi bu kadar fazla cereyan çekildiği takdirde Demiryolları İdaresi'ne cereyan verilemeyeceğini bildirdi. Bu tecrübeler sırasında, bütün Zeytinburnu ve bilhassa çimento fabrikası çalışamaz hale geldi. Halbuki elektrikli trenlerin normal zamanda beşer dakika gibi kısa fasılalarla Sirkeci'den hareket ettirilmesi düşünülmekteydi. Neyse ki sorun bir şekilde çözüme kavuşturuldu ve nihayet düzenli seferlere 6 Aralık 1955 sabahından itibaren başlandı.[7]

Ancak halkın yeni ve modern tip trenlere pek de alışamadığı, yolcuların elektrikli trenlerde ilk ve son katarlara binmediği, ortadaki katarı tercih ettiği görüldü. Bunun üzerine setlerin sayısı 2'ye, vagonların sayısı da 9'dan 6'ya indirildi.[8]

7 A. Kurtoğlu, "Küçükçekmece'de Ulaşımın Tarihçesi", *Dünden Bugüne Küçükçekmece,* İstanbul, 2009, s. 393-412.

8 *Hürriyet,* 9 Aralık 1955.

Elektrikli Tren Seferleri Başlıyor

"Sirkeci-Soğuksu" arasında Pazartesi gününden itibaren başlayacak olan elektrikli tren seferlerinin, şimdilik sabahları saat 09:00'a kadar, öğleden sonra da saat 15:00'den itibaren tecrübe mahiyetinde yapılması kararlaştırıldı. Tesisattaki bazı teknik noksanlar giderildikten sonra, yeni bir tarife yapılacak ve böylelikle saat 09:00-15:00 arasında da tren işleyecektir. Ücretlerde herhangi bir değişiklik yapılmayacaktır.

Milliyet 24 Kasım 1955

30 Temmuz 1956 Pazartesi gününden itibaren banliyö hattında tam gün seferlere geçildi. Altı ay boyunca muntazam bir şekilde ancak sadece sabah ve akşam saatlerinde hizmet veren elektrikli tren, bu tarihten itibaren 09:00-15:00 saatleri arasında da çalışmaya başladı. Hat boyunca yapılan tamir ve tesviyeler tamamlandı. Ancak seferlerin ağırlıklı kısmı şimdilik sadece Florya'ya kadar yapılmakta olup, buradan daha öteye, Menekşe, Küçükçekmece, Soğuksu ve Halkalı'ya ise saatte bir tren gitmekteydi. İdare tarafından sefer sayısının en kısa zamanda arttırılacağı açıklandı.[9]

Elektrikli Tren Bu Sabah İşlemeye Başlıyor

"Sirkeci-Halkalı" arasında bu sabahtan itibaren elektrikli tren seferleri işlemeye başlayacaktır. Evvelki gün ve dün yapılan son tecrübe seferleri müsbet netice verdi ve elektrikli trenin devamlı olarak çalışması kararlaştırıldı.

1. İşletme Müdürü Rüştü Sarp, seferlerin banliyö trenlerinin tarifesine göre yapılacağını, bilet ücretlerinde herhangi bir değişiklik yapılmayacağını ve abonman kartlarının da muteber olacağını söyledi.

Milliyet 6 Aralık 1955

Yeni banliyö trenleri "Sirkeci-Bakırköy" arasını 28 dakikada katetmektedirler. Daha önceleri buharlı lokomotiflerle çalışan katarlar ise bu yolu 35 dakikada almaktaydılar. Buna göre hatta 7 dakikalık bir hızlanma oldu. Elektrikli trenler 9'ar vagonla (3 set) halinde çalışmaya başladılar.

Hürriyet 6 Aralık 1955

Ağustos 1958'de, Sirkeci istasyonunda banliyö yolcularına bir kolaylık olmak üzere TCDD tarafından bir "hareket tablosu" hazırlandı. Banliyö katarlarının hareket saatini, kalkacağı yönü ve uğrayacağı istasyonları gösteren tablonun, tamamen Türk mühendis ve işçilerinin eseri olduğu açıklandı. Sirkeci'deki

9 *İstanbul Haber,* 27 Temmuz 1956.

Sirkeci Banliyösünde 79 Yıldan Beri İşleyen Buharla Müteharrik Tren Katarları Tarihe Karıştı.

Dünden İtibaren Seferlere Başlayan Elektrikli Trenler, 1 Gün İçinde Tahminen 30.000 Kişi Taşıdı

1876 yılından beri "Sirkeci-Ayastefanos" arasında işleyen buharla müteharrik lokomotiflerin yerine işleyecek olan elektrikli trenlerin, yapılan birçok tecrübeleri müteakip, son olarak geçen hafta tehir edilen seferlerine nihayet dün başlanarak tahminen 30.000 kişi taşındı.

Dün yapılan seferlerle, kalkış-varış saatlerini gösteren yeni bir tarife tatbik edilmeye başlandı. Buna göre ilk elektrikli tren Halkalı'dan saat 5:450'de, İstanbul'dan ise saat 6:10'da hareket ettirildi. Fakat, İstanbul istikametinden yapılacak olan 49 seferden 10'u ve Halkalı istikametinden yapılacak olan 50 seferden 11'i, bazı köprülerin yenilenmesinden ve makasların iyi olmamasından dolayı tahminen 1.5 ay kadar yapılamayacak ve trenler buralardan geçerken süratlerini keseceklerdir.

Demiryolları İşletmesi, Zeytinburnu'ndaki transformatör merkezinde ehemmiyetli tedbirler alarak, herhangi bir trenin yolda kalmamasını temin etmek için cereyan ayarlaması yapacaktır. Bilet ücretlerinde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Trenlerde "1." ve "2." olmak üzere, 2 farklı mevki uygulanacaktır.

Hürriyet 5 Aralık 1955

"Sirkeci-Çekmece" elektrikli tren hattı büyük oranda kömür tasarrufu sağlamıştır. Bugün 60 km üzerinden çalışan tren yarın tamamlanacak olan tam emniyet tertibatından sonra 90 km.ye çıkacaktır. Maliyeti 40 milyon lira olan bu tren yolu, teknik elemanlar için okul vazifesini de görmektedir.

Milliyet 24 Eylül 1956

5. Yol'a monte edilen büyük tablonun duracağı istasyonlar şu şekilde yazılıydı: Cankurtaran, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Yenimahalle, Bakırköy, Yeşilyurt, Yeşilköy, Florya, Menekşe, Küçükçekmece, Soğuksu ve Halkalı.[10]

ZEYTİNBURNU BÜYÜYOR

Demiryolunda bu gelişmeler yaşanırken, 1950'lere girildiğinde Zeytinburnu'na lastik tekerlekli araçlarla gerçekleştirilen ulaşım, sahile paralel ilerleyen "Sirkeci-Bakırköy" halk otobüsleri ve at yarışları olduğu zamanlarda Beyazıt'tan kalkarak Veliefendi'ye kadar gidip gelen İETT otobüsleriyle sınırlı kalmaktaydı.

10 *Hürriyet*, 14 Ağustos 1958.

12 Elektrikli Tren Daha Ismarlandı

"Sirkeci-Halkalı" arasına yeni elektrikli banliyö trenleri alınmasına karar verildi. Mevcut vagonlarda da havalandırma tesisatı yapılacak. Yeni alınacak olan 12 tren dizisinin her birinde 3'er vagon olacaktır. Ulaştırma Bakanı Şemi Ergin'in yaptığı açıklamaya göre Sirkeci banliyösüne yeniden elektrikli trenler tahsis edilecektir. 1960 Temmuz'undan önce gelecekler ve Sirkeci-Halkalı tren hattına takviye edilecekler. Halen bu hatta 3'erli vagonlardan oluşan 18 ünite bulunmaktadır. Yeni setlerin de gelmesi ile birlikte her 7-8 dakikada bir tren hareket ettirilecektir. Sirkeci-Halkalı arasında 956 senesinde 18 milyon yolcu taşındığı, bu rakamın 1959'da 39 milyona yükseldiği bildirildi.

Trenler ikişer ünitelik iki set halinde günde karşılıklı 74 sefer yapılmak suretiyle taşınmış olup, ihtiyacın daha da artması karşısında yeniden 12 elektrikli tren alınmasına karar verildi. 7. İşletme Müdürü tarafından yapılan açıklamaya göre; ayın 15'inden itibaren eldeki diziler Eskişehir Atölyesi'ne gönderilecekler ve burada bunlara havalandırma tertibatı ilave edilecektir. Çalışmalar peyderpey 1960 Haziran'ında bitirilecektir. Halkalı banliyösünde 1958'de 48.000.000 yolcu taşındı. Yeni gelecek vagonlarda soğuk hava tertibatı mevcut olup, 3 vagonluk bir dizinin istiab haddi 700 kişidir.

Milliyet 1 Eylül 1959

Veliefendi Çayırı civarındaki arsalarda ve arazilerde bir gecede yapılan ve "Gecekondu" adı verilen evlerin çoğaldığı gözlenmektedir. Bu civardaki "gecekondu evleri" karaborsaya düştü.

22 Temmuz 1947

Gecekondu Evleri için Yeni Bir Karar

Şimdiye kadar yapılanlar yıkılmayacak, bundan sonra da yenisi yaptırılmayacak

Kazlıçeşme, Veliefendi Çayırı ve Zeytinburnu civarında yapılmakta olan "gecekondu evler"in gün geçtikçe çoğaldıkları görülmektedir. Her isteyenin rastgele o civarlardaki araziye "gecekondu" inşa etmelerinin önüne geçmek üzere bundan sonra bu havaliye "gecekondu ev" inşası sureti kat'iyede yasak edilmiştir. Meskensizlik zaruretinden doğan bir ihtiyaçla bu araziye ev inşa edenlerin de belediye tarafından yapılan plan gereğince binalarını ıslah etmeleri kendilerine tebliğ edilecektir.

28 Temmuz 1947

Oysa semt 1940'ların ikinci yarısından itibaren insanla dolup taşmaya başlamış, sanayi bölgesi olarak belirlenen Zeytinburnu bölgesi toprakları çok ucuz fiyatlarla halkın yerleşimine açılmış, fabrika ve imalathanelere paralel şekilde sahil

cephesinde ve iç kısımlarda düzensiz yapılaşma artış göstermişti. Sosyoekonomik yapının bu şekilde değişim ve gelişim göstermesi üzerine bölgeye kitlesel göç hareketi yaşanması, Zeytinburnu topraklarında gecekondu yapımının artarak İstanbul genelinde 1949'da beş bin olarak belirlenen kaçak yapılaşmanın yarısından fazlasının bu bölgede yaşanmakta olduğu gerçeğine gözleri çevirdi. Öncelikle yol kenarına kurulan gecekondular, zaman içinde mesire yerlerini de yok ederek semtin iç kısımlarına doğru yayılım göstermekteydi. Bu plansız büyümede, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1947'de yayımladığı İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname'de, sanayi bölgesi olarak ayrılan bölgeler içinde Zeytinburnu'nun adını da zikretmesinin etkisi çok büyüktür.

Balkanlar'dan gelen göçmen ailelerin de semte yerleşmeye başlamasıyla söz konusu artış, kent genelindeki nüfus artış oranını adeta ikiye-üçe katlar bir ivme

Kazlıçeşme ve Zeytinburnu gecekondu sakinleri, "Şen Evler Onarma Derneği" adıyla bir dernek kurdular. Dernek mümessilleri Vali ve Belediye Reisi'ni ziyaret ederek, şimdiye kadar kendilerine gösterilen yakın alakaya teşekkürlerini bildirdiler.

Milliyet 21 Eylül 1951

Zeytinburnu gecekondu evlerinin elektrikle tenviratı tamamlanmaktadır. Bu arada, Telsiz Mahallesi'ne de 3 lamba konulmasına karar verildi.

Milliyet 29 Eylül 1951

Veliefendi Sümer Mahallesi'nde oturanlar halk otobüslerinin bu mahalleye mahsus bir durak yeri tesis ettiğini ancak belediye otobüslerinin bu durakta durmadıklarını ve halkı almadan gelip geçtiklerini ileri sürerek İETT İdaresi'nin bunu nazar-ı dikkate almasını istemektedirler.

Milliyet 21 Aralık 1951

Gecekondular Yola Kavuşuyor

Zeytinburnu ve Kazlıçeşme gecekondu mahallelerinin yol inşaatı, dün (30 Haziran 1952) saat 12:00'de merasimle başladı. Bu münasebetle yapılan merasimde Vali ve Gecekonduları Güzelleştirme ve Derneği Başkanı kısa süren bir hitabede bulundular ve yolun ehemmiyetini tebarüz ettirdiler. Müteakiben kurban kesildi ve Vali yolun inşaatına ilk kazmayı vurdu. Yol bu mevsimde bitirilecek ve 150.000 liraya malolacaktır.

Milliyet 1 Temmuz 1952

yakaladı. Menderes istimlakleriyle Aksaray ve civarında evlerinden olan halkın da Zeytinburnu'na akın etmesiyle bölgede arazi satışları patladı. Arsa sahipleri, semtin yeni sakinlerine ellerindeki parselleri ucuz fiyatlarla satmaya başladı. Öyle ki Sümer mahallesi ve Veliefendi'deki gecekondular kısa zamanda kıymetlenerek karaborsaya düştü.

1949'da Maltepe dolayları ile Kazlıçeşme-Zeytinburnu çevresi ağır sanayi bölgesi olarak tespit edildi. 1953'e kadar toprakları Fatih ve Bakırköy ilçeleri arasında paylaşılan Zeytinburnu, 30 Temmuz 1953'te Fatih ilçesine bağlı Zeytinburnu Bucağı'na dönüştürüldü. Batı bölümü yine eskisi gibi Bakırköy ilçesine bağlı olarak kaldı.

LONDRA ASFALTI

İstanbul'un Balkanlar ve daha ötesiyle karayolu irtibatı, MS 4. yüzyılın ilk yarısında İmparator Constantinus tarafından inşa ettirilen ve yapımında muntazam iri blok taşlar kullanılan, yüzlerce kilometre boyunca uzanan güzergâhının hemen her noktasında belirli bir sabit genişliği koruyan "Via Egnatia" (Via İgnatia) üzerinden sağlanmaktaydı. Ayasofya önlerindeki "Milion Taşı"ndan başlayarak Mese caddesini takiben Yedikule'de "Altınkapı"dan (Porta Auera) surları terk ettikten sonra Marmara sahili boyunca batıya doğru ilerleyerek Küçükçekmece'ye ulaşan güzergâh, Roma dahil orta Avrupa'nın çeşitli merkezlerine bağlanmakta olup, Roma İmparatorluğu'nun en önemli ana yollarından biri olarak kabul edilmekteydi.

Osmanlı döneminde de önemini koruyan yolun dışında, Edirnekapı-Topkapı surları önlerinden başlayarak Haznedar Çiftliği yoluyla günümüzdeki Şirinevler bölgesine ulaşıp buradan Çekmece'ye kavuşan yol ise Cumhuriyet döneminde "Topkapı-Küçükçekmece şosesi" olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzdeki otoyoldan oldukça uzak, bakımsız, virajlı ve dar bir geometriye sahip olan yol, uzun yıllar boyunca kentin Balkanlar ile olan irtibatını sağlamak durumunda kaldı.

MİLLÎ ŞOSE

Ülkenin Cumhuriyet döneminde sahip olduğu 18.350 kilometrelik devlet yol ağı ve il yollarının yapım, bakım ve onarımları 1927'de İl Özel İdarelerine verildi. Ardından da 1929 yılında Şose ve Köprüler Kanunu yürürlüğe girdi, "millî şose" adıyla tanımlanan, toplamda 3594 kilometre tutan bir devlet yolu ağı belirlendi ve 1930'dan itibaren o dönemin şartlarına uygun bir tarzda karayollarının inşa ve bakımlarına geçildi.[11]

> "Londra-İstanbul" arasında 2000 km.'lik bir yol için 8 hükümet elyevm hali müzakeredeler. "Duvr-Kele" feribotu yolu ile Brüksel-Kolonya (Köln)-Viyana-Budapeşte-Belgrad ve Sofya'dan geçerek yol İstanbul'a varacaktır.
>
> **Cumhuriyet** 10 Kasım 1931

> Topkapı'dan itibaren Bakırköy ve Yeşilköy'e kadar olan asfalt yolun inşaatı devam etmektedir. Bu yol, Florya Plajı'na kadar temdit edilecektir. Ayrıca Edirnekapı-Şehitlik arasındaki yol da asfalta çevrilecektir.
>
> **Vakit** 3 Mart 1931

> Topkapı'dan Büyükçekmece ve Silivri'ye uzanan yolun inşası devam etmektedir. Bu yol kısa kadar tamamıyla ikmal edilecektir.
>
> **Akşam** 31 Temmuz 1931

11 "Çevre Yolları", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 497-498.

1931'de Londra-İstanbul arasında uzanacak 2000 kilometrelik bir ana aks oluşturulması amacıyla çalışmalara başlandı. Yolun inşası için 8 ayrı ülkenin hükümeti birden seferber oldu. Her devlet, kendi topraklarından geçecek olan bölümün yapımından mesul olacaktı. Yeni yolun Türkiye'nin payına düşen kısmında derhal inşa çalışmalarına girişildi.

ESKİ LONDRA ASFALTI

Kasım ayı sonlarında asfalt yol inşaatında Florya civarlarına kadar gelindi.

Topkapı-Büyükçekmece Yolu

Topkapı ile Büyükçekmece arasında yapılmakta olan asfalt şose, Filorya hizalarında bulunan Mama Çiftliği'ne vâsıl olmuştur. Bu çiftlikten Filorya'ya kadar olan mesafede Bakırköy Kaymakamlığı, kendi vesaiti ile bir yol yaptıracaktır.

Cumhuriyet 24 Kasım 1931

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı kasıp kavurmaya başladığı yıl, Topkapı'dan başlayarak Maltepe-Haznedar üzerinden günümüzdeki Şirinevler'e devam ettikten sonra, devamında geniş Filorya (Florya) Çiftliği'nin kuzeydeki uzantısı olan

"Londra-İstanbul" yolunun memleketimize ait olan kısmı tamamladıktan sonra, İstanbul'a daha fazla seyyah kafilesinin geleceği tahmin edilmektedir. Muntazam yolların olması dolayısıyla, artık Avrupa'da seyahatler trene veya vapura tercih edilmektedir. Vapur seyahati, denizaşırı yerler için mecburi olarak yapılmaktadır. Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü, daha şimdiden Avrupa kulüpleri ile temasa girişerek, memleketimize otomobilli seyyah kafileler celbetmek için hazırlıklara başladı.

Yeni Sabah 29 Mayıs 1938

"İstanbul-Londra" Asfalt Yolu Temdid Edilecek

İstanbul Belediyesi, "Londra-İstanbul" asfalt yolunun Topkapı'dan Sirkeci'ye kadar temdidi için bir proje hazırlamaktadır. Bu yolun şehir hududuna vardığı Topkapı'da Kale önündeki kapının etrafı büyük bir meydanlık haline ifrağ edilecektir. Burada "Edirne-İstanbul" asfalt şosesi ile "Edirnekapı-Rami" yollarının ara yerinde hâsıl olan müselles şekildeki arazi bir ormanlık haline konulacaktır. Şehircilik mütehassısı, bu planı hazırlamakta ve mahallinde tetkiklerde bulunmaktadır. Bu sahada vücûda getirilecek olan ormanlık için alâkadarlar, dikilecek ağaçları tespit etmektedir.

Cumhuriyet 24 Şubat 1941

Cennet mevkiine ulaşan, Küçükçekmece kıstağını atlayarak batıya doğru devam eden asfalt şose yol hizmete girdi. Yolun vasfı, kalite ve standartlara uymadığı için seyrüsefer anlamında oldukça yetersiz kalsa da, bir şekilde iş gördü ve uzun yıllar boyunca İstanbul'un Edirne ile karayolu bağlantısını sağladı.

1941 yılında surların dışında, Topkapı civarında sonlanan asfaltın şehrin içine girerek Sirkeci'ye kadar uzatılması gündeme geldi. Buna göre Topkapı'da büyük bir meydan inşa edilecek, yol bu noktadan itibaren kente giriş yapacaktı.

Edirne ile İstanbul Arasındaki Faaliyet

"Edirne-İstanbul" asfalt yolunun ağaçlandırılması hareketine bu sene de devam olunmaktadır. Gerek Trakya'da ve gerekse İstanbul'da mevcut fidanlıklardan gönderilen fidanlar son günlerde bu yolun henüz ağaçlandırılmamış bulunan kısımlarının iki tarafına ekilmektedir. İki-üç yıl evvel ekilen fidanlar bugün epey gelişmiş bulunmaktadır. Bu fidanların yetişmesi ve muhafazası için büyük bir dikkat ve itina gösterilmektedir.

Asfalt yola gelince; bir aralık kış dolayısıyla durmuş olan faaliyet, ha¬valarin düzelmesi üzerine yeniden başlamıştır. "Kuleli-Edirne" arasında devam eden bu inşaata bu sene biraz daha hız verilerek sonbahara kadar sona erdirileceğine muhakkak nazarıyla bakılmaktadır.

Cumhuriyet 24 Şubat 1941

"Londra Yolu" adıyla planlanan yolun Topkapı kesiminde bir miktar kamulaştırma işlemi gerçekleştirildi, ancak 1950'ye kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamadı.[12]

AVRUPA KARAYOLU AĞINA KATILIYORUZ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Avrupa'da çeşitli alanlarda olduğu gibi, karayolu ağında da birtakım standartlara gidilmesi yönünde ilk adımlar atıldı. Bu bağlamda, 16 Eylül 1950 tarihinde Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (United Nations/Economic Commission for Europe) tarafından Cenevre'de Uluslararası Ana Trafik Arterleri Oluşturulması Deklarasyonu (AGR) hazırlandı. Buna göre, "Avrupa 'E-Yolları' Ağı" (European Highway Network) tasarlandı. Ağın içinde yer alan "E-Yolları"nın güzergâhlarını düzenleyen anlaşma, üye devletlerin hükümetlerince hazırlanmış olup, Türkiye 10 Mart 1954 tarihinde 6360 sayılı Cenevre'de imzalanmış olan Milletlerarası Ana Trafik Yollarının İnşasına Mütedair Beyanname ile bu beyannamenin 1, 2 ve 3 sayılı eklerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin İltihakı Hakkında Kanun çerçevesinde katılım kararı aldı.[13]

Bu arada asfaltın Kırklareli il topraklarından geçen bölümü, Kırklareli Belediye Meclisi'nin ittifakla aldığı karar sonrasında "Fatih Yolu" olarak değiştirildi ve keyfiyet 17 Ocak 1951'de Vali ve Belediye Reisi Prof. Gökay'a bildirildi.[14] İsim olumlu karşılandı; "Londra Asfaltı" olarak anılan yolun İstanbul-Edirne arasında uzanan kesiminin yeni adının "Fatih Yolu" olması, 6 Şubat 1951'de İl Genel Meclisi'nde kabul edildi.[15]

12 *Basın,* 26 Temmuz 1945.

13 Erol Tuncer, "Cumhuriyet Döneminde Karayolları", s. 1-9.

14 *Milliyet,* 18 Ocak 1951.

15 *Milliyet,* 7 Şubat 1951.

YENİ "LONDRA ASFALTI"

Menderes döneminde, Fahrettin Kerim Gökay'ın vali ve belediye başkanı (24 Ekim 1949-26 Ekim 1957) olduğu 1951 yılında İstanbul Belediyesi tarafından Topkapı-Yeşilköy Havaalanı arasında, o yıllarda kullanılan asfaltın daha güneyinde, daha kestirme ve daha modern yeni bir yol yapılmasına karar verildi.

Yol 33 metre, bazı kesimlerde ise yer yer 35 metreye kadar çıkacak bir genişlikte olacak ve Topkapı-İncirli-Beşyol üzerinden ilerleyerek Marmara sahiline paralel bir istikamet izleyecek, Küçükçekmece'yi atlayıp Silivri'ye ulaştıktan sonra bu noktadan itibaren kuzeybatıya doğru yönelerek sınıra kadar uzanacaktı.

Yolun geçeceği güzergâh üzerinde önceden gereken istimlaklerin tamamlanması mecburiyetinden dolayı planlama ve ön hazırlık süreci üç yıla yayıldı. Nihayet 1954'ün yaz aylarında "Yeni Yol"un inşasına geçildi. Çalışmaların başlatıldığı

"Topkapı-Yeşilköy" Arasında Yeni Bir Yol Yapılacak

Belediye, Topkapı'dan itibaren Yeşilköy Hava Meydanı'na kadar yeni bir asfalt yol inşaına karar verdi. Bu yol, bilâhare Edirne'ye kadar uzatılacak ve oradan da Londra Asfaltı'na bağlanacaktır. Yolun güzergahında icabeden istimlâk muamelelerine yakında başlanacaktır.

Milliyet 8 Temmuz 1951

Bakırköy Kaymakamlığı ve Belediye Müdürlüğü'nden

Yeniden inşa edilecek "İstanbul-Silivri" devlet yolunun km.: 11+812-21+351 arasında yol güzergâhına rastlayan ve yol istimlâk sahası sınırları içinde kalmaları dolayısıyla 5539 sayılı kanuna müsteniden, bu gayrimenkullerin her türlü hususiyetleri ve üzerindeki bitki, emek, yapı vesair bütün teferruatı göz önünde bulundurularak takdir edilen kıymetleri, 8 gün müddetle ilgili köy odaları ile Belediyemiz ilan tahtasına asılmak suretiyle ilan edilmiştir.

Milliyet 11 Temmuz 1953

dönemde, düşünülen aksın daha kuzeyinde kalan ve Siyavuşpaşa-Şirinevler-Çobançeşme yakınlarından geçerek yeni yolun kotuna Sefaköy'de oturan "Londra Asfaltı" ise halen faaliyette olup, İstanbul'un Trakya ile bağlantısı bu güzergâh üzerinden sağlanıyordu. 15 Temmuz 1954 günü başlatılan inşa çalışmalarının bir yıl sonra tamamlanması ve 1955'te hizmete alınması planlansa da, zaman içinde bu hedef biraz ötelenerek 1956 yılını bulacaktı.

Yeni yolun Küçükçekmece Gölü'nü aşacağı kıstak üzerinde de 116,5 metre uzunluğunda yeni bir köprü inşaatı başlatıldı. 1954'ün nihayetinde yolun Topkapı-Küçükçekmece arasında kalan 12 kilometrelik kısmının kaba inşaatı tamamlanarak tesviye işlemlerine geçildi. Ayrıca aksa "Yeni Londra Asfaltı" adı verilmesi düşünüldü.

İstanbul ve Londra arasında inşa edilmesine karar verilen asfalt yolun inşaatına dünden (15 Temmuz 1954) itibaren başlanmıştır. 33 metre genişliğinde ve sahile muvazi olarak yapılmasına karar verilen yolun 1 yıl içinde tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Yolun tesfiyesi işlemleri hızlı bir şekilde sürdürülmektedir.

Milliyet 16 Temmuz 1954

Topkapı'ya kadar gelen yeni yolun, buradan itibaren şehre girerek şehrin kalbine, Aksaray ve Beyazıt'a doğru inmesi üzerinde de faaliyetlere devam edildi. Yol üzerinde çeşitli istimlakler yapıldı ve surların hemen dışında yola büyük bir meydan ilavesi uygun görüldü.

Başvekil, Dün Yeni Yapılan Yolları Gezdi

Adnan Menderes, Devlet Karayolları tarafından yapılmakta olan yeni Londra asfaltı çalışmalarını mahallinde incelemiş, Küçükçekmece Gölü üzerinden geçecek olan 116 buçuk metre uzunluğundaki köprünün Küçükçekmece'de başlanmış bulunan inşaatını tetkik etmiş ve skreyper makinelerinin çalışmalarını görmüşlerdir.

Burada Başvekil'e alâkadarlar tarafından izahat verilmiştir. Yeni Londra asfaltı yolunun Topkapı'dan Küçükçekmece'ye kadar olan 12 kilometrelik kısmının açılması tamamlanmış, yol üzerinde tesviye işi devam etmektedir. Bazı kısımları 35 metre, bazı kı-sımları ise 15 metre genişliğindeki bu yol, Küçükçekmece gölünden 116 buçuk metre uzunluğunda ve 8 metre genişliğinde bir platformu bulunan köprü ile, yolun mütebaki kısmına bağlanacaktır.

Köprü takriben 350-400 bin liraya mal olacak ve Yunan hududuna kadar devam eden Londra Asfaltı'na tahminen 13 milyon lira sarf edilecektir. Halen yolda yedi skreyper muhtelif ekskavatörler faaliyet halindedir. Ayrıca 9 damtrak makinesinin gelmesi beklenmektedir. Skreyper makinalarının her biri 160-170 beygir kuvvetinde olup, her makine günde 500 metreküp hafriyat yapmaktadır. Yolun açılmasına fiilen 1954 Temmuz'unda başlandı.

Milliyet 31 Aralık 1954

1956'ya gelindiğinde yolun İstanbul sınırları içinde kalan kısmının kaba inşaatı hemen hemen tamamlanarak asfaltlama işlemlerine geçildi. Silivri'den daha öte kalan kesim üzerinde ise çalışmalar halen sürdürülmekteydi.

İstanbul cihetinde de trafiği aksatan çıkıntıların kaldırılmasına başladı. Bayazıd'dan başlayan yol, Topkapı surlarında açılacak olan yeni bir giriş yoluyla Londra Asfaltı'na birleştirilecektir.

Milliyet 18 Ekim 1955

Cerrahpaşa ve Topkapı'da Yeni İstimlâkler Yapılacak

Cerrahpaşa yolunun genişletilmesine karar verildi. Gerekli istimlakler için tetkikler yapılmaktadır. Ayrıca, Londra Asfaltı'nın Topkapı'ya bağlandığı yerde geniş bir meydan oluşturulacaktır. Böylelikle seyrü seferi zorlaştıran güçlükler giderilmiş olacaktır.

Milliyet 22 Haziran 1955

Şehremini İlkokulu İstimlâk Edilecek

İnşaatı devam eden Londra Asfaltı üzerinde Şehremini İlkokulu'nun istimlâk edilmesine karar verildi. 3 sınıflı ve 174 mevcutlu bu okul eski bir medrese binasında tedrisat yapmaktadır. Okulun öğrencileri başka okullara dağıtılacaktır.

Milliyet 15 Kasım 1955.

TOPKAPI'DA SURLAR ÜZERİNDE AÇILAN GEDİK

Haziran ayı içinde, Yeni Londra Asfaltı'nın giriş yaparak Millet caddesi kanalıyla trafiği Aksaray'a aktaracağı Topkapı sur kesiminde genişletme faaliyetine girişildi. Yeni yolun aynı genişlikle Millet caddesi üzerinden akabilmesi amacıyla surların üzerinde 35 metre genişliğinde bir gedik açılmaktaydı. Bu tarihe kadar Topkapı mevkiinden surdışına çıkmak için ise Kalekapı'daki tarihî ve dar sur kapısı kullanılıyordu.

Yeni Londra Asfaltı Yakında Bitiyor

Silivri'den Edirne'ye kadar olan kısmın da gelecek sene trafiğe açılması muhtemel "Yeni Londra Asfaltı"nın Türkiye sınırları içine ait kısmı sür'atle tamam¬lanmaktadır. Halen "Topkapı-Silivri" arasındaki 35 metre genişliği olan kısım asfaltlanmakladır. Bu kesim muhtemelen Temmuz sonunda açılacaktır. Tekirdağ'dan öteye olan kısım da ihaleye çıkarılmak üzeredir. Yol, hududa kadar toplam 210 kilometredir ve sahili takip etmekledir. Silivri'den sonraki genişliği 12 metredir. Üzerinde 150 köprü vardır. Köp-rülerin en büyüğü Meriç üzerinde olup 800 metredir. Bütün yol önümüzdeki 1957 senesinde trafiğe açılacaktır.

Milliyet 14 Haziran 1956

Avrupa yakasındaki Londra Asfaltı'nın bir benzeri de Anadolu yakasında, Harem-Kartal arasında "Ankara Asfaltı" adıyla inşa edilmekteydi. Karşılıklı yakalarda birbirlerinin izdüşümü şeklinde planlanan, ancak aralarından geçen Boğaziçi

Topkapı Surları'ndaki Geçit Genişletiliyor

Ankara-İstanbul arasında inşa edilmekte olan asfalt yol da yakında tamamlanıyor. Londra asfaltının inşaatı ile alakalı olarak Topkapı surlarındaki geçidin genişletilmesine başlandı. Geçit, eni 35 metre olan yola göre genişletilecektir. İnşaatında askeri birlikler çalışmaktadır. Surların geri kalan kısmında da restorasyon çalışmaları hazırlıklarına geçildi.

Milliyet 26 Haziran 1956

suyolu nedeniyle inşaatları mecburen birbirlerinden bağımsız şekilde yürütülen her iki yolun yapımı da aynı hızda ilerlemekteydi.

Londra Asfaltı çalışmaları devam ederken, Topkapı-Aksaray-Laleli yolu da yeniden düzenlenerek beton üzerine mozaik parke olarak yeniden yapıldı. Haseki ile Aksaray arasındaki darboğaz açıldı ve bu cadde üzerindeki tretuvarlar kaldırıldı. Millet caddesinin Aksaray'a kadar olan kısmının genişliği 30 metre olarak belirlendi. Yolun iki yanındaki köhne binaların istimlakine de devam edildi.[16]

"Ankara-İstanbul" asfaltının inşaatı devam etmektedir. Yeni yol 475 kilometredir ve eski yola nazaran iki şehir arasındaki mesafeyi 35 kilometre kısaltmaktadır. Asfalt, İzmit'te sahilden geçecektir. Bunun için de burada denizin lüzumlu yerleri doldurulacaktır. Ayrıca İzmit'te büyük bir beton köprü, Bostancı'da da uzun bir tünel yaptırılacaktır.

Milliyet 26 Haziran 1956

Aynı günlerde, İstanbul Belediyesi'nin davetlisi olarak İstanbul'da bulunan Batı Almanya Teknik Üniversitesi Şehircilik Kürsüsü profesörü Dr. Hans Högg tetkiklerini bitirdi. Högg, İstanbul'da dört başlık altında kapsamlı incelemeler yaptı. Şehircilik mütehassısının üzerinde durduğu konulardan biri de Londra Asfaltı'nın Şişli Asfaltı'na uzatılması ve bu yolun Okmeydanı'ndan geçirilerek Boğaz'a, buradan da Boğaz'a kurulacak olan asma köprüye birleştirilmesi yönündeydi.[17] Bu doğrultuda, ilk etapta Londra Asfaltı'nın Topkapı'dan Aksaray'a bağlanması dışında Eyüp'e de indirilmesi için çalışmalar başlatıldı.

Yaz ayları boyunca peydeрpey biten kesimlerinde kısıtlı trafiğe izin verilen ve Florya'ya (Beşyol-Cennet mahallesine) kadar olan kesimi önceden hizmete giren yolun geri kalan bölümlerinde hızlandırılan çalışmalar sonbaharda tamamlandı ve 29 Ekim 1956'da Yeni Londra Asfaltı'nın İstanbul dâhilindeki kısmı törenle hizmete açıldı. Böylelikle Topkapı ile Silivri arası son derece modern ve geniş bir yolla birbirine bağlanmış oldu.

Topkapı surlarındaki iki burcun arasındaki kısımda açılan 55 metre genişliğindeki gedik de tamamlanarak, yeni yolun eninde daralma olmaksızın asfaltın suriçine girebilmesini sağladı. Kaleiçi'ndeki tarihi sur kapısı ise, yalnızca Maltepe, Bayrampaşa ve ötesine gidecek olan vasıtaların kullanımına ayrıldı.[18]

16 *Milliyet*, 13 Eylül 1956.

17 *Basın*, 19 Ağustos 1956.

18 *Milliyet*, 31 Ocak 1957.

Londra Asfaltı Eyüp'e Bağlanıyor

Londra Asfaltı'nın Topkapı'dan Eyüp'e bağlanması için yapılan hazırlıklara hız verilmiştir. "Topkapı-Eyüp" devlet yolu güzergahında bulunan Belediyeye ait İlyaszâde Mezarlığı'nın bir kısmı da yola ilave edilecek ve bu kısımdaki kabirler başka bir yere nakledilecektir.

Milliyet 26 Haziran 1956

AT ARABALARINA LONDRA ASFALTI YASAK

Londra Asfaltı, Belediye'nin aldığı karar doğrultusunda at arabalarının geçişlerine kapatıldı. Gerekçe olarak da arabaların demir tekerleklerinin asfaltı zedeleyerek hasar vermesi gösterildi.

Asfalt Yollar Demir Tekerleklere Kapandı

Londra Asfaltı'nın demir tekerlekli vasıtalara kapatılmasının ve bu yoldan arabaların geçmesinin yasak edilmesine rağmen, dün asfalttan geçen ve yakalanan at arabaları seferden menedildiler ve yol kenarına çekilerek birer tekerlekleri söküldü. Resim, bu arabaların tekerleklerinin sökülme anını göstermektedir.

Vilâyet Trafik Komisyonu'nca alınan bir kararla, şehirde ve belediye hudutları dahilindeki asfalt yollarda demir tekerlekli motorsuz nakil vasıtalarının seyrüseferi menedildi. Londra Asfaltı'ndan motörsüz araçların (bilhassa at arabalarının) geçişleri, kazaların artış göstermesi üzerine yasaklandı.

Milliyet 31 Ekim 1956

Asfaltın hizmete girmesiyle birlikte İETT İdaresi, otobüs hatlarının büyük bir kısmını asfalt üzerinden işletmeye başladı. Şehir merkeziyle İstanbul'un batısı arasında yeni servisler devreye alındı. Kentte bir süredir çalışmakta olan kaptıkaçtılar da (minibüsler) Londra Asfaltı'nı kullanarak, bilhassa otobüs hizmeti gitmeyen semtlerle suriçi bölgesi arasında yolcu taşımaya başladı.

İETT İdaresi, Londra Asfaltı'nı kullanan otobüs hatlarına klasik numaralama sisteminden farklı olarak sayı yerine harf işareti verdi. Ulaşacağı semtin isminin baş harflerini taşıyacak şekilde Taksim'den Ataköy-Baruthane (B), Florya (F) ve Yeşilköy (Y) otobüs seferleri başlatıldı. Bunları Taksim-Ataköy (A), Taksim-Basınköy (B1) ve Taksim-Çekmece (Ç) hatları izledi.

1957'de, Sirkeci'den başlayarak Kumkapı, Yenikapı, Yedikule, Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Bakırköy, Ataköy, Yeşilköy'den geçen ve Florya'da sona erecek olan sahilyolunun inşasına da devam edilmekteydi. Kısmen deniz doldurularak yapılan yol, kuzeyinden geçen Yeni Londra Asfaltı'na paralel şekilde, ancak deniz kenarından ilerleyecekti.

200 Gecekondu Yıktırıldı

Mecidiyeköy Karkuyusu mevkiindeki 335 gecekondudan 200'ü, Cumartesi günü verilen 48 saatlik müddetin dolması sebebiyle dün yıktırıldı. Mütebaki 135 gecekondu da çarşamba günü yıktırılacaktır. Bilindiği üzere, bu gecekonduların bulunduğu mevkiden Londra Asfaltı geçmektedir. Yol faaliyeti gecekonduların bulunduğu mahalle kadar gelmiş olup, bu engel sebebiyle burada mecburen durmuş bulunuyordu.

Milliyet 14 Mayıs 1957

Aynı yıl, yeni yolun Edirnekapı-Eyüp üzerinden Haliç'e inmesi ve buradan bir köprüyle Beyoğlu yakasına atladıktan sonra Okmeydanı-Mecidiyeköy'e çıkacak

> **Londra Asfaltı Edirne'den geçecek**
>
> Londra asfaltının Edirne'den geçirilmesine kat'i surette karar verildi. 50 metre genişliğindeki Londra Asfaltı Acılar Ezanı, Yahudi mezarlığı, Soğukçeşme ve Selimiye Camii civarından geçirilecektir. Selimiye Camii etrafı da açılarak ve tamamıyla yeşil saha olacaktı. Talâtpaşa Caddesi namı verilen şimdiki 35 metre genişliğindeki yol olduğu gibi kalacak ve bu suretle, eski projeye göre istimlâkleri icabeden yeni binalar yıkılmayacaktır. Bulgarlarla yapılan en son anlaşmaya göre, Edirne'den geçecek olan asfalt yol sayesinde, Belgrad'a kadar olan mesafe 720 kilometre kısalmış olacaktır.
>
> **Milliyet** 17 Mayıs 1957

şekilde uzatılması projesi üzerinde çalışmalara başlandı ve Şişli Karkuyusu'ndaki gecekonduların yarısından fazlası yıktırıldı.

Benzer çalışmalar ve istimlakler, Londra Asfaltı'nın batı ucunda, Edirne'de de gerçekleştirilmekteydi.

YOLDA IŞIKLANDIRMA FAALİYETİ

Mayıs ayında asfaltın ışıklandırılmasına başlandı. Aydınlatma tesisatı kapsamında yolun her iki cephesine yüzlerce beton direk dikildi. Yolun Topkapı haricinde iki gedikten daha şehre girmesi amaçlanmıştı. Bu giriş noktaları Ulubatlı ve Edirnekapı'ydı. Bu sayede Vatan caddesi ve Fevzipaşa caddesi de surların hemen dışından ilerleyen bağlantı yoluna rapt olarak Londra Asfaltı'na katılabilecekti. O günlerde gündemde olan ve Vatan caddesi üzerinde, Yenibahçe bölgesine kurulması planlanan 100.000 kişilik yeni şehir stadı inşaatından evvel Ulubatlı bağlantısı kısa sürede tamamlandıysa da, Edirnekapı'daki gediğin açılması işlemi 1973-1974 yıllarına sarktı.[19] Şehir stadı ise bu bölgede hiçbir zaman inşa edilemedi.

Temmuz ayında, Yeşilköy Havaalanı'nın genişletilmesi, yeni terminal binası ve pist inşa edilmesi hususunda karar alındı. Buna göre Londra Asfaltı'nın, yeni piste başlangıç teşkil eden Çobançeşme kısmında toprak altında açılacak olan bir tünelle devam etmesi düşünüldü, ancak karar hayata geçirilemedi.

(Devamı 5 incide)

YEDİKULE - BALAT Bulvarı Yapılacak!

Bulvar Yedikuleden başlıyarak, Millet, Vatan, Edirnekapı caddelerini kestikten sonra Vefa stadyumu yanından Balat'a inecek!

Bir Gencin Otobüsde

Hürriyet 2 Ekim 1957

50'lerin sonlarında Boğaz'ın bir köprüyle aşılması fikri giderek kamuoyunda daha fazla yer almaya başladı. Bu sayede Londra ve Ankara asfaltları birleşerek kentin içinde kesintisiz bir yol ortaya çıkacaktı.

19 *Basın,* 18 Haziran 1957.

Büyük Yol

Londra asfaltı Eyüp civarında Haliç ürerinde kurulacak beton bir köprü ile Kağıthane yoluna bağlanacaktır. Kağıthane yolunun Hürriyet-i Ebediye tepesine gelirken yaptığı geniş kavsin bulunduğu mevkiden itibaren açılacak olan 50 metre genişliğindeki yeni bir yol Zincirlikuyu mezarlığının civarında Büyükdere asfaltını keserek devam edecek ve köprünün Ortaköy'deki Şifa yurdunun bulunduğu sırt üzerindeki başlangıç noktasına bağlanacaktır.

Milliyet 21 Kasım 1957

Yolun hizmete girmesiyle birlikte, asfalt üzerinde veya yakınında bulunan araziler parseller halinde halka satılmaya başlandı. Bu hususta gazetelerin reklam sayfaları, Londra Asfaltı'yla ilintili arsa pazarlama ilanlarıyla doldu.

Temmuz 1958'de "Topkapı-Surboyu-Yedikule" yolunun inşası başladı ve 11 Haziran 1959'da tamamlanarak trafiğe açıldı. Böylece Zeytinburnu, Kazlıçeşme, Veliefendi civarındaki yerleşmeler, Marmara sahilinden Topkapı'ya çıkan bu yol sayesinde Londra Asfaltı'na bağlandı.

1959'un son ayında Londra Asfaltı'na fosforlu beyaz boyayla yol çizgileri çekilmeye başlandı. Bu boya kolay silinmemekte ve geceleri daha kolay belli olmaktaydı. Trafikte seyreden araçlara büyük kolaylık getiren bu güvenli uygulama, zamanla kentin diğer ana arterlerinde de çalışıldı.[20]

60'lara girildiğinde Londra Asfaltı'nın bilhassa Topkapı'dan İncirli-Siyavuşpaşa'ya kadar olan kesimindeki ticarî yapı faaliyetlerinde artış yaşandı. Ulaşım kolaylığı nedeniyle açılan lokantalarda artık geceyarısına sarkan programlar

20 *Akşam*, 27 Eylül 1959.

düzenlenmekteydi. Ayrıca yolun kenarındaki geniş arazilerde birbiri ardınca meşrubat, kolonya ve giyim sektörüne ait fabrikalar kurulduğu gözlendi. Trafiğin daha güvenli akması amacıyla 1967'de asfaltın muhtelif noktalarına "ışıklı trafik lambaları" yerleştirildi.

1970'lerde Boğaziçi Köprüsü'nün temeli atıldı ve Edirnekapı-Mecidiyeköy-Beylerbeyi-Uzunçayır arasındaki Çevreyolu bağlantılarının inşaatı başlatıldı. Buna, Londra Asfaltı ile Çevreyolu'nun Topkapı'da kesiştiği noktada yapılacak olan köprü de dahildi.

Topkapı - Yedikule yolu asfaltlanacak

Vali ve Belediye Başkan Vekili Etem Yetkiner dün sabah Tophane, Kemeraltı, Karaköy, Unkapanı Şehzadebaşı ve Beyazıtta imar sahalarını dolaşmıştır. Vali Vekili yıkma ve tanzim işleri hakkında ilgililerden bilgi almıştır.

Şehir içindeki imar hareketlerine, devam edilmektedir. Londra asfaltı Topkapıyı Yedikule'ye bağlayan yolun 30 metreye çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu yol, yeniden beton asfalt olarak inşa edilecektir. Surlar boyunca Topkapıdan Yedikuleye uzanan bu yolun inşaatı, dün Belediye Encümeni tarafından 6 milyon 667 bin 610 liraya ihale edilmiştir. Yol sonradan Sirkeci — Florya sahil yoluna bağlanacaktır.

LONDRA VE ANKARA ASFALTLARININ BİRLEŞMESİ

30 Ekim 1973'te "Boğaziçi Köprüsü" törenle hizmete girdi. Böylece Avrupa ve Asya kıtaları Ortaköy-Beylerbeyi ekseninde kesintisiz şekilde birbirine bağlandı.

Londra Asfaltı'nda Şehrâyin

Sık sık meydan gelen trafik kazalarına mâni olmak için karayolları, Bakırköy-İncirli kavşağına çok uzaktan görülebilen "ışıklı trafik lambaları" yerleştirdi. Havaalanına ve Edirne yönüne doğru sür'atle seyretmekte olan vasıtalar, böylece belirli bir mesafeden itibaren sür'atlerini ayarlayabileceklerdir. Güçlü lambalar, elektrik direklerine konulmaktadır.

Akşam 27 Eylül 1959

İstanbul Çevreyolu ve Boğaziçi Köprüsü Projesi'ne dahil olan ve Mecidiyeköy ile Gayrettepe arasında yaptırılacak olan 935 metre uzunluğundaki üstyol ile buna ait bağlantı kolları üzerindeki köprülerin proje ve mühendislik hizmetleri ihaleye çıkarıldı. Alisamiyen Stadı önünde yapılacak olan üstyol toplam 6 şeritli olacaktır. Şimdiki caddede yerinde kalacaktır. Mühendislik ve proje hizmetleri işleri de yakında ihale edilecektir.

Öte yandan, "Halıcıoğlu-Okmeydanı" kesiminde kamulaştırma kıymet taktirlerine 1970'in Mayıs ayı içinde başlanacaktır. Ayvansaray-Halıcıoğlu" arasında kurulacak olan 3. Haliç Köprüsü'nün ihale çalışmaları ilerlemektedir. Halıcıoğlu'ndan sonra "Topkapı-Ayvansaray" arasının kamulaştırılmasına başlanacaktır. Karayolları Genel Müdürlüğü, 1970 mali yılı içinde bütün Çevreyolu'nun kamulaştırmalarını tamamlamak üzere çalışmalar yapmaktadır.

Milliyet 4 Aralık 1967

Zeytinburnu gecekondularının Piri Hasan Baba: "Buranın temelini ben attım" diyor

HEY gibi, hey, diyor Hasan Baba. "Ben Zeytinburnu'nun Yeşiltepe mevkiine gelip, otomobil ambalâjı tahtalarından ilk gecekonduyu yaptığım zaman kuş uçmaz, kervan geçmezdi buralardan. Kim derdi ki, 21 yıl sonra Zeytinburnu bir çok vilâyetlerden daha büyük bir kaza olacak?"

Gerçekten, bu vilâyette dolmuşu icat eden adamla, gecekonduyu icat eden adamın Belediye Müzesine hiç olmazsa

(Devamı Sa. 11, Sü. 2 de)

ZEYTİNBURNU'nda ilk gecekonduyu inşa eden Hasan Baba, şahsî emek ve gayreti ile inşa edilen camiin temizliğini yaparken. (Foto: HA)

Milliyet 3 Nisan 1970

Eksikliklerin tamamlanarak Londra Asfaltı'nın sisteme dahil olması için ise bir yıl daha beklemek gerekecekti.

10 Eylül 1974'te Ayvansaray-Halıcıoğlu arasında inşa edilen Haliç Köprüsü de devreye alınınca, Londra ve Ankara asfaltlarının omurgasını kullanan İstanbul Çevreyolu bütünüyle ortaya çıktı. Çevreyolunun Londra Asfaltı'yla birleştiği kesiminin bağlantısındaki eksiklikler de 1975'in Ocak ayında giderildi.

> **Londra Asfaltı Şişli'ye Bağlandı**
>
> Çevreyolu'nun Şişli'den Topkapı'ya kadar ola parçası 10 Eylül 1974'de açılıyor. Karayolları yetkilileri, 10 Eylül 1974 günü Çevreyolu'nun "Abidei Hürriyet-Topkapı" arasının trafiğe açılacağını, böylece araçların Şişli'den geçerek Haliç Köprüsü üzerinden Topkapı'ya ulaşacaklarını açıkladılar.
>
> **Milliyet** 31 Ağustos 1974

LONDRA ASFALTI "E-5" OLARAK ADLANDIRILIYOR

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından geliştirilen ve Avrupa'da bulunan ana karayollarını (Avrupa E-Yolları)[21] numaralandırması mantığına dayalı sisteme göre, 1975'te Türkiye içinden geçen Avrupa karayolları da standart altına alındı. Avrupa ana karayollarına dahil olan ve ülkeler arasında devamlılık arz eden anayollar E 01'den başlayarak artacak bir şekilde numaralandırılmış olup, isimlendirme ilk kez 1975'te uygulanmaya başlandı ve 1993'te sistemde kapsamlı bir revizyon yapıldı.

21 Avrupa E-yolları: *International E-road network* (Fransızca: *Routeeuropéenne*; Almanca: *Europastraße*; İtalyanca: *Strade Europee*).

Bu numaralama Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'na üye olan tüm ülkeleri kapsadığı için, Avrupa E-yolları ağına bağlı Kafkas ülkeleri ve bazı Orta Asya ülkeleri ana karayolları da Avrupa E-yolu numaralandırma sistemine dahil edildi. Buna göre Türkiye sınırları içinden geçen ve Londra Asfaltı ile Ankara Asfaltı izini de kullanan anayol "E-5" (Europe-5) olarak işaretlendi (Günümüzde "O-1" karayolu olarak anılmaktadır).

"E-5/Londra Asfaltı", 1980-81 döneminde Ataköy üzerinden Kennedy Sahilyolu'na açılan kuzey-güney doğrultulu bir yolla bir kez daha bağlandı. 30 Mayıs 1981'de de İncirli Köprülü Kavşağı hizmete girdi. Bunu 1986'daki Topkapı katlı kavşağı takip etti.

İETT'nin 2000'li yıllardaki en önemli toplu taşıma ataklarından biri olarak kabul edilen ve İstanbul'un ana arterlerindeki trafik yoğunluğunu azaltmak, hızlı ve konforlu bir ulaşım sağlamak amacıyla işletmeye alınan metrobüs sisteminin yapımına ise 2007'de başlandı. Kendilerine ayrılan izole bir yolda, belli bir hız ortalamasında işletilen lastik tekerlekli otobüslerin çalıştırıldığı hızlı toplu taşıma sistemi olan metrobüsün Londra Asfaltı üzerindeki 18.3 kilometrelik ilk bölümü 8 ay içinde tamamlanarak, 17 Eylül 2007 tarihinde Topkapı-Avcılar arasında hizmete girdi. 8 Eylül 2008'de Topkapı-Zincirlikuyu ve 3 Mart 2009'da da Zincirlikuyu-Söğütlüçeşme uzatmaları sisteme dahil oldu.[22]

TOPKAPI ŞEHİRLERARASI OTOBÜS GARAJLARI

20. yüzyılın ilk çeyreğinde vitrine çıkan motorlu taşıtların yavaş yavaş İstanbul caddelerini süslemesiyle başlayan yolcu nakil serüveni, şehir halkını kısa zamanda içine çekivermişti. 1920'lerin başında benzinli araçların sayısında gözlenen artış ve kapasitelerindeki büyümeyle birlikte, şehir içinde otobüs kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştı. Günümüzdeki midibüslere eşdeğer hacimdeki bu vasıtalar, şehir içinde olduğu kadar şehre yakın banliyölerin de kent merkeziyle irtibatını sağlayacak derecede hızlı bir yayılım gösterdi.

TAŞRA, OTOBÜSLERLE İSTANBUL'A ARTIK DAHA YAKIN

O yıllarda İstanbul'un dışındaki banliyölere ve komşu illere *"taşra"* adı verilirdi. Surların dışında batı yönünde Çekmece ve ilerisi, doğu kesimindeyse Bostancı ve Kartal'dan daha ötesi taşra kabul edilirdi. Kamyondan bozma tahta kasalı ilk otobüsler, 1920'lerin ilk çeyreğinden itibaren İstanbul ile taşra arasında yolcu taşıma işini üstlendi. Marmara Denizi'nin kuzey ve güney kıyıları arasında işleyen vapurların hizmet veremediği yahut vermekte zayıf kaldığı yerleşim alanları, içinden demiryolu geçmeyen iller ve kasabalar, şehirlerarasında işletilen bu otobüsler sayesinde İstanbul'a bağlanmaya başladı.

Mevcut otomotiv endüstrisinin kısıtlı imkânlarıyla sundukları meşakkatli yolculukların süresi her ne kadar uzun ise de, müşterilerine ayrıcalıklı bir hizmet verdikleri aşikârdı. Günün arzu edilen her saatine uygun tarifelerden uzak tren ve vapurlara nazaran, otobüslerin hareket çizelgeleri daha yoğundu. Ağırlıklı

22 Kurtoğlu ve Noyan, *age*, s. 212-213.

olarak eski İzmit asfaltından başkent Ankara ve ötesine, Karadeniz illerine, körfezi çepeçevre dolanarak Yalova tarikiyle Bursa, İzmir ve Ege bölgesinin muhtelif şehirlerine, Trakya bölgesinde de Silivri, Çatalca, Edirne ve Tekirdağ'a doğru, kamyon şasileri üzerine imal edilen bir otobüs seferi bulabilmek mümkündü. Seyahat mahrumiyeti artık aşılmaya başlamıştı.

Bu araçların İstanbul'da hareket ettiği üç nokta vardı; ilk ikisi Kadıköy ve Üsküdar iskelelerinin önü, üçüncüsüyse Avrupa yakasında Sirkeci Garı'nın hemen güneyinde kalan, hat boyunu izleyen İstasyon Arkası Sokağı ile devamındaki Orhaniye caddesi... Şehrin kara, deniz ve demiryolu ile nakliye ambarları da dâhil her nevi ulaşımının asıl merkezi Sirkeci civarıydı. Kentin 30'lu, 40'lı ve hatta 50'li yıllarında otobüs terminalleri buralarıydı. Şehrin nüfusu henüz bir milyon sınırını aşmamış, fakat bu rakama oldukça yaklaşmıştı. Mevcut yoğunluğu Kadıköy, Üsküdar ve Sirkeci terminalleri rahatlıkla karşılamaktaydı. Terminal derken bu kelimeyi de biraz açmakta yarar var: Söz konusu yıllarda otobüslerin hareket ettiği alanlar, günümüzdeki benzerleri gibi önlerinde düzgün indirme-bindirme cepleri bulunan, içindeki geniş yolcu transfer salonunda yan yana yazıhaneler barındıran modern otobüs gar binaları görünümünden haliyle çok uzaktı.

Şehirlerarası hizmet veren otobüslerin, şehrin kalbi sayılan noktalardan hareket etmesi ve şehir içi yolları kullanması eski İstanbul'un mütevazı trafik akışına menfi bir etki yapmasa da, yıllar geçtikçe ciddi anlamda bir yük teşkil etmeye

başladı. Özellikle Sirkeci-Eminönü-Aşirefendi üçgenindeki trafik akışına bindirdiği yük ve sık sık meydana gelen kazalar, uzun yol araçlarının Orhaniye caddesine artık veda etme vaktinin yaklaştığının da ilk sinyallerini vermekteydi.

Adnan Menderes döneminde, şehir içindeki kapsamlı istimlak hareketlerinden Sirkeci ve çevresi de nasibini almaktaydı; Kennedy Sahilyolu'nun inşası ve Eminönü rıhtım boyundaki yıkımlar, bölgedeki trafik akışını daha da içinden çıkılmaz hâle sokuyor, şehrin çekim merkezinde vasıtaların akışkanlığını durma noktasına getiriyordu. Sıkıntının bertaraf edilmesi amacıyla Belediye Meclisi'nin Ekim 1956'daki toplantısında birtakım önlemler üzerinde görüşüldü. Buna göre Trakya-İstanbul arasında çalışan otobüsler artık şehre sokulmayacak, Merkezefendi Mezarlığı yanında bir otogar inşa edilerek Trakya servisleri artık buradan yapılacak, ayrıca Yenikapı'da da ek bir otobüs istasyonu kurulacaktı.[23] Ancak bölgede sürmekte olan yol yapım çalışmaları ve istimlakler, bu kararın ötelenmesine sebep oldu. Otobüslerin kalkış yerleri ise giderek sahilden uzaklaşmaya, Suriçi'ne doğru yayılmaya başladı. Sirkeci'nin artık ihtiyaca cevap vermeyen sınırlı kapasitesi, Laleli ve Aksaray'da açılan yazıhanelerin önünden otobüs hareket ettirilmesine sebebiyet verdi.

1959'a gelindiğinde mevcut kalkış noktalarının tadili hususunda bir dizi önlem düşünüldü. Şehirlerarası otobüslerin kontrol altında bulundurulabilmesi amacıyla kentte iki yeni otobüs kalkış istasyonu hazırlanacak, bunlardan biri Topkapı'da diğeriyse Kadıköy'de inşa edilecekti. İstasyonların tesisinden sonra bütün otobüsler yalnızca bu garajlardan hareket edecek, vasıtalar şehrin başka yerinden yolcu veya yük alamayacaktı. Ayrıca otobüsler, hareketlerinden evvel kapsamlı bir kontrolden geçirilecekti.[24] Ancak bu karar da bir türlü uygulanamadı. Otobüs yazıhanesi kangrenine çare olması amacıyla düşünülen yeni planın detayları hakkında Aralık 1959'da ve devamındaki aylarda basında haberler çıktı.

Araya giren 1960 darbesi nedeniyle maalesef bu çalışma da rafa kaldırıldıktan sonra, 1961'de Sirkeci'de faaliyet gösteren otobüs yazıhanelerinin yeni hizmete giren Vatan caddesi üzerinde kendilerine gösterilen alandan hareket ettirilmesi amacıyla firma sahiplerine tebligat yapıldı. Yıllardan beri Sirkeci'de bir mezbelelik halini alan otobüs faaliyeti, bundan böyle daha medeni şartlarda Vatan caddesinde devam edecekti. Yol büyük ölçüde geniş ve ferahtı, ancak otobüs

Şehir Dışında İki Otogar Kurulacak

Rumeli yakasında Topkapı dışında, Anadolu yakasında da Ankara yolu ile Kayışdağı Caddesi arasında 2 otogar kurulacaktır. Anadolu yakasında 67.532 metrekarelik bir sahada kurulması düşünülen otogar için Belediye'ye bir teklif yapıldı. Teklifte otobüs yazıhaneleri, lokanta, motel, akaryakıt istasyonları, şirketlerin tamirhane binaları için hazırlanan planlar detaylarıyla gösterildi. Umumiyetle tek katlı olarak düşünülen binalardan biri ise 9 katlı olarak gösterildi. Otel ve motellerin arkasındaki sahada bir yüzme havuzu ve tenis kortları da inşa edilecektir.

Milliyet 24 Şubat 1960

23 *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1956.

24 *Milliyet*, 11 Ekim 1959.

Taşra Otobüsleri için 2 Yeni "Otogar" İnşa Edilecek

Şehir içi trafiği aksattıkları görülen taşra otobüsleri için, Anadolu ve Rumeli yakasında 2 otogar yapılacaktır. Otogarlardan Rumeli yakasında olanı Topkapı'da Surdışı'nda Karayolları binası civarında, Anadolu yakasında olanı ise Numune Hastanesi ile Devlet Yolu arasındaki sahada yapılacaktır. Otogarlarda otobüs yazıhaneleri, garaj tesisleri, servis istasyonları, bilet gişeleri ve emanetçiler bulunacaktır. Bu otogarlara birer de otel inşa edilecektir. Otogarların inşasından sonra taşra otobüsleri artık şehrin içine giremeyeceklerdir.

Milliyet 16 Aralık 1959

terminali olabilecek yeterliliğe sahip değildi. 1 Ağustos 1961 gününden itibaren buraya taşınmaları istenen şirketler duruma tepki göstererek karşı çıktılar ve daimî bir garaj tesisi inşa edilmeden, aktif 40 firmanın hiçbirinin Vatan caddesine nakledilmeyeceğini söylediler.[25] Belediye ise verdiği kararın arkasında durarak, Vatan caddesini yeni terminal alanı haline getirmeye kararlıydı. Bu amaçla söz konusu aks üzerinde bir alan kiraladı. Çatalca ve Silivri otobüslerinin hareket alanı peyderpey bu noktaya çekilmeye başlandı.

TOPKAPI'DA OTOBÜS TERMİNALİ TESİSİ

Vatan caddesinin de soruna çözüm olamayacağı kısa zamanda görüldü ve bu kez Topkapı'da surların hemen dışında, mezarlık sahasına komşu kalıcı boş bir alan üzerinde kente yakışır bir terminal inşa edilmesine karar verildi.

Vatan Caddesi'nde Otogar Sahası Kiralandı

Belediye, Vatan Caddesi'ndeki otogar sahasıyla Topkapı dışında kurulacak olan otopark yerinin işletilmesini 3.548.900 liraya 20 sene müddetle kiraladı. Bu sahaları kiralayan müteahhit, tesislerin inşası için 992.000 lira, yol ve yeşil sahaların tanzimi için de 348.500 lira harcayacaktır.

Milliyet 12 Eylül 1961

Başlatılan çalışmalar kısa zamanda tamamlandı. Otogarın 1 Haziran 1962'de faaliyete geçeceği açıklandı.

Açılışı birkaç defa ertelenerek tatbiki geciken otogarın Çamlık mezarlığı-Maltepe yolu ile Topkapı arasında kalan ilk bölümü 1964 yılında nihayet hizmete girdi. Konuyla ilgili basında yer alan haberlerde, otogar sahasının faaliyete geçmesiyle birlikte şehir içi trafiğinde gözle görülür bir ferahlama meydana gelece-

25 *Hürriyet,* 14 Temmuz 1961.

Otobüs İşletmecileri

Topkapı çıkış yolunda tesis edilen otogar 1 Şubat 1962 tarihinde faaliyete geçeceğinden yazıhane isteyenlerin 20 Aralık 1961 tarihine kadar aşağıdaki adrese müracaatları, yazıhaneler mahdud olduğundan bu tarihten sonraki müracaatların mevcut kaldığı takdirde isaf edilebileceği ilan olunur.

Taksim Talimhane Topçu Caddesi No: 12/1 İstanbul

Milliyet 7 Aralık 1961

ği, Belediye'nin inşa ettirdiği otogar alanını icra marifetiyle müteahhitten geri aldığı, saha dâhilinde inşa edilen 30 otobüs yazıhanesinin 1250 lira kira üzerinden üç yıl boyunca kiraya verilmesi için 17 Nisan 1964 günü ihaleye çıkılacağı açıklanmaktaydı.[26]

Günümüzde Topkapı Kültür Parkı arazisi içinde kalan ve ismi sonradan "Trakya Otogarı" olarak anılmaya başlanacak otobüs hareket alanındaki yazıhanelere Sirkeci'deki firmalar bir süre taşınmamakta direnseler de, 1964-1965 dönemin-

Topkapı Dışında Yapılan "Otogar" Hizmete Giriyor

İstanbul Belediyesi tarafından Topkapı dışında inşa edilmekte olan "modern otogar" 1964'ün Mayıs ayı başında hizmete girecektir. Trakya istikametinde çalışan bütün otobüsler, bugün olduğu gibi artık Sirkeci'den değil, bu otogardan hareket edecekler ve Sirkeci'deki trafik düzeni de hayli ferahlamış olacaktır.

Otogarda inşa edilen yazıhaneler 1964'ün Mayıs ayı içinde ihaleye çıkarılacaklardır. İl Genel Meclisi, otogarda park edecek olan otobüsler için ücret tarifesini hazırlamaya başladı. Şimdiki otogara gidecek olan her otobüs için 3 lira, otogarda 24 saat kalacak olan vasıtalardan da tonaja göre 3 ilâ 10 lira arasında muhtelif ücret alınması düşünülmektedir. Topkapı Otogarı'nın açılmasından sonra, buna benzer muhtelif otogarların inşa edilmesi de tasarlanmaktadır.

Basın 28 Nisan 1964

de Trakya topraklarındaki il ve beldelere otobüslerin Suriçi'nden kalkış yapmaları kati şekilde yasaklanarak bu istikamete çalışan tüm araçlar yeni otogardan hareket etmeye başladı. Anadolu istikametine hizmet veren firmalar ise kalkışlarını halen eskisi gibi Sirkeci, Laleli ve Aksaray'dan gerçekleştirmekteydi.

Taşra otobüslerinin şehrin içine girmesini önlemek gayesiyle Ankara Asfaltı'nın başlangıç noktasına denk gelen ve Vakıflar İdaresi'ne ait arazide terminalin kurulması hususunda çalışmalara başlandı.[27] Bu arada özelikle Anadolu yakası sakinlerine hizmet vermesi amacıyla Mayıs 1966'da Harem-Sirkeci arasında araba vapuru seferleri başlatıldı. Rumeli bölgesinden hareket eden otobüslere Kabataş-Üsküdar hattı yerine bu seferleri kullanarak Boğaz'ı atlama mecburiyeti ge-

26 *Milliyet*, 31 Mart 1964.

27 *Milliyet*, 7 Ekim 1964.

tirildi. Vapur hattının Üsküdar tarafındaki ayağının bulunduğu alanın da otobüs terminali olarak değerlendirilmesine karar verildi.

5 Ekim 1966'dan itibaren Anadolu istikametine hareket eden otobüs hatlarının Harem'den kalkış yapması ve arabalı vapurları kullanarak karşı yakaya geçmeleri konusunda bir yasaklama üzerinde çalışılsa da, kent nüfusun ağırlıklı bir kesiminin Avrupa yakasında ikamet etmesi nedeniyle düşünce pratiğe aktarılamadı.

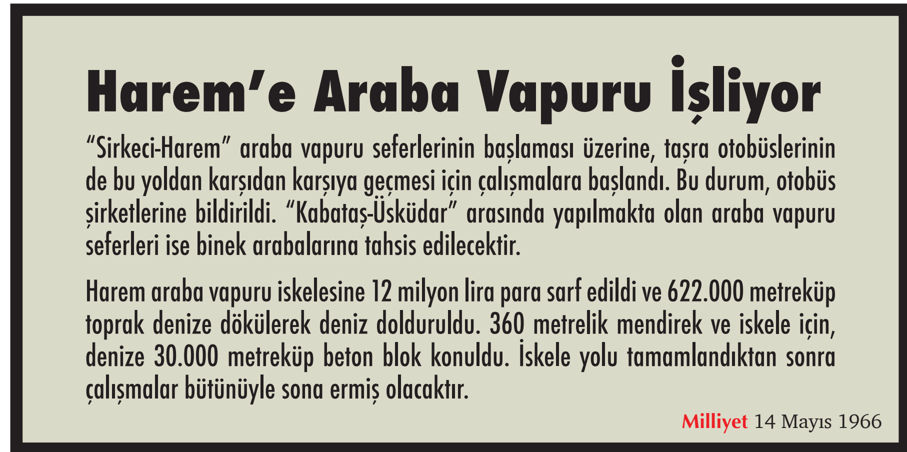

TÜRKİYE OTOBÜSÇÜLER CEMİYETİ BAŞKANLIĞINDAN

Topkapı — Surdışı mevkiinde otogar tesislerinin inşası palı zarf usulü ile eksiltmeye çıkarılmıştır. İsteklilerin Gümüşsuyu Caddesi No. 3, Taksim adresindeki Cemiyet Merkezimizden proje ve şartnameleri tetkik edebilecekleri, taliplerin en geç 31 Mayıs 1971 Pazartesi günü saat 17'ye kadar tekliflerini Cemiyetimize vermiş olmaları gerektiği duyurulur.

Yeni Ajans: 1682 — 7234

Milliyet 27 Mayıs 1971

Harem'e Araba Vapuru İşliyor

"Sirkeci-Harem" araba vapuru seferlerinin başlaması üzerine, taşra otobüslerinin de bu yoldan karşıdan karşıya geçmesi için çalışmalara başlandı. Bu durum, otobüs şirketlerine bildirildi. "Kabataş-Üsküdar" arasında yapılmakta olan araba vapuru seferleri ise binek arabalarına tahsis edilecektir.

Harem araba vapuru iskelesine 12 milyon lira para sarf edildi ve 622.000 metreküp toprak denize dökülerek deniz dolduruldu. 360 metrelik mendirek ve iskele için, denize 30.000 metreküp beton blok konuldu. İskele yolu tamamlandıktan sonra çalışmalar bütünüyle sona ermiş olacaktır.

Milliyet 14 Mayıs 1966

60'ların sonuna gelindiğinde İstanbul'dan Trakya'ya yolcu getirip götüren otobüsler Topkapı'daki yeni terminal alanından hareket ederken, Anadolu istikametli otobüsler Ordu caddesi boyunca Aksaray'a kadar olan kesimi, Sirkeci bölgesini ve az da olsa Harem garajını kullanmaktaydı. Harem-Sirkeci araba vapurunu kullanarak Avrupa yakasına geçen Anadolu otobüsleri, her ne kadar daha önceki yıllarda yasaklanmış da olsa, Sirkeci'den itibaren Ankara caddesini takip ederek önce Beyazıt ve Laleli'deki yazıhanelerine iniyor, yolcularını boşalt-

tıktan sonra da Aksaray Vatan caddesi civarında park ederek bekliyordu.

1970 yılına adım atıldığında, şehir içinde yer alan ve şehir içi ulaşımını derinden etkileyen üç tesisin de sur dışına çıkarılması için İstanbul Belediyesi ciddi bir çalışma içine girdi. Otobüs terminalleri, hal binası ve ambarlar artık Topkapı-Zeytinburnu-Londra Asfaltı üçgeni içinde kalan 528.000 metrekarelik sahaya taşınacak, böylelikle İstanbul'un kalbi biraz olsun soluk alacaktı. Mali portresi o günün değeriyle 100 milyon lirayı bulan büyük ölçekli transfer işlemine ait plan Belediye Meclisi'nden geçti. Tesislerle ilgili olarak üç büyük arsa Belediye tarafından istimlak edildi. Terminal, nakliye ambarları ve hal, hem Londra Asfaltı'ndan hem de Sahilyolu'ndan faydalanabilecekti.[28]

Anadolu Otobüsleriyle İlgili Karar Uygulanamadı

Taşradan gelen taşıtların Anadolu yakasında kalmalarıyla ilgili olarak evvelce alınan karar, tatbik mevkiine konulamadı. İstanbul trafiğini hafifletmek gayesini güden bu kararın dünden (6 Ekim 1966) itibaren yürürlüğe konulması beklenmekteydi. Buna Belediye'nin taşıtlar için yapacağı terminalin tamamlanamaması sebep gösterildi. Anadolu'dan gelen taşıtlar, dün de yine eskisi gibi Harem İskelesi'nden kalkan arabalı vapurlarla Sirkeci'ye taşındılar.

Basın 7 Ekim 1966

"TRAKYA GARI"NA KARDEŞ GELDİ: "ANADOLU TERMİNALİ"

Planın ilk aşaması otobüs terminalinin taşınmasına yönelik olarak hazırlandı. Topkapı surlarının hemen dışında, Londra Asfaltı bağlantı yolu ve Merkezefendi Mezarlığı arasındaki üçgen sahada inşa edilecek olan terminalin temeli 11 Haziran 1971 günü Vali Vefa Poyraz tarafından atıldı. Yapılan açıklamada, terminal açıldıktan sonra şehirlerarası otobüslerin şehir içine artık hiçbir şekilde giremeyecekleri ve gerek Anadolu gerekse Trakya istikametlerine seyahat edecek olan yolcuların Topkapı'daki ikiz garlardan otobüse binebilecekleri, uzak yerlerde bulunan yolcuların servis arabalarıyla terminallere taşınacağı belirtildi. Türkiye Otobüsçüler Cemiyeti yönetimi, toplam 3,5 milyon liraya mal olacak olan yeni otobüs terminalinde 19 yazıhaneden başka lokanta, kafeterya ve turistik eşya satan dükkânların bulunacağını ifade etti. 30.000 metrekarelik alanı kapsayan yeni terminalin C şeklinde inşa edilen yaklaşık 7.000 metrekarelik bir de kapalı alanı bulunmaktaydı.[29]

İnşaat devam ederken İstanbul Belediye Meclisi toplantısında muhalif kanat, Topkapı'daki otogar binasının kaçak inşaat olduğunu ve otogarın imar planında yeşil saha olarak görüldüğünü, Belediye Şube Müdürlüğü'nün ruhsat vermediğini, kaçak yapının yıkılması için karar bulunduğunu ileri sürse de, yazıhane inşaatları hızlı bir tempoyla sürdürülerek 15 Ağustos 1971'de tamamlandı.[30]

28 *Milliyet,* 11 Mart 1970.

29 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c. 6, s. 181-182.

30 *Basın,* 2 Ekim 1971.

Suriçi'ndeki tüm hareket noktaları "Anadolu Otogarı" adı verilen kalkış alanına nakledildi. Şehir içindeki yazıhanelerin süratle Topkapı'ya taşınmasında, dönemin Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 25 sayılı tebliği de etkili oldu.

Aynı yıl 2.130.000 nüfusa ulaşan İstanbul'da iki yaka arasındaki araçlı yolculuklar yalnızca araba vapurları sayesinde gerçekleştirilmekte olup, Boğaz geçişlerindeki alternatifsizlik ciddi bir trafik tıkanıklığını da beraberinde getiriyordu. Vapurlara binebilmek için iskele çevrelerinde gün boyunca erimeyen uzun kuyruklar oluşuyor, bu durum da şehir içi trafiğini menfi şekilde etkiliyordu. Otobüsler Topkapı'dan hareket ettikten sonra Kozlu yoluyla Yedikule'ye iniyor, oradan Kennedy (Sahilyolu) caddesine giriyor, Yenikapı-Cankurtaran üzerinden Sirkeci'deki araba vapuru iskelesi kuyruğuna katılıyor ve denizyolunu kullanarak Anadolu yakasına geçiyordu. Söz konusu güzergâh, Boğaziçi'ne köprü yapılana kadar bu şekilde kullanılageldi.

Akışın hızlandırılması ve geçişlerin artık çağdaş bir aks üzerinden sağlanması amacıyla 1970 yılında Boğaziçi Köprüsü ihale edilerek inşaatına başlandı. Üç buçuk yıl sonra 30 Ekim 1973'te Avrupa ve Asya kıtaları birbirine bağlandı. Köprünün her iki ayağının şehrin alt merkezleriyle irtibatlanması için yapılan çevreyolu çalışmaları da bir yıl sonra tamamlandı. Londra ve Ankara asfaltlarının birbirine bağlanmasıyla meydana gelen uluslararası yeni yol "E-5" adını aldı. Çevreyolu üzerindeki Haliç Köprüsü de 10 Eylül 1974 günü devreye alınınca İstanbul, toplam 6 şeritli modern bir kornişe sahip oldu.

Köprünün devreye girmesiyle birlikte Topkapı'daki "Anadolu" otogarından hareket eden şehirlerarası otobüsler terminalden hareket ettikten sonra sur boyunca devam ediyor, Vatan caddesi-Ulubatlı kavşağında E-5'e katılıyor, Haliç Köprüsü ve Boğaziçi Köprüsü üzerinden Anadolu yakasına geçiyor, Gebze-İzmit yoluyla ilerledikten sonra Anadolu'nun muhtelif il ve ilçelerine dağılıyordu. "Trakya" otogarından kalkış yapan otobüsler de Cevizlibağ üzerinden E-5'in batıya uzanan gövdesini kullanarak Rumeli şehirlerine yolcu getirip götürüyordu. Zaman içinde Anadolu Otogarı'nın yetersiz kalması üzerine Trakya terminal sahasından da Anadolu yönüne giden otobüslerin hareket ettirilmesine izin verildi. Harem Otogarı'ysa Kadıköy-Üsküdar bölgesinde bir ara istasyon haline gelmişti. Bu terminale Anadolu servisleri nadiren uğrak yaparken, belli saatlerde Harem'den İzmit ve daha ilerisine otobüsler hareket etmekteydi.

Nüfusu hızla artan İstanbul'un surlarının hemen yanı başına kümelenen otogar çifti, kısa zamanda kentin güçlü çekim alanlarından biri olma konumuna yükseldi. Başlangıçta 19 yazıhaneyle başlayan, giderek artan yolcu trafiği dolayısıyla 132 yazıhanelik bir hizmet sektörüne dönüşen Anadolu otogarının günlük otobüs sirkülasyonu 600-700 arasında değişirken, hemen karşısında yer alan Trakya terminalinin araç kullanım kapasitesi ise 700-800 bandında dalgalanmaktaydı.

Her iki otogarın günlük hareketinin toplam 1500 otobüse yükseldiği 70'ler ve 80'lerde Topkapı ve çevresi, içinden çıkılmaz bir hale gelen trafik karmaşasıy-

la kentin gündemini sürekli işgal etmekteydi. Garajlarda yolcu indirmek için terminal sırası bekleyen otobüs kuyrukları E-5 üzerinde Cevizlibağ'a, bağlantı yolları üzerinde de Ulubatlı kavşağına dek uzanmaktaydı. Kentin hemen her yanından buraya akın eden taksi-dolmuşlar, at arabaları, minibüsler ve belediye otobüsleri, giriş çıkışları sürekli kilitli halde bulunan her iki gar sahasının çevresini kuşatarak, mevcut yoğunluğu bir kat daha artırmaktaydı.

Otogarların içi ise tam anlamıyla keşmekeşti. Etrafına kalabalıkların toplandığı çığırtkan seyyar satıcıların civarında iş gören yankesiciler, cepçiler, yazıhanelere müşteri toplayan değnekçiler, daracık manevra alanlarında ileri geri hareket eden araçlar, yolcuların elindeki bavulları kaparcasına çekip alarak aracın bagajına koymaya çalışan otobüs muavinleri ve taksiciler, haddi hesabı olmayan sürekli bir hareket, uğultu ve sık sık yaşanan tartışmalar, kavgalar, Topkapı garajlarının artık olağan görüntüleriydi. Bu rutin dalgalanmadan kurtulmanın imkânı yoktu, çünkü İstanbul'da şehirlerarası otobüslerle seyahat etmek mecburiyetinde kalan herkesin zorunlu uğrak noktası Topkapı'ydı. Arapsaçı deyimi adeta burayı anlatmaktaydı. Sektöre sonradan dâhil olan, ancak şehirlerarası yolcu taşımacılığındaki yüksek kâr marjının tadını alan birçok firma, pastadaki payını olabildiğince yükseltmek adına kuralları hiçe sayan bir tutumla sorumsuz ve aksak hizmet vermekten çekinmiyor, bu durumdan da yolcular çok zarar görüyordu.

Bilhassa Trakya otogarının hemen berisinde oluşan bitpazarı ve çevresi ise ayrı bir yaşam alanıydı. Kiminin kaynağı belli olmayan her türden eşya burada ucuz fiyata satışa sunulmakta, orta ve ortanın altında gelire sahip İstanbulluların bir kısmı bu pazardan alışveriş yapmaktaydı. İkinci el eşyadan giyim kuşama, motorlu taşıt destek ürünlerinden mobilyaya dek geniş bir yelpaze sunan ve aslında yan yana kurulu barakalardan meydana gelen pazar alanı, hemen komşusu olan garaj sahasının yoğunluğunu daha da artıran bir kuru kalabalıktan ibaretti. Önceleri pazar günleri kurulan bu derme çatma alışveriş alanı, zaman içinde haftanın yedi günü açık kalan bir çarşıya dönüştü. Benzer şekilde Anadolu terminalinin E-5 katılım yoluna bakan cephesinde boylu boyunca uzanan barakalarda da aynı mantıkla ucuz eşya satışı yapılmaktaydı.

Topkapı Mezarlığı, Trakya Otogarı ve surlar arasında kalan Kalekapı mevkii ise şehrin muhtelif semtlerine yolcu taşıyan minibüslerin hareket alanıydı. Otobüs garajlarına bitişik dar alanı kullanan minibüslerin yoğunluğuna İETT'nin devreye aldığı Kadıköy, Üsküdar ve Topkapı kalkışlı hatlar da ilave olunca, bölgede trafik akışı artık durma noktasına geldi.

80'lerin nihayetinde Topkapı otobüs garajlarının artık ihtiyacı karşılayamaz durumdaki karmaşık hâli üzerine, terminallerin buradan taşınması gereği tartışılmaya başlandı. Belediye ve Otobüsçüler Derneği'nin girişimleriyle şehirlerarası toplu taşımacılığa yeterli ölçüde cevap verecek yeni ve modern bir otogar inşası gündeme geldi. 1984'ten itibaren Zeytinburnu Belediyesi, Trakya Otogarı çevresindeki kaçak binaları yıkmaya başladı. Taksilerin, kapatılan otoparka ve terminale girmeleri yasaklandı.[31]

31 *Milliyet*, 22 Kasım 1984.

1986 yılında, Topkapı'da surların hemen çıkışında yer alan dörtyol kavşağının altına inşa edilen geçit trafiğe açıldı. Bölgenin trafiğini rahatlatmak amacıyla planlanan, ama otogarların yoğunluğunun etkisiyle sonuçta pek de fayda getiremeyen geçit, Topkapı çıkışına az da olsa katkı sağladı.

OTOBÜSLERİN TOPKAPI'YA VEDASI

Anadolu ve Trakya Otobüsçüler Derneği'yle Büyükşehir Belediyesi arasındaki sözleşme uyarınca yap-işlet-devret sistemiyle Esenler'de planlanan yeni otogarın inşasına 1987'de başlandı. Bu doğrultuda devam eden çalışmalar 1994'te tamamlandı ve Esenler Otobüs Terminali 6 Mayıs 1994 günü yapılan törenle hizmete girdi. 189.000 metrekarelik kapalı alanı olan, ortasında 325 metre uzunluğunda ve 200 metre genişliğinde bir iç avluya sahip 336 yazıhanelik yeni otogar, Topkapı'ya göre çok daha modern bir tasarıma sahipti.

En alt katından hızlı tramvay hattının geçtiği yeni otogarın açılmasıyla birlikte, Anadolu ve Trakya otogarlarının bir hafta içinde faaliyetlerine son vermesi kararı uygulamaya alındı. İstanbul Valiliği, şehirlerarası ve uluslararası sefer yapan bütün otobüslerin şehir içine girişlerine yasak koydu; tüm araçlara bundan böyle Esenler'deki İstanbul Uluslararası Otogarı'nı kullanma zorunluluğu getirildi. Otogarın her yönüyle yeterli olduğu, alınan kararla İstanbul trafiğinde rahatlama sağlanacağı belirtildi.[32]

32 *Milliyet,* 30 Haziran 1994.

Aynı yıl içinde eski otogar sahalarında yıkım gerçekleştirilerek alan boşaltıldı. Yeni otogara taşınmak istemeyen ve faaliyetlerini Topkapı'daki Uluslararası Otogar'da sürdüren acentelerin otobüslerinin giriş ve çıkışları da 28 Ekim 1994'te İl Trafik Komisyonu tarafından durduruldu. Temmuz 1995'te Topkapı Trakya Otogarı çevresindeki baraka çarşıların yıkım işlemlerine geçildi ve birkaç ay zarfında burası da ortadan kaldırıldı. Boşaltılan alanlarda açık hava müzesi kurulması planlandı ve ilerleyen zaman içinde eski Trakya otogar alanı kültür faaliyetlerine ayrılırken, Anadolu otogar alanı ve park sahasında da 1453 Müzesi inşa edildi.

Şehrin yaklaşık çeyrek asırlık bir zaman dilimine damgasını vuran Topkapı otobüs garajları, içinde bulundukları karmaşaya rağmen üzerlerine düşen ağır görevi bir şekilde yerine getirmeyi başardı. 23 yıl boyunca Anadolu ve Trakya'yı İstanbul'a taşıdı, İstanbulluları dışarıya nakletti. Dönemin şartlarına göre yirmi dört saat uyumadı, canlı kaldı. Nice genç kızlar bu otobüslerle İstanbul'a gelin geldi, nice genç delikanlılar vatanî görevleri uğruna buradan askere uğurlandı. Nice hastalar deva bulmak, nice öğrenciler eğitim almak amacıyla geldikleri büyük şehre buradan giriş yaptı, nice iş seyahatleri bu noktadan başladı, yaz tatiline çıkan ailelerin ilk gün heyecanı Topkapı'da yaşandı, ömürlerinin baharındaki sevgililer birbirlerini burada karşıladı ve yine buradan veda edip uğurladı.

Hayatta hiçbir şey asla mükemmel olamıyor, Topkapı garajları da kusursuz değildi. Ama onlar bir İstanbul gerçeğiydi, çoğumuz da bu gerçeği kenarından köşesinden de olsa yaşadık. Şimdi geriye dönüp baktığımızda eski Topkapı garajlarının insanı bunaltan o atmosferinden ziyade, zihnimize nakşettiği acı-tatlı seyahat hatıraları canlanıveriyor gözümüzün önünde, belli belirsiz bir kalp sızlaması eşliğinde...

BUCAK, İETT OTOBÜSLERİYLE ŞENLENMEYE BAŞLADI

1950'lerin ilk yarısında İstanbul'da daha kapsamlı ve modern bir otobüs filosu kurulması çalışmalarına başlanmıştı. 1951-1952 yıllarında belediyece satın alınan İETT otobüslerinin sayısı 100'e yükselince, şehrin batı bölgelerine yeni hatlar kuruldu. Bunlardan biri de 1952'de devreye giren ve "36" numarasıyla hizmet veren Sirkeci-Topkapı-Kazlıçeşme-Zeytinburnu-Bakırköy hattıydı. Otobüsler Sirkeci Garı önünden hareket ettikten sonra Aksaray, Millet caddesi, Topkapı, Mevlanakapı, Kozlu, Belgradkapı yoluyla Kazlıçeşme'ye inmekte, buradan Demirhane caddesine (Abay caddesi) girerek Zeytinburnu sahile paralel ilerleyip Veliefendi-Yenimahalle'den geçtikten sonra Bakırköy'de son bulmaktaydı. Her yarım saatte bir gerçekleştirilen otobüs seferleri, Zeytinburnu ulaşımında trene ciddi bir alternatif oluşturduğu gibi, aynı zamanda on bine yakın bir nüfusa da hitap etmekteydi.

1953'te üç farklı hat birden hizmet vermeye başladı. Bunlardan "38" hat numarası taşıyan servisler ilk defa Zeytinburnu'nu içlerine girerek, günümüzde Muammer Aksoy caddesi-Turan Güneş caddesi olarak isimlendirilen aksı kullanmakta, yerleşim alanı içinde geniş bir yay çizerek sahile indikten sonra, buradan devamla Bakırköy-Osmaniye'ye gitmekteydi. "36" numaralı otobüsler ise yine

eskisi gibi Demirhane caddesi yolundan geçmekte, ancak Bakırköy yerine Ekim 1953'den beri artık Akıl Hastanesi'nde sonlanmaktaydı. Her iki hat da Sirkeci kalkışlı olup, Millet caddesi üzerinden Suriçi'ni kat etmekteydi.[33] Özellikle Sümer mahallesi halkı, İdare'ce tevcih edilen bu servislerden çok memnun kaldı ve gazetelere gönderdikleri teşekkür yazılarıyla, mesele hakkındaki memnuniyetlerini dile getirdi.

Sözü edilen iki hizmet dışında üçüncü bir hat da ilk defa Zeytinburnu-Kazlıçeşme yöresini Taksim'le buluşturmaktaydı. "96" numaralı Havaalanı-Taksim servisleri yine Demirhane (Abay) caddesinden geçmekte, batı ucunda İncirli üzerinden Yeşilköy Havaalanı'na, doğu ucunda da Topkapı-Aksaray-Beyazıt güzergâhını kullanarak Eminönü'ne inmekte, buradan devamla Galata Köprüsü üzerinden Karaköy-Dolmabahçe-Gümüşsuyu-Ayaspaşa'dan geçerek Taksim Meydanı'na çıkmaktaydı. Saatte bir geçen hattın toplam iki otobüsü mevcuttu.

Bu arada Sirkeci-Yedikule-Kazlıçeşme-Bakırköy arasında çalıştırılan halk otobüsü servislerine son verildi. Zeytinburnu'nun kara ulaşım hizmeti yalnızca belediye otobüsleriyle sağlanır oldu. Zeytinburnu nüfusunun 1955'te 17.000'i aşması üzerine bölgeden otobüs hatları çeşitlendirildi. 1956'ya gelindiğinde semt, ilk kez kendi adını taşıyan bir otobüs hattına sahip oldu ve "çizgili 38" numarası verilen Sirkeci-Zeytinburnu İETT hattı hizmete girdi. Yeni hat sayesinde Zeytin-

33 *Milliyet,* 30 Haziran 1994.

Yeni Otobüs Seferleri İhdas Ediliyor

Yarından (28 Aralık 1953) itibaren başlamak üzere "Sirkeci-Osmaniye" arasında yeni bir otobüs servisi ihdas edildi. Tecrübe mahiyetinde servise açılacak olan bu hatta otobüsler; "Sirkeci-Bayazıd-Topkapı-Yedikule-Rum ve Ermeni Hastahaneleri-Zeytinburnu Gecekondu Caddesi-Bakırköy-Osmaniye" güzergahını takibedeceklerdir. Bu hatta saatte bir otobüs tahsis edilecektir. Sirkeci ile Osmaniye arasında bilet ücreti de 45 kuruş olarak belirlendi.

Milliyet 27 Aralık 1953

"Halkın Sesi"
İETT İdaresi'ne Teşekkür Ederiz

Bir müddet evvel gazetede neşredilen bir şikâyet yazısı alakalılarca incelendi ve Belediye Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü'nden bu mevzuda aşağıdaki yazı alındı: "Sümer Mahallesi halkı otobüs durağı istiyor" başlığı ile yayınlanan yazı ile İETT İdaresi bu isteği yerine getirerek Sümer Mahallesi'ne bir otobüs durağı tesis ettiği gibi, ayrıca 2 de otobüs tahsis etmiştir.

Milliyet 14 Ocak 1954

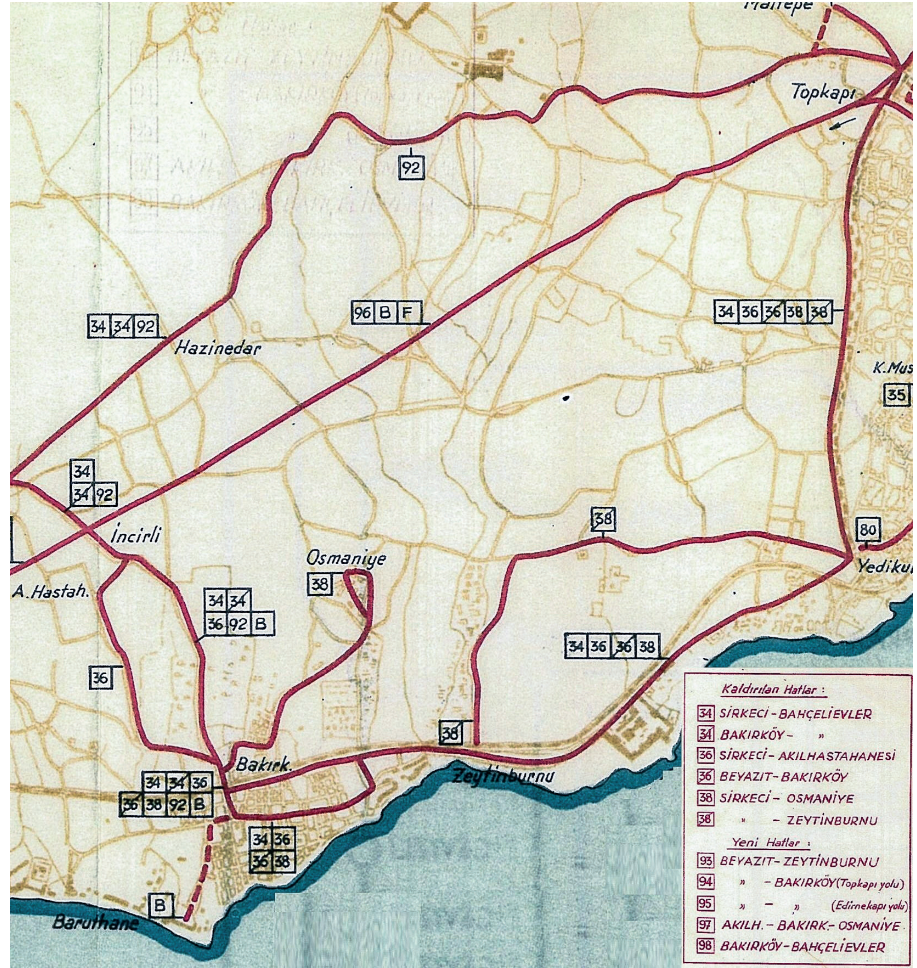
burnu sakinleri, semtlerinden geçen ama son durak yapmayarak daha ilerideki yerleşmelere devam eden diğer otobüslerin kalabalığından ve düzensizliğinden kurtuldu.

Muammer Aksoy caddesi-Turan Güneş caddesini bütünüyle geçerek sahile inen otobüsler, demiryolunun hemen berisinde baş durak yapmaktaydı. "Çizgili 38" hattına iki otobüs verildi ve her 45 dakikada bir araç hareket edecek şekilde kalkış çizelgesi hazırlandı. Zeytinburnu halkı artık bu otobüslere ilk hareket noktasından binebilmekte ve böylece oturarak seyahat edebilmekteydi.

Yine 1956 yılında "34" numaralı Sirkeci-Bahçelievler İETT otobüs hattı ilave edildi. Bu hat da Sirkeci kalkışlı olup, Millet caddesi üzerinden Topkapı'ya geldikten sonra surlara muvazi şekilde aşağıya inmekte ve Demirhane caddesi üzerinden Bakırköy'e ulaşmakta, oradan da İncirli üzerinden yeni kurulmakta olan Bahçelievler semtinde son bulmaktaydı.

İSTANBUL YENİ BİR İLÇE DAHA KAZANDI

Nüfusundaki artış ve bölgedeki sanayileşme hızının artması üzerine Zeytinburnu 1 Eylül 1957'de 7033 sayılı yasayla ilçe oldu. Bu gelişme, bölgenin ulaşım alanında da kıymet kazanmasına yol açtı ve İETT İdaresi, Zeytinburnu'na çalıştırdığı hatları yeniden gözden geçirdi.

1957'de "üzeri çizgili 36" hat işaretini taşıyan Beyazıt-Kazlıçeşme-Bakırköy servisleri çalışmaya başladı. Bu hat, diğerlerinden farklı olarak Vezneciler üzerinden Fatih-Edirnekapı yoluyla Topkapı'ya gelmekte, Kozlu yoluyla surdibini izleyerek sahile inmekte, yine Demirhane caddesini kullanarak Kazlıçeşme'nin içinden geçmekte, İstanbul caddesi yoluyla Bakırköy İstasyonu'nda nihayetlenmekteydi.

1958 yılına gelindiğinde bölgeden beş ayrı İETT otobüs hattı geçmekte, bunlardan "34", "36", "çizgili 36" ve "38" numaralarını taşıyanlar Demirhane caddesini kullanarak Zeytinburnu'ndaki yerleşimin güneyinden geçerken, "çizgili 38" numarasını taşıyan hat, boydan boya semtin içini kat etmekteydi.[34]

Son altı yıl zarfında Zeytinburnu, kendilerine alternatif sunulan farklı otobüs hatlarıyla İstanbul'un ticaret, eğitim, sağlık, eğlence ve spor merkezlerine kolayca ulaşır oldu. Fındıkzade ve Fatih yolunu kullanan araçlar sayesinde hastanelerle, Beyazıt-Çarşıkapı üzerinden geçen hatlarla eğitim ve ticaret merkezleriyle, Galata Köprüsü-Dolmabahçe yoluyla Taksim'e çıkanlarla da spor ve eğlence muhitleriyle kolaylıkla irtibat sağlar bir düzeye geldi. Beş hatta toplam dokuz otobüs çalışmakta olup, bu sayı da o yılları yaşayan Zeytinburnu için, yeterli olmasa bile iş görür bir rakamdı.

34 R. Akçura, *İETT Otobüs ve Tramvay Rehberi*, İstanbul, 1958.

KAPTIKAÇTILARLA TANIŞMA

1950'lerin son demlerinde, İstanbul genelinde olduğu gibi Zeytinburnu'nda da ilk minibüsler, halkın deyimiyle de "kaptıkaçtı"lar görülmeye başlandı. İlçenin hızlı bir şekilde büyümesi üzerine, verilmeye çalışılan ulaşım hizmetinde tren ve belediye otobüsleri yetersiz kalınca, İETT araçlarının giremediği sokaklar ve ara caddelerde kaptıkaçtılar yolcu alıp taşımaya başladı. Önceleri kaçak çalıştırılan, her biri dokuzar yolcu alabilen küçük evsaflı minibüsler, ilçe halkının Topkapı veya Aksaray'a kadar nakledilmesine yardımcı oluyordu. Belli bir güzergâhları olmayan, durak harici yolcu alıp indiren kaptıkaçtılar, her ne kadar seyrüsefer standartlarına ters düşseler de, halkı bir şekilde işlerine ve okullarına yetiştirmekte olup Zeytinburnu sakinlerince kısa zamanda kabul gördü.

İstanbul'un ilk ruhsatlı minibüs hatlarından olan Zeytinburnu-Aksaray hattı 60'ların başında doğdu. Belediye tarafından belli bir düzene sokulmaya çalışılan minibüslere sabit hatlar ve güzergâhlar tahsis edildi. Kentin Rumeli, Beyoğlu ve Anadolu alt bölgeleri A, B ve C şeklinde adlandırılarak Zeytinburnu'na çalışacak olan kaptıkaçtılara "A-10" hat numarası verildi. 1965'ten itibaren hat Aksaray'dan yukarıya, Hürriyet Meydanı'na (Beyazıt) kadar çıkacak şekilde tadil edildi. 1970'lerin sonundan itibaren Beyazıt hareket noktası, Soğanağa'da sokak arasına alındı. "A-10" numaralı minibüslere, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Millet caddesi üzerinden çalıştıracağı tramvayın inşaatı çalışmalarının başlayacak olması nedeniyle, 1 Mayıs 1995 tarihinden itibaren Topkapı surlarından içeriye girişlerine yasak getirildi. Yeni kalkış yerleri Cevizlibağ ve güzergâhları da Zeytinburnu-Topkapı olarak değiştirildi. Hat numarası ise aynen korundu.

"93" NUMARALI OTOBÜS HATTI

1959'da otobüs hat numaralarında bir tashihe gidildi ve ilçe topraklarını kullanan beş otobüs hattı iptal edilerek yerlerine "93" numaralı Beyazıt-Zeytinburnu, "94" numaralı Beyazıt-Topkapı-Bakırköy, "95" numaralı Beyazıt-Edirnekapı-Bakırköy hatları devreye alındı. Ayrıca "96" numaralı Taksim hattı da Beyazıt'a kısaltıldı. Böylelikle, günümüzde de halen kullanılmakta olan [93] ve türevlerine sahip belediye ve halk otobüs hatları 68 yıl önce bu numarayı taşımaya başladı. Suriçi'ndeki kapsamlı imar hareketleri ve cadde genişletme çalışmaları dolayısıyla alınan hat kısaltma kararı sonrasında, Sirkeci'ye gidip gelmek için banliyö trenyolu yine tek alternatif durumuna yükselirken, Taksim'le irtibat da kesintiye uğradı. 93 numara ilçenin içinden geçerken, 94 ve 95'ler Kazlıçeşme-Demirhane yolunu kullanmaktaydı. İETT İdaresi tarafından hat sayısı azaltılsa da, toplam hizmet veren otobüs sayısı 10'a yükseltildi.

Bir yıl sonra, 1960'ta "93" numaralı Zeytinburnu otobüsleri yeniden Sirkeci'ye inerken, "94" ve "95" numaralar ise Eminönü-Bahçekapı terminallerini kullanır hale getirildi. Bilet ücretlerinin belirlenmesi için uygulanmakta kıta sistemine göre, Yedikule-Bakırköy arasındaki aks üzerinde "Çimento Fabrikası" adıyla bir kıta atlama noktası mevcuttu. Zeytinburnu hattı ise Topkapı'dan sonra kıta değiştirmekte, buradan itibaren son durağa kadar aynı ücretle seyahat edilebilmekteydi.

1969'da "93" numaralı hattın otobüslerinin bir kısmı Yeşiltepe'ye uğramaya başladı ve kısa süre sonra "93" numarasını taşıyan Yeşiltepe-Eminönü hattı devreye alındı. Yeni servisler Belgradkapı yoluyla çalışmaktaydı. Zeytinburnu-Sirkeci hattının numarası ise "93B" olarak değiştirildi. Bunlar alt yolu kullanmakta, Yedikule Hastane caddesi üzerinden hizmet vermekteydi.

1970'lerin başında "93A" işaret sayılı Atatürk Öğrenci Sitesi-Sultanahmet otobüs servisleri devreye koyuldu. Topkapı'dan geldikten sonra Merkezefendi caddesini kullanarak siteye inen hat, 1978'de Eminönü'ne uzatıldı. Seferler, Zeytinburnu'nda hizmete giren öğrenci sitesinin Beyazıt'taki İstanbul Üniversitesi'yle ve civar fakültelerle irtibatını sağlamak için düzenlenmekteydi.

1970 yılında Eminönü-Yeşilköy servisleri açıldı. Bu, Kennedy Sahilyolu'nu kullanarak kentin güney Marmara sahillerini baştanbaşa kat eden farklı bir hattı. Yedikule Gazhanesi'nden sonra Kazlıçeşme-Zeytinburnu yerleşmelerinin denizle buluştuğu kesimlerden geçmekte ve banliyö tren postalarının lastik tekerlekli versiyonu gibi hareket etmekteydi. Her on beş dakikada bir çalışan hat sayesinde Zeytinburnu sakinleri kestirmeden Eminönü'ne ulaşabilmek ayrıcalığını yakaladılar.

1975 Haziran'ında yöreye hizmet veren 93 türevli otobüslerin seyahat fiyatları "93" ve "93B" numaralı Eminönü-Yeşiltepe ve Eminönü-Zeytinburnu hatları 4 kıtadan meydana gelmekte olup 200 kuruş, "93A" numaralı Sultanahmet-Atatürk Öğrenci Sitesi servisleri 3 kıtadan oluşup 175 kuruş olarak ücretlendirilmekteydi. 70'li yılların ortalarında 4 kişilik dolmuşlarla Taksim-Kazlıçeşme, Beyazıt-Zeytinburnu ve Topkapı-Zeytinburnu arasında hizmet verilmekteydi.

1981 yılına gelindiğinde Zeytinburnu ilçesinden geçen yahut yerleşme dâhilinde sonlanan 93, 93A, 93B, 94, 95 ve 81 olmak üzere toplam altı farklı İETT hattıyla bölgeye hizmet götürülmekteydi. "93" numaralı Yeşiltepe otobüsleri Topkapı-Silivrikapı-Göğüs Hastanesi-Adliye yolundan geçerken, "93A" numaralı Atatürk Öğrenci Sitesi otobüsleri Topkapı-Mevlanakapı aksını kullanmakta, "93B" işaret sayılı Zeytinburnu servisleriyse Topkapı-Silivrikapı-Yedikule-Yenidoğan üzerinden çalışmaktaydı. Zeytinburnu'ndan devamla bölgeden geçen "94" ve "95" numaralı hatlar da Zeytinburnu-Yenidoğan yolunu kullanmakta, "81"ler ise Sahilyolu üzerinden geçmekteydi.[35] Kısa bir süre denenen "81A"-Aksaray-Zeytinburnu-Yeşilköy hattı ise verimsiz bulunarak iptal edildi.

35 İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü, *1981 Yaz Toplu Taşıma Planı*, İstanbul, 1981.

"93B" numaralı Zeytinburnu hattı 1985'te iptal edildiyse de iki yıl sonra, 1987'de yeniden hizmete koyuldu. Yine 1985'te Zeytinburnu yolunu kullanan "94" ve "95" numaralı otobüs hatları, bundan böyle Bakırköy'e İncirli aksı üzerinden gitmeye başladı. Fakat Taksim kalkışlı "71A"-Ataköy ve "72A"-Yeşilköy seferleri Yenikapı-Sahilyolu-Yedikule-Zeytinburnu yoluyla bölgeden geçiş yapar hale getirildi.[36]

1991'de "93A" numaralı Atatürk Öğrenci Sitesi hattı Beyazıt'a, üniversite önüne kadar kısaltıldıktan sonra 1994'te tamamıyla seferlerine son verildi. 1992'de "93C" koduyla Zeytinburnu-Beyazıt hattı devreye alındı.

11 Ağustos 1995'te "93T" hat sayılı Zeytinburnu-Taksim seferleri devreye girerken, 2000 yılında da "93M" numaralı Zeytinburnu-Mecidiyeköy otobüsleri bölge halkına hizmete başladı. Aynı yıl "96T" numaralı Havaalanı-Taksim hattı, Zeytinburnu sahilinden geçerek, Yenikapı-Unkapanı üzerinden Taksim'e çıkmaktaydı.

2018 yılı itibariyle Zeytinburnu sınırları içinden hareket eden İETT ve özel halk otobüsü hatları şunlardır:

93	Zeytinburnu-Eminönü
93C	Zeytinburnu-Beyazıt
93M	Zeytinburnu-Mecidiyeköy
93T	Zeytinburnu-Taksim
MR10	Zeytinburnu-Kazlıçeşme
MR11	Kazlıçeşme-Cevizlibağ
MR12	Kazlıçeşme-Vezneciler
MR20	Kazlıçeşme-Yenibosna Metro
48A	Kazlıçeşme-Göktürk
80	Kazlıçeşme-Eminönü
80T	Kazlıçeşme-Taksim
85C	Kazlıçeşme-Davutpaşa YTÜ
97E	Kazlıçeşme-Mahmutbey-Güneşli

TRAMVAY ZEYTİNBURNU'NDA

İstanbul kentiçi ulaşımında 1871'den 1966'ya dek söz sahibi olan, önceleri atlarla çekilen, ardından cereyanla hareket ettirilen tramvaylar, hizmet verdikleri yaklaşık bir asırlık dönem zarfında Zeytinburnu topraklarını maalesef hiç şenlendirememişti. O yıllarda surun hemen dışında, İstanbul'a hem çok yakın hem de çok uzak olan Zeytinburnu, nüfusunun artmaya başladığı 1950'lerde İstanbul tramvaylarının hizmetten kaldırılmasına geçilmesinden dolayı, Topkapı yahut Yedikule'den kendine uzanacak bir şube hattıyla teşerrüf edemedi. 1961'de İstanbul'un Avrupa yakasından kaldırılarak, motris ve vagonlarının bir kısmı Anadolu yakasında halen hizmet vermeye devam eden şebekeye destek amacıyla gönderilen tramvayların geri kalan bölümünün, yakın banliyölere hizmet verecek tarzda şekillendirilecek bir surdışı ağında kullanılması konusu gündeme geldi. Buna göre elde kalan bir miktar ray, yakın banliyöler kabul edilen Eyüp, Rami,

36 İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü, *1985 Yaz Toplu Taşıma Planı*, İstanbul, 1985.

Maltepe, Kazlıçeşme ve Zeytinburnu yerleşmelerinin kent merkeziyle, daha doğrusu kent girişleri olan Ayvansaray, Edirnekapı ve Topkapı noktalarıyla irtibatlanacak şekilde döşenmesi öngörülmekteydi. Zeytinburnu, Kazlıçeşme ve Maltepe Topkapı kalkış noktası ile Rami Edirnekapı ve Eyüp de Ayvansaray ile sık hareket aralıklarıyla birbirine bağlanacaktı. Ancak, projenin maliyeti, eldeki motris ve vagonların çok eski olması öne sürülerek bu düşünceden vazgeçildi.

Aradan çeyrek asırdan fazla bir süre geçtikten sonra 90'ların başında İstanbul'da modern tramvayların tekrar çalıştırılması önerildi. Aksaray-Esenler Ferhatpaşa arasında "M1" numarasıyla hizmete giren İstanbul'un ilk metrosunun depolarda bekletilen yedek vagonlarının değerlendirilmesi ve Aksaray-Laleli-Çarşıkapı arasında yerüstünde, tramvay setleri halinde hizmete koyulması kararlaştırıldı. 11 Nisan 1991'de törenle başlatılan inşaat çalışmaları 1992'nin ilkbaharında tamamlandı ve 9 Haziran 1992 günü yapılan törenle hat hizmete girdi. 10 Temmuz 1992'de Çarşıkapı-Sirkeci uzatması tamamlanarak ana hatta ilave edildi.

Hattın doğu ucu denizle buluşturulurken, batı ucunun da Aksaray'dan itibaren Topkapı'ya dek uzatılmasına karar verildi ve güzergâh boyunca uzanan İETT tercihli otobüs yolu 6 Ağustos 1992'de iptal edilerek yerine tramvay rayları döşenmeye başlandı. Çalışmalar iki ay zarfında tamamlandı ve 28 Ekim 1992 günü "Çağdaş Tramvay" hattının Aksaray-Topkapı parkuru devreye girdi. Böylece güzergâhın uzunluğu 6,5 kilometreye yükseldi. Aynı dönemde, surdışından gelen ve Aksaray-Beyazıt-Soğanağa'ya kadar çıkan minibüs seferlerinin bundan böyle suriçine girmesi yasaklandı.

Hattın verimli olduğu görüldüğü için zaman içinde her iki uçta yeni uzatmalar planlandı. 28 Ağustos 1993 günü temeli atılan Topkapı-Zeytinburnu uzatması 10 Mart 1994'te hizmete alınırken, Sirkeci'den itibaren Eminönü Meydanı'na, Galata Köprüsü'nün başına kadar olan bölümü 20 Nisan 1996'da devreye girdi. Ardından da yine eskiden olduğu gibi tramvaylar Galata Köprüsü'nü atlayarak önce Fındıklı'ya, 30 Haziran 2006'dan itibaren de Kabataş İskelesi'ne kadar gitmeye başladı.[37]

Zeytinburnu-Bağcılar hattı 15 Eylül 2006 tarihinde "T2" koduyla hizmete girdi. Her iki hat da bir süre birbirinden bağımsız şekilde çalıştırıldıktan sonra, hizmet veriminin yükseltilmesi amacıyla alınan bir kararla, "T1" ve "T2" hatları 3 Şubat 2011 tarihinden itibaren birleştirilerek "T1" numarası altında Kabataş-Eminönü-Topkapı-Zeytinburnu-Bağcılar adıyla yekpare hat şekline getirildi. Günümüzde hat 18,5 kilometrelik parkur üzerinde 31 istasyonla hizmet vermektedir. Ulaşım AŞ tarafından 92 motrisin işletildiği modern tramvay hattında günde ortalama 430.000 yolcu taşınmaktadır.

"T1" tramvay hattının Zeytinburnu içinden geçerken kullandığı istasyonlar Topkapı, Cevizlibağ, Merkezefendi, Seyyidnizam/Akşemsettin, Mithatpaşa ve Zeytinburnu'dur. Çırpıcı Çayırı'nın D-100 (eski E-5) karayoluna sırtını verdiği kesimde yer alan Zeytinburnu aktarma noktasında, "M1A" numaralı Yenikapı-Havalimanı hafif metro (LRT) hattıyla entegre olmaktadır. "M1A" hattı aynı

37 Kurtoğlu ve Noyan, *age.*, s. 185-187.

zamanda Merter ve Zeytinburnu istasyonlarını Güngören Belediyesi'yle ortak kullanmakta ve parkurun bir bölümü, söz konusu iki ilçenin sınırlarını çizmektedir. Bu iki hattın dışında Zeytinburnu'ndan hareket eden üçüncü bir hat daha vardır ki, o da "T4" numaralı Topkapı-Mescid-i Selam tramvay hattıdır. 17 Eylül 2007 tarihinde Şehitlik-Mescid-i Selam parkurunun devreye girmesi sonrasında, 18 Mart 2009'da Edirnekapı-Topkapı etabının hizmete alınmasıyla birlikte 15,3 km'lik uzunluğa ulaştı. Zeytinburnu dahilindeki istasyonları ilk hareket yeri olan Topkapı ve Fetihkapı'dır.

Zeytinburnu ilçesinin D-100 karayolu kesiminde hizmet aldığı bir diğer vasıta da metrobüstür. Kendilerine ayrılan izole bir yolda, belli bir hız ortalamasında işletilen lastik tekerlekli otobüslerin hizmet verdiği hızlı toplu taşıma sistemi olan metrobüs, ilk olarak 17 Eylül 2007'de Topkapı-Avcılar arasında hizmete başladı. Bunu 8 Eylül 2008'de Topkapı-Zincirlikuyu ve 3 Mart 2009'da Zincirlikuyu-Söğütlüçeşme uzatmaları takip etti. Son olarak 19 Temmuz 2012'de Avcılar-Beylikdüzü parkuru tamamlanarak ana hatta entegre edildi. Metrobüs hattının Zeytinburnu toprakları dahilinde Maltepe, Topkapı ve Cevizlibağ durakları bulunmaktadır.[38]

38 Kurtoğlu ve Noyan, *age.*, s. 212-213.

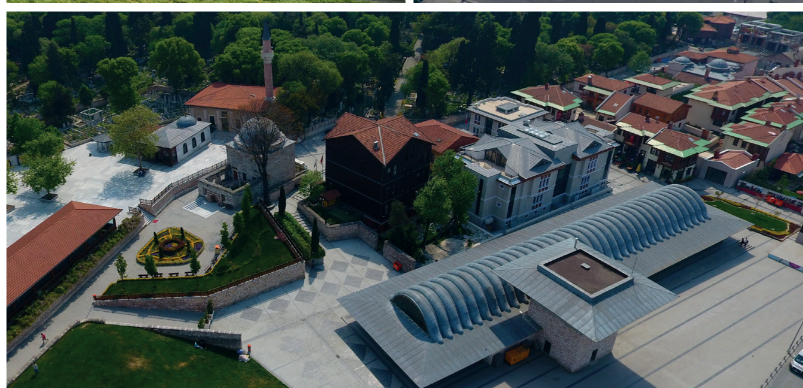
Kültür Vadisi Unsurları

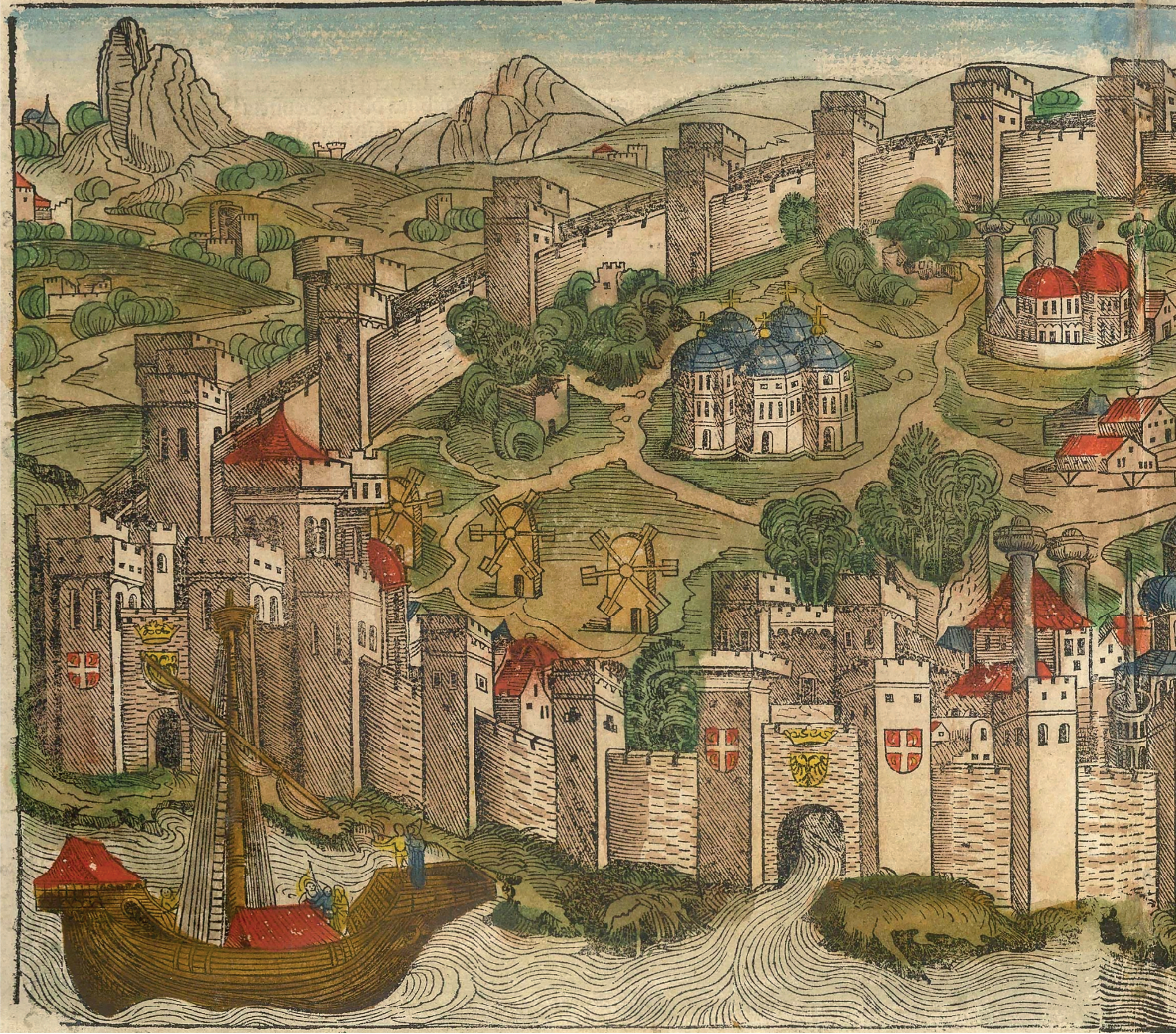

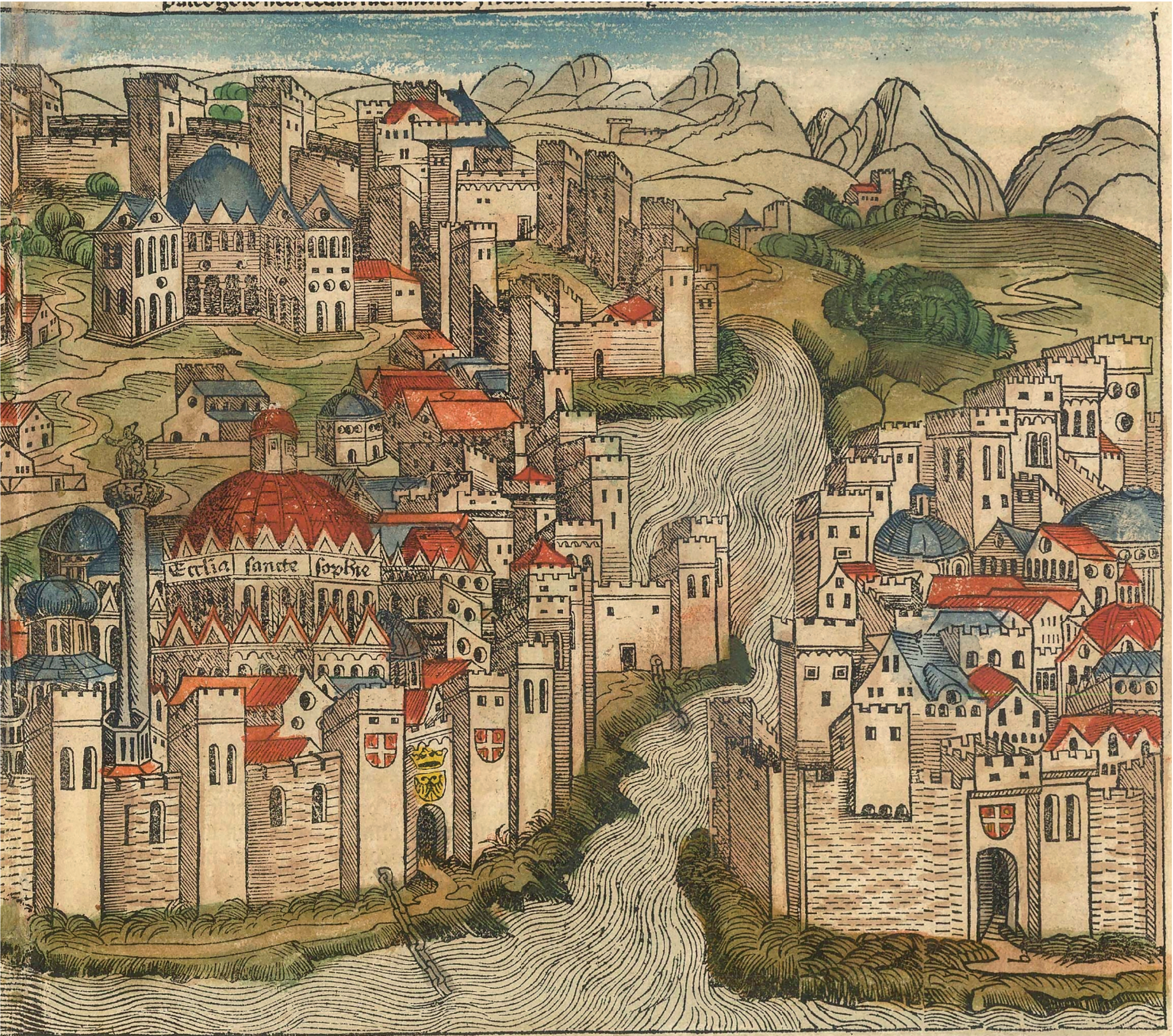

Constantinopolis, 1493
Hartmann Schedel

Zeytinburnu Surları ve Kapıları

İstanbul surları II. Thedosius zamanında inşa edilmeye başlanmış ve dört yıl süren çalışmaların ardından 25 Ağustos 413 tarihinde bitirilmiştir. Tarih boyunca Bizans'a yönelik kuşatmaların başarısızlığa uğramasında en büyük etkenlerden biri olan ve yıkılamayacağı düşünülen bu surlar, Fatih'in eşsiz zekâsıyla yaptırdığı toplarla yıkılabilmiş ve bir çağın kapanıp yeni bir çağın başlamasına tanıklık etmiştir. Depremler ve diğer nedenlerle tahribata uğramış, yapılan onarımlarla günümüze kadar ulaşmışlardır.

Üç bölge ve 22 km'den oluşan İstanbul surlarının Zeytinburnu sınırları içerisinde kalan bölümüne "kara surları" ismi verilmiştir. Üzerinde 123 burç bulunan 5,5 km uzunluğundaki bu surlar Marmara kıyısında Yedikule'den başlayarak Haliç kıyısında Ayvansaray civarında son bulur.

Kara surları üç bölümden oluşmuştur: iç sur (esas sur), dış sur (ön sur) ve hendek. Bu engelli yapı, düşmanı mümkün olduğu kadar uzak tutmanın yanında, değişik seviyelerden yoğun atışlarla uzak ve yakın menzildeki düşmanı etkili ateş altına almaya imkân tanımıştır.

İç sur yaklaşık 4,80 metre genişlikte ve yaklaşık 11-14 metre yüksekliktedir. 50-75 metre aralarla dizilmiş burçlarla donatılmıştır. Uzak görünüşte beş sıralı tuğla şeritlerin çok sıralı taş örgülerle yaptığı almaşık düzen surlara renklilik kazandırır.

Dış sur, 60 metre aralıklarla yapılmış 18-23 metre arasında yüksekliğe sahip, 96 kule tarafından takviye edilmektedir. Kuleler esas duvardan yaklaşık yarım kat daha yüksektedir; 76 tanesi enine kesitte kare planlı, 20 tanesi çokgendir. Dörtgen kuleler yaklaşık 10,23-10,80 x 9,50-10,15 metre boyutlarındadır, çokgen kule kenarları ise yaklaşık 4,40 metredir. İç sur ile dış sur arasındaki mesafe yaklaşık 13,50 metredir. Genellikle her kule, aralarında bağlantı olmayan iki kata bölünmüştür. Depo ya da muhafız evleri olarak kullanılan alt kattaki odaların üzeri tuğladan tonozlarla örtülmüştür ve barbakanları dışarıda büyük kemerlere açılmaktadır. Çoğunun, genelde kuzey tarafında, iç ve dış duvarlar arasındaki terasa açılan birer tali kapıları daha vardır. Üst kattaki odalara seğirdimden girilmekte, zemine ve kulelerin üstüne merdivenlerle ulaşılmaktadır. Her birinin, iki önde ve üçer de yanlarda olmak üzere sekiz tane şevli mazgalı vardır.

Mimarî tasarım bakımından iç sura benzerlik gösteren ön sur yaklaşık 3,85 metre genişliğindeki duvar burçlarla donanımlıdır ve iki katlı olarak planlanmıştır. 1-2 metre kalınlığındadır; dış terastan 8 metre, iç terastan da 3 metre daha yüksektir. İki duvar arasında bulunan teras, dış duvardaki askerlerin özgürce hareket etmesini sağlayacak biçimde yaklaşık 18-20 metre genişliğindedir. Dış duvardan önce 20 metre genişliğinde, hendeğe doğru bir insan boyunda olan mazgallı bir başka teras bulunmaktadır.

Kalın duvarlara sahip hendek 20 metre genişliğindedir ve derinliği 5-7 arasında değişmektedir. Suyun azlığından ötürü çoğu zaman içi boş kalmış, kimi bölümleri toprakla doldurulmuştur. Hendeklerin üzerinde olağan köprüler vardır.

Sur kapıları kuleler kadar önemli bir savunma sistemi oluşturur. Birçok durumda kanatları kalın ve kuvvetli ağaçlardan yapılır, üzerlerinde demir ve bakır levhalarla kaplanırdı. Bazı kapılarda bu kanatların önüne yukarıdan aşağıya düşen parmaklıklarda koyulurdu. Parmaklık, uçları sivriltilmiş ve enine direklerle birbirine kenetlenmiş tahta veya demir kazıklardan meydana gelirdi; halatlara veya zincirlere asılı, enine direklerin uçları kapı bedenindeki taş sövelerden açılmış bir oyuk içinde aşağı yukarı kaydırılırdı.

Kara surları üzerinde askerî kapılar ve kamusal kapılar olmak üzere iki tip kapı bulunmaktaydı. Askerî kapılar günlük yaşamda kullanılmazken, diğerleri halkın giriş çıkış yapabildiği kapılardı. Sadece imparatorun sefere giderken ya da seferden dönerken kullandığı zafer takı niteliğindeki Altınkapı ise tüm surların en görkemli kapısıydı. Kara surlarının kapıları şu adlarla anılır: Yedikule Kapısı (Porta Aura-Altınkapı/Yaldızlı Kapı/Güzel Kapı) Belgradkapı (Porta Ksyokerkos), Silivrikapı (Porta Pighi), Kalagros Kapısı (Porta Pighi), Mevlevîhane Kapısı/Yenikapı (Polyandriou/Porta Rhegion?), Topkapı (Porta Ayios Romanos).

Kara surları tarih boyunca çeşitli onarımlar görmüş, 1980'lerin başında UNESCO tarafından "Dünya Mirası" listesine alınmıştır. 1897-1994 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından geniş bir onarım programı içinde çeşitli proje gruplarınca belli bölümleri uygulamalara tâbi tutulmuştur.

Altınkapı

stanbul kara surlarının Yedikule kesiminde yer alan Altınkapı, Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından 390 yılında yaptırılmıştır. Bizans döneminde günlük kullanıma kapalı olan bu kapıdan, törenlerde imparatorlar zafer alayı başında şehre giriş yapar ve ordular sefere uğurlanırdı.

Kanatlarının altın yaldızlarla bezeli olmasından dolayı Altınkapı (Porta Auera) ve Yaldızlı kapı olarak anılan kapı, dünyanın en eski ulaşım güzergâhlarından olan Via Egnatia yolunun başlangıç ve bitiş noktasıydı. Kapıyı geçtikten sonra kentin Mese denen ana caddesi başlıyor, bu yol Ayasofya'nın önünde son buluyordu.

Altınkapı, klasik Roma üslubunda ve üç kemerli bir zafer takı şeklindedir; iki yanında mermer bloklarla kaplı ikiz kulelerle korunur. 16,87 metrelik bu kuleler kare planlıdır ve Marmara mermerinden yapılmıştır. Her biri 18,34 metre genişliğinde olan kulelerin arasında daha geride üçlü geçiş yer alır. Bu üç gözlü kapılar çok muntazam işlenmiş, bloklar halinde yontulmuş Marmara mermeriyle kaplıdır. 19,40 metre yüksekliğinde ve 29,34 metre genişliğindeki bu cephenin ortasında açılan kemerli esas kapı 15,50 metre yüksekliğinde ve 8,50 metre genişliğinde, iki yanındaki yine kemerli küçük geçitler 10,88 metre yüksekliğinde ve 5,75 metre genişliğindedir. Kapının yanında yer alan kuleler 66 metreyi bulmaktadır. Kulelerin saçak silmelerinin köşelerine birer Roma kartalı kabartması işlenmiştir.

Kapının görkemini arttırmak için üzerine birtakım heykeller ve kabartmalar işlenmişti. İmparator Theodosius ve zafer tanrıçası Nike'nin heykelleri ile iki büyük fil heykeli bunlar arasındaydı; fakat depremler ve doğal sebeplere dayalı tahribat nedeniyle, kuzey kulesinin köşesinde görülen bir kartal kabartmasının haricinde günümüze intikal eden herhangi bir kabartma ya da heykel bulunmamaktadır.

Üç gözlü kapının ortasındaki büyük yuvarlak kemerin dış yüzündeki Latince kitabede "Avea Saecla Gerit Qui Portam Constrvit Auro", yani "Kapıyı altın ola-

rak yaptıran altın bir devir meydana getirdi"; kapının iç tarafındaki kitabede ise "Haec Loca Thevdosivs Decorat Post Fata Tyranni", yani "Tiranı yok ettikten sonra Theodosius burayı süsledi" yazmaktaydı.

Altınkapı'nın önünde, dış sur bedenine açılan iki sütunun desteklediği bir kemerden oluşan Küçük Altınkapı yer alır. 15. yüzyılın sonlarına doğru bu kapı sağlamlaştırılırken, iki yanına yıkılmış kiliselerin mimarî elemanlarından birtakım parçalar devşirilerek çerçeveler yapılmış ve içlerine Afrodit, Adonis ve Phaeton ile ilgili çeşitli antik kabartmalar koyulmuştur. 1621-1628 arasında İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Thomas Roe izin alarak bunları sökmüş, ancak halkın tepkisi üzerine bırakmak zorunda kalmıştır. Bu parçalar tekrar bir araya toplanamadığından dağılarak kaybolmuştur. Antik kabartmaların bazı parçalarının Batı'daki müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunduğu sonradan anlaşılmıştır.

Altınkapı, Bizans İmparatorluğu'nun sonlarına doğru eski görkemini kaybetmiştir. İmparator V. Ioannes Palaiologos buradan düşen taşları civardaki kiliselerin onarımında kullanmıştır. Daha sonra kapı bir kaleye dönüştürülmek istendiğinden içleri doldurulmuş ve yan dikmelerin yerleri değiştirilmiştir. Soldaki girişin dolgusunda kullanılan taş ve tuğla tekniğinin 13.-14. yüzyıllara ait Bizans duvar örgüsü tekniğinde olduğu görülmektedir.

Fetih sonrası 1457/58'de Fatih Sultan Mehmed tarafından Altınkapı ve yanlarındaki kulelerin arkası kuleli bir duvarla çevrilerek bir hisar biçimine sokulmuştur. Böylece Yedikule Hisarı adı ile yeni bir hisar yapısı teşekkül etmiştir.

1894 depreminde Altınkapı'nın kulelerinin üst kısımları, güney kulesinin yukarı kısmındaki mermer kaplama ana gövdeden ayrılarak büyük zarar görmüştür. 1960'ta mimar Cahide Tamer tarafından gerçekleştirilen başarılı restorasyona kadar yapı bu şekilde kalmıştır. Restorasyon esnasında eksik kısımlar kısmen orijinaline uygun bir şekilde tamamlanarak Altınkapı'nın içi, geçitleri ve döşemesi temizlenmiştir.

Yedikule Kapısı

Zeytinburnu bölgesine açılan ilk kara sur kapısı olan Yedikule Kapısı, Marmara surlarının devamıdır. Bizans döneminde Altınkapı'nın kuzeyindeki surlarda açılmış, Osmanlı döneminde büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak Yedikule Kapısı, Yeni Yedikule Kapısı ve Yenikapı gibi isimlerle anılmıştır.

Yedikule Kapısı'nın üzerinde bulunan 5. yüzyıldan kalma çift başlı kartal kabartması çalınmıştır. Mevcut kitabe, III. Ahmed döneminde kapının yeniden inşa edildiğini gösterir. Kapıdan içeri girildiğinde sağ tarafta Yedikule zindanlarının kuleleri görülmektedir. Yedikule Kapısı'nın dışındaki bölgede Mevlanakapı ile Topkapı arasına kadar yaklaşık 3 km boyunca bostanlar yer almaktaydı.

Günümüzde Yedikule adıyla anılan semt, adını buradaki yedi kuleden almaktadır. Yedikule semti surların, kulelerin ve çok sayıda tarihî evin yanı sıra onlarca tarihî cami ve çeşmeye de ev sahipliği yapmaktadır.

Belgradkapı

Belgradkapı, bulunduğu semte ismini veren askerî kapılardan biridir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Belgrad'tan buraya getirilip yerleştirilen Sırp nüfustan dolayı kapının bulunduğu bu semte Belgrad mahallesi denmiştir. İsmini bu mahalleden alan Belgradkapı Bizans döneminde kapatılıp, 1876 Osmanlı–Rus savaşından sonra, Balıklı Rum Hastanesi'ne gidiş gelişleri kolaylaştırmak için tekrar açılmıştır. Kapatılmasından dolayı "örülü kapı" ismiyle de anılan Belgradkapı'dan çıkıldığında, Veliefendi Çayırı'na ve Çekmece Gölü'ne doğru ana yola gidilirdi. Bu kapı, Balıklı Rum Hastanesi'ne giden yol ağzında olduğu için İstanbul'daki Rum halk arasında "hastane kapısı" olarak da adlandırılırdı. Bugün hemen önünde Zeytinburnu Şehir Anıtı, Belgradkapı Camii ve Belgradkapı Sosyal Tesisleri'nin bulunduğu bu kapı Yedikule'den başlayan on ikinci burcun sonunda bulunmaktadır.

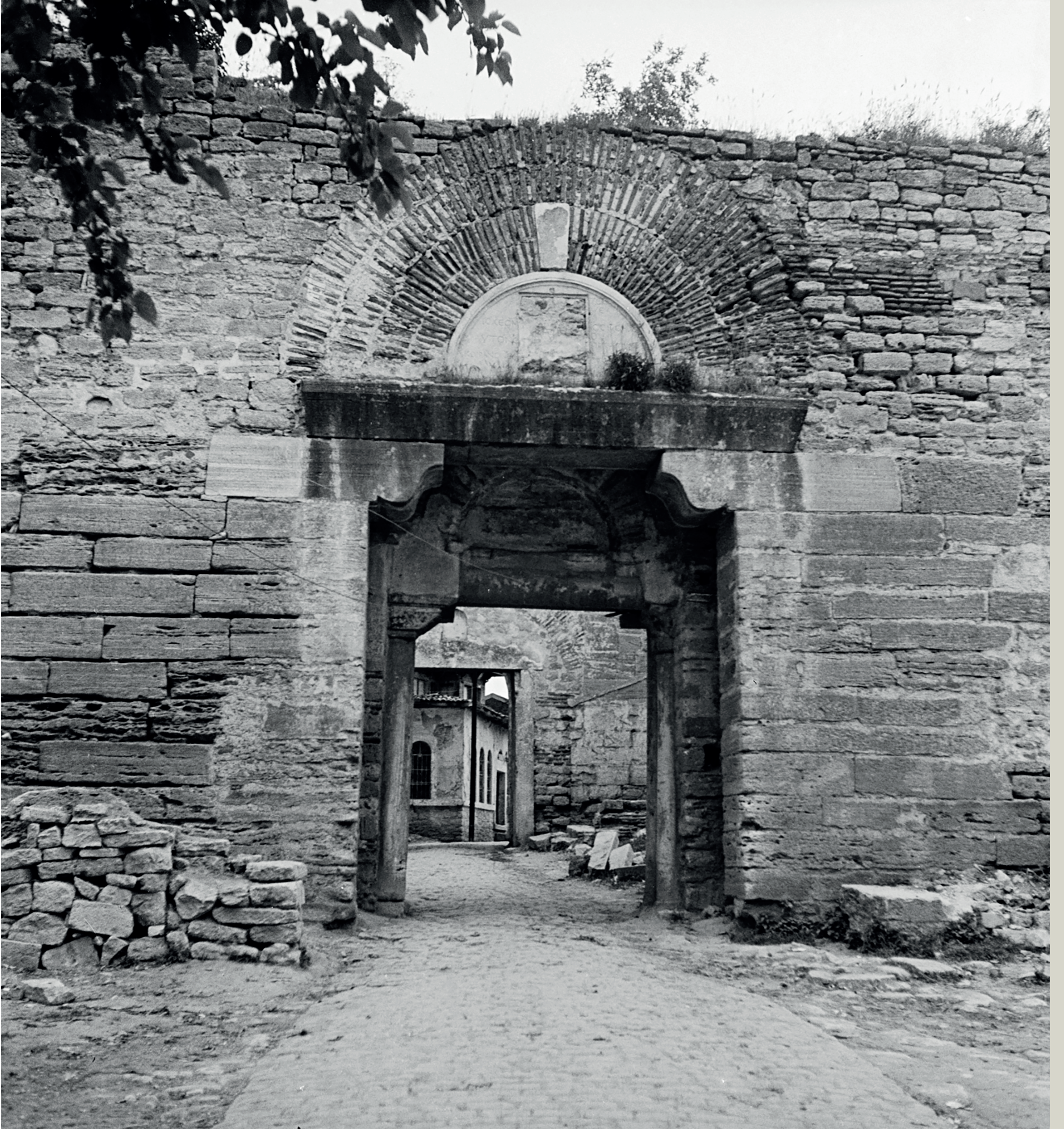

Silivrikapı

İmparator II. Theodosius tarafından surlarla birlikte inşa ettirilmiş olan bu kapı, Belgradkapı ile Mevlevîhane arasında fetihten bir müddet evvel Silivri'ye giden yol üzerinde bulunduğundan bu adı almıştır. Bizans döneminde, kapının hemen dışında yer alan ve önemli kültür merkezlerinden biri olan Balıklı Ayazması'ndaki "can veren kaynak" dolayısıyla Pyletes Pigis olarak adlandırılan kapı daha çok sivil amaçlı kullanılmaktaydı.

İki savunma kulesi bulunan kapının yanında Bizans imparatorlarına ait yaklaşık 1700 yıllık bir mezar odası vardır. Kuzeydeki kule yedi köşeli, güneydeki kule altı köşelidir. Güney kulenin şehre bakan cephesinin üzerinde 1438 tarihli bir onarım kitabesi vardır. Kuzey cephesinde üç iniş ve bunların içinde mermer levhalar bulunur. Levhalardan sadece bir tanesinin üzerinde haç motifi seçilebilmektedir. Güney kulenin şehre bakan cephesindeki kitabede "Tanrı'nın koruduğu bu kapı Ioannes tarafından tamir edilmiştir" yazılıdır.

Bizans döneminde Silivri bölgesinde yetiştirilen tahıllar denizyolu kullanıldıktan sonra karayolu ile bu kapıdan geçirilirdi. Osmanlı döneminde de kapının bu sosyoekonomik işlevi devam ettirilmiştir. Silivrikapı'nın iç taraflarında, 1585 tarihli bir kitabe ve kitabenin üzerinde de yeniçeri muhafızı Baltacı İdris Ağa'ya ait bir gürz bulunmaktadır. Girişte sağda Elekçi Dede'nin ve solda Mehmed Haydar Efendi'nin mezarları yer alır. Silivrikapı'dan şehre giren yolun hemen sağında Mimar Sinan'ın eserlerinden İbrahim Paşa Camii görülür.

Mevlevîhane Kapısı

Silivrikapı ile Topkapı arasında bulunan Mevlevîhane Kapısı, kara surlarını yaptıran II. Theodosius devrinden kalmıştır ve orijinal yapısını en iyi koruyan kapıdır. Bizans döneminde bölgeye yerleştirilen Ruslardan dolayı Rus (Roussion, Pyletou Resiotu) Kapısı ve bazen de Rhegion Kapısı adıyla anılmaktaydı. Günümüzde sur dışında bulunan Yenikapı Mevlevî Dergâhı'na atıfla Mevlanakapı, Küçükçekmece'ye giden yol buradan geçtiği için Küçük Çekmece Kapısı ve halk arasında da Kırmızılar Kapısı olarak anılır. Osmanlı döneminde ise daha çok Yenikapı ismiyle anılmıştır.

557 yılında yaşanan depremden sonra, Mevlevîhane Kapısı'nın küçük taşlardan ve tuğla sıralarından meydana gelen eski kule duvarları tuğlasız olarak büyük kalker taşlarla yeniden yapılmıştır. Eski duvar örtüsünün izleri güney taraflardaki iki kemerde görülmektedir. Güney kulesinin üst katı, kuzey kulesinin ise üst katının yarısı yıkılmıştır. Ön kapının orijinal kısımları kolaylıkla görülmektedir. Ön kapı girişine destek olarak kullanılan, biri korint, biri Ion üslubunda başlık taşıyan sütun gövdeleri Bizans'ın son döneminden kalmadır. Duvarın araziye bakan cephesinden daha bariz fark edilen 5,80 metre genişlik, 11,70 metre yüksekliğe sahip kemerli kapı, Orta Bizans devrinde örülerek 3,12 metre genişlik ve 4,20 metre yüksekliğe küçültülmüştür. Esas kapı ile güney kulesi arasındaki alçı üzerine boyanmış aslan resminden bugün yalnızca sıva parçaları kalmıştır.

Mevlevîhane Kapısı'nda Bizans dönemine ait kitabeler bulunmaktadır. Kapının sol tarafındaki Latince kitabede, II. Theodosios zamanında Vali Konstantinus'un surları ne kadar çabuk inşa ettirdiği anlatılmaktadır. İkinci kitabe Grekçe olup birincidekine benzer ifadeler içerir: "60 gün içinde yüce imparatorun adına Vali Konstantinus bu duvarı yaptırmıştır." II. İustinus ve karısı Sofia'nın yaptırdığı restorasyon ve onarımların anlatıldığı üçüncü kitabe bugün kayıptır. Mevlevîhane Kapısı'nın iki tarafında savunma kulesi bulunmaktadır. Girişin sol tarafında kalan ve şu an güvercinlik olarak kullanılan kuleye bir merdivenle girilebilmektedir.

1988 yılında yapılan onarım sırasında Mevlevîhane Kapısı'nın hemen yanı başında iç ve dış surları arasında 11.-12. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir nekropole ait mezarlar bulunmuştur. Kapının şehre bakan tarafında 1929'da tamir görmüş bir Osmanlı çeşmesi, araziye bakan cephesinde ise mermer atölyeleri vardır.

Topkapı

Sulukule ile Mevlevîhane Kapısı arasında yer alan Topkapı, Bizans döneminde, yakınında bulunan bir kiliseye atıfla Porta Romanos olarak adlandırılıyordu. Bânisi II. Theodosius'un atından düşerek ölmesine neden olan kaza burada gerçekleşmiştir.

Fethin sembollerinden olan Topkapı, İstanbul'un kara surlarının en zayıf bölgelerinden biri olması nedeniyle yoğun top atışına tâbi tutulup tamamen yıkılmış, Ulubatlı Hasan fetih sırasında zafer sancağını surların bu kesimine dikmiştir. Fetih sırasında surları döven bazı top güllelerinin kapının üzerine yerleştirilmesi, "Topkapı" ismine kaynaklık etmiştir. Kapının sağ tarafında İstanbul'un fethiyle ilgili bir kitabe bulunmaktadır.

Kemer üzerine ikinci bir kemer yapılarak, kapının üst tarafının ağırlığı azaltılmak istenmiştir. Üst tarafta üç mazgal, sol tarafta bir kule vardır. Bizans'ın son döneminde ve fetih sonrasında tamir işlemleri yapılmış, sadece ateş mazgalları tekrar açılmamıştır. Güney kulesinden Erken Bizans döneminde yapılmış kuzey cephesi ve iki yarım kemerin izleri kalmıştır. Büyük kalker taşlı kapı duvarında kemerler ve tuğla şeritli bir duvarla küçültülmüş yüksek ve kemerli bir açıklık vardır. Şehir tarafında ve kapının iki yanında birbirine simetrik olduğu söylenen merdivenlerden bugün hiçbir iz kalmamıştır.

Topkapı, Osmanlı döneminde Edirne, Viyana ve Avrupa içlerine giden yolların başlangıç güzergâhı ve aynı zamanda Rumeli'ye geçişte bir kontrol noktasıydı; ordu ve hünkâr seferler zamanı buradan ayrılırdı. Millet caddesinin açılması esnasında yıktırılan kapıdan günümüze sadece caddenin yan duvarları üzerindeki küçük bir kalıntı gelmiştir.

Zeytinburnu Şehir Anıtı

Zeytinburnu'nun merkezi, eski İstanbul'u çevreleyen batı surlarının hemen dibinde, Belgradkapı'nın önünde bulunan Zeytinburnu Şehir Anıtı 2002 yılında inşa edilmiştir. Anıtın çizimi dönemin Zeytinburnu Belediyesi Fen İşleri müdür muavinliği görevini yürüten Ertuğrul Babaç'a aittir.

Zeytinburnu'na bir kimlik katmak üzere tasarlanan şehir anıtı üç el üzerinde taşınan ve yarım bir küre içerisinden yükselmekte olan zeytin dallarından oluşmaktadır. Yarım küreyi taşıyan eller Zeytinburnu'ndaki farklı kültürleri, yarım küre ve üzerinden yükselen zeytin dalları da Zeytinburnu'ndan dünyaya yayılan barışı, birliği ve beraberliği simgelemektedir. Bir bütün olarak düşünüldüğünde Zeytinburnu Şehir Anıtı farklı kültürlerin bir arada kardeşçe yaşadığı Zeytinburnu ilçesini temsil etmektedir.

Merkezefendi külliyesi

Merkez Efendi Şahsiyeti ve Külliyesi

MURAT D. ÇEKİN - EFSUN SERTOĞLU

HAYATI

"Merkez Efendi"[1] ve "Merkez Halife"[2] diye şöhret bulan Musa bin Mustafa bin Kılıç Bey bin Haydar'ın[3][*] künyesi "Ebû's-sakâ"[4] lakabı "Muslihiddin"dir.[5] 865-70/1460-65 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.[6][**] Doğum yeri, Germiyan ili Denizli sancağına bağlı Sarımahmutlu[***] köyüdür.[7]

Musa Efendi'nin 959/1552 tarihli vakfiyesinde babasının devrin din âlimlerinden olduğuna işaret eden lakapların geçmesi,[8] ilk eğitimini memleketinde, babasından almış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.[9] Tahsilini İstanbul veya Bursa'da Hızır Beyzade Ahmed Paşa veya Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın yanında sürdürdüğüne dair rivayetler[10] içinde en kuvvetlisi, İstanbul'a giderek Hızır Beyzade Ahmed Paşa'dan tahsil gördüğüdür.[11]

Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Musa Efendi, Kur'an-ı Kerim'i ve Kadı Beyzavî tefsirinin büyük kısmını kısa sürede ezberler; hadis ve fıkıh ilimleri okur.[12] Devrin birçok âlimi gibi medrese tahsilinden tatmin olmaz ve gönlünde tasavvufa temayül belirir. Nihayet bir gün, *Akaid* şerhi okuduğu sırada medreseden ayrılır. Amasya[13] veya Karaman'da[14] ikamet eden Habib Karamânî'ye[15] gider ve intisap etmek ister. Molla Habib, "Senin şeyhin henüz postnişin değildir"[16] diyerek irşadının başkasının elinden olacağına işaret eder, kisve giydirir, vaaz icazeti ve "Muslihiddin"[17] lakabını vererek Musa Efendi'yi İstanbul'a geri gönderir.[18]

* İsmi Musa, babasının ismi Mustafa, dedesinin ismi Kılıç Bey, büyük dedesinin ismi Haydar. "Musa bin Muslihiddin bin Kılıç" olarak da geçmektedir. (Mecdî Mehmed Efendi, *Eş-Şekâikun- Numâniye ve Zeyilleri: Hadâikü-ş-Şakâik,* 523; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Meşâhir-i Osmâniyye,* c. 4/1, s. 430)]

** "868/1463" (M. Asım Çalıkoğlu, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, 31) ve "867/1462" (Ali Haydar Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez Efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi,* Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sa. 65, s. 21) olarak da geçmektedir.]

*** "Sarhanlı köyü" (Çalıkoğlu, *age.*, 31), "Germiyan ili Kütahya sancağına bağlı Sarımahmutlu köyü" (Hulvî, *age.,* 461), "Kütahya sancağı Ladikiye kazasına bağlı Sarımahmutlu köyü" (Ayvansarâyî, *age.*, 307), "Denizli sancağına bağlı Sarımahmutlu köyü" (Nev'îzâde Atâî, *Eş-Şekâikun-Nu mân ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakaik FîTekmileti'ş-Şekâik,* 63; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* c. 1, s. 150; Çalıkoğlu, *age.,* 31), "Denizli Lazkîli" (Mehmed Süreyya, *age.,* 430), "Manisa sancağı" (Vassâf, *age.,* 395) ve "Germiyan ili Uşak sancağı" (Yusuf Sinaneddin, *Tezkire-i Halvetiyye,* 25a) olarak da geçmektedir.

Son iki rivayet, bugün Denizli ili Buldan ilçesi sınırları içindeki Sarımahmutlu köyünün Manisa ve Uşak illerine yakınlığına bağlanmaktadır. (Bayat, *age.,* 121)

1 Mahmud Celaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye: Büyük Velilerin Tatlı Halleri* 461; Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi - Alî Sâtı' Efendi - Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatül-Cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar,* 307; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ,* c. 3, s. 394

2 Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, *Osmanlı Bilginleri: Fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmânîyye,* 369

3 Hulvî, *age.,* s. 461; Ayvansarâyî, *age.,* s. 307; Vassâf, *age.,* s. 394.

4 Hulvî, *age.*, 461.

5 Hulvî, *age.,* 461; Ayvansarâyî, *age.,* 307

6 Yazıcı, *age.,* 105.

7 Çalıkoğlu, *age,* s. 31; Yakup Çiçek, "Merkez Efendi ve Tasavvufi Kişiliği", 1. *Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* s. 15; Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri,* s. 103; Bayat, *age.,* s. 121; Emrehan Küey, "Merkez Efendi", *5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali,* 14-22 Mayıs 2004.

8 Bkz. Ek 5.

9 Emel Esin, *Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah Sultan hakkında bir,* Türkiyat Mecmuası, c. 19, s. 67; Bayat, *age.,* 121-122

10 Yusuf Sinaneddin, *age,* 25a; Taşköprülüzâde, *age,* 369; Hulvî, *age,* 461; Mehmed Süreyya, *age,* 430; Vassâf, *age.,* 395; Çalıkoğlu, *age.,* 31

11 Bayat, *age,* 122; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, 180; Küey, *age.,* ; Reşat Öngören, "Merkez Efendi', *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 29, s. 200

12 Yusuf Sinaneddin, *age.,* s. 25b; Taşköprülüzâde, *age.,* s. 369; Vassâf, *age.,* s. 395

13 Yusuf Sinaneddin, *age.,* s. 25a

Musa Muslihiddin Efendi, İstanbul'da tekrar medreseye yerleşir. Başta Ayasofya olmak üzere İstanbul'un çeşitli camilerinde vaazlar verir. Bir süre sonra, Etyemez Tekkesi şeyhi Mirza[19] Baba'nın kızıyla[20] evlenir ve kayınpederinden kemer kuşanıp bu tekkede riyazetle meşgul olmaya başlar. Sık sık İstanbul'daki büyük şeyhlerin meclislerine katılarak sohbetlerinden feyz alır. Ancak, mensuplarının vahdet-i vücuda[21] inandığı, sema ve devranla[*] zikrettiği, cezbeye kapılıp naralar attığı söylendiği için Halvetiyye[22] tarikatının şeyhlerinden Sümbül Sinan Efendi'yi[23] ziyaret etmez.

Musa Muslihiddin Efendi bir gece garip bir rüya görür. Ertesi gün rüyasını tabir ettirmek için kayınpederine ve güvendiği bazı kişilere gider, fakat bu kişilerden bir cevap alamaz. Hatırına Sümbül Efendi gelse de gitmek istemez. Bu hâl üzere günlerini geçirirken, yine bir gece rüyasında "hücresinin kapısına gelen Sümbül Efendi'nin içeri girmesine mâni olmak için kapı arkasına eşya yığdığını, fakat şeyhin engelleri yıkarak içeri girdiğini, bir süre sonra Sümbül Efendi'ye giderek daha önce gördüğü rüyayı anlattığını ve tabirinden teselli bularak ayağına yüz sürüp intisap ettiğini" görür. Heyecanla uyanır ve Sümbül Efendi'nin müritlerinden bir dostuna rüyasını anlatır. Bunun manevi bir davet olduğunu anlayıp Sümbül Efendi'yi ziyaret etmeye karar verirler.[24]

Mübeşşerdir salâh ile olub görülse gîr-i rü'ya
Tenezülle terakkîsi senin oldur evvelin gûyâ[25]

Sümbül Efendi de o sabah erkenden hırka giydirmek[26] üzere hazırlıklara başlamıştır. Erbain ve seyr-i süluklarını[27] tamamlamış olan sufiler, "Efendi hazretleri bu nimetleri hangimiz için hazırlıyor acaba?" diye merakla beklerken Musa Muslihiddin Efendi ve dostu dergâha gelip Sümbül Efendi'nin elini öperler. Şeyh Efendi, "Mevlânâ,[28] kapın pek kavi değilmiş, bize dayanamadı; bu sizin ezeli nasibiniz olan cehri zikrin esrarından ötürüdür"[29] diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Musa Muslihiddin Efendi, Sümbül Efendi'ye intisap eder; Habib Karamânî'den ve kayınpederinden giydiği kisve ve kuşandığı kemerin yerine kendisine siyah şemle, siyah kisve ve Halvetî tacı giydirilir.[**] Şeyh efendi, "Mertebeniz Habib hazretlerince müjdelenmiştir; dairemizin merkezine vasıl oldunuz"

14 Hulvî, *age.,* s. 461; Vassâf, *age.,* s. 395.

15 Anadolu'da faaliyette bulunan ilk Halvetî şeyhlerindendir; 902/1496-97 yılında vefat etmiştir. (Kâmil Şahin, *"Habib Karamânî",* TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 14, s. 371)

16 "irşadınız ve nasibiniz bizim yüzümüzden değildir" (Hulvî, *age.,* 462) ve "nasibiniz bizden değildir" (Vassâf, *age.,* 395) olarak da geçmektedir.

17 Muslihiddin: dinde ıslah edici, düzeltici, terbiye edici

18 Yusuf Sinaneddin, *age.,* s. 25a; Hulvî, *age.*, s. 462; Vassâf, *age.,* s. 395.

19 "Amirza (Emirzade)" olarak da geçmektedir. (Esin, *a.g.e.,* 68)

20 İsminin "Hatice" olduğu kaydedilmektedir. (Eren, *age.,* 105; Velikâhyaoğlu, *age.,*181)

21 Bkz. Ek 1

22 Bkz. Ek 2

23 Bkz. Ek 3

24 Hulvî, *age.,* s. 462; Vassâf, *age.,* s. 395.

25 Hulvî, *age.,* s. 462.

26 Tasavvufi eğitim görmek üzere bir mürşide başvuran kişiye, tekbir eşliğinde sarık ve elbise giydirmeye denir. Hırka giydirmekle, mürşid ile mürid arasında irtibat kurulmuş, mürşidin rehberliği vurgulanmış ve müridin mürşide itaat edeceği taahhüt edilmiş olur. (Çiçek, *age.,* 17)

27 Seyr-i süluk: tarikata giren kimsenin yaptığı manevi yolculuk

28 Mevlana: Âlimlere ve şeyhlere verilen bir lakap.

29 "Mevlana, gece kapıya dayanamadınız; rüyanıza girmeme nasıl oldu da mani olamadınız" diye de geçmektedir. (Vassâf, *age.*, 396)

* Devran/deveran: Halvetiyye, Kadiriyye, Mevleviyye, Rifaiyye gibi cehri zikri esas alan tarikatların döne döne yaptıkları zikir, sema, tarikat ayini. Toplu veya ferdi olarak yapılır. Toplu devranda dervişler hem kendi eksenleri etrafında hem de zakirbaşının veya şeyhin etrafında dönerler. Devran esnasında ahenkli şekilde zikirler ("Hû Hû", "ya Hay ya Hû" gibi) veya ilahiler söylenir. Kudüm, def, ney gibi musiki aletlerinin kullanıldığı da olur. Devran için vecde gelmek ve coşmak esastır, fakat tevacud (kendini vecde zorlamak) da caizdir. Meleklerin arş, gezegenlerin güneş, hacıların Kabe etrafında devretmeleri tasavvufi devranın gerekliliğine ve uygunluğuna delil sayılmıştır. *"Döne döne vardı ruhanilere İsa dede"* mısraı devranla ölüm arasındaki ilişkiye işaret eder. Kimi sufilerin döne döne uçarak gökte kayboldukları söylenir. Menkıbeye göre bir zenci vecd içinde o kadar uzun süre döner ki, sonunda rengi beyazlaşır. (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* 105)

** Siyah renk, Halvetî tarikatına işaret eder.

Birgün Sümbül Efendi müridleriyle beraberken birisi gelip "Hızır aleyhisselam geldi" der. Musa Muslihiddin Efendi hariç bütün müridler heyecanla bakmaya giderler. Sümbül Efendi "evladım sen niye gitmedin?" dediğinde o, "benim irşad olmam, manevi makamlara ermem için Hz. Hızır vazifeli değildir; benim Hızırım da, merkezim de sizsiniz" der. Bu cevaptan memnun olan Sümbül Efendi, "işte şimdi merkezini buldun" buyurur. O günden sonra "Merkez Efendi" diye çağrılmaya başlar. (Eren, *a.g.e.*, 113)

diyerek Habib Karamânî hazretlerine mürit olma isteğinin boşa gitmediğini hissettirir ve kendisine “Merkez” lakabını verir.* Meratib-i esmayı tamamlattırır ve erbaine girmesini buyurur.[30]**

Merkez Efendi, evli olduğu için dergâhta kalmayıp mücahedeye kendi evinde devam eder. Bu şekilde seyr-i sülukunu tamamladıktan sonra hilafet alır ve “Koğacı Dede” ismiyle şöhret bulan Sunduk Dede’nin[31] vefatı (900/1494-1495) üzerine[32] Aksaray’daki tekkesine[33] şeyh tayin edilir. Burada uzun yıllar vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı irşada çalışır.[34]***

Müessirdir kelâm-ı merd-i vâsıl
Şifâ-yı sadr olur nutk ile hâsıl[35]

Sümbül Efendi

* Musa Muslihiddin Efendi’nin “Merkez” ismini alışıyla ilgili şu rivayetler de nakledilmektedir:

Sümbül Efendi birgün müridlerine, “Mümkün değil ama, bu dünyayı siz yaratmış olsaydınız nasıl yaratırdınız?” diye sorar. Müritler kendilerine göre izahlar yaparlar; Musa Muslihiddin Efendi ise “âlem o kadar mükemmel yaratılmış ki, hiçbir değişiklik yapmaz, herşeyi merkezinde bırakırdım” der. Sümbül Efendi bunun üzerine, “aferin Musa Efendi, demek herşeyi merkezinde bırakırdın, öyleyse bundan sonra senin ismin Merkez Muslihiddin olsun, inşallah sen de merkezini bulursun” der. (Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları,* 32; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları,* 57-58; Mustafa Necati Bursalı, İstanbul ve *Anadolu Evliyaları,* 347; Eren, *a.g.e.,* 112)

Sümbül Efendi’nin dergahına gelen bir veli Musa Muslihiddin Efendi’ye, “evladım, siz merkezinizi bulmuşsunuz” diyerek Sümbül Efendi’nin büyüklüğüne ve onun müridi olmanın önemine işaret eder. Bu sözün üzerine “Merkez Efendi” diye çağrılmaya başlar. (Çalıkoğlu, *a.g.e.*, 45; Eren *a.g.e.,* 112)

** Musa Muslihiddin Efendi’nin Sümbül Efendi’ye intisap edişiyle ilgili bir rivayet daha nakledilmektedir. Bu rivayette, gördüğü ilk rüya, rüyasını tabir ettirememesi ve Sümbül Efendi’ye gitmemesi aynen geçer, sonrası şöyle devam eder: Musa Muslihiddin Efendi bir gece rüyasında “kapılarına birisinin geldiğini ve içeri girmeye çalıştığını; hanımına kapıyı zorlayanın kim olduğunu sorup ‘Sümbül Efendi’dir’ cevabını alınca ‘aman, kapımızı sıkıca kapatalım da içeri girmesin’ dediğini; kapının arkasına eşya yığıp üzerine oturduklarını, fakat Sümbül Efendi’nin kapıyı açıp içeri girdiğini ve eşya ile birlikte yere yuvarlandıklarını” görür. Yuvarlanmanın tesiriyle uyanan Musa Muslihiddin Efendi, rüyasını hanımına anlatır ve “meğer biz ne büyük delaletteymişiz, Allah bizi affetsin” der. Sabah olur olmaz Sümbül Efendi’nin dergahına gider ve kimseye görünmeden bir direğin arkasına oturur. Sümbül Efendi kürsüye çıkıp Taha Suresi’ni tefsire başlar. Biraz sonra, “ey cemaat! bu tefsirimi siz anladınız, hatta beni ilk defa dinlemeye gelen Musa Efendi de anladı” der. Tefsire devam ederek ayetlere daha derin mânâlar verir ve “ey cemaat! bu tefsirimi siz anlamadınız, hatta direğin arkasındaki Musa Efendi de anlamadı” der. Musa Muslihiddin Efendi, Sümbül Efendi’nin, kendisini görmediği halde dergahta olduğunu ve tefsirleri anlayıp anlamadığını bilmesine şaşırıp kalır. Sümbül Efendi o gün Taha Suresi’ni yedi farklı şekilde tefsir eder. Musa Muslihiddin Efendi, ders sona erince şeyhin yanına varıp elini öper ve af diler. Sümbül Efendi, “ben de seni genç bir kimse sanırdım, meğer sen de, hanımın da epey yaşlanmışsınız, neydi o akşamki telaşınız, beni içeri almaktan neden o kadar korktunuz, nihayet kapıyı açtım, sizler de yere yuvarlandınız” diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Musa Muslihiddin Efendi ağlayarak ayaklarına kapanır, müridliğe kabul edilmeyi diler. Sümbül Efendi, “bu kuru davayı bırakıp Hakk’a vasıl olmanın yoluna yönel; Allah-u Teala’nın zatı ve sıfatları hakkında marifet sahibi olmak zamanıdır” diyerek ona irşad kapısını açar, Musa Muslihiddin Efendi Sümbül Efendi’ye intisap eder. (Okan, a.g.e., 33-35; Çalıkoğlu, a.g.e., 32-33; Bursalı, a.g.e., 345-346; Eren, age,107-109)

*** Bursa sicillerinden birinde (nr. 23/227), 918/1512 yılında, Lâmi’î çelebi tarafından Bursa’da yaptırılan dörtbin akçelik bir vakfa, “Mevlana Muslihiddin Musa bin Mustafa Fakih” isminde bir zatın mütevelli tayin edildiği; kaynaklarda bunu destekleyen bir bilgiye rastlanmadığı ve babasının ismi Mustafa olduğu halde fakihliğine işaret eden bir kayıt bulunmadığı için bu zatın Musa Muslihiddin Efendi olup olmadığının kesin olarak söylenemediği kaydedilmektedir. (Yazıcı, *a.g.e.,* 105; Bayat, *a.g.e.,* 123) Bu zatın Merkez Efendi olduğu da geçmektedir. (Nuran Tezcan, *Bursalı Lâm’î Çelebi,* Türkoloji Dergisi, c.8, 308)

30 Hulvî, *age.,* s. 462-463; Vassâf, *age.,* s. 396.

31 “Sevindik dede” (Yazıcı, age, 106), “Söndük dede” (Çalıkoğlu, *age.,* 33) ve “Kovacı dede” (Çiçek, *age.,* 18; Eren, *age.,* 111) olarak da geçmektedir.

32 900/1494-95 yılında vefat etmiştir. (Ayvansarâyî, *age.,* 231)

33 Abdüsselam Tekkesi, Kovacı Şeyh Tekkesi, Sa’di Abdüsselam veya Âsitane-i Abdüsselam isimleriyle bilinir. 16. yüzyılda, İstanbul Koska’da, Papazzade Mustafa Paşa Külliyesi’nin bir parçası olarak yapılmış, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Sa’diyye Asitanesi olarak tanınmıştır. Vakfiyesinin recep 949/ Ekim 1542 tarihli olmasına dayanarak bu tarihten az önce yapılmış olduğu tahmin edilebilir. (M. Baha Tanman, *“Abdüsselâm Tekkesi,* TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 302)

34 Yusuf Sinaneddin, *age.,* s. 26a; Hulvî, *age.,* s. 463; Vassâf, *age,* s. 396.

35 Hulvî, *age.,* s. 463.

Merkez Efendi'nin Aksaray'da faaliyette bulunduğu dönemde, Hafsa Sultan* Manisa'da bir külliye[36] inşa ettirir[37] ve Sümbül Efendi'ye başvurarak buranın zaviyesinde faaliyette bulunmak üzere bir halifesini göndermesini ister.[38] Sümbül Efendi bu vazife için Merkez Efendi'yi münasip görür ve Manisa'ya gönderir.** Külliyenin ilk biten yapısı olan caminin kitabesi 929/1523 yılını vermektedir. Bu durumda Merkez Efendi, 929/1523 yılından sonraki bir tarihte Manisa'ya gitmiş olmalıdır.[39]

Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu sıralarda Sümbül Efendi hastalanıp ölüm döşeğine düşer. Bir müridinin "sultanım, yerinize kimi layık görüyorsunuz?" sorusuna, "bir abd-i abık[40] dahi olsa, taşradan hangi halifemiz önce gelirse seccademiz onundur" diye cevap verir.[41] O gece vefat eder. Merkez Efendi, şeyhinin vefatının sabahında İstanbul'a gelir[42] ve Kocamustafapaşa Dergahı'na gider. Evli olduğu ve dergahta kalmadığı için müridler kendisini tanımaz ve hücrelerine davet etmezler. Nihayet, Sümbül Efendi'nin has müridlerinden Yakub efendi[43] şeyhinin vasiyetini hatırlar ve Merkez Efendi'yi hücresine davet eder. Merkez Efendi, "seccade sahibinin vasiyet ve işareti bizedir; bir hafta önce onun işareti üzerine Manisa'dan çıkıp yola koyuldum" diyerek şeyhinin vasiyetini keşfettiğini belli eder.[44]***

* Yavuz Sultan Selim'in başkadını, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesidir. 883-84/1478-79 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda Kırım hanedanına veya Dulkadiroğulları'na bağlı olduğu kaydedilse de, belgelerde isminin Hafsa bint Abdülmuîn, Hafsa bint Abdülhay ve Hafsa bint Abdurrahman olarak geçmesi saraya cariye olarak girdiğini göstermektedir. Gençlik yıllarını Yavuz Sultan Selim'in sancak beyliği yaptığı Trabzon'da geçirir ve Şehzade Süleyman'ı 900/1494 yılında burada dünyaya getirir. Oğlunun Kefe valiliğine (915/1509) ve Saruhan sancak beyliğine (919/1513) tayin edilmesi üzerine onunla önce Kırım'a, sonra Manisa'ya gider; ömrünün büyük kısmını Manisa'da geçirir. Kanunî Sultan Süleyman tahta geçtikten (926/1520) bir süre sonra İstanbul'a, oğlunun yanına gider ve ömrünün kalanını Valide Sultan (mehd-i ulya) olarak geçirir. 4 Ramazan 940/19 Mart 1534 tarihinde, 56 yaşında vefat eder ve Yavuz Sultan Selim'in, Sultan Selim Camii avlusundaki türbesinin yanına defnedilir. Yavuz Sultan Selim'e ve Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Güzelliği, üstün ahlakı, merhameti ve hayırseverliğiyle nam salan Hafsa Sultan, birçok hayır müessesesi bırakmıştır. (Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı¸* 27-28; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları¸* 29-30; Bayat, *"Hafsa Sultan'¸* TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 15, s. 122-123)

** Merkez Efendi'nin, zaviye şeyhliği yanında, imaret bölümüne nasihat şeyhi olarak atandığı da geçmektedir. (M. Serhan Tayşi, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, 76)

Aksaray'daki tekkede uzun süre irşad faaliyetinde bulunduktan sonra memleketi Denizli'ye gittiği, burada dini ve sosyal işlerle meşgul olurken şeyhi tarafından Manisa'ya gönderildiği de geçmektedir. Denizli'deki hayatına dair yazılı bilgi bulunmadığı; burada yaşayan bir zatın, köyünde harap vaziyette bir çilehanesinin, Çakmak mahallesinde kendisi tarafından yaptırılmış bir mektebin, Dereteke mevkiinde ise bir medrese ve çeşmesinin bulunduğunu, mektebin ve medresenin harap halde olduğunu, çeşmenin tamir edilerek günümüze ulaştığını ve tamiri yaptıran hayır sahiplerinin çeşmeye "Merkez bin Mustafa" yazılı bir kitabe koydurduklarını naklettiği kaydedilmektedir. (Çalıkoğlu, *age.¸* 34)

*** İstanbul'a, Manisa'ya götürmediği ailesini ziyaret etmek için geldiği de geçmektedir. (Yazıcı, *a.g.e.¸* 108) Aynı iddiayla taşradan dört halifenin daha geldiği; Sümbül Efendi'nin yerine hangisinin geçeceğini anlamak için ayrı hücrelerde halvete girdikleri; bir süre sonra diğerlerinin "hak Merkez'indir" deyip Merkez Efendi'den biat alarak vazife yaptıkları şehirlere döndükleri; Merkez Efendi'nin halvette kaldığı yedi gün içinde yemek yemediği, su içmediği ve abdest bozmadığı; halvetten çıkıp mihraba oturarak cezbe ve aşkla dervişlere biat verdiği kaydedilmektedir. (Hulvî, *age.*, 463-464)

Halk arasındaki rivayete göre Merkez Efendi'nin makama geçişi şöyle gerçekleşir: Sümbül Efendi, vefatına yakın, yerine halife tayin etmek için bir imtihan yapmaya karar verir. Müridlerini Kocamustafapaşa Dergâhı'nın avlusuna toplayıp elindeki saat kösteğini göstererek "kim bu kösteği şu ağacın dalına dört defa sararsa onu halife yapacağım"der. Bu işi yalnız Merkez Efendi başarır. Sümbül Efendi'nin, "iki aslan bir postta oturmaz" demesi üzerine Merkez Efendi bir süre başka yerde ikamet eder. (Yazıcı, *age.¸* 108)

36 Bkz. Ek 6

37 Bezm-i Âlem valide Sultan tarafından inşa ettirildiği de geçmektedir (Mehmed Süreyya, *age.¸* 430; Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi¸* 125-126), fakat Hafsa Sultan vakfiyesi incelendiğinde bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

38 Yavuz Sultan Selim'in Sümbül Efendi'ye bağlı olduğu bilinmektedir. (Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 448) Hafsa Sultan'ın halife talebiyle Sümbül Efendi'ye başvurması bu bağlılığa dayanmaktadır.

39 Yazıcı, *age.¸* 106

40 Abd-i abık: efendisinin yanından kaçan köle

41 Bu vasiyet, Hz. Muhammed'in, veda hutbesindeki "azası kesik kara bir köle bile emir tayin edilse, sizi Allah'ın kitabıyla idare ederse onu dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz" sözlerine işaret etmektedir. (Sahih-i Müslim, *Veda hutbesi¸* c. 2/4, s. 226) (n.n.)

42 Birkaç gün sonra geldiği de geçmektedir. (Yusuf Sinaneddin, *age.¸* 29a)

43 Kocamustafapaşa Dergâhı postnişinlerinden olan Yakub Efendi, *Tezkire-i Halvetiyye*'nin müellifi Yusuf Sinaneddin Efendi'nin babasıdır. 979/1571 yılında vefat etmiştir. Kabri, Kocamustafapaşa Külliyesi içinde, Sümbül Efendi'nin türbesinin yakınındadır. (Velikâhyaoğlu, *age.¸* 193, 196)

44 Yusuf Sinaneddin, age., 29a; Hulvî, *age.¸* 463

Halveti-Sümbüli zikri

Yakub Efendi o gece istihareye yatar. Rüyasında "Merkez Efendi'nin başında yeşil[45] sarıkla kürsüye çıkıp vaaza başladığını, [46] vaaz sırasında başındaki sarığın bazan yeşil bazan siyah olduğunu, bu sırada birisinin 'yeşil şeriata, siyah tarikata işarettir; bu zatın şeriatı ve tarikatı mamurdur' diye bağırdığını" görür. Uyanır uyanmaz Merkez Efendi'ye varıp intisap eder.[47]

Halife ve müridlerden bazıları Merkez Efendi'ye intisap etmekte tereddüt eder. Mısır defterdarlığından emekli Dehânîzâde'nin babası Katip Mehmed Çelebi de bunlar arasındadır. Mehmed Çelebi bir gece rüyasında Sümbül Efendi'nin, "Çelebi, gafil olma, Merkez'in hâli ve şeriati benden kuvvetlidir; muradın bu tarikat yolunda sonuna kadar gitmekse niyetini temiz tutup ona tam bir itikatla intisap etmen gerekir" dediğini görür ve sabah erkenden Merkez Efendi'nin huzuruna varır.

Merkez Efendi onu görür görmez, "efendimizin sözleri sizleri uyarmak içindir; yoksa biz onunla kıyas dahi edilemeyiz; kendisinin bizim gibi binlerce dervişi ve halifesi vardır"[48] diyerek rüyasını keşfettiğini belli eder. Mehmed Çelebi şaşırır ve tövbe edip Merkez Efendi'ye intisap eder.[49]

Merkez Efendi, dergahtaki müridlerin yetişmesiyle meşgul olurken, bir taraftan da Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlar verir.[50] Sultan Selim Camii'nde kürsü şeyhliği yaptığı da rivayet edilmektedir.[51]

45 "Beyaz" olarak da geçmektedir. (Hulvî, *age.*, 464)

46 Hz. Muhammed'in huzurunda, Tâhâ (Atâî, *age.*, 205) veya Tîn (Çalıkoğlu, *age.*, 44) Suresi'ni tefsir etmeye başladığı da geçmektedir.

47 Hulvî, *age.*, 464; Atâî, *age.*, 205

48 "Ismarlamayınca gelmezsin, fakat 'benden üstündür' deyince gelirsin; mürşidimizin 'benden üstündür' demesi, hakkımdaki kötü zannını bertaraf etmek içindir; yoksa kıyamet gününde üstadımızın sancağı altında haşrolunmayı ümid ederiz" olarak da geçmektedir. (Eren, *age.*, 126)

49 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 28a; Mecdî, *age.*, 523; Hulvî, *a.g.e.*, 464

50 Hulvî, *age.*, 466

51 Vassâf, *age.*, 398

Merkezefendi Camii ve Türbesi

Tenha yerlerde, yalnız dolaşmaktan hoşlanan Merkez Efendi, bugün cami ve türbesinin bulunduğu boş arazide dolaşırken yeraltından akan bir su sesi duyar. Müridler, şeyhlerinin gösterdiği yeri kazdıklarında eskiden kalma tarihi bir kuyu ve bir akarsu kaynağı bulurlar.[52]

Evliyâ Çelebi, *Seyahatname* isimli eserinin "Pir Merkez Efendi'nin Menkıbeleri" bölümünde, kuyunun bulunuşunu şöyle anlatmıştır:

> *Bu aziz ihtiyar, hayatta iken kendi dervişlerine buyurur ki, şurada bir kere secde ederken bir ses işittim: 'Ya şeyh! Ben şurada yedi bin yıl bir kırmızı renkli, sedef lezzetli hayat pınarıyım. Emrinle dünya yüzüne çıkmağa memurum. Beni Cenabı Hak humma illetine yakalananlara ilaç kılmış. Elbette beni bu hapisten kurtar!' şeklinde yalvarır. 'Gelin ahbablar, şu seccadenin bulunduğu yerde bir kuyu kazalım' diye Bismillah ile evvelâ kendileri yere bir ayak tabanı vurur. Bütün dervişler üşüşerek bir su kuyusu kazarlar. Hâlâ kırmızı renkli bir büyük pınardır. Her kim bu hoş lezzetli sudan sabahleyin bir şey yemeden üç kere içse Allahın emriyle hummây-ı muhrikadan kurtulurmuş. 'Merkez Efendi' adıyla şöhreti dünyayı tutan bir su kuyusudur.*[53]

Kuyunun bulunmasından sonra, Merkez Efendi'nin ve müridlerinin gayretleriyle buraya cami, tekke ve hamam inşa edilir. Bölge kısa sürede dolar ve halk arasında "Merkez vilayeti" diye anılmaya başlar. Merkez Efendi'nin, "asırlar öncesinden bu yana buralar eski bir seyir yeridir ve Hızır aleyhisselam'ın nazarından uzak değildir" dediği nakledilmektedir.[54]

Merkez Efendi vakfiyesindeki "..Ahmed Bey'in validesi Şah Sultan ibneti Sultan Selim ruhı içün beher yevm cüz-i şerif tilavet iden kimesneye yevmi bir akçe verile"[55] ifadesi ile Şah Sultan[56] vakfiyesindeki "..merhûm ve mağfur leh şeyh Merkez Efendi'nin türbesinde her gün, sabah vaktinde şeyh-i mezbûr rûhiçün bir cüz okuna"[57] ifadesi ve Şah Sultan'ın, Merkez Efendi'nin kızı Ümmî Hatun ile oğlu Ahmed Çelebi'nin kızı Selime Hatun'a hayatta oldukları müddetçe günlük iki akçe vakfetmesi, Merkez Efendi ile Şah Sultan arasında bir bağ olduğunu ortaya koysa da, bu bağın mahiyeti ve zamanıyla ilgili farklı rivayetler vardır:

Emel Esin, *Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah Sultan hakkında bir haşiye* başlıklı yazısında, Merkez Efendi'nin Şah Sultan'la evlendiğini, bu evliliğin, Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu dönemde, yani Şah Sultan ile Lütfi Paşa evlenmeden önce gerçekleştiğini, Ahmed Çelebi isminde bir oğulları olduğunu, daha sonra ayrıldıklarını belirtmiş ve bu evlilikten bütün kayıtlarda bahsedilmemesini şöyle açıklamıştır: "..bu husûs acaba neden, vakfiye hâricindeki başka kayıdlarda görülmemekdedir? Bu suale cevap olarak Ayvansarâyî'nin bir kaydı hatıra gelmekdedir. Ayvansarâyî, Azeb-kapusı Câmii bânîsi, 970'de vezîr-i âzam olan Mehmed Paşa'nın İkinci Selîm'in kızı İsm-i Hân Sultan ile evlenip bir oğulları dünyâya geldiğini, fakat keyfiyetin gizlendiğini söylemekdedir. Pâdişâha rakib çıkmaları endîşesi ile şehzâdelerin öldürülmesinin lüzûmlu görüldüğü Osmanlı muhîtinde, Sultan oğullarının da hayâtının tehlikede sayıldığını ve doğumlarının gizlendiğini imâ etmekdedir."[58]

52 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 30a; Hulvî, *age.*, 467

53 Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. 2, s. 74-75

54 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 30a; Hulvî, *age.*, 467

55 Bkz. Ek 5

56 Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşidir. Vesikalarda ismi Şahî Sultan, Devletşahî, Şehzadeşahî olarak geçmektedir. 980/1572 yılına doğru vefat eder ve babasının türbesinin yanına defnedilir. Yanında kızı Esmehan Sultan medfundur. (Uluçay, *a.g.e.*, 32-33)

57 Esin, *age.*,82

58 Esin, *age.*,73

Sefine-i Evliya müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf ise, Merkez Efendi ile Şah Sultan'ın Lütfi Paşa'nın vefatından sonra evlendiklerini ifade etmiştir: "Şâh Sultân, evvelce Dâmâd Lütfi Paşa'ye tezvîc olunmuş idi. Paşanın irtihâlinde Hz. Merkez'in dâhil-i dâire-i zevciyyeti olduğu menkûldür."[59]

Vakfiyelerde geçen ifadeler, Şah Sultan'ın Merkez Efendi'nin oğlu Ahmed Çelebi'yi evlatlık aldığı yönünde de yorumlanmıştır.[60] Ancak, Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu dönemde evlendiklerini, siyasi sebeplerle bunu gizli tuttuklarını, Ahmed Çelebi'nin bu evlilikten dünyaya geldiğini, daha sonra ayrıldıklarını kabul etmek yerinde olacaktır.[61]

Merkez Efendi'nin, Ahmed Çelebi'den[62] başka, Derviş Çelebi',[63] Ali Çelebi,[64] Recep Bey[65] isimlerinde üç oğlu ve Ümmî Hatun[66] isminde bir kızı vardır. Bu çocuklarının, Mirza Baba'nın kızından mı, Şah Sultan'dan mı dünyaya geldiği[67] ve başka çocuğu olup olmadığı net değildir.[68]

Merkez Efendi'den ayrıldıktan sonra evlendiği Lütfi Paşa'nın Yanya Beyliği'ne tayiniyle Yanya'ya giden ve burada Yakub Efendi'nin müridleri arasına katılan Şah Sultan, Lütfi Paşa'nın 940/1533 yılında Karaman Beylerbeyiliği'ne tayin edilmesi üzerine Yakub Efendi'ye İstanbul meşayihini sorar ve "Merkez Efendi'ye varasınız" cevabını alır.[69][*]

Şah Sultan İstanbul'a varınca Merkez Efendi'ye biat eder[70] ve aralarında bu sefer şeyh-mürid münasebeti başlar. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, şu menkıbeyi nakletmiştir:

> *Birgün Sultân Süleymân hemşiresini görmeğe geldiği zamân, onu çamaşır yıkarken görünce, riyâzetin terbiye-i ma'neviyyenin husûle getirdiği neticeye meftûn olarak 'hemşire şimdi Merkez'i buldun' diye beyân-ı iftihâr eyledikleri mestûr-ı sahife-i târihdir. Sultân Selim gibi bir pâdişâhın kızı, Sultân Süleymân*

[*] Lütfi Paşa ve Şah Sultan Yanya'dan dönerlerken haramiler yollarını kesip adamlarını öldürürler. Tam bu sırada Merkez Efendi zuhur eder ve bir nazar eyleyip haramileri kaçırır. Şah Sultan kendilerini kurtaranın Merkez Efendi olduğunu müşahade edip şaşırır. (Hulvi, *a.g.e.,* 467; Ayvansarâyî, *a.g.e.,* 342) Emel Esin, Merkez Efendi'nin darda kalan Şah Sultan'ı kurtarmasını ve Şah Sultan'ın bu durumu müşahade etmesini daha önceden birbirlerini tanıdıklarına ve evliliklerinin, Lütfi Paşa ile Şah Sultan evlenmeden önce gerçekleştiğine delil saymıştır. (Esin, *a.g.e.,* 77)

Şah Sultan, Lütfi Paşa'yla evliliğinde mesud olamaz. Katı yürekli bir zat olan Lütfi Paşa, fuhuş yapan bir kadını cinsel organından ameliyat ettirerek cezalandırır. Şah Sultan bu duruma çok üzülür ve kocasına ihtarda bulunur. Lütfi Paşa sinirlenip hançerini çeker ve Şah Sultan'ın üzerine yürür. İmdada yetişen ağalar ve cariyeler paşayı yaka paça saraydan atarlar. Kanunî Sultan Süleyman, kızkardeşine yapılan muameleye çok üzülür; Lütfi Paşa'yı vezir-i azamlıktan uzaklaştırır (948/1541) ve Şah Sultan'ı boşatır (949/1542). Boşanma davası, mihr-i müeccele yüzünden çeşitli safhalar geçirse de Şah Sultan'ın lehine neticelenir. Lütfi Paşa'nın Ahmed Bey, Abdi Bey ve Mahmud Bey isimli oğullarının Şah Sultan'dan olup olmadığı belli değildir, fakat Esmehan Sultan isminde bir kızları olduğu bilinmektedir. Şah Sultan bir daha evlenmez. Çeşitli yerlerde cami, tekke, medrese, mektep gibi hayır eserleri yaptırıp, Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine Dimetoka'da temlik ettiği yerleri buralara vakfeder. (Uluçay, *a.g.e.,* 32-33) 893/1488 yılında doğduğu tahmin edilen Lütfi Paşa, Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid döneminde (886-918/1481-1512) saraya alınır ve Enderun'da iyi bir tahsil görür. Kanunî Sultan Süleyman döneminin (926-74/1520-66) ilk yıllarından itibaren taşrada sancak beylikleri ve beylerbeyilikleri, daha sonra vezirlik vazifelerinde bulunur. 946/1539 yılında vezir-i azamlığa getirilir. Şah Sultan'la arasında geçen mesele dolayısıyla vezir-i azamlıktan uzaklaştırıldıktan sonra Dimetoka'daki çiftliğine çekilerek ömrünün kalanını eser telifiyle geçirir. 970/1563 yılında burada vefat eder. En önemli eserleri şunlardır: *Tevârîh-i âl-i Osmân, Asafnâme, Halâşül-ümme fî ma'rifeti'l-e'imme*. (Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 27, s. 234-236)

59 Vassâf, *age.,* 397

60 Yazıcı, "Merkez Efendi, MEB İslam Ansiklopedisi, c. 7, s. 769; Bayat, *Yeni kaynakların ışığı altında Merkez Efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi,* 124

61 Esin, *age.,*73; Velikâhyaoğlu, *age.,* 187

62 Bkz. Ek 5; Esin, *age.,*82

63 Bkz. Ek 5

64 Bkz. Ek 5

65 Çalıkoğlu, *age,* 45; Velikâhyaoğlu, *age.,* 187

66 Esin, *age.,*82

67 Recep Bey'in de Şah Sultan'dan dünyaya geldiği kaydedilmektedir. (Çalıkoğlu, *age.,*45)

Merkez Efendi'nin, Sümbül Efendi'nin kızı Rahime Hatun'la evliliği yalnız menkıbede geçmektedir.

68 Velikâhyaoğlu, *age.,* 188

69 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 33a

70 Hulvi, *age.,* 467; Ayvansarâyî, *age.,* 308

Mevlevi Zikri

gibi bir şehenşâhın hemşiresi olan bir sultânın, nefsine hâkim olarak mertebe-i fenâda iltizâm ettiği şu hareket herkesin yapacağı işlerden değildir. Saltanat-ı dünyânın buz üstüne nakş yapmaktan ibâret olduğunu anlamış, saltanat-ı ma'neviyyenin büyüklüğünü idrâk eylemiş olan o veliyyetu'llâh'ın rûh-ı pâkaini takdîs ederim.[71]

Şah Sultan, şeyhin ve müridlerinin gayretiyle inşa edilen sur dışındaki cami ve zaviyeye kandil parası, görevli ve dervişlere günlük harçlık ve yemek parası vakfeder. Eyüpsultan'daki bahçesinden bir miktar yer ayırıp buraya bir cami ve zaviye inşa ettirir.[72] Merkez Efendi, Eyüpsultan'daki tekkeye Gömleksiz Mehmed Efendi'yi (v. 951/1544-45);[73] sur dışındaki kendi tekkesine damadı Seyyid Muslihiddin'i (v. 984/1576-77)[74] tayin eder. Şah Sultan, Davutpaşa'daki sarayının yanına da bir cami ve zaviye inşa ettirir ve buraya Yanya'da bulunan Yakub efendinin gelmesini rica eder. Yakub Efendi'nin Yanya'da dünyaya gelen oğlu Yusuf Sinaneddin Efendi bu hadiseyi şöyle nakletmiştir: "Ba'dehu Lûtfi Paşa vezir-i a'zam olub Şâh Sultan Davud Paşa mahallesinde bir câmi ve bir hankah bina edüb vâlid-i merhuma (Yakub Efendi) hükm gönderüb Yanya'dan getürdiler. Bu hakir (Yusuf Sinaneddin Efendi) mahfe ile dört yaşında idim. Gelüb Davud Paşa'da onsekiz yıl sâkin olub Şâh Sultan'ın ni'metiyle perverde olmuşuz."[75]

Kocamustafapaşa Dergâhı'nda irşad faaliyetine devam eden Merkez Efendi'nin bu üç zaviyeyi sık sık ziyaret ettiği; Davutpaşa'da faaliyette bulunan Yakub Efendi ile aralarında büyük bir sevgi, muhabbet, bağlılık ve teslimiyet olduğu, müridlerin bazan birinin bazan diğerinin zaviyesinde toplandığı, birlikte tarikatın ihyasına çalıştıkları nakledilmektedir.[76]

71 Vassâf, *age,* 397
İslam geleneğinde, bir hanımın şeyh olan eski kocasına mürid olmasının cevazı hususunda şüphe vardır. (Velikâhyaoğlu, *age.,* 187)

72 Hulvî, *age.,* 467; Esin, *age.,* 82
Caminin kitabesi 963/1555-56 yılını vermektedir. (Ayvansarâyî, *a.g.e.,* 342) Merkez Efendi'nin 959/1552 yılında vefat ettiği bilindiğine göre, tekkenin camiden önce yapıldığını kabul etmek yerinde olacaktır. (n.n.)

73 Ayvansarâyî, *age.,* 343

74 Hulvî, *age.,* 475

75 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 33b; Hulvî, *age.,* 467

76 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 33b; Hulvî, *age.,* 467
Merkez Efendi'nin bazan sur dışındaki çilehanesinde halvete girdiği kaydedilmektedir. (Tanman, Zeytinburnu ilçesindeki tekkeler, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu,* 104)

Kanunî Sultan Süleyman, Titian, 1539

Kanunî Sultan Süleyman'ın Merkez Efendi'ye sevgi ve hürmet beslediği, meclislerine katılıp sohbetlerini dinlediği ve hislenip ağladığı, ondan bahsederken "bizim Merkez" dediği rivayet edilmektedir.[77] Korfus[78] adasına yapacağı sefere, askerin maneviyatını kuvvetlendirmek amacıyla bir "ordu şeyhi" götürmeye karar veren Sultan Süleyman, aralarındaki muhabbet dolayısıyla bu vazife için Merkez Efendi'yi münasip görür ve kendisine bir hatt-ı hümayun[79] gönderir. Bu sırada bir camide vaaz vermekte olan Merkez Efendi, "Sultan bizi Korfus gazasına götürmeyi irade etmektedir; hemen yol hazırlıklarına başlayın ki gazaya çıkalım" diyerek bu hâli keşfettiğini belli eder ve 943/1536 yılında gerçekleştirilen sefere iştirak eder.[80]

İşrâk-ı serâ'ir ü zamâ'ir / İtmekte velîler oldu hâzır[81]

958/1551 tarihli Haseki Külliyesi vakfiyesinden,[82] Merkez Efendi'nin doğduğu köye bir cami inşa ettirdiği anlaşılmaktadır:

77 Yusuf Sinaneddin, age., 28b-29a; Hulvî, *age.,* 463; Vassâf, *age.,* 397

78 "Korfo" (Yazıcı, Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halveti şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddîn, Sümbül Sinân ve Merkez Efendi, 111), "Körfüs" (Esin, *age.,* 78) ve "Kofu" (Bayat, *age.,*122) olarak da geçmektedir.

79 Hatt-ı hümayun: padişahların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazılar

80 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 28b; Hulvî, *age.,* 464
O sıralarda 73-78 yaşlarında olduğu tahmin edilen Merkez Efendi'nin böyle bir seyahate çıkmasının pek mümkün gözükmediği de geçmektedir. (Yazıcı, *age.,* 111)
Sefere Şah Sultan'ın da iştirak ettiği kaydedilmektedir. (Ayvansarâyî, *age.,* 342)

81 Yazıcı, *age*, s. 107-108; Esin, *age*, s. 75; Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı*, s. 26; Nusret Köklü, "Manisa Mesir Şenlikleri ve Merkez Efendi'nin Mesir Macunu", *Manisa Dergisi,* sayı 18, s. 4; Hakkı Avan, "Merkez Efendi ile Hafsa Sultan Hiç Görüşmüş müdür?", *Manisa Dergisi,* sayı 29, s. 65-66.

82 Hulvî, *age.,* 465

...Vâkıfa hazretleri, Anadolu vilayeti, Denizli kazası, Sarımahmutlu köyünde şeyh Muslihiddin'in bina ve imar etmiş olduğu caminin çalışanları ve diğer masrafları için tahsis ettiği otuz dirhemin onu sufi şeyhine, üçü imam ve hatibe, ikisi muallime, biri müezzine, biri hizmetçisine, birbuçuğu bu taksimatı yapacak kişiye, yarımı mum ve hasır giderleri için, üçü Uşak'taki zaviyedeki yoksullara, üçü cami yakınında ikamet eden Mevlana Hayreddin Şeyh Fanî'ye, beşi de şeyh Muslihiddin'in (Merkez Efendi) oğlu Ahmed'e tahsis edilmiştir. Bu iki zatın ölümüyle onlara tahsis edilen paralar vakıf gelirlerine eklenecektir..

Köyün bu tek camii zamanla harap olmuş, 1960'lı yıllarda yıktırılıp tekrar inşa edilmiş, fakat günümüze ulaşmamıştır.[83]

Şahsiyeti, sufiyane yaşayışı, dini ve tasavvufi ilimlerdeki vukufu ile devrin meşhur mutasavvıflarından biri olan ve ömrünü ibadet, zikir, irşad, hasenatla geçiren Merkez Musa Muslihiddin Efendi, Kocamustafapaşa Dergahı'nda 23 yıl şeyhlik yaptıktan sonra, 959/1552 yılında,[84] 92-97 yaşlarında,[85*] kendi tabiriyle "dehr elinde şerbet-i mevt-i muş ile mest-i medhuş"[86] olur. Cenaze namazı Fatih Camii'nde, devrin şeyhülislamı Ebussuud Efendi tarafından kıldırılır.[87] Merkez Efendi'ye derin bir sevgi ve hürmet besleyen Ebussuud Efendi, namazda, "dünyada riyasız biri varsa o da Merkez Muslihiddin Efendi'dir" diyerek şahsiyetinin yüceliğine dikkat çeker.[88] Merkez Efendi'nin naaşı, kendisi tarafından yaptırılan tekkesinin bulunduğu yere defnedilir.[89]

Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Merkez Efendi'nin vefatına şu tarihi düşer:[90]

Dâr-ı fenâdan geçip göçtü bekâyâ / Merkez Efendi ki ana Hakk ola hem-râh
Sanmanız oldu anı halvete girdi / Yoldaş oluptur ana vird-i seher-gâh
Kutb-ı zaman idi ol işbu devrde / Döne döne âkıbet buldu ecel râh
Mâh-ı rebîü'l-âhirin on yedisinde / Rûz-ı düşenbe'de ol kıldı sefergâh
Hâtif-i gaybî dedi ana ki târîh / Dâ'iresin Merkez'in nûr ede Allah[91] 959/1552

Bu manzumeden, Merkez Efendi'nin, 17 rebiü'l-ahir 959/12 nisan 1552 pazartesi[92] günü, seher vaktinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Vefatına düşülen "mâte tâkî" terkibi de aynı yılı vermektedir.[93]

Çıktı bil dâire-i devr-i fenâ'dan Merkez
Oldu hem dâr-ı bakâ'a âna câ'ü Merkez[94]

Merkez Efendi'nin vefatından sonra Kocamustafapaşa Dergâhı makamına kimin geçtiğiyle ilgili farklı rivayetler vardır:

Yusuf Sinaneddin, *Tezkire-i Halvetiyye* isimli eserinde, Merkez Efendi'nin yerine oğlu Şeyh Ahmed Çelebi'nin geçmesinin beklendiğini, fakat o tarihlerde taşrada bulunan Ahmed Çelebi'nin İstanbul'a gelmek istemediğini; bunun üzerine İstanbul meşayihinin, Davutpaşa'daki tekkede faaliyet gösteren Yakub Efendi'nin

* 951/1544" olarak da geçmektedir. (Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri,* c. 2, s. 4986)

"90 yaşında" (Yusuf Sinaneddin, *age.,* 30a), "90 yaşının üzerinde" (Taşköprülüzâde, *age.,* 369) ve "94 yaşında" (Hulvî, *age.,* 467) vefat ettiği de geçmektedir.

83 Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 2194 (Bayat, *age.,* 124)

84 Bayat, *age.,* 124

85 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 30a; Taşköprülüzâde, *age.,* 369; Mecdî, a.g.e., 523; Hulvî, *age.,* 467; Ayvansarâyî, *age.,* 308; Vassâf, *age.,* 398

86 Bkz. Ek 5

87 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 30a; Hulvî, *age.,* 468; Ayvansarâyî, *age.,* 308 Namazın cuma günü kılındığı kaydedilmektedir. (Ayvansarâyî, *age.,* 308)

88 Hulvî, *age.,* 468

89 Ayvansarâyî, *age.,* 308; Vassâf, *age.,* 398
Bazı ehl-i keşf tarafından, cenazenin halkın omuzlarından bir arşın kadar yüksekte, havada giderken görüldüğü de geçmektedir. (Vassâf, *age.*, 399)

90 Bkz. Ek 7

91 Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevarih,* 331-332
1. mısra, "dâr-i fenadan geçip gitti bekaya" (Çalıkoğlu, *age.,* 46) ve "dâr-i fenadan çıkup gitdi bekaya" (Esin, *age,* 79); son mısra, "Merkez'in dairesin nûr ide Allah" (Bursalı Mehmed Tahir, *age.,* 150) olarak da geçmektedir.

92 "Cuma" olarak da geçmektedir. (Vassâf, *age.,* 398)

93 Ayvansarâyî, *Hadıkatül-Cevâmi,* 308; Bursalı Mehmed Tahir, *age.,* 150; Mehmet Nail Tuman, *age.,* 4986

94 Hulvî, *age.,* 468

makama geçmesi hususunda ısrar ettiğini; Şah Sultan'ı gücendirmemek için tereddüt eden Yakub Efendi'nin, rüyasında Sümbül Efendi'den emir alması üzerine Davutpaşa'dan ayrılıp makama geçtiğini; Şah Sultan'ın da Davutpaşa'daki tekkeyi medreseye çevirdiğini kaydetmiştir.[95]

Lemezât müellifi Hulvî, Merkez Efendi'nin dört halifesini, oğlu Ahmed Çelebi,* Köse Muhyiddin Efendi, damadı Muslihiddin Efendi ve Yakub Efendi olarak sıralamış; Yakub Efendi'nin, Merkez Efendi'nin postnişini ve kaim-i makamı olduğunu yazmıştır. Hulvî'ye göre, Ahmed Çelebi, Merkez Efendi'nin emriyle bir süre sur dışındaki Baba Nakkaş Tekkesi'nde şeyhlik yapmış, sonra memleketi Denizli'ye giderek evlenmiş, babasının vefatı üzerine İstanbul'a gelip yerine geçmiş, bu makamda iki yıl kaldıktan sonra feragat etmiş, makama münasip görülen Yakub Efendi tereddüt edince seccadeyi boş bırakmamak için biraz daha beklemiş, Yakub efendi karar verdikten sonra dergahtan ayrılıp memleketine dönmüş ve vefatına kadar orada kalmıştır.[96]

Ayvansarâyî'nin *Mecmua-i Tevarih* isimli eserinde geçen "Koca Mustafa Paşa'da Şeyh Olanları Beyan Eder" başlıklı manzumede, Merkez Efendi'den sonra Yakub Efendi'nin şeyh olduğunun ifade edilmesi, Ahmed Çelebi'nin makamdan feragat etmesine bağlanabilir:

Merkez-i dîn ü velât geldi irşâda bu kez
Cân ü takvâsı ânın dillerde cârîdir şehâ

Yeni-kapu hâricinde türbe-i râ'nâsını
Eyleyip her-dem ziyâret sıdk ile bây ü gedâ

Ol yiğirmi yedi yıl irşâda himmet eyledi
Nâgehân Hak'dan hitâb-ı irci'î oldu nidâ

Sonra yiğirmi sene Yakûb efendi şeyh olup
Mazhar-ı sırr-ı vilâyettir o kutb-ı evliyâ

Âstân-ı canfezâda türbesin her rûz ü şeb
Sâlikân-ı râh Hakk eyler ziyâret dâ'imâ[97]

HEKİMLİĞİ

Günümüze kadar yazılan eserlerin, makalelerin çoğunda ve halk arasında, Merkez Efendi'nin, devrinin önemli bir hekimi olduğu kabul görmektedir. Merkez Efendi'nin, Hafsa Sultan Külliyesi'nin zaviyesinde şeyhlik yaptığı dönemde, külliyenin darüşşifasının ilk hekimliğini yaptığı da rivayet edilmektedir.[98]

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* isimli eserinde Merkez Efendi'yi hekim olarak tanıtmıştır; fakat burada Hafsa Sultan yerine, Bezm-i Âlem Sultan'ın ismi geçmektedir:

* Asrın alimlerinden olan Merkezzade Şeyh Ahmed Çelebi, Arapça öğrenir, tefsir ve hadis ilimlerini tahsil eder. *"Kâmûs"* isimli meşhur Arapça lugatı *"Bâbûsul'l Vasît Terceme-i Kâmûsu'l-Muhit"* ismiyle Türkçeye tercüme eder. Bu eser ulema nezdinde büyük rağbet görür. Zahiri ilimleri tahsil ettikten sonra tarikata vasıl olur. Seyr-i sülukunu tamamlayıp hilafet mertebesine yükselir. Vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı irşada çalışır. 963/1555 yılında, memleketinde vefat eder ve buraya defnedilir. İlahi cezbe sahibi, duası makbul, etkili ve güzel konuşan, üstün nitelikli bir zat olduğu; bu özelliklerinden dolayı babası Merkez Efendi'nin "oğlum benden daha ileridir" diye iftihar ettiği bilinir. (Velikâhyaoğlu, *age.*, 190-191)

95 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 33b

96 Hulvî, *age.*, 468-469, 479-480 Atâî'nin verdiği bilgiler de bu yöndedir. (Atâî, *age.*, 63, 205)

97 Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevarih*, 283

98 Nihad Nuri Yörükoğlu, *Manisa Bimarhanesi* 20; A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de eski ruh sağlığı üzerine bir deneme*, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, c. 9, s. 3912; Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 101; Bedi N. Şehsuvaroğlu, Eczacılık Tarihi Dersleri, 103; Demirhan, Prehistorik ve ilkçağlarda tıp tarihine genel bir bakış ve bu çağlardan kaynağını alan millî bir ilâcımız: mesir, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 11; Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül Erdemir Demirhan - Gönül Cantay Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, 83; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, 20

Hafsa Sultan'ın özel hekimliğini yaptığı da geçmektedir. (Ünver, Mesir tarihimiz, *Dirim Tıp Dergisi*, sa. 4, s. 184; Ünver, "Mesir Macunu', *Türk Ansiklopedisi*, c. 24, s. 38)

Ruh hekimliği yaptığı da geçmektedir. (Eren, *age.*, 117; Tayşi, *age.*, 76)

İksir hazırlayan, Materia Medica, Dioscorides

“Sultan Selim han-ı evvel validesi Bezm-i Âlem Sultan’ın Mağnisa’da inşa eylediği camii ile bimarhanesine memur olup fenn-i tıbba mensup olması hasebiyle.”[99]

Sefine-i Evliya müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf şunları kaydetmiştir: “Bidâyeten Manisa’da iken tabâbet mesleğinde bulunup Manisa’da bir hastanın vazîfe-i tabâbetiyle meşgûl olmuşlar imiş. Ba’zı meşayihten duymuş idim. Meşâyıh-ı Sünbüliyye’den şeyh Zekâî efendiden sordum, adem-i ma’lûmât beyân eyledi.”[100]

Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi* isimli eserinde, *Seyahatname*’den naklettiğini söyleyerek, Manisa bimarhanesinin Yavuz Sultan Selim’in başkadını Hafize Sultan tarafından değil, annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırıldığını ve idaresinin Merkez Efendi’ye verildiğini yazmışsa da, *Seyâhatnâme*’de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Uludağ’ın eserini yeni harflerle sadeleştirip inceleme ve dipnotlarla yayına hazırlayan İlter Uzel, Manisa Bimarhanesi”nin Hafsa Sultan namına yaptırıldığını ve yeni araştırmaların Merkez Efendi’nin burada vazife yapmadığını doğruladığını belirtmektedir.[101]

Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*’nin “Manisa” bölümünde, Sultaniye Darüşşifası’nı anlatırken Merkez Efendi’den bahsetmemiştir: “Sultaniye Darüşşifası’nda tıp görülür. Fazilet ehli hekimbaşı vardır. Haftada iki gün ders okunur, bütün hastalara çeşitli macunlar, ilâçlar, içecek, yiyecek boldur.”[102]

Merkez Efendi’yle aynı devirde yaşayan Taşköprülüzâde’nin *Eş-Şekâiku’n- Nu’mâniye Fî ‘Ulemâ’i-d-Devleti’l-‘Osmânîye* isimli eserinde, Mecdî tarafından yazılan *Eş-Şekâiku’n-Nu’mâniye ve Zeyillerinde,* Merkez Efendi’nin halifelerinden Yusuf Sinaneddin’in *Tezkire-i Halvetiyye*’sinde, Hulvî’nin *Lemezât*’ında ve Ayvansarâyî’nin *Hadîkatü’l-Cevâ-*

99 Mehmed Süreyya, *age.*, 430

100 Vassâf, *age.,* 395

101 Osman Şevki Uludağ, *age.,* 125-126

102 Evliyâ Çelebi, *age.*, c. 13, s. 74

mi'sinde hekimliğine işaret eden herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Özellikle, Merkez Efendi hakkında geniş bilgiler veren Yusuf Sinaneddin ve Hulvî'nin bu hustan hiç bahsetmemesi şüphe uyandırmaktadır.

Darüşşifa, Hafsa Sultan'ın vefatından (940/1534) sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılıp 946/1539 yılında külliyeye ilave ettirildiği için Merkez Efendi'nin burada hekimlik yapmış olması mümkün değildir. Çünkü Merkez Efendi, şeyhinin vefatı üzerine, 936/1529 yılında Manisa'dan ayrılıp İstanbul'a gidecek ve ömrünün kalanını burada geçirecektir.

Merkez Efendi'nin, Hafsa Sultan Külliyesi'nin zaviyesinde faaliyette bulunmak için Manisa'ya gittiği kesindir. Gidiş tarihi belli değildir, fakat zaviyenin inşa tarihi olan 929/1523 yılından sonra olması gerekir. Merkez Efendi'nin altı yıl kadar Manisa'da kaldığı ortaya çıkmaktadır.[103]

Sufilerin maneviyatlarıyla tedaviye yardımcı oldukları bilinir. Bazı kişileri manevi kudretiyle şifaya kavuşturması dolayısıyla Merkez Efendi'ye halk tarafından hekimlik vasfının atfedilmiş olması muhtemeldir. Onu klasik mânâda bir hekim yerine, "şifa verici" olarak kabul etmek daha uygun olacaktır.[104]

ŞAİRLİĞİ

Merkez Efendi'nin eser telif ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Yalnız, ilahi tarzında üç şiiri[105], bir de na'tı *(Garîk-ı bahr-i ısyânım şefâat yâ Rasûla'llâh)*[106] bulunmaktadır. Tekke edebiyatının ortak terim ve mazmunlarını kullandığı şiirlerini sade bir dil ve yalın bir anlatımla yazmış, "Merkez" ve "Merkezî" mahlaslarını kullanmıştır. Bu şiirler, Merkez Efendi'nin, tevhid doktrinini kuvvetle savunan, kemale ererek tecelliler elde etmiş biri olduğunu göstermektedir.[107*]

I

Eyâ âlemlerin şâhı, tecelli kıl, teselli kıl
Gönüller burcunun[108] mâhı, tecelli kıl, teselli kıl

Ciğerden eylerim feryad, bu benlik da'vasından dâd
İkilikden kılub âzâd, tecelli kıl, teselli kıl

Döküb göz yâşı her an (kim) inâyet kıl Rahim (bize)
Cemâlinden idüb ihsan, tecelli kıl, teselli kıl

Habîbine bizi kıl yâr, muhabbet şem'ini uyar
Eyâ leylâ sıfat-dildâr, tecelli kıl, teselli kıl

Bu kulun Merkezî candan, yine (ister) sehâ senden
Açup hüsnün nikâbından, tecelli kıl, teselli kıl[109]

* II ve III numaralı şiirlerde müstensihlerden kaynaklanan vezin hataları olduğu, III numaralı şiir bir cönkten alındığından kelime noksanlarının bulunduğu, vezinlerini tamamlamak mümkün olmadığından bu iki şiirin aynen alındığı; II numaralı şiirdeki küçük vezin hatalarının tamir edilebildiği, mahlasın geçtiği mısrada vezin gereği "Merkezî" ile "kulun" kelimelerinin yerinin değiştirildiği; düzeltmelerin parantez içinde gösterildiği kaydedilmektedir. (Yakıt, a.g.e., 229-230)

Şiir, mefailün / mefailün / mefailün / mefailün veznindedir. (Yakıt, age., 232)

103 Yazıcı, *age.*, 107-108; Esin, *age.,* 75; Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı,* 26; Nusret Köklü, Manisa mesir şenlikleri ve Merkez Efendi'nin mesir macunu, *Manisa Dergisi,* sa. 18, s. 4; Hakkı Avan, Merkez Efendi ile Hafsa Sultan hiç görüşmüş müdür?, *Manisa Dergisi,* sa. 29, s. 65-66

104 Yazıcı, *a.g.e,* 107; Bayat, *a.g.e,* 26; Nil Sarı, Merkez Efendi'nin tıp tarihimizdeki yeri, *1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 42

105 Bursalı Mehmed Tahir, *age*.,150 (Yalnız I numaralı şiirin ilk iki beyti nakledilmiştir. (n.n.))

106 Vassâf, *age.,* 402

107 İsmail Yakıt, Merkez Efendi ve şiirlerindeki tasavvuf felsefesine ait kavramların açıklanması, *Türk- İslâm Düşüncesi Üzerine Araştırmalar,* 231-232, 237; Nezahat Öztekin, Merkez Efendi'nin bir şiirinin yorumu, *Mesir, Sağlık ve Kültür Sempozyumu,* 19-20 nisan 2002

108 "Gönüller bir cenk mâhı" olarak da geçmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, *age.,* 150)

Osmanlıca'da "bir cenk" ile "burcunun" kelimelerinin imlasının aynı olduğu, ikinci okunuş şeklinin daha anlamlı olduğu kaydedilmektedir. (Mehmet Demirci, Merkez Efendi'nin bir şiiri, *Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu,* 24 nisan 1998)

109 Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi,* 193 (3. ve 4. beyitler nakledilmemiştir); Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler,* 90; Yakıt, *age,* 231-232

4. mısradaki "kılub", "kılur"; 5. mısradaki "göz yaşı", "göz yaşını" ve "Rahim", "Rahim Sultan"; 6. mısradaki "idüb", "kılup"; 8. mısradaki "leylâ", "leylî"; 9. mısradaki "kulun Merkezî", "Merkezî kulun" olarak da geçmektedir. (Kurdoğlu, *age.,* 90)

Bu ilahisinin hüzzam makamında bestelendiği kaydedilmektedir. (Yakıt, *age.* 232)

Merkez Efendi, şiirine, *"eyâ âlemlerin şâhı, tecelli kıl, teselli kıl"* diye Allah'a niyaz ederek başlamıştır. "Tecelli", "cila" ile aynı kökten gelir; "görünme, belirme, parlama, parıldama" demektir. Tasavvufta ise "ilahi kudretin eserlerinin eşyada görünmesi"[110], "varlıkların veya eşyanın hakikatlerinin insan ruhunda yansıması"[111], "hak nurunun tesiriyle makbul kullarının kalbinde ilahi sırların ayan olması hâli"[112] gibi anlamlar taşır. Tasavvufi bilgi mertebeleri "ilme'l yakin", "ayne'l-yakin" ve "hakke'l yakin"dir. İlme'l-yakin, okuyarak, araştırarak, duyarak, bir otoriteye bağlı olarak bilmeye denir; duyguların ve aklın bilgisidir. Ayne'l yakin, görerek bilmektir ve birincisinden daha kesin bir gerçeği ifade eder. Hakke'l yakin ise bilgiyle bütünleşmek demektir ve en kesin olan budur. Bu mertebeler, "müşahede", "mükaşefe" ve "tecelli" kelimeleriyle de ifade edilir. "Müşahede", "şahit" ile aynı kökten gelir; "görerek bilmek" demektir. "Mükaşefe", "keşf' ile aynı kökten gelir; "varlıkların cevherlerini örten arazlardan sıyrılarak, mahiyetlerini ve cevherlerini keşfetmek" demektir. Bu mertebede tecelli kendiliğinden vaki olur. Varlıkların cevherleri ve hakikatleri insan ruhunun aynasında parıldar, insan bunu kalp gözüyle görür ve bilir, bu iç görmeyi gerçekleştirenlere "arif' veya "veli" denir. Tasavvufi düşüncede Allah, bütün isimleri ve sıfatlarıyla kainata her an tecelli etmektedir. Bu tecelliler insanda da olmaktadır. İnsan bu tecellileri kendi ruh aynasında görüp bilecektir.[113] Allah'ın isimleri, "cemal" ve "celal" olmak üzere ikiye ayrılır. Cemal isimleri hoşumuza giden, celal isimleri ise hoşumuza gitmeyen ve olumsuz gibi görünen tecellilerin kaynağıdır. Olgun kişiye düşen, iki tecelliyi de hoş karşılayabilmektir. İnsanoğlu herşeyin Allah'tan geldiğini bildiği hâlde celal tecellilerinin yoğunluğu karşısında bunalır. Burada kula düşen, cemal tecellisine talip olmaktır. Merkez Efendi de, *"teceli kıl, teselli kıl"* derken cemal tecellisi bekliyor olmalıdır, çünkü teselli istemektedir. Teselli, avunma, ümit, sevinme.. cemalî tecellilerin neticesidir. İkinci mısrada geçen *"gönüller burcunun mâhı"* ifadesindeki "burç", "yıldızlar kümesi"; "mah", "ay" demektir. Merkez Efendi burada gönülleri yıldızlar kümesine, Allah'ı ise ışığına ve yüceliğine yıldızların imrendiği ve yakın olmak istediği aya benzetmiştir.[114]

İkinci beyitte, *"ciğerden eylerim feryâd, bu benlik da'vasından dâd"* diyerek samimiyetle ağladığını ve benlik davası sebebiyle eyvahlar ettiğini belirtmiştir. Benlik, kendini beğenme, egoizm.. tasavvufta üzerinde en çok durulan konulardandır. İnsanın kendini beğenmesi, başkalarını küçük görmesine yolaçar. Bu da, tekamül yolunda insanın kendi önünü kesmesine sebep olur. Şeytanın ilahi huzurdan kovulmasının sebebi, büyüklük taslayarak "ben ateşten yaratıldım, insandan üstünüm" demesidir. Benlik davasını yok etmenin yolu pasif, silik, kişiliksiz bir insan olmaktan değil, zararlı olan kibir, gurur ve kendini beğenmişlikten kurtulup yalnız Allah'ın yüceliği karşısında eğilen, O'nun haricindeki güçler karşısında boyun eğmeme iradesini koruyan, sağlam şahsiyetli bir insan olmaktan geçer. "Sen çıkınca aradan, kalır seni yaradan" denmiştir. *"İkilikden kılub âzâd"* diyen Merkez Efendi'nin de anlatmaya çalıştığı budur. Burada benliğin tamamen yok olması değil, Allah'la fani olma ve tekrar O'nunla dirilme anlatılmaktadır. Bunu başarabilenler üstün ve sağlam kişilikli insanlardır. Bu seviyeye ulaşanlar, Yunus gibi, *"bir ben vardır bende benden içeru"* sırrını yakalamış olurlar.

110 Demirci, *age.*

111 Yakıt, *age.*, 235

112 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* 1050

113 Yakıt, *age.*, s. 235-236

114 Demirci, *age.*

Üçüncü beyitte, *"döküp göz yâşı her an (kim)"* diyerek bütün bunların kendiliğinden olamayacağını, ilk talebin insandan gelmesi gerektiğini, olgunlaşmayı ve Allah'a kavuşmayı isteyen insanın bu uğurda samimiyetle gözyaşı dökmesi gerektiğini anlatmıştır. *"İnâyet kıl Rahim (bize)"* diyerek gözyaşı dökmenin yetmeyeceğini, Allah'ın yardımının da gerektiğini vurgulamış; O'nun merhametinin bolluğuna işaret etmiştir. *"Cemâlinden idüb ihsan, tecelli kıl, teselli kıl"* diyerek Allah'ın cemaliyle tecelli etmesini istemek gerektiğini ifade etmiştir.

Hz. Muhammed'in isimlerinden biri de "Allah'ın sevgilisi" anlamına gelen "Habibullah"tır. Hz. Muhammed'e dost olmak, Allah'a dost olmaktır. Merkez Efendi, dördüncü beyitte, *"Habîbine bizi kıl yâr"* diyerek Allah'a niyaz etmiş; "muhabbet şem'ini uyar" diyerek içinde sevgi ışıkları uyandırmasını istemiştir. Tasavvufta, ilahi aşk, olgunlaşmanın yollarından biri olarak görülür. Allah, kainatı zati sevgisinin eseri olarak yaratmıştır. Var etme sürecinde ilk olarak Hz. Muhammed'in nurunu meydana getirmiştir. Şu beyit meşhurdur: *"Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl / Muhammed'siz muhabbetten ne hâsıl".* Merkez Efendi, *"eyâ leylâ sıfat-dildâr"* diyerek "ey Leyla'ya benzeyen sevgili Rabbim, ben tıpkı Mecnun gibi sana aşık olmuşum" demek istemiştir.[115]

Son beyitte, *"bu kulun Merkezî candan, yine (ister) sehâ senden / açup hüsnün nikâbından, tecelli kıl, teselli kıl"* diyerek Rabbinden cömertlik istemiştir. Tecelliler bazı perdeler arkasından vuku bulmaktadır. Çıplak gözle güneşe bakmak nasıl mümkün değilse tecellilerin ötesindeki zati varlığı görmek de imkânsızdır. "Allah'ın hicabı (perdesi, nikabı) nurdur; eğer onu açsaydı yüzünün azamet ve nuru gözün ulaştığı en son noktadaki yaratığı bile yakardı" hadisi de buna işaret etmektedir. Merkez Efendi, ilahi güzelliği perdesiz temaşa etmek istediğini belirtmiş ve "Rabbim, bu şekilde tecelline mazhar olmayı, sana olan hasretimin bitmesini, tam bir teselliye ve huzura kavuşmayı istiyorum" demek istemiştir.

Bu şiirden, Merkez Efendi'nin, mükaşefe mertebesinde vaki olacak tecelliye talip biri olduğu anlaşılmaktadır. İkilik ve benlik gibi menfi vasıflardan sıyrılmak bu mertebeye ulaşmanın temel şartı gibi gözükmektedir. Mutlak güzelliği ifade eden Cemal'den tecelli beklenmektedir. Hz. Muhammed'e derin ünsiyet de tecelli yollarından biri olarak gözükmektedir. Tecellilerin geldiği yer, aynaya benzetilen ruhun merkezidir, yani kalptir.[116]

II

Kanı bizden evvel gelen veliler
Bunı böyle buyurmuşdur veliler

Ab-ı kevser ırmağından diriler
İçer cân u dilden tevhid idenler

Sür tevhidi gözün gönlün açıla
Varma Hakk'ın dergâhına suçıla

Sırat köprüsüne âsan vechile
Geçer cân u dilden tevhid idenler

115 Demirci, *age.*

116 Yakıt, *age.*, 236-237

Hakk'un nûr-ı şevkı gitmez yüzünden
Silerler perdeyi ânın gözinden

Zâhiri bâtını kendi özünden
Uçar cân u dilden tevhid idenler

Hakk'ı seven Hak yollara çalışır
Dâim Allah dostlarıyla görüşür

Çıkar gökde meleklere karışır
Uçar cân u dilden tevhid idenler

Gel ey Merkez geçen geçdi ol cânlar
Sür tevhidi ele girmez bu demler

Sekiz cennet kapusun feth eyler
Açar cân u dilden tevhid idenler[117]

117 Kocatürk, age., 192; Yakıt, age., 230-231

Şiirin, 11'li (4+4+3) hece vezninde olduğu kaydedilmektedir. (Öztekin, *age.*)

3. ve 4. dörtlükler yer değiştirmiş olarak da geçmektedir. (Kocatürk, *a.g.e.,* 192)

2. mısradaki "veliler", "ulular"; 3. mısradaki "diriler", "dolular"; 7. mısradaki "köprüsüne", "köprüsünü"; 9. mısradaki "nûr-ı şevkı gitmez", "nûru gitmez anın"; 10. mısradaki "silerler perdeyi", "silinir perdeler"; 11. mısradaki "kendi", "anın"; 12. mısradaki "uçar", "açar"; 13. mısradaki "yollara", "yoluna"; 17. mısradaki "geçen", "gelip" ve "ol", "o"; 19. mısradaki "kapusun", "kapısını" olarak da geçmektedir. (Kocatürk*, age.*, 192)

Merkez Efendi bu şiirinde, velilerin vasıfları ve tevhid kavramı üzerinde durmuştur. "Dost" anlamına gelen "veli" kelimesi tasavvufta Allah dostları için kullanılır. Allah'a isyan etmeyen, O'nun emirlerini yerine getiren, O'ndan lütuf ve ihsanlar gören, fazilet sahibi kişilere veli denir. Tasavvufta ruh bir aynaya benzetilir. Varlıkların cevherleri, hakikatleri bu ruhta yansır. Allah dostları gönül gözüyle bunları görüp bilebilir. Ruhun parlak bir ayna hâline gelebilmesi için ruhu karartan kötülüklerden ve ahlaki pisliklerden arınmış olmak gerekir. Bunun için sağlam bir inanç, riyazet, düşünce ve eylemler arasında paralellik gerekmektedir. Veliler, bütün bunları nefislerinde gerçekleştiren; varlıkların hakikatlerini, gönül gözüyle, ruh aynalarında görmeye çalışan ve ilhamlar elde eden kişilerdir.[118] "Tevhid", "bir kılma, bir etme, birleştirme" demektir. İslam dininin temeli ve evrensel ilkesi olan bu doktrin, Allah'ın birliğini bilmek; zat, sıfat ve fiilerine herhangi bir eş veya ortak koşmamak; O'nun haricindeki varlıkları (masiva) ilah kabul etmemek; bu varlıkların yok olmaya mahkum olduğunu, Allah'ın zatının ezeli ve ebedi olduğunu bilmektir. Tasavvuf felsefesi açısından ise ilahi zatı her çeşit tasavvurdan tecrit etmektir. İlahi zat, varlıkta olduğu gibi bir olmakta da zorunludur. Zorunlu varlık, başka bir varlığa muhtaç olmadan kendi kendine varolur. O'nun haricindekiler ise varoluşlarında başka bir varlığa muhtaç olan mümkün varlıklardır. Allah, her an âleme tecelli etmekte ve mahfiyet itibariyle âlemin dışındayken fonksiyonları itibariyle âlemin her zerresinde tasarrufunu sürdürmektedir. İnsan, âlemi temaşa ederken kesret içinde tevhidi bulabilecektir. Bazı sufiler, tevhid etmeyi "zatta tevhid", "esma ve sıfatlarda tevhid" ve "fiillerde tevhid" olmak üzere üçe ayırmışlardır. Zatta tevhid, varlıkların ilahi bir menşee medyun olduklarını; esma ve sıfatlarda tevhid, varlıkların Allah'ın esma ve sıfat tecellileriyle varolduklarını; fiillerde tevhid ise varlıkların fiillerinin Allah'ın izni ve yaratmasıyla olduğunu bilip birlemektir. Bu konuda ifrata kaçanlar meseleyi tehlikeli boyutlara götürmüşler ve çıkmaza girmişlerdir. Tasavvuf felsefesinde, "tevhid sırrı" ve "tevhid makamı" gibi terimler de vardır. Bu makamdaki kişiler velilerdir.[119]

Merkez Efendi, şiirinin birinci dörtlüğünde, kendinden önceki velileri yadetmiş; onların ab-ı kevserle dolu olduklarını ve daima bu ilahi içkiyi içtiklerini belirtmiş; ab-ı kevser ırmağından içebilmek için can-ı gönülden tevhid etmek gerektiğini vurgulamıştır. Kevser, cennet suyu olarak Hz. Muhammed'e vaadedilmiştir. Bu ilahi vaadden veliler de pay alırlar. Merkez Efendi'nin, tasavvufta ilahi aşkın sembolü olan "şarap" yerine "ab-ı kevser" demesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi, suyun velilerin sembolü olmasıdır. Zühd ve takvanın merkezinde duran bir müderris olarak, yasağı çağrıştırdığı için şarap kelimesini kullanmak istememiş de olabilir.

İkinci dörtlüğe, *"sür tevhidi gözün gönlün açıla / varma Hakkin dergâhına suçıla"* diye nasihatte bulunarak başlamıştır. Buradaki "sür" kelimesi, "devam etmek" ve "sürme çekmek" anlamlarındadır. Ruh, Allah'ın varlığından insana üflediği, insanı Allah'a bağlayan kesilmemiş göbekbağıdır. Sadece ruh kalmak çok zordur. Bunun ilk merhalesi, bir velinin ab-ı kevser'inden canı gönülden içmek ve onun gösterdiği tevhid yoluna yüz sürmektir. Bu yolun tozu, kalp gözünün sürmesi olacak ve tevhid âleminin algılanmasını sağlayacaktır. Tevhid yoluna yüz sür-

118 125 Yakıt, *age.*, 233-234

119 126 Yakıt, *age.*, 234-235

mek, gözlerin bu yolun tozuyla açılması, benliğin ve gururun yok edilmesidir. Bütün bunlar sırat köprüsünden geçmek kadar zordur. Merkez Efendi, *"sırat köprüsüne âsan vechile / geçer cân u dilden tevhid idenler"* diyerek buna işaret etmiştir. Sırat köprüsünün bir ucunda maddi dünya, diğer ucunda mânâ âlemi vardır. Tevhid yolu sırat köprüsüdür. Sırat köprüsünü geçmek için bu yola devam edilmeli, zorluklar aşılmalıdır. "Sırat" kelimesi, "müstakim" sıfatıyla birlikte (doğru yol) Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde geçmektedir. Merkez Efendi'nin, tasavvufi yolu, "sırat-ı müstakim" olarak kabul etmesi, bir sufi olarak merkezde durduğunu göstermektedir.[120]

Üçüncü dörtlükte, kalp gözü açılan kişilerin gönül aynasını kapatan perdelerin açılacağını, son perdenin kalkmasıyla Allah'ın nurunun temaşa edilebileceğini, böylece zahir âlemden bâtın âleme geçilebileceğini müjdelemiştir. "Zahir", "birşeyin dış görünüşü" demektir. Tasavvufta ise maddi nesneler âlemini anlatır. Bu âlem, içinde yaşadığımız kainattır. Bu kelime Allah'a izafe edildiğinde görünen her varlığın O'nun eseri olduğu anlaşılmalıdır. "Bâtın", "birşeyin iç yüzü" demektir. Tasavvufta ise varlıkların görünmeyen taraflarını; yani özlerini, cevherlerini, mahiyetlerini anlatır. Allah'a izafe edildiğinde O'nun beşer idrakinin üzerinde olan varlığı ve zatı anlaşılmalıdır.[121]

Dördüncü dörtlükte, Allah'ı seven kulların daima O'nun dostlarıyla birlikte olmak isteyeceğini vurgulamıştır. Allah dostları, birinci dörtlükte anılan velilerdir. Onlar maddi kaygılardan kurtulmuş, melekleşmiş insanlardır. Melekleşen insan tevhide ulaşmış demektir. Veliler melekleştikleri için "tayy-ı mekan" ve "tayy-ı zaman" yapabilirler. Merkez Efendi, *"uçar cân u dilden tevhid idenler"* diyerek velilerin bu özelliğine işaret etmiştir.

Son dörtlükte, kendinden önce gelip geçen velileri andıktan sonra onların birlik miracına nasıl ulaştığını hatırlamış ve hemen tevazuyla kendine dönmüş; Allah'ı anmadan geçen her anın büyük kayıp olduğunu ve geçen zamanın telafi edilemeyeceğini, Allah'a kavuşmak ve cennetin kapılarını açmak için can-ı gönülden tevhid etmek gerektiğini belirtmiştir.[122]

Merkez Efendi bu şiirinde, velilerin, Allah'la kurdukları birliğin şuuruyla dolu olduklarını ve yüce manevi lezzetlere tevhid ederek ulaştıklarını anlatmış; mutluluğun sırrını tevhide bağlamıştır.[123]

III

Müstecâb eyle duâmızı yâ Mucib
Rahmetinden nâ-ümid eyle (me) yâ Azîz
Lütf-i ihsan eyle yâ Rabb an karib
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet ya Kerîm
Anamuza, atamuza rahmet eyle yâ Ğani
Virdiler bizi hocaya, olduk saâdet ma'deni
Bize ta'lim eyleyenün cennet olsun meskeni
Cümlenin ma'budı sensin kıl hidâyet yâ Kerîm
İlm-i esrâda[124] *fâikdür habibin, Merkezî*

120 Öztekin, *age.*

121 Yakıt, *age.* 234; Öztekin, *age.*

122 Öztekin, *age.*

123 Yakıt, *age.*, 236

Yâ İlâhî müstecâb eyle bizim duâmızı
Aç hidâyet kenzini kurtar bizi cehâletden
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet yâ Kerîm
Cümle kulların kapunda niyâz eyler her biri
Kıl aduv üzre muzaffer islam askeri
Cümlenin ma'budı sensin, kıl hidâyet yâ Kerîm[125]

Merkez Efendi, dua mahiyetinde olan bu şiirinde tasavvufi kavramlara yer vermemiştir.

ŞAHSİYETİ

Merkez Efendi, âlim, takva ehli, cezbe ve mahfiyet sahibi, mütevazı, merhametli, hoşgörülü, kanaatkâr, riyasız, nazik, tatlı dilli, güler yüzlü, nur yüzlü, mübarek bir zattı.[126]

Hayatını başkalarına hizmet etmeye adamış, Resulullah'ın ihlas, tevazu ve hizmet misalini takip eden sahabe ruhlu bir aziz olmuştu.[127] Büyük-küçük, şehirli-köylü, bitki-hayvan ayrımı yapmadan, hiç kimseye ve hiçbir şeye zarar vermemeye, hepsine faydalı olmaya çalışır; fakir ve zayıf kimseleri himaye ederdi.[128] İnsanları üzecek ve sıkıntıya yol açacak sözler söylemezdi.[129] Yolda ister emir ister fakir, kime rastlasa selam verip hatır sorar, iltifat eder, onlar da cezbe ve mahfiyetinden etkilenerek önünde eğilirdi.[130]

İbadet hususunda çok titizdi. Buluğ çağından ömrünün sonuna kadar sahib-i tertib[131] olarak yaşadı[132] ve bütün namazlarını cemaatle kıldı.[133] Orucunu hiç terk etmedi.[134] Vaaz ve nasihatlerine ömür boyu devam etti.[135] Vaaza çıkmadan önce temiz elbiseler giyer, güzel kokular sürünür, gözlerine sürme çekerdi.[136] Vaaz ederken gözlerini kapatır, vecde gelip kendinden geçer, söylediği yakıcı sözlerle yürekleri delerdi. Yalnız başına yollara çıkıp günlerce dolaşarak civar vilayetlerdeki halkı irşada çalışırdı. Her fırsatta vukuf, meskenet, tevazu ve tatlılıkla İslam'ı anlatırdı.[137] İnsanlara faydalı olmak ve helal rızık kazanmak niyetiyle başlanan bir işte her adıma sevap verileceğini söylerdi.[138]

Çocukları çok sever, onlara şefkat gösterirdi. Bir yere gideceği vakit heybesinin iki gözünü üzüm ve bademle doldurur, beyaz merkebine biner, yol üzerinde ve mektep önlerinde rastladığı çocuklara heybesindekileri taksim ederdi. "Siz masumlarsınız, duanız makbuldür; bu yüzü kara, sakalı ak, koca asi için dua edin ki kıyamette yüzü ak ola" diye ağlayarak çocuklara "amin" dedirtir, "Bu asi kulun duası sizin aminlerinizin hürmetine kabul olur da yargılanıp affedilenlerden oluruz" derdi.[139] Çocuklar memnun olsun diye onları mektepten azat ettirirdi.[140]

İnsanlara olduğu kadar hayvanlara da merhametliydi. "Komşumuz fareler incinmesin" diyerek, evinde kedi beslemezdi.[141] Hayvanlara kötü muamele edenlere, "Hayvanlarınızı aç, susuz bırakmayın; taşıyabilecekleri kadar yük yükleyin" hadisini hatırlatırdı.[142] Bir çiftçi, nasihatlerine cevaben serkeşlik etmiş ve "Behey sufi, sen var git, pilavını ye, bize karışma!" demişti; böyle hâllerde sabrederdi.[143] Bitkilere karşı da merhametliydi; onları çiğnememeye dikkat ederdi.[144]

124 İlm-i esra: Allah'a yükseliş ilmi, mirac

125 Yakıt, *age.*, 232-233

126 Çalıkoğlu, *age.*, 44; Eren, *age.*, 158; Demirci, *Merkez Efendi'nin tasavvufi yönü*, 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 12

127 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 26a, 29b

128 Çalıkoğlu, *age.*, 44; Eren, *age.*, 158

129 Vassâf, *a.g.e.*, 400

130 Hulvî, *age*, 466; Kazım Büyükaksoy, *Yüce Veliler: Hak Yolunun Önderleri*, 357

131 Sahib-i tertib: üzerinde kaza namazı bulunmayan veya en fazla beş vakit namazı kazaya kalmış kişi

132 Mecdî, *age.*, 523

133 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 25a; Vassâf, *age.*, 395
Cemaat bulamadığında, rastladığı kimseleri toplayıp onlara imamlık ettiği (Okan, *age.*, 39; Büyükaksoy, *age.*, 356; Çalıkoğlu, *age.*, 44; Eren, *age.*, 160) ve cemaat olmaları için parayla adam tuttuğu (Yazıcı, *age.*, 111; Araz, *age.*, 61; Demici, *age.*, 13) da geçmektedir.

134 Tayşi, *age.*, 76

135 Taşköprülüzâde, *age.*, 369

136 Eren, *age.*, 160; Tayşi, *age.*, 76

137 Yusuf Sinaneddin, age., 26b, 27a-27b; Hulvî, *age.*, 465; Vassâf, *age.*, 398

138 Eren, *age.*, 127

139 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 27b-28a; Hulvî, *age*, 465

140 Vassâf, *age.*, 400
Çocukların istirahat etmesi ve oynaması için cuma günlerinin tatil edilmesi fikrinin Merkez Efendi'ye ait olduğu ve ilk defa o dönemde uygulandığı kaydedilmektedir. (Araz, *age.*, 59)

141 Mecdî, *age.*, 523

142 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 26b-27a

143 Büyükaksoy, *age.*, 357

144 Eren, *age.*, 159

Merkez Efendi

Şeyhi Sümbül Efendi, "'Cüneyd-i Bağdadî'yi ve Bayezid-i Bestamî'yi görmedim' diyenler bizim Merkez Efendi'yi görsünler" diyerek müridinin şahsiyetinin yüceliğine dikkat çekmiştir.[145]

Mecdî Mehmed Efendi, Merkez Efendi'yi şu mısralarla anlatmıştır:

Râ'î-i şer'î benî hâmî-i dîn-i Resûl
Fâris-i meydân-ı şer'î hâdî-i ehl-i yakîn
Kâşif-i sırr-ı ezelî vâkıf-i hâlidi
Hâfız-ı esrâr-ı dîn sâlik-i râh-i mübîn[146]

Hulvî, Merkez Efendi için şu dörtlüğü yazmıştır:

Merkez-i dâire-i kutb-i ricâl-i Hakk idi
Nokta-i Besmele'nin nüktesinde elyâk idi
Ferd idi terk-i müsennât idüben âlemde
Hîç bir kâre mukayyed değil ol mutlak idi[147]

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, Merkez Efendi'yi şu manzumeyle anlatmıştır:

Enîs-i zümre-i ahyâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir
Velâyet mülküne ser-dâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir
Lisân-ı feyzi olmuş hikmet-i aşkdan dürer-efşân
Misâl-i bülbül-i gül-zâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Cihâna velvele-endâz idi irşâd u tefsîrde
Mükemmel menba'-ı esrâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir
Vücûd-ı ekremi tebcîle şâyân zât-ı âlîdir
Mufahham pîr-i hayr-âsâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir

Muallâ türbesinden münteşirdir bû-yı sünbül-zâr
Mübârek kabri pür-envâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir
Garibi kem-teri Vassâf'ının cânı gözü nûru
Veliyy-i mes'adet-girdâr Cenâb-ı şeyh Merkez'dir[148]

MENKIBELERİ

Merkez Efendi hakkında nakledilen menkıbelerin[149] en bilinenleri şunlardır:

Sümbül Efendi bir gün müridlerine, "Hak rahmetinin tecellisi, toprak ananın bağrından renk renk, çeşit çeşit çiçekler fışkırıyor; birer demet çiçek toplayıp getirseniz gözümüz gönlümüz açılacak" der. Müridler, şeyhleri için bir şey yapacak olmanın sevinç ve heyecanıyla kırlara dağılıp çiçeklerin en güzellerini aramaya başlarlar. Bir süre sonra ellerinde demet demet çiçeklerle dergaha dönüp sevinçle şeyhlerine takdim ederler. Yalnız Merkez Efendi'nin elinde bir tane kurumuş çiçek vardır ve diğer müridlerin aksine düşüncelidir. Sıra kendisine geldiğinde mahcup bir hâlde şeyhinin yanına varıp "Üstadım, hangi çiçeğe uzandıysam onu Allah'ı zikrederken buldum ve koparmaya kıyamadım, bu yüzden huzurunuza bu cansız çiçekle geldim, kusurumu affediniz" der. Sümbül Efendi'nin beklediği de budur. Merkez Efendi'ye derin derin bakar ve "Hamd olsun yüce Allah'a ki, senin

145 Eren, *age.*, 160; Tayşi, *age.*, 76

146 Mecdî, *age.*, 523

147 Hulvî, *age.*, 461

148 Vassâf, *age.* 400

149 Meşhur kişilerin, özellikle din büyüklerinin hayatlarını ve olağanüstü hallerini anlatan hikayelere "menkabe", menkabelerin biraraya getirildiği eserlere "menakıbname" denir. "Menkabe" kelimesi galat olarak "menkıbe" şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır. Ruhunu geleneksel yapıdan alan ve halk muhayyilesinin ürünü olan menkıbeler, edebiyatımız ve tasavvuf kültürümüz açısından önemli kaynaklardır. Menkabeler, 'olağanüstünün zenginliğini taşıdığı gibi, kişiler ve dönemleriyle ilgili gerçekleri de anlatır; bu açıdan bakıldığında günümüz tarihi romanlarına benzer. Birçok kaynakta tesadüf edilmeyen bilgileri menakıbname, silsilename, mektubat gibi eserlerde bulmak mümkündür. *(Sadettin Eğri, Tasavvuf kültürünün kaynaklarından menkabeler ve Bursalı Mehmed Şuhûdi,* 268-269)

iç gözlerine ilahi hikmet sürmesini çekmiş" diyerek memnuniyetini dile getirir.[150]

Merkez Efendi, Sümbül Efendi'nin kızı Rahime Hatun'a gönül verir ve şeyhinin huzuruna çıkarak kızıyla evlenmek istediğini bildirir. Sümbül Efendi, "Kırk çuval[151] altın getirirsen kızımı sana veririm" der. Merkez Efendi'nin kırk çuval altını yoktur fakat şeyhinin isteğini kabul eder. Eline kazma kürek alıp çilehanesinin önündeki bahçeyi kazar, çıkan toprakları kırk çuvala doldurur, çuvalları hayvanlara yükleyip Kocamustafapaşa Dergâhı'nın yolunu tutar. Dergâhtan içeri girdiğinde herkesin gözü onun üzerindedir. Merkez Efendi çuvalları boşaltmaya başladığında toprak yerine çil çil altınlar dökülür. Dergâhtakiler gördükleri manzara karşısında şaşırıp kalırlar. Şaşırmayan tek kişi Sümbül Efendi'dir; altınlara dönüp bakmaz bile ve "Maksadımız altın sahibi olmak değil, dergâhtaki herkesin Allah katındaki derecenin yüksekliğini anlamasını sağlamaktı, imtihanı geçtin" buyurur. Böylece, kızı Rahime Hatun'u, talebesi Merkez Efendi'yle evlendirir.[152]

Rahime Hatun Merkez Efendi'yle evlenip baba evinden ayrılır. Sümbül Efendi bir gün kızını ziyarete gider. Vardığında Rahime Hatun'u ocak başında, elini tencerenin altına tutmuş, parmaklarından çıkan alevlerle yemek pişirirken görür ve "Rahimecik ne yapıyorsun?" diye sorar. Rahime Hatun, "Dervişlere çorba pişiriyordum babacığım" diye cevap verir. Sümbül Efendi, kızının da Merkez Efendi gibi yüce bir varlık hâline geldiğini anlar ve çok memnun olur.[153]

Merkez Efendi, Balıkesir'de[154] bir cuma günü minbere çıkıp gözlerini kapatarak vaaz vermeye başlar. Halvetiyye Tarikatı'nı beğenmeyip inkâr eden yöre halkı, kara sarıklı Merkez Efendi'nin Halvetî olduğunu anlayınca kendisine itibar etmez. Cemaat birer ikişer camiyi terk edip bağ ve bahçenin yolunu tutar.[155] Camide yalnız kayyum kalır ve şeyhin yanına giderek, "Şeyh efendi, ben de bağa gidiyorum; işte caminin anahtarı, giderken kapıyı kilitlersiniz" der. Merkez Efendi gözlerini açıp camiyi boş görünce, "Sizler ihmal etseniz de melaike ve gayb ehli can kulağıyla bizi dinlemektedir" der ve gözlerini kapatıp vaazına kaldığı yerden devam eder. Akabinde gaybdan çeşitli sesler gelmeye başlar. Kayyum şaşırıp kalır ve hemen halka haber salar. Hadiseyi duyan halk camiye dönüp Merkez Efendi'den özür dileyerek kendisine intisap eder.[156]

Nazar-ı ârif-i bi'llâh erişince cânâ
Baş eğer mi bu cihân içre olan Sultânâ[157]

Merkez Efendi yatsı namazından sonra hanımıyla otururken birdenbire bir zat gelir, aralarında bazı konuşmalar olur ve birlikte çıkarlar. Biraz sonra Merkez Efendi elbisesi ıslanmış hâlde eve gelir. Hanımı hayretle, "Yağmur yağmadı, neden ıslandınız, bu ne acayip hâldir?" diye sorar. Merkez Efendi, "Acayip değil" der. Sırtını silip elbisesini kurutan hanımı bu suyun deniz suyu olduğunu anlar ve "Efendi, lütfedip söyleyin, nereye gittiniz?" diye sorar. Merkez Efendi, kimseye söylememesi için yemin verdirdikten sonra, "Gelen Hızır aleyhisselam idi, adalardan birinde bir hizmet emreylediler, onu yerine getirdik" der. Hanımı, "Nereye gittiniz?" diye sorar fakat cevap alamaz. Merkez Efendi'nin vefatından kırk gün sonra bir zat gelip şeyh için nezir ve sadakalar getirdiğini söyler; ve-

150 Araz, *age*, 58; Bursalı, *age*., 347-348; Eren, *age.*, 110-111

151 "Kırk deve yükü" (Araz, *age*, 60) ve "bir deve yükü (iki çuval)" (Eren, *age.*, 114) olarak da geçmektedir.

152 Okan, *age.*, 40-42; Araz, *a.g.e.*, 60; Bursalı, *age.*, 348-349; Eren, *age.*, 114

153 Bursalı, *age*, 349-350; Eren, *age.*, 115

Büyük, bakır bir tencereyi kucağına yerleştirip içinde helva karıştırmaya başladığı ve vücudunun hararetiyle helvayı pişirdiği de geçmektedir. (Okan, *age.*, 42-43)

154 "Batı Anadolu'daki Ayasluğ kasabası" (Hulvî, *age.*, 465), "Sultan Selim Camii" (Vassâf, *age.*, 398) ve "Ayasofya Camii" (Büyükaksoy, *age.*, 356) olarak da geçmektedir.

155 Halkın camiyi terketmesinin sebebi, "Bursa'daki Emir Sultan'ın muhibbi olmaları" (Yazıcı, *age.*, 112; Araz, *age*, 60-61), "Merkez Efendi'nin konuşmasının uzaması" (Demirci, *age.*, 12) ve "Merkez Efendi'yi tanımamaları" (Eren, *age.*, 130) olarak da geçmektedir.

156 Yusuf Sinaneddin, *age.*, 27a; Hulvî, *age.*, 465; Vassâf, *age.*, 398

157 Hulvî, *age.*, 465

fatını öğrenince çok üzülür; hanımına, "Yemen'de ticaret yaparken gemilerimiz fırtınaya tutuldu; şeyh hazretleri gelip bizi bu afetten kurtardı" der.[158]

Hulvî gam çekmez idik devr-i felekde bir kez,
Hoş nazar etse sana Kutb-i cihân şeyh Merkez[159]

Merkez Efendi bir gün Fatih Camii'nden zaviyesine dönerken karşısına bir Hintli dikilip selam verir. Merkez Efendi, "Hoşgeldin, yürü zaviyemize gidelim, inşallah iş kolaydır" der. Birlikte yola koyulurlar ve şeyh önde, Hintli ardında zaviyeye girerler. Bu sırada müridlerden biri, "Efendi'nin sana nazarı var; hemen er gibi ol ki, bir iki erbainle muradına erişebilesin" der. Merkez Efendi bu sözü işitip Hintliyi yanına çağırır ve "Kâmil mürşid, istidadlı olanı değil, kim olursa olsun, her talibi bir nefeste kâmil eyleyen kişidir" dedikten sonra kulağına bazı sözler söyler, dua ederek onu kemale erdirir, hilafet verir ve Hindistan'da irşadla vazifelendirir. Bu zat, sayısız halifeler yetiştirerek Halvetiyye tarikatının Hindistan'da yayılmasını sağlar.[160]

Merkez Efendi bir gece dışarıdaki zaviyesinde halvete girer. Hanımı onu yanında göremeyince, cariyelerinden birinin yanına gittiğini zannedip arkasından gider. Merkez Efendi'yi zaviyenin avlusunda, başında bir külahla, Mevlevîler gibi sema ederken görür. Şeyh, "Allah bilir ama bir zaman sonra, zaviyemize yakın bir yere Mevlevîhane bina olunacaktır" der.[161]

Merkez Efendi'nin şöhretini duyan Yavuz Sultan Selim kendisini saraya davet eder. Merkez Efendi saraya vardığında Sultan Selim'in namaz kıldığını görür ve "Selamün aleyküm" diye selam verir. Sultan, namazını bitirdikten sonra biraz öfkeli, "Namaz kılana selam verildiğini ilk defa senden duydum" der. Merkez Efendi, "Sultanım siz namaz kılmıyordunuz ki, 'Şu karşı duvara bir pencere açtırsam mı açtırmasam mı, açtırsam daha iyi olur' diye düşünüyordunuz" der. Namazda gerçekten bunları düşünen Sultan Selim ses çıkarmaz, Merkez Efendi'ye hürmet ve ikramda bulunur, o günden sonra kendisini daha çok takdir eder.[162]

MERKEZEFENDİ KÜLLİYESİ'NİN TARİHİ

Günlük hayatın beşerî, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilen yapılar topluluğuna "külliye" denir. İçinde cami, zaviye, imaret, medrese, kütüphane, darüşşifa, han, hamam, çarşı, türbe gibi yapıları barındıran külliyeler İslam medeniyetiyle gelişmeye başlamış, Osmanlı döneminde son şeklini almıştır.[163]

Merkezefendi Külliyesi'nin temelleri, şifalı suyun bulunmasından sonra, Merkez Efendi ve müridlerinin bu bölgeye cami, tekke ve hamam inşa etmeleriyle atılmıştır.

Caminin üzerinde kitabe olmadığı için hangi yılda inşa edildiği belli değildir. Ayvansarâyî, banîsinin Merkez Efendi olduğunu kaydetmiş ve "Bu câmi'in havlısında zâviye ve hücerât binâ edüb anda terbiye-i fukarâya meşgûl iken şeyh Sümbül Efendi rıhletinde, anın makâmına nakl olunub Kocamusta-

158 Hulvî, *age.,* 466

159 Hulvî, *age.*, 466

160 Yusuf Sinaneddin, *age.,* 29b; Hulvî, *age.,* 466-467

161 Hulvî, *age.,* 467
Sema ederken ayaklarının yerden kesildiği ve hanımının ağlayarak kendisinden özür dilediği de geçmektedir. (Büyükaksoy, *age.*, 358-359)

162 Eren, *age.,* 129; Küey, Merkez Efendi menkıbeleri, 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 3-12 Haziran 2005

163 Bayat, Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Darüşşifası, *Türk Kültürü,* sa. 190, s. 596

Merkezefendi Camii

fapaşa hânkâhında ikâmetle irşâd-ı ibâdullaha meşgûl olmuşdur" demiştir.[164] Merkez Efendi'nin caminin avlusunda zaviye ve hücreler yaptırdığını, burada dervişlerin terbiyesiyle meşgulken Sümbül Efendi'nin vefatı üzerine Kocamustafapaşa Dergâhı'na geçtiğini anlatan bu ifadeye göre caminin Sümbül Efendi'nin vefatından (936/1529) önce inşa edilmiş olması gerekir fakat bu mümkün değildir. Merkez Efendi'nin, Hafsa Sultan Külliyesi inşa edildikten sonra Manisa'ya gittiği ve şeyhinin vefatına kadar burada kaldığı bilinmektedir. Sunduk Dede'nin tekkesinde şeyhlik yaptığı dönemde böyle bir teşebbüste bulunduğuna dair de kayıt yoktur. Ayvansarâyî'nin verdiği bilginin halk arasındaki bir rivayetten doğmuş olma ihtimali yüksektir.[165]

Merkez Efendi'nin 959/1552 tarihli vakfiyesinde yalnız hamam, bahçe ve dükkânlardan bahsedilmesi caminin Merkez Efendi'nin vefatından sonra yaptırılmış olma ihtimalini akla getirmekteyse de, Şah Sultan'ın 977/1569 tarihli vakfiyesindeki "mahmiye-i Kostantiniyye ebvâbundan Yeni Kapu hâricinde, merkez-i dâire-i irşâd, merhûm Şeyh Merkez Efendi mezâr-ı rahmet-medârları civârında, binâ buyurdukları câmi-i şerîfin..." ifadesi[166] ve *Lemezât, Hadîkatü'l-Cevâmi* gibi eserlerin beyanıyla, caminin Merkez Efendi tarafından yaptırıldığı fakat nedense vakfiyesinde bahsedilmediği neticesine varılmaktadır.[167]

Merkezefendi Külliyesi'nin tarihi, gelişimi ve külliyeyi oluşturan yapıların özellikleri M. Baha Tanman tarafından incelenmiştir.[168]

164 Ayvansarâyî, *Hadîkatül-Cevâmi,* 307-308

165 Yazıcı, *age.,* 109

166 Esin, *age.,* 82

167 Velikâhyaoğlu, *age.,* 184-185

168 Tanman, *age.,* 104-113

Mütevazı bir zaviye niteliğindeki ilk tekkeyi Merkez Efendi ile mensupları kendi imkânları ve bizzat elleriyle inşa etmişlerdir. Daha sonraları, Şah Sultan tekkeyi vakıflarla donatmış, yapılarını genişletmiş, Mimar Sinan eliyle cami-tevhidhaneyi yeniden inşa ettirmiştir. Merkez Efendi'nin vefatını müteakip kabrinin üzerine, muhtemelen Şah Sultan tarafından bir türbe inşa ettirilmiştir. Böylece, başlangıçtaki mimarî planı tam olarak bilinmeyen, ancak sınırlı olduğu tahmin edilebilen Merkezefendi Tekkesi'nin, cami-tevhidhane, çilehane, derviş hücreleri, selamlık, harem, mutfak, taamhane, türbe, hazire ve hamamdan oluşan tam teşekküllü bir tarikat tesisi hâline geldiği söylenebilir. Bugün bu tarikat tesisi, Zeytinburnu sınırları içinde, Osmanlı dönemindeki ismi "Mevlevîhane yenikapısı" olan Mevlânâkapı'nın dışında, kendi ismini taşıyan mahalle ve cadde üzerinde yer almaktadır.

Merkezefendi Tekkesi, bir asitane[169] veya pir makamı[170] olmamasına rağmen, Merkez Efendi'ye hayattayken gösterilen sevgi ve saygının vefatından sonra da devam etmesi ve türbesinin en itibarlı ziyaretgâhlardan biri olması neticesinde, kuruluşunu izleyen yüzyıllar boyunca İstanbul'un en önemli tasavvuf merkezleri arasında yer almış, Sümbülîliğin asitanesi ve pir makamı olan Kocamustafapaşa Dergâhı'ndan sonra en önemli ikinci merkez olmuştur. Ayin günü perşembe olan tekkenin geçen yüzyılda bile oldukça kalabalık bir nüfusu barındırdığı anlaşılmakta, Dahiliye Nezareti'nin 1301/1885 tarihli istatistik cetvelinden burada 11 erkek ile 9 kadının yaşadığı tespit edilmektedir. Bu durumundan dolayı, tekkenin binaları çeşitli tarihlerde tamir edilmiş, bazı binalar tekrar inşa edilmiş, yeni binalar ilave edilmiş, tekkenin gelirleri ek vakıflarla genişletilmiş; tekke çevresinde, sur içindeki Kocamustafapaşa Külliyesi ve Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdai Külliyesi gibi bir tür tarikat külliyesi oluşmuştur.

Külliyenin zaman içinde geçirdiği bütün aşamalar tespit edilemese de şu önemli hadiseler kaydedilebilir: Tekkenin mensuplarından veya muhiplerinden olduğu anlaşılan defterdar Abdülbaki Paşa (v. 1033/1624), 1027/1618'de mimar Sedefkâr Mehmed Ağa'ya bir darülkurra inşa ettirmiş; 1227/1812'de cümle kapısının yanına ufak bir çeşme koyulmuş; 1229/1813'te Merkez Efendi'nin türbesi tamir edilmiştir. II. Mahmud (1223-1255/1808-1839) 1252/1836'da tekkeyi yeniletmiş, bu arada cami-tevhidhane, Merkez Efendi'nin türbesi, cümle kapısı ve bunun yanındaki diğer türbe tekrar inşa edilmiş, muhtemelen diğer bölümler de elden geçirilmiştir. Merkez Efendi'nin türbesinin bu tarihte genişletildiği, ahşap harem dairesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında tekrar yapıldığı belli

169 Âsitane: bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi

170 Pir makamı: tarikat veya tarikat kolunun kurucusu olan pir türbesini barındıran tekke

olmaktadır. Muhtemelen haremle birlikte selamlık, derviş hücreleri, mutfak, taamhane ve diğer bölümler de yenilenmiştir. Avludaki kuyu bileziği ile şadırvan da bu dönemin ürünleridir. Külliyenin arsası, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Merkezefendi caddesiyle ikiye ayrılmıştır. Bu caddenin devamı niteliğindeki meydancığın doğusunda tekkenin cümle kapısı, kapının sağında küçük bir çeşme, solunda küçük türbe; batısında cümle kapısının karşısında harem dairesi; kuzeyinde darülkurra; güneyinde cadde üzerinde hamam bulunmaktadır. Cümle kapısından girildiğinde, birbirinden bağımsız olarak, sağda cami-tevhidhane, karşıda Merkez Efendi'nin türbesi, türbenin arkasındaki avluda ise çilehane, kuyu ve şadırvan yer alır.

CÜMLE KAPISI

Kesme küfeki taşıyla örülen cümle kapısının dışı mermerle kaplanmıştır; kilit taşı çıkıntılıdır, yuvarlak kemeri yanlardan pilastırlarla kuşatılmıştır. Kemerin üzerinde, eksende, beyzî bir çelenk içinde II. Mahmud'un hattat Haşim Efendi imzalı tuğrası; yanlarda simetrik olarak yer alan dikdörtgen levhalar üzerinde ise tekkenin II. Mahmud tarafından yenilendiği tarihi veren, manzum metni Ahmed Sadık Ziver Paşa'ya (v. 1278/1862), talik hattı Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'ye (v. 1265/1849) ait şu kitabe bulunmaktadır:

Merkez-i pergâr-ı şevket kutb-i vakt-i saltanat
Mihver-i çerh-i velâyet Hazret-i Mahmûd han
Bu şehinşah-i kerâmet-menkibet tecdid edip
Koymadı müllkinden aslâ köhne kalmış bir mekân
Edicek ihyâ Cenâb-ı Merkezin dergâhını
Beyt-i ma'mur-i sürûr oldu kulûb-i sâlikân
Sâyesinde ol şehin tecdid olundukça binâ
Şevket û ömrün füzûn etsin Cenâb-ı Muste'ân
Geldi bir pîr-i suhan Ziver dedi târihini
Yapdı zibâ hankâh Merkezi kutb-i cihan

1252/1836

CAMİ-TEVHİDHANE

Dikdörtgen bir alanı (17x16 m.) işgal eden cami-tevhidhane, kâgir duvarlı ve kırma çatılı mescid tasarımı sergiler. Moloz taş ve tuğlayla örülmüş ve sıvanmış duvarları kesme küfeki taşından pilastırlarla takviye edilmiş, kapı ve pencereleri de aynı türden sövelerle çerçevelenmiştir. Yapı, ikisi de dikdörtgen planlı, kapalı bir son cemaat yeri ile harim bölümünden oluşur. Önünde bir sekinin uzandığı kuzey cephesinin ortasında esas giriş, yanlarda da girişe göre simetrik konumda birer pencere ve birer kapı yer alır. Sağdaki kapı fevkanî müezzin mahfiline, soldaki ise aynı konumdaki kadınlar mahfili ile hünkâr mahfiline geçit verir. Yapının bütün kapı ve pencereleri tuğladan yuvarlak kemerlerle geçilmiş; cephelerde, dikdörtgen açıklıklı kesme küfekiden sövelerle çerçevelenmiştir.

Son cemaat yerinin duvarları sağırdır. Fevkanî mahfillere ulaştıran merdivenlerin yanı sıra, bu mekânın batısında, zamanında muhtemelen meydan odası olarak kullanılmış, hâlen imam odası olan, ahşap perde duvarıyla oluşturulmuş küçük bir birim dikkati çeker. Son cemaat yeri ile harimi ayıran duvar, kare kesitli, dor başlıklı dört tane ahşap dikmenin arasına bağdadî sıvalı duvar parçaları örülerek oluşturulmuştur. Bu duvardaki kapı ve pencereler de kuzey cephesindekilerin konumuna sahiptir. Harimdeki asıl ayin alanı, yanlardan, zeminleri yüksek mahfillerle kuşatılmış, devrana katılmayan erkek seyircilere mahsus bu mahfiller basit ahşap korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Batı ve doğu duvarlarında ikişer pencere; doğu duvarında, sonradan iptal edilip dolaba dönüştürülen bir kapı bulunur. Söz konusu kapının, cami-tevhidhanenin doğu yönündeki hünkâr köşkü ile harimdeki hünkâr mahfili arasında bağlantı sağlamak amacıyla düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Güney duvarının ekseninde, yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli mihrap ile yanlarında birer pencere yer alır.

Son cemaat yerinin üstünü işgal eden mahfil katının harime bakan güney sınırına on iki tane ahşap dikme sıralanmış; mahfilin doğu ve batı uçları birer çıkmayla donatılmıştır. Elde edilen "U" planlı asma kat kendi içinde ahşap perde duvarlarıyla üç mahfile ayrılmış, doğudaki hünkâr mahfili, batıdaki müezzin mahfili, ortadaki kadınlar mahfili olarak değerlendirilmiştir. Hünkâr mahfilinin harime bakan açıklıkları barok üslupta, oymalı ve yaldızlı ahşap şebekelerle kapatılmış, bunların üzerine istiridye kabuğu ve kıvrımlı yapraklardan oluşan birer alınlık oturtulmuş; kadınlar mahfilinde sık dokulu ahşap kafesler kullanılmıştır.

Cami-tevhidhanenin batı duvarında, son cemaat yeri ile harimin sınırında yükselen minarenin, dışa taşkın, kare tabanlı kaidesi bir sıra kesme küfeki taşı ve iki sıra tuğlayla almaşık düzende örülmüştür. Yapının inşa edildiği dönemden günümüze intikal eden yegâne öğesinin bu kaide olduğu, minarenin geri kalan kısmının II. Mahmud döneminde yenilendiği belli olmaktadır. Nitekim, geç dönem mimarisinin birçok örneğinde olduğu gibi burada da, silindir gövde, pabuç kısmı olmaksızın doğrudan kitabeye oturur. Tuğlayla örülen gövde altta kesme küfekiden bir bilezikle kavranmış; altı silmelerle dolgulanan şerefe, kesme taştan bezemesiz korkuluklarla kuşatılmış; minare, koni şeklinde, kurşun kaplı bir ahşap külahla taçlandırılmıştır. Basık kemerli minare kapısı müezzin mahfiline açılır.

Cami-tevhidhanede, hünkâr mahfili şebekelerinin haricindeki kayda değer bezeme mihrabın içindeki perde motifleridir. Yapının yalınlığıyla uyum sağlayan ahşap minber basit bir tasarım sergiler. Harimin duvarlarında, I9. yüzyılın meşhur hattatlarına ait, çoğu siyah zemin üzerine yaldızla yazılmış (zerendud) levhalar dikkati çeker.[171]

Yapı, tekkeler kapatıldıktan sonra (1925) yalnız cami olarak kullanılmış, 1965'te bir tamir geçirerek sağlam durumda günümüze ulaşmıştır.

Merkezefendi Camii Şadırvanı

ÇİLEHANE, HAVUZ, KUYU, ŞADIRVAN

Merkez Efendi'nin bizzat kullandığı çilehane, büyük ihtimalle Bizans dönemine ait bir ayazmanın içine yerleştirilmiş, böylece –birçok tarikat tesisinde olduğu gibi– Osmanlı öncesine ait bir kutsallık merkezi İslamî kisveye büründürülmüştür. Zemini avludan 7 metre kadar aşağıda kalan ayazma suyunun toplandığı havuz, moloz taşla örülü istinat duvarlarıyla kuşatılmış, duvarların üzerine demir parmaklıklar konmuş, havuzun güneyine çilehane yerleştirilmiştir. Ahşap olduğu bilinen çilehane, son tamirlerde demir putrelli volta döşemelerle donatılmıştır. Çilehaneye dar bir merdivenle inilmekte, merdivenin çilehane kotuna ulaştığı noktada başlayan 0,50 metre enindeki dehliz yatay olarak doğu yönünde ilerleyerek avludaki kuyuya ulaşmaktadır. Bu geçidin, ayazma havuzunda biriken suyun fazlasını kuyuya aktarmak amacıyla tasarlandığı anlaşılmaktadır.[172]

171 Hattat Sami Efendi'nin (1838-1912) celî sülüs, öğrencisi Hulusi Yazgan'ın (-1940) celî ta'lik zerendud levhaları bunlar arasındadır. (Süleyman Berk, Merkezefendi Külliyesi'nde hat sanatı, 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 14-22 mayıs 2004) (n.n.)

172 "Şeyh Merkez Efendi'nin türbesi yanında bir âlî ayazma vardır, nerdbânla nüzûl olunur. Zîr-i zeminde mumâileyhin mağara şeklinde olan halvethânesi dahi hâla mevcûd ve ziyâretgâh-ı ehl-i kulübdür." (Ayvansarâyî, *age.*, 308) (n.n.)

TÜRBE VE ÇEŞME

Merkez Efendi'ye ait olan, kare planlı (7,50 x 7,50 m.) türbe ilk inşa edildiği hâliyle günümüze gelememiş; muhtemelen, duvar hizaları korunarak II. Mahmud döneminde tekrar inşa edilmiştir. Ayrıca yine bu dönemde, 1252/1836 yılında, esas türbenin kuzeyine, dikdörtgen planlı bir bölüm eklenmiştir.[173] Bu arada, asıl türbenin kuzey duvarının kaldırıldığı ve bu açıklığın, yanlarda daire kesitli mermer sütunlara oturan basık sepet kulpu şeklinde bir kemerle geçildiği anlaşılmaktadır. İki kesimin de duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, cümle kapısının karşısına gelen batı cephesi baştan başa mermer kaplanmış, diğer cepheler sıvanmıştır. Esas türbenin üstü içeriden bağdadî sıva, dışarıdan kurşun kaplı kubbeyle; ek bölümün üstü ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür.

Batı cephesinde, kilit taşları ve yuvarlak kemerleri olan üç tane pencere sıralanmakta, pencerelerin alt hizasından geçen bir silme cephe boyunca devam etmektedir. Cephenin kısa ahşap saçağı en sağdaki (güneydeki) pencerenin hizasında ileriye doğru genişlemekte ve ziyaret saçağı niteliği kazanmaktadır. Tarikatlar arasındaki yakınlığın güzel bir örneğini oluşturan bu gelenek saçağın ayrıntılarına yansımıştır. Saçağın ortasına Sümbülîliğin simgesi olan sümbül çiçekleriyle bezeli bir göbek konmuş, çevresine Merkez Efendi'ye ithafen bir beyit *(Bes tevessül sana bu türbe-i iksîr-i turâb / Bundandır sür yüzünü Merkez-i kutbü'l-aktâb)* yazılmış[174], saçağın âlemi Mevlevî tacı şeklinde yapılmıştır. Tekkelerin faal olduğu dönemde, bu saçağın altında, Merkezefendi Tekkesi postnişini ve dervişleri ile yakındaki Yenikapı Mevlevihanesi'nin, bayram namazlarını burada eda etmeyi gelenek hâline getiren şeyhi ve dedegânı arasında bir muayede[175] merasimi icra edildiği bilinmektedir.*

Batı cephesinin kuzeyinde yeralan, muhtemelen 1965 tamiratında konmuş olan mermer levhada, üstte sümbül kabartmaları, ortada Sümbülî tacı, altta Latin harfleriyle yazılmış olan ve Merkez Efendi'nin kimliğini açıklayan metin görülür.

Türbenin girişi ek bölümün kuzey duyarındadır. Türbenin içinde mimari bezeme olarak önemli birşey yoktur. Merkez Efendi'nin sandukasının bulunduğu bölümün duvarları, kubbe eteğine kadar, 19. yüzyılda Avrupa'dan ithal edilen çinilerle kaplıdır. Kubbenin içinde, çinilerle aynı döneme ait, benzerine Yıldız sarayı tiyatrosunda rastlanan, yıldızlı gökyüzü görünümünde yaldızlı bir bezeme vardır. Sandukaları kuşatan oymalı ahşap parmaklıklar içinde Merkez Efendi'ye ait olanı, 18. yüzyıl üslubunu yansıtan sedef ve bağa kaplamalarıyla diğerlerinden ayrılır.

173 Bu bölümde, Merkez Efendi'nin hanımı Hatice Hatun'un, damadı ve halifesi şeyh Seyyid Muslihiddin Efendi'nin ve torunlarının; Merkez Efendi'den sonra posta oturan bazı şeyhlerin ve bunların aile fertlerinin sandukaları bulunmaktadır. Tekkenin son şeyhi Nurullah (Kılıç) Efendi'nin sandukası da buradadır. Nurullah (Kılıç) Efendi türbenin dışındaki mezarlıkta medfundur; bu sanduka tekkedeki makamına işaret etmek için konmuştur.

Hatice Hatun'un nerede medfun olduğunun bilinmediği de geçmektedir. (Vassâf, *age.,* 399)

174 Hattat Vahdeti hattı ile yazılmış bu levha iki yıl kadar evvel kaldırılmış; yerine, üzerinde aynı beytin yazılı olduğu naht işi bir levha konmuştur. (n.n.)

175 Muayede: bayramlaşma

* "Yenikapı Mevlevîhânesi müessisi Kemâl Ahmed dede zamânından beri cârî olan bir âdet-i müstahseneye binâen, bayramlarda dedegân ve dervîşân, müctemian ve önlerinde âyin-hânlar, nây ve kudümler bulunduğu hâlde, Mevlevî-hâneden çıkıp ve yolda âyîn okuyarak Merkez Efendi Dergâhı'na gelirler ve orada bayram namâzını edâdan sonra Hz. Merkez Muslihüddîn'in türbe-i şerîfesi önünde bütün dedegân ve muhibbân-ı Mevlevî halka teşkîl ettikleri hâlde Mevlevî şeyhi olan zât gül-bang çektikten sonra, Hz. Merkez post-nişîni efendi ile ba'de'l-musâfaha, yine hey'etce ve âyîn okunarak ve nây ve kudüm çalınarak Mevlevî-hâne'ye avdet olunur. Devr-i Hamîdî'de bu âdet-i kadîmenin men'ine kıyâm edilmiş ise de merhûm Celâleddîn Efendi hazretlerinin teşebbüs ve ısrârı üzerine ferâgat edilmiştir." (Vassâf, *age.*, 402)

Türbeyi, hattı Aziz Efendi'ye (v. 1934) ait olan, Ken'an Rifâî'nin (v. 1950) Merkez Efendi'yi anlatan şiiri süslemektedir.[176]

Ken'an Rifâî'nin şiiri

Merhabâ ey Merkez-i devrân-ı cihân
Merhabâ ey kutb-ı kevneyn-i mekân

Zâhir ü bâtında nûrun olmada
Âf-tâb-veş cümleye şu'le-feşân

Kıymetin bilmekde âcizdir ukûl
Ayn-ı nûr-ı Mustafâ'sın bî-gümân

Doğsa şems garbdan didi Monlâ-yı Rûm
Ayn-ı hurşîddir ki meşrıkdan doğan

Zarf değişse hak hakîkat pâyidâr
Ahvel olma aç gözün bir gör ıyân

Dâire meydânda biz içindeyiz
Nûru zâhir göreler Merkez-nihân

Lutf ve ulviyetini ta'rifi muhâl
Çünki bu ta'riften acizdir lisan

Âşık u hayrânınım şâhım senin
Melceim sensin efendim nûr-ı cân

Bendelikden itme âzâd bizleri
Dâimâ kurbân sana Ken'ân-ı cinân

Türbenin kuzeydoğu köşesindeki pahlı yüzeye yerleştirilmiş olan çeşme, yuvarlak kemerli bir ayna taşı ile beyzî bir kurnadan ibarettir. Ayna taşında, barok üslupta bezemeler arasında, sehpa üzerinde bir Sümbülî tacı kabartması göze çarpmaktadır.

Türbe günümüzde de bakımlıdır ve özellikle Kandil gecelerinde ve Ramazan ayında ziyaretçi kitlelerinin uğrağı olmaya devam etmektedir.

Cümle kapısında, cami-tevhidhanede ve türbelerde, Merkez Efendi'nin temsil ettiği değerlere ve yaşadığı çağın zevkine epeyce uzak düşen, II. Mahmud döneminin ampir üslubu egemendir. Özellikle cami-tevhidhanenin cephelerinde, pilastırlar ve bunların arasına yerleştirilen açıklıklarla oluşturulan düzen, bir dini yapıdan çok Tanzimat dönemi resmi yapılarını hatırlatır.

KÜÇÜK TÜRBE VE KÜÇÜK ÇEŞME

Finikeli Şeyh Abdi Efendi ile oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin ahşap sandukalarım barındıran küçük türbe dikdörtgen planlı (4,50 x 3,50 m.), kâgir duvarlı ve kırma çatılıdır. Doğu cephesindeki girişi avluya açılmaktadır. Meydancığa bakan ve yanlardan pilastırlarla sınırlandırılmış olan batı cephesinde dikdörtgen bir ziyaret penceresi görülmektedir.

176 Ken'an Rifâî, *İlâhiyyât-ı Ken'an,* 152

Cümle kapısının sağına bitişik olan minyatür çeşme, hazire duvarına gömülmüş bir ayna taşı ile ufak bir tekneden ibarettir. Bu çeşmenin yerinde, biraz daha aşağıda, tekkenin Mimar Sinan tarafından yenilendiği döneme ait bir çeşme bulunduğu bilinmektedir. Bugünkü çeşmenin üzerinde yazılı olan beyit, yapıldığı tarihi vermektedir:

Yazsa âşık nola vasfında bir âlâ târih,
Eyle nûş âb-i zülâl-i Haseneyn aşkına mâ
1227/1812

DARÜLKURRA

Defterdar Abdülbaki Paşa (v. 1033/1624) tarafından mimar Sedefkâr Mehmed Ağa'ya inşa ettirilmiştir. Klasik Osmanlı üslubunu yansıtan kare planlı ve kubbeli yapının duvarları kesme küfeki taşıyla örülmüş, kuzey duvarının eksenindeki basık kemerli kapısı ile dikdörtgen pencereleri mermer sövelerle çevrelenmiştir. Pencerelerin üzerinde, sivri kemerli ve alçı revzenli tepe pencereleri vardır. Kubbeye geçişi sağlayan trompların etekleri mukarnaslarla donatılmıştır. Yapının ne kubbe altı iç kullanım alanı 66, net avlu alanı 26, net mezarlık alanı 34 ve net hazire alanı 35 metrekaredir.

Abdülbaki Paşa Darülkurrası

Darülkurranın girişinde yer alan enine dikdörtgen planlı hazirede Abdülbaki Paşa ve Sultanahmed Camii kürsü şeyhi Mehmed Eşref Efendi'nin (v. 1296/1880) kabirleri bulunmaktadır.[177]

Girişin üzerindeki sülüs hatlı ayet levhasında, yapının 1027/1618 [178] yılında inşa edildiği yazmaktadır.[179]

HAREM

Eski İstanbulluların "konak yavrusu" dediği türde bir yapı olan harem dairesi, kâgir bir bodruma oturan ahşap iki esas kat ile bir çatı katından oluşur. Orta sofalı plan tipinin uygulandığı binanın cepheleri çıkmalarla hareketlendirilmiş, dikdörtgen pencereleri kafeslerle donatılmıştır.

177 Abdülbaki Paşa, Merkez Efendi'ye duyduğu hayranlık sebebiyle yanına defnedilmek istemiş ve bu yapıyı inşa ettirmiştir. Yapı tamamlanınca, Merkez Efendi'nin türbesinden daha büyük ve gösterişli olduğunu görüp isteğinden vazgeçmiş, bunun üzerine girişe defnedilmiştir. Önceleri darülkurra, daha sonra depo, 1970'li yıllarda "Abdülbaki Paşa Çocuk Kütüphanesi" olarak kullanılan yapı, günümüzde Nağmedar adıyla Zeytinburnu Belediyesine bağlı bir müzik-kültür merkezi olarak hizmet vermektedir.

178 "1017/1608" olarak da geçmektedir. (Ayvansarâyî, *age.*, 308)

179 "Selamun aleykum tıbtum fedhulûhâ hâlidîn" [sene] 1027 ("Selam olsun size! Ne temizsiniz! Haydi ebedi kalmak üzere girin [cennete]." Zümer Suresi, 73. ayet)

1970'lere kadar, tekkenin son şeyhi Nurullah (Kılıç) Efendi (v. 1977) tarafından mesken olarak kullanılmıştır.

HAMAM

Ufak boyutlarda tutulmuş tek bir hamamdır. Kubbelerle örtülü, dört halvetli bir sıcaklığa sahiptir. Osmanlı döneminde, İstanbul'daki Sümbülî şeyhlerinin 10 Muharrem sabahı Merkezefendi Hamamı'nda toplanmaları, tarikat adabına riayet ederek topluca yıkandıktan sonra tören giysilerini giyip tekkenin cami-tevhidhanesinde sabah namazını eda etmeleri, Kerbela şehitlerine mersiyeler okuyarak kafile hâlinde Kocamustafapaşa Dergâhı'na yürümeleri, öğle namazından sonra başlayan büyük aşure cemiyetine katılmaları gelenek hâline gelmişti.[180]

MUTFAK, TAAMHANE, DERVİŞ HÜCRELERİ, ŞEYH DAİRESİ, HÜNKAR KÖŞKÜ

Günümüze ulaşmayan bu kanadın tek katlı ahşap birimlerden oluştuğu; bazılarının basık kemerli olduğu, bazılarının dikdörtgen kapı ve pencerelerinin bulunduğu bilinmektedir. Hünkâr köşkü haricindeki diğer bölümler bitişik olarak sıralanmakta, şadırvan avlusunun kuzey ve doğu sınırları boyunca uzanan *'L'* şeklinde bir yapı oluşturmaktaydı. *'L'* nin batı ucunda mutfak, sonra sırayla, taamhane, dervişlerin ikamet ettiği hücreler, şeyhin önemli misafirlerini ağırlandığı ve sohbet toplantıları düzenlendiği şeyh dairesi gelmekteydi. *'L'* nin güney yönünde, bağımsız bir birim olan hünkâr köşkü yer almaktaydı. Hünkâr köşkü,

180 Hamamda Merkez Efendi'ye ait özel bir hücre olduğu da geçmektedir. (Ayvansarâyî, age., 308) (n.n.) Yapının bir dönem yoğurthane ve depo olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Günümüzde yine hamam olarak işletilmektedir. (Eren, *age.*, 145)

dikdörtgen planlı, avluya bakan cephesi üçgen bir alınlıkla donatılmış, önünde basamaklı bir sahanlık bulunan, küçük bir yapıydı. Üçgen alınlığın içinde "Sultan Mahmud güneşi" diye tabir edilen ışınsal bezeme bulunmaktaydı.

HAT SANATI ÖRNEKLERİ

Merkezefendi Külliyesi'nin yanında, İstanbul'un en büyük mezarlıklarından biri olan Merkezefendi Mezarlığı teşekkül etmiştir. Külliye ve mezarlık, hat sanatının kıymetli örneklerini barındırmaktadır. Cami haziresinde hattat Sami Efendi'ye ait (1838-1912) –hattat Zihni Efendi için yazılmış ve üç parça hâlinde yerde duran– bir kitabe, Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'ya ait (1898-1964) –biri hattat Suud el Mevlevî (1882-1948) için yazılmış– iki kitabe ve hattat Hamid Aytaç'a ait (1893-1982) bir kitabe bulunmaktadır. Merkezefendi Mezarlığı'nda, sülüs ve nesih yazının en büyük ustası Mehmed Şevki Efendi (1829-1887) ve hocası Mehmed Hulusi Efendi'nin (?- 1874) mezarları bulunmaktadır. Mehmed Şevki Efendi'nin kitabesi, oğlu hattat Said (1868-1921), Mehmed Hulusi Efendi'nin kitabesi, öğrencisi Şevki imzalıdır. Mezarlıkta, Şevki imzalı bir başka kitabe; Bakkal Arif (1836-1909) imzalı, biri yere devrilmiş durumda, iki tane celî sülüs kitabe; Hattat İsmail Hakkı Altunbezer (1873¬1946) ve Halim imzalı kitabe; Burdurlu Kayışzade Hafız Osman Efendi'nin (?-1894) kitabesi ve Mehmet Şevket Eygi'nin, validesi için yaptırdığı Hasan Çelebi (1937-) imzalı celî talik kitabe de bulunmaktadır.[181]

İNANIŞLAR

Merkez Efendi'nin ruhanî tesiri altında şifa bulma ve murada erme ümidi yüzyıllardır süregelmiştir. Hastalar, çocuğu olmayanlar, evlenmemiş kızlar, işleri kötü gidenler, aile düzeni bozulanlar, öğrenciler, kısaca maddî-manevî sıkıntıda bulunanlar, başta türbe, kuyu, çilehane, dehliz, şadırvan, hamam olmak üzere, Merkez Efendi'yle ilgili birçok şeyden medet ummuşlardır.[182] Niyetleri gerçek-

181 Berk, *age.*

182 Sarı, *age.,* 42

leştiğinde Kuran-ı Kerim ve Mevlid okutmuş, kurban kesmiş, türbeye mendil, yemeni, şeker, tuz, kahve, helva gibi adaklar götürmüşlerdir. Bazen de sırf evliya ziyaretiyle sevap kazanmayı arzulamışlardır.

Merkez Efendi'yle ilgili en yaygın inanışlar şunlardır:

Avludaki kuyu İstanbul'daki niyet kuyularından biridir. Üzerinin açık olduğu dönemde, muratlarının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyenler, içeriye ışık sızmasına mâni olmak için üzerlerini örtüp kuyuya eğilir, dualar okuyarak dakikalarca kuyunun içine bakar ve suyun yüzeyinde murada dair herhangi bir ışık, şekil veya hayal belirmesini beklerlerdi.[183] Daha sonraları, bu âdeti unutturmak için kuyunun üzeri demir kapakla kapatılıp kilitlenmiştir. Ziyaretçiler bu sefer de kuyunun üzerine çıkıp bir Fatiha, üç İhlas okuduktan sonra huşu içinde, muratlarının gerçekleşeceğinin işareti olarak hafifçe sağa-sola dönmeyi beklemişlerdir.[184]

Avludaki çeşmenin suyu asırlar boyunca sıtma tedavisinde kullanılmıştır. Gün doğmadan, aç karna, üç defa içenlerin sıtmadan kurtulacaklarına ve sıtma yüzü görmeyeceklerine inanılır.[185][*]

Rivayete göre, Merkez Efendi'nin Rahime Hatun'la evlenebilmek için kazdığı ve altına dönüşen toprakları çıkarttığı yer hâlâ durur. Bu bölüme taş merdivenlerle inilir, karşıdaki kapıdan dar bir yola geçilir ve kuyuya varılır. Yerden bir taş alınıp dönülür, hastalık iyileşene kadar saklanır, sonra tekrar kuyuya atılır.[186]

Kuyunun yakınındaki, etrafı parmaklıkla çevrili sahadan alınan toprak çıkın yapılır, evin yüksek bir yerinde hastalık iyileşene kadar saklanır, sonra suyla karıştırılıp hastaya içirilir.[187]

Haziredeki mezar taşlarına "Allah'ım filancayı sağlığına kavuştur" gibi dilekler yazılır.[188]

Yatalak hastaların gömlekleri türbe parmaklıklarından geçirilip tekrar hastaya giydirilir.[189]

Hasta ve sakatlar iyileşmek niyetiyle hamamda yıkanırlar.[190]

Türbenin arkasındaki çalılara asabi rahatsızlıklar, baş ağrıları için bez parçaları bağlanır.[191]

Çocuğu olmayan hanımlar türbenin arkasındaki çalılara bez veya iplik bağlar, küçük salıncaklar kurarlar.[192] Salıncakların, mezarlığı çevreleyen demirlere asıldığı da olur.[193] Bazı hanımlar kuyudan taş alıp adak adarlar; taşı yüksek bir yer-

* Eskiden içilen ve Merkezefendi Hamamı'na da akıtılan sert kuyu suyuna ait şifa verici özelliğin, manevi yönünden kaynaklandığı düşünülmektedir. (Değer, *a.g.e.*, 63-64; Değer, *İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular*, 103)

Suyun mayıs 1988 tarihli analizi		Potasyum	125 ppm	Magnezyum	38.5 ppm
Kalsiyum	250 ppm	Klorür	234.39 ppm	Sertlik derecesi	76.5
Karbonat	765.6 ppm	Sülfat	765.6 ppm	PH	6.91
Sodyum	70 ppm	Amonyum	0.11 mg/lt	İletkenlik	1,556 mS/cm

183 Selçuk Aytar, *İstanbul Tıbbî Folkloru*, 63; Mebrure Değer, Merkezefendi Çilehanesi'nde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi, *1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 63

Külliyede görüşülen bir hanımın, kuyuya bakıp bebek gördüğünü, daha sonra çocuk sahibi olduğunu anlattığı kaydedilmektedir. (Değer, *age.*, 63)

184 Değer, İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 102

185 Evliyâ Çelebi, *age.*, c. 2, s. 75; Mehmet Halit Bayrı, İstanbul Folkloru, 167; Oya Karaköse, *Evliya ziyaretleri, Folklor Dergisi*, sa. 28, s. 16; Aytar, *age.*, 63; Değer, age., 102; Değer, *Merkezefendi Çilehanesi'nde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi*, 62

186 Bayrı, *age*, 167; Karaköse, *age*, 16; Aytar, *age.*, 63; Değer, Merkezefendi Çilehanesi'nde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi, 63

Kuyuya inerken geçilen dar yolun günahlıları sıkacağına inanıldığı, kuyuya varanların taş alıp döndüğü ve muratları gerçekleşince taşı tekrar kuyuya attıkları (Bayrı, *age.*, 167; Karaköse, *age.*, 16); dar yoldan geçmek isteyenlerin önüne elinde fener olan zenci bir kadının düştüğü (Bayrı, *age.*, 167) de geçmektedir.

187 Aytar, *age.*, 63

188 Sarı, *age.*, 43

189 Esin, *age.*,82

190 Ayvansarâyî, *age.*, 308

Merkez Efendi'nin, bu hamamda, şifalı suyla hummalıları tedavi ettiğinin rivayet edildiği; ayazma-çilehane bağlantısında olduğu gibi burada da, kökleri muhtemelen Osmanlı öncesine dayanan şifalı su geleneğinin yaşatılmasının söz konusu olduğu kaydedilmektedir. (Tanman, *age.*, 112)

191 Aytar, *age.*, 63

192 Aytar, *age.*, 63

de, kıbleye karşı saklar veya yastıklarının altına koyarlar; gebe kalınca tekrar kuyuya bırakıp adaklarını yerine getirirler.[194]

Yürüyemeyen çocuklar her arabî ayın ilk cuma günü Merkezefendi'ye götürülüp avludaki büyük ağacın etrafında üç defa dolaştırılır.[195]

Havuzun içine bakılır; ilk görülen balık kırmızı olursa muradın gerçekleşeceğine, siyah olursa gerçekleşmeyeceğine inanılır.[196]

Türbe etrafından küçük taşlar toplanıp bir yıl taşındıktan sonra alınan yere bırakılırsa muradın gerçekleşeceğine inanılır.[197]

Havuzun içine bozuk para atılıp dilek dilenir.[198]

Haziredeki mezarların demirlerine ip, kumaş vs. bağlanıp dilek dilenir.[199]

Genç kızlar ellerindeki dualı taşları kuyuya atarlar, kuyudan ses gelirse muratlarının gerçekleşeceğine, gelmezse gerçekleşmeyeceğine inanırlar.[200]

Kısmetlerinin açılmasını isteyen hanımlar şadırvanın musluklarını sırayla açarlar.[201]

Merkez Efendi çocukları çok sevdiği için, adakla dünyaya gelen, sünnet olacak, okula başlayacak, hasta, yaramaz çocuklar Merkezefendi'ye götürülür.[202]

Ev sahibi olmak isteyenler, mezar taşlarının kenarlarına taş ve sopalarla ev yaparlar.[203]

1955 senesinde yazılmış "İstanbul'un En Meşhur Adak Yeri: Merkezefendi" başlıklı yazıda, Merkezefendi'nin o dönemki hâli şöyle anlatılmıştır:

> *Merkezefendi'yi ziyarete giderken Topkapı'dan ve Mevlânâkapı'dan şehrin dışına çıkan kadın-erkek, her yaşta ziyaretçi ile karşılaşırsınız. İstanbullular akın akın buraya gelirler. Türbelerin etrafı, niyet kuyularının başı, caminin içi günün her saatinde kalabalıktır. Birçok adak yeri gibi burası da bir çeşit gezinti yeri hâline gelmiştir. Kapıda simitçiler ve çörekçiler tarafından karşılanır; duvar diplerine, mezar taşlarının yanlarına çömelmiş bir sürü kadın, erkek, çocuk dilenci görürsünüz.*
>
> *Ziyaretçilerin çoğu hanımdır. Gittiğimizde elli dört kadın, sekiz erkek ve on beş çocuk sayıyoruz. Aralarında genç kızlar, çok şık giyinmiş ve mübalağalı şekilde makyaj yapmış olanlar da var. Hanımların bir kısmı mezar aralarına ve çayırlara oturmuş, evvelden hazırlayıp getirdikleri yemekleri yiyor. Bazı grupların arasında, yüksek sesle ve dinlenemeyecek kadar berbat ahenkle ilahi okuyanlar var. Bu ilahici hanımlar her zaman avluda duruyor ve kendilerine ilahi okutulmasını bekliyor. Avludan karışık bir uğultu yükseliyor: ilahi ve dua sesleri, ağlamalar...*
>
> *Merkezefendi ziyaretgâhında gördüğümüz şu manzara karşısında şaşırıp kalıyoruz:*
>
> *Bir kadın yere çömelmiş, başını iyice eğmiş, üzerine mantolar atmış. Bu yığının altından yalnız ayakları görünüyor. Etrafına bir sürü hanım toplanmış; sıra*

193 Sarı, *age.*, 43

194 Bayrı, İstanbul'da doğum ve çocukla ilişkili âdetler ve inanmalar, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, sa 111, 50

195 Aytar, *age.,* 63

196 Okan, *age.,* 43

197 Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnanışlar,* 129

198 Değer, *age.,* 62-63

199 Sarı, *age.,* 44
Külliyede görüşülen bir hanımın, Merkezefendi'yi ziyaret edip dilekte bulunduktan sonra çocuk sahibi olduğunu, kocasının iki ay içinde terzi dükkanı açtığını, kızının sekiz dersin ikmalini birden verdiğini, bu defa ev dilemeye geldiğini anlattığı; kocasının gömleğinden kopardığı ipi bir mezarın etrafındaki demire bağladığı kaydedilmektedir. (Sarı, *age.,* 44)

200 Tanyu, *a.g.e.,* 130; Değer, İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular, 102

201 İstanbul'un en meşhur adak yeri: Merkezefendi, *Resimli Hayat Mecmuası,* sa. 33, s. 37

202 Karaköse, *age.,* 16

203 Sarı, *age.*, 43

bekliyorlar. Avlunun beş yerinde aynı şekilde kümeleşmişler. Eğilen hanım o vaziyette fazla kalırsa sıra bekleyenler mırıldanmaya, söylenmeye başlıyor. Ne oluyor diye merakla bekledim. Mantoların altındaki bir türlü kalkmıyordu. Bekleyenler iyice sabırsızlanmıştı.

– Hadi hanım!

– Yeter artık!

– Bu iş zorla olmaz efendim.

– Öyle ya kardeş, mübarek görünecekse görünür. Senin niyetin olmayacaksa akşama kadar beklesen nafile.

Büsbütün sinirlenen bir hanım yerde yatanın üzerinden mantoları çekip atıverdi. Neye uğradığını şaşıran yerdeki, eğilmekten başı döndüğü için kalkar kalkmaz devrildi. Aralarında korkunç bir söz düellosu başladı. Hanım kalkınca yerde bir kuyu gördüm ve 'Ne oluyor burada?' diye sordum. Cehaletim hanımların pek zoruna gitti, beni ayıpladılar. Niyet kuyusuymuş. İçeri ışık sızmasın diye her tarafını sıkıca örtüp kuyuya eğiliyorsun. Karanlıkta bir ışık görürsen tuttuğun niyet olacak demektir. Bu ışık çoğuna görünmediği için ümitle bekleyip duruyorlar.

Kuyudan kalkanlardan biri 'Hiç öyle şey olur muymuş? Bunlar hep uydurma!' deyince hiddete gelen hanımların heyecan ve hücumundan zor kurtuldu.

Başka bir hanım, tuttuğu niyete fazla bel bağlamış olacak ki, nur göremeden kalkınca ağlamaya başladı. Kim bilir, belki de o güzel gözlerden dökülen aşkın gözyaşlarıydı.

Kuyunun başında konuştuğum hanımlardan biri, üç sene evvel kuyuya bakıp 'Ya Rabbi, bir ev sahibi olacaksam Merkez Efendi'nin nurunu bana göster' diye dilekte bulunduğunu, nur gördüğünü ve iki ay sonra ev sahibi olduğunu anlattı.

Dikkat ettim, kuyuya bakanların çoğunun niyeti ev sahibi olmaktı. Anlaşılan, zavallı İstanbullular başlarını sokacak bir ev sahibi olup olamayacaklarını niyet kuyusundan başka soracak kimse bulamıyorlar.[204]

A. Süheyl Ünver, 17 Şubat 1960 tarihinde, son tarikat mensuplarından neyzen Nurullah Kılıç'ı ziyarete gider ve çocukken Bayrampaşa Tekkesi'nde kekemeliğinin nasıl iyi edildiğini anlatır. Bunun üzerine Nurullah Bey de Merkezefendi'yle ilgili şu iki tedavi hadisesini nakleder:[205]

Biz Merkezefendi'deyken 25 yaşlarında terbiyeli bir Rum delikanlısı delirmiş. Anası babamdan rica etmiş; babam, bir perşembeye Merkezefendi gününde getirmesini söylemiş. Aksaray'da, Sinekli Bakkal'da Kadirî şeyhlerinden Yusuf Efendi otururdu. O da geldi. Apostol'u getirdiler. Şeyh Yusuf Efendi okudu, delikanlı elini öpüp gitti. Şeyh Yusuf Efendi, 'Abdesthanede kendini asıyor, koşsunlar' dedi. Hakikaten Apostol kendini asmakla meşguldü, mâni oldular. Bunun üzerine Şeyh Yusuf Efendi kâğıt kalem istedi, muska yazdı. 'Bunu üzerine takın, periler ona dokunmaz' dedi. Bu hadiseyi ben gördüm.

204 İstanbul'un en meşhur adak yeri: Merkezefendi, *Resimli Hayat Mecmuası*, sa. 33, s. 36-37

205 Sarı, *age.*, 44-45

Merkezefendi türbedarı Hakkı Dede himmetli bir zattı. Merkezefendi Tekkesi'nde sevilen bir insandı; ilahi meşk ederdik. Babasının çocuğu olmuyormuş; rüyasında Merkez Efendi, 'Bir çocuk olacak ismini Hakkı koy' demiş. Bir gün, 'Hakkı Dede çarpılmış, ağlıyor' dediler. Kendisi Merkezefendi'nin türbedarı, ondan tokat yediyse çaresi yok. Sinekli Bakkal'da, Şeyh Yusuf Efendi'nin evine geldik. Bizi görünce, 'Dün akşam yatsı namazını kılmış, oradan yüz numaraya gidip küçük abdestini etmişsin; oradaki periler sana hücum etmiş. Eğer derviş olmasaydın ve Halvetî evradını okumasaydın, o saatte seni boğarlardı; Hz. Merkez karşı gelmiş' dedi. Ağzı burnuna değecek şekilde çarpılmıştı. Nefes etti; ağzı filan yerine geliverdi. Bu hâli görünce, 'Efendi hazretleri bu duayı bana izin versene' dedim. 'Sonra Hz. Merkez ve Hz. Sümbül beni ne yapar? Benim haddim mi? Sen onlarınsın' dedi.

A. Süheyl Ünver, Merkezefendi ziyareti hakkında şunları yazmıştır:

Yedinci Tepede hâlâ çocuk terbiyesinde tesiri süren iki veli.

Sünbül Sinan. Çok yaşar. 936 Hicri senesinde vefat eder. Bulunduğu yer ziyaret makamı olur. Hâlâ tâzim edilir.

Merkez Efendi, Sümbül Sinan tarafından yetiştirilir ve yerine kaim olur. Hekimdir. Manisa Mesiri macununu yeniden ihya eder. Silivri Kapısı dışında 959 H. de ölünce Merkez Efendi ziyaret makamı olur.

10.X.1984

Merkez Efendimizde otobüs dolusu misafir Profesör ve Doktorumuz ve heyetimizle Hekim Merkez Muslihuddin camiine ve türbesine geldik. sofasında ziyaret ettik ve Manisa mesiri kuruculuğu üzerine izahat verdim.

Oradan geldiğimiz gibi vaktin daralmasından edindiğimiz intiba'larla döndük.

A. Süheyl Ünver'in kızı Gülbün Mesara'nın kaleminden:

23 Ağustos 1983 Salı sabahı babamla birlikte Cerrahpaşadan Tülay, Rengin ve Ayten Hanımları da alarak civarda ufak bir geziye çıktık. Babamın arzusu üzerine ilk durağımız Merkezefendi Türbesi oldu. Orada izahatlerinde Merkez Efendi'nin aynı zamanda Manisa mesirini ihya eden kişi olduğunu ifade etti.

500 yıllık Merkezefendi Kabristanı camiinin hemen yanından başlıyor. Bazı eski mezar taşlarını tetkik ettik. Kırılan birçok süslü mezar taşı bilgisizlikten, daha doğrusu kıymet bilmezlikten avluda yer döşeme taşı olarak kullanılmış. Bunlarla birlikte avlunun, çilehanenin ve cami önündeki genişçe meydanın karşısındaki eski bir evin resimlerini aldım. Civarda biraz dolaşarak hâlen yeni kitaplar ihtiva eden kütüphaneyi dışarıdan seyrettik.

Ümit Meriç, "Seyyidnizam'dan Merkezefendi'ye İnce ve Çiçekli Bir Yol" başlıklı yazısında, Seyyidnizam'dan[206] Merkezefendi'ye uzanan ziyaretini ve Merkezefendi'deki manevi havayı şöyle anlatmıştır:

Padişahım, Hak'la vuslata gidiyorsunuz' diye teselli veren şahsa, 'Ya sen şimdiye kadar bizi kimle sanıyordun?' diye şahlanan Yavuz Selim, Seyyid Nizam'ın ka-

206 Zeytinburnu Kazlıçeşme mahallesinde bulunan Seyyidnizam Tekkesi'nin kurucusu, Yavuz Sultan Selim döneminde (918-26/1512-20) Bağdat'tan gelip İstanbul'a yerleşen, Nakşibendiyye Tarikatı şeylerinden Seyyid Nizameddin Efendi'dir. Halk arasında "Seyyid Nizam" olarak tanınır. 957/1550 yılında vefat etmiş, cenaze namazı Fatih Camii'nde Merkez Efendi tarafından kıldırılmış ve tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. (Tanman, *age.,* 101) (n.n.)

pısı önünde genişlemeğe başlayan muhabbet halkasını görünce, 'Hazret, şeyhliği şahlığa mı bozmaya niyet etti?' deyivermiş. Cenab-ı Resul'ün 27. kuşaktan torunu olan Seyyid Nizam, surların dışından kükremiş: 'Beri dur, beri dur. Yoksa şir¬pençeden öldüğünü bilmeyen var mı?'

Başucundaki levhada şöyle yazıyor. Seyyid Nizam'ın cenaze namazını kıldıran Merkez Efendi, Hazret'i toprağa tevdi edip, 'Rabbin kim?' diye talkın verirken, mübarek zat aşağıdan Merkez Efendi'ye seslenmiş: 'Biz Rabbe cevabımızı verdik. Sen kendi cevabını hazırla!'

Seyyidnizam Camii'nin avlusunda, 13 yıl önceki imam Ahmet Bey'i soruyorum. Babam ömrünün son aylarını yaşarken evimize gelmiş ve cuma vaazlarında 'Bu Ülke'den cümleler okuduğunu anlatarak hasta yatağındaki babamı şad etmişti. Şimdi Avustralya'da imamlık yapıyormuş.

Arabamız iki tarafı çiçekli bir berzahtan geçmeğe başlıyor. Mor ve beyaz susamlar, eflatundan pembeye dönüp yeşillenmiş erguvanlar, 'yaz mı gelecek' dedirten beyazı çok pembesi az ayva ağaçlarıyla sur dışı kabristanı, İstanbul'un en güzel yeri olmuş. Mezarlık ve caminin dış duvarı boyunca uzanan yolda, küçük küçük çadırlar kurulmuş, şifalı otlar, minik kavanozlarda sapsarı ballar, şiir kitapları, dua kasetleri satılıyor.

Merkez Efendi'nin huzuruna yaklaşırken kızımın süt dişlerinden biri, ağzının içine düşüveriyor. Bu ikindi öncesi, çocukları ve fare dahil bütün hayvanları çok seven Merkez Efendi'nin türbesinde bu dişi ne yapmalı? Türbe içinde hıçkırıklarını bastırarak dua edenlere, türbe dışında dilenen âmâ kadına saygı ve sevgilerimizi sunduktan sonra, bir dünyadan başka bir dünyaya geçer gibi çilehanenin dar ve serin merdivenlerinden aşağı iniyoruz. Hazretin balıkları yine sağa sola gidiyor, o cennet yeşili suyun içinde, kendi varlık zincirlerinin en seçkin örnekleri olmaktan biraz mağrur hâle gelen yüzlerini göstermeğe belki de tenezzül etmiyorlar. Nihai merkezimiz olan yerin altını, yaşarken kendine mekân edinen Merkez Efendi'nin çilehanesinden ezan sesiyle çıkıyoruz. 400 yıldır ışıldayan o yeraltı cennetine dönüp bir daha bakıyorum. Hangi dam bu cennetin çatısından daha uygun olabilir? Kızımın süt dişini, bu defa yerin altında olan, ama yer üstündeki nice çatılara kanat germiş olan çatıya beyaz bir gül goncası fırlatır gibi neşeyle atıyoruz.

Ümitsiz genç kızlarla evlatsız kadınların ziyaretgahı olan bu dopdolu ama tenha mekânın ve daha nice dolu ama tenha mekanların, Huzurullah'a varılan secdelerde insanımızı birleştirmesini dileyerek Merkezefendi'ye veda ediyoruz.[207]

Merkez Efendi, niyetlerine ulaşmak ve dertlerine şifa bulmak isteyenlerin ümit kapısı olmaya devam etmekte, günümüzde de ziyaretçisi eksik olmamaktadır.

EK 1 SÜMBÜL SİNAN EFENDİ

Halvetiyye tarikatının Cemaliyye şubesine bağlı olan "Sümbüliyye" kolunun kurucusudur. Adı Yusuf bin Ali bin Kaya Bey[208], şöhreti "Sümbül Sinan", lakabı

207 Ümit Meriç, *Seyyidnizam'dan Merkezefendi'ye ince ve çiçekli bir yol,* 4. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 9-31 Mayıs 2003

208 İsmi Yusuf, babasının ismi Ali, dedesinin ismi Kaya Bey.

Zikir halkası

“Zeyneddin”dir. 880-85/1475-80 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri Merzifon’dur. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul’a giderek devrin meşhur alimlerinden Efdalzade Hamideddin’den (v.903/1497-98) tahsil görür.

Sümbül Sinan o dönemde bütün mutasavvıflara karşıdır. Meşhur Halvetî şeyhi Çelebi Halife’nin meclisine devam eden medrese arkadaşına, “bu sufilerin meclisinde ne bulunursun” diye takılır. Birlikte yürüdükleri birgün Çelebi Halife’yle karşılaşırlar. Arkadaşı, “işte bizim efendimiz geliyor” deyince Sümbül Sinan arkadaşının kulağına eğilip “pilav aşığı bir sufiye benziyor” diye alay eder. Arkadaşı, “insan uzaktan görmekle ve kıyafetine bakmakla anlaşılmaz; gel beraber bir kere toplantısında bulunalım, sohbetini dinle, sonra karar ver” diyerek Sümbül Sinan’ı ikna eder ve toplantıya götürür. Çelebi Halife, sohbet sırasında Sümbül Sinan’a dönerek, “dileyen ister, isteyeni şeyh vasıl eyler; bir nazarla maksudun hasıl eyler” deyip bir nazar eyler. Bu nazar Sümbül Sinan’ı bayıltır. Sohbet sonunda Çelebi Halife, Sümbül Sinan’ın başını dizine alarak, “getirin benim tenkitçi Sümbül’ümün feracesini, kendi elimle giydireyim” der. Bu sırada Sümbül Sinan ayılır, şeyhin elini öper ve o güne kadar yaptığı tenkitlerden pişman olur.

Zikir

Bu hadiseden sonra mutasavvıflar hakkındaki fikri nispeten değişir fakat medreseyle ilişkisini kesmek istemez. Günlerini tereddüt içinde geçirirken bir gece rüyasında "büyük bir kuyunun başına toplanan insanların kovalarla su çekmeye çalıştığını, su içmek niyetiyle kuyunun başına gittiğini, bu sırada suyun taştığını" görür. Sabah olunca Çelebi halifeye gidip rüyasını anlatır. Çelebi Halife, "Mevlana, senin gönlünde ilahi feyzin coşkunluğu vardır; niçin onu kuvveden fiile çıkarmazsın, rüyanın hakikat olmasını istemez misin?" deyince hemen kendisine intisap eder. Çelebi Halife'yle yeni müridi arasında büyük bir muhabbet başlar. Şeyhi onu hemen halvete sokar. Üç yıl kadar süren riyazet ve mücahedesini tamamladıktan sonra halifelik icazeti alır ve şeyhinin isteği üzerine halkı irşad için Mısır'a gider.

II. Bayezid döneminde (886-918/1481-1512) İstanbul'da büyük bir zelzele olur ve arkasından veba hastalığı başlar. Padişah, Çelebi Halife'nin, 40 müridiyle birlikte hacca gidip dua etmesini ister. Çelebi Halife bu vesileyle, Mısır'da bulunan Sümbül Sinan'la görüşmek ister ve haber gönderip Mekke'ye çağırır. Sümbül Sinan, Mekke'ye vardığında, şeyhinin Şam'da vefat ettiğini ve oraya defnedildiğini; İstanbul'a dönüp yerine geçmesini ve kızı Safiye Hatun'la evlenmesini vasiyet ettiğini öğrenir. Şeyhinin vasiyetine uyarak İstanbul'a döner, Kocamustafapaşa Dergâhı postuna oturur ve Safiye Hatun'la evlenir.

Sümbül Efendi, dergahtaki müridlerin yetişmesiyle meşgul olurken bir taraftan da Ayasofya ve Fatih camilerinde vaazlar verir ve Kur'an-ı Kerim'i tefsir eder. Vaazları arkasından devranla zikir yaptıran Sümbül Efendi, âlimler ve sufiler arasında münakaşalara sebep olan sema ve devran meselesi yüzünden sıkıntı yaşar.

Devrin âlimlerinden Sarı Gürz (v. 927/1520) devranla zikredenlerin cezalandırılması için bir fetva hazırlayıp Şeyhülislam ibn Kemal'e (v. 940/1533) götürür. İbn Kemal'in sema ve devran aleyhinde fetvalar verip risaleler yazdığını, devranı ibadet değil "raks" olarak kabul ettiğini ve bu hususta tavizsiz bir tutum sergilediğini bilen tarikat mensupları endişeye kapılırlar. Sümbül Efendi fetvaya mani olmak için ibn Kemal'in güvendiği bir şeyhi devreye sokar. İbn Kemal fetvayı tatbik etmekten vazgeçer. Buradan netice alamayan Sarı Gürz, Fatih Camii'nde yapılacak devrana mani olmak için taraftarlarıyla birlikte Sümbül Efendi'nin vaazına gider. Vaazdan sonra müridler devrana başlar. Sarı Gürz taraftarları da şevke gelip devrana katılır. İkinci defa mağlubiyete uğrayan Sarı Gürz, bu defa ulemanın ileri gelenlerini camiye toplayıp devranın caiz olup olmadığı hakkında sorular sorarak Sümbül Efendi'yi zora sokmak ister, fakat şeyhin verdiği cevaplar ve yaptığı konuşma neticesinde bir defa daha hezimete uğrar.

Sümbül Efendi münakaşalara son vermek niyetiyle, sema ve devranla yapılan zikrin cevazı hususunda biri Arapça *(Risâle-i Tahkîkiyye)* diğeri Türkçe *(Risâle-i Sümbül Der Hakk-ı Zikr u Devrân)* iki risale yazar. Bu risalelerde devranın raks olmadığını delillerle ortaya koyar ve birer nüshasını devrin alimlerine gönderir. Şeyhülislam ibn Kemal'in görüşleri değişir. Ulemanın çoğu mutmain olsa da münakaşa bitmez.

Şeyhliğinin 15 yılını II. Bayezid (886-918/1481-1512), 8 yılını Yavuz Sultan Selim (918- 26/1512-20), 10 yılını Kanunî Sultan Süleyman (926-74/1520-66) döneminde geçiren Sümbül Efendi, üç padişahtan da hürmet ve muhabbet görür. Yavuz Sultan Selim'in bazan tebdil-i kıyafetle Sümbül Efendi'ye geldiği ve sohbet ettikleri; samur kürkünü şeyhe hediye ettiği ve şeyhin bazan bu kürkü giydiği rivayet edilmektedir. Dergahtaki hücresinde deri bir tulum içine girerek durduğu; sebebi sorulduğunda, "evliya ve enbiya ruhları odaya doluyor; onların içinde oturmaya utandığım için böyle yapıyorum" dediği de rivayetler arasındadır.

Adil, metin ve celal sahibi bir zat olan Sümbül Efendi, Kocamustafapaşa Dergahı'nda 33 yıl şeyhlik yaptıktan sonra muharrem 936 / eylül 1529 tarihinde, bir pazartesi gecesi, 50-55 yaşlarında vefat eder. Cenaze namazı Fatih Camii'nde kıldırıldıktan sonra naaşı Kocamustafapaşa Dergahı'na defnedilir. Vefatına, *"nur ola Sünbül Sinân'ın kabri heb" "eyledi bustân-i zühdün Sünbülü me'vâya azm" "cennete azmeyledi pîr-i aziz", "dâima Sünbül Sinan'ın Fâtiha"* mısraları ve *"üstâd-i aşk" "feyz-i ilahî"* terkipleriyle tarihler düşülür.

Sümbül Efendi'nin, yukarıda ismi geçen risalelerinin haricinde, biri Arapça *(Risâle-i Etvâr- ı Seb'a)* diğeri Türkçe*(Kitab-ı Tarikatnâme-i Sümbül Efendi)* iki risalesi ve ilahileri vardır.[209]

EK 2 VAKFİYE

Vakıf, "gelirleri hayır işlerine tahsis edilen mal veya mülk" demektir. Kamus-ı Türkî'de "sahibi tarafından şer'-i şerif marifetiyle bir fi'l-i hayra ve hayrata ve hasenata tahsis olunmuş mülk ve mal"; Kamus-ı Okyanus'ta "bir hizmetin sürüp

209 Tahsin Yazıcı, Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halveti şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinin ve Merkez Efendi, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. 2, 97-103; M. Asım Çalıkoğlu, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, 11-22; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, 174-176; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfıler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, 54-57, 373-377

gidesiye yapılması için ve resmi bir yolda ayrılıp şu veya bu kimse tarafından bırakılan mülk ve para" şeklinde tanımlanmıştır.

Osmanlı döneminde ilerleme gösteren vakıflar sayesinde, bir kimse vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yiyip içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücret alır ve öldüğünde vakıf mezarlığa gömülürdü. Beşeri hayatın bütün ihtiyaçlarını vakıf mallarla temin etmek mümkündü. Bu sebeple, geçmişte vakıf müessesesine çok önem verilmiş, günümüze yüz bine yakın vakıf ve milyonlarca vakıf eser bırakılmıştır.

Malını veya mülkünü vakfeden kişiye "vâkıf'; vakfedilenlere, yani vakfın sürekli ve düzenli şekilde işlemesini sağlayan gelir kaynaklarına (arazi, bina, para..) "mevkuf', "asl-ı vakf' veya "akar" (çoğulu: akarat); vakfın idaresi için tayin edilen kişiye "mütevelli" denir.

Vâkıfın ehil, hür, akil ve baliğ olması gerekir; yaşı küçük, mecnun ve bunamış kişilerin yapacağı vakıflar sahih olmaz. Vâkıf, hiçbir menfaat gözetmeden, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak ve yaptığı hayrın karşılığını ahirette görmek istediği için vakfetmelidir. Vakfedilmesi düşünülen mal veya mülkün başkasından borç veya menfaat olarak alınmamış olması, vâkıfa ait olması, üzerinde haciz bulunmaması gerekir. Vakfedilen mal veya mülk vâkıfa ait olmaktan çıkar; satılamaz, bağışlanamaz ve miras bırakılamaz.

Vâkıf tarafından, vakfın şartları ve idaresiyle ilgili bilgi vermek üzere hazırlanan nizamnameye "vakfiye" denir. Tarihi açıdan önem taşıyan bu belgeler, ait oldukları dönemlerle ilgili önemli bilgiler verir. İslam tarihinde ilk vakfiyenin, Hz. Ömer tarafından yazıldığı söylenir, fakat bu vakfiyenin Hz. Muhammed hayattayken mi, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında mı yazıldığına dair kesin bir bilgi yoktur.

Vakfiyelere genellikle Allah'a hamd ve sena, Resulüne salat ve selamdan sonra hayır işlemeye teşvik edici ayetler, hadisler ve şiirlerle giriş yapılır, sonra vakf edilen mallar, bunların kimler tarafından ve nasıl idare edileceği, vakıfta kimlerin çalışacağı, bunlara ne kadar ücret ödeneceği, ücretlerin nereden temin edileceği, vakıf gelirlerinin nasıl harcanacağı ve hakimin (kadı) vakfa dair hükmü yazılırdı. Vakfiyede bir de beddua bulunurdu; "Allah'ın, peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlukatın lanetinin", vakıf hizmetlerini yerine getirmeyen, vakfa ihanet eden, vakfı amacı dışında kullanan, vakıf mallarından yiyen ve vakfiyede belirtilen şartları değiştirenlerin üzerine olması dilenirdi. Vakfiyenin üst kısmında hakim veya hakimlerin mührü, son kısmında şahitlerin imzaları ve tarih bulunurdu.[210]

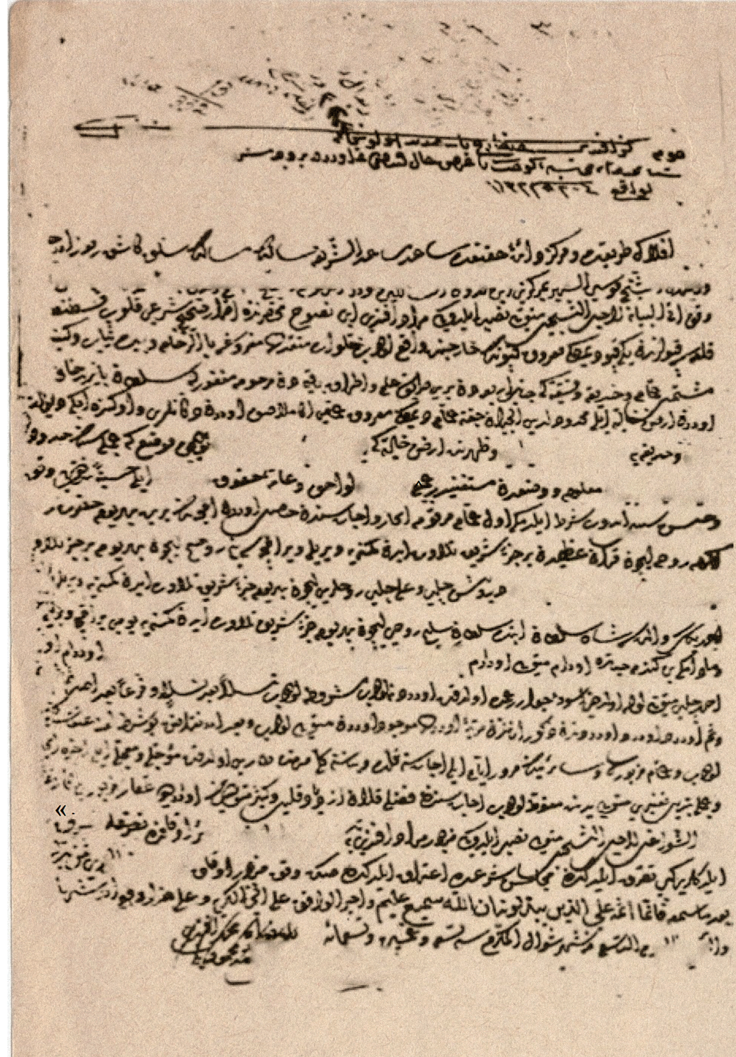
EK 3 MERKEZ EFENDİ VAKFİYESİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki Merkez Efendi vakfiyesi, 623 numaralı defterin, 329. sayfasının, 333. sırasında kayıtlıdır.

Vakfiyede Merkez Efendi'nin ismi Musa, babasının ismi şeyh Muslihiddin olarak geçmektedir. Vakıf mütevellii olarak Murad ibn-i Nasuh tayin edilmiştir.

210 M. Veysi Dörtbudak, Merkez Efendi vakfiyesii *Manisa Dergisi,* sayı. 29, s. 68-73; Dörtbudak, *age.,* 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, 3-12 Haziran 2005

Merkez Efendi, vakfiyesinde, İstanbul Yenikapı dışında bulunan, "Çifte hamam" diye bilinen ve fıskiyeli bir bahçesi olan hamam ile bitişiğindeki dükkanları vakfettiğini belirtmiştir. Hamamın kiraya verilmesini ve elde edilen gelirle, biri Hz. Muhammed'in, biri kendisinin, biri oğlu Ahmed Çelebi'nin annesi Şah Sultan'ın, biri oğulları Derviş Çelebi ve Ali Çelebi'nin ruhu için, günde dörder cüzden ayda dört hatim indirilmesini ve Kuran-ı Kerim okuyan kişiye her cüz için bir akçe verilmesini istemiştir.

Merkez Efendi, vakfiyesinin sonuna doğru, vakfın idaresiyle ilgili şartları açıklamıştır. Kendisinin ve oğlunun ölümünden bahsederken "ölüm" kelimesini zikretmeyerek, "dehr elinden şerbet-i mevt nûş ile mest ü medhûş olam" ve "âsûde-i civâr-ı rahmet oldukda" ifadelerini kullanmaktadır. Vakıf idaresini kız-erkek ayrımı yapmadan çocukların en büyüğüne bırakması dikkat çekicidir.

Vakfiye, Bakara Suresi'nin 181. ayetiyle bitmektedir: "Kim -vasiyeti- işittikten sonra değiştirirse böyle davranmanın günahı yalnızca onu değiştirenedir. Doğrusu Allah, herşeyi işitendir, herşeyi bilendir."

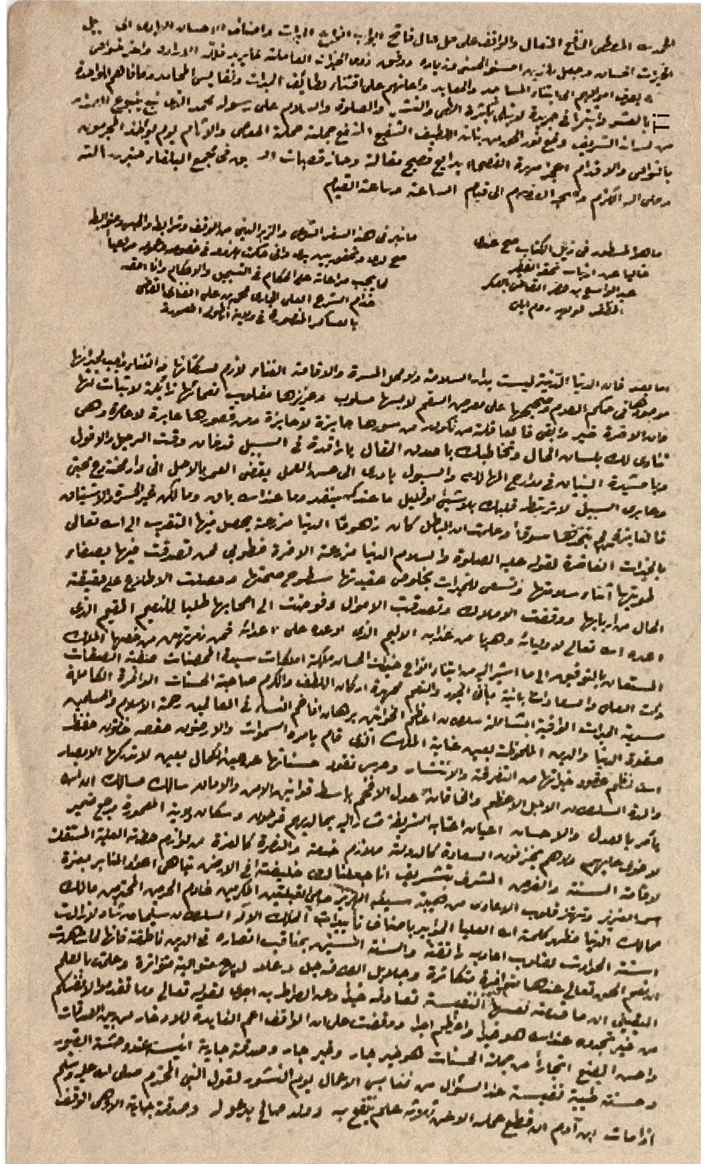
Son cümlede, vakfiyenin 9 şevval 959 / 27 eylül 1552 tarihinde tanzim edildiği belirtilmiştir.[211]

EK 4 HAFSA SULTAN KÜLLİYESİ VE VAKFİYESİ

Hafsa Sultan'ın isteği üzerine, şehzade Süleyman'ın Manisa'da sancak beyliği yaptığı dönemde (919-26/1513-20) inşa edilmeye başlanan Hafsa Sultan Külliyesi, Osmanlı dönemi külliyelerinin en güzel örneklerinden biridir.

Külliyenin, Manisa'nın ovaya doğru genişlemesini sağlamak için, etrafı boş Timurtaşoğlu Ali Bey bahçesi denen mevkide inşa edilmesine karar veren Hafsa Sultan, bu bahçeden 300 dönüm yer satın alır veya Palamut nahiyesine bağlı Erdelli köyünün geliriyle değiştirir. Caminin batısında civarın iskanını sağlamak amacıyla 20 evlik yer ayrılır ve buraya ev yapanlar vergilerden muaf tutulur. Kısa sürede külliye etrafında bir mahalle oluşur; böylece şehrin büyüme yönü belirlenmiş olur. Manisalılar külliyeye ve mahalleye "Sultaniye" ismini verirler.

211 Dörtbudak, *age.*

Hafsa Sultan Külliyesi Camii, imaret, zaviye, medrese, sıbyan mektebi, hamam ve darüşşifadan oluşur. Cami kitabesi ve Hafsa Sultan vakfiyesinden cami, imaret, zaviye, medrese, sıbyan mektebi ve bunların tamamlayıcı kısımları olan fırın, kiler, mutfak ve ahırın 929/1523 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Hamam ve darüşşifa ise Hafsa Sultan'ın vefatından (940/1534) sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılıp külliyeye ilave edilmiştir. Hamamın kitabesi 945/1538, darüşşifanın kitabesi 946/1539 yılını vermektedir.

Bugün külliyenin imaret ve zaviye bölümleri mevcut değildir. Harap hâldeki bölümler, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen ve 1969 yılında tamamlanan restorasyon çalışmalarıyla eskisine uygun hâle getirilmiştir.

Külliyeyi oluşturan yapılar Sultan Camii, Sultan Medresesi, Sultan Hamamı, Sultan Darüşşifası[212] isimleriyle de bilinir.[213]

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki Hafsa hatun vakfiyesi, 576 numaralı defterin 31. sayfa ve 15. sırasında kayıtlıdır.

Vakfiyeye, Allah'a hamd ve sena, Resulüne salat ve selam, hayır işlemeye teşvik edici ayetler ve dualarla giriş yapılmıştır.

Vakfiyede "Sultan Süleyman şahın validesi Hafsa Hatun" olarak geçen Hafsa Sultan'ın, Manisa'da bir imaret, cami, medrese, hankah ve sıbyan mektebi vakfettiği belirtilmiştir. Hamam ve darüşşifa Hafsa Sultan'ın vefatından sonra yaptırıldığı için vakfiyede geçmemektedir. Vakfın gelir kaynakları tek tek açıklanmıştır.

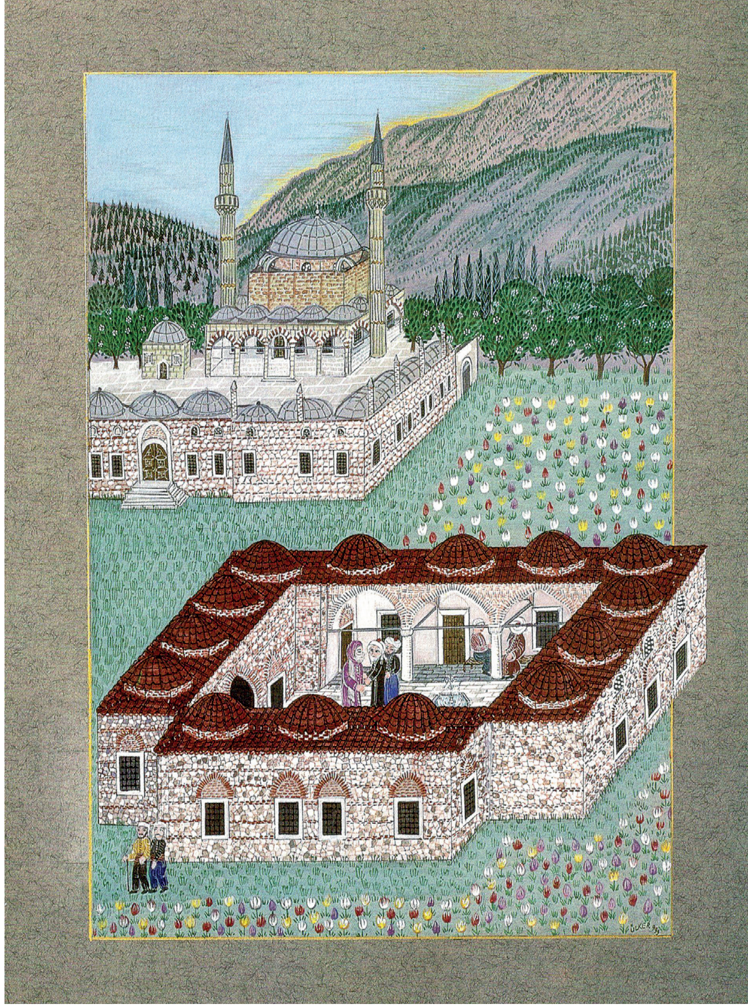
Vakıf mütevellii olarak hayatta olduğu sürece hacı Tacüddin İbrahim tayin edilmiş, o vefat ettikten sonra dönemin padişahının bir mütevelli tayin edeceği belirtilmiş; mütevelliye günlük kırk dirhem verilmesi uygun görülmüştür.

Vakfiyenin sonraki bölümlerinde, müesseselerde vazife yapacak kişiler, bu kişilerin vasıfları, işleri ve ücretleri, vazifesini iyi yapmayanların azli ve vakfın şartları anlatılmıştır.

Son cümlede, vakfiyenin şaban 929 / haziran 1523 tarihinde tanzim edildiği belirtilmiştir.[214]

212 "Manisa Darüşşifası", "Manisa Bimarhanesi", "Hafsa Sultan Darüşşifası" ve "Hafsa Sultan Bimarhanesi" olarak da geçmektedir.

213 Ali Haydar Bayat, Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Darüşşifası, *Türk Kültürü,* sayı. 190, s. 596-597; Doğan Yavaş, *"Hafsa Sultan Külliyesi,* TDV İslam Ansiklopedisi, c. 15, s. 123

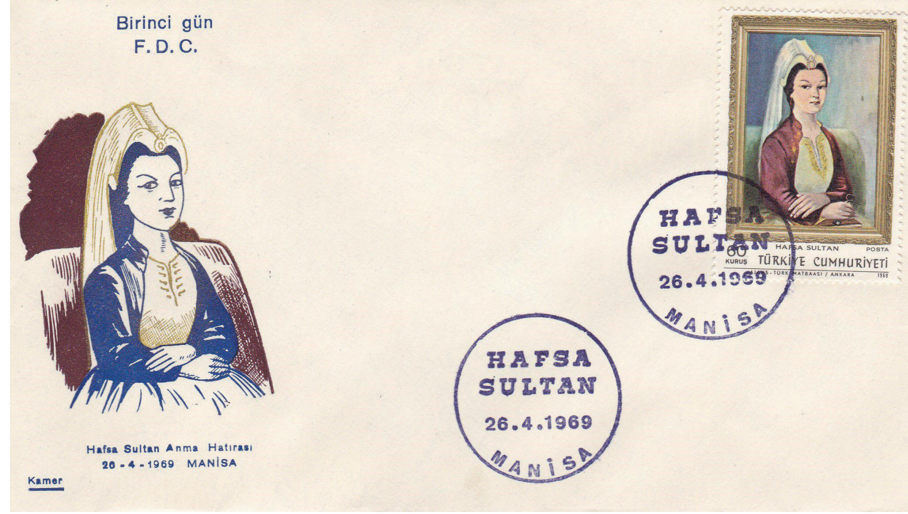
Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası ve Camii, Ülker Erke

EK 5 FİLATELİDE MERKEZ EFENDİ, HAFSA SULTAN VE MESİR

PTT tarafından 23 Nisan 1961 tarihinde Manisa Mesir Bayramı dolayısıyla basılan pullar ve özel gün damgası

214 "İbrahim Hakkı Konyalı, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın vakfiyyesi Manisa'daki hayır eserleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı. 7, s. 47-56

PTT tarafından 26 Nisan 1969 tarihinde Hafsa Sultan'ı anmak için basılan pul, ilk gün damgası ve ilk gün zarfı

EK 6 TARİH DÜŞÜRME

Arap alfabesindeki her harfe bir sayı değeri verilerek "ebced hesabı" denen bir sistem oluşturulmuştur. Bu sisteme göre harflerin 1'den 1000'e kadar sayı değerleri şöyledir:

Sayı değerlerini akılda tutmayı kolaylaştırmak için harfler birleştirilmiş ve ortaya herhangi bir anlamı olmayan şu sekiz kelime çıkmıştır:

ابجد هوز حطی کلمن سعفص قرشت تخذ ضظغ

"Ebced", "hevvez", "huttî", "kelemen", "sa'fas", "kareşet", "sehaz", "dazağı" kelimeleri bu sırayla yazılıp baştan itibaren her harfin altına 1'den 10'a, sonra onar onar 20'den 100'e ve yüzer yüzer 200'den 1000'e kadar rakamlar verilir. Kelimeleri ve sayıların nasıl yerleştirileceğini akılda tutmak, her harfin sayı değerini akılda tutmaktan daha kolaydır.

Ebced hesabı en çok tarih düşürmede kullanılmıştır. Hesaplandığında hadisenin gerçekleştiği yılı verecek şekilde kelime, cümle, mısra veya beyit söylemeye divan edebiyatında "tarih düşürmek", "tarih koymak", "tarih çekmek", "tarihlemek" gibi isimler verilir. Tarih düşüren kişiye "müverrih" veya "tarihçi" denir. Tarihler daha çok mısralar hâlinde düşürülmüştür. Ezberde kalan bir mısra vasıtasıyla tarihi bulmak, tarihi ezberde tutmaktan daha kolaydır.

Doğum, tahta çıkma, tayin, düğün, ölüm, intihar gibi ferdi hadiseler; fetih, zafer, salgın hastalık, yangın gibi genel hadiseler; cami, mescid, medrese, kışla, hastane, han, hamam, köprü gibi yapıların inşası; sakal bırakma, hayvan ölümü gibi daha özel hadiseler için ve hatta hiciv amacıyla tarih düşürülmüştür.

Düşürülen tarihi hesaplamak için manzumenin hangi mısra veya beytinde geçtiği tespit edilir. Genellikle "tarih", "tarihi", "tarihin", "tarihini", "tarihinin" gibi kelimelerden sonrasını hesaplamak gerekir. Bu kelimelerden sonra gelen harflerin sayı değerleri bulunup toplanır.[215]

215 İsmail Yakıt, *Türk-Islâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 62-63, 66-67

KAYNAKÇA

- A. Süheyl Ünver, Bahar macunları, *Hayat Tarih Mecmuası,* İstanbul 1972, sa. 2, s. 16-20.

- A. Süheyl Ünver, "Mesir Macunu", *Türk Ansiklopedisi,* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1976, c. 24, s. 37¬38.

- A. Süheyl Ünver. Mesir tarihimiz. *Dirim Tıp Dergisi* (Aylık Tıp Gazetesi). İstanbul: Dr. F. Frik İlaç Sanayi, 1972, sayı. 4, s. 183-185.

- A. Süheyl Ünver, Türkiye'de eski ruh sağlığı üzerine bir deneme, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* İstanbul 1965, c. 9, s. 3911-3914.

- A. Süheyl Ünver. Türkiye'de nevruz ve nevruziye. *Vakfılar Dergisi,* Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976, sayı. 11, s. 221-237.

- A. Süheyl Ünver'in defteri.

- Ahmet Özalp, "Vahdet-i Vücud", *Şamil İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Şamil Yayınevi, 1994, c. 6, s. 287¬288.

- Ali Çımat. Manisa mesir macunu ve Merkez Efendi. Manisa ve Mesir, *Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği,* 1996, sayı. 5, s. 24-26.

- Ali Eren, İstanbul Evliyalarından Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri, İstanbul: Merkezefendi Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği.

- Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, s. 122-123.

- Ali Haydar Bayat, İbn-i Sina'nın Kânun'unda ve Osmanlı tıp yazmalarında mesir. Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1998, sayı. 15, s. 9-16.

- Ali Haydar Bayat. Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Darüşşifası. *Türk Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1978, sayı. 190, s. 596-597.

- Ali Haydar Bayat. Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı. Manisa: Manisa Turizm Derneği, 1981.

- Ali Haydar Bayat, Mithridates'den mesir'e, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları,* İstanbul 1998, sayı. 4, s. 67-78.

- Ali Haydar Bayat, Yeni kaynakların ışığı altında Merkez Efendi ve hakkında bazı yanlışlıkların düzeltilmesi, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, sa. 65, s. 121-131.

- Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları,* İstanbul: Yeni Gür Matbaası, 1968, s. 31-44.

- Ayşegül Demirhan, Prehistorik ve ilk çağlarda tıp tarihine genel bir bakış ve bu çağlardan kaynağını alan millî bir ilacımız: mesir, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1981, sayı. 11, s. 200-211.

- Ayvansarâyî Hafız Hüseyin, *Mecmua-i Tevarih,* Hazırlayanlar: Fahri Çetin Derin - Vahid Çabuk.

- İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 331-332.

- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi - Alî Sâtı' Efendi - Süleymân Besîm Efendi. *Hadîkatü'l-Cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar,* Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 231, 307-311, 342-343.

- Bedi N. Şehsuvaroğlu. *Eczacılık Tarihi Dersleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970, s. 100-104.

- Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül Erdemir Demirhan - Gönül Cantay Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi,* Bursa: Taş Kitapçılık, 1984, s. 83.

- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1975, c. 1, s. 150.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli,* İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s. 13.
- Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, s. 123.
- Emel Esin, Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah Sultan hakkında bir haşiye, *Türkiyat Mecmuası,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980, c. 19, s. 65-92.
- Emrehan Küey, *Merkez Efendi,* 5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali, İstanbul 14-22 Mayıs 2004.
- Emrehan Küey, Merkez Efendi menkıbeleri, *6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali*, İstanbul 3-12 Haziran 2005. (Kısmen sunulmuştur.)
- Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi,* İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964, s. 448.
- Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme,* Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, c. 2, s. 74-75; 1971, c. 13, s. 74.
- Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I,* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1958, s. 63-64.
- Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.
- Fikret Türkmen, Manisa'da mesir bayramı, *Manisa Dergisi,* Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2004, sayı. 28, s. 9-14.
- Hafsa Sultan vakfiyesi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi, d. 576, s. 31, sr. 15.
- Hakkı Avan, Manisa mesir bayramı, *Manisa ve Mesir,* Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği, 1996, sa. 6, s. 6-9.
- Hakkı Avan, Merkez Efendi ile Hafsa Sultan hiç görüşmüş müdür?, *Manisa Dergisi,* Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2005, sa. 29, s. 64-67.
- Hasan Özönder. Mesir macununun tarihçesi, *Hayat Tarih Mecmuası,* İstanbul 1970, sa. 4, s. 24-26.
- Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar,* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1968, s. 129-130.
- Hulûsi Tuser, Manisa'da mesir bayramı, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* İstanbul 1960, c. 6, sayı. 128, s. 2097-2100.
- Hüseyin Akgül, Mesir macunu ile ilgili gelenek ve inanışlar, *Manisa ve Mesir,* Manisa: Manisalılar Mesir ve Dayanışma Derneği, 1996, sayı. 6, s. 37-39.
- İbrahim Hakkı Konyalı, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın vakfiyyesi ve Manisa'daki hayır eserleri, *Vakıflar Dergisi,* Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1969, sayı. 7, s. 47-56.
- İsmail Yakıt, Merkez Efendi ve şiirlerindeki tasavvuf felsefesine ait kavramların açıklanması, *Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 228-237.
- İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, s. 62-63, 66-67.

- İstanbul'un en meşhur adak yeri: Merkez Efendi, *Resimli Hayat Mecmuası,* İstanbul 1955, sayı. 33, s. 36-37.

- Kâmil Şahin, "Habib Karamânî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. 14, s. 371.

- Kazım Büyükaksoy, *Yüce Veliler: Hak Yolunun Önderleri,* İstanbul: Eser Yayınları, 1973, s. 352-360.

- Ken'an Rifâî, *İlâhiyyât-ı Ken'an,* Hazırlayanlar: Yusuf Ömürlü, Dinçer Dalkılıç, İstanbul 1988, s. 152.

- Lütfı Düzdemir, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun 1923 yılında Yeni Mecmua'da yayınlanan "Mesir serpen softa" başlıklı yazısı, *Manisa Dergisi,* Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1997, sa. 13, s. 35-36.

- M. Asım Çalıkoğlu, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, Dördüncü tab'ını yapan: Nurullah Kılıç, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1982.

- M. Baha Tanman, "Abdüsselâm Tekkesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, s. 302.

- M. Baha Tanman, "Halvetîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, c. 3, s. 533-535.

- M. Baha Tanman, Zeytinburnu ilçesindeki tekkeler, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu,* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2003, s. 101, 104-113.

- M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 29-30, 32-33.

- M. Serhan Tayşi, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları,* İstanbul: Şûle Yayınları, 1995, s. 73-78.

- M. Veysi Dörtbudak, Merkez Efendi vakfiyesi, *Manisa Dergisi,* Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 2005, sayı. 29, s. 68-73; 6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali. İstanbul 3-12 haziran 2005.

- Mahmud Celaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye: Büyük Velilerin Tatlı Hâlleri,* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993, s. 461-469, 479-480.

- *Manisa 2000*. Manisa Valiliği, 2000, s. 170.

- Mebrure Değer, İstanbul'da bazı cami ve türbelerde bulunan şifalı sular, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi, 1989, s. 101-103.

- Mebrure Değer. Merkez Efendi çilehanesinde bulunan kuyunun sağlık açısından önemi. 1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı. Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 62-65.

- Mecdî Mehmed Efendi, *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şakâik,* Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 523.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,* Hazırlayanlar: Mustafa Keskin - Ayhan Öztürk - Hamdi Savaş - Havva Kurt, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997, c. 4/1, s. 430-431.

- Mehmet Demirci, Merkez Efendi'nin bir şiiri, *Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu,* Manisa 24 Nisan 1998.

- Mehmet Demirci, Merkez Efendi'nin tasavvufi yönü, *1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 6-14.

- Mehmet Halit Bayrı, İstanbul'da doğum ve çocukla ilişkili adet ve inanmalar, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi,* İstanbul: Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, 1940, sayı. 111, s. 49-53.
- Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. 27, s. 234-236.
- Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri,* Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001, c. 2, sr. 4986.
- *Merkez Efendi vakfiyesi,* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi, d. 623, s. 329, sr. 333.
- Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyaları: Dünyadaki Büyük Evliyalar ve Cumhuriyet Devri İslam Büyükleri,* İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986, s. 344-353.
- Naşit Baylav. Eczacılık Tarihi. İstanbul: Yörük Basımevi, 1968, s. 100-102.
- Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Nev'îzâde Atâî. *Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakaik Fî Tekmile-ti'ş-Şekâik,*Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 63.
- Nezahat Öztekin, Merkez Efendi'nin bir şiirinin yorumu, *Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu*, Manisa 19-20 Nisan 2002.
- Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları,* İstanbul: Atlas Kitabevi, 1972, s. 54-61.
- Nihat Nuri Yörükoğlu, *Hafsa Sultan'ın portresi, Vakıflar Bülteni,* İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1970, sa. 1, s. 90-92.
- Nihad Nuri Yörükoğlu, *Manisa Bimarhanesi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1948.
- Nihat Yörükoğlu, *Mesir sözcüğünün etimolojisi, mesir'in terkibi ve ihdas sebebi, Ankara Tıp Bülteni*, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1982, sayı, 2, s. 171-188.
- Nil Sarı, Merkez Efendi'nin tıp tarihimizdeki yeri, *1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 37-48.
- Nuran Tezcan, Bursalı Lami'î Çelebi, *Türkoloji Dergisi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, 1979, c. 8, s. 308.
- Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000, s. 75-86.
- Nusret Köklü, Manisa mesir şenlikleri ve Merkez Efendi'nin mesir macunu, *Manisa Dergisi,* Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, 1999, sayı. 18, s. 3-9.
- Osman Şevki Uludağ. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi. İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren: İlter Uzel. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, s. 125-126.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ,* Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2006, c. 3, s. 394-402.
- Oya Karaköse, Evliya ziyaretleri, *Folklor Dergisi,* İstanbul: Türk Folklor Kurumu, 1971, sayı. 28, s. 15-17.
- Recai Yahyaoğlu, *Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı: Mesir Macunu,* İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Reşat Öngören, "Merkez Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Ankara: Türkiye Diyanet

Vakfı, 2004, c. 29, s. 200-202.

- Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl),* İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

- Sadettin Eğri, Tasavvuf kültürünün kaynaklarından menkabeler ve Bursalı Mehmed Şuhûdi, *2. Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2003, s. 268¬269.

- Sadık Karaöz, *Mesir, Türk Yurd,* İstanbul: Türk Ocakları, 957, sa. 266, s. 696-698.

- Sahih-i Müslim, Kitabu'l İmare. Hadis nr. 1837. Kahire: Daru'r-Reyyan, c. 2/4, s. 226.

- Selçuk Aytar, *İstanbul Tıbbî Folkloru,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Doktora Tezi, 1980, s. 62-63.

- *Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları,* İstanbul: Birleşik Alman İlaç Fabrikaları T.A.Ş., 1986.

- Semavi Eyice - M. Baha Tanman. "Koca Mustafa Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, c. 5, 30-34.

- Süleyman Berk, Merkezefendi Külliyesi'nde hat sanatı, *5. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali,* İstanbul 14-22 mayıs 2004.

- Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

- Tahsin Yazıcı, Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddîn, Sümbül Sinân ve Merkez Efendi, *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1956, sayı. 2, s. 87-113.

- Tahsin Yazıcı, "Merkez Efendi", *MEB İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1957, c. 7, s. 768-769.

- Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebu'l-Hayr Ahmet efendi. *Osmanlı Bilginleri: Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye,* Çeviren: Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, s. 369.

- Turhan Baytop. Türk Eczacılık Tarihi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985, s. 19-20.

- Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi,* İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1999.

- *Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları*, Yayına Hazırlayan: Nil Sarı, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, 2002, s. 48.

- Ümit Meriç, Seyitnizam'dan Merkezefendi'ye ince ve çiçekli bir yol, *4. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali*, İstanbul 9-31 mayıs 2003.

- Ünal Şenel, Manisa şiirlerinde Merkez Efendi, *6. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festi vali*, İstanbul 3-12 haziran 2005.

- Vasfı Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi,* Ankara: Buluş Kitabevi, 1955, s.192-193.

- Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler,* İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1967, s. 88-91.

- Yakup Çiçek, Merkez Efendi ve tasavvufi kişiliği, *1. Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* Denizli: Türk Ocağı Denizli Şubesi, 1988, s. 15-25.

- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı,* İstanbul: Varlık Yayınevi, 1957, s. 124-128.

- Yusuf Sinaneddin, *Tezkire-i Halvetiyye*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü. nr. 1372, vr. 25a-33b.

Merkezefendi Mahallesinde Değişim

MURAT ÖZTABAK

Kültür Vadisi Projesi, Merkezefendi mahallesinde başlayan ve Kazlıçeşme mahallesine uzanan yaklaşık 20 yıla yayılmış bir dönüşümün hikayesidir.

Merkezefendi mahallesi tarihî surların hemen önünde, tarihî ve kültürel değerlerin yoğun olarak konumlandığı sit koruma alanında yer almaktadır. Mahalle 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Korunması Hakkında Kanun'un 2. maddesi ve 24.05.2006 tarih ve 10502 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "yenileme alanı" olarak belirlenmiştir. Buna göre alanda bulunan tescilli parsellerdeki restorasyon çalışmalarının tamamlanması, bölgenin tarihî kimliğine uygun şekilde sakıncalı yapılardan arındırılması, tarihî, kültürel ve sosyal mekânların iyileştirilmesi planlanmıştır. Aynı yıl alandaki bütün tescilli yapıların, sivil mimari örnekleri ve anıt eserlerinin restorasyonlarını kapsayan Merkezefendi Camii Çevresi Yenileme Avan Projesi çalışmaları başlamıştır. Avan projelerdeki her bir karar, emsal ve yükseklikler bölgenin önemine ve potansiyeline değer katacak ölçüde ve koruma kurulu onayı ile belirlenmiştir. Alanda 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 18. maddesine göre imar uygulanmış, yolları kapsayan %8'lik kamu kesintisi ile yeni mülkiyet düzenlemesi yapılmıştır.

Daha sonra gerçekleştirilen alan taraması neticesinde Anıtlar Kurulu'na tescili teklif edilecek birçok mimarî örnek bulunmuştur. Bu yapılara uygun bir proje için çalışmalara başlanmış ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden destek alınmıştır. Her birinin sokak silüetleri çizilmiş; bunların diğer yapıların yüksekliğini geçmemesine, onlarla ahenk içinde olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmalar çeşitli alternatifleriyle Anıtlar Kurulu'na sunulmuş ve Kuruldan geçen projeler uygulanmıştır.

Öncelikle tescilli sivil mimarî eserlerinin restorasyonu veya rekonstrüksiyonu tamamlanmış, ardından, yeni mülkiyetlere yönelik bir proje geliştirilmiş, mümkün olduğu kadar herkesin yerinde, kendi parselinde kalabileceği binalar yapılmaya gayret edilmiştir. Bağımsız bina ve birimlerin kendi hisse oranlarında yapılabilmesi için arsa yapısı imkân verdiği ölçüde hissedar sayıları azaltılmıştır. Kültür Vadisi Projesi ile eşzamanlı olarak uygulama sürecine geçen mülk sahipleri belediye ile anlaşmış, yerlerini yıkıp yenilemiştir. Uygulama süreci devam etmektedir.

Merkezefendi mahallesinde restore veya rekonstrükte edilen yapılar restorasyona başlama tarihine göre şunlardır:

HAMAM

Merkezefendi Hamamı'nın tescili 2005 yılında yapılmış, aynı yıl restorasyonuna başlanmıştır. Öncelikle, zaman içinde avlu duvarını kuşatarak yok eden niteliksiz yapılar kaldırılarak yapı dışarıdan algılanabilir hâle gelmiştir. Külhanın üzerine oturtulan betonarme yığın kaldırılmış, mevcutta olmayan külhan bacası takılmıştır. Yapının çatısındaki sorunlar giderilmiş, kubbe kiremitle kaplanmıştır. Avlu düzenlenmiş, İstanbul'da sadece birkaç hamamda bulunan dolaplı kuyu ortaya çıkarılmıştır.

Hamamın erkekler bölümü soyunmalığında kapatılmış olan pencereler özgün örneklere uygun biçimde yeniden açılmış ve doğramaları takılmıştır. Hamamın kadınlar bölümü günümüze daha kötü biçimde gelmiştir. Ahşap soyunmalığın kısmen yıkılıp nem alan çatısı özgün boyutlarda ahşap malzemeyle onarılmıştır.

Yıkılıp yok olan ahşap merdiven yerine galeriye ulaşımı sağlayan bir merdiven yapılmış, batı duvarına yakın döşemede oluşan hasar uygun ahşap malzemeyle giderilmiş, merdiven boşluğunu oluşturan ve çok hasarlı olan bağdadî çıtalı duvar onarılmıştır.

Yapıda strüktürle ilgili sorunlardan kaynaklanan çatlaklar giderilmiştir. Özgün olmayan sıvalı yüzeyler temizlenerek sıvanın döküldüğü kısımlar özgün içerikte hazırlanan sıva karışımı ile onarılmıştır. Hamamın arka duvarı üzerinde büyüyen odunsu bitkiler duvar üzerinden temizlenmiştir. Hamamın iç mekânlarında oluşan kirler kil ve kâğıt hamurları ile temizlenmiştir. Nem sebebiyle çürüyen ahşap kaplama ve taşıyıcılar özgün hâli korunacak boyutta ve nitelikte ahşap doğramalar ile değiştirilmiştir. Karo mozaikle döşenmiş olan soyunmalık zemine mermer kaplama yapılmıştır. Yapıda oluşan yosunlaşma alınan önlemlerle giderilmiştir. 2014 yılında aslına uygun şekilde restorasyonu tamamlanan hamam halkın hizmetine sunulmuştur.

HAREM BİNASI (Türk Dünyası Belediyeler Birliği)

Merkezefendi Camii cümle kapısının hemen karşısında bulunan ve 1992 yılında kültür varlığı olarak tescillenen meşruta bölgede restorasyonu tamamlanan ilk sivil mimarî yapıdır. 2006 yılında başlayan restorasyon esnasında ahşap konağın bahçesindeki ağaçlar korunmuş, süs havuzu yenilenerek ahşap platformlar eklenmiştir. Bodrum ile bahçe arasındaki kot farkından dolayı yuvarlak basamaklarla bodruma iniş sağlanmıştır. Bahçedeki oturma kısımları kenara çekilmiş, yeşilin hâkim olduğu bir ortam planlanmıştır. Yine güneyde kalan alan eğim verilerek arka bahçeye bağlanmış ve mevsimlik çiçeklerle donatılmıştır.

Zemin kattaki ön odaların sofaya bağlanan duvarları kaldırılmış ve sadece ana dikmeler bırakılmıştır. Bu dikmeler bursa kemeriyle birbirine bağlanmış, giriş mekânı genişletilmiştir. Binanın arka tarafında bulunan iki oda kullanıma açılmış, yüklük ve gusülhane bölümleri arşiv ve kütüphane olarak değerlendirilmiştir.

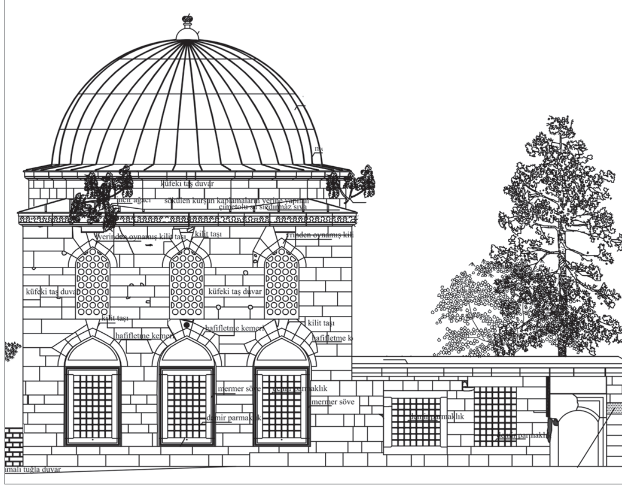

Binada mevcut bulunan üç adet merdiven aynen korunmuş, bodrum katın tamamen kullanıma açılması için ikinci bir iniş merdiveni planlanmıştır. Bodrum kat betonarme olarak düşünülmüş, yarım bodrum olan mevcut yapı açılarak tamamı kullanıma sunulmuştur. Yine bodrum kata bir bölüm ilave edilirken arka bahçeye bakan pencere de muhafaza edilmiştir. İlave edilen kısımda çok amaçlı toplantı salonu, bir oda ve salona geçmek için sofa, bahçeye bakan kısma ise mutfak ve yemekhane yerleştirilmiştir.

Birinci katta bulunan arka odaların yüklük kısımları kaldırılarak odalar genişletilmiştir. Mevcut orta sofa ferah bir giriş alanı olarak düşünülmüştür. Kış odası olduğu düşünülen batı-kuzey cephelere bakan arka odadaki duvar, zemin kattan itibaren kaldırılarak ahşap karkas olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu katta iki lavabo bulunmaktadır. İkinci kat ve çatı katının ise misafirhane olarak kullanılması öngörülerek ön ve arka kısımdaki odalara müstakil lavabolar eklenmiştir. Restorasyonu 2008 yılında biten konak bugün Türk Dünyası Belediyeler Birliği merkezi olarak kullanılmaktadır.

DARÜLKURRA (Nağmedar)

2005 yılında tescil edilen Abdülbâki Paşa Darülkurrası'nın restorasyonuna 2007 yılında başlanmıştır. Kubbenin kurşun kaplaması yenilenmiştir. Restorasyonu

2008 yılında biten yapı bugün Nağmedar ismiyle kültür sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır.

AHŞAP KONAK (İlaç, Eczacılık, Sağlık Bilim ve Teknolojileri Vakfı)

Bölgedeki sivil mimarî yapılardan biri olan 19. yy tarzı sofalı ahşap konağın tescili 2005 yılında yapılmış, restorasyonu 2009 yılında başlamıştır. Kareye yakın dikdörtgen planlı bina yarım bodrum, zemin kat ve birinci kattan oluşmaktadır. Zemin katı kâgir olan yapının birinci katı ahşaptır. Zemin katı 6,84 m x 7,34 m, birinci katı 7,5 m x 7,38 m boyutlarındadır. Yapının iç mekânlarına ve bahçesine geçişi sofa üzerinden sağlanmaktadır. Merkezefendi Millet Kıraathanesi ile Yenikapı Mevlevîhanesi arasında yer alan ve restorasyonu bir yıl içinde tamamlanan konak Zeytinburnu Belediyesi tarafından kamulaştırılmıştır. Binayı günümüzde

genel merkez olarak kullanan İlaç, Eczacılık, Sağlık Bilim ve Teknolojileri Vakfı (İVEK), Türkiye'nin sağlık politikalarında etkili olan deneyimli kurucuları ile sağlık çatısı altındaki aktörleri biraraya getirerek kâr amacı gütmeden önemli çalışmalara imza atmaktadır.

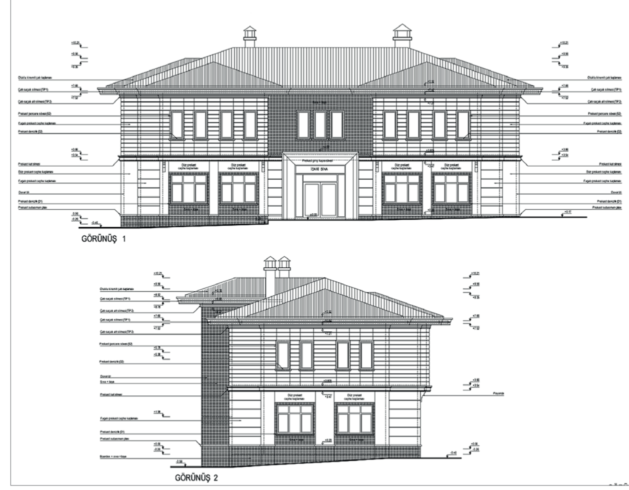
AHŞAP KONAK (Türkiye Fotoğraf Vakfı)

Sivil mimarî yapılardan ahşap konak 2005 yılında tescil edilmiş, 2009 yılında restore edilmeye başlanmıştır. Sade, kare sayılabilecek bir plana sahip olan bina yarım bodrum, zemin kat, birinci kat ve çatı katından oluşmaktadır. Bodrumda üç, zeminde dört, birinci katta dört ve çatı arasında bir olmak üzere toplam on iki oda bulunmaktadır. Girişte sofayı ikiye ayıran çift kanatlı kapının karşısında birinci kata çıkan ve bodruma inen merdiven bulunmaktadır.

Restorasyonda bodrumda beton, zemin kat ve birinci katta ahşap döşeme kullanılmıştır. Zemin kat ve birinci katın sofalı yapısı korunmuş, zemin katta bulunan arka iki oda arasındaki duvar kaldırılarak geniş bir salon ortaya çıkarılmıştır. Çatı arasında bahçeye bakan bir pencere açılmış ve burası bir çalışma odasına dönüştürülmüştür. Bodrumda bulunan ve bahçeye açılan mutfak aslına uygun biçimde tefriş edilmiştir. Bahçedeki ağaçlar muhafaza edilerek ana caddeden girişli iki araçlık bir park alanı açılmıştır.

2010 yılında restorasyonu tamamlanan beyaz konak bugün Türkiye Fotoğraf Vakfı'nın genel merkezi olarak hizmet vermektedir. 2018 yılında kurulan vakıf;

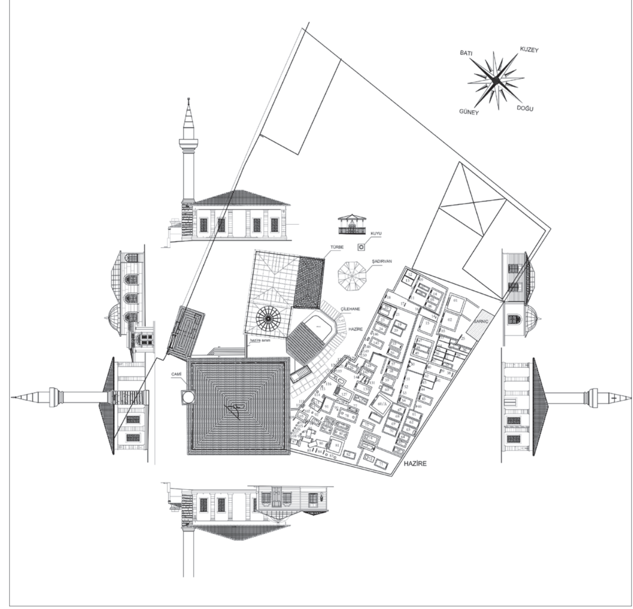

kültürel birikimimizin fotoğraflanması, ülkemizin fotoğraf mirasının derlenmesi, korunması ve değerlendirilmesi, ülke fotoğrafçılığının tanıtılması, fotoğraf sanatının gelişmesi, toplumla daha fazla buluşarak yaygınlaşması, sanatçılar arasında dayanışma ve işbirliğinin güçlendirilmesi, fotoğraf ile ilgili her nevi ürünün üretilmesi ve topluma ulaştırılması amacındadır.

BATI
KUZEY
GÜNEY
DOĞU
KUYU
TÜRBE
ŞADIRVAN
ÇİLEHANE
HAZİRE
SARNIÇ
hazire sınırı
CAMİ
HAZİRE

MERKEZEFENDİ CAMİİ VE TÜRBESİ

İstanbul'un önemli ziyaretgâhlarından olan Merkezefendi Camii ve türbesinin tescili 2005 yılında yapılmış, restorasyonu 2010 yılında başlamış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür. Restitüsyon vaziyet planı, kâgir anıt eserin 1940 tarihli encümen arşivi kayıtlarındaki fotoğraflardan da yararlanılarak hazırlanmıştır.

Restorasyonda rölöve çalışmalarına ve yapıda bulunan izlere dayanarak son cemaat bölümündeki muhdes kısımlar kaldırılmıştır. Cümle kapısının sağında ve solunda bulunan ve sonradan kapatılmış olan kapılar yeniden açılmıştır. Ancak giriş kapısının solunda bulunan ve ilk yapıldığı zaman kadınlar mahfili girişi olarak tasarlanmış kapı, önü hazireye dönüştürülmüş olması nedeniyle kullanıma açılmamış, sadece aslına uygun restore edilmiştir. Hünkâr girişi olarak tasarlanan doğu cephesindeki tevhidhane girişi de kullanıma açılmıştır.

Merkezefendi türbesinin restorasyonunda da 1940 tarihli fotoğraflardan yararlanılmıştır. Türbe giriş cephesi ile doğu cephesi duvarları ahşap karkas olarak yeniden planlanmıştır. Cümle kapısının karşısına gelen batı cephesi baştanbaşa mermer, diğer cepheler bağdadî sıva ile kaplanmıştır. Kubbe etek silmeleri, sepetkulpu kemeri, bunları taşıyan kolonlar ve döşeme ile tavanlar ahşap olarak restore edilmiştir. Türbenin üstü kurşun kaplanmış, aslına uygun şekilde kırma çatı sistemiyle örtülmüştür.

HACI MAHMUD AĞA MESCİDİ

500 yılı aşan bir zaman önce inşa edilen, 1874 tarihinde tevhidhâne ile birlikte yeniden yapılan, ihtiyaçtan doğan çeşitli eklerle 1925 yılına dek varlığını sürdürüp daha sonra yok olan mescid, İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü denetiminde Zeytinburnu Belediyesi tarafından gerçekleştirilen kazı çalışması neticesinde müştemilatıyla ortaya çıkarılmış ve 2005 yılında tescil edilmiştir. 2010 yılında hazırlanan restitüsyon raporuna göre yapı kareye yakın dikdört-

gen bir planda, 10,75 x 10,50 m bir alan üzerinde, harem ve son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Mescidin restorasyonu 2011 yılında başlamıştır. Mescide ait duvar kalıntıları numaralandırılarak sökülmüş ve restorasyonda aynı yerlerinde kullanılmıştır. Eksik malzeme aynı nitelikteki yeni malzeme ile tamamlanmış ve hazırlanan projeye göre uygulanmıştır. Kullanılabilir durumda olan kapı ve pencere taş söveleri onarılmış, tuğla pencere kemerleri ise aynı nitelikteki malzeme ile değiştirilmiştir. Yapının ahşap elemanları kullanılamaz durumda olduğundan yeniden imalat yapılmıştır.

Mevcut pencere kalıntılarından yola çıkarak mescidin ve son cemaat yerinin yüksekliği hesaplanmış, son cemaat mahallinin giriş kapısını kesmesinden dolayı içeriden bir merdiven yapıldığı anlaşılmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde dikdörtgen olarak uzanan mescidin hareminin, kuzeybatı-güneydoğu aksında bir duvarla ikiye ayrıldığı tespit edilmiştir. Son cemaat yeriyle harem, alaturka kiremitlerle kaplanmış tek çatı altında birleştirilmiştir.

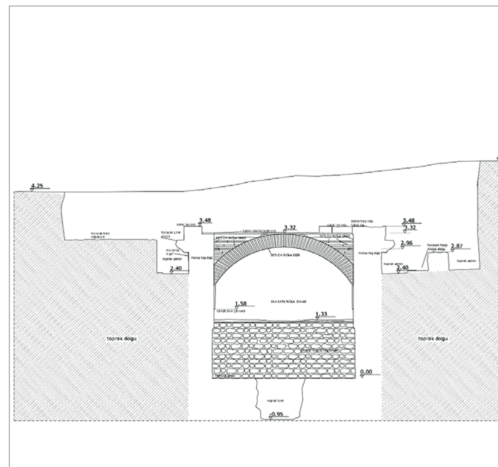
Çoğunluğu toprak altında kalan mescid ve harem binalarının aslına uygun olarak restorasyonu bir yıl sürmüştür. Bulunan etnografik eserler temizlenmiş ve arşivlenmiştir.

SARNIÇ (Kuyu)

Yenikapı Mevlevîhanesi yanında yer alan sarnıç Zeytinburnu Belediyesi tarafından ortaya çıkarılmış ve 2008 yılında tescil edilmiştir. Yapısı, fonksiyonu, kullanılan taşların düzgünlüğü ve kalitesi göz önüne alınıp tarihî kaynaklar incelendiğinde kuyunun çevrede bulunan bostanların sulanması amacıyla kullanılmış olabileceği ve Mevlevîhaneye veya devlete ait olduğu düşünülmüştür.

Kuyu, üst seviyesi normal zeminin yaklaşık 1,5 m altında, düzgün kesilmiş taşlardan yapılmış, 4,6 m x 4,6 m boyutlarında, 60 cm duvar kalınlığına sahip, üstü tuğla tonoz kemerle örtülmüş olan bir yapıdır. Yapı 2012 yılında doğal zeminine

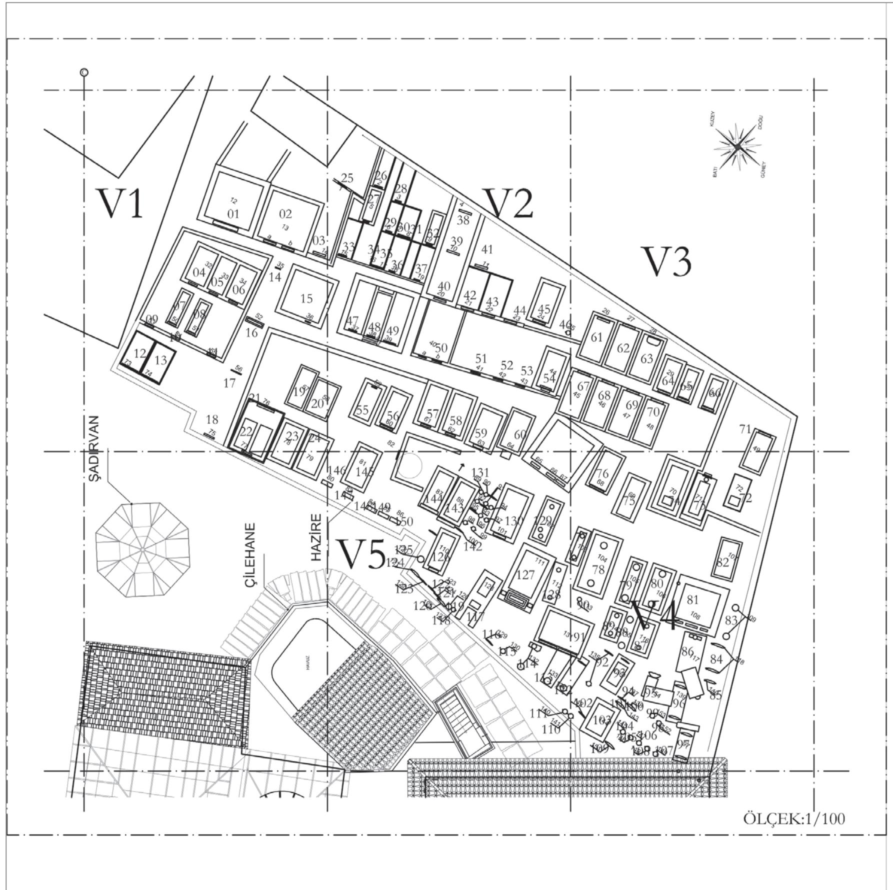
kadar temizlendikten sonra bir zamanlar üzerinde bulunmuş olan mekanizmanın mevcut örnekleri de dikkate alınarak restore edilmiştir.

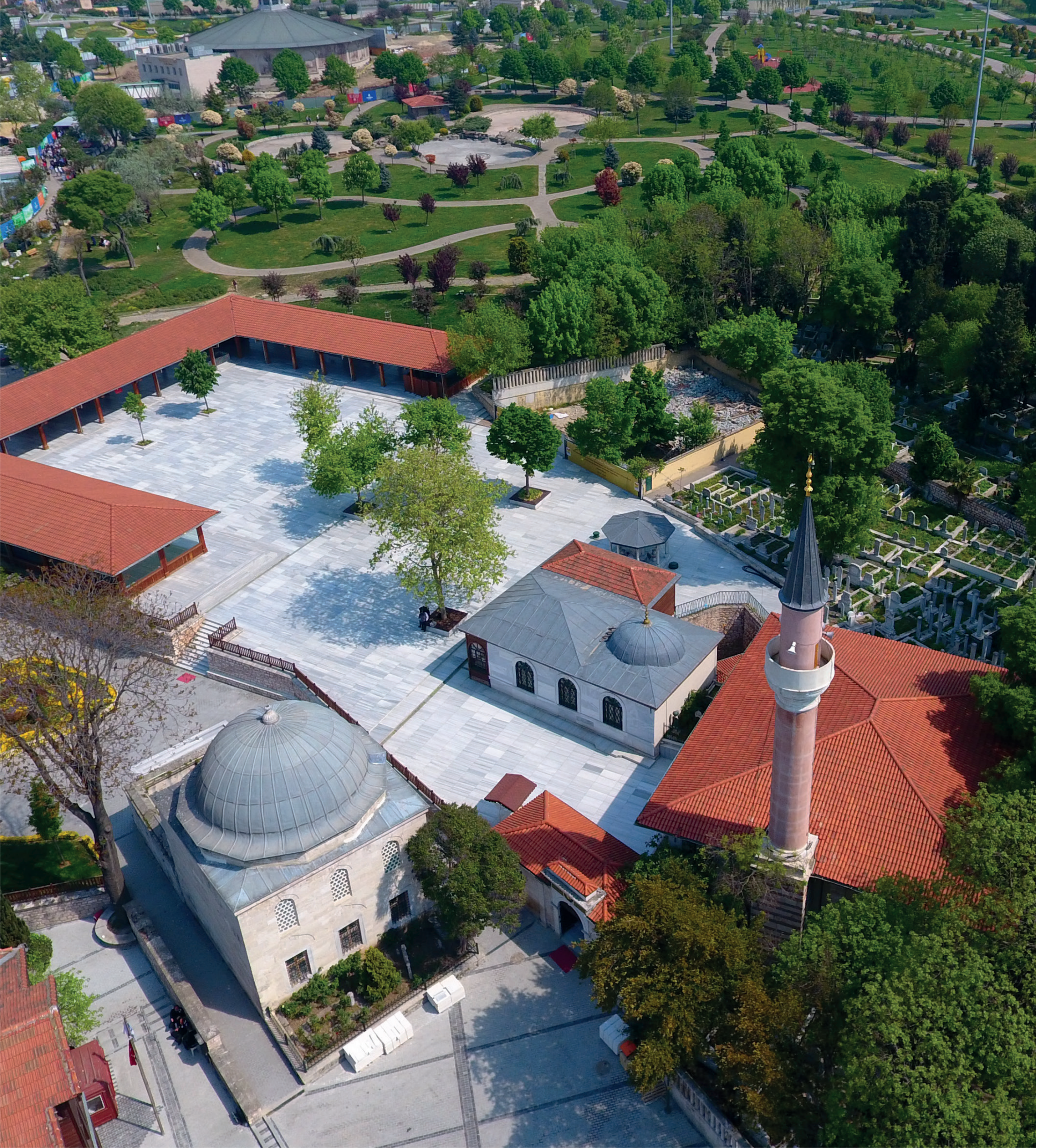
MERKEZEFENDİ HAZİRESİ

Merkezefendi Külliyesi'nde bulunan bir numaralı hazire külliyenin kuzey-doğu yönünde yer almaktadır. Burada daha önce yenilenmiş olanlarla birlikte 150 adet mezar bulunmaktadır. Eski mezarların büyük bir kısmı cami-tevhidhane ile hazirenin kesiştiği alandadır. İki numaralı hazire külliyenin güney-batı yönünde yer almaktadır ve içinde 27 adet mezar bulunmaktadır. Üç numaralı hazire ise cami-tevhidhane giriş kapısının sağında yer almakta ve 9 adet mezardan oluşmaktadır.

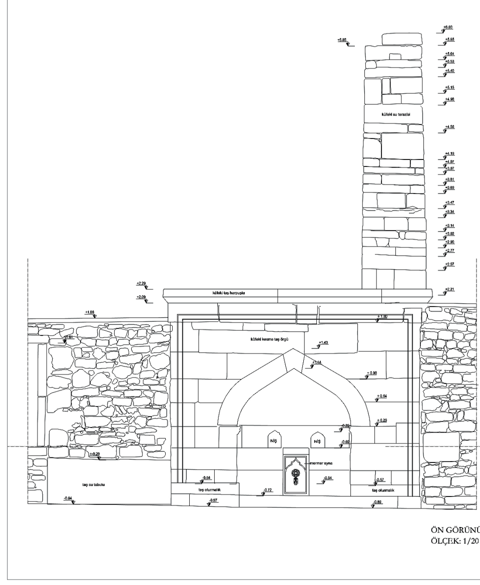
Hazirede mezar taşları, mermer pehle, mermer baş taşı ve mermer ayak taşları bulunmaktadır. Yenileme öncesi yapılan çalışmalarda baş ve ayak taşlarında kirlenme ve yosunlanma, mermer pehlelerde çatlak, kırılma ve kopmalar görülmüştür.

2013 yılında başlayan restorasyonda bütün bu bozulmalar giderilmiştir. Korozyona uğramış mezar korkuluklarından kullanılamayacak durumda olanlar yeniden imal edilmiş, iyi durumda olanlar onarılmıştır. Mermer kaplaması düşenler yenilenmiş, beton parapetli olan bazı mezarlar da mermer ile kaplanmıştır.

HAMUŞAN- ÇEŞME

1969 yılında tescil edilen Yenikapı Mevlevîhanesi'nde önemli şahısların medfun bulunduğu hamuşan ve yola bakan cephesinde çeşme yer almaktadır. Kazıya ihtiyaç duyan yapıda restitüsyon aşamasında kuzey duvarının sağlam olduğu, güney, doğu ve batı duvarlarının büyük ölçüde yıkıldığı tespit edilmiştir. Eski fotoğraflarından derlemelerle yıkılmış olan kısımlar ve cephedeki pencereler yeniden ele alınmıştır. Duvar yükseklikleri ve kuzey duvarındaki harpuşta kontrol edilmiş, sağlam kısımdaki yerler referans alınarak diğer cephelere uygulanmıştır.

Restorasyon aşamasında güney, doğu ve batı duvarlarındaki yıkılmış kısımların onarımı yapılmıştır. Her türlü niteliksiz harç ve ekler yapıdan uzaklaştırılarak kırılmış ve kopmuş kısımların özgün malzeme esaslı yenilemeleri yapılmıştır. Eski fotoğraflarda batı tarafında görülen ve sonraları yıkılmış olduğu düşünülen iki adet pencere eklenmiştir. Paslanmış demir pencere aksamları temizlenmiş, çok paslanan kısımlar değiştirilmiştir. Hamuşan duvarında bulunan tek cepheli çeşme de aslına uygun olarak 2014 yılında yenilenmiştir.

İKİZ BİNA

2008 yılında tescil edilen bina bugün Merkezefendi Hamamı'ndan sonraki sokaktan girilip bakkaldan sola dönüldüğünde sanat atölyesinin yan tarafında kalmaktadır. Konut niteliği taşıyan binanın restorasyonu 2015 yılında başlamış ve aslında tek bir binanın ortadan bölünüp çift kapı ile ikiz bina görüntüsü kazandığı anlaşılmıştır.

Yenileme çalışmalarında zemin katı taş tuğladan, ahşap karkas olan birinci kat ise yığma yapım sistemi ile betonarme radye temel üzerine inşa edilmiştir. Yapının taşlığa ve iki odaya açılan giriş holü ve iç duvarlar ahşaptır. Çıtalı tavan kaplaması ve ahşap döşemesi aynen korunan yapının koltuk silmeleri, yüklük ve

giyotin pencere doğramaları yenilenmiştir. Duvar içinde kapatılmış bir şekilde bulunan niş açılmıştır. Mutfak olduğu sanılan bölüme bir baca eklenmiştir. Bu bölümün ve giriş holünün yer döşemesi karo mozaik yapılmıştır. Doğal taş yürüme yollarıyla kaplanan ve bakımı yapılan bahçeye taş duvar örülmüş, girişine iki kanatlı ahşap kapı takılmıştır. Restorasyon bir yıl sürmüştür.

TARİHÎ FIRIN (Zeytinburnu Araştırmaları Merkezi)

Alan çalışmasıyla ortaya çıkan bu bina Merkezefendi Hamamı'nın hemen sol çaprazında bulunmaktadır. Merkez Efendi vakfiyesi olduğu ve mahallenin ek-

mek ihtiyacını karşıladığı düşünülen binanın sadece ön duvarı kalmıştı ve arka tarafına büyükçe bir fabrika inşa edilmişti. Bina 2008 yılında tescil edilmiştir. 2015 yılında restore edilen binanın etrafı açılmıştır.

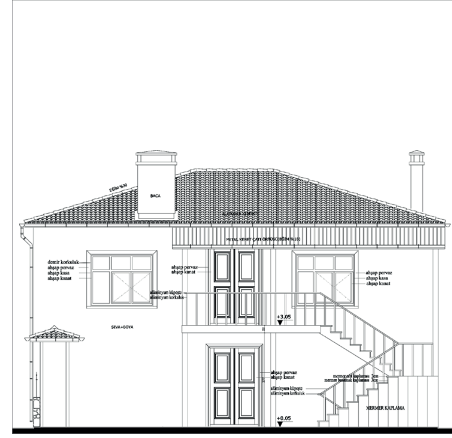
İki katlı yığma taş yapının giriş katı ekmek satış ya da dağıtım bölümü, fırın ve arkada imalat bölümü olacak şekilde aynen korunmuştur. Bu kattan ara kata merdivenle bağlantı kurulmuş, bu merdivenin altından bahçeye bir çıkış sağlanmıştır. Fırın içi servis bu merdivenle sağlanmaktadır. Çıkılan galeri katının döşemesi ve tavanı ahşaptır. Ara kata dışarıdan girilerek üst kata çıkılmaktadır. İki oda ve bir lavabonun yer aldığı üst katta yer ve tavan döşemeleri ahşaptır. Özgün haline kavuşan bina bugün Zeytinburnu Araştırmaları Merkezi olarak kullanılmaktadır.

TARİHÎ BAKKAL BİNASI

Merkezefendi caddesinde bulunan ve zaman içinde müdahalelere uğramış olan bu sivil yapının 1960'lı yıllara ait fotoğrafları incelenmiş ve hane halkından bilgi alınarak restitüsyon raporu hazırlanmıştır. Yapı 2016 yılında yeniden inşa edilmiştir.

Orijinal yapının yol kotundan aşağıda kalarak zemin ve kanalizasyon sularından etkilenecek olması dikkate alınarak yapı yol kotu seviyesine çekilmiştir. İki katlı yapıda bütün odalar sofaya açılmaktadır. Zemin kat duvarları kâgir, birinci kat duvarları ahşaptır. Döşemeler ahşap rabıta, tavan kaplamaları ahşap lambirdir. Bütün pencere ve doğramalar ahşaptır. Her iki katta da bağdadî üzerine horasan sıva ve boya uygulanmıştır. Çatı örtüsü alaturka kiremittir.

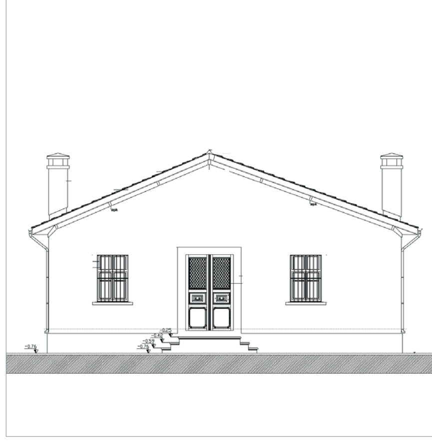

Merkezefendi Hamamı çıkmazında yer alan giriş, kuzey cephesine taşınarak avlu içinden iki kata ulaşım sağlanmıştır. Avluya çelik konstrüksiyon bir merdiven ilave edilmiş, dışarıda yer alan ıslak hacimler içeri alınmıştır. Zemin kat bakkal dükkânı olarak ve bir ailenin kullanabileceği şekilde düzenlenmiştir.

KARAKOL BİNASI (Zeytinburnu Zabıta Karakolu)

Hamamın hemen karşısında bulunan karakol binasının tarihi hakkında somut bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, yapım tekniği, üslubu ve malzeme özelliklerine bakılarak 19. yüzyıl ortalarında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı 2008 yılında tescil ettirilmiş, 2018 yılında restore edilmiştir.

Tek kattan oluşan dört cepheli binanın giriş kapısı Merkezefendi caddesinin geçtiği kuzey yönündedir. Önünde bulunan ve iki basamakla çıkılan dökme mozaik kaplı sahanlık yenileme sırasında mermerle kaplanmış, basamak sayısı arttırılmıştır. Ahşap malzemeden yapılmış giriş kapısı demir malzemeyle yeniden imal edilmiştir. Giriş holünün seramik döşeme kaplaması sökülerek mermerle değiştirilmiştir. Hol ve diğer bütün odaların zemini ahşap rabıta, duvarları horasan sıva, tavanı ise ahşap lambir ile kaplanmıştır. Bütün pencereler ahşap doğramalarla yenilenmiştir.

Yapının etrafındaki özgün olmayan ilaveler temizlenmiş, mevcut duvar yüzeylerindeki bütün sıvalar raspa edilmiş, görünmeyen bozulmalar ve çatlaklar tespit edilerek onarılmış, sökülen çimento esaslı sıvaların yerine horasan harç sıvanmıştır. Isınma, su ve elektrik tesisatları yenilenmiştir. Çatı tamamen sökülerek çürümüş ahşap elemanlar değiştirilmiş, çatıyı örten ve zaman içinde kırılan kiremitler yenilenmiş, bacalar proje standartlarına getirilmiştir. Yapının dış duvarları etrafına drenaj sistemi döşenmiş, zemin ve yağmur suyunun etkileri en aza indirilmiştir. Yenileme çalışmaları biten bina bugün Zeytinburnu Zabıta Karakolu olarak kullanılmaktadır.

DİĞER YAPILAR

Karakol binasından Mevlevîhaneye doğru ilerlendiğinde sol tarafta kalan sivil yapılar mahallenin dokusuna uygun bir şekilde projelendirilmiş ve inşa edilmiştir.

…

Turgut Cansever'in raporunda Osmanlı mahallesi olarak geçen proje uygulama zorluğu ve hukukî sebeplerle revize edilince Mevlevîhanenin önünde kalan yer üniversite kampüsü, arkasında yıkılan fabrikalar ve mermer atölyelerinden açılan yer öğrenci yurdu, sol tarafında eskiden garaj olarak kullanılan yer mimarlık mühendislik fakülteleri için projelendirilmiştir.

Merkezefendi mahallesi, Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Balıklı bölgesi, Seyyidnizam Külliyesi aksında tamamlanacak son dönüşümün, Merkezefendi mahallesinin yanında bulunan Arnavut mahallesinde gerçekleşmesi düşünülmüştür. Burada kültür odaklı değil, konut odaklı bir kentsel dönüşüm öngörülmüştür. Mahalle ile ilgili kentsel dönüşüm planlaması, İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.04.2010 tarih ve 1506 sayılı kararı ile 5. Etap Yenileme Avan Projesi'nde onaylanmıştır. Mahallenin, yanındaki üniversite kampüs alanı ile birlikte değerlendirilmesine yönelik çalışmalara 2012 yılında başlanmıştır. Hak sahipliği analizi yaptırılmış, kaç konut ve kaç ticaret yapısının var olduğu, kimlerin oturduğu, kaç metrekare yere sahip oldukları tespit edilmiştir. Yeni inşa edilecek sivil yapıların hem Osmanlı mahallesine hem de üniversite konseptine uygun olması öngörülmektedir.

MERKEZEFENDİ
MİLLET KIRAATHANESİ

Merkezefendi Millet Kıraathanesi

MURAT ÖZTABAK

İstanbul'un en eski semtlerinden biri olan Zeytinburnu, şehrin manevî büyüklerinden Merkez Efendi hazretlerinin irşadına ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı İstanbul'unda zanaatkârlığın, Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte ise sanayinin en önemli beldesi hüviyetinde olan bu semt, kendisine verilen bu payeyi hakkıyla taşımıştır.

Cumhuriyet yıllarında iç göçün ve gecekondulaşmanın ilk örneklerini burada görmek mümkündür. Kısa zamanda ve yoğun bir şekilde gerçekleşen bu sosyolojik hareket, şehrin mimarî ve içtimaî yapısına önemli ölçüde zarar vermiştir. İşte tam da bu bağlamda 1999 yılında, bölgenin kaybolmaya yüz tutmuş tarihî dokusunun yeniden ihyası ve yine bölgede oluşmuş mimarî kaosun bir tertip içerisine alınması maksadıyla, Zeytinburnu Belediyesi tarafından, bir rapor hazırlatılmak suretiyle Kültür Vadisi Projesi hayata geçirilmiştir. Turgut Cansever tarafından hazırlanan bu raporda, Merkezefendi Camii çevresinde ve Yenikapı Mevlevîhanesi yanında, konut bölgesinde ikamet eden ahalinin kültürel, fizikî ve sosyal yaşama biçimini ve standartlarını yükseltecek, kültür, konaklama ve ticaret yapıları barındırılması öngörülmüştür. Sonrasında yapılan çalışmalar neticesinde 2008 yılında, "Merkezefendi Camii Çevresi Yenileme Avan Projesi" dahilinde, bugünkü Merkezefendi Millet Kıraathanesi'nin ilk planı olan Meydan Saçağı isminin geçtiğini görüyoruz. Eğitim öğretim faaliyetlerine ev sahipliği yapmak üzere, yarı açık bir örtü olarak tasarlanan bu saçağın altında ve etrafında sahaflar çarşısı, kahve-restoran gibi yapılar ve bir de süs havuzunun bulunması öngörülmüştür. Bina, bölgeye hizmet edecek ticarî faaliyetleri de barındırabilecek bir saçak yapısı olarak tasarlanmıştır. Yenileme alanındaki diğer planlar hayata geçirildikçe, Meydan Saçağı'nın da fonksiyonunun değişebileceği öngörüsüyle az önce zikrettiğimiz proje ve planlar neticesinde, bölgenin sosyal ve kültürel dönüşümüne önayak olacak Meydan Saçağı'nın tasarımı hazırlanmıştır. Zeytinburnu Belediyesi tarafından düzenlenen Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali dışında, yıl boyu Kültür Vadisi bünyesinde gerçekleşecek çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapan bu tarihî aksın böylesine kullanışlı bir yapıya kavuşması elbette çok önemliydi.

MİMARÎ AÇIDAN MERKEZ EFENDİ MİLLET KIRAATHANESİ

İlk olarak Meydan Saçağı olarak isimlendirilen, kentsel tasarım projelerine ve sergilere, konferanslara ve eğitime yönelik çok amaçlı kullanıma imkân vermesi planlanan bu bina, deprem güvenliği, inşaat hızı, nispeten düşük maliyetler ve kesitlerin narinliği de düşünülerek çelik karkas olarak inşa edilmiştir. Betonarme radye temel üzerindeki pabuçlara bağlanan, çelik karkasla oluşturulan nervürlü elemanlarla çatı açıklığı tonoz formunda geçilmiştir. Nervürler ahşap strüktürle oluşturularak, ısı izolasyonu taş yünü ile sağlanmıştır. Çatı kaplamasında malzeme olarak geleneksel yöntemle uygulanacak kurşunun tercih edilmesi dikkate değecek bir başka husustur. Yapının ismine de ilham kaynağı olan geniş saçak, tonozun altını güneş ışığı, ses gibi rahatsızlık verici dış etkenlere karşı korumak ve yapıya âdeta havada asılı gayrimaddî bir varlık kimliği kazandırmak üzere düşünülmüştür. Saçağın tamamlayıcısı, üç katlı "kule" yapısıdır. Simgesel bir niteliğe sahip olan ve bir nirengi noktası özelliği taşıyan kulenin alt kısmı yığma taş duvarla çevrelenmiştir. Asma katın üzerinde bulunan betonarme kolonların taşıdığı çatı ve saçakların korumasındaki, cihannüma benzeri 360 derecelik panoramik seyir imkânı sunan son kattan, meydan ve uzak çevresi engelsiz seyredilebilmektedir. Bu mekân Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali'nin ayrılmaz bir parçası olan mesir macunu dağıtımı sırasında da kullanılmaktadır.

2008 yılının sonlarında, bugünkü Merkezefendi Millet Kıraathanesi'nin bulunduğu alandaki metruk binaların yıkımı büyük ölçüde bitmiş ve takip eden yıl

içerisinde de saçak yapısı tamamlanmıştır. Yine bunun hemen akabinde, yukarıda zikrettiğimiz kule kısmı da planlanan şekilde inşa edilmiş ve yapıya eklenmiştir. Aslında bir mahalle meclisi, ticaret alanı ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapması amacıyla planlanan Meydan Saçağı, 2011 yılında, sabit cam doğrama yapılarak kapalı mekân hüviyetine bürünmüş ve uzun zaman organik pazar alanı olarak hizmet vermiştir. Nihayet 2016'da, bağımsız raf sistemi getirilerek, yaklaşık elli bin kitap kapasiteli bir kütüphaneye dönüştürülen bu mekâna sonraki yıllarda Merkezefendi Millet Kıraathanesi ismi verilmiştir.

İSTANBUL'DA BİR KÜLTÜR ODAĞI

Bugün Yenikapı Mevlevîhanesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Panaroma 1453 Tarih Müzesi, Merkezefendi Camii, Merkezefendi Mezarlığı, Nağmedar gibi şehrin tarihî ve kültürel açıdan kıymetli mekânlarının tam ortasında bulunan bu kıraathane, gerek mimarî yapısı gerekse verdiği hizmetler yönünden İstanbul'un en önemli kültür odaklarından biri durumundadır. 1100 raf kapasitesi bulunan bu binada, hâlihazırda, kahir ekseriyeti şehir kitapları olmak üzere, 20.000'in üzerinde kitap bulunmaktadır. Bina içerisinde, kitaplarla süslenmiş rafların arasında kütüphanenin arka kısmında bir bekleme salonu ve yaklaşık yetmiş kişilik de bir konferans salonu mevcut. Kütüphaneciliğin en modern uygulamalarının var olduğu Merkezefendi Millet Kıraathanesi'nde, üye kayıt sistemi ile birlikte, üyelere kütüphanenin doluluk oranı bildirilebilmekte ve yine bu

sistemle birlikte, kitaplar ödünç verilebilmektedir. Aynı zamanda, kütüphaneye çalışmaya gelen misafirlere gün içerisinde ücretsiz olarak çorba, kek ve sıcak içecek ikram edilmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, İstanbul'un en eski ve kıymetli muhitlerinden olan Merkezefendi mahallesi, hemen Mevlevîhane Kapısı'nın karşısında, surların dışında ancak şehrin manevî ikliminin içinde bulunmaktadır. Halvetî tarikatı şeyhi Merkez Efendi'nin kabri, Yenikapı Mevlevîhanesi ve Merkezefendi Mezarlığı'nın, hemen az ileride Seyyidnizam Külliyesi, Balıklı Rum Manastırı ve gayrimüslim mezarlıklarının komşuluk ettiği bu bölge, kültürel birlikteliğin de adeta bir aynası niteliğindedir. Merhum Turgut Cansever'in katkısıyla başlayan Kültür Vadisi Projesi kapsamında, bölgede ciddi anlamda meydana gelen değişimleri gözlemlemek mümkündür. Medeniyetimizin en önemli sacayaklarından bazılarını; komşuluğu, muhabbeti, gönül birlikteliğini esas alan bu şehir planı kapsamında, yatay mimarînin en güzel örneklerinden sayılan ahşap konaklar inşa edilmektedir. Görüntüsü, dış cephesi ve mimarî yapısı ile birlikte değerlendirildiğinde bu konakların klasik Osmanlı mimarîsinden ilham alınarak inşa edildiğini söylemek yerinde olacaktır. Şehrin dokusunu ve siluetini muhafaza etmek amacıyla, Merkezefendi mahallesinde bulunun tüm yapılar, yatay mimarî konseptinde planlanmış ve projelendirilmiştir. Merkezefendi Millet Kıraathanesi dahil, burada bulunan her yapıda, bir veya iki merpenle toprağa ulaşmak mümkündür.

Merkezefendi Millet Kıraathanesi, ilk olarak bir meydan saçağı hüviyetinde planlanmış olsa da, Zeytinburnu halkının son yıllarda değişen kültürel algılarına ve taleplerine dönük olarak, İstanbul'un en rağbet gören kütüphanelerinden biri olmuştur. Camekân yapısı ile son derece modern bir izlenim veren Merkezefendi Millet Kıraathanesi, yarım kubbe niteliği taşıyan örtüsü ve hemen yanına eklemlendirilen nirengi noktası niteliğindeki kule yapısıyla birlikte Türk-İslam Mimarîsi'nin de örneklerini üzerinde taşımaktadır. Kendine has bir mimarî dili olan bu yapı, Kültür Vadisi Projesi kapsamında oluşturulan, klasik Osmanlı üslubu ile inşa edilmiş ahşap konakların yanında, klasik ve modern çizgilerin kesiştiği ve ahenk bulduğu bir biçimle boylu boyuna uzanmaktadır. Şüphesiz bu kıymetli yapı, bilge mimar Turgut Cansever'in bir mirasıdır.

Mesir Şenliğinden Geleneksel Tıp Festivaline

MURAT D. ÇEKİN - EFSUN SERTOĞLU

MESİR

Günümüze kadar yazılan eserlerin, makalelerin çoğunda ve halk arasında, Merkez Efendi'nin, Manisa'da bulunduğu dönemde, "mesir" ismi verilen şifalı bir macun icat ettiği ve her yıl nevruzda[1] Sultan Camii kubbelerinden halka mesir saçılmasını istediği kabul görmektedir.

Merkez Efendi'nin mesir macununun mucidi olduğuna işaret eden en eski belge, 1887 yılında yayımlanmış olan onuncu *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*'dir. *Salnâme*'de "Manisa'nın Mesiri" başlığı altında şu bilgiler verilmiştir:

> *Her sene martın dokuzuna müsadif olan nevruzda Manisa'da 'mesir' nâmıyla bir cemiyet olduğu ve yevm-i mezkûrde oraya her taraftan külliyetli halk toplandığı mâlumdur. Bu bâbda bâzı mâlûmat îtâsı münâsip görülmüştür. Mâlûmat-ı târîhiyyeye nazaran Manisa şehri kadîmen şimdiki mevkiinin şark-ı cihetindeki dağ üzerinde müesses olup hâlbuki orası pek sarp ve taşlık bir mahal olduğuna ve cennetmekân Kânûnî Sultan Süleyman han hazretlerinin zamânı saltanatlarında kesb-i vüs'at etmeğe başladığında mebnî şehrin hâlihazırdaki mevkiine nakli lüzûmu tahakkuk eylemiş ve bu lüzum üzerine dağın altında en evvel Hâkân-ı müşârünileyh hazretlerinin vâlideleri Hafize Sultan hazretleri tarafından elhâletü hâzihî mevcut ve mâmur olan Sultan Câmi-i şerîfi ile ittisâlindeki medreseler binâ, bir de bîmarhâne tesis ve inşâ olunmuştur. Bundan sonra şehrin şimdiki mevkiinde hâneler inşâsına başlanıp âhiren Hâtûniye Câmi-i Şerîfi dahi binâ kılınmış ise de emr-i nakil bir suret-i matlûbede sür'at peydâ edemediğimde mebnî bu bâbda bir çâre taharrî edilmiş, bu sırada Hâtûniye Câmi-i Şerîfi'ndeki dulhâne icrâ-yı tabâbetle meşgul bulunan ve Dersaâdet'te defin-i hâkî ıtırnâk ve Merkez Efendi nâmıyla şöhret-yâb olan şeyh Musa Muslihiddin kaddessırrehû hazretlerinin rey ü tensipleri ile tıbb-ı kadim ahkâmına tevfîkan bir mâcun tertip ve bunun küçük küçük kâğıtlara sarılarak her sene Nevrûzunda sâlifü'z-zikr Sultan Câmi-i Şerîfi'nin kubbesinden halka saçılması ve bu sebeple bir cemiyet akdedilerek oraların gitgide şenlendirilmesi tasvip kılınmıştır. O vakitten beri bu kâğıtlara sarılı mâcunlar saçılmaktadır… Ve mâcun kırk türlü edviye-i nebâtiyyeden mürekkeptir. Karanfil, yeni bahar, zencefil, galanga, kara biber, krem tartar, kişniş, havlıcan, kebâbiye, Hindistan cevizi,*

1 Nevruz (yeni gün): Güneşin koç burcuna girdiği gündür. Rumi takvime göre yılın ve baharın başlangıcıdır. Rumî 9 Mart, miladî 22 Mart'a rastlar. Türklerde bayram olarak kutlanır.

anason, hıyarşenbe, sakız, safran, darçın, üdülkahır, çöpçini, hardal, mersafi esmari, iksir, çivit, meyan balı, kalem-i bârid, tiryak, sarı halil, kara halil, râziyâne, kimyon, zerdeçav, darçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörek otu, dârıfülfül, ravent, limon tuzu, kakule, sinâmeki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker.[2]

Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* isimli eserinde şunları kaydetmiştir:

Mağnisa'da Sultan Câmi-i şerîfi meşîhatinde bulunduklarından kırk bir türlü baharattan ibâret olmak üzere her sene nevrûz-ı sultânîde binlerce halka tevzî olunmakda ve mesir nâmıyla yâd edilmekte bulunan mâcunun da mürettibi oldukları Mağnisa'da mütevâtirdir.[3]

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* isimli eserinde şu bilgileri vermiştir:

Sultan Selim hân-ı evvel vâlidesi Bezm-i Âlem sultânının Mağnisa'da inşâ eylediği câmi' ile bîmârhânesine me'mur olup fenn-i tıbba mensup olması hasebiyle civârına ahâlînin rağbeti için 'mesir' denilen kırk bir nev-i edviyyeden mâmul mâcunu tertip ile Nevrûzda Sultan Câmii kubbesinden etrâfa saçılmasını îcat eyledi ve bu sûretle ahâlîyi celbeyledi.[4]

Sefine-i Evliyâ müellifi Osmânzâde Hüseyin Vassâf şunları kaydetmiştir:

...Martta Nevrûz-ı Sultânî'de tertip olunan Nevrûziyye onun îcâd-kerdesi olup birtakım nâfi' mevâddan mürekkep olarak yapar, Manisa'da halka tevzî buyururlar imiş. Manisalı bir zat bunu fakîre hikâye etti. Orada Merkez Efendi'nin şöhreti vardır, dedi. Bunun elbette bir aslı var ki üç yüz elli seneden beri bu mâlûmat intikal ede ede zamânımıza mutassıl olmuştur. Terceme-i hâl kitaplarında nasılsa mündemiç değildir.[5]

Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* isimli eserinin "Manisa Bîmârhanesi" bölümünde şu bilgileri vermiştir:

...Bîmârhanenin binası tenha ve boş arazide yapıldığından dolayı, Merkez Efendi civardaki ahaliyi oralarda yerleşmeye teşvik için kırk bir çeşit bitkiden yapılan Nevruz macununu, Nevruz gününde Sultan Camii türbesinden saçtırmak gibi bir âdet koymuştur. Mesir ismi verilen bu macun, her sene özel yeni bir gün kabul ediyor.[6]

Emel Esin, "Merkez Efendi (h. 870/1465 sıraları 959/1551) ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye" başlıklı yazısında, mesir terkibinin, İlyas Horasânî'nin halvetle ilgili *Risâle*'sinde açıkladığı, "üçüncü halvet" sırasında iftarda yenmesi gereken lokmanın reçetesine çok benzediğini kaydetmiştir.[7] Bu benzerlikten hareketle, Merkez Efendi'nin, halvete soktuğu müritlerine bu reçeteyi uygulamış, halk arasında yayılınca aynı reçeteyi hazırlayıp şifa niyetine halka dağıtmış, bu hadiseden sonra hekim olarak anılmış ve darüşşifanın hekimliğine yakıştırılmış olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmuştur.[8]

Mesir macununun en az beş bin yıllık mazisinin olduğu; Sümerliler zamanında, Nippur şehrindeki İsin mabedinde, yılda bir gün, altın kaplar içinde muhafaza

2 Köklü, *age.*, s. 6-7. Terkipteki madde sayısı 41 olduğu için, "...kırk türlü edviye-i nebâtiyyeden mürekkeptir" ifadesinin yanlış yazıldığının anlaşıldığı kaydedilmektedir. (Köklü, *age.*, s. 6-7)

3 Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, s. 13.

4 Mehmed Süreyya, *age.*, s. 430.

5 Vassaf, *age.*, s. 395.

6 Uludağ, *age.*, s. 125-126.

7 Esin, age., 75

Merkezefendi Camii

8 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, s. 65.

Mesir macununun icadıyla ilgili şu rivayetler de nakledilmektedir:

Hafsa Sultan, Manisa'da bulunduğu dönemde ağır bir hastalığa yakalanır. Dönemin meşhur tabipleri derdine çare bulamayınca külliyenin zaviyesinde şeyhlik yapan Merkez Efendi'ye başvurulur. Merkez Efendi, 41 çeşit baharatı karıştırarak hazırladığı macunla Hafsa Sultan'ı sağlığına kavuşturur. Bu şifalı macundan herkesin faydalanmasını isteyen Hafsa Sultan, fazlaca yapılıp nevruzda halka dağıtılmasını emreder. O tarihten itibaren, her yıl nevruzda Sultan Camii'nin kubbelerinden halka saçılır (Hasan Özönder, "Mesir Macununun Tarihçesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 4, s. 26; Ünver, *Mesir Tarihimiz*, s. 184; Avan, *Manisa Mesir Bayramı*, Manisa; Ali Çımat, "Manisa Mesir Macunu ve Merkez Efendi", *Manisa ve Mesir*, sayı 5, s. 25; Hüseyin Akgül, "Mesir Macunu ile ilgili Gelenek ve İnanışlar", *Manisa ve Mesir*, sayı 6, s. 37; Köklü, *age.*, s. 4; Fikret Türkmen, "Manisa'da Mesir Bayramı", *Manisa Dergisi*, sayı 28, s. 13; Recai Yahyaoğlu, *Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı: Mesir Macunu*, s. 19.

Merkez Efendi, İstanbul'a giderken Manisa'ya uğrar. Hafsa Sultan'ın yaptırdığı külliyeyi görünce çok etkilenir ve kendisini ziyaret edip buraya bir darüşşifa ilave ettirmesini tavsiye eder. Hafsa Sultan, hekimbaşılık vazifesini üstlenirse darüşşifayı yaptıracağını söyler. Merkez Efendi'nin vazifeyi kabul etmesi üzerine darüşşifanın inşasına başlanır ve bina iki ay içinde bitirilir. Merkez Efendi burada 41 çeşit baharattan hazırladığı ve akıl hastalarına dövdürdüğü macunu nekahet dönemindeki hastalara yedirir. Hastaların kısa sürede şifa bulması üzerine, macunun nevruzda halka dağıtılmasına karar verilir (Hulûsi Tuser, "Manisa'da Mesir Bayramı", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sayı 128, s. 2097-2098; Avan, *age.*, s. 7; Akgül, *age.*, s. 37; Yahyaoğlu, *age.*, s. 19-20)

Spil Dağı'nın eteklerinde kurulan Manisa'nın yeterince gelişemediği düşünülür ve ovaya kaydırılmasına karar verilir. Bu amaçla Hafsa Sultan Külliyesi inşa edilir. Halkın külliye etrafına yerleşmesi, böylece şehrin büyüyüp gelişmesi planlanır. Merkez Efendi, halkın külliye etrafına yerleşmesini teşvik etmek için 41 çeşit baharattan bir macun hazırlar ve nevruzda halka dağıtmak üzere bir şenlik başlatır (Sadık Karaöz, "Mesir", *Türk Yurdu,* sayı 266, s. 697; Özönder, *age.*, s. 24-25; Avan *age.*, s. 7; Akgül, *age.*, s. 37-38; Yahyaoğlu, *age.*, s. 20.)

edilen her derde deva bir macun dağıtıldığı kaydedilmektedir.[9] İÖ 163-132 yılları arasında yaşayan, İran asıllı bir sülaleden gelen VI. Mithridates'in zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılmak üzere bir terkip hazırladığı, bu terkibin Neron zamanında Andromaque tarafından *theriaque* adıyla geliştirildiği, Galen'in de bu yolda çalışmalarının olduğu bilinmektedir. *Theriaque*, sonraları her derde deva bir ilaç olarak meşhur olmuş, başta Venedik olmak üzere Avrupa'nın bazı şehirlerinde yılın belli günlerinde özel merasimlerle hazırlanmıştır. İslam medeniyetinde antik dönemin eserleri Arapçaya aktarılırken bazı Yunanca terimler tercüme edilememiş, okunuşları Arapçaya uydurularak yazılmıştır. Böylece *theriaque* kelimesi, "tiryak" şeklinde tıp diline; "Venedik'ten tiryak gelinceye kadar Mısır'da adamı yılan öldürür" atasözüyle de halk diline girmiştir. Mithridates'in terkibi de, *misiridates, misridates, misriditus, misroditos, misruditus, mesriditus, mesroditos* olarak çevrilmiştir. İshak bin Huneyn, 298/910 tarihli *Târihü'l-Ettibâ ve'l-Felâsife* isimli eserinde hekimleri sayarken Mithridates'i "Mesriditıs sâhib-i akakîr", yani kökçü-eczacı olarak anmaktadır. İbn Sina, *Edviye-i Kalbiyye ve Kânûn* isimli eserlerinin macunlar bahsinde, "Öyle bir macundur ki onu büyük Misruditus yapmıştır ve kendi adıyla anılır; özellikle zehirlenmeler konusunda faydası denenmiş bir ilaç olup başka hastalıklarda da kullanılırdı" dediği macunun terkibini vermiştir. 60 madde ihtiva eden bu terkip ile mesir macununun terkibi arasında benzerlikler vardır.[10] Bu bilgiler, Merkez Efendi'nin mesir macununu icat etmediğini, var olan bir macun geleneğini değiştirerek devam ettirdiğini, "mesir" isminin *Mithridates*'ten geldiğini[11] göstermektedir.[12]

A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye* başlıklı yazısında, Prof. Dr. Nafiz Uzluk'un, Ankara Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesindeki *Gâyetü-l Beyân fi Tedbîri Bedenü'l-İnsân* isimli tıp yazmasında 92a varağında, mesir terkibini metnin dışına kaydetmiş olarak bulduğunu nakleder:

> *Hüvel muin. Hazret-i Merkez Muslihiddin Kuddise sırruhu hazretlerinin Mağnisa'da tertib kerdesi olub elyevm beher sene tabh ile ahaliye câmi' şerif kubbesinden kağıdlarla tevzi' ve taksim edilen nevruziye macununun terkibatıdır. Edviye 40. Karanfil, yeni bahar, zencefil, kalanga, kara biber, kırım tartar, kişniş, havlıcan, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hıyarşenbe, sakız, zağferan, tarçın, üdülkahır, çöpüçini, hardal, miri-i safi simari, iksir, çivit, meyan balı, kalem-i bârid, tiryak, sarı helile, raziyane, kimyon, zerdecâv, tarçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörek otu, dârifülfül, ravend, limon tuzu, kakule, sinâmeki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker.*[13]

Bu terkibin *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*'nde verilen terkiple aynı olduğu, içinde yalnız "kara helile"nin bulunmadığı görülmektedir. Nihat Nuri Yörükoğlu, kitap kenarındaki terkibi incelediğini; terkipteki madde sayısının 40 değil, 41 olduğunu fark ettiğini; tercüme edilirken kara halilenin yanlışlıkla atlandığını kaydetmiştir. Bu durumda, kitap kenarına elle yazılan terkibin kaynağının *Aydın Vilâyeti Salnâmesi* olduğu anlaşılmaktadır.[14]

Merkez Efendi'nin, 41 çeşit madde ihtiva eden mesir macununu, Manisa halkını külliye etrafına çekmek ve şehrin gelişmesini sağlamak amacıyla hazırladığını ve

9 Ünver, *Türkiye'de Eski Ruh Sağlığı Üzerine Bir Deneme*, 3912; Ünver, *Mesir Tarihimiz*, s. 183.

10 Bayat, *Yeni Kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi*, s. 126; Bayat, "Mithridates'ten Mesir'e", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 4, s. 67-78; Bayat, "İbn-i Sînâ'nın Kânûn'unda ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Mesir", *Manisa*, sayı 15, s. 9-16.

11 *"Seyir edilecek, gezilecek yer; gezinti yeri"* manasına gelen "mesir/mesire" kelimesiyle ilgisi olmadığı kaydedilmektedir (Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, s. 63). Bazı Osmanlıca kaynaklarda kelimenin daha da bozularak *mesrositos* şeklinde yazılmasından kelimenin Yunanca olduğu neticesine varılmış; *sitos"*kelimesinin "yiyecek, gıda" manasına geldiği, bu durumda kelimenin manasının "mesir yiyeceği" olabileceği kaydedilmiştir (Yörükoğlu, "Mesir Sözcüğünün Etimolojisi, Mesir'in Terkibi ve İhdas Sebebi", *Ankara Tıp Bülteni*, sayı 2, s. 176-177).

12 Uzluk, *age.*, s. 63-64; Baylav, *age.*, s. 100; Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, s. 100-104; Ünver, "Mesir Macunu", s. 37-38; Ünver, *Bahar Macunları*, s. 16-19; Demirhan, Prehistorik ve İlkçağlarda Tıp Tarihine Genel Bir Bakış ve Bu Çağlardan Kaynağını Alan Millî Bir İlâcımız: Mesir; Baytop, *age.*, s. 19-20; Bayat, *age.*, s. 9-16; bazı yanlışlıkların düzeltilmesi, s. 127.

13 Ünver, "Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye", *Vakıflar Dergisi*, sayı 11, s. 227.

14 Yörükoğlu, *age.*, s. 181-182.

her yıl nevruzda halka dağıtılmasını istediğini kabul etmek yerinde olacaktır.[15]

Mesir macununun faydalı etkilerinde yalnız terkibindeki maddelerin değil, Merkez Efendi'nin maneviyatından beslenen şifa verici bir özelliğe sahip olduğuna inanılmasının da rolü bulunduğunu düşünmek uygun olur.[16] Hatta, beklenen etkilerin gerçekleşmesi için nevruzda Sultan Camii'nden saçılan dualı macunların kapılarak yenmesi gerektiği, parayla alınan macunların aynı etkiyi yaratmayacağı söylenir.[17]

Mesir macununun her derde deva olduğuna,[18] ne niyetle yenirse öyle etki yapacağına;[19] ruh hastalıklarına,[20] ağır hastalıklara,[21] çocuk hastalıklarına iyi geleceğine ve zayıf çocukları kuvvetlendireceğine;[22] gençlik çağındaki kızların o yıl evlenmesini,[23] çocuk sahibi olamayanların o yıl çocuk sahibi olmasını sağlayacağına;[24] yıl boyunca bütün dertlerden ve hastalıklardan,[25] yılan, çıyan, akrep gibi haşeratın sokmasından ve öldürmesinden koruyacağına;[26] kapı arkasına yapıştırılan mesir kâğıdının haşeratı eve sokmayacağına[27] ve aç karna yenirse daha etkili olacağına[28] inanılmıştır.

MESİR ŞENLİĞİ

Yüzlerce yıldır süregelen mesir şenliği, eski devirlerde daha canlı kutlanırdı. Şenliğin yaklaştığı belli olurdu. Manisa halkı misafirler için hazırlık yapar, Manisa'da akrabası olanlar birkaç günlüğüne şehre gelirdi.[29]

Sultan Camii mütevellisi nevruzdan önce, mesir için gereken baharatı ve şekeri alıp darüşşifaya getirir, burada akıl hastalarına dövdürürdü.[30] Dövülen baharat Sultan imaretine gönderilir, kazanlarda kaynatılıp macun hâline getirildikten sonra darüşşifada bir odaya koyulurdu. Macunun kâğıtlara sarılmasına yardım etmenin sevap olduğunu düşünen gönüllüler, burada mesiri küçük parçalar hâlinde kesip kâğıtlara sararlardı. Bu kişilere, hizmetlerinin karşılığı olarak macundan istedikleri kadar yeme hakkı tanınır, fakat fazla yiyip israf etmemeleri için, bir damla bile su verilmezdi. Kağıtlara sarılan macunlar, saatlerce dışarıda bekleyen halka, hiçbir karşılık beklemeden dağıtılırdı. Önceleri her isteyene verilen macun, isteyenler çoğalınca Sultan Camii'nden saçılarak dağıtılmaya başlandı.[31]

Şenlik boyunca Manisa'ya "avizo" denen ucuz tarifeli tren seferleri yapılır; civar illerde yaşayan halk, bu trenlerle akın akın Manisa'ya gelirdi.[32] Halk, sabahın erken saatlerinden itibaren Sultan Camii'nin avlusunda toplanmaya başlar ve heyecan içinde beklerdi. Mesir saçma merasiminin başlamasıyla heyecan daha da artardı. Genç kızlar, ellerindeki kınaları, mesir saçan hafızlara göstererek "Hafız kınalarıma baksan ya / Baksa da atmaz ki" diyerek üzüntülerini dile getirirlerdi.[33]

Macun kapmayı başarabilenler sevinir, birazını yılın en kıymetli hediyesi olarak tanıdıklarına gönderirlerdi.[34] Kapamayanlar ise zehirli hayvan sokmasına karşı hazırlıksız olmanın verdiği korkuyla üzülürlerdi. Fazla macun kapanlar, "Ballı bahar, ballı bahar! Yılan, çıyan sokmaz!" diye bağırarak satarlardı. Merkep fiyatına macun satıldığı olurdu.[35] Şakacı olanlar da, "Ya yılan, çıyan körse ne yaparsın?" diye alay ederlerdi.[36]

15 Yörükoğlu, *age.*, s. 185. Terkipteki madde sayısının 41 olması, bu sayının Türk folklorunda kutsal sayılmasıyla açıklanmıştır (Türkmen, *age.*, s. 12).
Nevruzda dağıtılmasının tesadüf olmadığı; kış mevsiminden çıkan bedeni temizlemek, kuvvetlendirmek ve bahara hazırlamak niyetiyle bu günün tercih edildiği kaydedilmektedir (Tuser, *age*, s. 2098; Ünver, *Bahar Macunları*, s. 16).

16 Ünver, *age.*, s. 20; Avan, *age*, s. 8.

17 Özönder, *age*, s. 26; Akgül, *age.*, s. 39; Yahyaoğlu, *age.*, s. 34.

18 Akgül, *age.*, s. 39.

19 Ünver, *age*, s. 20; Ünver, *Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye*, s. 230.

20 Akgül, *age.*, s. 39.

21 Akgül, *age.*, s. 39; Türkmen, *age.*, s. 13.

22 Türkmen, *age.*, s. 13.

23 Özönder, *age*, s. 26; Ünver, *Bahar Macunları*¸ s. 20; Akgül, *age.*, s. 39; Türkmen, *age.*, s. 13.

24 Ünver, *age*, s. 20; Akgül, *age*, s. 39; Türkmen, *age*, s. 13.

25 Baylav, *age.*, s. 101; Akgül, *age.*, s. 39.

26 Karaöz, *age.*, s. 698; Tuser, *age.*, s. 2098; Baylav, *age.*, s. 102; Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 103; Özönder, *age*, s. 26; Demirhan, *age.*¸ Akgül, *age.*, s. 39; Türkmen, *age.*, s. 13.

27 Akgül, *age.*, s. 39.

28 Ünver, *Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye*¸ s. 230.

29 Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifa'sı*, s. 22.

30 Akıl hastalarının başında duran kişinin, her tokmak vuruşunda hastalara "Allah" dedirttiği; "okunmuş mesir" sözünün buradan geldiği kaydedilmektedir (Akgül, *age.*, s. 39).

31 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26.

Macun dağıtma merasiminden sonra çarşıda açılan sergilerden alışveriş yapılır, çeşitli eğlencelerle mesir kutlanırdı. Bayraklarla ve yeşil dallarla süslenmiş mesir trenleri akşama doğru dönerdi. İzmir'de mesire gidemeyenler, Karşıyaka istasyonunda, davul-zurna çalıp zeybek oynayarak gelenleri karşılar, trendekiler de karşılamaya gelenlere mesir macunu saçardı. Halk gece yarısına kadar eğlenir, böylece Karşıyaka'da da bir mesir merasimi olurdu. Buna "mesir dönüşü" denirdi.[37]

Mesir geleneği 1926 yılında, dönemin Manisa valisi Müştak Lütfi tarafından "saltanat bakiyesi" sayılarak kaldırılmış, 1951 yılında tekrar başlamıştır.[38] Günümüzde mesir şenliği Manisa Valiliği, Manisa Belediyesi ve Manisa'yı, Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından düzenlenmekte ve Manisa'nın kültürel, turistik ve ekonomik hayatına önemli katkı sağlamaktadır. Şenlik öncesinde şehri tatlı bir telaş karşılamakta, Manisa dışından gelecek misafirler için şehirde hazırlıklar yapılmaktadır. Şenliğin ilk günü, dualar okunarak mesir karma merasimi yapılmakta; sonraki günler sergiler, konserler, gösteriler, paneller, gerçekleştirilmekte; son gün, Hafsa Sultan'ın Merkez Efendi'ye mesir macununun halka dağıtılmasına ilişkin berat vermesi canlandırılmakta ve ardından temsilî Merkez Efendi, Sultan Camii'nin kubbesinden avluda toplanan halka mesir macunu saçmaktadır.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (1900-1978), 1923'te yayımlanan "Mesir Serpen Softa" başlıklı yazısında mesir şenliğini şöyle anlatmıştır:

> *Eski tarihle 9 Mart mesir günü yaklaşıyor. Manisa'ya yeni bir can geliyor. Bütün senenin gece ve gündüzünde feci bir yeknesaklıkla uyut gibi duran bu Anadolu şehri uyanıyor. Yollar günden güne doluyor. Trenler yukarıdan aşağıdan birçok yolcu getiriyor. Evlerde misafirler kabul ediliyor, yataklar çıkıyor, sofralar kuruluyor. Çocuklar bayrama hazırlanır gibi hazırlanıyor. İnce, süslü ve açık esvaplar dikiliyor, mestler kunduralar atılıyor. Açık renkli çekme pabuçlar alınıyor. İhtiyarlar yeni bir hayata kavuşacak gibi gülüyor, seviniyor. Çarşıda yemişçi ve şekerci dükkânlarında rengârenk mesir kavanozları sıralanıyor. Mesir macunları süslü kâğıtlara sarılıyor. Kahvehaneler temizleniyor, meydanlarda, köşebaşlarında çardaklar kuruluyor. Demir yolundan Sultan önüne kadarki güzergâhta ciğerciden, köfteciden, sarrafa kadar birçok esnaf peydah oluyor. Hele Sultan önü geçilecek gibi değil.*
>
> *Manisa'nın meşhur mesir bayramı, o korkunç gürültüler, bağırtılı merasim, burada Sultan Camii'nin avlusunda yapılacak. Manisa tımarhanesindeki delilerin yüzleri gülüyor. Kendilerini seyretmeye gelenlere müjdeler veriyorlar, hazırlanıyoruz diyorlar. Manisa'da mesir günü, martın dokuzuna mahsus âdeta bir panayırdır. O gün Sultan Camii'nin minarelerinden, kubbelerinden ve medrese kiremitlerinden kâğıtlara sarılı kırk bir türlü baharatlı macunlar saçılır. Bu macunları imarethanede zararsız deliler kaynatır, kâğıtlara sarar ve şehrin uleması dualar okur, üfler. Dört gün sonra martın dokuzudur. O gün öğle namazından sonra bütün Manisa, misafiri, kadını, erkeği ve yabancısı ile bu meydanda bir tek insan uğuldayacak, bağıracak, mesir kapışacak. O gün geliyor. Fakat bu günü, Manisa'da Sultan Camii'nin iç medresesindeki genç softa*

32 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26; Avan, *age.*, s. 9; Akgül, *age.*, s. 39.

33 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26.

34 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26.

35 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26.

36 Karaöz, *age.*, s. 698; Özönder, *age.*, s. 26; Karaöz, *age.*, s. 698.

37 Tuser, *age.*, s. 2100.

38 Avan, *age.*, s. 9; Çımat, *age.*, s. 24.

Merkezefendi
Geleneksel Tıp Festivali

Gördüslü Hafız kadar kim özleyebilir? Ne uzun çarşıdaki helvacı ne Hafız'ın refikleri ne de uzak yerlerden sırf o gün için gelen seyirciler, bu Hafız kadar helecanlı ve meraklı değildir. Zira Gördüslü Hafız'a iki gün evvel imaretçi başı dış avlunun kapısı üzerine çıkacağını, kadınlara mesir serpeceğini söyledi.

Mesir akşamı Hafız neşeliydi. Sevgilisine kavuşacak insanlar gibi yerinde duramıyor, sıçrıyor, gayriihtiyârî gülüyor ve burun deliklerini açarak derin derin soluyor. O sabah mûtâd-ı hilâfına karanlıkta uyandı. Akşamdan hazırladığı temiz latasını ve yenli elfiyesini giydi. Fesini dizine koyup sarığını yeniden sardı ve hemen sokağa fırladı, demir yoluna indi. İçinde müthiş bir süratle dönen bir makine varmış gibi savruluyor, koşuyor ve rast geldiği evlerin duvarlarına sıçrayarak çiçekler koparıp sarığına takıyordu. Öğleye bir saat kala medreseye döndü, Sultan önü ta mezarlıktan başlayarak mahşer gibi kalabalıktı. Kahvehaneler doluydu. Kadınlar ve erkekler oluk gibi akıyordu. Gördüslü Hafız, bu kalabalık içinden güç hâl ile geçti; bitkin bir hâldeydi, elleri ayakları titriyordu. Herkes için eğlence olan bugün onun için azaptı. Hemen öğle olsun işini bitirsin ve kurtulsun diye bekliyordu. Erkekler kadınlar tarafı doldu. Delikanlılar ağaçların üstüne tırmandı. Kubbelerin ve kiremitlerin üstüne mesir sinileri kondu. Mesir serpecek olanlar yerlerine yerleşti. Kubbe üstündekilerle şadırvana çıkanlar kaymamak için kendilerini kubbelerin ay yıldızına bağladılar. Herkes ezanı ve namazı bekliyor. Bütün kulaklar namazdan sonraki duadaydı. Gördüslü Hafız, dış avlunun kapısının önünde başını önüne eğmiş etrafına bile bakamıyordu. Meydan gittikçe doluyor, kadınlar bağırıyor, çocuklar ağlıyordu. En nihayet bütün eller havaya kalkıyor ve mesir duası başlıyor, herkesin kalbi atıyor, son cümleyi bekliyor. Bu sırada birdenbire sessizlik içinden bir uğultu koptu. Havadan beyaz kâğıtlara sarılı mesirler ölmüş kuşlar gibi düşüyor, erkekler tarafından kalın âhenkli sesler çıkıyor, siyah ve çatlak eller havada boğuşuyor. Yarısına kadar tersine açılmış şemsiyeler yukarıya çıkıyor, aşağıya iniyor. Yere düşenler eziliyor, ayağına basılanlar haykırıyor. Kadınlar tarafında sesler daha ince, boğuşma daha gülünç. Örtüsünü sımsıkı bağlamış ihtiyarlar, çarşafının yeldirmesi düşmüş, saçları uçuşan kadınlar boğuşuyor. Kimisi, 'Buraya oğlum, buraya!' diyor. Kimisi öfkeleniyor kimisi ağlıyor. Fakat kapının duvarı üstündeki Hafız'ın takati kalmamıştır. Belki buraya çıktığından beri dört beş defa kararan, tersine dönen gözleri bir şey görmüyor, bacakları titriyor, göğsü bir tuhaf kabarıyor. Elinden gelse daha yarıya bile gelmemiş mesir sinisini, kınalı ellerini kendine doğru uzatan kadınların üstüne atıp kurtulacak.

Kadınlar bütün şiddetiyle bağırıyor, boğuşuyorlardı. Parmakları kınalı, avcu karanfil çiçeğinden yakılı bir el çırpınarak ona doğru uzandı, 'Baba, bir tane bana!' dedi. Deminden beri ne olduğunu bilmeyen genç softa bu sefer bütün bütün şaşırdı. Yanındaki siniyi olduğu gibi yere fırlattı. Arkasından da kendini bırakıverdi ve olduğu gibi kadınların üstüne yıkıldı.[39]

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1881-1974), 1957 yılında yayımlanan *Anamın Kitabı* isimli eserinin "Manisa'da Mesir Bayramı, Kiraz Yaylaları ve Yaz" bölümünde mesir şenliğine dair hatıralarını anlatır:

39 Lütfi Düzdemir, "Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun 1923 yılında *Yeni Mecmua*'da yayımlanan 'Mesir Serpen Sofra' Başlıklı Yazısı", *Manisa Dergisi*, sayı 13, s. 35-36.

İkinci Abdülhamid'in Manisa'ya sürdüğü bir vezir, Rüştü Paşa, her nevruz günü mesir şenlikleri olurken 'Neyleyeyim seyr-i mesîri dil esîr-i gam iken' (ed. Bu beyit, şair Leyla Hanım'a aittir.) dermiş. Bu hüzünlü mısra, Manisa halkı içinde yalnız babamın kalbinde yer etmişti. O da aynı gün hep bunu tekrar eder dururdu. Lakin, kendine göre bir sürgün hayatı geçiren annem de dâhil olmak üzere büyüklü küçüklü bütün Manisalıların ve bütün Aydın vilayeti halkının bu en neşeli, en cümbüşlü bayramıydı. O gün hava bozuk ve yağmurlu da olsa herkes yazlık elbisesini giyinir, süslenir püslenir ve gülüşerek oynaşarak Sultan meydanına koşuşurdu. Sabahın ilk saatlerinden itibaren 'avizolu' trenler İzmir'den ve İzmir'in demir yolu üzerindeki bütün liva ve kaza merkezlerinden buraya kadın erkek, çoluk çocuk binlerce kişiyi alıp getirmiştir. Öğleye varmadan çok evvel, meydan iğne atsan düşmez bir kalabalıkla dopdoludur. Öylesine ki bir defa, Sultan Camii'nin minaresinden aşağıyı seyrederken yanımda duran genç bir softa: 'Aman Allah'ım, acaba mahşer buradan da mı izdihamlı olacak?' diye haykırmıştı.

İşte bu insan yığını, kucaklarında kocaman kocaman sepetleriyle medresenin, imarethanenin kubbelerinin üstünde çömelip oturmuş bulunan macun saçıcıları ayağa kalkıp da kâğıtlara sarılı baharatlı şekerlemeleri avuç avuç serpmeye başlayınca bir rüzgârın dalgalandırdığı ormana dönerdi ve o anda binlerce kolun uçlarındaki binlerce açık avuçlarla, hep birden ağaç dalları hâlinde sağa sola sallanarak yukarıya doğru uzandığı görülürdü. Bunlar arasında birçok tersine çevrilmiş şemsiyeler de vardı ki içleri, birer kelebek ağı gibi, türlü renkte minicik minicik macun paketleriyle dolardı.

Mesir macunlarının asıl böyle itişe kakışa kapışılarak yenilmesi sevapmış. Bunu bana her mesir tekrar eden ninem ve yazıktır ki hiçbir yıl o sevabı işleyememiş ve her yıl annemin, 'Ayıptır valde, size yakışmaz' ihtarları karşısında, lando arabasının köşesinden meydanlıkta kaynaşan halkın manzarasını, içini çekerek seyretmekle kalmıştır. Ben de pek küçükken onun yanı başından, biraz büyüdükten sonra mahalle arkadaşlarımla çıktığım minare şerefelerinden veya duvar üstlerinden o halka bakarken aynı hisle içimi çeker dururdum.[40]

40 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, s. 124-128.

MESİR MACUNUNUN TERKİBİ

Mesir macununun terkibine giren baharatın özellikleri şöyledir:

Anason - *Pimpinella anisum*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, iştah açıcı, süt arttırıcı ve uyku vericidir.

Asma - *Vitis vinifera*
Meyveleri kullanılır; acımsıdır.
Damar koruyucu ve mikrop kırıcıdır.

Çivit / Çivitotu - *Isatis tinctoria*
Yaprakları kullanılır; mavi boya (indigo) elde edilir.
Yara iyi edici ve ishal kesicidir.

Çöpüçini - *Smilax china*
Tohumları kullanılır; acımsıdır.
İdrar arttırıcı, iştah açıcı, süt arttırıcı, âdet söktürücü ve bağışıklık güçlendiricidir.

Dârıfülfül - *Piper longum*
Meyveleri kullanılır; acıdır.
Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Devedikeni - *Silybum marianum*
Meyveleri kullanılır; acımsıdır.
İştah açıcı ve karaciğer temizleyicidir.

Funda - *Calluna vulgaris*
Çiçekli dalları kullanılır; baharlıdır.
İdrar söktürücü ve ishal kesicidir.

Hardal - *Brassica nigra*
Tohumları kullanılır; baharlıdır.
Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Havlıcan / Küçük havlıcan - *Alpinia officinarum*
Rizomları kullanılır; acıdır.
Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve ağrı kesicidir.

Hayıt - *Vitex agnus-castus*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve acıdır.
Gaz giderici, idrar söktürücüdür.

Hıyarşenbe - *Cassia fistula*
Meyveleri kullanılır.
Bağırsak yumuşatıcıdır.

Hibiskus - *Hibiscus sabdariffa*
Çiçekleri kullanılır; kokulu ve ekşimsidir.
İdrar söktürücü ve mikrop kırıcıdır.

Baldan ilaç hazırlama,
Dioscorides, De Materia Medica
(Arapça çeviri)

Hindistancevizi / Hindistan çiçeği - *Myristica fragrans*

Tohumları ve çiçekleri (besbase) kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, iştah açıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kakule - *Elettaria cardamomum*

Meyveleri kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici ve iştah açıcıdır.

Kalanga ***/ Galanga / Büyük havlıcan*** - *Alpinia galanga*

Rizomları kullanılır; acıdır.
Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve ağrı kesicidir.

Karabiber - *Piper nigrum*

Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve acıdır.
Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Kara halile - *Terminalia chebula*

Meyveleri kullanılır.
Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Karanfil - *Eugenia caryophyllata*
Çiçek goncaları kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Mide yatıştırıcı, sinir sistemini uyarıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kebabiye - *Piper cubeba*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve acıdır.
İştah açıcı ve mikrop kırıcıdır.

Keçiboynuzu - *Ceratonia siliqua*
Meyveleri kullanılır; tatlıdır.
Gaz giderici, mide yatıştırıcı, ishal kesicidir.

Keten - *Linum usitatissimum*
Meyveleri kullanılır; yağlıdır.
Bağırsak yumuşatıcı ve mikrop kırıcıdır.

Kimyon - *Cuminum cyminum*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, iştah açıcı, idrar söktürücü, sinir sistemini uyarıcı ve terleticidir.

Kişniş - *Coriandrum sativum*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici ve iştah açıcıdır.

Limon - *Citrus limon*
Kabuğu kullanılır; kokulu, baharlı ve acıdır.
Sinir sistemini uyarıcı ve mikrop kırıcıdır.

Melisa - *Melissa officinalis*
Yaprakları kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Sakinleştirici, mide yatıştırıcı ve mikrop kırıcıdır.

Meyan - *Glycyrrhiza glabra*
Kökleri kullanılır; tatlıdır.
Mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve idrar arttırıcıdır.

Mirri safi simari ***/ Mirra*** - *Commiphora myrrha*
Gövdesinin yaralanmasıyla elde edilen usare kullanılır, acımsıdır.
Sinir sistemini uyarıcı ve mikrop kırıcıdır.

Portakal - *Citrus aurantium*
Kabuğu kullanılır; hoş kokulu ve acıdır.
Mide yatıştırıcı ve iştah açıcıdır.

Ravend - *Rheum officinale*
Rizomları kullanılır.
Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Raziyane / Rezene - *Foeniculum vulgare*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.

Gaz giderici, iştah açıcı ve süt arttırıcıdır.

Sarı halile - *Terminalia citrina*
Meyveleri kullanılır.
Az alındığında ishal kesici, fazla alındığında bağırsak yumuşatıcıdır.

Sinameki - *Cassia acutifolia / C. angustifolia*
Yaprakları kullanılır. Bağırsak yumuşatıcıdır.

Tarçın - *Cinnamomum cassia / C. zeylanicum*
Kabuğu ve çiçekleri kullanılır; hoş kokulu ve baharlıdır.
Gaz giderici, ishal kesici ve mikrop kırıcıdır.

Topalak / Buhurumeryem - *Cyclamen coum*
Yumruları kullanılır.
Sinir sistemini uyarıcı, kusturucu ve bağırsak yumuşatıcıdır.

Üdülkahır / Nezleotu - *Anacyclus pyrethrum*
Kökleri kullanılır; hafif kokulu ve acıdır.
Tahriş etkisinden dolayı haricen kullanılır; ağrı kesici ve mikrop kırıcıdır.

Vanilya - *Vanilla planifolia*
Meyveleri kullanılır; acıdır; mayalandırılarak hoş kokulu "vanilin" elde edilir.
Mide yatıştırıcı, sinir sistemini uyarıcı ve cinsel gücü arttırıcıdır.

Yenibahar - *Pimenta officinalis*
Meyveleri kullanılır; keskin kokulu ve baharlıdır.
İştah açıcı ve ishal kesicidir.

Zağferan / Safran - *Crocus sativus*
Sigmaları kullanılır; keskin kokulu ve acımsıdır; zağferandan sarı boya elde edilir.
Mide yatıştırıcı, iştah açıcı, sinir sistemini uyarıcı ve âdet söktürücüdür.

Zencefil - *Zingiber officinale*
Rizomları kullanılır; keskin kokulu ve acımsıdır.
Gaz giderici ve yatıştırıcıdır.[41]

Terkibe bunların haricinde iksir, tiryak, sakız, şeker, limon tuzu, kalem-i bârid ve kırım tartar[42] ilave edilirdi.

Mesir macunu, günümüzde daha az maddeyle yapılmaktadır.[43]

41 Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*.

42 "Krem tartar", "potasyum tartarat" isimleriyle de bilinen bir tuz türüdür; idrar söktürücü ve bağırsak boşaltıcıdır.

43 Baylav, *age.*, s. 102; Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 103; Ünver, "Bahar Macunları", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 2, s. 19; Ünver, "Mesir Macunu", s. 38.

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi

MURAT D. ÇEKİN

Aslında bütün bitkilerin tıbbî değeri vardır, çünkü insan kanında demir taşıyan kırmızı kan molekülleri, bitkilerde magnezyum taşıyan yeşil klorofil moleküllerinin saldığı oksijene muhtaçtır. Ancak "tıbbî bitki" denince tedavi değeri bilinenler kastedilmektedir. Yeryüzünde yirmi bini, Anadolu'da bini aşkın bitkinin tıbbî özelliği dolayısıyla kullanılageldiği söylenebilir. Hâlen tıbbî özelliği bilinmeyen pek çok bitkinin ve keşfedilecek yeni bitkilerin gelecekte tıbbî amaçla kullanılacağını öngörebiliriz.

Momordica charantia - Kudretnarı

TIBBÎ BİTKİ BAHÇELERİ

Avrupa'da ilk akademik botanik bahçeleri tıp ve eczacılığın büyük ölçüde bitkilere dayandığı 16. yüzyılda kurulduğu için koleksiyonları da tıbbî bitki ağırlıklıydı. 17. yüzyılda botanik tıptan bağımsız bir disiplin hâline geldi. 18. yüzyılda Linnaeus'un bitkilerin üreme organlarını ölçü alarak geliştirdiği yeni sınıflama ve adlandırma sistemi -metrik sistemin pek çok yerel ölçü birimini ortadan kaldırması gibi- tabiatı "sadeleştirdi". 19. yüzyılda koloni ülkelerde yapılan flora keşif gezileri, o ülkelerde botanik bahçeleri kurulması ve Avrupa'daki botanik bahçelerinin genişlemesiyle sonuçlandı. Türkiye'de ilk botanik bahçesi 1839'da Tıbbiye ile birlikte Galata Sarayı'nda kuruldu, Tıbbiye'nin Haydarpaşa'ya taşınması üzerine orada da bir botanik bahçesi açıldı. Bugün dünyada yıllık yaklaşık yüz elli milyon ziyaretçi çeken bin sekiz yüz civarındaki botanik bahçesinden küçük bir kısmı tıbbî bitki bahçesi olarak tanzim edilmiştir.

Eichhornia crassipes - Su sümbülü

KURULUŞ

2000 yılında Zeytinburnu Belediyesi, yeni kurulmuş olan Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği'nin katkısıyla, mesir macununu terkip eden Merkez Efendi'nin kabrinin de bulunduğu Merkezefendi mahallesinde ilk geleneksel tıp festivalini düzenledi. Aynı mahallede 2003 yazında temeli atılan ve 2005 baharında hizmete açılan Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi (ZTBB), Türkiye'de tıbbî bitkiler için kurulmuş, faal olan ilk botanik bahçesidir. Proje belediye ve dernek işbirliği ile yürütülmektedir.

Aloe ferox - Sarısabır

HEDEFLER

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi akademik bir botanik bahçesinin hedeflerini taşımaktadır: Bitkileri araştırmak, üretmek, yeni bitkilerin tutunması ve yayılmasına fırsat vermek, tehdit altındaki bitkileri korumak, biyoçeşitliliği geliştirmek, halkın bitkileri tanımasını sağlamak ve kültüre almasını teşvik etmek, rekreasyon alanı oluşturmak. Özel olarak tıbbî bitkilere dikkat çekmek, tıbbî floradan faydalanma konusunda katkı sağlamak, tıbbî bitkilerin yetiştirilmesini, etkin ve güvenli kullanımlarını öğretmek de ZTBB'nin hedefleri arasındadır.

KOLEKSİYONUN OLUŞUMU

Bougainvillea glabra - Begonvil

On dört dönüm üzerine kurulu Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi'nde şu anda 700 civarında tıbbî ve ıtrî (kokulu-aromatik) bitki yetişmekte, bitkilerin seçiminde Anadolu'da yetişenlere ve monografisi olanlara öncelik verilmektedir. Tabiattan, güvenilir kurum ve üreticilerden veya bağışlar, bitki ve etnobotanik bilgi toplamak için yapılan flora gezileri ve tohum takas şenlikleri yoluyla temin edilen tohum ve fidelerin bahçedeki iklim ve toprak koşullarına uyumu için çalışılmaktadır.

FLORA GEZİLERİ

Papaver somniferum - Haşhaş

Kırsal bölgelerde bitki türlerinin yerlerini ve geleneksel kullanımlarını bilen insanlar, bu bitkileri ve bilgileri kaçırmaya çalışan biyokorsanlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Yerel halk, yüzyıllardır kullandığı ama kayıt altına almadığı bitkileri, gen şifreleri çözülmüş, etkileri ve üretim biçimi patentlenmiş ilaçlar hâlinde satın almak zorunda kalmaktadır. Flora gezileri bu farkındalığı yaratmak açısından da önem taşır.

TOHUM TAKASI

Iris pseudacorus - Sarı süsen

Yerel tohumların binlerce yıldır yaşadıkları toprağın yapısına, birlikte yaşadıkları bitki ve hayvanlara, iklim değişikliklerine ve hastalıklara uyum sağlaması, dayanıklı ve besleyici olmalarını, suya, gübreye ilaca az ihtiyaç duymalarını sağlar. Tek tip tohumların yayılması biyoçeşitliliğin kaybolmasına, bitkilerin mineral ve vitamin düzeylerinde gerilemeye sebep olur. ZTBB düzenlediği veya katıldığı tohum takas şenlikleriyle yerel tohumların yaşatılmasına katkı sağlamaktadır.

BAHÇE DÜZENİ

ZTBB'de her bitki kendisi için uygun ada-parselde yetişir. Tropik ve subtropik iklimlerden gelen bitkiler büyük serada yer alır. Ayrıca bir üretim serası mevcuttur. Ada-parseller dışında soğanlı bitkiler alanı, alçak tünel, kaya bahçesi, sebze alanı, fidanlık bölümleri vardır. Bahçede sentetik gübre, herbisit ve pestisit kullanılmamakta, bitki atıkları (kompost) doğal gübre olarak değerlendirilmekte, bitki zararlılarına karşı doğal çözümler uygulanmaktadır. Bitkiler damlama ve yağmurlama yöntemleriyle sulanmaktadır.

Bahçede tek ve çift katlı iki tane otantik ahşap Karadeniz evi, atölye çalışmaları için kullanılmakta, seminer salonları ve ihtisas kütüphanesi ana binada yer al-

maktadır. ZTBB ekibi yönetici hekim, biyolog, ziraat mühendisi, tıbbî aromatik bitkiler ve bahçe ziraati teknikerleri, bahçıvanlar ve yardımcı personelden oluşmaktadır.

HERBARYUM VE LABORATUVAR

Bitkilerin tıbbî amaçla kullanılan kısımları hasat edilip kurutma odasında kurutulur, paketlenip dondurucuda bekletilir, etiketlenir ve kullanıma hazır hâlde drog dolaplarında muhafaza edilir. Çiçekli hâlde toplanan bitkiler pres yapılarak kurutulur, özel kartonlara yapıştırılır, dondurucuda bekletilir, etiketlenir ve teşhis için referans teşkil etmek üzere herbaryumda (kurutulmuş bitki koleksiyonu) yerini alır. Laboratuvarda bitkilerin morfoloji ve anatomileri incelenir; uçucu ve sabit yağ elde edilir; tentür, merhem, krem, parfüm, kolonya, sabun yapılır; kefir üretilir; bitki zararlılarına karşı bitki özleri hazırlanır. Herbaryum ve laboratuvardan hem ZTBB personeli hem stajyer ve kursiyerlerimiz faydalanmaktadır.

Tohum odası

GÜNEŞ SAATİ VE TABİAT TAKVİMİ

Hem çocuklara hem büyüklere tabiattaki döngüyü hatırlatan güneş saati ve tabiat takvimi bahçemize özgü, orijinal bir yapıdır. Güneşin gün boyu ve aylık hareketini güneş saatinden; hayvanların, bitkilerin ve havanın yılın hangi haftasında nasıl hareket ettiğini takvimden takip etmek mümkündür. Yapı, yeryüzünün gökyüzü ile ilişkisini hatırlamak açısından eğitici bir rol oynamaktadır.

GÜNBATISI
LODOS
KIBLE
BATI
GÜNEY

HAYVAN BARINAĞI VE KOVANLAR

Özellikle çocukların tabiatı bir ekosistem olarak görmeleri için hayvanları tanımaları önem taşır. Bahçeye hayvanları görmek için gelen çocuklar zamanla bitkilerle de tanışır. ZTBB hayvan barınağında ziyaretçileri tavuskuşları, sülünler, bıldırcınlar, ördekler, kazlar, hindiler, horozlar, tavuklar, Tokat tavukları, Çin tavukları, tavşanlar, kediler, su kaplumbağaları, güvercinler karşılar. Bahçedeki bitki çeşitliliği arıların yüksek kalitede bal yapmasına imkân verir. İsteyen ziyaretçiler, tahlili yapılmış bu baldan alabilmektedir.

ZİYARET

Ziyaretçiler etiketler yoluyla bitkileri tanıyabilmekte, bitkinin hangi bölümlerinin tedavi edici olduğunu ve başka hangi amaçla kullanıldığını öğrenebilmektedir. Arzu eden ziyaretçiler de telefonlarına ilgili programı indirip, etiketlerin büyük bölümünde yer alan QR kodunu okutarak ayrıntılı ve sesli bilgi alabilir. Tıbbî bitkilerle ilgili her konuda personelden doğrudan veya telefonla bilgi almak mümkündür. Bahçe her gün gezilebilmekte, her kademedeki okullar ve özel gruplar randevu almak suretiyle rehberli tur yapabilmektedir.

STAJ İMKÂNLARI

Bahçede staj yapmak isteyen biyoloji, biyomühendislik, eczacılık, ziraat mühendisliği, peyzaj mimarlığı, kimya mühendisliği, coğrafya, tıbbî ve aromatik

bitkiler, bahçe ziraati, organik tarım, seracılık, peyzaj teknikerliği ve ilgili diğer bölümlerin öğrencileri internet üzerinden başvuru yapmakta ve kontenjan dahilinde olumlu cevap almaktadır. Stajyerlere staj dönemi boyunca her gün bahçe, laboratuvar, sera ve seminer salonlarında eğitimler verilmekte, teknik geziler yapılmaktadır. Tıbbî bitkilerin tanınması, yetiştirilmesi, hasadı, herbaryum örneği hazırlama, drog hazırlama ve saklama, etken madde grupları ve etkileri gibi konularda donanımlı hâle gelen stajyerlerden bir kısmı ZTBB referansıyla ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından istihdam edilmektedir.

GÖNÜLLÜ BAHÇIVANLIK

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi'nde gönüllü bahçıvanlık, daha önce toprak ve bitkilerle yakından tanışma fırsatı bulamayanlara hem tabiata yakın olma hem ziraî konularda teknik bilgi ve pratik beceri kazanma imkânı vermektedir. Esnek çalışma saatleri içinde bireysel veya grup olarak çalışmaya katılan her yaştan gönüllüler, sulama, budama, fide dikme, çok yıllık otsuları çoğaltma, hastalık ve zararlıları doğal yollarla kontrol altına alma, kümes hayvanlarına ve barınaklarına bakım yapma gibi birçok işte personelle birlikte çalışmakta, bitki çeşitliliği, tohumların korunması, bitki üretim teknikleri, hasat ve sonrası ile ilgili interaktif eğitim almaktadır. Gönüllülerin bir kısmı bahçeden gördükleri teşvikle tarlasında, bahçesinde veya balkonunda tıbbî bitki yetiştiriciliğine başlamıştır.

TEZ VE PROJE DESTEĞİ

ZTTB bugüne kadar onlarca üniversite öğrencisine tez desteği, ilköğretimden üniversiteye kadar yüzlerce öğrenciye proje desteği, pek çok okula eğitim vermiştir. Çeşitli üniversitelerden öğretim elemanları ve öğrenciler ihtiyaç duydukları tohum, fide, drog ve herbaryum örneğini bahçeden temin etmiştir.

SAĞLIK ÇEVRE OKULU®

Sağlık Çevre Okulu® adı altında yürütülen seminerler, atölye çalışmaları ve çocuk programlarının amacı, eğitime katılanların hem daha doğal yaşayarak sağlıklarını ve çevrelerini korumaları, hem de ev tıbbı seminerlerinde olduğu gibi, uygun hâllerde, profesyonel sağlık sistemine yüklenmeden evde doğal ve basit sağlık çareleri üretmeleridir. Eğitimler istihdama da katkı sağlamaktadır; nitekim bahçede aldıkları eğitimden sonra uygun iş bulan veya iş kuran kursiyerler olmuştur.

Fitoterapi, aromaterapi gibi bazı konularda hekimlere, eczacılara yönelik özel eğitimler de düzenlenmekle birlikte, eğitimin mümkün mertebe herkese ulaşabilecek kapsamda olmasına dikkat edilmektedir. Bahçede bugüne kadar açılmış eğitimler şunlardır:

Ev Tıbbı Fitoterapi, Aromaterapi, Aromaterapi 2, Tıbbî Bitkiler Kimyası, Nefes Çalışması, İlkyardım Masajı, Masajterapi, Tetik Nokta Masajı, Doğal Doğum, Yenidoğan ve Anne Bakımı, Osmanlı Tıbbında Bitkiler, Osmanlı Koruyucu Tıbbı.

Bakım Doğal Güzellik, Doğal ve Kişisel Bakım, Doğal Kozmetik, Fitokozmetik, Doğal Sabun, Dekoratif Sabun, Güzellik Otları, Doğal Parfüm, Balm Yapımı, Doğal Tarifler, Kil ile Tedavi.

Bitkiler Bitki Tanıma ve Yetiştirme, Ayın Tıbbî Bitkisi, Drog Hazırlanışı ve Kullanımı, Bitki Özünü Değerlendirme, Bahçe Düzenleme, Balkon Bahçeciliği, İçmekân Süs Bitkisi Bakımı, Çim Bitkilerini Yetiştirme, Tohum Saklama, Gübreleme Teknikleri, Kompost, Doğal Yolla Bitki Koruma, Haşereden Doğal Korunma, Permakültür, Bitkilerle Çevre Temizliği, Mantarlar, Bergamot, Uçucu Yağ Bitkileri, Uçucu Yağ Taşı, Bitkisel Lifli Tekstil Bakımı, Etnobotanik, Flora ve Fauna Keşfi, Geri Dönüşüm.

Punica granatum - Nar

Gıdalar Arıcılık, Tıbbî Çaylar, Tıbbî Macunlar, Gerçek Ekmek, Doğal Reçel, Doğal Sirke, Doğal Turşu, Laktofermente Turşu, Şerbet ve Hoşaflar, Buğday Çimi ve Şırası, Baharat Bitkileri, Hardaliye, Otlardan Soslar, Yenilebilir Çiçekler, Bitkisel Enerji İçecekleri.

Sanat Bitki Fotoğrafçılığı, Temel Bitki İllüstrasyonu, İleri Bitki İllüstrasyonu, Bonsai, Bitkilerle Tablolar, Terrarium, Doğal Boyama, Çiçek Açan Çantalar, Defter Yapımı, Ahşap Oyuncak, Origami, Renkbilim, Taş Boyama.

Verbena hybrida - Gözlü mine çiçeği

Çocuklar (8-12 yaş) Köşe Bucak Börtü Böcek®, Beş Duyumuzla Bitkiler, Bitkilerin Sırları, Tohum Paketi, Bitki Ekimi, Besin Piramidi, Besin Zinciri, Böceklere Yakın Bakış, Mercek Altında Canlılar, Hava ve İklim, Güneş Ocağı, Güneş Saati, Ekolojik Ev, Mini Bahçe Kurma, Terrarium, Kuş Evi Yapımı, İnsan Vücudu Tiyatrosu, Çevreci Robotlar, Çevreci Kalemlikler, Ahşap Oyuncak, Atıklar Geri Dönüyor, Doğada Hayatta Kalma, Kaşıktan Bebekler, Origami.

Çocuklar (3-7 yaş) Minik Eller Toprağa, Hayvan Yaşama Alanları, Kuş Kurabiyesi, Saksı Korkulukları, Süslü Kitap Ayraçları, Slime Çiçek Yapımı, Parmak Kukla.

Dianthus barbatus - Hüsnüyusuf

Çocuklar için Köşe Bucak Börtü Böcek® adıyla yapılan çalışma TÜBİTAK Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Programı içinde yer almıştır. Her yıl yirmi kadar okulla Minik Eller Toprağa Atölyesi yapılmaktadır. Bugüne kadar yaklaşık bin öğrenci ektikleri bitkileri büyütmüştür.

YAYINLAR

ZTBB'nin kitapları üç dizi hâlinde yayımlanmaktadır: tıbbî bitkiler, tıp tarihi ve tıp klasikleri. İlk iki dizide çıkan kitaplar şunlardır: *Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi* - I. cilt (ikiyüz bitkinin fotoğraflı kısa monografisi), *Bitkilerle Tedavi Sempozyumu* (ZTBB'nin 2010 yılında düzenlediği sempozyumun bildirileri), *Köşe Bucak Börtü Böcek* (Braille alfabesi ile de basılan çocuk kitabı), *Tıp Tarihi, Osmanlı Sağlık Kurumları* (ZTBB'nin 2007 yılında düzenlediği panelin metinleri), *Merkez Efendi, I. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu, II. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu, III. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu* (ZTBB'nin 2015, 2016 ve 2017 yıllarında düzenlediği sempozyumların bildirileri).

Başta eski Osmanlıca yazmalar olmak üzere klasik tıp kitaplarının transkripsiyonu yapılarak günümüz diline kazandırılması yüzyıllar önce geçerli tıbbî yaklaşımı anlamamızı sağlaması dışında, eskiden kullanılan ve çoğu günümüzde de var olan tıbbî bitkilerin izini sürmek, geleneksel kullanımlarını öğrenmek, etnobotanik derlemelerle kıyaslamak ve yeni araştırmalara yol açmak açısından önemlidir. Bu diziden çıkan kitaplar şunlardır: *Yâdigâr, Terceme-i Cedîde, Müntehab, Kemâliyye, Neşati Yağı, Musa bin Hamon, Tabibin Ahlâkı/Bir Saatte Şifa.* Yedi sayı çıkan Sağlık *Çevre Kültürü* dergisi de dahil olmak üzere yayınların büyük kısmını web sayfasından indirmek mümkündür.

Tanacetum vulgare - Solucanotu

GELENEKSEL TIP FESTİVALİ

Dünya nüfusunun önemli bölümü modern tıbba ulaşamadığı, pahalı, gereksiz, etkisiz veya zararlı bulduğu için başta tıbbî bitkiler olmak üzere yerel ve doğal miraslarından faydalanmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak 2000 yılından bu yana her yaz başında düzenlenen Geleneksel Tıp Festivali'nin tıbbî programı, Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi tarafından yürütülmekte, festival Merkez Efendi'nin başlattığı geleneğin devamı olarak mesir macunu saçımı ile başlamaktadır. Her yıl tıp tarihi ile ilgili farklı bir temanın işlendiği, kitabı da yayımlanan bir sergi açılmaktadır. Festival boyunca seminerler, atölye çalışmaları ve çocuk programları gerçekleştirilmekte ve seminer metinleri daha sonra kitaplaştırılmaktadır. Festival alanında kurulan fuarda doğal ürün üreticisi firmaların satış stantları yer almaktadır. Konserler, Mevlevîhane'de sema ayini, gösteriler ve geleneksel yemek yarışması da festivalin diğer faaliyetleri arasındadır.

Ricinus communis - Hintyağı ağacı

TIBBÎ BİTKİ DANIŞMANLIĞI

Bitkilerde birçok kimyasal birbirini destekler veya birbirinin yan etkisini azaltır biçimde hareket ettiği için, dozunda ve düzenli olmak şartıyla bitkilerin tedavide kullanılması faydalıdır, ancak sentetik ilaç yerine bitkisel drog kullanmakla tedavi doğal hâle gelmiş olmaz. Bitkiler gübre, pestisit, herbisit ve emdikleri toksik maddeler yüzünden doğal hâlde kalmayabilir; ayrıca hastalık tablosunu oluşturan belirtiler ve bulgular bazen organizmanın iyileşme, denge bulma çabasının sonucu olduğu için, zihin ve yaşama değişikliği yaparak "kendiliğinden iyileşme"ye fırsat vermek en doğal yol olabilir. Mesele, ne zaman sentetik ilaç, ne zaman bitkisel drog kullanmak, ne zaman hiçbir şey kullanmamak gerektiğini bilmek, bitkilerin mucizevî etkisi kadar, organizmanın şifa gücünü dikkate almaktır.

Vinca major - Büyük Cezayir menekşesi

Tabiattan elde edilen birçok tıbbî bitkinin "vahşi toplama" ve şehirleşme yüzünden tükenme tehlikesi altında bulunması, ülkemizde tıbbî bitki tarımının çok yetersiz olması, bitkilerin etken maddeden fakir zamanlarda hasat edilmesi, etken madde kaybı olacak şekilde kurutulması, sıcaklık-nem-ışık isteklerine göre saklanmaması, bulaşmalara müsait ortamda tutulması, işleme tesisi yetersizliği yüzünden ham olarak ve gerçek değerinin çok altında ihraç edilmesi, zamanında tüketilmemesi, doğru isimle satılmaması gibi problemlerin yanında bir de sentetik ilaç karıştırdıkları mamulleri "bitkisel ürün" diye satanlar söz konusudur. Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi, "bitkilerin suyunun çıkarıldığı"

bir zamanda, başvuran kişileri doğru yönlendirmeye, eğitim faaliyeti ve medya yoluyla kamuoyunu bilgilendirmeye çalışan bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

KURUMLARA VE KİŞİLERE DESTEK

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi'nden bitki fideleri, bitkisel droglar, kefir, bal, aromaterapik uçucu ve sabit yağlar ile hidralatlar temin edilebilmektedir.

Yurdun farklı yerlerinde benzer projelerin hayata geçirilmesi için danışmanlık ve materyal yardımı yapan ZTBB, bugüne kadar üniversite, enstitü, merkez, botanik bahçesi, belediye, park, müze, millî saray ve köşk gibi pek çok kuruma tohum, fide, drog, herbaryum, personel ve danışmanlık desteği vermiş, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na bağlı Afyonkarahisar Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Merkezi'ne projelendirilmesinden itibaren danışmanlık ve materyal desteği sağlamıştır. Hekimler için Sağlık Bakanlığı onaylı sertifika eğitimi yapan Bezmiâlem Fitoterapi Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kurulması projesinde paydaş olarak yer almıştır. Fitoterapinin yaygınlaşması ve sağlık sistemimizin parçası hâline gelmesi, reçete edilebilecek standardize bitkisel ürünler imal edilmesi konusunda çaba göstermiştir.

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi, Türkiye'de tıbbî bitkilerle ilgili çalışmalar konusunda bir dönüm noktası oluşturmuştur. Gelecekte de birçok yeni çalışmaya vereceği ilhamla önemini koruyacaktır.

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜHENDİSLİK VE FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
TÜRK HAVA YOLLARI KÜTÜPHANESİ

Yenikapı Mevlevîhanesi’nin Tarihçesi[1]

BAYRAM ALİ KAYA

Topkapı surları dışında, Zeytinburnu ilçesine bağlı Merkezefendi mahallesinde, Merkezefendi/Mevlevîhane caddesi ile Mevlevî Tekkesi sokağı arasındaki parselde bulunan Yenikapı Mevlevîhanesi, H. 1006 (1597-1598) yılında Yeniçeri Kâtibi/Başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi tarafından, günümüzde Zeytinburnu Belediyesi’nin sınırları içinde kalan Topkapı yolu üzerinde ve Mevlanakapı olarak da bilinen mahalde kurulmuştur. İstanbul’da bulunan Mevlevî dergâhları arasında kuruluş tarihi itibarıyla Galata Mevlevîhanesi’nden sonra ikinci sırada yer almaktadır.[2] Galata Mevlevîhanesi’nde olduğu gibi, 16. yüzyılda başlayan Mevlevî dergâhlarının devlet ricali tarafından inşa edilmesi geleneğinin sürdüğünü gösteren Yenikapı Mevlevîhanesi, diğer Mevlevî dergâhları gibi tarikatın yapısına uygun bir şekilde şehrin dışında inşa edilmiştir. Üzerinde bulunduğu arazi Marmara’dan Haliç’e kadar uzanmakta ve vaktiyle yoğun yerleşim alanlarına uzak bulunan bir sahayı kapsamaktadır. Zaman içerisinde gelişip büyüyen ve tam bir külliye niteliğine bürünen dergâh, bütün unsurları bir arada bulunduran bir Mevlevîhane olması sebebiyle Mevlevîlerce “âsitâne” olarak kabul edilmiş, tarikatin İstanbul’daki en büyük merkezi olmuş ve tarihi boyunca İstanbul’daki çeşitli derviş zümrelerinin rağbet ettiği önemli bir mekân hâline gelmiştir.[3]

Dergâhın inşasıyla ilgili olarak, kaynaklarda farklı rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Bu rivayetlerden birine göre Malkoç Mehmed Efendi, hacca gitmeden önce İstanbul’da Kemâl Ahmed Dede ’ye intisap etmiş, hac yolculuğu sırasında Konya’ya uğramış ve Hz. Mevlânâ’nın kabrini ziyaret etmiştir. Bu ziyareti esnasında, sağ salim İstanbul’a dönmesi hâlinde Mevlevîlik için yeni bir dergâh yaptırmayı adamış, bunun gerçekleşmesi üzerine de surkapısı dışında bulunan sayfiyeliğinde dergâhın inşasını başlatmış, inşaat tamamlandığında buranın meşihatini “pîr-i azîz”i Kemâl Ahmed Dede’ye teslim eylemiştir.[4]

Bir diğer rivayete göre, azledilmiş bir yeniçeri kâtibi olan Malkoç Mehmed Efendi, önceden Mevlevîhane arazisi üzerinde bulunun bir çınarın kovuğunda al-

1 Bu bölüm, *Tekke Kapısı* neşrimizdeki ilgili kısmın gözden geçirilmesi ve ayrıca ilgili diğer kaynaklardan takviye yapılması suretiyle hazırlanmıştır. *(Tekke Kapısı, Yenikapı Mevlevîhânesi’nin İnsanları,* haz. Bayram Ali Kaya İstanbul, 2012, s. 17-25.

2 Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevleviyye,* Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 5456, s. 154; *Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul, 2003, s. 280; Abdülbâki Nâsır Dede vd., *Defter-i Dervîşân-II,* Bâki Baykara Arşivi, vr. 30b, 44a (Bu nüshanın bir fotokopisi için bkz. İSAM Ktp., nr. 18112); *Yenikapı Mevlevîhânesi Günlükleri*, s. 267, 303. Aynı zamanda Yenikapı Mevlevîhanesi’nin son postnişini Abdülbâki Baykara Dede’nin torunu olan Nâsır Abdülbâki Baykara’nın adına, bundan sonraki kullanımlarda nüfustaki değil, yaygın olan Bâki Baykara şekline yer verilecektir (HN); Hüseyin *Ayvansarâyî, Hadîkatü’l-Cevâmî,* c. 1, İstanbul, 1281, s. 228; *İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimarî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 2001, s. 305; Ahmed Rıfat, *Lugat-i Târihiyye ve Coğrâfiyye*, c. 7, İstanbul, 1300, s. 41; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul, 1309, s. 203; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2309, V, 198; haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, 2006, s. 229; Mehmed Ziyâ, *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyyeden Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul, 1329, s. 35; *Yenikapı Mevlevîhânesi*, haz. Murat Karavelioğlu, İstanbul,

2005, s. 39; Reşad Ekrem Koçu, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *Mûsiki Mecmûası,* sayı 170, Nisan 1962, s. 59-61; Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", *İÜEF Güney-Doğu ve Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sayı 4-5, İstanbul, 1975-1976, s. 29-32; Baha Tanman, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı,* Ankara, 1992, s. 93-108; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhâneler", *İstanbul,* sayı 4, İstanbul, 1993, s. 119-131 ve "Yenikapı Mevlevîhânesi", *DBİA,* c. 7, İstanbul, 1994, s. 476; Hasan Özönder, "Yangınlarla Kaybettiğimiz: Yenikapı Mevlevîhânesi", IX. Millî Mevlânâ Kongresi, 15-16 Aralık 1997, Konya, *Tebliğler,* Konya, 1998, s. 145.

3 Hüseyin Vassâf, *age.,* c. 5, 197; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhâneler", s. 125 ve "Yenikapı Mevlevîhânesi", s. 476.

4 Selânikî Mustafa, *Târîh-i Selânikî,* c. 2, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989, s. 730; Hüseyin Ayvansarâyî, *age.,* c. 1, s. 228; Hüseyin Vassâf, *age.,* c. 5, 198; Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 37; Hasan Özönder, *agm.,* s. 145-146.

5 Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyyân (Sefîne-i Mevleviyyân),* c. 2, Mısır 1283, s. 64; Sahîh Ahmed Dede, *age.,* s. 154; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâyı Mevleviyye,* Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Mülhâkı, nr. 109, vr. 99a; a.e., haz. İlhan Genç, Ankara, 2000, s. 441-442; Ali Enver, *age.,* s. 203; Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 81; Zâkir Şükrü Efendi, *Mecmûa-yı Tekâyâ,* Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche, Transkripsiyon: M. Serhan Tayşi, nşr. Klaus Kreiser, Freiburg, 1980, s. 31; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyâları,* İstanbul, 1958, s. 306-308; Şerife Akpınar, "Kemâl Ahmed Dede ve Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'sı", *Selçuk Ü. SBE Dergisi,* sayı 16, Konya, 2006, s. 35-43.

tı-yedi yıldır yaşamakta ve vaktini ibadetle, zikirle geçirmekte olan Kemal Ahmed Dede'deki olgunluk hâllerini görüp ona bağlanır. Bir süre sonra da tekrar görevine iade edilmek için yardımını ister. Bunun üzerine Kemal Ahmed Dede, kâğıda bir şeyler yazarak Mehmed Efendi'ye verir ve isteğine ulaştığı güne kadar bu kâğıdı açmamasını tembihler. Bu tembihe uyan Mehmed Efendi, bir süre sonra yeniçeri kâtipliğine yeniden tayin edilir ve arzusuna kavuştuğu o gün Kemal Ahmed Dede'nin verdiği kâğıdı açar. Kâtipliğe tayin edildiği tarihin yıl, ay, gün ve saat olarak aynen kâğıtta yazılı olduğunu görünce dede-nin "keşf ü nazar"ı karşısında hayretler içerisinde kalır. Bunun üzerine Kemal Ahmed Dede'ye olan hürmeti ve bağlılığı daha da artar. Bu olaydan sonra ahd ettiği üzre şahsına ait arazi üzerinde bir Mevlevîhane yaptırır.[5]

Sultan III. Mehmed

Sahîh Ahmed Dede'nin naklettiği rivayete göre ise Kemal Ahmed Dede, H. 1 Muharrem 1006 (14 Ağustos 1597) tarihinde dergâh arazisi üzerindeki sofada halvette iken, o vakitler Merkez Efendi türbesinde şeyh olan kişinin gelip "Yedi senedir burada itikaftasın, çık durma git. Bu havaliler bizim tasarrufumuzdadır; sana faide olmaz" demesi üzerine Kemâl Ahmed Dede cevaben, "İnşaallahu teala, bu sene-i mübarekede bir dergâh-ı âlî bünyad olunup bayram gününde, bayram namazının ardından Merkez Efendi merhumun türbe-i şerifesinden kudüm, ney ile dergâha gelirim" buyurmuştur. Çok geçmeden Yeniçeri Kâtibi Mehmed Efendi tarafından kendi gaza malından ve şahsına ait arazi üzerinde bir Mevlevîhane inşa ettirilmiş ve Kemâl Ahmed Dede yetmiş üç yaşında dergâh şeyhliğine geçmiştir.[6] İnşası kısa sürede tamamlanan bina, "Eğri Fatihi" olarak da anılan Sultan III. Mehmed zamanında 1006 yılının Recep ayının ilk günü olan ve "Nevrûz-ı sultânî"ye rastlayan pazartesi günü (9 Şubat 1598),[7] aralarında Sadrazam Sufî Mehmed Paşa (H. 1059/1649), Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa ve diğer devlet ricali ile tarikat şeyhlerinin de bulunduğu kalabalık bir heyet eşliğinde muhteşem bir törenle açılmış, Kemâl Ahmed Dede kürsüye çıkıp Mesnevî okumuş, vaaz ve nasihatte bulunmuştur.[8]

Kuruluşuna "bâb-ı rızâ" (1006) terkibi tarih düşürülmüş, Âsârî adlı şair de

Târihin Âsâri bu âsâr-ı hayrâtun dedi
Hânkâh-ı Mevlevî'de oldu bu cây-ı duâ

mısralarını söylemiştir.[9] Kaynaklarda söyleyeni belirtilmeyen "Bâb-ı Şeyh Kemâl" tamlaması da dergâhın açılışıyla ilgili bir diğer tarihtir.[10] Şeyh Gâlib'in bir kasidesinde yer verdiği ve adeta Şeyh Efendi'ye telmihte bulunduğu

Bu şehre müjde-i feth-i cedîddir Gâlib
Yenikapı'da görünmek kemâl-i Mevlânâ

mısraları da hayli manidar olup Şeyh Efendi'nin sonradan yapılan mezar taşında da yazmaktadır.[11]

6 Sahîh Ahmed Dede, *age.*, s. 154.

7 Sahîh Ahmed Dede, *age*, s. 154; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, 198; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 48; Ekrem Işın, *agm.*, s. 476.

8 Sahîh Ahmed Dede, *age.*, s. 154; Selânikî Mustafa, *age.*, c. 2, 730; Hüseyin Ayvansarâyî, *age.*, c. 1, s. 228; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 48-49; Ekrem Işın, *agm.*, s. 476; Hasan Özönder, *agm.*, s. 146.

9 Sahîh Ahmed Dede, *age.*, s. 154; Esrar Dede, *age.*, vr. 99a; Ali Enver, *age.*, s. 203; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 49; Ekrem Işın, *agm.*, s. 477.

10 Sahîh Ahmed Dede, *age.*, s. 154; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199.

11 Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 49; *Şeyh Gâlib Dîvânı*, haz. Muhsin Kalkışım, Ankara, 1994, s. 55-56; Betül Sinan Nizam, *Kemâl Ahmed Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Adlı Mesnevîsi (Menâkıbü'l-Ârifîn Silsilesinin Manzum Halkası)*, doktora tezi, BÜ SBE, İstanbul, 2010, s. 43-44.

Semazenler, Mary Evans

Malkoç Mehmed Efendi, H. 1012 (1603) yılında kendisine ait olan birçok emlak ile bağ ve bahçeyi de dergâha vakıf olarak bağışlamış, dergâh vakfiyesini de H. 1017'de (1608) Rumeli Kazaskeri Es'ad Paşa ve dönemin diğer bazı önemli simaları huzurunda tanzim ve tescil ettirmiştir.[12]

Dört yüz yıllık bir tarihe sahip olan Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 16. yüzyıla ait ilk yapıları semahane, meydan-ı şerif, mescid, mutfak ve "nezr-i Mevlânâ" adedince on sekiz derviş hücresinden ibarettir. Mescid ve dergâhın tamamlanışına Eminî isimli bir şair "Yenikapı'da yapdı Yazıcı Bey mevlevîhâne" (1006) mısraını tarih düşürmüştür.[13] 17. yüzyılın başlarında inşa ettirilen İsm-i Celâl/Meydan Odası ve eski mutfak denen mekânlar da Malkoç Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.[14] Yine Malkoç Mehmed Efendi, Doğânî Ahmed Dede'nin meşihati sırasında şeyh efendilerin ikameti için bir köşk yaptırmış ve bu köşk mevlevîhanenin ilk harem dairesi kabul edilmiştir.[15] Doğânî Ahmed Dede'nin kayınpederi tacir Hacı Mehmed Efendi de Mevlevîhane'ye birçok yardımda bulunmuş ve yeni hücreler ilave ettirmiştir.[16]

Dergâhın çekirdek yapısını oluşturan bu binalardan hiçbiri maalesef günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de, Yenikapı

12 Selânikî Mustafa, *age.*, c. 2, s. 730; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 49. Bu vakfiyeler ve vakfiye metni için bkz. Ekrem Işın, "Yenikapı Mevlevîhânesi'nin İki Vakfiyesi", *İstanbul Araştırmaları*, sayı 3, İstanbul, 1997, s. 89-118; Hasan Özönder, agm., s. 146, 170-172.

13 Hüseyin Ayvansarâyî, *age.*, c. 1, s. 228; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 50.

14 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 44a, vr. 47b; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 50; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhâneler", s. 125 ve "Yenikapı Mevlevîhânesi", s. 477; Hasan Özönder, agm., s. 146.

semti hakkında ve "Kasaba-i Yenikapı imâretlerin bildirir" başlığı altında verdiği bilgilerden hareketle, İrem Bağı benzeri bir arazide bulunan Mevlevîhanenin semahane, imaret ve yetmiş kadar derviş hücresini ihtiva eden büyük bir asitane hâlinde olduğunu, bu semtte yer alan yetmiş-seksen kadar dükkânın da dergâhın vakfı olduğunu öğrenmekteyiz. Evliyâ Çelebi ayrıca, daha sonra Sâkıb Dede'nin Edirne Mevlevîhanesi dervişlerinden olduğunu bildirdiği Âsârî adlı bir ressamın gelerek, mevlevîhanenin duvarına celî hatla "Vehüvel azîzü'l-Hakîm" ayet-i kerimesini yazdığını, ayrıca Şattül-Arab'da dolaştığı rivayet edilen bir arslanın resmini çizdiğini, her gelen şairin bu arslana uygun beyitler yazdığını bildirmektedir.[17] Yenikapı Mevlevîhanesi'ne gerek nakden, gerek vakıflar tahsisi veya dergâhın bazı kısımlarını tamir suretiyle başta padişahlar ve diğer devlet erkânı olmak üzere daha birçok kişi yardımda bulunmuş, hatta bunların bir kısmını devlet adamlarının hanımları, kızları ve diğer yakınları oluşturmuş, onları esnaf ile halktan kişiler izlemiştir.

Sultan IV. Murad

Bu meyanda örneğin 17. yüzyılda Sultan IV. Murad, Doğânî Ahmed Dede'ye teveccühlerinden ötürü çeşitli yardımlarda bulunmuş,[18] Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa H. 1143-1144 (1731-1732) yılında semahaneyi tamir ettirmiş, H. 1188 (1774) yılında türbeyi genişletmiş,[19] harap durumda olan hücreler Sadrazam Abdullah Nâilî Paşa tarafından H. 1167-1168'de (1754-1755)'te yeniden yaptırılmış,[20] Veziriazam Büyük İzzet Mehmed Paşa ise H. 1188'de (1774) bazı Mevlevî büyüklerinin türbelerini tamir ettirmiştir.[21] Sahîh Ahmed Dede'nin yaptıranla ilgili herhangi bir isim vermeden kaydettiğine göre türbe, yine Ali Nutkî Dede zamanında ve H. 1 Cemaziyülevvel 1196 (14 Nisan 1782) tarihinde tamir edilmiş, hatta bu tarihten iki ay sonra, arka arkaya, küçük (H. Receb 1196/ Haziran-Temmuz 1782), orta (H. Şaban 1196/Temmuz-Ağustos 1782) ve büyük şiddette (H. Ramazan 1196 / Ağustos-Eylül 1782) olmak üzere üç yangın meydana gelmiştir.[22] Yine bu onarımlar çerçevesinde ayrıca Şeyhülislam Mekkî Efendi, H. 1199-1200'de (1785-1786) dergâh şadırvanını yeniletmiş,[23] III. Selim'in (v. 1223/1808) annesi Mihrişah Valide Sultan (ö. H. 1220/1805) ise Mevlevîhane'ye fodla, yağ, pirinç vesair malzeme tahsis etmek suretiyle yardımda bulunmuştur.[24]

Mevlevîhaneye yapılan yardımlar 19. yüzyılda da artarak devam etmiş ve bu meyanda II. Mahmud ile Sultan Abdülmecid erzak bağışında bulunmuş, özellikle II. Mahmud, H. 1232'de (1817) yeniden tamir ettirdiği dergâha ilgi ve yardımlarını artarak devam ettirmiştir.[25] Maliye Nazırı Abdurrahman Nâfiz Paşa v. 1269/1852-1853), Mevlevîhane'ye kütüphane ve sebil yaptırmış, ayrıca işletilip arttırılması ve dergâh giderlerine harcanması için Maliye Nezareti'ne yüksek meblağda para bırakmıştır. Devlet Kethüdası Hâlet Said Efendi çeşitli bağışlarda bulunmasının yanında dergâhın tamirat ve diğer işleriyle de sürekli ilgilenmiş,[26]

15 Baha Tanman, agm., s. 94.

16 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 65a; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 51.

17 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1996, s. 166; Şahâbettin Uzluk, *Mevlevîlikte Resim, Resimde Mevlevîler*, Ankara, 1957, s. 54-55; Ekrem Işın, agm., s. 477.

18 Mehmed Ziyâ, *age*,, s. 61.

19 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 44a, vr. 47b; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 199; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 53.

20 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 40b, vr. 44a, vr. 47b; Mehmed Ziyâ *age.*, s. 53.

21 Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 53-54.

22 Sahîh Ahmed Dede, *age.*, s. 187.

23 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 44a, vr. 47b; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 58.

24 Mehmed Ziyâ, age., s. 61.

25 Mehmed Ziyâ, II. Mahmud'un Yenikapı'nın müdavimlerinden olduğunu, hatta karlı kış günlerinde dahi dergâha gidip Osman Selâhaddin Dede'yi ziyaret ettiğini, oğlu Sultan Abdülmecid'in de tahta

Sultan II. Mahmud

sabık Konya Valisi Mustafa Hıfzî Dede Paşa da bir miktar para vakfetmiştir. Bunların yanı sıra Mehmed Ârif Paşa'nın hanımı yanan mutfağı yeniletmiş, II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan (v. 1899) ile eşi Kaptan-ı Deryâ Mehmed Ali Paşa mevlevîhanedeki sarnıcı yaptırmış, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa, Kalender Çeşmesi'nden Mevlevîhane'ye kadar olan yolu onartmış, Keçecizâde Fuad Paşa'nın eşi Behiye Hanım dergâha 1000 lira bağışlamış, Sadrazam Midhat Paşa'nın kızı Memduha Hanım ise Mevlevîhane'nin harem dairesine bitişik olan bostanı satın alıp dergâha bağışlamıştır.[27]

Yenikapı Mevlevîhanesi'ne yapılan yardımlar çerçevesinde ayrıca, Filibe Nezareti Mukataası malından "taâmiye" olarak yıllık bir miktar pirinç tahsis edilmiş ve bu tahsisat Abdülbâki Nâsır Dede döneminde yıllık on sekiz kilo olarak Filibe'den Matbah-ı Âmire'ye gelen ocaklık pirincinden alınmıştır.[28] Arşiv kayıtlarından hareketle, bu tahsisatın Receb Hüseyin Hüsnü Dede döneminde de devam ettiği ve

geçtikten sonra babası gibi dergâhı ve Osman Selâhaddin Dede'yi sık sık ziyaret ettiğini belirtmektedir (bkz. Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 182); Hasan Özönder, agm., s. 149.

26 *Defter-i Dervîşân-II,* vr. 44b vd; Hasan Özönder, agm., s. 147.

27 Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 62.

28 CDA, CT, 26246, 26 Şaban 1235.

Sultan Abdülmecid

yine yıllık on sekiz kilo olarak alındığı görülmektedir.[29] Bu miktar Osman Selâhaddin Dede döneminde yıllık elli kiloya çıkartılmış, temini için Gümrükçü Bey'e emir verilmiş[30] ve tahsisat daha sonra da devam ettirilmiştir.[31]

Tüm bunların yanında, dönemin padişahları tarafından Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhlerine ayrıca türlü ihsanlarda bulunulmuş, örneğin, Mevlânâ'nın kabrini ziyaret etmek üzere Konya'ya gidecek olan Osman Selâhaddin Dede'nin yol masraflarının karşılanması için H. 23 Zilkade 1260 (4 Aralık 1844) tarihinde padişah tarafından atiyye ihsan olunmuştur.[32] Yardımlar sadece dergâh binaları ve mensuplarıyla sınırlı kalmamış, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde bulunan hayvanların ihtiyacı için de H. 1261 (1845) yılında arpa ve saman tahsisatı yapılmıştır.[33]

Dergâha yapılan yardımların bir kısmı ise burada düzenli olarak mevlit ve miraciye okutmak gibi hayır işlerinin gerçekleştirilmesi şeklinde kendini göstermiş ve bu çerçevede *Defter-i Dervîşân*'dan hareketle, aşağıda ismi anılan kişiler tes-

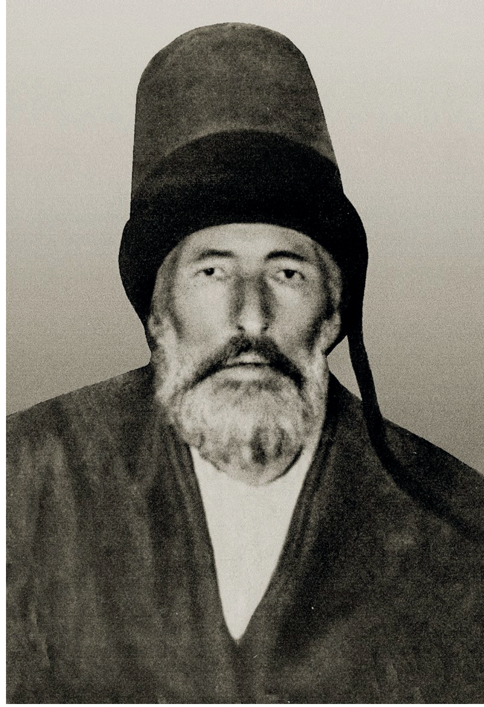
29 CDA, CT, 2132, 10 Ramazan 1241.

30 CDA, CT, 553, 22 Cemaziyülahır 1252.

31 CDA, İD, 2212, 4 Şaban 1263.

32 CDA, İD, 4713; CDA, SEAK, 5032-83-4, 17 Zilkade 1274.

33 CDA, İD, 4867, 23 Zilhicce 1260.

Mehmed Celaleddin Dede

pit edilebilmiştir:

Feyzullah Şâkir Bey'in kızı Cemile Hanım. Merhûme Cemile Hanım, bin yüz doksan sekiz senesinden berü bu Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mevlid-i şerîf kırâ'at etdirmeğe muvaffak olup Nâilî Paşa merhûmun kerîmesi Akîle Hanım'dan ve oğlu Sâdeddin Bey'den sonra bin iki yüz üç senesinden berü mi'râciyye-i şerîfe kırâ'at etdirmeğe dahi muvaffak olmuşdu, rahimehumullah.[34]

Nâilî Paşazâdelerden [Mehmed] Nebil Bey Efendi (ö. 1235/1819-1820). Aynı zamanda Mısır mollası olan Nebil Bey Efendi de Yenikapı'da mevlid-i şerîf ve mi'râciyye-i şerîfe okutmuştur. Merhûm Nâilî Paşa, Ârifî Ahmed Dede Efendi hazretlerinin dâmâdıdır.[35]

Kaynaklarda "dergâh-ı müşterî-penâh, âşiyâne-i kudsiyân, hânkâh-ı refîa, dergâh-ı feyz-penâh, mecmau'l-uşşâk" gibi ibarelerle anılan, kuruluşundan itibaren devlet büyüklerinin ilgi ve desteğini hiç eksik etmediği, bu yönüyle de dergâhlar arasında seçkin bir yere sahip olduğu görülen, öteden beri dervişleriyle ünlü olan ve son dönemlerinde "zâhidliğin karargâhı" olarak adlandırılan Yenikapı Mevlevîhanesi'nde, 19. yüzyıla gelinceye dek on üç şeyh postnişin olmuştur. İlk postnişin Kemâl Ahmed Dede'den son postnişin Abdülbâki Baykara Dede'ye kadar ise bizim tespitlerimize göre toplam yirmi şeyh görev yapmıştır. Bunlardan ilk yedisinin tamamının da adı Ahmed olup isimleri sırasıyla Kemâl Ahmed Dede , Doğânî Ahmed Dede, Sabûhî Ahmed Dede, Câmi Ahmed Dede, Kârî Ahmed Dede, Nâci Ahmed Dede ve Pendârî Ahmed Dede'dir.[36] Yenikapı Mevlevîhanesi'nin kuruluşundan itibaren şeyhlik makamına geçen bu ilk yedi şeyhe, isimlerinden hareketle "Ehâmide-i Seb'a" yani "Yedi Ahmed" denmiştir. Şeyhî Mehmed Efendi, bu duruma eserinde yer verdiği "Acîbe" derkenar notuyla dikkat çeker ve bir iki defa başka isimlere sahip olan şeyhlerin Yenikapı'ya tayin edildiği fakat bir sebeple birkaç gün içinde ref olundukları, yani tayinlerinin gerçekleşemediği rivayetini nakleder.[37] Örneğin Habîbî İsmail Efendi ile ilgili gelişmeler bu rivayetin doğrulanması açısından dikkat çekicidir. Bu zat Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi'nin halifesidir. Bununla birlikte Câmi Ahmed Dede'ye intisap ederek Mevlevî olmuş ve Mimar Acem Tekkesi'nde postnişinlik yapmıştır. Kârî Ahmed Dede vefat ettikten sonra Konya çelebilik makamından Yenikapı'nın şeyhliği için arz gelmiş ise de, Habîbî İsmail Efendi o gece vefat etmiş ve bu tayin gerçekleşememiştir.[38]

Adları geçen Ahmed Dedeleri takiben Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Nesib Yusuf Dede postnişin olmuş, onun ardından 19. yüzyıla kadar sırasıyla Peçevîzâde Ârifî Ahmed Dede, Mesnevîhan Mehmed Dede, Sâfî Mûsâ Dede, Kûçek Mehmed Dede, Kütâhiyyevî Ebûbekir Dede meşihat makamında bulunmuşlardır.[39]

34 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 40b.

35 *Defter-i Dervîşân-II*, vr. 40b, vr. 64a.

36 Ekrem Işın, agm., s. 477-478; Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul, 2007, s. 105-106.

37 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, c. 3, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, s. 574.

38 Hüseyin Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375, vr. 47a; Sâkıb Dede de benzer bir rivayete, ancak farklı olarak Kârî Ahmed Dede'nin meşihate tayini çerçevesinde yer vermektedir. Ayrıntısına Kârî Ahmed Dede maddesinde yer verilen bu rivayet için bkz. Sâkıb Dede, *age.*, c. 2, s. 110-111; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 84-85.

19. yüzyıla girildiğinde İstanbul'da mevcut bulunan tekkelerin başında gelen ve kapanıncaya kadar Ramazan ayında ve özellikle de Kadir gecelerinde tanınmış zevatla birlikte ahalinin büyük çoğunluğunun ziyaretine koştuğu bu dergâhın[40] yönetiminde, Ebûbekir Dede'nin vefatıyla postnişinlik makamına geçen büyük oğlu Ali Nutkî Dede bulunmaktadır. Dergâhta otuz yıl görev yapan Ali Nutkî Dede'yi takiben, Ebûbekir Dede'nin ikinci oğlu Abdülbâki Nâsır Dede dergâhın on beşinci postnişini olmuş ve on yedi yıl kadar görev yapmıştır. Daha sonra Abdülbâki Nâsır Dede'nin oğlu Receb Hüseyin Hüsnü Dede yaklaşık dokuz yıl, Ebûbekir Dede'nin en küçük oğlu Abdurrahim Künhî Dede yaklaşık iki yıl, Abdülbâki Nâsır Dede'nin oğlu Osman Selâhaddin Dede elli yedi yıl ve Osman Selâhaddin Dede'nin oğlu Mehmed Celâleddin Dede yirmi iki yıl görev yapmışlardır. Mehmed Celâleddin Dede'nin oğlu Abdülbâki Baykara Dede ise Yenikapı Mevlevîhanesi'nin son şeyhi olup tekkeler kapatılıncaya kadar bu dergâhta yaklaşık on yedi yıl görev yapmıştır.[41]

Abdülbaki Baykara Dede

Mevlevî tarikatının önemli merkezlerinden biri kabul edilen, son dönemde adından Topkapı Mevlevîhanesi olarak da söz edilen Yenikapı Mevlevîhanesi, Mevlevîlik tarihine damgasını vuran önemli birçok şahsiyetin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Câmi Ahmed Dede'nin dervişlerinden ve aynı zamanda klasik

39 Şeyhî Mehmed Efendi, *age.,* c. 4, s. 426, 682; Sâkıb Dede, *age.,* c. 2, s. 224-226; Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakâik-ı Nûmaniye ve Zeyilleri (Tekmileti'ş Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakâik),* c. 5, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, s. 420; Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî,* c. 1, s. 228-230; Ali Enver, *age.,* s. 128-129, 231; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* c. 2, İstanbul, 1311, s. 189-190; Hüseyin Vassâf, *age.,* c. 5, s. 203, 205-206; Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 80-143; Zâkir Şükrü Efendi, *age.,* s. 31; SadettinNüzhet-Muhammet Ferit, *Konya Vilayeti Halkiyyat ve Harsiyyatı,* Konya, 1926, s. 127; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri,* İstanbul, 1932, s. 265; Reşad Ekrem Koçu, agm, s. 59-61; Muzaffer Erdoğan, agm., s. 29-32; Baha Tanman, agm., s. 93-108; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhâneler", s. 125-131; Sezai Küçük, *age.,* s. 105-108.

40 Balıkhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey, *Bir Zamanlar İstanbul,* İstanbul, ty., s. 172.

Yenikapı Mevlevîhanesi haziresi

musikîmizin piri kabul edilen Buhûrîzâde Mustafa Itrî, bu şahsiyetlerden biri olup musikî bilgilerini bu dergâhta almıştır. Klasik Türk şiirinin son büyük şairi kabul edilen Şeyh Gâlib ve ünlü bestekârımız Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi ise Ali Nutkî Dede'nin elinde yine bu dergâhta yetişmişlerdir.[42]

Önceleri Melamî-meşrep Mevlevîlerin merkezi olan dergâhta, bu özellikleriyle tanınan Sabûhî Ahmed Dede, Câmi Ahmed Dede, Peçevîzâde Ârifî Ahmed Dede ve Kütâhiyyevî Ebûbekir Dede görev yapmıştır.[43] 18. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul mevlevîhanelerinin ortak yönetimi güçlü bir şeyh ailesi olan Sâfî Mûsâ Dede ailesinin elinde bulunmuş ve bu aileye mensup olan Mevlevî şeyhleri, yüzyılın sonuna kadar Galata, Kasımpaşa ve Yenikapı mevlevîhanelerinde görev yapmışlardır. Sâfî Mûsâ Dede'nin vefatından sonra dergâhın yönetimine Ebûbekir Dede'nin ailesi gelmiştir. Ailenin ilk temsilcisi ve mevlevîhanenin on üçüncü şeyhi olan Ebûbekir Dede ile dergâhın tarihinde yeni bir dönem başlamış, H. 1159 (1746) yılından, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Yenikapı Mevlevîhânesi'nin yönetimini Ebûbekir Dede ailesine mensup şeyhler üstlenmiş,[44] ailenin bir diğer kolu ise Galata Mevlevîhanesi'nin yönetimine gelmiştir.

Bu aile aynı zamanda, saray ile Konya'daki çelebilik makamı arasında 19. yüzyıl başlarından itibaren idarî ve kültürel reformlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çok iyi değerlendirmiş, ağırlığını modernleşme yanlısı kadrolardan yana koyarak sarayın tam desteğini almış ve bu tarihe kadar Mevlevîliğin merkeziyetçi

41 Hüseyin Ayvansarâyî, *age.*, c. 1, s. 230; Hüseyin Vassâf, *age.*, c. 5, s. 206-209, 211; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 144, 148, 153-154, 160, 201, 264; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 257-258; Nuri Özcan, "Abdülbâki Nâsır Dede", *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 199. Yenikapı Mevlevîhânesi'nin 19. yüzyıldaki genel durumuna ilişkin geniş bilgi için ayrıca bkz. Sezai Küçük, *age.*, s. 101-136.

42 Mehmed Ziyâ, *age*, s. 145; Ekrem Işın, *"Yenikapı Mevlevîhânesi"*, s. 478; Sezai Küçük, *age.*, s. 107; *Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları*, haz. Yakup Şafak-Yusuf Öz, Konya, 2007, s. 81.

43 Sâkıb Dede, *age.*, c. 2, s. 76, 106; Ali Enver, *age.*, s. 120; Mehmed Ziyâ, *age.*, s. 95-98, 107; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 220, 308.

yapısını temsil eden Mevlânâ Asitanesi postnişinlerini, özellikle şeyh atamalarında, bir nevi tasdik makamı konumunda bırakabilecek derecede siyasî nüfuz kazanmıştır.[45]

Dergâhın son şeyhi Abdülbâki Baykara Dede döneminde, Balkan ve Çanakkale savaşları sebebiyle hastane olarak kullanılmak üzere iki defa Harbiye Nezareti'nin emrine verilen, tekkelerin kapatılmasıyla semahanesi ve türbesi mühürlenen Yenikapı Mevlevîhanesi'nin şeyh dairesi, Cumhuriyet döneminde uzun süre öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır. 1906 yılından beri birkaç kez yanan, 9 Eylül 1961'de hünkâr mahfilinin altında çıkan yangın sonucunda semahane, şerbethane ve türbe kısımları tamamıyla yanmış olan Yenikapı Mevlevîhanesi, son olmasını ümit ettiğimiz bir yangını 6 Mayıs 1997 yılında yaşamış, bilahare tamir edilmek suretiyle kısmen kullanılır hâle getirilmiştir.[46]

Günümüzde mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan Yenikapı Mevlevîhânesi'nin, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve aralarında Zeytinburnu Belediyesi'nin de bulunduğu yerel yönetimlerin işbirliğiyle 2004 yılında esaslı bir şekilde restorasyonuna başlanmış, çalışmalar 2009'da tamamlanmış ve bina yakın tarihlerde tüm müştemilatıyla birlikte Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir. Hâlihazırda bu üniversitenin Yenikapı Yerleşkesi olarak yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin yanı sıra araştırmacılara da hizmet vermeye devam eden binada Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Enstitüsü ile araştırma merkezleri yer almakta ve ülkemiz ilim ve irfanına katkı sağlamaya devam etmektedir.

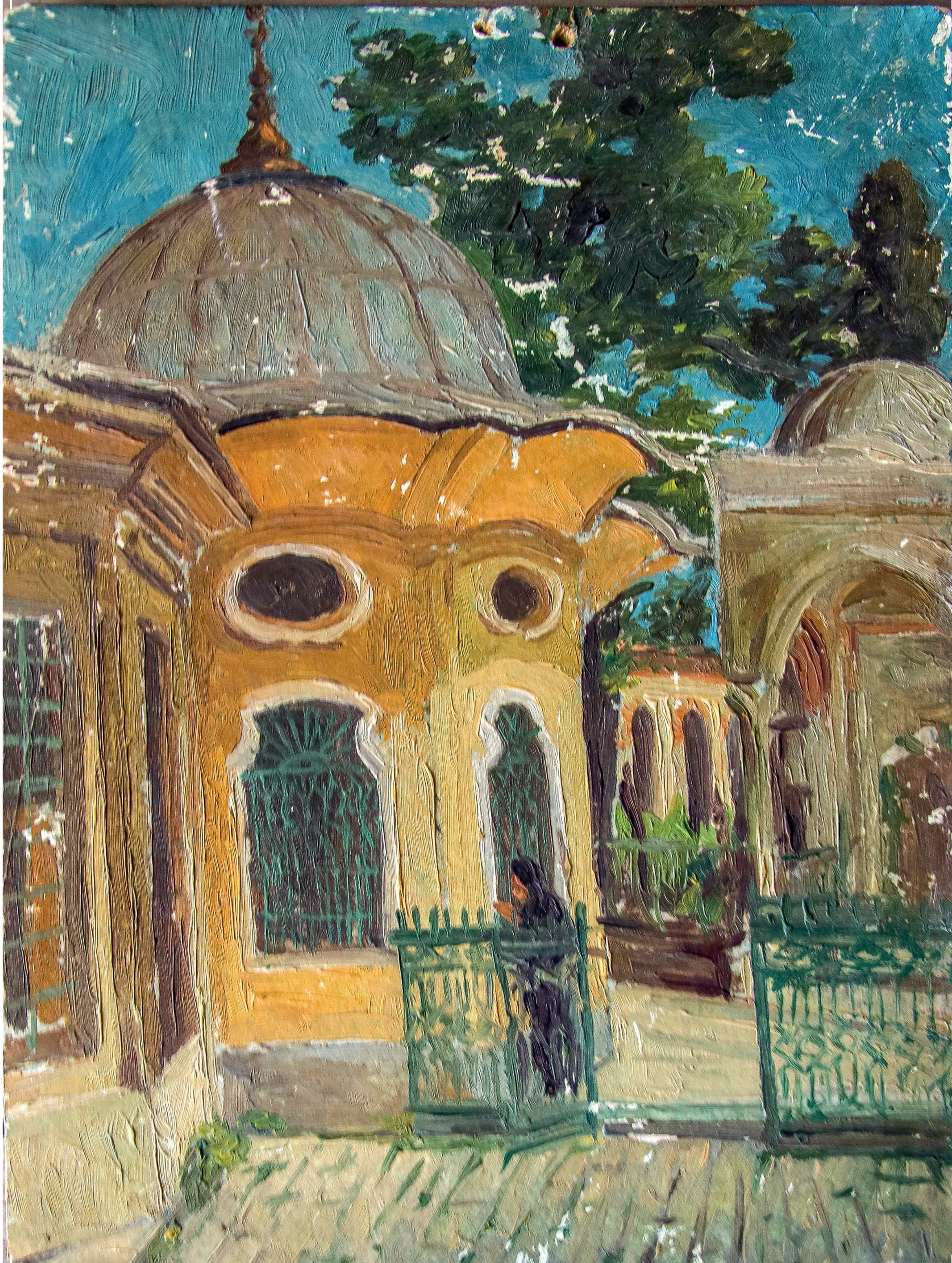

Mevlevi dervişi,
Victoria Kütüphanesi

44 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.,* s. 265; Ekrem Işın, agm., s. 478.

45 Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevîhâneler", s. 128 ve "Yenikapı Mevlevîhânesi", s. 478; Bu yüzyılda İstanbul Mevlevî dergâhlarının tarikat içindeki ağırlığını göstermesi bakımından, Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 19. yüzyıldaki son şeyhi Mehmed Celâleddin Dede'nin, Konya Asitanesi tarafından mabeyne yazılacak arizaları müsvedde olarak Konya'ya göndermesi ve burada Çelebi Efendi tarafından temize çekilerek mühürlenip gereken makamlara takdimi, örnek olarak verilebilir (bkz. Mehmed Ziyâ, *age.,* s. 228-229).

46 Ekrem Işın, agm, s. 480; Hasan Özönder, agm., s. 167-168. Dergâhın geçirdiği yangınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Özönder, agm., s. 172-173.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 1712 Tarihli Tamiri

TALİP MERT

İstanbul mevlevîhaneleri içerisinde büyük bir yeri ve değeri olan Yenikapı Mevlevîhanesi tarihi boyunca birkaç defa tamir edilmiştir. Bu yazıda söz konusu edilecek olan, 1712 (1124) yılında yapılan tamirdir. Tamirden kısa bir süre önce dergâhın şeyhlerinden Nâci Ahmed Dede vefat etmiş, yerine Nasib Dede geçmişti. Naci Dede'nin vefatıyla ilgili mahkeme kaydında "El-Hac Mahmud mahallesi ahalisinden iken bundan esbak irtihal-i dâr-ı beka eden Naci eş-Şeyh Ahmed Efendi b. Hızır b. Abdülvehhab'ın…18.06.1711 (2 Ca 1123)" bilgisi vardır. Naci Dede borçlu olarak vefat etmiş, vefatını müteakip de alacaklılar tek tek verese aleyhine davalar açmışlardır.[1]

Bu tamirle ilgili mahkeme sicili şöyledir:

> *Ferman gereği aşağıdaki hususu yerinde keşif yapıp yazmak üzere mahkemece Hatvanîzade Mehmed Efendi tayin ve irsal olunmuştur. O da hassa mimarlarından Ömer Halife ibn Ebu Bekir ve Hüseyin Halife ibn Ömer ile İstanbul surlarının kapılarından Yenikapı Mevlevîhanesi kapısı haricinde bulunan mevlevîhaneye varıp defter sonunda isimleri yazılı bina ve inşaat işlerine tam vâkıf Müslümanlar huzurunda bir meclis toplamıştır. Merhum Yeniçeri Kâtibi Mehmed Efendi vakfının bilfiil mütevellisi olan el-Hac Mustafa b. Receb bu akd olunan mecliste mütevelli sıfatıyla söz alıp meramını uzun uzun anlatmıştır. Mütevellisi olduğum vâkıf merhum Mehmed Efendi'nin vakfı olan iş bu Mevlevîhanenin zamanla bazı yerleri harap olmuş bulunmaktadır. Bir süre önce mahkeme tarafından binanın keşfi yapılmıştı. Vakıf tarafından da bana izin verilmekle ben de mütevelli [olmam hasebiyle] tamirini yapmıştım. Şimdi ise yaptığım tamirlere harcadığım meblağ keşif ve ölçümler sonrası doğru bir şekilde tahmin olunup paranın bana takdimi matlubumdur demiş ve her yönden anlattığı hususları gösteren bir de izin hücceti ibraz etmiştir. Adı geçen mimarlar ve hazır olan Müslümanlar ile mütevellinin tamirleri ölçülüp muayene edildikten sonra [şu tamirlerin] yapıldığı görülmüştür:*

1 Rumeli Kadıaskerliği Mahkemesi sicil no: 184/21a, b.

Malzemenin cinsi	Miktar	Fiyatı / akçe	Tutarı
Şeyh efendilere mahsus oda enine boyuna zira' kare hesabıyla kırk zira' sülüğen boyalı devir şişeli (tavan tahtaları arasındaki açıklığı kapatmak için uzunluğuna çakılan çıta) yeni tavan	040 zira'	45 akçe	1800
Beyaz kireç sıva	010 z	05	0050
Duvar badanası	090	01	0090
Eski tavan dolap ve yük kanatları ve pervaz tırabzanın sülüğen (erimiş kurşundan elde edilen pas önleyici kırmızı boya) ve cenger (paslanmış bakır rengi) boyalarının yenilenmesi	068	15	1020
Zikrolunan oda önünde bulunan büyük (. . .) yüz kırk üç zirâ' çatı mertekle ve kuşaklamasıyla sakıf (tavan) tamiri	143	12	1716
Toza (yeni) tavan	058	45	2610
[Mevcut] sülüğen boyanın tecdidi harcı iskelesiyle [beraber maliyeti]	121	25	2420
Yarım şişeli tavan ve dehliz direkleri ve tırabzan ve köşk etrafının cenger ve aşı boyaları tecdidi	350	05	1755
Yeni yapılacak trabzan	005	30	0150
Binlik keçi taban, 2 adet		25	0050
Ve terbiî (zirâ' karesi) altı zirâ' tahtadan biçme köşk kapısı parmaklığı	006	25	0150
Terbiî kırk zirâ' kirişlemesi câbecâ (yer yer) yeni tahta döşeme	040	15	0600
Tahta perde	03,5	20	0070
Tahtadan biçme kabak başlı, eski boyalı yeni parmaklık	178	30	5340
Asma çardaklarında 15 adet Rumeli	015	05	0075
Dört adet binlik taban	004	25	0100
Beş adet menend (?) direği	005	25	0100
Dört adet pencere kanadı	004	40	0160
Mescid-i şerifte tavanın cenger boya yenilemesi harç iskelesiyle [beraber]	085	20	1700
Tavan mertekleri	004	20	0080
Mihrabda, kapıda ve pencere kanatlarında ve demirlerinde cenger ve sülüğen boyalarının yenilenmesi	032 z	15	0480
Yeni sıva [bedeli]	005	05	0025
Badana	180	01	0180
Ağa tahtası	001	10	0010
Matbah ve kilerde horasanlı kireç sıva	005	08	0040
Rumeli'nden pencere parmaklığı	010	10	0100
Dolma duvar astariyesi	010 z	05	0050

Malzemenin cinsi	Miktar	Fiyatı / akçe	Tutarı
Dört adet kullap (menteşe)	004	18	0072
Kestane tahtası	004	10	0040
Sülüğenden yapılma aşı boyalı parmaklık ve astariyesi	201	12	2412
Direklerdeki aşı boyasının yenilenmesi	106	25	0645
Yelkovan (çatı saçağı) inşası	010	05	0050
Ocak derzi	040	05	0200
Matbah ocağı			0300
Çam tahtasından kapı	001		0160
Tavan boyasının tecdidi ve harç iskelesi	036 z	20	0720
Beş adet pencerenin boyası	020 z	15	0300
Yeni Arabî kapı ve kilidi	001		0240
Bir cam ve der (kapı)	001		0064
Bir tahta raf	001		0015
Altı kademeli merdiven	001		0060
Bir derge (?)	001		0009
Kestane direği	001		0020
Duvar üzerine yeni tavan	024 z	25	0600
Hatıllı yeni taş duvar	024	20	0480
Yeni duvar sakfı (çatısı)	030	25	0750
Sebilin önündeki yirmi dört zirâ' demir boyası	024	15	0360
Topaçlarda, direklerde, merdiven ve kapılar için aşı boyası	040	05	0200
Bir kollu Frenk kilidi	001		0105
Sebil önündeki çatının yer yer tamiratı	020 z	35	0715
Kahvehane ile hoşabî dükkânına İznikmid çubuğu	003	150	0450
Bir beylik taban		25	0240
Karaağaç tahtasından destgâh (tezgâh)	006 z	60	0360
Şişe tahtası	001	15	0015
Frenk kilidi	003	30	0090
Kahve ocağı			1000
Eski tahtadan perde	016		0080
Mezbele ihraciyesiyle bazı muhtelif masraflar			3930
Toplam			**48.000**

… Zikrolunan tamir ve bakım toplam 48.000 akçe ile ancak olur. Bundan noksan ile olmak dahi mümkün değildir. Mezkûr mimarlar ile sair Müslümanlar icma' ve ittifak ettiklerini [Hatvanî-zade Mehmed Efendi] mahallinde tahrir etmiştir. Daha sonra onunla beraber gönderilen Çukadar Halil b. İbrahim, Muhzır el-Hac Ali b. Abdullah ile Meclis-i şer'a [mahkemeye] gelip olduğu gibi anlatmışlardır. [Onların bu beyanı] talep üzerine [mahkeme siciline] yazılmıştır. 17.07.1712 (13 C 1124).[2]

Şâhitler:

Mevlevî Şeyhi Nesib Efendi	*Kâtip Mehmed Çelebi b. Gazanfer*	*İbrahim Çelebi Câbi-i vakıf*	*Derviş Ali b. Halil*
Derviş Mustafa b. Mehmed	*Derviş İbrahim b. Abdurrahman*	*Ebu Bekir b. Ömer*	*Abdi Beşe b. Mehmed*
Dâi Derviş Ali Nesib Efendi	*Kaarî Derviş Süleyman*	*Halil Çelebi b. Abdullah*	*Dost Çelebi b. Abdullah*
[Na't-han] Mehmed Efendi b. İbrahim"			

2 Rumeli Kadıaskerliği Mahkemesi sicil no: 185/45.

Yenikapı Mevlevihanesi

Mûsikî Tarihimizde Yenikapı Mevlevîhânesi'nin Yeri ve Önemi[1]

RUHİ AYANGİL

Fetihten hemen sonra Istanbul'da vücût bulan ilk Mevlevî semâ mekânı, Kalenderhâne tekke-zâviyesi sayılmazsa, Dîvâne Mehmed Çelebi adına kurulan ve ilk Mevlevîhâne olan Kulekapısı (Galata) Mevlevîhânesi'nin (1491-92) ardından tesis olunan ikinci mevlevî dergâhı, Yenikapı Mevlevîhânesi'dir.[2]

16. yüzyıl sonunda (H. 1006/M. 1597] yeniçeri kâtibi Malkoç Mehmed Efendi tarafından Kemâl Ahmed Dede'ye hîbe yoluyla vakfedilen arâzî üzerinde kurulan Yenikapı Mevlevîhânesi (Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd), kuruluşundan, tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına değin[3] yalnızca Mevlevî âdâb ve erkânının neşv ü nemâ bulduğu bir dergâh (âsitâne) değil, aynı zamanda gerek dînî gerekse dindışı Türk mûsikîsinin, ilhâmını Mevlevî kültüründen alan Mevlevî tekke mûsikîsi, câmî mûsikîsi ve bunlar dışında kalan diğer makam mûsikîsi eserleriyle ilmî çalışmaların da başta gelen bir üretim ve uygulama mekânı olmuştur.

Kurulduğu günden sırlandığı vakte kadar, mûsikîmizin Mevlevî Tarîkati koluna mensup bestekâr, nazariyeci ve icrâcılarından nicesi bu dergâhtan aldıkları mânevî feyz ve ilhamla ortaya koydukları eserler ve orada yaptıkları hizmetlerle mûsikî tarihimizin unutulmaz isimleri arasında yer almışlardır.

Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki mânevî iklimden feyz ve ilhâm alarak yetişmiş mûsikîşinaslar arasında dergâha intisâb etmiş dervişlerle, dergâhta postnişinlik makâmını üstlenen şeyh efendiler yanında, ne şeyh ne de derviş olmayıp, dergâhla maddî ve mânevî münâsebetlerini yalnızca muhîb veya meşk halkasının bir ferdi sıfatı ile sürdürmüş, dergâha hizmet etmiş padişâhlardan diğer devlet adamlarına, her kademe halktan kimselere varıncaya değin bir dizi sîmâ, elde olunabilen isimlerine, yaşam öykülerine, eserlerine, mûsikî ile olan alâkalarına ait bilgi ve anekdotlarla bu yazı çerçevesinde ele alınıp anlatılmaya gayret edilecektir.

Her Mevlevîhânede olduğu gibi Yenikapı Mevlevîhânesi'nde de hizmette bulunan degâh ahâlîsi (ihvân), başlıca şu isim ve sıfatlarla dergâhtaki hizmetlerini yerine getirirlerdi: şeyh, postnişin, neyzenbaşı, neyzen, kudûmzenbaşı, kudûmzen, mutrib, kemânî ya'ni rübâbî, semâzenbaşı, kûçek, n'athân, âyinhan, hâfız,

1 Bu yazı, Ruhi Ayangil, "Yenikapı Mevlevîhânesi'nden Yetişen Mûsikîşinaslar", *Yenikapı Mevlevîhânesi Restorasyonu,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015 başlıklı makale esas alınarak hazırlanmıştır. Yazarın tercih ettiği imlaya sadık kalınmıştır.

2 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* İnkılâp Kitabevi, Istanbul, 1953, s. 338.

3 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilip 13 Aralık 1925 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 677 sayılı kanun mûcibince.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde
semâ âyini

aşirhân, mesnevîhân, müezzin, müezzin-i sânî, imam, aşçı dede, aşçıbaşı, tabbâh/ân, ser tabbâhân, âbrîzci, meydancı, duacı/ duâgû, kayyım-ı semâhâne, kandilci, sebilci, çârûb-keş, türbedâr, bevvâb, (hizmet-i meydanda) müstahdem.

Bunlar içerisinde genel olarak "mûsikîşinas" nitelemesi içine giren meslek ve görevler itibâriyle başlıca "bestekâr", "neyzenbaşı", "neyzen", "kudûmzen", "kudûmzenbaşı", "kemânî/ rübâbî", "hâfız", "nâ'thân", "âyînhân", "aşirhân", "müezzin", "imam", "semâzen" vb. alt başlıklarında vâkî tesbitlerimiz, kronolojik bir akış içinde sunulacak; ulaşılan isimlerle meslekleri, en sonda, yüzyıllara ve yıllara göre listelenerek bir kez daha verilecektir. Takdîr olunur ki, bu tesbitler mümkün olduğunca günümüze intikal etmiş yazılı bilgi ve belgelerle, sıhhatli olduğuna kanaat getirilmiş şifâhî aktarımlara/duyumlara dayanılarak yapıldığından, listelemede bazı eksikliklerin kaçınılmaz olacağı açıktır. Öte yandan bu çalışma çerçevesinde zikredilen mûsikî erbâbının, mûsikî târihimizin çoğu kez sarih olmayan bilgi ve söylencelerin neticesi olan belirsizliklerinden de mümkün mertebe uzak durularak konu, olduğunca sınırlı olarak işlenip takdîm edilecektir.

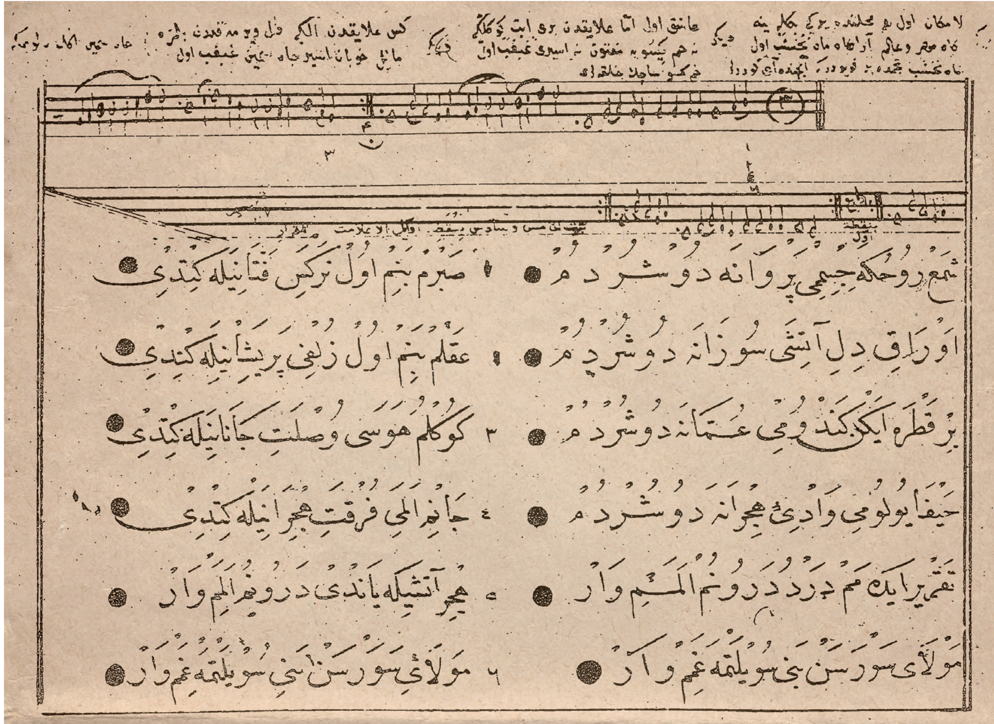
MÛSİKÎ TARİHİMİZDE MEVLEVÎHÂNELER

Mûsikî tarihimiz, devirleri, konuları itibâriyle henüz büyük ölçüde tasnîf edilmemiş; bestekârların ve ün sâhibi icrâcıların ayrıntılı hayat hikâyelerine, eserlerine, dönemler itibârı ile öne çıkan, icrâ olunan formlara, çalgılara, icrâ kaidelerine, besteleme usûllerine ve bunların hepsini kapsayan eğitim metodolojisine ilişkin kesin bilgilerin bulunmadığı; eğitim kurumları ve işleyişleriyle alâkalı, ya çok kısıtlı belgelere ya da çoğunluğu söylence niteliğindeki aktarımlara ve yine çoğunlukla ikinci elden, dolaylı kaynaklara başvurularak elde olunan bilgilerle kotarılan ve anlaşılmaya gayret olunan bir târihtir.

Türk makam mûsikîsi (köy halk mûsikîmiz dışarıda tutulursa) başlıca, iki alt ayrımda: a) dînî mûsikî (câmî ve tekke mûsikîsi) ile b) dindışı mûsikî (şehir mûsikîsi ve askerî mûsikî) başlıkları altında incelenir. Bu alt ayrımlara dâhil olan müzikler, yüzyıllar içinde (takipçisiz kalmış birkaç kişisel girişim hâriç tutulacak olursa),[4] (çocukların kulaktan kulağa oyununda olduğu gibi) tamamen şifâhî aktarıma dayalı, nota yazısı ile kaydedilmemiş, ama yalnızca muktedir mûsikîcilerin hâfızalarına emânet edilerek yüzyıllar boyu süren yolculuklarına "meşk yöntemi" ile devam edip, toplumun ortak (anonim) hâfızasında yer etmiş ve (ilk hallerinden oldukça farklı bir kisveye bürünmüş olsalar dahî) bu yolla belirleyici/normatif bir kültür değeri vasfını kazanmış yüksek san'at mahsûlü ürünlerdir. Aşağıdaki resimde, günümüzde "Niyâz İlâhîsi" olarak bilinen ve semâ mukabelelerinin nihâyetinde sıklıkla icrâ olunan Segâh makamındaki "Şem-i rûhuna cismimi pervâne düşürdüm / Evrâk-ı dili âteş-i sûzâne düşürdüm" güfteli ilâhî, 17. yüzyılda Ali Ufkî Bey tarafından *Mecmûa-i Sâz ü Söz* serlevhalı cönküne kaydettiği üzere, orijinal yazılışı ve tarafımızdan günümüz notasına aktarılmış biçimi ile yer almaktadır. Ezgi yapısı günümüze oldukça değişerek gelen ilâhînin bu kaydı, Mevlevî tekke mûsikîsi örneğine ait bilinen tek ve en eski notalı örnektir.

4 17. ve 18. yüzyılda Ali Ufkî, Kantemiroğlu, Nâyî Mustafa Kevserî'nin kişisel nota ile kaydetme yöntemleri dışında.

Bizde mûsikî öğrenimi, en eski çağlardan beri yetenekli bir öğrencinin döneminin yetkin üstâd/lar/ının önünde diz dövüp usûlleri kulak ve hançere yolu ile makam perde, âvâze, şûbe ve terkîblerini, bunların içinde yer aldığı bir dizi sözlü veya saz repertuarına ilişkin eserleri, âyîn-i şerîfler, fasıllar, takımlar hâlinde, uzun zamana yayılan sayısız tekrarlarla hâfızasına nakşedip, bir dönem sonra kendi talebesine de yine aynı yöntemle aktaracağı birikimi (mahfûzât) elde etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Bu meşk yöntemi ile öğrenme safhasında ve sonrasında, kendisinin de tıpkı gerek kendi üstâdının, gerekse daha eski üstâdların eserleri ile özdeş ama onlara benzemeyen, kendi tasarladığı terkîbler, bestelediği yeni eserlerle kazanımını ve genel mûsikî bilgisini ve repertuvarını zenginleştirecek bir yol izlemesi kaçınılmazdı.

Segâh makamındaki "Niyâz İlâhîsi"nin Ali Ufkî'nin *Mecmûa-i Saz ü Söz*'ündeki notası

British Library, Sloane Books, No 3114'teki cönkten mikrofilm (Ayangil Arşivi)

Adına kısaca "mûsikî meşki" denen bu genel geçer öğrenim ve öğretim yöntemi, sarayda da, ordugâhta da, konakta da, evde de, dergâhta da aynı şekilde sürdürülüyor, mûsikî ve onu oluşturan eserler, şehir/ler, ülke/ler sathında böylece yaygınlaşıyordu. İşte mûsikînin bu yolla öğrenildiği ve üretildiği ortamlardan bir tanesi ve başlıcası da Mevlevîhâneler idi. Bu nedenle –özellikle– Mevlevîhâneler, tarihimizde dönemlerinin konservatuvarı olarak anılmış,[5] buralardan yetişen mûsikîciler, musikî bahisleri ve ilmi yanında Mevlevî âdab ve erkânı ile de donanımlı birer Mevlevî dervişi veya şeyhi olarak mûsikî tarihimizde kalıcı eserlere imzalarını atmışlardır.

İstanbul'da kurulmuş Galata, Kasımpaşa, Beşiktaş, Bahâriye, Üsküdar Mevlevîhâneleri arasında Yenikapı Mevlevîhânesi, "âsitâne" vasfını hâiz olması yanında özellikle, çağlar boyu Türk mûsikîsinin büyük üstâdlarının yetiştiği veya

5 Fazlı Arslan, *İslâm Medeniyetinde Mûsikî,* Beyan Yayınları, Istanbul, 2015, s. 389.

19. yüzyıl sonunda bir semâ âyini sonrası

hizmette bulunduğu bir mekân olması itibârı ile de son derecede ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NİN MÛSİKÎ TARİHİMİZDEKİ YERİ

Yaklaşık 350 yıl süreyle, gerek şeyh, gerek derviş, gerek muhîb, gerekse müdâvîm olarak Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunmuş ve mûsikîye hizmet etmiş sayısız şahsiyet olagelmiştir. Mevlevî dergâhlarının temel işlevi, Hz. Mevlâna [KS]'dan kaynaklanan Mevlevî umdeleri, âdâb ve erkânı zemîninde, "vahdet" inancına hizmettir. Bunu sağlama, artırma ve güçlendirme yolunda, Mevlevîhâne postnişîni olan dönemin şeyh efendisinin irşâd ve riyâsetinde "mesnevî şerhi"nin yapılması, "Mevlevî usûlü"nün yânî "semâ mukabelesi"nin haftanın belli gün ve akşamlarında îfâ edilmesi esastır, âdettendir. Bu mukabele akşamlarında, meydan uyandırılır, postnişin efendinin huzûru ile mutrîb ve semâ (mutribân ve semâzenler) heyetine dâhil dervişler meydanda (semâhâne/ism-i Celâl meydanı) yerlerini alırlar, Mevlevî âyîn-i şerîfi eşliğinde usûlü gerçekleştirirler.

Usûlün belli başlı görev üstlenicileri sırasıyla, postnişin (şeyh efendi/ler), meydancı dede, semâzenbaşı, neyzenbaşı, kudûmzenbaşı, hâfız-ı Kur'an/aşirhân ve na'thân yanında, semâ ve mutrîb heyetini teşkil eden semâzen, âyinhân ve sâzendegândan oluşan diğer "canlar/ dervişler"dir. Bu dergâh mensûbîni dışında, semâhâneyi çevreleyen maksûrelerde (kafes veya parmaklıkla ayrılmış

Yenikapı Mevlevîhânesi, 19. yüzyıl sonu

özel bölümlerde) muhibbân ve müdâvim sıfatıyla hanımlar, dönemin pâdişahı ve devlet adamları ile her sınıf halktan kimseler de mukabeleye (usûle) mânen iştirâk etmişlerdir.

Mevlevî usûlünde gerçekleştirilen "zikr"in adı, "semâ"dır. Bu yüzden Mevlevî usûlünün en yaygın adı da "semâ mukabelesi"dir. Semâ mukabelesi, bestekârı bilinmeyen (Pencgâh, Dügâh ve Hüseynî makamlarında) üç kadîm âyîn-i şerif, bestekârı bilinen ilk âyîn olarak Köçek Derviş Mustafa Dede'nin (doğumu, hicri 1095/miladi 1683) Beyâtî makamındaki âyîn-i şerîfi[6] yanında, yukarıda anılan diğer Mevlevîhânelerle Yenikapı Mevlevîhânesi'nden yetişmiş bestekârların besteledikleri muhtelif âyîn-i şerîflerin icrası sûretiyle yapılagelmiştir.

İcrâsıyla semâ mukabelesi yapılan âyinler, "meydan görmüş" ıstılahı ile nitelenir. Böylelikle Yenikapı Mevlevîhânesi, hem kadîm âyinlerin, hem de onlara ilâve olarak –zaman içinde– yeni bestelenmiş birçok âyîn-i şerîfin de ilk kez meydan gördüğü bir "ism-i Celâl meydanı", bir "evliyâ'Ullah meydanı"dır.

Semâ mukabelesi ile meydana çıkmak, hem semâ eden, hem de mutrîbde yer alan mûsikîşinas dervişler bakımından, "meşk"lerinin, "seyr-i sülûk"lerinin, yâni dergâhta görmeleri gerekli hizmet ve eğitimlerinin tamamlanmış olmasını gerekli kılar. Dergâha "ikrar vererek intisâb eden"ler başlangıçta, "nev niyâz canlar" olarak anılır. Dergâhtaki hizmetleri (seyr-i sülûkları) "matbah-ı şerîf/

6 Halil Can, "Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîde Mevlevîler", *Musikî Mecmuası,* sayı 229, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967, s. 229, 4.

matbâh-ı Mevlânâ"ya dâhil olmakla başlar. Sırasıyla "arakîyeleri", hizmet/çile döneminden veya meşklerinin hitâmından sonra da "sikkeleri" tekbirlenerek, şeyhinin ruhsatıyla, meydana çıkmaya hak kazanırlar. 1001 günlük Mevlevî çilesini tamamlayan canlar "dede" sıfatını kazanır, bunlardan bazıları (husûsî kabiliyetleri de göz önüne alınarak) "hücrenişîn" olurlar, yâni kendilerine tahsis olunan küçük oda mekânlarında diğer nevniyâz, müdâvim veya tâliplere, alanlarına (şiir, mûsikî, hat, tasavvuf, ilh.) uygun ders vermeye, bildiklerini aktarmaya (meşke) mezûn olurlar.

İşte Yenikapı Mevlevîhânesi de bu esaslar çerçevesinde tarîk-i aliyye-i Mevlevîye'ye dâir hizmetlerin yürütüldüğü, tasavvuf, kültür ve san'at hayatımıza son derecede önemli katkıların yapılmasına imkân vermiş, bünyesinde sayısız san'atkârın, bestekâr ve icrâcıların yetişmesine yol açmış bir ilim, irfan ve irşâd merkezi vasfı ile mûsikî tarihimizdeki saygın yerini almıştır.

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE YETİŞMİŞ veya HİZMET ETMİŞ MÛSİKÎŞİNASLAR

Buhûrîzâde Mustafa "Itrî" Çelebi

Yenikapı Mevlevîhânesi ile bağlantılı olduğu düşünülen ilk mûsikîşinâsın Itrî olduğu kaydedilir. Dînî ve dindışı mûsikî eserleri ile Türk mûsikîsinin en büyük bestekârı addolunan; Şeyhî'nin "İlm-i edvârda mâhir ve fenn-i mûsikîde akrânı nâdir"; Sâlim'in "Ol ilm-i edvârın hâce-i sânîsi ve fenn-i mûsikînin Şeyh Nizâm-ı Hâkânîsi uşşâk-ı vâlâ nâm miyânında Buhûrîzâdelik unvâniyle şöhret-i tam hâsıl eyleyen zât-ı âlîmakam" ve Safâyî'nin "İlm-i edvârda devrin Hâce-i sânîsi ve fenn-i mûsikîde şehrin Gulâm Şâdî'si olmağla sadâ-yı nevâ-yi nâlesi Irak ile Hicaz'ı pür âvâz ve nezâket âgâz-ı hoş nevâsı Nişâbur u Acem ve Isfahân'ı reşgendâz etmiştir" sözleriyle vasfettikleri Itrî hakkındaki yazılı bilgileri yalnızca, Safâyî ve Salim tezkireleriyle Şeyhî'nin *Vakayi'ül Fuzalâ*'sında, Müstakîymzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*'inde ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin *Atrab'ül Âsâr*'ında bulabilmekteyiz.

Itrî'nin, nutk-ı şerîfi Hz. Mevlânâ'ya ait olan ve Rast makamında bestelediği Na't-ı Mevlânâ ile "Ey âşık-ı rûy-ı tu hezârân âşık" nutku ile başlayan Segâh makamındaki Mevlevî âyîn-i şerîfi –ki Köçek Derviş Mustafa Dede'nin Beyâtî âyîninden sonra bestelenmiş ilk âyîn olduğu kabul edilir– onun Mevlevî olduğuna "muhakkak" gözü ile bakılmasını sağlayan başlıca delillerdir. Ancak nedense tarihî menbalarda Itrî'nin Mevlevîliğine kat'iyen temas edilmediği de dikkat çekilen bir husustur. Raûf Yektâ'nın, "Itrî gençliğinde her hafta pazarertesi ve perşembe günleri mahallesine yakîn olan Yenikapı Mevlevîhânesi'ne devam eder ve mûsikîye hissettiği şiddetli hevesini tekkede dinlediği âyinlerden aldığı rûhânî neş'e ile tatmîne çalışırdı. Mûsikî aşkı, Itrî'nin nihayet Mevlevî olmasına sebep olmuştur. O tarihlerde Yenikapı dergâhında Câmî Ahmed Dede (vefatı, H. 1082/M. 1671)[7] isminde âlim ve fâzıl bir zâtın şeyh olması pek çok kimseleri oraya cezb ediyor, tekkede parlak Mevlevî âyinleri yapılıyordu. Bu münasebetle dergâh Istanbul'un en meşhur musikî üstadlarının toplanma yeri olmuştu"[8] söz-

7 Reşad Ekrem Koçu, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *Mûsikî Mecmuası* [MM], sayı 170, Istanbul, 1962, s. 60.

8 Raûf Yektâ ve Ahmet Irsoy, *Türk Mûsikîsi Klâsiklerinden Mevlevî Âyinleri [MA],* c. 7-2, İK Neşriyâtı, Hâşim Matbaası, Istanbul, 1934, s. 7, 8.

leriyle sadece şifâhî rivâyetlere dayanarak verdiği bu bilgileri esassız addetmek için ortada hiçbir sebebin olmadığı ve Yenikapı Mevlevîhânesi civarında doğmuş olan mûsikîşinas Itrî'nin o Mevlevîhâneye devam etmesi kadar tabîî bir şey olmadığının kabulü gerektiği ileri sürülmüştür.[9]

Mûsikîyi Hafız Post, Koca Osman ve Derviş Ömer gibi 17. asrın ileri gelen üstâdlarından meşk etmiş olabileceği kuvvetle tahmin edilen Itrî'nin, mükemmel bir hânende olarak, Sultan IV. Mehmed'in huzûr fasıllarında bulunarak padişahın ihsânına nail olduğunu ve esirciler kethüdâlığı pâyesi ile taltîf edildiğini yine yukarıda anılan kaynaklardan öğreniyoruz. Aynı zamanda kuvvetli bir şâir ve Siyâhî Ahmet Dede'den icâzetli bir tâ'lîk hattatı olduğu da bilinen Itrî'nin şüphesiz ki en ayırd edici vasfı, onun yüksek bestekârlığı ve günümüze ulaşan ölümsüz eserleridir. Nâdir olarak kendi güftelerini ve ekseriyetle Fuzûlî, Nev'î, Şehrî, Nâbî gibi şâirlerin ve arkadaşı Nazîm'in şiirlerini besteleyen Itrî'nin dindışı formlardaki eserleri yanında asıl kudreti, dînî mûsikî verimlerinde görülür.

Her ne kadar dînî mûsikînin tekke ve câmî mûsikîsine ilişkin başyapıtları olarak addolunan Segâh Bayram Tekbîri ile Segâh makamındaki S*alât-ı Ümmiye*'nin Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye ait olduğu hususunda görüşler varsa da,[10] bu dehâ mahsûlü eserlerin Itrî'ye ait oldukları hususunda literatürde kanaat birliği vardır. Muhtemeldir ki bestelendiği günden bu yana bilumum semâ mukabelelerinin başlangıcında okunması hiç terk edilmemiş Rast Na't-ı Mevlânâ'sı ile mukabele edilen Segâh âyîn-i şerifi, yukarıdaki bilgiler ışığında, ilk kez Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan görmüş; yine Segâh Tekbîr ile Salât-ı Ümmiye'si yanında tevşîh, ilâhî gibi diğer tekke ve câmî mûsikîsi verimleri de başta Yenikapı Mevlevîhânesi, diğer dergâhlar ve câmîlerde asırlar boyu seslendirilerek "vahdet" inancını pekiştiren ses âbideleri olarak günümüze intikal etmiştir.

Itrî'den Sonraki Dönem

Itrî'nin (17. yüzyıl) Segâh âyîn-i şerîfinden sonra 19. yüzyıla gelinceye kadar Mevlevî âyinleri bestekârlığı sahasında, Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Kutb-ı Nâyî Osman Dede Efendi'nin (1652?-1730) Hicaz, Rast, Uşşâk ve Çargâh âyin-i şerifleri dışında ism-i Celâl meydanlarını tezyîn eden, şöhretşîâr çok sayıda te'lif ne yazık ki görülmemektedir. Bunlardan Hicaz âyîn-i şerîfin de (yazısızlık yüzünden) bir süre sonra kısmen unutulmuş olmasının Mevlevîler arasında üzüntüye neden olduğu bir vâkıadır. Bu dönemsel verim kısıtlılığında, mûsikînin "dînen câiz olmadığı, bid'at olduğu, Mevlevîlerin çalgı çalıp, tahta deptikleri" yollu bir dizi tezvîrâtla bir süre Mevlevîhânelerin sırlanmasına yol açan olumsuzlukların da rolü olabilir.[11]

Mevlevî tekke mûsikîsi verimlerinin giderek, özellikle Sultan III. Selîm döneminden (19. yüzyıl) itibâren yeniden arttığı görülür. Her ne kadar 17. yüzyılda bestekâr pâdişah vasfiyle başta Sultan IV. Murad'ın[12] ve bazı muakkîblerinin Hz. Mevlânâ dergâhlarının tâmîri, ihyâsı yolunda yakın alâka ve hizmetleri, dergâh ziyâretleri, meşâyihe iltifatları vukû' bulmuş ise de, özellikle Sultan III. Selim'den başlayarak, sonrasında da Sultan II. Mahmud'un, Sultan Abdülmecid,

9 Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi,* c. 1, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, s. 130.

10 Dr. Subhi Ezgi, *Temcîd-Nâ't-Salât-Durak [TNSD],* Istanbul Konservatuarı Neşriyâtı, İstanbul, 1945, s. 7-14.

11 Kadızâdeliler, Ustuvânî, Şeyhülislâm Mehmed Vânî gibi din adamları ve vâizlerin "Devrân yapılan tekke yıkılıp, temeli birkaç arşın kazınarak çıkan toprak denize dökülmedikçe orada namaz kılınamaz" sözü, dönemin mûsikî ve semâ karşıtı zihniyetini yansıtması bakımından önemlidir. Gölpınarlı, *age.*, s. 160; ayrıca bkz. Madeline C. Zilfi, *Osmanlı Ulemâsı,* çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008, s. 160.

12 M. Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhânesi,* Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 95.

Abdülaziz ve V. Mehmed Reşad'ın Mevlevîyete derin hürmet ve muhabbetleri neticesinde bu yoldaki hizmet, teşvik ve örnek patronajları da alandaki verimliliği destekleyen başlıca neden olmuştur. Öte yandan, 19. yüzyıldan itibâren Mevlevîhânelerdeki ilim, irfân ve san'at hayâtının tâkîp edilmesine (yetersiz de olsa) imkân veren yazılı kaynakların binnisbe ortaya konması da alandaki bilgileri genişleten bir diğer önemli etkendir.

Âsitânenin ilk postnişîni Kemâl Ahmed Dede Efendi'den sonra, Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhliğini derûhte eden, hepsi de Kur'anî ilimler ve tasavvuf irfânı ile donanımlı çoğu mesnevîhân, toplam yirmi şeyhin dördüncüsü olan Câmî Ahmed Dede'nin Itrî'yle olan münâsebeti dışında, altıncı şeyh Nâci Ahmed Dede'nin "Nâya âhenk etti mutrib devr edip câm-ı şarâb / Mevlevîler gibi girdiler semâ'a her habâb"[13] beyti, kulağımıza Itrî sonrasının bizce muhâl semâ mukabelelerinden âşıkane sesler taşır. Dergâhın on üçüncü şeyhi Kütahyavî Ebûbekir Dede Efendi'nin M. 1745 senesinde meşîhat makamına tâyininden, dergâhların kapanmasına kadar geçen toplam yüz seksen yıl boyunca evlâtlarının ve torunlarının postnişîn olarak hizmet ettikleri ikinci bir dönem açılmıştır Yenikapı Mevlevîhânesi'nde. Ebûbekir Dede Efendi'nin evlâdından Ali Nutkî Dede, Abdülbâkî Nâsır Dede, Hüseyin Receb Hüsnî Dede, Abdürrahîm Künhî Dede, Osman Selâhaddin Dede, Mehmed Celâleddin Dede ve Mehmed Abdülbâkî Dede Efendilerin meşîhatleri ile süren yaklaşık bu iki asırlık dönem, Mevlevî tekke mûsikîsinin de Türk mûsikîsi tarihinin de en parlak dönemini oluşturur.

Başta Ali Nutkî Dede Efendi olmak üzere, tasavvûf vâdîsindeki donanımları yanı sıra, birçoğunun neyzen, neyzenbaşı, mûsikî âlimi, kudûmzenbaşı, tanbûrî, bestekâr hüviyetleri de bulunan bu son devir şeyhlerinin zamân-ı meşihâtlerinde, âsitânede yetişen veya hizmette bulunan pek çok mûsikîşinasın isimlerini, âsitâneye gelişlerini, meslek ve hizmetlerini gözlemlemeye imkân vermek üzere bir tür rûznâme (günce) veya sâlnâme (yıllık) hükmündeki *Defter-i Dervişân*'a, Ali Nutkî Dede'den itibâren kaydetmiş olmalarının değeri büyüktür.

Tarihi boyunca birkaç kez yangın felâketine de mârûz kalmış olan Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kültür-sanat ve mûsikî hayatımıza daha güçlü ışık tutabilecek evsaftaki yazılı bilgi ve belgelerinin birçoğunun bu yangınlar nedeni ile telef olduğu ihtimâli de göz ardı edilmemelidir. Bu yangınlardan sonuncusunu idrâk ederek, üzüntüsünün ömrünün hitâma ermesinde müessir olduğu dile getirilen son şeyh Mehmed Abdülbâkî Dede'nin peder-i muhteremleri Şeyh Mehmed Celâleddin Dede Efendi, bu husûsu şu ibretâmiz ifâdeleriyle Defter-i Dervişân'a kaydeder:

> *…bikazâen Lillâhi Te'âlâ zuhûra gelen bir harîk-i esef engîzde dergâh-ı şerîf ve pederim Ebu'l-kemâleyn Osman Selâhaddin Dede Efendimizden cihân değerinde yâdigâr olan kütûb-i nefîse ve bu âcizin dahî cem' eylediğim kütûb-u nâdire ile berâber muhterîk olduğundan ..." 18 Muharrem'ül-harâm sene 1325 (3 Mart 1907) (El fakîyr'ül hakîyr Ebu'l-burhân Mehmed Celâleddin, ibn'üş-şeyh Ebu'l-kemâleyn Osman Selâhaddin el* Mevlevî, hâdim-i fu-

13 M. Ziyâ, *age.,* s. 98.

karâ-yı Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd.) (DD2/ 79 b)

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde özellikle son yüz seksen yılda gerek dergâha, gerekse mûsikîye hizmet etmiş olan her kademedeki mûsikîşinaslarla, eser ve hizmet alanları –geçerli şifâhî mâlûmât, Defter-i Dervişân kayıtları ve diğer yazılı kaynaklardan elde olunan bilgiler eşliğinde– aşağıda yer almaktadır.

Sultan III. Selîm Hân (24 Ocak 1761-29 Temmuz 1808)

Sûzidilârâ makamında bestelediği âyîn-i şerîfi ile Mevleviyete olan derîn bağlılığını izhâr eden Sultan III. Selîm Hân'ın Yenikapı Mevlevîhânesi ile olan irtibâtı, Şeyh Ali Nutkî Dede Efendi dervişânından Derviş Hamamcıoğlu İsmâil'in "Zülfündedir benim baht-ı siyâhım" mısrâ'ı ile başlayan Bûselik makamında ve şarkı formundaki ilk eserinin, Istanbul mûsikî mahfillerinden saraya dek ulaşması ve hünkârın bu eserin bestekârını, dergâhta henüz çilede iken, Musâhib-i Şehriyârî Vardakosta Ahmed Ağa mâ'rifetiyle huzûra celbetmesi ile başlar.

Sultan III Selim

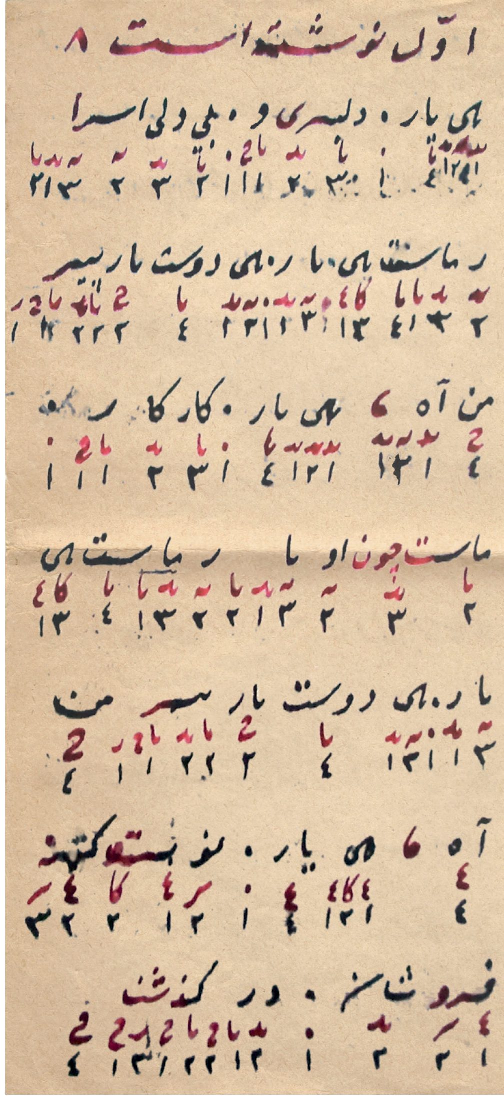
Sultan III. Selîm'in sıklıkla ziyâret ettiği Galata Hankâhı'nın şeyhi şâir Es'ad Galib Dede de Ali Nutkî Dede'nin dervişidir. Diğer taraftan Yenikapı Şeyhi Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi'nin Sultan III. Selîm'in arzusu ve yönlendirmesiyle kaleme aldığı *Tedkîyk ve Tahkîyk* ile hünkârın Sûzidilâra Peşrev, Âyîn-i Şerif ve Semâî'sini nota yazısı ile kaydedip huzûr-u saâdet makrûnlarına arz ettiği *Tahrîriye* risâleleri, sarayla Yenikapı Âsitânesi münâsebetinin ne denli yakın, hattâ iç içe olduğunu göstermeye kâfîdir. Şehzâdeliğinden itibâren mûsikî ve şiirle meşgûl olan, "İlhâmî" mahlâsı ile şiirler kaleme alan, ney ve tanbûr çalan Sultan III. Selîm Hân, aynı zamanda devrinin büyük ve velût bir bestekârı, örnek bir san'at ve san'atkâr hâmîsi olarak da târihe geçmiştir.

Beş yaşında başladığı eğitimini, tahta çıktığı yirmi sekiz yaşına değin şiir ve mûsikî san'atlarının her birinde ustalık derecesine varıncaya kadar eğitim alarak sürdüren Sultan III. Selîm, her şeyden önce birinci sınıf bir bestekârdır. Selîm-i Sâlis'in mûsikîdeki başlıca hocası, Enderûn'da Âmâ Corci, Musâhib Kemânî Hızır Ağa ve Tanbûrî İzak'dan el ve feyz almış olan Sultan I. Abdülhamîd'in müezzinbaşı Kırımlı Hâfız Ahmed Kâmil Efendi'dir. Şehâdeti sırasında üzerine çullananların kılıç darbelerine karşı kendisini fevkalâde iyi üflediği neyi ile savunmaya çalışan Sultan III. Selîm'in bir diğer hocası da kendisinden tanbûr meşk ettiği Ortaköylü bestekâr Tanbûrî İzak'tır.

Hocalarına ve devrinin san'atkârlarına karşı gösterdiği hürmet, teveccüh, ihsân ve iltifatları ile de örnek bir kişilik sergileyen Sultan III. Selîm, "III. Selîm Ekolü" olarak da adlandırılan ve Şâkir Ağa, Sadullah Ağa, Vardakosta Ahmed Ağa, İsmâîl Dede Efendi, Şeyh Galib gibi isimlerle biçimlenen 19. yüzyıl müzik ve san'at hareketinde başlıca iki vasfı ile belirleyici olmuştur.

III. Selim'in Sûzidilârâ âyîn-i şerîfinin Abdülbâkî Nâsır Dede notası (19. yüzyıl) ile yazılı şekli

(AND, Tahrîriye, Nafiz Paşa K, Süleymaniye Küt. No: 1242)

Bunlardan ilki, mûsikînin yazıya geçirilmesi, yâni makam müziğinin nota ile yazılması konusunda müzisyenleri (örnekle: Abdülbâkî Nâsır Dede, Hamparsum Limoncuyan) teşvîk etmesi, hattâ vazîfelendirmesi, ikincisi ise mûsikîde eski üstâdlardan bu yana "Terkîbde nihâyet yokdur" kuralı uyarınca "mürekkep makam"lar dağarına "Arazbârbûselik'ten Evcârâ'ya; Şevkefzâ'dan Sûzidilârâ'ya", hepsi de klâsik takımlarla (gerek kendisi, gerekse devrinin bestekârlarınca) örneklenerek Türk makam müziğinin başyapıtları arasında yerini almış eserlerin bestelendiği, yaklaşık "on beş mürekkeb makam ihtirâ'ı" sûretiyle makam terkîblerinin gelişimine katkıda bulunmuş olmasıdır.

Sultan III. Selîm'in nota yazısına sahip olunması ve makam terkîblerinin çeşitlendirilmesi yolundaki bu tür girişimleri, bazı sonuçları itibârı ile günümüze dahî izler düşüren önemli bir bilim ve san'at çabası ve uzgörü örneğidir.

Mevlevî tekke mûsikîsinin şâheserlerinden addolunan III. Selîm Hân'ın "Dilberi vü bi dili esrâr mâst" nutku ile başlayan Sûzidilârâ âyîn-i şerîfinin baş kısmının, Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi'nin "Tahrîriye" isimli yazmasındaki şeklini aşağıda veriyoruz.

Musâhib Seyyid [Vardakosta] **Ahmed Ağa** (1728?-1795)

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin on yedinci şeyhi, "Fârâbi-i sânî" Künhî Abdürrahîm Efendi'nin talebesinden ve III. Selîm'in musâhiblerinden ve Galata Mevlevîhânesi kudûmzenbaşısı Derviş Mehmed'in arkadaş ve yârânından Musâhib Ahmed Ağa, Tarikat-ı Mevleviyye'ye cezbe derecesindeki tutkusu sebebiyle, mûsikîdeki yetenek ve kavrayışını geliştirmeye gayret sarf edip, "Men şâhbâz-ı kudsem ez lâmekân resîde" nutkîyle başlayan Hicaz; "Dûş-i ber dergâh-ı izzet kûs-ı sultâni zedem" nutkîyle başlayan Nihâvend ve Sabâ makamlarında üç âyîn-i şerîf bestelemiştir.

Bunları sıklıkla zamanın büyük zâtleri huzûrunda terennüm eder ve dinleyenleri fevkalâde "neşveyâb" eylermiş. Musâhib Ahmed Ağa'nın muhtelif makamlardan bestelediği nâdîde peşrevleri de vardır ki her birisi birer mûsikî nümûnesi olmağa lâyık ve sezâdır. Bestekârımızın Sabâ makamında bestelemiş olduğu âyîn-i şerîf, o zaman her nedense umûmîleşemeden unutulanlar arasındaki yerini almış, günümüze erişememiştir. Hicrî 1209/miladî 1795 yılında fânî âleme vedâ ederek Mesnevî şârihi İsmâil Ankaravî Hazretleri'nin Galata Hankâhı'ndaki kabr-i şeriflerinin sağ tarafına defn edilmiştir. Gerek Musâhib Ahmed Ağa'nın, gerekse refiki Kudûmzenbaşı

Derviş Mehmed'in şiir vâdisindeki iktidarlarını Tezkîre'sinde takdîr dolu ifâdelerle beyân ve teslim eden Esrâr Dede meyânında Gâlib Dede de, merhûm bestekârımızın vefâtı hakkında şu tarihi inşâd buyurmuştur:

Musâhib Seyyid Ahmed ol hünermend / Ki olmuştu bu dehre pîr-i farâb
Vefâtında dedim târih Gâlîb / Musâhib oldu hâmuşâne ahbâb.[14]

Hâfız Abdürrahîm Şeydâ Dede Efendi (Vefatı 1790)

Üsküdar ve (misâfiret yoliyle) Yenikapı ve Galata Mevlevîhâneleri'nde "kudûmzenbaşı" olarak hizmet etmiş olan Şeydâ Dede Efendi, aynı zamanda "hâfız-ı kelâm'Ullah", âyînhân, neyzen ve bestekâr vasıfları ile bilinir. Istanbulludur. "Fukarâ-i tarîkat-ı Halvetiyeden bir zâtın oğlu" olan Abdürrahim Şeydâ Dede'nin gözlerinin genç yaşlarından başlayarak görmediği ve bu sebeple "fenn-i mûsikîye intisab ve o yüzden temîn-i mâişet mülâhazasiyle Mevlevîhânelere girmiş" olduğu zikredilmiştir. Başlangıçta, Galata Şeyhi Selîm Dede merhûmdan "sikke pûşî inâbet" olmuş ve ihvâna dâhil cânlardan nây ve âyînhânlık ta'lim etmiştir.

Kısa zamanda mûsikî fennine sâhib olarak "zamânının Hafız Post'u" olarak anılan Hâfız Şeydâ Dede'nin aynı zamanda, şiir inşâd etmek kabiliyeti de olduğundan, bestelerinin güftelerini mutlaka kendisi nazm etmek mûtâdı olduğu da bilinir. Aşağıdaki beyitler onun şâir husûsiyetine örnek teşkil eder:

Kıt'a

Kul oldum bir cefâkâre cihân bâğında gülfemdir
Mecâlim yokdur inkâre firâkı bana mâtemdir
Gönül sevdi o şehbâzı tükenmez şîve vü nâzı
Güzellerin serefrâzı gören vaslına irsemdir

Abdürrahim Şeydâ Dede, "Mâhestü nemîdânem hurşidi râhat yâne / Bu ayrılık oduna cânım nice bir yâne" nutk-ı şerîfi ile başlayan Irak makamındaki hârikulâde bir âyîn-i şerîfin bestekârı olarak şöhret bulmuştur. Dindışı mûsikî alanında da birçok makamlarda murabba', semâî ve nakış semâîleri olduğu gibi, Hüzzâm makamında bestelediği büyük bir kâr-ı nâtıkı, mûsikî kudretinin ne derece yüksek olduğunun delîli sayılır. Ali Nutkî Dede'nin, "Vefât-ı Şeydâ Hâfız hânende 10 S gurre-i leyle, saat 3 geçerek" (DD/17 a) ibâresiyle kaydettiği ve H. 1214 tarihinde vefât eden Hâfız Abdürrahim Şeydâ Dede Efendi, Üsküdar Mevlevîhânesi'nin meşâyiha mahsus makberesine defnedilmiştir.[15]

Seyyid Ali Nutkî Dede Efendi (27 Temmuz 1762-4 Eylül 1804)

Kütahyavî Seyyid Ebûbekir Dede Efendi'nin birbiri ardınca meşihât makamını şereflendiren üç oğlundan ilkidir. M. 1775 tarihinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nin on dördüncü şeyhi olarak post iclâsı gerçekleşmiş, otuz yıllık meşîhât hizmetinin ardından 1804'te kırk üç yaşında vefât etmiştir.[16]

Vefâtına ilişkin Defter-i Dervişân'da Abdülbâkî Nâsır Dede'in kaydı şu şekildedir:

Birâderim eşşeyh Seyyid Ali Dede Efendi'nin vefâtı, sene 1219 şeb-i pencşenbe, râbi-i mâh-ı Cemâziyel'evvel Temmuzun yigirmisekizinci gicesi (4 Eylûl

14 Yektâ-Irsoy, age., c. 9-4, s. 483; Sadettin Heper, *Mevlevî Âyinleri,* Konya Turizm Derneği Yay., Konya, 1974, s. 515.

15 Yektâ-Irsoy, *age.,* s. 447-450; Heper, *age.,* s. 517.

16 M. Ziyâ, *age.*, s. 122.

بو وقفه کری زمان مشیختمده درکاه علیه یه مطبخ شریفده چله کزین اولان جانلرین مطبخ شریفه کلدکلری تاریخلردر

1804) saat üçü geçerek vefat eyledi. Merhûm bir hafta mikdarı haste olup ve hastalığında hânesinden dergâha gelip iki üç gün dergâhta oturup dergâhta hücresinde vefât eylemiştir... …Dergâh-ı şerifde türbe-i şerîfin Çelebi Ebûbekir Efendi hazretlerinin ve Kemâl Ahmed Dede hazretlerinin ve pederimiz Ebûbekir Dede Efendi hazretlerinin ayakları ucunda defn olunmuştur. Rahmetullahi aleyh rahmeten, vâsi'aten. Ve merhûmun müddet-i meşihati otuzuncu sene içindedir. 4 Ca sene 1219. Afîfe nâm kebîre bir kerîmesi kalmıştır. Sellemehumullah." (El fakîr, el hakîyr Derviş Seyyid Abdülbâkî el Mevlevî, ibn-i eş-şeyh es seyyid Ebûbekir el Mevlevî)

Şeyh Seyyid Ali Nutkî Dede Efendi'nin el yazısıyla, aralarında Derviş Es'ad Gâlîb ve Hamamcızâde Derviş İsmâil isimlerinin de yer aldığı Defter-i Dervişân'daki kayıtları (Defter-i Dervişân, Süleymaniye Küt. Nafiz Paşa K, No: 1194, v: 4 b)

Ali Nutkî Dede'nin 26 Mayıs 1799'dan itibâren yazmaya başladığı *Defter-i Dervişân* kayıtlarına nazaran, zamân-ı meşîhatinde "hücrenişîn olan canlar"dan (türbedar) Derviş Mehmed, Na'than, hicrî 1190; Derviş Mehmed, Mûsikârî, hicrî 1190; Koca Derviş Ömer, Neyzen, hicrî 1191; sonradan Filibe Şeyhi olan Derviş (Seyyid) Hasan, Neyzenbaşı, hicrî 1204; sonradan Galata, Beşiktaş, Kasımpaşa hânkâhlarında neyzenbaşı olan Derviş Mehmed Emin, Neyzen (DD1/1 b) idiler.

Yine Ali Nutkî Dede döneminde "matbâh-ı şerîf"de "çille güzîn" olan canlar arasında (matbaha geliş tarihleriyle): Istanbulî Derviş Es'ad Galib, H. 1198 (H. 1205 Galata Şeyhi olup vefatı H. 1213'tür); (Zileli) Derviş İbrahim, Hâfız, H. 1203; Derviş Ebûbekir, Hâfız, H. 1203 ve Hamamcızâde Derviş İsmâil, Istanbulî, H. 1212 (DD1/4 b) bulunuyor; semâ-ı şerîfi meşk edip mukabele-i şerîfe giren canlar ise şu isimlerden oluşuyordu: (Birâder) Abdülbâkî [Nâsır], H. 1190; (Birâder) Abdürrahim [Künhî], hicrî 1191; Derviş Es'ad Galib, H. 1199; Derviş İsmâil Hamamcı, Istanbulî, H. 1213 (DD1/7 b). Son olarak, Ali Nutkî Dede, zamân-ı meşihatinde matbah-ı şerîfde çilesin tamam edip hücreye çıkan canlar arasında: Derviş Es'ad Galib, H. 1201 ile Derviş İsmâil Hamamcızâde, şehrî, H. 1215 isimlerini zikreder (DD1/10 b).

Şüphesiz ki, Devlet-i Aliyye'nin dört bir bucağından yıllar içinde âsitâneye derviş olmak üzre gelen onlarca isim arasında mûsikî sahâsında da işgörenler meyânında aşirhân, âyinhân, hâfız, müezzin, imam, semâzen gibi mûsikî ile ilgili birçok hizmet noktasında istihdam edilenler vardı. Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi gibi dâhî bir bestekâr, Es'ad Galîb Dede Efendi gibi dâhî bir şâir/güftekâr olanlar sırasında isimleri günümüze erişememiş, ama müddet-i ömürlerinde Mevlevî tekke mûsikîsine hizmette bulunmuş olanların tesbîti ve bilinmesi bakımından da bu kayıtların değer ve önemi bir kez daha açığa çıkmaktadır.

Bu dönemde Ali Nutkî Dede eliyle arakîyye giyen muhibbân arasında Kemânî, Azizî Mehmed Ârif Ağa, sene, hicrî 1203; Neyzen Ali Beğ, sene, hicrî 1212; (Birâder-i Derviş Nuri) Kemânî Ahmed Ağa, sene, hicrî 1210 (DD1/ 15 b) ile Hâfız Mustafa Ağa ez çavuşân-ı harem-i hümâyûn, sene, hicrî 1214; Bülbül Hâfız Efendi, türbedâr-ı sultânînin zâdesi, sene, hicrî 1215 (DD1/16 a) isimleri de dikkat çeker.

Ali Nutkî Dede'nin, döneminin mûsikîşinâslarından vefât edenleri de Vefât-ı Şeydâ Hâfız hânende, 10 S gurre-i leyle, saat 3 geçerek (DD/17 a) ve Vefât-ı Mehmed Dede el Mevlevî el Kütahyavî, Ser Neyzenân-ı Mevlevîhâne-i Kütayhiy-

ye, der Kütahiyye, sene, hicrî 1220 (DD/ 23 a) ifâdeleri ile kaydettiği görülür.

Ali Nutkî Dede Efendi'nin mûsikîşinâs olduğu yolundaki bilgiler, belgeden ziyâde rivâyete dayalıdır.[17] *Esâtize-i Elhân* müellifi Raûf Yektâ Bey ise Dede Efendi'yi anlattığı cüzde "Dede'nin hem mürşîdi, hem de fenn-i mûsikîde üstâdı" olan Şeyh Ali Nutkî Dede'nin vefâtından az bir zaman önce "Şevk-u tarâb makamında bestelediği âyîn-i şerîfi, şâkird-i güzîni Dede Efendi'ye ithâf ettiğini" bildirir. 19 Rebiülâhır 1219 (28 Temmuz 1804) târihinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan gören bu âyîn hakkında Dede Efendi'nin de, "Şeyhim, azîzim Yenikapu şeyhi Es'seyyid Eş'şeyh Ali Efendi hazretlerinin re'y ve tedbîri ve her bir nağmede ta'rîfi munzam olduğundan hâlâ okunan bestede medhalim yokdur. Hâl-i hayatlarında tenbîhleri mûcibince kendi isimlerini ihfâ ve bâlâsına bu fakîyrin ismimi tahrîr buyurup fakîyre alet'tarîk'ül hediyye ihsan buyurdular. El fakîyr Derviş İsmâil" açıklamasını, Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki nutk-ı şerîfi içeren deftere kaydettiği ileri sürülür.[18] Mezkûr âyîn-i şerîfi her ne kadar, Dede Efendi'nin te'lifi olarak zikreden yazarlar varsa da,[19] yukarıdaki bilgiler ışığında Seyyid Ali Nutkî Dede Efendi, "Ey hasret-i hûbân-ı cihân rûyi hoşest" nutk-ı şerîfi ile başlayan Şevk-u tarâb âyîn-i şerîfinin bestekârı olarak mûsikî tarihimizdeki yerini alır. Merhûm şeyhin vefâtına şâir Sürûrî tarafından yazılan tarihlerden ilki "Târih-i fevtini diye rıdvân duâm odur / Kevser safâsı eyledi Seyyid Ali Dede" ve diğeri de "Olunca kurb-ı Hüdâ'ya revân dedim târih / Dîdî Ali Dede 'Hû' çıkdı tekye-i tenden" beyitleriyle son bulur ve her iki târih beyti de Nutkî Dede'nin vefât tarihi hicrî 1219'u (miladî 1804'ü) işâret eder. (DD/61a)

Seyyid Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi (1765-1821)

Şeyh Ebûbekir Dede el Mevlevî el Kütahyavî'nin ikinci oğlu ve Şeyh Seyyid Ali Nutkî Dede Efendi'nin, kendinden sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'nin on beşinci şeyhi sıfatiyle postnişîni olan kardeşidir. Vâlideleri yolu ile Kutb-ı Nâyî Osman Dede Efendi'nin de torunu olan Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi (Nâyî Osman Dede Efendi, oğlu Abdülbâkî Sırrî Dede ve onun kızı Saide Hanım yolu ile her biri âlim ve bestekâr olan Ali Nutkî Dede Efendi, Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi ve Künhî Abdürrahîm Dede Efendi'lerin de büyükbabasıdır).

Yukarıda görüldüğü üzere küçük kardeşi Abdürrahim Künhî Dede Efendi ile art arda meşklerini tamamlayarak Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd'in, kendisi "neyzenbaşı"lık ve Künhî Dede de "kudûmzenbaşı"lık hizmetlerini "meydana çıkmak" sûretiyle derûhte etmişlerdir.

Nâsır Dede, mûsikî ilmine çok önem vermiş ve bununla çok uğraşarak değerli eserler meydana getirmiştir. Matematik/fizik ilminin mûsikîye ilişkin ses ve sadâ ihtizazları hakkında eskilerin yazdıkları kitapları uzun uzadıya tedkîk ederek bu yolda da büyük hüner sahibi olmuştur. Sultan III. Selîm nâmına yazdıkları *Tedkîyk ve Tahkîyk* isminde bir mûsikî risâlesiyle, sonradan hurûfâtla yazılıp altında rakamla süreleri işâret edilmek sûretiyle bir Türk notasının usûl ve kaidelerinden bahseden *Tahrîriye* nâmiyle bir risâle daha yazmışlardır. Bu nota ile Sultan III. Selîm'in Sûzidilâra makamındaki âyinleriyle yine bu makamdan olan

17 Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, c. 2, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, s. 415.

18 Rauf Yektâ, *Esâtîz-i Elhân [EE]*, c. 3, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1318/1900, s. 131.

19 Sâdun AKSÜT, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 124.

pek değerli peşrevlerini ve Musahib Seyyid Ahmed Ağa'nın peşrevini de bu nota ile yazıp risâleye zeyl ederek hünkâra takdîm etmiştir. Aynı zamanda bestekâr olan Abdülbâkî Nâsır Dede'nin, Isfahan ve Acembûselik makamlarında besteledikleri iki büyük âyîn, Mevlevîhâneler açıkken okunmakta idi. Ne yazık ki (kendi icâdı olan notalama yöntemi ile kaydedilmediği için) Isfahan makamındaki âyin bugün unutulmuş eserler arasındadır. *Şerh-i Şâhidi, Terceme-i Menâkıb-ı Ârifîn, Divân-ı Eş'ar* gibi daha birtakım eserleri var ise de bunlar basılı değildir. Şiir sahasında da eser vermiş olup, şiirlerinden bazı parçalar şöyledir.

Uşşâka yanma, dilbere resm-i vefâ gerek,
Gûyâye nâle, gonceye reng ü bahâ gerek

Âşık arar mı dağdege-i kîyl ü kaal-i lebin
Dilber hemîşe âşıka şefkatnümâ gerek

Nâsır, humâr-ı aşka şarâbın ne nef'i var
Mümkinse gâhi bûs leb-i dilrübâ gerek

Tedkîyk ve Tahkîyk ve *Tahrîriye* müellifi ve bestekâr Abdülbâkî Nâsır Dede, kendi terkîbleri olan "Dilâvîz", "Rûhefzâ", "Gülrûh", "Dildâr" ve "Hisar-kürdî" makamları ile 22 zamanlı ve 11 darblı "Şirin" adını verdiği bir usûl kalıbının da mübdîi olarak mûsikî ilim ve san'atına önemli katkıda bulunmuştur.[20]

Abdülbâkî Nâsır Dede'nin zamân-ı meşîhatlerinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunmuş diğer mûsikîşinaslardan bazıları da (*Defter-i Dervîşan*'daki kendi el yazısı ile kayıtlarına nazaran) şunlardır:

Ammizâde Neyzenbaşı Derviş Mehmed eş'şehir bi-tarikatçı, sene 1225; Kemânî ya'ni Rebâbî Seyyid Derviş Mehmedzâde; Kemânî yâ'ni Rebâbî, duacı, Derviş Ali, sene 1221; Neyzenbaşı Hezârfen Mücellid Derviş Mustafa, sene 1219 (1233'de vefât edip hâmûşanda sırlanmıştır.); (DD/65 a) ve (DD/ 86 a); (yine) Neyzenbaşı Ammizâde Derviş Mehmed, sene 1223; Semâzenbaşı ve aşirhân Konevî Derviş Ali, sene, hicrî 1224; Müezzin Mûsâ Dedezâde Derviş Osman Bahâeddin, sene, hicrî 1224; (DD/64 b); (yine) Neyzenbaşı Ammizâde Derviş Mehmed, sene, hicrî 1225; Müezzin Kerestecizâde Nuri Derviş Mustafa, sene, hicrî 1225 (DD/65 a).

Döneminde vefât eden bâzı musikîşinaslar hakkında da (yine kendi kaydı ile) şu ibârelerle belirlemeler yapmıştır:

Vefât-ı Şeyh Seyyid Hasan Dede Efendi, Şeyh-i Mevlevînâne-i Filibe, der Filibe, sene 1224. Merhûm Şeyh Hasan Dede Efendi Istanbul'iy'yül mevlîd ve Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mukaddemâ neyzenbaşı olup Seyyid Derviş Ömer'in oğlu olup ve âsitâne-i aliyyede çillegüzîn olup ba'de Yenikapı Mevlevîhânesi'nde sâkîn idi. Sonra Filibe Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuş idi. Rahmet'ullah-i aleyh (DD/86 a).

Vefât-ı Seyyid Hâfız Efendi el Mevlevî, ser kudûmzenân-ı Mevlevîhâne-i Beşiktaş, 12 Ca sene 1224, yevm'ül ahad. Merhûm Hâfız Efendi şeyhinin

20 Yektâ-Irsoy, *age.*, c. 10, s. 535; Ergun, age., s. 415- 418; Gültekin Oransay ve Kâzım Uz, *Mûsikî Istılâhâtı [MI],* Küğ Yayını, Ankara, 1964, s. 18, 19, 28, 31, 59.

> *oğludur. Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde mutribe çıkar iken sikke giyip edây-ı hizmet eyledi. Rahimehullah (DD/86 a); vefât-ı Derviş Emin, Serneyzenân-ı Mevlevîhâne-i Galata ve Kasımpaşa ve Beşiktaş, fi mâh-ı Z sene 1227. Merhûm Derviş Emin, Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde esbâk Neyzenbaşı Direk Ali demekle mâ'rûf Derviş Ali'nin küçük oğlu olup ve Neyzenbaşı Çalılı Derviş Mehmed'in şâkirdlerinden idi. Ve Galata Mevlevîhânesi matbâhında Şeyh Selim Dede Efendi'nin eyyâmında çillegüzîn dahî olmuşdu. Ve Çalılı Dede vefât eylediğinde bu üç dergâha Neyzenbaşı olmuşdu. Kasımpaşa dergâhında hücresinde vefât eyleyip dört beş günden sonra mâlûm olup Kasımpaşa dergâhına defnolunmuştur. Rahimehullah-i Teâlâ. Neyzenbaşı şôden Derviş Ali Beğ Çalılı Derviş Mehmed gibi ve Derviş Emin gibi dergâh-ı selâseye neyzenbaşı olmuştur. Sellemehullah. (DD/93 a)*

Nâsır Abdülbâkî Dede'nin, yine kendi meşîhat dönemindeki diğer bazı mûsikîşinaslara ilişkin kayıtları da şöyledir:

> *Müezzin Osman Efendi sikke giymiştir, sene 1251 (DD2/5 a); Âmeden-i Akşehirli Derviş Hâfız Ömer, sene 1233 (DD2/5 b); (Arakiyye giyen muhibbândan) Mukabele Kalemi kâtiplerinden Neyzen Salih Efendi, sene 1234, (DD2/22 b); Kemânî, duacı Seyyid Derviş Ali'yi Neyzenbaşı eylediğimiz, sene 1229; Kerestecizâde Derviş Mustafa'yı Aşirhân eylediğimiz, sene 1229; Kerestecizâde Derviş Mustafa'yı Müezzin eylediğimiz, sene 1230; Edirneli Derviş Hacı Hasan'ı Müezzin-i sânî eylediğimiz, sene 1232; Sabık'uz-zikr Edirneli Derviş Hacı Hasan'ı İmam eylediğimiz, sene 1234 (DD2/29 b); Derviş Süleyman'ı Müezzin-i sânî eylediğimiz, sene 1234; Mezkûr Edirneli Derviş Hacı Hasan'ı Neyzenbaşı eylediğimiz, sene 1234; Yivsizzâde Karahisârî Derviş Mustafa'yı Müezzin-i sânî eylediğimiz, sene 1235, (DD2/30 a); Kerestecizâde N'athân-ı dergâh Mustafa Nûrî Dede, sene 1233 (DD2/32 b). Vefât-ı ammizâdemiz Neyzenbaşı Seyyid Derviş Mehmed eş-şehir bi tarikatçı, ibn-i Seyyid Osman Dede, fî 13 C sene 1229, yevm'ül hâmis. Merhûm Derviş Mehmed eyü neyzen idi ve hâmûşânda pederi Seyyid Osman Dede'nin yanında medfûndur. Rahimetullah. Hüseyin İzzet nam sagîr bir oğlu kalmıştır. Sellemehumullah. (DD2/ 39 b)*

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde, usûller (semâ mukabelesi) dışında belli zamanlarda, Mevlîd-i Şerif ve Mîrâciye-i Şerîfe kıraatlerinin de yapıldığını, Abdülbâkî Nâsır Dede'nin yine *Defter*'deki şu kaydı ile öğrenmekteyiz:

> *Merhûme Cemile Hanım (bint-i Feyzullah Şakir Beğ ibn-i Na'ilî Paşa) 1230. Binyüzdoksansekiz senesinden berû (otuziki yıl) bu Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mevlîd-i şerîf kıraat ettirmeğe muvaffak olup, Na'ilî Paşa merhûmun kerîmesi Akîle hanımdan ve oğlu Sa'deddin Bey'den sonra binikiyüzüç senesinden berû (27 yıl) mirâciyye-i şerîfe kıraat etdirmeğe dahî muvaffak olmuştu. Rahimehullah. Şimdi mevlid-i şerif ve mirâciyye-i şerifeyi yine Na'ilî paşazâdelerden Nebil beyefendi kıraat ettirmeye muvaffak oldu. Sellemehumullah. Merhûm Nâ'il Paşa, Ârif Ahmed Dede hazretlerinin dâmâdıdır. (DD2/ 40 b)*

Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân*'daki kayıtlarını şöylece sürdürür:

> *Vefât-ı Zehrâ Fâtıma Hanım binti Hünkârbeğendi Seyyid Ömer Efendi. Zevce-i hâlen Neyzenbaşı Seyyid Ali Dede, sene 1232, Ertesi gün Cum'a günü hâmûşânda kayınpederi Kemânî Mevlevî Seyyid Derviş Mehmed'in yanına defn olunmuştur. Rahimehullah. (DD2/53 a); vefât-ı Bayezidzâde Seyyid Mehmed Efendi (reis'ül hattâtîn), fî 15 B sene 1233, yevm'il hâmis. Merhûm Bayezidzâde, Süleymâniye Câmî-i Şerîfi'nin n'athânı ve müezzinbaşısı idi ve muhrik bir sadâsı olup ilâhiyyât dahî okurdu. (DD2/54 b); Meşihat-ı Konevî Ali Dede, ser-tabbâhân-ı sâbık, der âsitâne-i aliyye bi-Mevlevîhâne-i Ermenek, fî evâil-i R sene 1235. Mezkûr Ali Dede'nin neyzenbaşılığı dahi olmağla yine âsitâne-i aliyyede mûkîmdir. (DD2/63 a)*

Meşîhatı döneminde Yenikapı Mevlevîhânesi ile diğer dergâhlarda hizmet ifâ eylemiş (kuvvetle muhtemel, âsitâneyi de ziyâret ile hizmetleri vâkî olmuş) dönem mûsikîşinasları meyânında, Sûzidilârâ Mevlevî âyîni bestekârı Sultan III. Selîm'in elîm âkîbeti de Nâsır Dede'nin kalemi ile şu şekilde kayda geçmiştir:

Semâ âyini

> *Hal'i Sultan Selîm Hân-ı Sâlis, 22 Ra sene 1222 yevm'ül cum'a" ve "Şehâdet-i Sultan Selîm Hân-ı Sâlis, 4 mâh-ı C sene 1223, yevm'ül hâmis.* (DD/85 a)

Abdülbâkî Nâsır Dede on yedi sene tekkenin şeyhliğinde bulunmuş ve H. 1236 senesinde irtihâl-i dâr-ı beka' ederek, ismi geçen tekkenin türbesinde büyük kar-

Yenikapı Mevlevîhâne Haziresi

deşi Ali Nutkî Dede Efendi'nin yanına defnedilmiştir.[21]

Abdülbâkî Nâsır Dede'den sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'nde önce oğlu Seyyid Hüseyin Receb Hüsnî Dede, ardından da Nâsır Dede'nin küçük kardeşi Abdürrahim Künhî Dede postnişîn olmuşlardır.[22]

Şeyh Seyyid Hüseyin Receb Hüsnî Dede Efendi de *Defter-i Dervîşân*'a düştüğü kayıtlarla Mevlevîhânelerdeki mûsikîşinaslar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Şeyhin defterdeki ilk kaydı, peder-i muhteremleri Seyyid Abdülbâkî Nâsır Dede'ye ilişkindir:

> *Vefât-ı pederim, velinimetim Seyyid Şeyh Abdülbâkî (Nâsır) Dede Efendi, nevverallahü te'âlâ merkadehû, âmin. Fî Ca sene 1236 (1821), yevm'il Cum'a Şubat Cum'a gecesi saat beşte intikâl-i dâr-ı beka' buyurmuşlardır. Hak Teâlâ hazretleri rûhaniyet-i aliyyelerin sâyebân eyleye âmin."* (El fakîyr Seyyid Hüseyin Receb el Hüsnî el Mevlevî) (DD2/ 66 a).

Hüseyin Hüsnü Dede'nin diğer dönem mûsikîşinasları ile ilgili bazı kayıtları da şöyledir:

> *Vefât-ı kemânî yâni rebâbî Seyyid Mehmed Ali Dede fî 8 C sene 1236. Merhûm Ali Dede, Hankâh-ı Bâb-ı Cedîd'de çille güzîn olup bir müddet duacı olup ba'de Neyzenbaşı olup vefâtına karîb, dergâh yerinden ayaklanıp Ramazan Hazretleri'nin türbe-i şerîfi kurbunda Bazirgânoğulları nam mahalde,*

21 Yektâ-Irsoy, *age.*, c. 10, s. 535; M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 127.

22 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 128 -129.

hânesinde vefât edip hâmûşâna defn olundu. Rahimehullah. (DD2/ 66 a); Vefât-ı kudûmzenbaşı Mehmed Dede, merhûm Istanbuliyy'ül asl olup Kadakçı (Kazakçı?) Dede demekle meşhûr idi. Evvelen Yenikapu Dergâhı'nda ikrar ve ba'dehû Galata ve Kasımpaşa dergâhlarında kudûmzenbaşılık hizmetinde çok vakit eyyâm-güzâr ve bilâhire yine Kasımpaşa dergâhında kudûmzenbaşı iken irtihâl-ı dâr-ı beka' edip dergâh-ı mezkûr hâmuşânına defn olunmuşdur. Rahmetullahialeyh. Fî 22 Ca sene 1244 (DD2/ 69 a); Vefât-ı Helvacı Mehmed Dede, fî gurre-i S sene 1245. Merhûm fil'asl Beşiktâşî olup çend-sâl Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kudûmzenbaşılık hizmetinde olup edâ-yı hizmet ederek irtihâl-i dâr-ı beka' eylemiştir. Rahmetullahi aleyh. Yahyâ Efendi kurbunda mekâbîr-i müslimeye defn olunmuştur; Vefât-ı Ser-neyzenân Ali Beğ Dede, fî 10 Ra sene 1245. Merhûm, mukaddem Galata ve Kasımpaşa ve Beşiktaş dergâhlarında neyzenbaşılık hizmetinde olup, vefâtına karîb ancak Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde neyzenbaşı olup dergâh-ı mezkûra karîb hânesinde vefât edip Yahyâ Efendi Hazretleri'nin türbe-i şerîfi kurbunda mekaabîr-i müslimeye defn olunmuştur. Rahmetullahu Teâlâ." (DD2/69 b).

Henüz yirmi sekiz yaşında iken vefât eden Hüseyin Receb Hüsnî Dede'den sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'ne amcası ve Şeyh Ebûbekir Efendi'nin en küçük oğlu Seyyid Abdürrahim Künhî Dede Efendi postnişîn olmuştur.

Abdürrahim Künhî Dede Efendi (1769-1831)

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Kütahyalı Ebûbekir Dede'nin üçüncü oğlu olan Künhî Dede'nin asıl adı Abdürrahîm Dede Efendi'dir. Künhî, mahlâsıdır. Aynı dönemde yaşadığı Esrâr Dede, *Tezkire*'sinde "..el'ân hankâh-ı merkûmda kudûmzenbaşı olub enfâs-ı azîzesi hayat bahş-ı kulûb-ı âşıkaan ve âvâz-ı lâtîfi rûh efzâ-yı sâdıkaan ve ârifândır" sözleriyle muhterem refîkini takdîm eder.[23] Mûsikî fenninde ikinci Fârâbî nâmını almış ve edebiyat sahasında da o zaman yüksek bir yer tutmuş olan Abdürrahîm Dede'nin âsitânede kudûmzenbaşı olduğu ve Mevlevî âyinlerine pek büyük katkılar sağladığı, hizmet ve eserleri ile sâbittir. Raûf Yektâ'nın, "aynı makam çerçevesinde olmasına rağmen monotonluktan müberrâ"[24] sözleri ile vasfettiği ve 1205 senesinde Hicaz makamında besteledikleri, "Men âşık-ı ân hasenem / Işk est münâcâtem" nutk-ı şerîfi ile başlayan âyîn-i şerîf, ilk önce Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan görmüştür. Galata Mevlevîhânesi'nde kudûmzenbaşı olan tanınmış mûsikî bilgini Derviş Mehmed ile bestekâr, kudûmzen ve neyzen Musâhib Seyyid Ahmed Ağa da Künhî Abdürrahim Dede'nin yetiştirmelerindendir. "Gayet rakîk ve müessir ve lâtif bir sadâya mâlik… fıtraten âşık ve şûrîde dil olan ve zâtında merkûz olan sevdâ-yı aşk-ı ilâhînin, kendisini bilâhare bir muhît-i istiğrâke düşürdüğü"[25] bilinen Künhî Abdürrahîm Dede'nin kudûmzenbaşılıktan Mevlevîhâne'nin şeyliğine geçmesi, birâderi Seyyid Abdülbâkî Nâsır Dede'nin oğlu olan Receb Hüseyin Hüsnî Dede'nin dokuz sene şeyhlikde bulunup 1245 senesi ramazanında vefât etmesi üzerine, aynı tarihte "Seyyid Mehmet Hemdem Çelebi Hazretleri tarafından destâr-ı gîsûdâr-ı meşîhâtle"[26] âsitânenin on yedinci şeyhi olarak post iclâsı sû-

23 Ergun, *age.*, c. 2, s. 421.

24 Yektâ-Irsoy, *age.*, c. 11-5, s. 558-560.

25 M. Ziya, *age.*, s. 129.

26 M. Ziya, *age.*, s. 130.

retiyle vâkî olmuşdur ki, kendi vefâtı târihi olan 1247 (1831) senesine kadar iki yıl müddetle Mevlevîhâne'nin şeyhliğini yapmış ve orada defnedilmiştir.[27]

Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi (9 Ocak 1778-29 Kasım 1846)

Bosnalı Cezzar Ahmed Paşa'nın mühürdarlığında bulunmuş, sonradan Istanbul'a gelerek Şehzâdebaşı'nda bir hamam satın alıp hamamcılığa başlamış Kesriyeli Süleyman Ağa'nın Rukîye Hanım'la izdivâcından doğan İsmâil, Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi ismiyle şöhret bulmuş, mûsikî tarihinin pek mühim sîmâsı olarak 19. yüzyılda yetişen en muktedir mûsikîşinasların başında gelir. 1191 Zilhiccesinin onuncu günü, Şehzâdebaşı'ndaki evlerinde doğmuştur.

İsmâil altı yaşına girince Hekimoğlu Ali Paşa Camii yanındaki ilk mektebe devama başlamış, sesi güzel olduğu için de mektebe çocuk başlanma alaylarında, ilâhîcibaşılıkla görevlendirilmiştir. O asrın mûsikîşinaslarından Anadolu Kisedârı Mehmed Emin Efendi bir münasebetle küçük İsmâil'i dinlemiş, takdîr etmiş ve ona mûsikî öğretmeye başlamıştır ki, İsmâil Dede'nin ilk mûsikî hocası bu zâtdır.

Mehmed Emin Efendi, Dede'ye on dört yaşına kadar mûsikî öğretmiş ve o yaşa gelince başmuhasebe kalemine çırak olmasına delâlet etmiştir. Küçük İsmâil yedi sene hem kaleme, hem Mehmed Emin Efendi'nin mûsikî derslerine ve pazartesi-perşembe günleri de Yenikapı Mevlevîhânesi'ne devamla o tarihte oranın şeyhi Ali Nutkî Dede'den mûsikînin inceliklerini öğrenmiş, mûsikî tâlimi sırasında tekkenin mukabelelerine girmiş, Mevlevîliği sevmiş ve 18 Zilhicce 1212 (3 Haziran 1798) tarihine müsadif cumartesi günü 21 yaşında olduğu halde 1001 gün çile çıkarmak üzere âsitâne "matbâh-ı şerîf"ine dahil olmuştur.

Çileye girdiğinin ikinci senesi bestelediği *Bûselik* makamındaki "Zülfündedir benim baht-ı siyâhım" şarkısıyle III. Selîm'e mâlûm olmuş ve saraya çağrılmış, şarkıyı padişaha okuyarak taltîf edilmiştir.

1215 (Ocak 1801) senesi Ramazan-ı Şerîfi'nde bin bir günden ibaret olan çilesini tamamlayarak "dede" unvânını almış ve "hücrenişîn" olmuştur. Bilhassa mukabele günleri hücresi, kendisinden istifâde için gelenlerle dolmağa başlamış; bu esnâda Dede Efendi birçok kıymetdâr eserler meydana getirmiş ve o tarihlerde mûsikî heveskârları arasında pek ziyâde şöhret bulmuş olan "Ey çeşm-i âhû hicr ile tenhâlara saldın beni" Hicaz nakşını bestelemesi üzerine de hünkârın "huzûr fasılları"na devâma memûr edilmiş, bir müddet sonra musâhib-i şehriyârî ve hünkâr başmüezzini olmuştur. Müezzinbaşı olduktan sonra 1216 (1802) senesi sonlarında saraylı Nazlıfer Hanım'la evlenmiştir.

Makam mûsikîsinin kâr, murabba', nakş, semâî, şarkı gibi her formunda, birbirinden nâdîde san'atlı eserler besteleyerek yüksek bestekâr vasfına erişen Dede Efendi, III. Selîm'in hâl'i ve elîm vefâtından sonra, pazartesi ve perşembe günleri muntazaman Yenikapı âsitânesine devâm etmiş ve *"ism-i Celâl meydanı"*nda na't ve âyîn-i şerif okumuştur. Dede'nin özellikle na't kıraatinde, meydanda hangi makamdan âyîn-i şerîf icrâ olunacaksa, Itrî'nin Rast makamındaki na't-ı şerîfi-ni,o makama tebdîl ve tahvîl edip okuyarak, çevresinde hayranlık uyandırdığı

27 Yektâ-Irsoy, *age.,* s. 558-560; M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.,* s. 129-134.

ve bu yolla makam san'atının şâhikasına varmış olduğu rivâyetler arasındadır.

Yüz altmışın üzerinde eser bestelemiş olan Dede Efendi'nin, Mevlevî âyinleri bestekârlığında da yedi adet âyîn-i şerîfi ile ilk sırayı işgâl ettiği görülür. Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin bestelediği Mevlevî âyinleri, bestelenme sırasına nazaran şunlardır: 1- Sabâ âyin (ilk âyîni), ilk seslendirilişi: H. 17 Cumâdelâhır 1239 (M. 18 Şubat 1824 Çarşamba), Yenikapı Mevlevîhânesi'nde; 2- Nevâ âyin (ikinci âyin), ilk mukabelesi: H. 17 Şaban 1239 (M. 17 Nisan

Yenikapı Mevlevîhânesi

1824 Cumartesi) Kadir gecesi, âsitânede. İşbu Nevâ âyîninin mukabele olunduğu bir perşembe gecesinde Yenikapı Mevlevîhânesi'ni ziyâret eden Sultan II. Mahmud'un, bir süredir saraydan uzak kalmış olan Dede Efendi'yi bu vesîle yeniden "musâhib-i şehriyârî" unvânı ile ikinci kez Enderûn-ı Hümâyûn'a dâhil ettiği de bir vâkıadır.[28] 3- Bestenigâr âyin (üçüncü âyin). Üçüncü selâmın "Ey ki hezâr âferin" kısmından başlanarak Sabâ âyinle tamamlanan bu âyinle ilgili olarak *Esâtîz-i Elhân*'da şu bilgi kayıtlıdır: "1248 (M. 1832) tarihinde tekmîl olup ibtidâ-yi kıraatı Dergâh-ı Bâb-ı Cedîd'de vâkî olmuştur. 'Men bîser ü sâmânem' rübâîsi ve 'Ey maksad-ı âşıkîn' rübâîsi, sâhib beste Derviş İsmâil'indir. Min gayr-ı haddin kabûlünü müş'ir niyâznâmendâne vaz' eylemişdir. Cümle dervişân karındaşlara mâlûm ola ki bu abd-i ahkâra gerçi yedi adet âyîn-i şerîf tasnîfi nasîb oldu; lâkin her beyt-i şerîfinin hîn-i tasnîfinde gûyâ bu abd-i zelîlin zebânından Hazret-i Pîr efendimiz inşâd buyururlardı. Hattâ bu bîçâre mânende-i müflis pesmânde lâl ve hâmûş bî mecâl olub, inşâd olunan âyîn-i şeriflerin

28 Yektâ, *Esâtîz-i Elhân*, c. 3, s. 134.

bestelerinde ve her bir perdelerinde zerre misâl medhâlim olmayup, cümlesi, destgîrim âlem-i âlemiyân Hazret-i Mevlânâ efendimizindir."[29] 4- Sabâpûselik âyîni, H. Receb 1249 (M. 1833), Bir selâm bestelenmiş, ikinci selâmdan sonra Nevâ âyîni ile tamamlanması öngörülmüştür; 5- Hüzzâm âyîn. Bu âyinle ilgili olarak da *Esâtîz-i Elhân*'da (bizzat Dede Efendi'den naklen) şu bilgi kayıtlıdır: "Bu âyîn-i şerîf evvelâ bir selâm tasnîf olunub Sabâ âyîni ile tekmîl olunurdu. İhvân-ı safâ bu fakîyre niyâzmend oldular ve tekmîlini niyâz ettiklerinde fakîyr dahî Mesnevî-i Şerîf'den âyîn-i şerîfin tekmîli içün tefe'ül edüb 'Devletet pâyende bâzâ' beyti geldiği içün âyîn-i şerîfi tekmîl ve teberrüken 'devletet' beyt-i şerîfini selâm-ı sâlise vaz eyledim. El fakîyr Derviş İsmâîl.[30] Hüzzâm âyîn-i şerîfi H. 1249 (M. 1833) senesi tasnîf ve tekmîl olup, ibtidâ-yi kıraati Dergâh-ı Bâb-ı Cedîd'de vâkî oldu." 6– Isfahan âyin. Birinci selâm bestelenmiş, ikinci selâmdan sonuna kadar Dügâh veya Sabâ âyinleri ile tamamlanır olmuştur.[31] 7– Ferahfezâ âyin. Dede'nin, Sultan II. Mahmud Hân'ın arzusu üzerine bestelediği son âyîn-i şeriftir. İlk mukabelesi, (ağır rahatsızlığına rağmen mukabeleye güçlükle son anda gelen) Hünkâr'ın ve dönem meşâyihinin de huzûrları ile H. 18 Muharrem 1255 (M. 3 Nisan 1839 Çarşamba) akşamı Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde yapılmıştır. II. Mahmud'un vefâtından yaklaşık iki ay önce vukû bulan bu mukabeleden sonra hünkârın İsmâil Dede Efendi'ye hitâben: "Çok rahatsızdım, gelemeyecek idim, gayretle geldim. Lâkin çok isâbet etmişim. Ferâhfezâ âyîni iksîr-i hayat gibi te'sîr etti. Hamdolsun, âdetâ iyileşdim" sözleri ile iltifât ettiği vârittir. Dönemin mûsikîşinaslarının çokça takdîr ettiği Ferâhfezâ âyînini İsmâil Dede'nin hiç beğenmediği rivâyet olunur. Bu âyine ilişkin Dede Efendi'nin düşünceleri, *Esâtîz-i Elhân*'da şu cümlelerle yer alır: "Diğer âyinlerimi hep şeyhlerimin emr ü ta'rîfleri mûcibince bestelemiş idim. Ferahfezâyı ise pâdişâhın emriyle bestelediğim içün o kadar ruhlu olamadı. Onlardaki zevk ve neş'eyi Ferâhfezâ'da bulamıyorum."[32]

Bu sözler, her dâim âlem-i lâhût ile temâsta olan bir dâhînin samîmî düşüncelerini yansıtması, yüksek sanat verimlerinin nasıl bir rûhâniyetle ortaya çıktığı gerçeğinin üzerinde derinliğine düşünmek gerektiğine dikkat çekmesi bakımından pek hakîmânedir; ibretâmîzdir.

Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde kendisine telkîn ve tevdî edilen ilim, irfân ve Hz. Mevlânâ neş'esi ile destansı bir ömür sürdü ve "Tâûna giriftâr olarak Mînâ'da" 10 Zilhicce 1262 (29 Kasım 1846) târihinde teslîm-i rûh eyleyerek, Hz. Hadîce'nin kabri civârında sırlandı. Ölümüne, muhibbânından Kâzım Paşa şu târihi düşürmüştür:

Hazret-i Fârâbî-i sânî müezzinbaşı kim
Zâtına olmuşdu ilm-i mûsikî ihsânı Hakk

Âşinâ-yı her makam etmişdi kalb-i âgehin
Sâye-i Munlâ'da lûtf u himmet-i merdân-ı Hakk

Pertev-i şems-i hakîkatden kılub kesb-i kemâl
Zerre-i nâçîz iken oldı meh-i tâbân-ı Hakk

Fehm olur bundan makâm-ı kurbe âhenk etdiği
Hacc idüb Mînâ'da oldu vâsıl-ı gufrân-ı Hakk

29 Yektâ, *age.,* s. 143; Ergun, *age,* c. 2, s. 436.

30 Yektâ, *age.*, c. 3, s. 160.

31 Ergun, *age.*, c. 2, s. 436-438.

32 Yektâ, *age.,* s. 164.

Çâr tekbîrin çeküb Kâzım didî târîhini
Kebş-i cânın kıldı İsmâil Dede kurbân-ı Hakk (1262)[33]

[Na'thân, Durakçı] Behlûl Efendi (Vefatı 1895)

Üsküdar Selimiye esnâfından Rifat Efendi'nin oğlu olarak Fâtih Sarıgüzel'de doğan, Mahzen-i Evrâk mümeyyizliği görevinde bulunmuş olan Behlûl Efendi, Şeyh Ebu'l kemâleyn Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin zamân-ı meşîhâtinde Yenikapı Mevlevîhânesi'ne intisâb etmiş ve mûsikîyi burada öğrenmiştir. Kısa bir süre Hammâmîzâde İsmâil Dede ile meşk etmiş, ancak asıl meşkini dergâh neyzenlerinden Mûsâ Dede ve İsmâil Dede'nin talebesi Eyyûbî Mehmed Bey ile ikmâl etmiştir. Kâzım Uz'un aktardığına nazaran Behlûl Efendi'nin diğer meşk hocaları, Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile Dellâlzâde İsmâil Efendi imiş. Serhânende, durakçı, na'thân, âyinhân, neyzen, dâirezen, bestekâr sıfatları ile anılan Behlûl Efendi, döneminin şöhret bulmuş mûsikîşinâslarından idi. Hâfızasında çok sayıda durak bulunan, büyük usûlleri dâire ile üstâdâne vurabilen Behlûl Efendi'nin, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde na't ve âyîn, Üsküdar'daki Nasûhî ve Nalçacı dergâhlarında da durak okuyarak, taksîm ettiği bilinir. Özellikle na't ve durak okuma tavrının fevkalâdeliği ile tanınırdı. Zekâî Dede'nin, durak bestelemek isteyen talebesi Kâzım (Uz) Bey'i, "Na't ve durak tavrını bu zatdan öğren" diyerek Fatih Câmîi'ne götürüp, Behlûl Efendi'nin elini öptürdüğü de aktarılanlar arasındadır. Behlûl Efendi'nin mûsikîde en yakın arkadaşı, Yeniköylü Hasan Efendi'dir. Diğer refîkleri Tanbûrî Bohor'la bu üçlü, Istanbul mûsikî çevrelerinde pek çok fasıllara iştirâk etmişler, takdir toplamışlardır. Behlûl Efendi'nin bazı şarkılar ve ilâhîler bestelediği de vârittir.[34]

Ahmed Hüsâmeddin Dede (1839-1900)

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin eniştesi ve dergâhın aşçıbaşısı Ârif Dede'nin mahdûmudur. H. 1255 senesinde dergâhda doğmuştur. Osman Selâhaddin Dede Efendi'den tasavvuf ve edebiyat dersleri almış, şeyhinin işâretiyle, Üsküb şeyhi Şeyh Niyâzî Efendi'ye de intisâb etmiştir. Serkuddûmî Ahmed Hüsâmeddin Dede'yi Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki hücresinde sıklıkla ziyâret eden Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Celâleddin Dede Efendi, Hıdiv'in câriyelerine meşk etmek üzere, Hüsâmeddin Dede'nin bir aralık Mısır'a gittiğini, ancak dindışı mûsikî ile ülfeti olmadığı için sıkılarak geri döndüğünü nakleder ve onun asıl dînî mûsikîde kâmîl bir üstâd olduğunu vurgular. Aktarıldığı üzre, hüsn-ü hâli, irfân ve kemâli kendisini tanıyanlarca takdir edilen Hüsâmeddin Dede'nin, mutrib idâresi kendisine has meziyetlerden olduğu gibi âyîn ve na't-i şerîf okuyuşu da gayet dürüst ve âşıkâne idi. Mûsikîyi kim veya kimlerden meşk ettiği bilinmeyen Hüsâmeddin Dede'nin, Kutb-ı Nâyî Osman Dede merhûmun bestelediği Mîrâciye'nin tamamı hâfızasındaydı ve pek güzel rübâb çalardı. Ayrıca küçük oğlu Şahap (Akıncı) Bey'in ifâdesine nazaran, Ahmed Hüsâmeddin Dede, keman, sîne keman ve çığırtmayı, dinleyenleri mest edecek derecede çaldığı gibi, eline aldığı herhangi bir sazı icrâ etmekte de yüksek mahâret sâhibi imiş. Şiir de yazan ve "Na'tî" mahlâsını kullanan Dede'nin

33 Yektâ, *age.,* c. 3, s. 168; Aksüt, *age.*, s. 124.

34 Ergun, *age.*, s. 442-444; İbn'ülemîn Mahmud Kemâl İnal, *Hoş Sadâ,* İş Bankası KY, Maarif Basımevi, Istanbul, 1958, s. 104-105.

şiirlerinin çoğu ne yazık ki kaybolmuştur. Âsâriye Hatîbi İbrahim Efendi'nin bestelediği bir şarkının güftesi, Ahmet Hüsâmeddin Dede'ye aittir:

Ey serv-i kaddim, bâğ-ı letâfette fidânım
Şevkînle senin hoş geçiyor şimdi zamânım
Gûyâ ki bahâr oldu yine vakt-i hazânım
Sen tâzeledin ömrümü ey tâze civânım

Birkaç ilâhîsi de olan Hüsâmeddin Dede, Râhat'ülervâh makamından bir âyin bestelemiş, âyînin ilk okunuşu 1302 senesi Rebi'ül'âhirinin on ikinci Perşembe günü (29 Ocak 1885) Yenikapı Mevlevîhânesi'nde gerçekleşmiştir. H. 1318 senesinde vefât eden Ahmed Hüsâmeddin Dede'nin kabri, Mevlevîhâne'nin türbesi dâhilindedir. Vefâtına, bestekâr Musullu Âmâ Hâfız Osman tarafından "Kudûmiyle cinân ehli semâzen oldu bâ târih / Cenân-ı hulde irdi mecd ile Ahmed Hüsâmeddin" (1318); İsmet Bey tarafından "Serkuddûmî dedemiz göçdü meded / Garka-i rahmet ide Rabb-i ahad / Dedi İsmet târih-i tamâm / Yürüdü aşk ile Derviş Ahmed" (1318) ve "Serkuddûmîye kudûmzen oldu mızrâb-ı ecel" (1318) mısrâlarıyla târihler düşülmüştür.[35]

Yeniköylü Hasan Efendi (1822-25 Ekim 1905)

Istanbul Yeniköy'de doğan bestekâr, hânende, hattât Hasan Efendi, yeniçeri orta ocak Ağası Hüseyin Ağa'nın torunu, Emin Efendi'nin de oğludur. Rahatsızlığına karşın, vefâtına kadar memûriyet hayatını sürdürdü. Son görev yeri, 1890'da tâyîn olunduğu Mahkeme-i Ticâret İcrâ Memurluğu'dur. Yeniköy Raûfî tekkesi şeyhi Tevfîk Efendi'den hat ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den de hem hat, hem mûsikî meşk etti. Daha sonra İsmâil Dede Efendi ile Külhanbeyi Hüseyin Efendi'den de eserler öğrenerek, hatırlı sayıda fasıl hıfzetti. Hânende Behlûl Efendi, Tanbûrî Bohor ve Kemânî Ağa Aleksan'la birlikte, gerek Istanbul'da, gerekse Mehmed Ali Paşazâde İsmâil Paşa'nın düğün merâsimine dâvetli olarak gittiği Mısır'da fasıllar seslendirdi. Mevlevî tarîkatine mensûb olan Yeniköylü Hasan Efendi önce Eskişehir Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Efendi'ye, sonra da Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Selâhaddin Efendi'ye intisâb etti. Yüksek ahlâk ve seciyesi ile tanınan ve Konya Hz. Mevlânâ makamındaki Hazret-i Pîr'in sandukası üzerindeki pûşideyi bilâ bedel yapmış olan Hasan Efendi, 25 Ekim 1905'te vefât edip, önce Rumelihisarı'ndaki aile kabristanında toprağa verildi. Ancak daha sonra, 1910'da oğlu hattat ve nakkaş Mehmet Nuri (Urunay) Bey'in Yenikapı Mevlevîhânesi'nde yapdırdığı kabre sırlandı. Yeniköylü Hasan Efendi, bestekârlıkla da uğraşarak bazı şarkı ve ilâhîler bestelemiştir.[36]

Hâce Mehmed Zekâî Dede Efendi (1824-24 Kasım 1897)

Besteleyeceği eserin güftesine bir kez göz gezdirdikten hemen sonra karşısındakine meşk etmeye başlayacak kadar çabuk besteleme kudretini hâîz, son yüzyılın en velût ve büyük bestekârı Hâce Mehmed Zekâî Dede Efendi, 1824 senesinde Eyüp civârında, Cedid Ali Paşa mahallesinde dünyâya gelmiştir. İlk tahsilinin ardından, on dokuz yaşında hem Kur'an hıfzını tamamlayarak hâfız

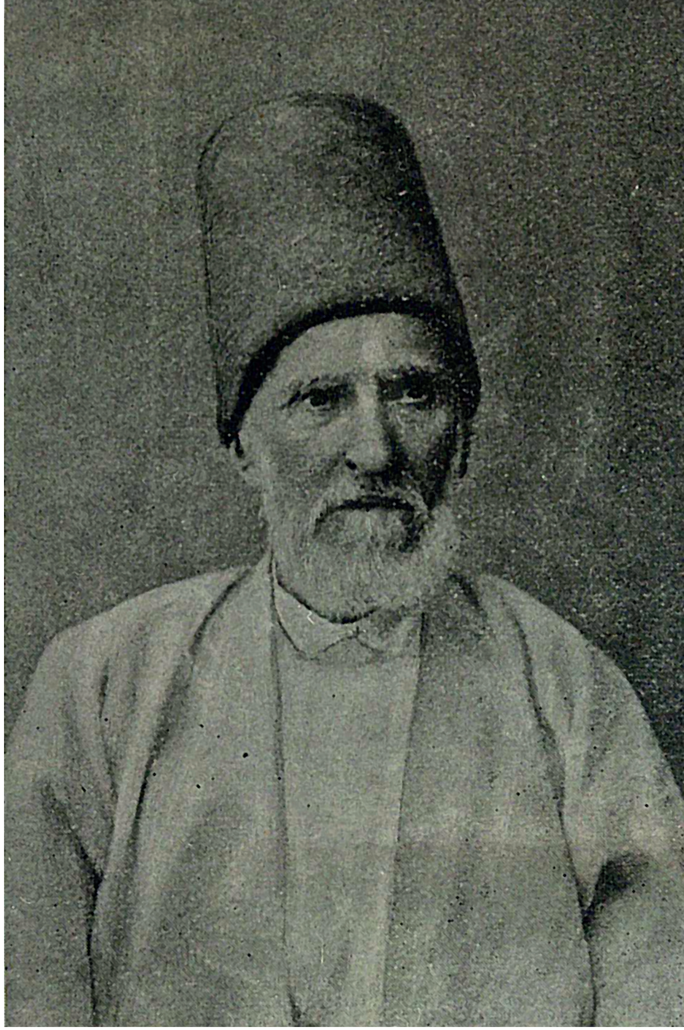
35 İnal, *age.*, s. 190-191; Yekta-Irsoy, *age.*, c. 16-8, s. 823-824; Ergun, *age.*, s. 494-495.

36 Ergun, *age.*, s. 444-445.

oldu; hem de hat meşkini tamamlayarak hüsn-ü hat icâzeti aldı; Eyûp iskele mahallinde, Balçıklı Hoca Ali ile ulûm-ı Arabiye tahsîl etti. Mehmed Zekâî Efendi'nin mûsikî bahrinde ilk büyük hocası, İsmâîl Dede Efendi çıraklarından bestekâr Eyyûbî Mehmet Bey oldu. Hüsn-ü hattını geliştirmek için başvurduğu Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin aynı zamanda bestekâr da oluşu Zekâî Efendi'nin iki yönden de gelişmesine ek bir imkân sağladı. Ama devrin en önemli buluşması, meşk hocası Eyyûbî Mehmet Bey'in hânesinde Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi ile karşılaşması, sesini ve öğrendiği eserleri bu dehâya dinletmesi ve Dede Efendi'den, bundan böyle kendisi ile meşk edebileceği hususûnda açık dâvet alması ile gerçekleşti. Mûsikî mahfillerinde şöhreti gitgide artan Mehmed Zekâî'nin, hâmîsi Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa ile Mısır'a gittiği târihe kadar İsmâil Dede ile yaptığı bire bir meşkler, Zekâî Efendi'nin "Dil hasret-i vaslın ile nâlân, gel efendim" güfteli ünlü Sûzidil ağır semâîsini bestelemek gibi verimli sonuçlara ulaşıyordu. Mustafa Fazıl Paşa'nın vezir olarak yeniden Istanbul'a dönüşüne kadar yaklaşık on iki yıl Paşa'nın himâyesinde ve mâiyetinde Mısır'da bulunması, Zekâî Efendi'nin Mısırlı üstâd Şeyh Şahab'tan Arap mûsikîsinin inceliklerini öğrenebileceği bir fırsat sağlamış oldu ki, bu meşkler sonradan bir dizi "şugl"ler (Arapça güfteli ilâhîler) ve nutk-ı şerîfi yine Arapça olan bir âyîn-i şerîf bestelemesi ile neticelendi. Zekâî Efendi'nin Mısır'da bulunduğu süre içinde hocası İsmâîl Dede Efendi de hacc farîzası için gittiği Mînâ'da vefât etmiş, böylelikle bu iki dehânın bir daha karşılaşabilmelerine maddeten imkân kalmamıştı. Istanbul'a dönüşünde yeniden Eyyûbî Mehmed Bey'le meşklerini sürdüren Zekâî Efendi, 1868 senesinde kırk dört yaşında Mevlevî tarîkatine girdi. Bu târihten itibâren, ona, İsmâîl Dede Efendi'den sonra en fazla âyin besteleyen büyük bestekâr sıfatını bahşedecek olan, Türk mûsikîsinin âbidevî mahiyetteki beş âyîn-i şerîfini bestelemek gibi bir fâikîyetin mânevî kapısı açılmış oldu. Mâîyetinde bulunduğu Mustafa Fâzıl Paşa'nın 1875'teki ölümünden sonra Zekâî Efendi, her hafta pazartesi ve perşembe günleri Şeyh Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin zamân-ı meşîhatinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde âyînhân olarak dergâha devâma başladı. Sonradan, 1884 senesinde de kudûmzenbaşılık hizmeti ile dâhil olduğu Bahâriye Mevlevîhânesi'nde Zekâî Efendi'ye, Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi tarafından *"dede"* unvânı verildi. Zekâî Dede Efendi'nin Mevlevî tekke mûsikîsinin başyapıtları arasında yer alan beş âyîn-i şerîfinden ilki, H. 1287'de (1870) bestelediği Sûzidil makamındaki âyîn-i şeriftir ki ilk kez 1309 Şaban-ı şerîfinin 17. Çarşamba günü (17 Mart 1892) Bahâriye Mevlevîhânesi'nde meydan görmüştür. Mâye makamında bestelediği ikinci âyîn-i şerîf ise ilk kez, (Sûzidil âyinin ilk mukabelesinden çok daha önce) 1302 Rebî'ülevvelinin 1. günü (19 Aralık 1884) Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mukabele edilmiştir. Zekâî Dede üçüncü âyîn-i şerîfi, Şeyh Mehmed Celâleddin Dede Efendi'nin teşvikî ile Isfahan makamında bestelemiş ve bu âyîn de ilk kez 1302 senesi Rebî'ülâhırının 9. günü (26 Ocak 1885), yine Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan görmüştür. Bu âyînin bestelenmesine ilişkin hâtırâyı İhtifalci Ziyâ Bey şöyle naklediyor:

> *Şeyh Celâl Efendi bir gün Hâce Zekâî Efendi'yi huzûruna celb edip bir âyîn-i şerîf daha bestelemesini emreylemiş idi. Zekâî Dede, bestelenecek âyin için bir*

güfte ve makam intihap buyurup buyurmadıklarını Cenâb-ı Şeyh'ten istifsâr etmesi üzerine müşârünileyh hazretleri, 'Orasını Hazret-i Pîr Efendimiz'den soralım…' buyurmuşlar ve Dîvân-ı Kebîr'den tefe'ül edilmekle: Ey çeng perdehây-ı sipâhânem ârzûst[37] *mısrâı ile iptidâ eden gazel-i bî bedel çıkmıştır… Zekâî Dede âyinin bir kıt'asını hemen o gün bestelediği gibi, müşârünileyh de maba'dinin güftelerini peyderpey tertîb buyurarak âyin-i şerîfin az zaman zarfında ikmâli müyesser olmuş idi.* [38]

Hâce Mehmed Zekâî Dede Efendi'nin vefâtından bir yıl önceki hâli (Ruhi Ayangil arşivi)

Zekâî Dede'nin dördüncü âyîni Sûznâk makamında olup, "dört selâm"lı âyînin "ikinci" ve "ey ki hezâr" kısmı hâriç, 1., 3. ve 4. selâmlarının nutk-ı şerîfi Arapçadır. Bu âyînin de ilk seslendirilişi 1302 senesi 4 Zilhicce'dir (14 Eylûl 1885) ve ilk seslendirildiği mekân da yine Yenikapı Mevlevîhânesi olmuştur. Beşinci âyin ise, Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede Efendi'nin, "kışın semâ edenlerin üşümemesini temînen kısa bir âyîn olsa" arzusuna karşılık olmak, aynı zamanda âyînhânların da yorulmaması düşüncesi ile "acem" perdesinden daha tiz seslere yer vermemek üzre Sabâ-zemzeme makamından bestelenmiş, bu âyîn-i şerîf de 1303, 16 Rebîülevvel'de (23 Aralık 1885), tekrar Bahâriye Mevlevîhânesi'nde meydan görmüştür.

Büyük bestekârlık kabiliyetini, çocuk yaştan itibaren almış olduğu köklü bir eğitim öğrenim ve daha sonra, Mevlevî âdâb ve erkânı ile elde ettiği mânevî temeller üzerinde yükselterek hem dindışı, hem de dînî mûsikî alanında yüksek vasıflı ölümsüz eserler veren Hâce Mehmed Zekâî Dede Efendi, mûsikîmizin eşi emsâli az bulunur dâhîlerinden biri olarak tarihteki ayrıcalıklı yerini almıştır. Ömrünün son demine kadar üstlendiği hizmetleri aksatmadan sürdüren Zekâî Dede Efendi, "Makaam-ı vaslda verdi Zekâî devri karar" (1315) târih mısrâıyla, 24 Kasım 1897 tarihinde ebediyete uğurlandı ve Eyüp Câmîi'nde kılınan namazının ardından Kaşgârî Dergâhı civârında sırlandı.[39]

Şeyh Osman Selâhaddin Efendi (29 Şubat 1820-14 Mart 1887) **Meşîhati Zamanındaki Mûsikîşinaslar**

Seyyid Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi'nin oğlu olan Ebu'lkemâleyn Mesnevîhân Osman Selâhaddin Dede Efendi (doğumu: 29 Şubat 1820), küçük amcaları Ab-

37 "Ey çeng, Isfahan perdesinden çalmanı arzu ediyorum"; Karavelioğlu, *age.*, s. 187.

38 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 187.

39 Irsoy, *age.*, c. 16-8, s. 813-816; Ergun, *age.*, s. 446-464.

dürrahîm Künhî Dede Efendi'nin rıhletinden sonra Yenikapı Mevlevîhânesi post makamını şereflendirmişler (1831), elli yedi yıl süresince meşîhât hizmetlerini ifâ etmişler ve 14 Mart 1887'de "tekmîl-i enfâs-ı mâdûde-i hayât ile semâhâne-i ukbâya azîm" olmuşlardır.[40] Kendilerinin mûsikîşinas olduğuna dâir herhangi kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin şeyhlik hizmetini derûhte ettiği bu elli yedi yıl boyunca, âsitânede çeşitli unvanlarla meydanda bulunmuş birçok mûsikîşinâsın olacağı açık bir hakîkattir. Biz burada yalnızca, Sultan II. Mahmud'un Yenikapı Âsitânesi'ni ziyâretlerinde vukû bulan zarîf bir hâdise ile o dönem Yenikapı Mevlevîhânesi'nde hizmette bulunan bazı mûsikîşinâsândan, isimlerini tesbît edebildiklerimizi anmakla iktifâ edeceğiz.

Meşîhatlarından önce, Yenikapı Âsitânesi'nin gerek semâhâne, gerekse türbe ve müştemilâtıyla civârının harâb olması yüzünden dergâhın Sultan II. Mahmud Hân tarafından yenilenerek inşâ edilmesi ve açılması 5 Rebî'ülâhîr 1232'de (22 Şubat 1817) bir semâ mukabelesi ile gerçekleşmiş ve o tarih, Mevlevîhâne'nin cümle kapısı üzerindeki kitâbede, "Mevlevîhâneye (İzzet) didi pîrim târih / Yapdı bu dergehi sultân-ı cihân Hân Mahmud" (1232) beytiyle nakşedilmişti. Bu tâmirâtın üzerinden yirmi bir yıl geçtikten sonra, dergâhın bazı kısımlarının yeniden tâmire muhtaç hâle gelmesi pâdişâhın bilgisi dâhiline girince, II. Mahmud'dan Mevlevîhâne'nin yeniden mükemmelen tâmîri konusunda irâde sâdır olmuş ve bu sefer, "(Zîver) güher veş çıkdı bir târih genc-i hâmeden / Kıldı iki kerre binâ bu hankâhı şehriyâr" beytinin işâret ettiği tarihte (H. 1253-M. 1837), tâmîri ikmâl olunan âsitâne bir kez daha, padişahın da iştirâk ettiği bir semâ mukabelesi ile açılmıştır. Bu ikinci açılış, Şeyh Osman Selâhaddin Efendi'nin meşîhatinin yedinci senesine rastlar ve şeyh efendi o vakit henüz on sekiz yaşını idrâk etmektedir. Bu küşâd resminde, Padişâh'ı Mevlevîhâne'nin kapısında karşılayanlar arasında başta Osman Selâhaddin Dede, kudûmzenbaşı Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi ile sernâyî Ali Dede ve diğer dedegân ve muhibbân yer alır. Sultan Mahmud, Osman Selâhaddin Dede Efendi ve diğer dervîşân meyânında, kapı üzerindeki kitâbede menkûş manzûmenin şâiri Zîver Paşa'ya iltifât eder ve dikkatini çeken şu "Sultan Veled devrinde tâ 'Gül Devri' âhenk olına / Ol şâhın ahd-i şevketi nusratla olsun pâydâr" beytini yüksek sesle okuyarak, Dede Efendi ile neyzenbaşına atf-ı nazarla "Öyle ise bugün sizden Gül Devri'ni isterim" talebinde bulunur. Bunun üzerine o günkü açılış mukabelesinde, bestesi Kutb-ı Nâyî Osman Dede'ye ait olan "Gül Devri" isimli peşrevle Sultan Veled Devri ifâ edilir ve ardından yine Osman Dede'nin Rast âyîn-i şerîfi mukabele olunarak, Sultan Mahmud Hân'ın talebine cevap verilmiş olur.[41]

Sultan Mehmed Reşad Hân'ın da dile getirdiği üzre, ism-i Celâl meydanında bulundukları her vakitte, "rûhâniyyetli, neş'eli" mukabelelere riyâset eden Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin şeyhliği dönemlerinde, mâiyetinde dergâhta hizmette bulunmuş mûsikîşinaslar arasında sernâyî Ali Dede, serkuddûmî Ahmed Hüsâmeddin Dede, sernâyî Cemâl Dede ve üstâd-ı mûsikî Hâce Zekâî Dede öne çıkan isimler arasındadır.[42]

40 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.,* s. 134-141.

41 Yektâ, *Esâtîz-i Elhân,* c. 3, s. 161-162.

42 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 156-157.

Şeyh Seyyid Mehmed Celâleddîn Dede Efendi
(1 Şubat 1849-1 Haziran 1908)

Mesnevîhân, bestekâr, mûsikî âlimi, Şeyh Seyyid Mehmed Celâleddîn Dede Efendi

(M.K. İnal, Hoş Sada'dan)

Seyyid Abdülbâkî Nâsır Dede'nin torunu ve Şeyh Osman Selâhaddin Dede Efendi'nin oğlu olan Seyyid Mehmed Celâleddin Dede Efendi, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin on dokuzuncu şeyhidir. Kur'ânî ilimler, felsefe, edebiyat, tasavvuf, mesnevîhânlık ve özellikle mûsikî ilmi ve bestekârlık vâdîsindeki derin bilgisi ve kudreti meyânında, tanbûr icrâ etmedeki mahâreti de dillere destân olmuştur. Tanbûru, bestekâr Büyük Osman Bey ve yine bestekâr Küçük Osman Bey'lerden meşketmiş, yüksek san'at mahsûlü olmak üzere Dügâh makamından bir de âyin-i şerîf bestelemişlerdir. Mezkûr âyîn-i şerîfin Sultan Veled devrine zemîn teşkil eden hârikulâde Dügâh Devr-i Kebîr Peşrevi'ni de Bahâriye Mevlevîhânesi postnişîni, neyzen ve Acemaşîran âyîn-i şerîfinin müellifi ve kayınbirâderleri Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi besteleyerek ihdâ buyurmuşlardır. Bu âyîn-i şerîf ilk defa olarak 12 Rebî'ülevvel 1323 (17 Mayıs 1905) tarihinde meydan görmüştür. Şeyh Mehmed Celâleddîn Dede Efendi'nin, âsitânede ve etrâfında vukû bulan hâdiselerin kaydedildiği Defter-i Dervişân'a, meydana gelen müessif yangın ve dergâh kitaplarının korkunç âkibetine ilişkin ifâdelerine yukarıda değinmiş idik. *Bu hâdisenin, sa*ğlığı zâten kötü olan Celâleddin Dede Efendi'nin rıhletine giden yolu kısaltan bir tesiri olduğu açıktır. Oğlu Mehmed Abdülbâkî Dede, şeyh pederinin meşihât ve vefâtı safhalarını Defter-i Dervîşân'da etraflıca kaydetmişlerdir (DD2/80 b). Mehmed Celâleddin Dede, meşîhatlerinin yirmi ikinci yılında, 61 yaşında iken vefât etmişler ve yangından harâb olan Mevlevîhane'nin türbesinde sırlanmışlardır. Mehmed Celâleddin Dede Efendi'nin mûsikî ilminin tedvîni ve geliştirilmesi yolundaki meşkleri, irşâd ve telkînleri 20. yüzyıl müzikbilimcileri Yektâ, Arel ve Ezgi'nin o yoldaki kapsamlı çalışmalarını yönlendirmede etkin olmuştur.[43]

Tanbûrî Cemil Bey (9 Mayıs 1871-28 Temmuz 1916) Yenikapı Mevlevîhânesi'nde

Olgunluk yolunun dervişlikten geçtiğine inandığı için oğlu Mes'ud'un öğrenimine karşı çıkıp, ilkokuldan sonra onun ya bir dergâha gidip Mevlevî olmasını ya da kunduracılık gibi bir zenaate sahib olmasını arzu eden Tanbûrî Cemil Bey[44] hâl-i hayâtında, "hakîkî mekteb-i edeb olan Dergâh-ı Mevlânâ"nın[45] candan muhibbi, Mevlevîhânelerin de sâdık zâirlerinden biri idi. Yâr-ı vefâdârı, gençlik arkadaşı, Yanyalı Ferik Mustafa Paşazâde Pertev Bey'in (Demirhan) şu satırları, o dönemde nasıl mânevî feyzlerle gönüllerini, ruhlarını tezyîn ettiklerinin delîlidir:

> *"..Sık sık Bahâriye ve Yenikapı Mevlevîhânelerine giderdik; âyin seyreder, kalbimize ateşler döken ney taksimlerini dinlerdik … târihî hâtırâ neşîdeleri okuyan rüzgârın sesini dinler, bu âhiret sükûnu içinde saatler geçirirdik…*

43 Yekta-Irsoy, *age.,* c. 17-9, s. 868-870; M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.,* s. 161-206; İnal, *age.,* s. 109-112.

44 Özalp, *age.,* c. 2, s. 148.

45 Mes'ud Cemil Tel, *Tanbûrî Cemil'in Hayatı,* Kubbealtı Neşriyâtı, Istanbul, 2002, s. 195.

> *Yenikapı Mevlevîhânesi'nde tanbûr meraklısı ve üstâdı, ehl-i dil bir his ve mânâ adamı olarak merhûm Celâleddin Efendi (bkz. yukarıda, Şeyh Mehmed Celâleddîn Dede Efendi) bizi çok severdi. Orada söz ve saz fasılları yapardık. Cemil'i hakîkî bir vecd ve cezbe içinde dinler, bilmediğimiz başka âlemlerden gelen bu seslere hayran olurdu. Gözlerinden yaşlar akardı. Mûsikî, rûh ve tarîkatler üzerine, bizi tenvîr edici bahisler açardı…"*[46]

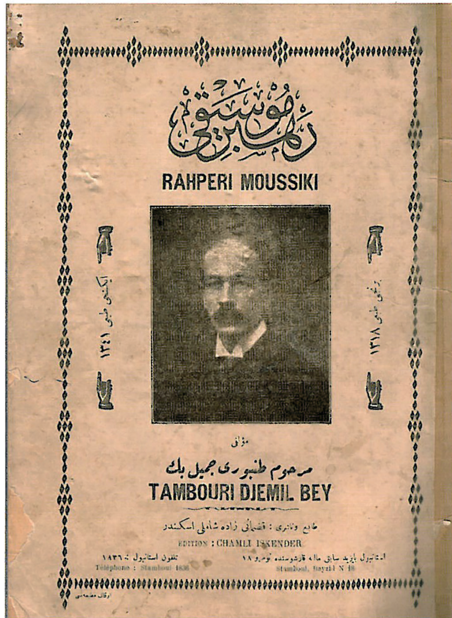
Hâl böyle olunca, Türk mûsikîsinde yepyeni bir devir açan "üstâd-ı cihân Tanbûrî Cemil Bey"in Devr-i Kebîr usûlünde bestelemiş olduğu Isfahan, Nevâ ve Muhayyer peşrevlerinin, Yenikapı ve Bahâriye Mevlevîhâneleri'nin mânevî iklimlerinde teneffüs ettiği Sultan Veled Devirleri'ne üstâdâne bir nazîre, Dergâh-ı Mevlânâ'ya âşıkâne birer niyâz olduğu kanaatindeyiz.[47]

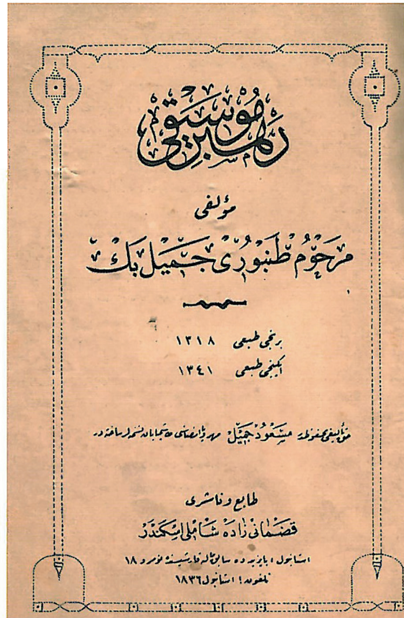

Tanburî Cemil Bey

Eyyûbî Hüseyin Dede (Vefatı1860?)

Lâkabı itibâriyle Istanbul Eyûp men'şe'li olduğu tahmin olunan bestekâr ve (neyzen ?) Hüseyin Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi çilekeşlerindendir. "Mârâ reh-i digerest bîrûn zîcihât" nutkîyle başlayan Nühüft âyîn-i şerîfi Eyyûbî Hüseyin Dede tarafından bestelenmiş ve ilk olarak H. 1276/M. 1860 senesinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mukabele edilmiştir.[48] Gölpınarlı'nın Eyüplü Hüseyin Dede'yi "ölümü 1735'ten sonra" ifâdesi ile Nü-

Tanburî Cemil Bey'in nazariyat kitabı: *Rehber-i Musiki*

46 Tel, *age.*, s. 137.

47 Ruhi Ayangil ve O. Öksüzoğlu, "Tanbûrî Cemil Bey Eserlerindeki Usûllerin Metrik Özellikleri ve Ezgi- Motif Yapısına Etkileri", *Üstâd-ı Cihân Tanbûrî Cemil Bey'e Armağan,* İBB Kültür AŞ Yayını, Istanbul, 2016, s. 94-95.

48 Irsoy-Yektâ, *age.,* c. 14-8, s. 730; Ergun, *age.*, s. 406-541-637; Öztuna, *age.,* c. 1, s. 358; Heper, *age.,* s. 517; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi,* c. 1-2, KB No: 1163/149, Ankara, 1990.

hüft âyîni zikretmeden, Rast ve Uşşâk makamlarında iki âyînin bestekârı göstermesi[49] tedkîke muhtaç bir husustur.

Zekâî Dedezâde Hâfız Ahmed Efendi (Irsoy) (1869-13 Ağustos 1943)

Raûf Yektâ Bey başkanlığındaki önce Dârülelhân, sonrasında Istanbul Belediye Konservatuarı (Raûf Yektâ Bey, Prens Ali Rif'at Çağatay, Hâfız Ahmed Irsoy'dan oluşan) Türk Mûsikîsi Tesbit ve Tasnîf Heyeti'nin üyesi, bestekâr, hâfız Ahmed İlhâmî Efendi (Irsoy), Hâce Mehmed Zekâî Dede Efendi'nin oğlu olarak 1896 senesinde Istanbul Eyüp'te doğdu. İlk tahsilini Kalenderhâne Mektebi'nde tamamlayıp, sonrasında 1880 senesinde hâfız-ı Kur'an ve hüsn-ü hat icâzetlerini elde etti. Kur'an kıraati ve ilimlerinde derece derece yükselen ve kazanımlarını çeşitli icâzetnâmelerle belgeleyen Hâfız Ahmed Efendi'nin mûsikîdeki ilk hocası, babası Mehmed Zekâî Dede Efendi olmuştur. Türk mûsikîsinin dîndışı ve dîni eserlerini, başta Mevlevî âyinleri olmak üzre hıfzeden Ahmed Efendi'nin bu olağanüstü donanımı, ileride onun Tesbit ve Tasnîf Heyeti üyesi olduğu yıllarda neticesini gösterecek, kurulun gerçekleştirdiği târihî ve bilimsel değeri tartışılmaz nota külliyâtı yayınlarındaki birinci derecedeki itici gücün Hâfız Ahmed Efendi olduğu gerçeğini ortaya koyacaktır. Hâfız Ahmed Efendi, pederi Mehmed Zekâî Dede refâkatinde iştirâk ettiği Bahâriye Mevlevîhânesi'ndeki mukabelelerde âyîn icrâ usûllerini öğrenme yanında, dergâhın postnişîni Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi'den de Farsça, ney ve nota dersleri alarak bilgilerini ge-

49 Gölpınarlı, *age.*, s. 457.

nişletir. Babası Zekâî Dede'nin vefâtından sonra da hem Bahâriye Mevlevîhânesi kudûmzenbaşılığını, hem de Dârüşşafaka Mektebi mûsikî hocalığı vazîfelerini derûhte eder. 1318'de de, kendisinden nâ't-ı şerîf ve mîrâciyye meşk ettiği hocası serkuddûmî Ahmed Hüsâmeddin Dede'nin vefâtını müteakîb, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde kudûmzenbaşı olarak hizmete başlar ve "semâhâneler kubbelerini çınlatarak" hizmetlerini şevkle sürdürür. Muhtelif okullarda mûsikî hocalığı görevlerinde bulunan, bestekârlık vâdisinde ilâhîden âyîne 300 civârında eser te'lîf eden Hâfız Ahmed Efendi'nin bestelediği ve "Ey derâverde cihân râzı nây" nutkîyle başlayan Beyâtîbûselik makamındaki âyîn-i şerîfi ilk kez, 1323 Rebî'ülevvelinin 20. (25 Mayıs 1905) Perşembe günü Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan görür. Müsteâr makamında bestelediği ikinci âyîn-i şerîf ise tekke ve dergâhların kapatılması neticesinde mukabele imkânı bulamaz. 13 Ağustos 1943'te vefât eden Hâfız Ahmed İlhâmî (Irsoy) Efendi, Eyüp Gümüşsuyu'ndaki Kaşgârî Dergâhı civârında babası Zekâî Dede'nin kabri yanında sırlanmıştır.[50]

Konservatuar tasnif heyeti: Hâfız Ahmed Irsoy (solda), Rauf Yektâ (ortada) ve Ali Rıfat Çağatay (sağda)

Bolâhenk Nûrî Bey (1834-1909)

Moralı Bekir Paşazâde mültezimlerinden Hacı Mehmet Ali efendi'nin oğlu olarak 1834 yılında Istanbul'da doğan Bolâhenk Nûrî Bey, başta Dellâlzâde İsmâil Efendi olmak üzere devrinin diğer üstâdlarından yararlandı. Klâsik üslûpta beste, semâî, durak ve ilâhîler yanında bir de âyîn-i şerîf bestelemiştir. Tophâne-i Âmire İstihkâm ve Muayene Dâiresi hulefâsından ve Mevlevî muhibbânından olan Bolâhenk Nûrî Bey'in "Ân subhı seâdethâ çün nûrı feşân âyed" nutku ile başlayan Bûselik makamındaki âyîn-i şerîfi (4 Haziran 1885 Perşembe) Yenikapı Mevlevîhânesi'nde ilk kez meydan görmüştür. Bolâhenk Nûrî Bey 1328 (1909) tarihinde vefât etmiş olup, Fâtih Câmîi hazîresine defnedilmiştir.[51]

50 İnal, *age.*, s. 46-47; Irsoy-Yektâ, *age.*, c. 16-8, s. 849-852.

51 Irsoy-Yektâ, *age.*, c. 17-9, s. 883-884; İnal, *age.*, s. 235-236.

Rauf Yektâ, Darülelhan öğrencileriyle birlikte

Raûf Yektâ Bey (5 Mart 1871-8 Ocak 1935)

Türk mûsikîsi nazariyat ve metodolijisini 20. yüzyılda tedvîn eden üç büyük müzikbilimciden (diğerleri Hüseyin Sadettin Arel ile Dr. Subhi Ezgi) ilki olan Raûf Yektâ Bey'in, Yegâh makamında bestelediği "Ey nây-i hoş nevâyî ki dildâru dil hoşî" nutku ile başlayan âyîni şerîfi H. 3 Muharrem 1342 (M. 16 Ağustos 1923) tarihinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde meydan görmüştür. *Lavignac Müzik Ansiklopedisi*'ndeki "Türk Mûsikîsi" başlıklı monografi ile *Türk Mûsikîsi Tarihi*, *Türk Mûsikîsi Nazariyâtı*, *Esâtîz-i Elhân* eserlerinin müellifi, Dârülelhân ve Istanbul Belediye Konservatuarı Türk Mûsikîsi Tesbit ve Tasnif Heyeti Reisi olan Raûf Yektâ Bey, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin son zamanlarında, âsitânenin neyzenbaşılık görevini de derûhte etmiştir.[52]

Şeyh Seyyid Mehmed Abdülbâkî (Baykara) Dede Efendi (20 Temmuz 1883-28 Şubat 1935) ve Oğlu Neyzen Gavsî (Baykara) Dede (24 Mart 1902-15 Kasım 1967)

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin, Şeyh Ebûbekir Kütahyavî soyundan gelen yirminci ve son şeyhi Seyyid Abdülbâkî Dede Efendi'dir. Pederi muhteremleri Şeyh Seyyid Mehmed Celâleddin Dede Efendi'nin 1 Haziran 1908'de vefâtı üzerine âsitâne şeyhliğine tâyîn olunan Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi, muallim Musâ Dede'den Kur'ân-ı Kerîm; Davutpaşa Rüşdiyesi'nden mezûniyetinden sonra, pederi Celâleddîn Dede Efendi'den Mesnevî; Demircili Ahmet Fuat Efendi'den sarf, nahiv, mantık; Bayezid Kütüphânesi hâfız-ı kütübu İsmâil Sâib (Sencer) Efendi'den meânî, akâîd, kelâm ve Şifâ-i Şerîf okumuş; Südlüce Sâdî Şeyhi Elif Efendi'den Mesnevî ve tasavvufa ilişkin dersler alarak 1906 senesinde icâzetle mesnevîhân

52 Yektâ-Irsoy, *age.,* c. 17-9, s. 911-912.

Neyzen Tevfik'in cenazesi: Ney üfleyen, Yenikapı Mevlevîhanesi son şeyhi Bâkî Dede'nin büyük oğlu Gavsî Baykara

olmuştur. Pederi Celâleddin Dede Efendi'nin ilerleyen hastalığı nedeni ile 1903 yılında Şeyh Celâleddin Dede Efendi'ye vekâleten, Konya makam çelebisi Abdülvâhîd Çelebi Efendi tarafından destâr-ı gîsûdâr ile kıraat-i ism-i Celâl'e ve mukabele icrâsına izin verilmiştir. Mehmed Celâleddin Dede Efendi'nin irtihâlinden sonra, Konya Âteşbâz-ı Velî zâviyedârı Yakup Dede tarafından gönderilen meşîhatnâmenin, kalabalık bir cemâat huzûrunda Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi tarafından ayakta okunması ve Meclis-i Meşâyih Reisi Elif Efendi tarafından duâ ve Fâtihâ sonrasında Mevlevî Gülbankiyle post iclâsı gerçekleşmiştir.[53] Dergâhların 1925'te kapanmasına kadar on yedi yıl süreyle Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhliğini derûhte eden Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi'nin meşîhatinde, daha önce yangınla harâb olan âsitâne, Sultan V. Mehmed Reşâd Hân'ın himmeti ile Mîmâr Kemâleddin Bey tarafından yeniden tâmîr ve inşâ edilerek ihyâ edilmiş ve bu dönem, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin ve Türk mûsikîsinin son parlak dönemi olmuştur. Şâîr ve aynı zamanda mûsikîşinâs da olan Şeyh Abdülbâkî Dede Efendi'nin, "Parladıkça pîş-i çeşmimde münevver gözlerin" güfteli, Devr-i hindî usûlündeki bir Tâhirbûselik şarkı bestelediği bilinir.[54] Zamân-ı meşîhatlerinde, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde doğan son şeyh çocukları olan iki oğlundan 1902 doğumlu Gavsî (diğeri Rüsûhî) Efendi de 1919'da "dede" unvânını almış, sonrasında mûsikîmizin değerli bir neyzeni ve bestekârı olarak şöhret bulmuştur. Böylelikle Yenikapı Mevlevîhânesi'nden son yetişen mûsikîşinâs Şeyh Abdülbâkî Dede Efendi evlâdı, neyzen, bestekâr Gavsî (Baykara) Dede olmuştur.

Abdülbâkî Dede Efendi, dergâhların kapatılmasından sonraki dönemde bir süre Darülfünun'da Farsça müderrisliği yapmış ve diğer bazı okullarda öğretmenlik vazîfesi ile hayatını kazanır olmuştur. Vefâtına, "Âlem-i câvîde gitti rûh-ı şeyh-i

53 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.,* s. 207-208.

54 Öztuna, *age.*, c. 1, s. 150.

Sedirde oturan şeyh efendiler: Osman Selâhaddin Dede, Hüseyin Fahreddin ve Atâullah Dede Efendiler

Mevlevî" (1353) mısra'iyle Tâhir Olgun tarafından; "Aşk-ı Mevlânâ ile Bâkî Efendi gitdi âh" (1353) mısrâ'iyle Abdülbâkî Gölpınarlı tarafından; "Binüçyüzelliüçde Şeyh Bâkî göçdü Bâkî'ye" (1353) mısrâ'iyle son Üsküdar şeyhi Şeyh Ahmed Remzî Dede Efendi ve "Gitdi Bâkî-i nükte senc efsûs" (1353) mısrâ'iyle Suûd Ebüs'suûd Efendi tarafından târihler düşürülmüştür.[55]

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE BAYRAMLAŞMA USÛLÜ

Yenikapı Mevlevîhânesi yalnızca, edeb, erkân, ilim, irfan, edebiyat, hüsn-ü hatt ve mûsikî alanlarındaki eğitim, geliştirme gibi hizmetleriyle değil, gelenek ve göreneğe ilişkin usûllere titizlikle riâyet eden merâsim uygulamaları ile de dikkat çekmiş, kültür ve toplum hayatımıza izler bırakmıştır. Gelenek göreneğe dair bu merâsimlerin başlıcası, muâyede merâsimi yani bayramlaşma usûlüdür. Kemâl Ahmed Dede zamanından (17. yüzyıl) beri uygulanan güzel bir âdet olarak, bayramlarda dedegân ve dervişân toplu olarak, önlerinde âyinhanlar, neyzenler ve kudûmzenler olduğu halde Mevlevîhâne'den çıkıp, yol boyunca da âyîn okuyarak Merkez Efendi Dergâhı'na gelirler imiş. Burada bayram namazı edâ edildikten sonra, Hz. Merkez Muslihiddin (K.S.) türbesi önünde bütün dedegân ve dervişân ve bilcümle Mevlevî muhibleri halka teşkil edip, (zamanın) Mevlevî şeyhi efendinin gülbang çekip, bilâhare Merkez Efendi Dergâhı postnişîni efendi ile bayramlaşmanın ardından, yine tıpkı gelindiği düzenle, ney ve kudûmler eşliğinde âyîn okuyarak âsitâneye dönerler imiş. Yüzyıllardır süren bu harikulâde âdet ve merâsimin yasaklanması girişimlerine karşı, Şeyh Mehmed Celâleddin Dede'nin verdiği cansiperâne uğraşlar da buruklukla hatırlanması gereken mâzî hâtıraları arasındaki yerini almıştır.[56]

55 Öztuna, *age*,. c. 1, s. 150; M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 206-208.

56 M. Ziyâ-Karavelioğlu, *age.*, s. 178.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kurulduğu devirden, Devlet-i Aliyye'nin son bulmasına kadar geçen zamanda IV. Murad, III. Selîm, II. Mahmud, V. Mehmed Reşâd gibi padişâhların Mevlevîhâne'yle çeşitli sebeplerle ilgi ve bağlarının olduğunu biliyoruz. Padişâhlar içinde Mehmed Reşâd (V. Mehmed) gibi, Abdülaziz Hân'ın da "tarîkat-ı Mevleviyye mahabbetinden nâşî ney üflemeye meraklı olduklarını, harem-i hümâyûnda geceleri uzun uzun ney ile taksimler ettiğini" kaleme alan başkâtibi Âtıf Bey, hünkârın herhangi bir Mevlevîhâneyi, bu arada Yenikapı Mevlevîhânesi'ni veya bir diğerini ziyaret edip etmediğini anlamayı sağlayacak ilâve bir mâlûmat vermemektedir.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kuruluşundan, sırlandığı 1925 yılına kadar post makamını şereflendirmiş yirmi Mevlevî büyüğü, âsitâne şeyhi içinde mûsikînin bestekârlık ve ilim şubeleri ile bizzat meşgûl olmuş, eser vermiş, başta âsitânenin on dördüncü şeyhi Ali Nutkî Dede Efendi ve kardeşleri Abdülbâkî Nâsır Dede ile Abdürrahim Künhî Dede, Nâsır Dede'nin oğlu Şeyh Osman Selâhaddin Dede ile torunu şeyh Mehmed Celâleddin Dede ve Celâleddin Dede'nin oğlu son şeyh Abdülbâkî Dede efendiler gerek Mevlevîhâne, Mevlevî kültürü, âdab ve erkânı, gerekse mûsikî tarihimiz bakımından fevkalâde değer ve önemi hâiz şahsiyetlerdir.

Ali Nutkî Dede Efendi'nin 26 Mayıs 1799'dan itibaren kaleme aldığı *Defter-i Dervişân* kayıtlarında isimleri ve meslekleri geçen otuzun üzerinde bestekâr ve mûsikîşinasın ayrıntılı özgeçmişleri elimizde bulunmasa da, hiç olmazsa isimleri ve dergâha intisâb ettikleri, arakîyye giydikleri, sikkelerinin tekbirlendiği, vb. tarih bilgilerine bile ulaşılması, müzikbilim açısından son derecede değerli bulgulardır.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunmuş, oradan yetişmiş olduğunu (muhtemel eksikleri ile) tesbit edebildiğimiz mûsikîşinâslar (çeşitli vesîlelerle âsitâneyi ziyâret edenler dışında) Büyük Itrî'den, neyzen bestekâr Gavsi Baykara'ya kadar kırk beş isimli bir listeyi oluşturmaktadır.

Âsitânede hizmette bulunmuş son kudûmzenbaşı ve na'thân Zekâî Dedezâde Hâfız Ahmed (Irsoy) Efendi olduğu gibi, son neyzenbaşı da bestekâr, müzikolog Raûf Yektâ Bey'dir. Her ikisinin de talebesi olması hasebiyle, son devir üstâdlarından kudûmzenbaşı, bestekâr Sadettin Heper'in de (10 Mayıs 1889-11 Mayıs 1980) Yenikapı Mevlevîhânesi'nin mânevî havasını teneffüs eden bahtiyârlar arasında olduğunu kaydedelim. Yenikapı Mevlevîhânesi'nden yetişen son mûsikîşinâs ise, dergâhın son şeyhi Seyyid Mehmed Abdülbâkî Efendi'nin oğlu, dede, neyzen ve ünlü Sûznâk şarkının bestekârı, merhûm Gavsî Baykara'dır ki üstâd bu eserinde, hayatlarıyla, hâtıralarıyla üç yüz elli yıllık muhteşem bir kültür-medeniyet hârikasına, âdetâ rakîk bir hâtime çekmiş gibidir:

Dokunma kalbime zîrâ çok incedir kırılır
O tıpkı mâbede benzer ki orda hıçkırılır
Gülersen aşkıma gönlüm harâb olur yıkılır
O tıpkı mâbede benzer ki orda hıçkırılır.

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE YETİŞMİŞ, HİZMET ETMİŞ MÛSİKÎŞİNÂSLAR

Sıra	Adı/Lâkabı/Mahlâsı	Tarih/Yüzyıl/ Dönem	Meşîhat	Mesleği/Hizmeti
1	Buhûrîzâde Mustafa Itrî Çelebi	(1635?-1712?) 17.-18. yüzyıl	Câmî Ahmed Dede (vefatı 1082-M. 1671)	Bestekâr, şâir, hattât, hânende
2	III. Sultan Selîm Hân	1761-1808	Ali Nutkî Dede, Nâsır Dede	Pâdişâh, bestekâr, tanbûrî, neyzen, şâîr
2	Musâhib-i Şehriyârî [Vardakosta] Seyyid Ahmed Ağa	1728?-1794 18. yüzyıl	Kütahyavî Ebûbekir Dede, Ali Nutkî Dede Efendi	Bestekâr, neyzen, kudûmzen
3	Hâfız Abdürrahîm Şeydâ Dede Efendi	H. 1214/M. 1798	Ebûbekir Dede, Ali Nutkî Dede, Nâsır Dede	Bestekâr, dede, hâfız, şâir, âyinhân, nâyî, kudûmzenbaşı
4	Ali Nutkî Dede Efendi	1762-1804 19. yüzyıl	Ebûbekir Kütahyavî ve kendisi	Şeyh, bestekâr
5	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	1765-1821	Ebûbekir Dede, Ali Nutkî Dede Efendi ve kendisi	Şeyh, Neyzenbaşı bestekâr, şâir, mûsikî âlimi
6	Abdürrahim Künhî Dede Efendi	1769 -1831	Ebûbekir Dede, Hüseyin Hüsni Dede Efendi ve kendisi	Şeyh, kudûmzenbaşı, şâir, bestekâr
7	Musâhib-i Şehriyârî Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi	1778-1846	Ali Nutkî Dede Efendi, Nâsır Dede, Hüseyin Hüsni Dede, Künhî Dede, Osman Selâhaddin Dede	Bestekâr, dede, na'thân, neyzen, sermüezzin, musâhib-i şehriyârî
8	Derviş Mehmed	1190/1777	Ali Nutkî Dede Efendi	Na'than (türbedar)
9	Derviş Mehmed	1190/1777	Ali Nutkî Dede Efendi	Mûsikârî
10	Koca Derviş Ömer	1191/1778	Ali Nutkî Dede Efendi	Neyzen
11	Derviş (Seyid) Hasan (sonradan Filibe şeyhi olmuştur)	1204/1794	Ali Nutkî Dede Efendi	Neyzenbaşı
12	Derviş Mehmed Emin	1213/1799	Ali Nutkî Dede Efendi	(Sonradan Galata, Beşiktaş, Kasımpaşa hânkâhlarında neyzenbaşı olmuştur) Neyzen
13	(Zileli) Derviş İbrahim	1203/1789	Ali Nutkî Dede Efendi	Hâfız
14	Ebûbekir	1203/1789	Ali Nutkî Dede Efendi	Hâfız
15	Azizî Mehmed Ârif Ağa	1203/1789	Ali Nutkî Dede Efendi	Kemânî
16	Ahmed Ağa (Birâder-i Derviş Nuri)	1210/1796	Ali Nutkî Dede Efendi	Kemânî
17	Ali Beg	1212/1798	Ali Nutkî Dede Efendi	Neyzen
18	Mustafa Ağa ez çavuşân-ı Harem-i Hümâyûn	1214/1800	Ali Nutkî Dede Efendi	Hâfız

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE YETİŞMİŞ, HİZMET ETMİŞ MÛSİKÎŞİNÂSLAR

Sıra	Adı/Lâkabı/Mahlâsı	Tarih/Yüzyıl/ Dönem	Meşîhat	Mesleği/Hizmeti
19	Bülbül Hâfız Efendi (türbedâr-ı sultânînin zâdesi)	1215/1801	Ali Nutkî Dede Efendi	Hâfız
20	Mücellid Hezârfen Derviş Mustafa	1219/1805	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Neyzenbaşı
21	Seyyid Derviş Mehmedzâde	1221/1807	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Kemânî ya'ni rebâbî
22	Derviş Ali	1221/1807	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	kemânî yâ'ni rebâbî (meydancı, duacı)
23	Konevî Derviş Ali	1224/1810	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Semâzenbaşı
24	Mûsâ Dedezâde Derviş Osman Bahâeddin	1224 1810	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Müezzin
25	Ammizâde Derviş Mehmed eş'şehir bi-tarikatçı	1225/1810-11	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Neyzenbaşı
26	Kerestecizâde Nuri Derviş Mustafa	1225/ 1810-11	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Müezzin, aşirhân
27	Seyyid Derviş Ali (Kemânî, Duacı)	1229/1814	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Neyzenbaşı
28	Edirneli Derviş Hacı Hasan	1232/1817	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Müezzin-i sânî, imam, neyzenbaşı
29	Akşehirli Derviş Ömer	1233/1818	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Hâfız
30	Mukabele kalemi kâtiplerinden Salih Efendi	1234/1819	Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi	Neyzen
31	Ali Dede	H.1253-M. 1837	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Serneyzen
32	Cemâl Dede	1880?	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Serneyzen
33	Mûsâ Dede (Na'than, Durakçı Behlûl Efendi'nin hocası)	1880?	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Neyzen
34	Behlül Efendi (Dergâh neyzeni Mûsâ Dede'nin talebesi)	Vefâtı: M. 1895	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Serhânende, durakçı, na'thân, âyinhân, neyzen, dâirezen, bestekâr
35	Ahmed Hüsâmeddin Dede	1839-1900	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Bestekâr, kudûmzenbaşı, rübâbî, sînekemânî, na'thân, âyinhân
36	Yeniköylü Hasan Efendi	1822-1905	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Müezzinbaşı, zâkir, hânende, bestekâr, hattat

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE YETİŞMİŞ, HİZMET ETMİŞ MÛSİKÎŞİNÂSLAR

Sıra	Adı/Lâkabı/Mahlâsı	Tarih/Yüzyıl/ Dönem	Meşihat	Mesleği/Hizmeti
37	Mehmed Zekâî Dede Efendi	1824-1897	Osman Selâhaddin Dede Efendi	Bestekâr, hâfız, âyinhân, kudûmzenbaşı
38	Mehmed Celâleddin Dede Efendi	1849-1908 20. yüzyıl	Osman Selâhaddin Dede Efendi ve kendisi	Şeyh, mesnevîhân, bestekâr, tanbûrî, mûsikî âlimi
39	Eyyûbî Hüseyin Dede	?-H. 1276/M. 1860	Mehmed Celâleddin Dede Efendi	Bestekâr, dede, neyzen?
40	Zekâî Dedezâde Hâfız Ahmed Efendi	1869-13.08.1943	Mehmed Celâleddin Dede Efendi	Kudûmzenbaşı, bestekâr, hâfız
41	Mehmed Abdülbâkî (Baykara) Dede Efendi	20.07.1883-28.02.1935	Mehmed Celâleddin Dede ve kendisi	Şeyh, müderris, bestekâr
42	Derviş Hilmi (İbrahim Edhem)	Vefatı: 1340/1337/ 1921	Mehmed Celâleddin Dede Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi	Neyzenbaşı (20 yıl süreyle)
43	Bolâhenk Nûri Bey	1834-1909	Mehmed Celâleddin Dede Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi	Bestekâr, neyzen
44	Raûf Yektâ Bey	05.03.1871-08.01.1935	Mehmed Celâleddin Dede Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi	Neyzenbaşı bestekâr, müzikolog
45	Gavsî Baykara (Son şeyh Mehmed Abdülbâkî Efendi'nin oğlu)	24.03.1902 15.11.1967	Mehmed Celâleddin Dede Mehmed Abdülbâkî Dede Efendi	Dede (1919), bestekâr, neyzen

Sohbet odası

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi, *Tahrîriye,* Süleymaniye K., Nâfiz Paşa, No: 1242.
- Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi, *Tedkîyk ü Tahkîyk,* Süleymaniye K., Nâfiz Paşa, No: 1242/1.
- Aksüt, Sâdun, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı,* İnkılâp Kitabevi, Istanbul, 1993.
- Ali Ufkî, *Mecmûa-i Sâz ü Söz* (Ayangil Arşivinde mevcut mikrofilm), British Library, Sloane Books, No: 3114.
- Ali Nutkî Dede, *Defter-i Dervişân,* Süleymâniye K., Nâfiz Paşa, No: 1194.
- Arslan, Fazlı, *İslâm Medeniyetinde Mûsikî,* Beyan Yayınları, Istanbul, 2015.
- Ayangil, Ruhi, "Yenikapı Mevlevîhânesi'nden Yetişen Mûsikîşinaslar", *Yenikapı Mevlevîhânesi Restorasyonu,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul, 2015.
- Ayangil, R. ve O. Öksüzoğlu, "Tanbûrî Cemil Bey Eserlerindeki Usûllerin Metrik Özellikleri ve Ezgi-Motif Yapısına Etkileri", *Üstâd-ı Cihân Tanbûrî Cemil Bey'e Armağan,* İBB Kültür AŞ Yayını, Istanbul, 2016.
- Can, Halil, "Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîde Mevlevîler", *Musikî Mecmuası,* sayı 229, Hüsnütabiat Matbaası, Istanbul, 1967.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi,* c. I-II, Rıza Koşkun Matbaası, Istanbul, 1942.
- Ezgi, Dr. Subhi, *Temcîd-Nâ't-Salât-Durak [TNSD],* Istanbul Konservatuarı Neşriyâtı, Istanbul, 1945.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* İnkılâp Kitabevi, Istanbul, 1953.
- Güzel, Abdurrahman, Prof., *Tekke ve Zâviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası,* Feryal Mat., Ankara, 1992.
- Heper, Sadettin, *Mevlevî Âyinleri,* Konya Turizm Derneği Yay., Konya, 1974.
- İnal, İbn'ülemîn Mahmud Kemâl, *Hoş Sadâ,* İş Bankası KY, Maarif Basımevi, Istanbul, 1958.
- Kaya, Bayram Ali ve Sezâî Küçük, *Defter-i Dervişân, Yenikapı Mevlevîhânesi Günlükleri [D 1] ve [D 2],* Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları 17, İstanbul, 2011.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Yenikapı Mevlevîhânesi", *Mûsikî Mecmuası [MM],* sayı 170, Istanbul, 1962.
- Oransay, Gültekin ve Kâzım Uz, *Mûsikî Istılâhâtı [MI],* Küğ Yayını, Ankara, 1964.
- Özalp, Dr. M. Nazmi, *Türk Mûsikîsi Tarihi I-II,* MEB, No: 3109, Istanbul, 2000.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I-II,* KB No:1163/149, Ankara, 1990.
- Tel, Mes'ud Cemil, *Tanbûrî Cemil'in Hayatı,* Kubbealtı Neşriyâtı, Istanbul, 2002.
- Unat, Fâik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihlere Çevirme Kılavuzu,* TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- Yektâ, Raûf, *Esâtîz-i Elhân [EE],* Mahmud Bey Matbaası, Istanbul, 1318/1900.
- Yektâ, Raûf ve Ahmet Irsoy, *Türk Mûsikîsi Klâsiklerinden Mevlevî Âyinleri [MA],* İK Neşriyâtı, Hâşim Matbaası, Istanbul, 1934-1939.
- Yektâ, Raûf, *Türk Mûsikîsi,* Pan Yayıncılık, Istanbul, 1986.
- Ziyâ Bey, İhtifalci, *Yenikapı Mevlevîhânesi,* Ataç Yayınları, Istanbul, 2005.
- Zilfi, Madeline C., *Osmanlı Ulemâsı,* çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008.

WEBOGRAFYA

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tekke,_zaviye_ve_türbelerin_kapatılması [18.11.2015, Ist, 13.54]

http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=385 (TTK, Tarih Çevirme Kılavuzu) [23.11.2015, Ist, 05.11]

http://www.ibayrak.com/hicri-miladi-takvim.asp [Tarih Çevirme Kılavuzu] [25.11.2015, Ist, 04.30]